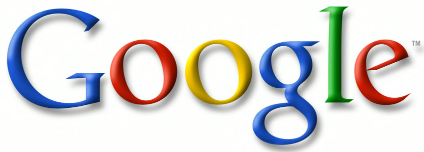
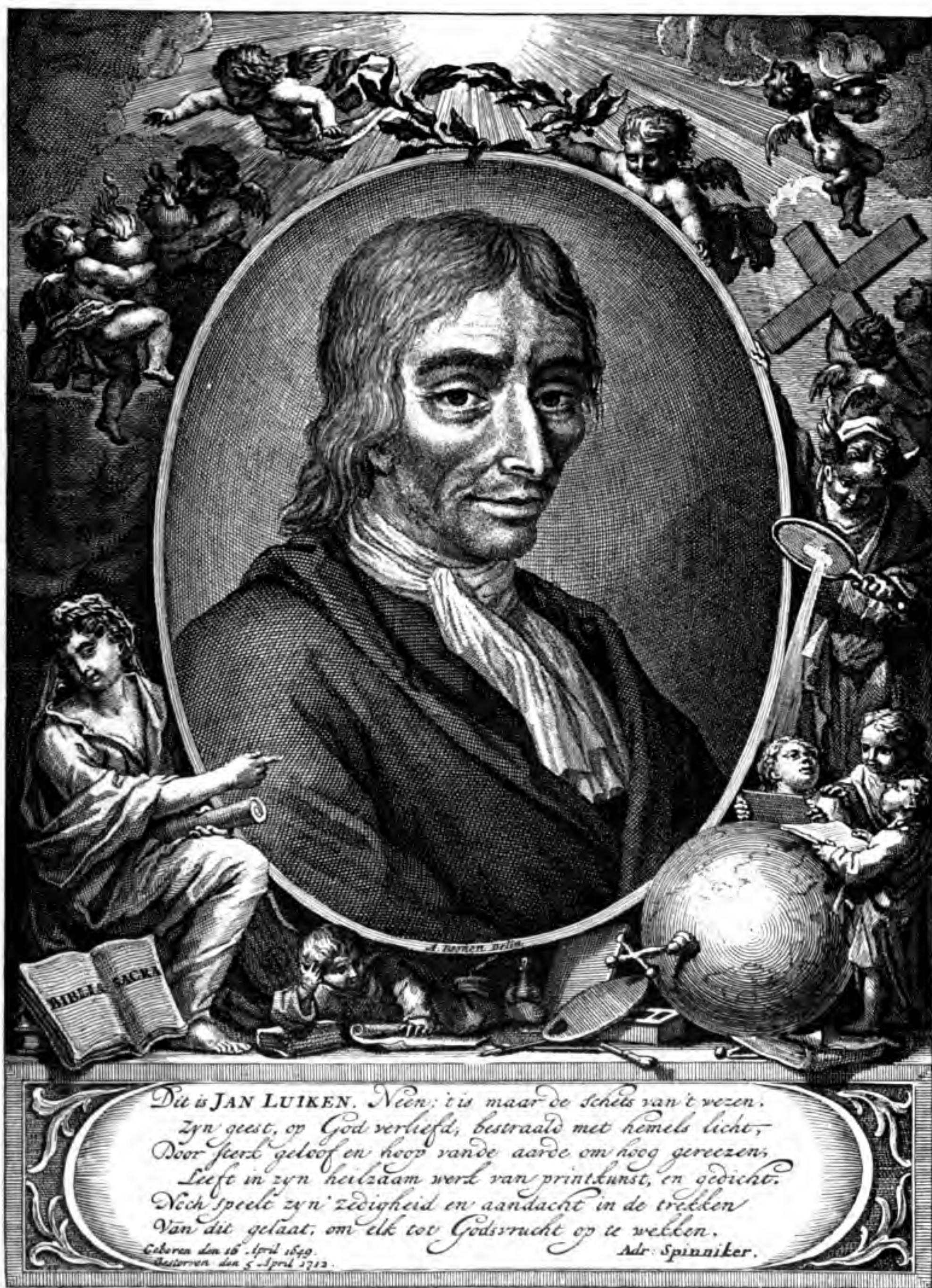

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

HET WERK VAN
JAN EN CASPER LUYKEN

BIBLIA SACRA
Dit is JAN LUIKEN. Neen; t'is maar de schets van 't wezen.
Zyn geest, op God verliefd, bestraald met hemels licht,
Door sterk geloof en hoop vande aarde om hoog gereezen,
Leeft in zyn heilzaam werk van printkunst, en gedicht.
Nochspeelt zyn zedigheid en aandacht in de trekken
Van dit gelaat, om elk tot Godsvrucht op te wekken.
Geboren den 16 April 1649.
Gestorven den 5 April 1712.
Adr: Spinniker.
A. Houbraken Inv:
C. vander SYS Excudit.
P. Sluiter Sculp.

HET WERK

VAN

JAN EN CASPER LUYKEN

DOOR

P. VAN EEGHEN

MET MEDEWERKING VAN

J. PH. VAN DER KELLEN

OUD-DIRECTEUR VAN 'S RIJKS PRENTENKABINET TE AMSTERDAM

MET 56 PLATEN

DEEL I

AMSTERDAM
FREDERIK MULLER & C°.
1905

Herhaaldelijk heeft de zoo buitengewoon omvangrijke arbeid van den graveur Jan Luyken de aandacht getrokken en herhaaldelijk is getracht zijn werk bijeen te verzamelen, te zamen met de moeilijk daarvan af te scheiden prenten door zijn zoon Casper. In de 19de eeuw waren het vooral E. W. J. Bagelaar, G. Emous de Micault, Geisweit van der Netten en J. van der Vlugt, die zich daarmede bezighielden, doch hunne verzamelingen zijn alle aan andere eigenaars overgegaan of weder verspreid. Verder nog de Heer Johan Philip van der Kellen, thans Oud-Directeur van 's Rijks Prentenkabinet, en mijn vader de Heer C. P. van Eeghen, die na aankoop der verzameling Van der Netten in 1884 daaraan nog eene belangrijke uitbreiding gaf, hetgeen na zijn dood door mij is voortgezet; deze geheele verzameling is ten geschenke gegeven aan de Gemeente Amsterdam en bevindt zich thans in het Stedelijk Museum aldaar.

Terwijl de Heer Geisweit van der Netten eene bizondere studie had gemaakt van de verschillende drukken der boeken, voor welke de Luykens prenten vervaardigden, wijdde de Heer Van der Kellen meer bepaald zijne aandacht aan het opsporen van weinig bekende of onbekende prenten door deze kunstenaars en aan de naar hun werk vervaardigde copiën, en werd van den aanvang af in de verzameling Van Eeghen het zwaartepunt gezocht in het bijeenbrengen hunner teekeningen.

Van zijne eerste jeugd af was het volledig tezamenbrengen van het werk van Jan en Casper Luyken steeds een lievelingsdenkbeeld van den Heer J. Ph. van der Kellen en stond hem het doel voor oogen, dat hij in zoo warme bewoordingen omschreef in de voorrede van de algemeen

verspreide Lijst van 1 Maart 1871, waarin hij mededeelde, welke prenten hem nog ontbraken, om te komen tot uitvoering van zijn lang gekoesterd plan, n.l. het samenstellen van een beredeneerden Catalogus der werken dier beide kunstenaars.

In 1885 scheen dit doel bereikt te zullen worden, toen de Heer Van der Kellen zich aan dien arbeid wilde zetten, waarbij door mij een historisch overzicht zoude worden gevoegd betreffende het Leven en de Bloedverwanten van Jan Luyken. Maar drukke bezigheden en eene minder goede gezondheid beletten de uitvoering van zijn voornemen, zoodat in 1889 mijne studie alleen in het licht moest verschijnen, niet in den handel, doch zooveel mogelijk onder het bereik gebracht van hen, die in het onderwerp belang stelden.

En ook daarna werd de Heer Van der Kellen door allerlei bezwaren verhinderd, zoodat alle kans begon te bestaan, dat de schat van kennis te dezer zake, door hem bijeenverzameld, eenmaal geheel verloren zou gaan. Toen was het resultaat van eenige besprekingen, dat ik de uitvoering van zijn plan op mij nam, waarvoor hij mij de door hem bijeengebrachte copiën, benevens al zijne aanteekeningen, afstond, om die te verwerken tot één geheel met die van den Heer Geisweit van der Netten en mijne eigene.

Ik aanvaardde dezen arbeid onder voorwaarde van de medewerking van den Heer Van der Kellen, welke hij mij ook tot het einde toe is blijven geven, door het bepalen van het jaar der vervaardiging van de enkele ongedateerde prenten, door het beslissen, welke prenten door Jan Luyken — en welke door zijn zoon vervaardigd zijn, evenals ieders aandeel in die prenten, waaraan beide zijn werkzaam geweest, en eindelijk door mijn geheele werk aan zijne kritiek te onderwerpen, alvorens het definitief werd vastgesteld. Ten zeerste ben ik hem voor die medewerking verplicht, evenals voor de vergunning, op den titel zijn naam te mogen vermelden.

Behalve artikelen in de verschillende handboeken over kunstgeschiedenis, waar natuurlijk slechts hunne belangrijkste werken worden genoemd, bepaalt zich hetgeen tot nog toe in druk verschenen is over Jan en Casper Luyken als kunstenaars tot de lijst, waarin de Heer J. van der Vlugt in 1867 eene korte beschrijving gaf van zijne verzameling, en tot de reeds vermelde aanvraag van den Heer Van der Kellen in 1871, waarbij nog genoemd kan worden de lijst in den *Navorscher*, Deel XI, bladz. 272 en 310, en de catalogus van de veiling van den Heer Geisweit van der Netten in 1884.

Verder heeft Bernardus de Bosch Jer[zn] eene redevoering over: *Luyken als kunstenaar beschouwd*, den 6 December 1796 gehouden in het Genootschap onder de zinspreuk *Concordia et Libertate*, en nogmaals den 10 Januari 1798 in de Maatschappij *Felix Meritis*.

Voor zooverre ik kan nagaan, heb ik alle prenten vermeld, die door Jan en door Casper Luyken zijn gemaakt. Het blijft echter altoos

mogelijk, dat mij thans onbekende prenten zich later als hun werk doen kennen. Zoo bevindt zich in de Verzameling Van Eeghen de Catalogus van eene boekenveiling, op 24 Januari 1763 door den makelaar Hendrik de Winter gehouden ten huize van *Jan Weyers, Castelyn in de Keyzers Kroon in de Kalverstraat*; de verkooper schijnt een groot bewonderaar van Luyken te zijn geweest en vermeldt diens naam bij alle door hem geïllustreerde werken, en daaronder op pag. 6: *N°. 22 Ochinus, Stigtelyke Winterse Avonden, met Platen, van J. Luike* 8°.

Een andere Catalogus ongeveer van denzelfden tijd, maar waarvan de titel niet meer aanwezig is, vermeldt op pag. 33: *N°. 241 Goddelyke Aandagten, of Vlammende Begeerten eens Boetvaardige geheyligt en liefryke Ziele, Amst: by C. Luyken, met plaaten. Origineele druk van de Plaatjes van Luyken, extra raar, kleyn formaat.*

Noch het eene, noch het andere is ooit, hetzij door den Heer Van der Kellen of door mij, gezien, zoodat hier moet worden gedacht aan eene vergissing, of wel aan het verlorengaan dier boekjes, die mogelijk nog weder eens zullen te voorschijn komen.

In de hierachter volgende beschrijving van de 3275 prenten door Jan Luyken en van de 1187 door zijn zoon Casper vervaardigd, zijn laatstgenoemde aangeduid door het plaatsen van een * vóór het volgnummer. De 36 prenten, waaraan beide gezamenlijk hebben gewerkt, zijn aangeduid door **.

Bij die boeken, waarin behalve hun werk ook prenten van anderen voorkomen, zijn de laatste niet vermeld.

De volgorde is zooveel mogelijk chronologisch genomen en voor elk jaar op zich zelf alphabetisch.

Bij verschil van jaarsaanduiding op den gedrukten titel en op de titelprent, is de plaatsing geschied in overeenstemming met laatstbedoelde opgave; die waarop geen jaar vermeld staat, en de prenten, waarvan de eerste druk niet meer te vinden is, zijn gebracht op het jaar, waarin zij waarschijnlijk vervaardigd zijn.

Daar bijna alle prenten in proefdruk vóór de letter bestaan, is daarvan alleen in enkele bizondere gevallen melding gemaakt; evenzoo van het feit, dat latere drukken hetzij minder goed dan de eerste, hetzij opgesneden zijn.

Mogelijk ontbreekt bij een of ander werk de vermelding van een lateren druk, doch ik heb slechts die edities vermeld, die ik zelf heb gezien en vergeleken.

2de of 3de Staat heb ik aangeduid, wanneer aan de prent of aan het onderschrift eene verandering is aangebracht, doch niet, wanneer voor eene latere uitgaaf alleen de pagineering is gewijzigd, en ook niet bij titelprenten, wanneer het adres en het jaartal veranderd zijn.

In den regel bevindt zich de mededeeling aangaande een later herhaald gebruik der prenten, of wel aangaande het bestaan van copiën, aan het eind van ieder hoofdnummer; enkele malen, waar het mij scheen, dat daardoor de duidelijkheid werd bevorderd, is die opgave te vinden bij elke prent afzonderlijk.

Als laatsten termijn voor de opgave van een herhaald gebruik der

prenten heb ik het jaar 1800 aangenomen en dat slechts in zeer enkele gevallen overschreden.

De spelling van den naam, die dikwijls zeer verschillend voorkomt, heb ik gemeend als *Luyken* te moeten volhouden.

Bij de copiën is nauwkeurig aangegeven, waardoor zij van de origineelen zijn te onderscheiden.

In de door mij gegeven reproducties van prenten en teekeningen heb ik die zoodanig gekozen, dat daarin een geleidelijk overzicht te vinden is van het werk der beide meesters gedurende de verschillende perioden van hun leven. Enkele malen is ook gelet op de weinige bekendheid van de eene of andere prent.

Van een tweetal prenten zijn ter onderlinge vergelijking ook de teekeningen opgenomen, terwijl bovendien bij eene der teekeningen de reproductie is gegeven van het handschrift van Jan Luyken, en bij eene andere die van het zeer weinig voorkomende schrift van Casper Luyken.

Gedurende de bewerking van dit boek vernam ik aangaande verscheidene prenten bizonderheden, die ik bij het afdrukken niet kende; ter aanvulling volgen die in de Addenda en Corrigenda.

Tevens bedoel ik aldaar de zinstorende drukfouten te herstellen, die in het werk zijn geslopen, niettegenstaande eene zoo nauwkeurig mogelijke correctie, waarbij ik dankbaar de hulp herdenk van de Heeren Dr. F. C. Wieder en C. Baard. De Heer J. M. Hillesum, conservator van de Bibliotheca Rosenthaliana, was zoo vriendelijk de Hebreeuwsche opschriften en titels voor mij te vertalen.

Ten slotte een woord van vriendelijken dank aan allen, die mij bij mijn arbeid behulpzaam zijn geweest.

Amsterdam, December 1904. P. v. E.

JAN LUYKEN

EN

ZIJNE BLOEDVERWANTEN.

Reeds menigmaal is de aandacht gevestigd op den graveur Jan Luyken. Als dichter is hij beschouwd in de werken over Nederlandsche letterkunde, meer in het bizonder in 1875 door Albert Steenbergen in de Vaderlandsche Letteroefeningen, en in 1888 door H. Italie in Oud-Holland, terwijl Dr. C. B. Hylkema in den *Gids* van Oct. 1904 zijne meening ontwikkelde over Luyken's godsdienstige beschouwingen en overtuiging. In de Inleiding had ik reeds gelegenheid te wijzen op hetgeen bestaat over zijn arbeid als kunstenaar.

Ook over zijn leven is herhaaldelijk geschreven, o.a. door P. Mabé [1]), en door Van der Aa [2]). Maar zij hebben allen slechts uit ééne bron geput en elkander nageschreven.

Die bron is het *Levensbericht*, dat voorkomt in het boekje: *Des Menschen Begin Midden en Einde 1712*, en, ongeveer met denzelfden inhoud, in den derden druk van *de Duitsche Lier 1729*. Daardoor waren bekend: de geboortedatum van Jan Luyken en de namen zijner ouders, voor wier eenigen zoon hij veelal gehouden werd, de naam van zijn leermeester, zijn huwelijk en de naam zijner vrouw, het feit zijner bekeering, de geboorte van zijn zoon Casper, die meer dan eens met zijn grootvader werd verwisseld, en van wien verder alleen het sterfjaar gemeld werd; eindelijk zeer uitgebreid het verhaal van Luyken's laatste levensdagen en eenige bizonderheden aangaande zijn persoon en karakter.

Andere bronnen schijnen echter niet gevonden te zijn, zelfs niet, toen in 1852 in den *Navorscher* speciaal de aandacht op Luyken werd gevestigd, doch het antwoord luidde, dat er zeer weinig aangaande hem bekend was.

Zoowel uit officiëele als uit bizondere bescheiden is het mij mogelijk geweest, aangaande Jan Luyken en zijne bloedverwanten eenige meerdere

---

1) *Jan Luiken als mensch en als dichter*, in: *Mnemosyne*, 3e Reeks, Deel I, bladz. 199.
2) *Biographisch Woordenboek*. Deel XI, bladz. 712—718.

bizonderheden te verzamelen, welke ik, zoowel de meer belangrijke, als de schijnbaar weinig beteekenende, hierachter laat volgen als eene omwerking van mijne in 1889 verschenen studie over dit onderwerp.

Ik doe dit onder betuiging van mijn vriendelijken dank aan wijlen Mr. N. de Roever en aan Dr. A. Bredius voor hunne vroeger gegeven mededeelingen, en aan den Heer P. J. Kapteyn, klerk aan het Gemeentelijk Archief te Amsterdam, voor zijne hulp bij mijne nasporingen aldaar.

In den aanvang der 17[de] eeuw woonde te Essen in de Marck het gezin van CHRISTOFFEL LUYCKEN; aangaande hem is niets rechtstreeks bekend, doch eenige gevolgtrekkingen zijn te maken uit een document, waarop ik nader terugkom en waaruit blijkt, dat hij den 7 November 1623 aan Bernt Weninck en diens huisvrouw Fenna ter Haer had verkocht de gerechte helft van de erven en goederen Groot Oosterholt en Everdinck, beide gelegen in de Heerlykheid Borculo, Voogdye Belterum, Buirschap Swoll. De eigenaardige omstandigheid, dat slechts de helft van die eigendommen verkocht werd, geeft aanleiding tot de onderstelling, dat die gronden in zijn bezit waren gekomen bij erfenis, te zamen met een ander gerechtigde, en tevens om den oorsprong van het geslacht in Gelderland te zoeken.

Daarenboven geeft de goede Nederlandsche stijl van de later uitgegeven werken van zijn zoon Casper alle aanleiding, het verblijf in Duitschland slechts voor tijdelijk te houden en aan een Nederlandschen oorsprong der familie te denken.

Christoffel Luycken had drie kinderen: 1°. MARGARETE, waarschijnlijk ongeveer 1606 geboren; zij huwde, vermoedelijk ongeveer 1626, te Essen met REINER ADOLFFS, uit welk huwelijk 1627 eene dochter geboren werd, die naar de moeder den naam Margriet ontving, terwijl bij het overlijden van den man, vóór 1640, de weduwe met meer dan één kind achterbleef; 2°. CASPER, geboren 1608, en 3°. CATHARINA, geboren 1610.

De zoon CASPER kwam als ongeveer twintigjarig jongeling in 1628 te Amsterdam, waar hij na eenige jaren huwde met HESTER CORES, geboren 1610 en van Middelburg naar Amsterdam verhuisd; bij haar huwelijk was haar vader overleden, terwijl hare moeder nog leefde, doch elders woonde.

Het Kerkelijk Inteeken-Register meldt dienaangaande:

Den twede Aprill 1633.

Compareerden .... Casper Christoffelss van Essen, droochscheerder, out 25 Jaer, woon(ende) byde Soutketen & Hester cores van Middelborgh, out 23 Jaer woon(ende) op de Princegracht. Versoeckende enz.

Boven de vermelding van den leeftijd van den bruidegom is tusschen de regels bijgevoegd:

5 an

hetgeen volgens de toen gebruikelijke wijze aanduidde, dat hij sedert zijne overkomst uit het buitenland hier vijf jaren verblijf had gehouden.

pareerde *Caspar Luyken van Essen, schoolmeester* voor de schepenen Allard Kloek en Gerbrand Claesz in zake den aankoop van Claes Claesz. van Medemblick, metselaar, van *een huys ende erve gelegen in de tweede haerlemmerkruys-straet, buyten Dykx, belend Cornelis Adriaensz lakenberyder aende Suytsyde ende den verkoper aen de noortsyde, ten wedersyden met gemeene mueren gooten ende gemeene hangers mitsgaders met gemeene schuttingen streckende voor aan de straet tot achter 't erve van Hendrik Fredericksz bierschoyer met een gemeene schuttinge.*

Hij verklaarde daarvoor verschuldigd te zijn eene jaarlijksche losrente van gld. 46. 2 st., telken jare in Mei te betalen, doch te allen tijde afkoopbaar voor een bedrag van gld. 922 als hoofdsom, hetzij in eens, hetzij bij gedeelten van ten minste gld. 150 [1]).

Dit was het huis, waarin Casper Luycken sedert woonde en dat juist eene halve eeuw in het bezit van hem en van zijne kinderen bleef.

De straat, die in verschillende acten wordt aangeduid als Tweede Haerlemmer Kruysstraet buyten Dykx, of als Laetste Haerlemmerdwarsstraet aen 't Eylandt, of wel als Tweede Haerlemmerdwarsstraet na Ykant, was de tegenwoordige Buiten Dommerstraat.

In 1635 kwam een tweede lid van de familie Luycken te Amsterdam wonen, n.l. CATHARINA, de jongste dochter van Christoffel Luycken. Zij huwde hier weldra met een landgenoot, afkomstig uit het in de onmiddellijke nabijheid van Essen gelegen plaatsje Steele.

Het Kerkelijk Inteeken-Register meldt daarover:

Den 28 May 1638.

Compareerden .... Clement Smit van Steen out 38 jaren wonen(de) tot steen, heeft hem gesuyvert met Ede & Katryna Lucken van Essen out 28 Jaren, drie jaer hier gewoont, geassisteert met haer broeder Casuper Lucken inde haerlemer cruys straet.

In margine staat:

Deze personen zyn getrout op den 20 Juny 1638 tot Sloterdyck door Mathias Meursius predt aldaer.

De bruidegom onderteekende bovenstaande inschrijving als *Clement Schmet von Stele* in Duitsch letterschrift, terwijl de bruid voor hare handteekening Hollandsch schrift bezigde, waarin ook weder het bewijs te vinden is van den Nederlandschen oorsprong der familie [2]).

In het Huwelijks-Register der Hervormde Gemeente te Sloterdijk is ingeschreven:

20 Jun: 1638.

Clements Smidts en Catharina Luycaes.

Ook deze ondertrouw wordt niet in het Puiboek vermeld.

Vermoedelijk kwam ongeveer dienzelfden tijd ook de oudste zuster MARGARETE, na het overlijden van haren echtgenoot, met hare kinderen naar Amsterdam. Daar in het hierna te vermelden document achter haar

---

1) Rentebrieven N°. 37, fol. 42.

2) Zie Bijlage: N°. 6 en 7.

naam geene andere woonplaats genoemd wordt, is aan te nemen, dat ook zij zich in 1640 aldaar bevond.

Het was na den dood van Christoffel Luycken gebleken, dat de overschrijving op den nieuwen eigenaar van de door hem in 1623 verkochte helft van eenige vaste goederen, waarvan op pag. VI melding gemaakt is, niet behoorlijk geschied was.

Ten einde deze zaak te regelen verschenen op 29 Februari 1640 voor Burgemeesteren en Regeerders van Amsterdam Casper Luycken voor zichzelf en voor zijne echtgenoote Hester Cores, en Clemens Smith evenzoo voor zichzelf en voor zijne echtgenoote Catrina Luycken en daarenboven als hebbende de procuratie van zijne schoonzuster Margriete Luycken, Wed. van Reiner Adolffs, voor wier onmondige kinderen tevens de beide comparanten als voogden opkwamen.

Hunne bedoeling was om den Burgemeester van Borkulo, Gerhardt of Goddert Marquerinck, en bij diens ontstentenis zijn zoon Bernhardt of Barent te machtigen namens hen den kooper van de toen verkochte helft van twee landgoederen in zijn bezit te bevestigen.

Deze acte zelve is niet meer aanwezig, doch de copie daarvan wordt gevonden in het Protocol van het Landsgericht van de voormalige Heerlijkheid Borculo, in het deel, loopende van 13 Januari 1636 tot 9 Mei 1642, bij de inschrijving van het feit, dat de beide heeren Marquerinck zich reeds den 4 Maart daaraanvolgende kweten van den hun opgedragen last, en namens hunne principalen verklaarden te renuncieëren elk mogelijk recht, dat deze mochten hebben op bedoelde goederen ten bate van de koopers Bernt Weninck en Fenna ter Haer, echtelieden [1]).

Indien Casper Luyken al op het oogenblik van zijn huwelijk tot de Hervormde Kerk heeft behoord, zoo verliet hij die spoedig om zich bij de Remonstrantsche Broederschap aan te sluiten, bij welke hij op het jaar 1634 als lidmaat ingeschreven staat.

Hij had verscheidene kinderen, aangaande welke in het Doopboek der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam wordt gemeld:

21 Februari 1638 't kindt van Caspar Luycken, de moeder Hester Cornes;

26 Mei 1641 gedoopt Rebecka 't kindt van Caspar Luycken en Hester Cores;

30 Augustus 1643 publyck gedoopt Susanna 't kint van Caspar Luicken en Hester Cores;

18 November 1646 Michiel 't kint van Caspar Luycken en Hester Cores.

Daar bij de eerstgemelde mededeeling gesproken wordt van „*'t kindt*" zonder voornaam, kan daaruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat dit op dat oogenblik het eenige kind was van Casper Luycken; in dat geval zou het Christoffel moeten zijn, die waarschijnlijk in verband met het verlaten der Hervormde Kerk door zijn vader, niet als klein kind, was gedoopt, doch die plechtigheid eerst op vierjarigen leeftijd onderging.

Den 6den April 1649 besloten *d'eersame Casper luicken Schoolmeester, ende*

---

[1]) De Heer A. J. C. Kremer te Arnhem was zoo vriendelijk mijne aandacht op dat stuk te vestigen.

d'eerbare hester Cores syn huysvrou, wonende tot Amsterdam inde haarlemmer Kruys straat hun wederkeerig testament te maken en ontboden daartoe *des morgens de cloc 11 uren* den Notaris publicq J. van Loosdrecht te hunnen huize. Uit het feit, dat in dat stuk over hunne *dry kinderen* wordt gesproken, blijkt dat één der hierboven vermelde jong gestorven is.

Voor zoover men uit de officiëele bewoordingen kan nagaan, waren de beide echtgenooten elkander hartelijk genegen en wenschten zij elkander zooveel mogelijk te bevoordeelen. Al hunne goederen, zoo roerende als onroerende, werden bij gelijke portiën vermaakt aan hunne drie kinderen en aan die, welke nog zouden geboren worden, maar onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de langstlevende, hetzij tot overlijden of tot een tweede huwelijk toe, in het bezit zou blijven van den onverdeelden boedel met de meest uitgebreide macht van *regeren administreren ende handelen en copen verteren aliëneren ende distribueren naer desselfs belieffe;* verder met vrijstelling van het opmaken van eenigen staat of inventaris, zoowel als van het stellen van cautie, en met geheele uitsluiting van *de naeste vrunden, d'Heren Weesmeesteren ende alle andere hoger ofte lager regteren.* De laatstlevende beloofde daartegenover de kinderen *op te voeden ende groot te maken, in kost, drank, kledinge, schoolgaan, Ambacht leren ende andere lighamelycke nootdruften eerlyck en naar staat ende Conditie, ende voornamentlyck inde vrese des heren, ende wanneer deselve gekomen syn ten huwelycken staat, mondige jaren ofte d'eenige andere goede Conditie. deselve alsdan te doteren ende uitsetten met ettelycke goederen, sooals de langstlevende in syn ofte hare discretie sal verstaan te behoren sonder verder geconstringeerd te mogen werden. Toevoegende de Testateurs hare kinderen deselve opvoedinge, dote ende uitsettinge voor ende in plaetse van hare legitime portie.*

Alleen in geval van een tweede huwelijk zou inventaris moeten worden opgemaakt en de gerechte helft aan de kinderen worden uitgekeerd, hetgeen zou moeten worden gesteld in handen van zoodanige personen, als de langstlevende zelf daartoe zou uitnoodigen.

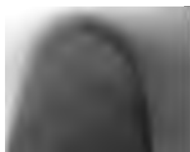
Overigens doet ons dit stuk Casper Luycken kennen als *synde op dat oogenblik gesont en magtig*, terwijl zijne vrouw in het vooruitzicht verkeerde, weldra hare kinderschaar te zien vermeerderen.

Inderdaad werd tien dagen later, den 16den April 1649, wederom een zoon geboren, aan wien de naam van Johannes werd gegeven. Hij werd echter niet, zooals de oudere kinderen, bij de Remonstrantsche Gemeente gedoopt, maar schijnt bestemd te zijn geweest, om op te groeien tot lidmaat der Doopsgezinde Broederschap.

Later schijnt nog eene dochter geboren te zijn, die vermoedelijk ook ongedoopt bleef, aangaande welke ten minste in de doopboecken der Remonstrantsche Gemeente niets te vinden is, en op welke zou kunnen betrekking hebben de aanteekening in het Begraafboek van het Karthuizer Kerkhof:

Op Vrydagh den 14 Maert 1667
neeltie luyken in de tweede Haarlemmerdwarsstraat. 1 baar van 12.

Deze baar van 12 dragers wijst op iemand, die, geen kind meer zijnde, toch nog niet volwassen was.

De aanleiding, dat de kleine Johannes Luyken niet werd gedoopt, meen ik in het volgende te moeten zoeken.

In het jaar 1648 was bij de Vereenigde Vlaamsche, Friesche en Hoogduitsche Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam als voorganger beroepen Galenus Abrahamsz [1]). Deze behoorde tot de meer vrijzinnige richting, of, zooals die toenmaals werd betiteld, tot de Socinianen, zelfs in zoodanige mate, dat hij in 1663 werd geroepen om zich deswege voor het Hof van Holland te verantwoorden; hij werd echter den 14 September vrijgesproken [2]). Weldra voegde hij zich bij de Collegianten, eene vereeniging in 1646 opgericht door lidmaten van de Doopsgezinde en van de Remonstrantsche Gemeenten. Aanvankelijk vergaderden zij in het huis op den hoek van het Rokin en de Kalfsvelsteeg, den winkel van den uitgever Jan Riewers [3]); later, toen de stedelijke overheid deze bijeenkomsten had verboden, ten huize van den koopman A. Rooleeuw op de Keizersgracht bij de Groenlandsche pakhuizen, om daarna weder terug te keeren naar het oude lokaal, waar zij bleven tot 1675, toen zij overgingen naar het huis de Oranjeappel op de Keizersgracht over den Ouden Schouwburg.

Deze Galenus Abrahamsz nu was zeer bevriend geworden met den schoolmeester Casper Luycken. Behalve dat dit feit wordt vermeld in het *Levensbericht* blijkt het nog uit het volgende:

In 1655 verschenen twee pamfletten

De ontdekte Veinsing der Heedendaeghsche Geestdrijvers en Socinianen

en

Het tweede Deel van de ontdekte Veinsingh der hedendaeghze Gheestdryvers en Socinianen,

beide zonder naam van schrijver of drukker, doch volgens eene aanteekening op het exemplaar, dat berust in de Bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, geschreven door *„Dr. de Vries"* en *„gedrukt tot Amsterdam in de Doelenstraat."* Uit sommige uitdrukkingen blijkt, dat de schrijver lid, misschien voorganger was der Vlaamsche Doopsgezinde Gemeente, terwijl het geheel in zeer sterk gekleurde bewoordingen gericht was tegen Galenus Abrahamsz en tegen de onder zijne leiding vergaderende Collegianten.

Doch hij bleef niet onbeantwoord, immers straks daarop verscheen:

Ondersoeck over den inhoud van twee Boecxkens, het eerste genaemt de ontdeckte Veynsinge, ende het andere, het tweede deel van de ontdeckte Veynsinge der hedendaeghsche Geestdryvers en Socinianen, of den inhoudt van dien nae de waerheyt is, of dat in deselve tegen de waerheyt is gehandelt door C. Luycken. 't Amsterdam by Cornelis de Bruyn A° 1655.

---

1) S. Blaupot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland. I, 289. Galenus Abrahamsz, geboren 8 Nov. 1622 te Zierikzee, was de zoon van Abraham Geleynsz en Katryntje Gillis; hij studeerde aanvankelijk in de medicijnen, huwde in 1646 met de dochter van Abraham Dirksz Bierens en overleed 19 April 1706.

2) Blaupot ten Cate, I, 229.

3) Wagenaar, Amsterdam, II, 204.

De toon van dit werkje is geheel anders en veel beter dan die der daarin bestreden pamfletten, en houdt goed voet bij stuk op de verschillende punten, welke het wederlegt. De opvatting der godsdienstige strijdvragen is op een veel breeder standpunt en met meer waardeering tegenover andersdenkenden geschreven, dan meestal het geval is in de geweldig scherpe theologische strijdschriften der 17de eeuw.

De betrekking, waarin Casper Luycken stond tot Galenus Abrahamsz, schijnt hem er echter niet toe te hebben gebracht, zich openlijk aan te sluiten bij de vereeniging der Collegianten, althans in de van deze overgebleven archieven komt zijn naam niet voor [1]). Doch waar een zoo nauwe band bestond tusschen deze beide mannen, daar acht ik de onderstelling niet onwaarschijnlijk, dat het de invloed van den Doopsgezinden voorganger was, welke den jongsten zoon van Casper Luycken in zijne jeugd ongedoopt deed blijven en hem deed bestemmen voor de Doopsgezinde Broederschap. Wellicht ook was dit laatste nog niet het geval en moet in dit besluit alleen gezien worden het gevolg van den bij de Collegianten heerschenden afkeer van den kinderdoop.

Behalve het hiervóór genoemde strijdschrift zijn nog twee werken, door Casper Luycken geschreven, tot ons gekomen.

Het eene is: *Onfeylbare Reghel van Winste sonder Verlies, ofte korte Aanwijsinghe en Bericht, om, 't zy door Koopmanschap, Ambacht ofte Neeringhe, altijdt Winninghe te doen.... Ghestelt door C. Luken, Liefhebber van Winst ende Rijckdom. De derde Druck. Tot Haarlem, By Dominicus Jansz de Gaver, Boeckverkooper in de Groote Hout-straet, by t Haeghsche Wagen-veer. Anno 1656.*

Het onderwerp is eene aanprijzing van barmhartigheid, weldadigheid en naastenliefde.

Deze uitgave in-12° schijnt de eerste te zijn en de mededeeling op den titel, dat dit reeds de derde druk zou zijn, schijnt verband te houden met het feit, dat in de voorrede wordt vermeld, n.l. dat Casper Luycken hetzelfde onderwerp reeds in dichtmaat had behandeld en het gewenscht vond, zulks nog eens in proza te doen. De voorrede, waarin deze bizonderheid wordt vermeld, is in de volgende uitgaven door eene andere vervangen.

Het boek schijnt zeer in den smaak gevallen te zijn en is herhaaldelijk herdrukt, zooverre na te gaan is, het eerst in 1663: *t Amsterdam, By Christoffel Luycken, Boekverkooper op de Zee-dijck, by de Kapel, in de Jonge Stierman.* Bij deze uitgave, die ook op den titel de vermelding draagt: *de derde Druck,* was in denzelfden band bijgevoegd een tweede boekje van den schrijver, van ongeveer dezelfde strekking, dat tot titel voert:

---

[1]) Mededeeling van wijlen Prof. J. G. de Hoop Scheffer. — Daarentegen blijkt uit de opmerking in het Notulenboek van het Weeshuis bij de inschrijving zijner kleinkinderen (zie pag. XV), dat hij in den kring der Collegianten eene bekende persoonlijkheid was, dien men zich nog herinnerde verscheidene jaren na zijn dood.

Behalve het hiervoor vermelde is van Casper Luycken alleen nog bekend, dat hij 30 April 1652 eene acte teekende als gekozen voogd van Geertje Willems, eene schippersvrouw, en dat hij in 1659 eene weinig beteekenende verklaring aflegde, waarbij hij wordt aangeduid als: *Schoolmeester, out 52 j in de tweede Haarlemmer Kruysstraat* [1]).

Hij schijnt overleden te zijn niet lang na het uitkomen van zijn laatste geschrift, tenminste vóór 1668.

Zijn oudste zoon CHRISTOFFEL LUYCKEN was begin 1634 geboren en vestigde zich als boekverkooper. Aanvankelijk schijnt hij in het ouderlijk huis te zijn gebleven; zijne eerst bekende uitgave: *Der verlangete Dritte Anfang der Mineralischen Dinge oder vom Philosophischen Saltz.... vom Sohn Sendivogii, genant I. F. H. S.* [2]) verscheen in 1656 en draagt het adres: *auff der Haarlemer Creuz Strassen* [3]).

Weldra verhuisde hij naar de Haarlemmerstraat, waarschijnlijk bij zijn huwelijk, waarvan het Kerkelijk Huwelijks Inteeken-Register meldt:

den 5 April 1657

Compareerden.... Christoffel luijcken van A: boeckvercoper out 24 jaer geass(istee)rd met Caspar luycke syn vader woon(en)de op de Haerlemmerstraet, en Ryckje Alberts van de velde van A. wed(uw)e van joost samuelse woont op de Princegraft [4]).

De huwelijksvoltrekking geschiedde elders en is in het Amsterdamsche Oud-Archief niet te vinden. Evenmin komt deze inschrijving voor in het Puiboek.

Een jaar later, 1658, woonde hij daar nog, doch bij de uitgave van zijns vaders: *Onfeylbare Reghel,* in 1663 was hij, gelijk hierboven werd vermeld, verhuisd naar den Zeedijk bij de O. Z. Kapel, waar de Jonge Stierman uithing.

Uit het hierna te vermelden stuk van de Weeskamer blijkt, dat Christoffel Luycken aan zijne bezigheid als boekverkooper nog eene tweede verbond, welke daarmede slechts ter nauwernood vereenigbaar schijnt, n.l. die van bode op 's Hertogenbosch.

Christoffel Luycken had verscheidene kinderen, van welke ten minste één jong stierf en in de naast zijne woning gelegen kerk werd begraven, blijkens de inschrijving:

8 Juni 1663:

't kint van Christoffel Luycken naest de Kapel f 5 : 6 : 8 [5]).

Hijzelf overleed einde 1673, en den 24 October van dat jaar benoemden Heeren Weesmeesters *tot Vooghdt over de vyf minderjarige kinderen van Christoffel luycken boode op s Hertogenbosch ende tot administrateur over derselver goederen, Johannes luycken den Oom omme der voorsz kinderen recht ende gerechtigheydt allomme op en jegens een jegelyck waer te neemen te*

---

1) Mededeeling van wijlen Mr. N. de Roever. Zie Bijlage, N°. 2.
2) A. M. Ledeboer, Lijst van Boekverkoopers in Noord-Nederland.
3) Navorscher, 1871 (Deel XXI) pag. 20.
4) Zie Bijlage, N°. 10 en 11.
5) Begrafenisboek O. Z. Kapel.

bevorderen ende te v(er)antwoorden, ende voorts der selve goederen 't haeren meesten nut, oorbaer en profyte te regeren ende te administreren, welcke vooghdye ende administratie de voorz Johannes Luycken ter Weeskamer compareronde heeft aengenomen ende belooft sich daer jnne te sullen quyten nae behooren. prs de HHn hinlopen en ten grootenhuys Weesm: [1])

Nog nader werd dit bevestigd in het Minuut-Register met de vermelding: *den 24 octob 1673 prs de HHn Hinlopen en ten grootenhuys Weesm:*

fiat Voogdye op Johannes luycken den oom over de 5 naegelate kinderen van Christoffel luycken boode op 's hertogenbosch en ryckje van de velde [2]).

Drie jaar later, ongeveer einde October 1676, overleed ook de moeder en de voogd maakte dadelijk werk, de kinderen, die daarvoor in aanmerking kwamen, te doen opnemen in den Oranjeappel, het Weeshuis der Doopsgezinde Collegianten, bij wie Christoffel zich schijnt te hebben aangesloten.

Uit het Notulenboek van Regenten [3]) blijkt, dat 4 November 1676 werden opgenomen:

Rykie Luyken geb. 5 December 1662 [4]).
Albert Luyken geb. 24 Maart 1664.
Casper Luyken geb. 19 November 1665.
Michiel Luyken geb. 24 Juli 1669.

Het vijfde kind schijnt elders geplaatst te zijn.

Bij de inschrijving wordt vermeld betreffende hunne bloedverwanten:

De oom aen de vaders zijde is Johannes Luyken, de grootvader is geweest meester Casper Luyken, de oom aen de moederszyde is Volkert van de Velde.

Er moest nu over de kinderen een tweede voogd worden aangesteld en onder de hierboven aangehaalde benoeming van Johannes Luyken is bijgevoegd in het *Register der Vooghdyen*:

Op den 10 decemb 1676 Hebben de Heeren Weesmeesteren nevens Johannes Luycken voorsz den Oom, gelieven te constitueren Jacobus Arondeus ter fine als voren. Pb d'Hren Corver en graeflant Weesmn.

Op de bloedverwantschap met dezen nieuw benoemde wees ik reeds op pag. XIII.

De overleden Christoffel Luyken was niet onbemiddeld en zijne kinderen behoefden niet zonder betaling in het gesticht te worden opgenomen, en zoo werd 21 Januari 1677 door Notaris S. van der Sluys eene acte gepasseerd tusschen *Opsienders en besorgers van de Weerloose Weesen in de huysinge op de Keysersgraft in d' Orangie-appel* ter eenre, en Jan Luycken en

---

1) Register der Vooghdyen van 4 Juni 1671—28 December 1680, gemerkt E f°. 61.

2) Minuut-Register van Weesmeesters, 29 Aug. 1673—9 Jan. 1674.

3) Notulen, A f°. 33.

4) Het geboortejaar van Rykie Luyken staat zoowel in het Notulenboek als in de Lijst der opgenomen kinderen vermeld als 1663; met het oog op de andere kinderen moet hier zonder twijfel aan eene schrijffout worden gedacht.

De vier kinderen van Christoffel Luycken behoorden tot de allereerste bewoners van het Weeshuis der Collegianten, dat 11 Juli 1675 was geopend; Rykie was N°. 9 op de Lijst der meisjes, en hare broeders N°. 3, 4 en 5 op die der jongens.

Jacob Arondeaux als voogden der kinderen ter andere zijde, waarbij deze laatsten een bedrag van *f* 1500.— betaalden, waarvoor de vier kinderen zouden worden opgevoed tot hunne meerderjarigheid, of totdat zij hun eigen brood zouden kunnen winnen.

Waarschijnlijk waren deze gelden een gedeelte van de opbrengst der vaste goederen, die aan den overledene toebehoord hadden en die eenige dagen te voren waren gerealiseerd, volgens acten, door denzelfden notaris S. van der Sluys gepasseerd; en wel, vooreerst het halve aandeel in de ouderlijke woning, waarvan de wederhelft behoorde aan zijn jongsten broeder Jan Luyken, die daar ook zijne woonplaats had; aan dezen toch werd den 16 Januari 1677 door Jacob Arondeaux, den anderen voogd, verkocht: *de helft in een huys en erve, staende in de laetste Haerlemmerdwarsstraat aan 't Eylandt, daer de kooper jegenwoordigh selffs in woont,* en zulks voor een bedrag van *f* 500.—.

Den 20 Januari 1677 werd door de beide voogden het huis, waar Christoffel Luyken had gewoond, *in de Nieuwe brugh-steegh, Noortzyde, daer de Stuyrman jegenwoordig uythanght,* voor *f* 4200.— verkocht aan Juff. Anna Stoffels, huisvrouw van Volckert van de Velde, den oom van moederszijde van de nagelaten weezen [1]).

Door de gewoonte van Regenten van het Weeshuis den Oranjeappel om in het Notulenboek aan de vermelding der opname hunner verpleegden later nog eenige bizonderheden toe te voegen, is het mogelijk iets te vernemen betreffende het verder lot dier kinderen. Achter den naam van Rykie is bijgevoegd: *Met genoegen uyt gegaen A°. 84. May*; en achter dien van Albert: *Ook alsoo, An°. 1684,* terwijl onder aan de bladzijde staat: *A°. 1679 den 29 November is Kasper Luyken begraaven op 't kerckhof aen 't ent van de Blomgraft. 1689 den 2 May is Michiel Luykken overleeden.*

ALBERT LUYKEN werd den 24 November 1686 door den doop opgenomen bij de Doopsgezinde Gemeente bij het Lam, waarbij getuigen waren Wilhem Siuwerts en Adam van Broekhuysen. Hij huwde spoedig daarna:

Den 20 Aug 1689

Compareerden, als voren Albert Luyken van A. winckelier oud 25 Jaarn op de Lauriers Gracht ouders doot geassi(steer)t met Jsaac arendeix & Hester van Halmael van A, oud 21 Jaarn in de Wolverstraat, geassi(steer)t met Veniam Aetatis [2]).

Zij huwden echter niet voor schepenen te Amsterdam.

De bruid was 18 November 1685 gedoopt bij dezelfde Doopsgezinde Gemeente. Zonder twijfel was de hier genoemde getuige de zoon van den toen overleden Jacob Arondeaux, die in 1676 tot voogd van Albert Luyken benoemd was.

In de doopboeken van de Doopsgezinde Gemeente bij het Lam komt

---

1) Mededeeling van Dr. A. Bredius.

2) Pui Huwelijks Inteeken-Register. — Zie Bijlage, N°. 18 en 19.

Uit den aard der zaak is zeer weinig aangaande zijne jeugd bekend. Zonder twijfel bezocht hij de school, aan welker hoofd zijn vader stond, en het kan zeer wel zijn, dat er waarheid ligt in hetgeen Koopmans van Boekeren opmerkt [1]), dat vermoedelijk de herinnering aan dien tijd voor Jan Luyken niet tot de aangenaamste behoorde, ten minste te oordeelen naar het prentje in *'s Menschen Begin, Midden en Einde*, betiteld *Het kindje gaat school*, waarop het kind in eene alles behalve opgeruimde stemming zich derwaarts begeeft en waaronder door hem het versje is gesteld:

Het kindje moet na school toe gaan,
Zoo gaat alree zijn kruisjen aan, enz.

Overigens schijnt zijne moeder Hester Cores, *eene vrouw van welker stillen geest haar soon een goed deel had*, [2]) veel invloed te hebben uitgeoefend op zijne vorming, en ook, zooals straks zal blijken, eene bizondere voorliefde te hebben gehad voor haren jongsten zoon, boven hare andere kinderen. Ook zijn vader hield hem telkens voor oogen het wenschelijke om zich, even als hij, bij de streng godsdienstige richting aan te sluiten, en hoewel de zoon daar toen geen gevolg aan gaf, herinnerde hij zich op lateren leeftijd die vaderlijke vermaningen nog met innig gevoel [3]).

Na afloop der schooljaren werd Jan Luyken, waarschijnlijk in overeenstemming met zijne eigene wenschen, bestemd om schilder te worden, en zooals het Levensbericht en ook Houbraken meldt, werd hij gesteld onder de leiding van Martinus Saeghmolen. De bizonderheden aangaande dezen kunstenaar, medegedeeld door Mr. N. de Roever en Dr. A. Bredius [4]) bevestigen dit, daar onder de schulden, welke bij zijn overlijden onbetaald overbleven, ook eene was van *f* 3 - 3 - 0 aan Jan Luyken.

Zeer groot kan Saeghmolen's invloed op Jan Luyken echter niet geweest zijn, daar hij reeds 1 November 1669 overleden was en op het Karthuiserskerkhof begraven werd. Saeghmolen werkte ook als graveur, althans volgens Kramm, doch het is niet na te gaan, of in de eerste gravures van Luyken zijn invloed merkbaar is, daar zelfs de Heer Van der Kellen nimmer eene gravure van zijne hand zag.

Casper Luycken is vermoedelijk overleden, toen zijn zoon Jan ongeveer 18 jaar was. De juiste datum is mij onbekend, doch uit een codicil op haar testament, den 24 January 1668 voor den notaris Arent Loefs te Amsterdam gepasseerd, blijkt, dat Hester Cores toen was *weduwe van Zaliger Casper Luycken, in syn leven schoolmeester, wonende in de tweede Haerlemmer Kruysstraet buytensdyx.*

Het doel van dit codicil was eene bevoordeeling van haren jongsten zoon Johannes met vijfhonderd gulden, die hem bij eene eventueele scheiding harer nalatenschap vooruit moesten worden toebedeeld, terwijl overigens het oude testament van 1649 werd bevestigd.

---

1) Iets over Jan Luyken en zijne geschriften, z. j.
2) Levensbericht.
3) Geestelijke Brieven, N°. 39.
4) Oud Holland, 1888. pag. 127.

De weduwe was op dat oogenblik gezond naar lichaam en geest en begaf zich voor het opmaken dezer acte ten huize van den Notaris; de handteekening echter toont een eigenaardig verschil met die onder het testament van 1649; de beverige, onvaste vorm der letters doet denken aan een toestand van achteruitgang, meer dan zich laat verklaren uit haren nog niet zestigjarigen leeftijd [1]).

Aangaande de jongelingsjaren van Jan Luyken is met zekerheid weinig belangrijks bekend, vooral met het oog op zijne werkzaamheid. Ter uitspanning beoefende hij vlijtig de dichtkunst; met name geschiedde dit in een gezelligen kring van jongelieden, waar hij aanleiding vond tot het vervaardigen zijner minnedichten, die in 1671 bijeenverzameld werden uitgegeven onder den titel: *Joan Luykens Duytse Lier, drayende veel van de nieuwste, deftige en dartelende Toonen.... 't Amsterdam, By Adriaan Veenendaal, Boekverkooper, in de Mol-steegh, in de groote Catechismus 1671.* 12°. De letterkundige bizonderheden van dezen dichtbundel zijn elders uitvoerig behandeld [2]), en behoeven hier niet verder te worden vermeld. In 1671 verscheen ook eene uitgave: *te Amsterdam by Jacobus Wagenaar, boekverkooper op de hoek van de Mol-steegh, in Descartes*, en ook in lateren tijd schijnen de gedichten in den smaak gebleven te zijn, zoodat herdrukken bestaan van 1708 bij Jan ten Houten te Amsterdam, op den Dam, bij het Stadhuis, van 1729 bij Hendrik Bosch te Amsterdam, over het Meisjes Weeshuis, van 1730 bij Jacobus Hayman aan de Oostzijde van de Beurs, op de hoek van de Heeremieten Steeg, en van 1783 bij H. H. van Drecht, te 's Gravenhage.

Verder blijkt uit de in 1675 bij Jan ten Hoorn verschenen: *Uitsteekenste Digt-kunstige Werkken van Jan Zoet*, dat Luyken behoorde tot de bent van vrolijke, levenslustige jonge mannen, die zich onder den naam „de Wijngaardranken" op geregelde tijden vereenigden onder leiding van den kastelein Jan Zoet in diens herberg „de Zoete Rust." Onder de in dat boek verzamelde proeven van dichtkunst is ook een gedicht van Jan Luyken, dat in 1673 werd vervaardigd op den dood van een der vrienden, Pieter Rixtel, en dat zeer weinig dichtkunstige waarde heeft:

„Hier word een Digter, aarde en stof, waar hij van kwam,
Die wel zijn meeste vreugd in sotteryen nam,
Tot hy te ver gegaan, de dood trad op de teenen,
Die smeet het lijf hier nêer, en sond de geest daar heenen."

Beide genoemde boeken geven echter eenige aanwijzing betreffende de personen, met welke Jan Luyken in dien tijd omging. Daarbij treden op den voorgrond Karel Verlove en Nicolaas de Vree, die beide ook behoorden tot de twee hiervóór aangeduide vriendenkringen, en die beide de dichtkunst beoefenden.

Karel Verlove was veel ouder dan Jan Luyken, daar hij, blijkens

---

1) Zie Bijlage, N°. 4 en 5.
2) Door H. Italie in Oud Holland, 1888.

twee gedichten op zijn 30sten en op zijn 32sten verjaardag [1]), geboren was 4 Augustus 1633. In 1665 schijnt hij een „lief" gehad te hebben, doch had wel eenigszins eigenaardige begrippen in dit opzicht, zooals o.a. blijkt uit zijne verdediging van de polygamie in de bijeenkomsten bij Jan Zoet [2]). In het hem door Luyken opgedragen gedicht van c⁰ 1671 wordt echter alleen gesproken over zijne dichtkunst, en de voorspelling geuit, dat zijne zangen „veel langer dan 300 jaar" zouden leven [3]). Hij was aanspreker van beroep en woonde in 1683 „op de Prinsegraft 3 huyzen benoorden de Prinsestraat in de Vergulde Zon te Amsterdam" [4]). Hunne vriendschap schijnt duurzaam te zijn geweest, daar Luyken in 1688 de titelprent maakte voor Verlove's treurspel: Stefanus.

Nicolaas de Vree, geb. ongeveer 1650, was meer een tijdgenoot van Luyken. Een gedicht op zijn verjaardag [5]), vermoedelijk 1671 vervaardigd, leert ons, hoe hunne vriendschap toen reeds vijf jaren duurde, hoe zij samen „vryers" waren geweest en hoe De Vree eenigen tijd te voren met eene juffrouw Bloem was gehuwd en nu het vooruitzicht had vader te worden. Ook dit huwelijk was door Luyken bezongen, doch slechts in algemeene termen, waaruit geene bizonderheden zijn af te leiden [6]). De Vree was schilder van beroep en aan zijne werken wordt in dat gedicht groote lof toegezwaaid. Aanvankelijk mede behoorende tot den kring van Jan Zoet, op wiens dood hij een grafdicht vervaardigde [7]), ging hij later over tot dezelfde godsdienstige overtuiging als Jan Luyken, waardoor zonder twijfel hunne vriendschap innig bleef, gelijk ook later blijkt uit de vermelding van den slechten gezondheidstoestand van De Vree in een brief van Jan Luyken van 1688 en vooral uit zijne benoeming tot voogd over den jongen Casper Luyken in het testament van 1691.

Die slechte gezondheid bleef aanhouden en De Vree werd erdoor gedrongen naar Alkmaar te vertrekken, waar hij in 1702 overleed [8]).

Eene even warme vriendschap verbond Luyken aan Joan van Rozendaal [9]), die verscheidene jaren vóór 1671 uit Duitschland was gekomen, nadat in den oorlog zijns vaders pachthoeve was verbrand en verwoest. De jongelieden hadden heerlijke uren samen doorgebracht aan den oever van het Y, waarvan de herinnering hun bijbleef, toen aan dezen band een einde werd gemaakt, doordat Joan van Rozendaal weder naar de zijnen in het vruchtbaar Pruisen terugkeerde.

---

1) Jan Zoet, Werken. pag. 216, 230.
2) C. B. Hylkema, Reformateurs. Deel II, pag. 103.
3) Duytse Lier, 1671. pag. 107.
4) Bulletin N°. 52 van Taal- en Letterkunde, bij C. L. van Langenhuysen te Amsterdam, (1895). N°. 1200.
5) Duytse Lier, 1671. pag. 104.
6) Duytse Lier, 1671. pag. 41.
7) Jan Zoet, Werken. pag. 390.
8) Immerzeel. Deel III, pag. 210.
9) Duytse Lier, 1671. pag. 100.

De Duytse Lier werd opgedragen aan den dichter Joan Antonides, die wel een tijdgenoot van Luyken was [1]), maar met wien hij toch, blijkens de bewoordingen van de Opdracht, niet op zeer intiemen voet schijnt te zijn geweest.

Eindelijk wordt nog genoemd W. van der Keeren, wiens bruiloftzang echter niets bevat betreffende hem zelf [2]), doch slechts eene opwekking aan de aanwezige „Juffrouws" om het voorbeeld van de bruid te volgen. In den bundel worden enkele dezer vriendinnen met name genoemd, zooals Lea Steylvlied, wier schoone oogen hij prijst [3]), Appelona Pynbergs, uitmuntende door zang en luitspel [4]), en Barbera Wiggers, wier portret geschilderd was [5]).

Opmerking verdient, dat daaronder niet voorkomt de naam van het meisje, dat in dien kring den levendigsten indruk op den jeugdigen dichter gemaakt had.

In de opdracht van de Duytse Lier spreekt Luyken van *zeeker eene bevallige Juffrouw, die door hare meer als menschelyke stem, syne vaarzen had opgepronkt*, en in verband met hetgeen in het Levensbericht vermeld is aangaande Maria de Oudens, *eene jonge dochter seer vermaard om haren uitnemenden zang*, meen ik haar met die woorden te zien aangeduid. En het bleef niet bij deze bewondering, zooals blijkt uit de volgende aanteekening in het Kerkelijk Huwelijks Inteekening-Register:

Den 5 Maert 1672

Compareerden als voren Johannes Luijke van A. schilder out 23 Jaar geassist(ee)rt met hester Coops sijn moeder woont in de nieuwebrugssteegh en maria de oudens van 'sgravenhage out 26 Jaar geassist(ee)rt met ...... woont in de brouwerstraat.

In margine staat: *acte sij moeders consent.* en daaronder: *goed v(er)claert* [6]).

Ook bij dezen ondertrouw wordt eene inschrijving in het Puiboek gemist. Evenals dat van andere leden zijner familie, werd ook zijn huwelijk te Sloterdijk gesloten; het Huwelijks Inteeken-Register aldaar vermeld hoe

20 Maert 1672

Johannes Luycken en Maria den Oudens

door D^s. Engelbertus Sloot, te gelijk met nog drie andere paren, in den echt werden verbonden.

De aanteekening daarvan wordt echter gemist in het Amsterdamsche Register, waaruit blijkt, dat Luyken verzuimde aan den daartoe aangestelden ambtenaar de verplichte kennisgeving van zijn huwelijk te doen. Men noemde dat in de 17de eeuw „in ondertrouw blijven zitten," waar-

---

1) Geboren 7 Mei 1647.
2) Duytse Lier, 1671. pag. 47.
3) Duytse Lier, 1671. pag. 89.
4) Duytse Lier, 1671. pag. 90.
5) Duytse Lier, 1671. pag. 106.
6) Zie Bijlage, N°. 12 en 14.

tegen wel plakkaten waren uitgevaardigd, doch hetgeen vooral bij dissenters bleef voorkomen [1]).

In Den Haag schijnen de geboden niet gegaan te zijn, althans volgens de vriendelijke mededeeling van den Archivaris aldaar, wordt dienaangaande niets vermeld in de ondertrouwleggers.

De mededeeling van de woonplaats der moeder geeft aanleiding tot de onderstelling, dat zij bij het huwelijk van haren jongsten zoon aan dezen de vaderlijke woning overliet en zelve ging wonen bij haren oudsten zoon Christoffel. Uit het later te behandelen boek van B. J. Stol blijkt, dat zij vóór 1689 overleed.

Zooals A. Steenbergen in zijne monographie reeds opmerkt [2]), is de dikwijls verspreide meening, als zoude Luyken als jongeling en in de eerste jaren van zijn huwelijk een zeer ongeregeld leven hebben geleid, met velerlei uitspattingen, door niets gerechtvaardigd, en vindt slechts haren oorsprong in de overdreven godsdienstige denkbeelden, welke hij op lateren leeftijd aankleefde. Hij behoorde tot een kring, die, gaarne het goede genietende, eene vroolijke levensopvatting huldigde, maar in vergelijking van de kluchten en van sommige andere gedichten van die periode, zijn de tonen der Duytse Lier volstrekt niet zoo bizonder „dartelend."

Ook na zijn huwelijk schijnt hij zich voorloopig bij die vroegere vrienden gehouden te hebben, zooals blijkt uit het hiervoren medegedeelde grafschrift op P. Rixtel, van 1673, zonder daarom buiten den invloed te geraken van den kring der Collegianten, waarvan zijn vader en zijn oudste broeder Christoffel zich zulke warme aanhangers hadden getoond. Ik meen dit te mogen opmaken uit den naam, vermeld bij zijne kerkelijke attestatie; immers Paulus Bastiaansz, de leeraar der Doopsgezinden te Beverwijk, die de gevoelens van Galenus Abrahamsz deelde, was lid van het „Vryspreek College" [3]), en het was hoogstwaarschijnlijk door zijne bemoeiingen, dat Jan Luyken, die nog ongedoopt was en geen lid van eenig kerkgenootschap, zich aansloot bij de Doopsgezinden.

Ruim een jaar na zijn huwelijk werd Luyken ingeschreven in het Doopboek der Vereenigde Doopsgezinde Gemeenten van het Lam en den Toren te Amsterdam, en wel in deze termen:

8 Juni 1673 Is schriftelyk getuigenis gekomen voor Johannes Luiken, soon van wylen Mr. Caspar Luiken, ondertekent Hendrik Pothout en Paulus Bastiaansz, Beverwyk 11 Maj 1673. [4])

Hij kwam derhalve met attestatie naar Amsterdam van de Gemeente te Beverwijk, waar hij vroeger lidmaat was. Ik had gehoopt, dat het Kerkelijk Archief aldaar allicht eenige bizonderheden zou vermelden aangaande deze periode van Luyken's leven, doch te vergeefs, want het

---

1) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

2) Vaderl. Letteroefeningen, November 1875.

3) Met dezen naam, of ook wel met dien van „Vry-profeteer College" werden toen in den volksmond de bijeenkomsten der Collegianten aangeduid.

4) Archief Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

oudste aldaar aanwezige lidmatenboekje begint 3 September 1693 met de volgende mededeeling:

Alsoo ons voorgaende boeck door het sterven van Jan Leendersen is weggeraeckt, soo bennen wy genootsaeckt weder een ander te maecken om onse ledematen in aan te teyckenen. [1])

Het schijnt mij echter toe, dat deze toetreding tot eene Gemeente meer het gevolg was van de toen heerschende beschouwing, dat een gehuwd man ook lidmaat behoorde te wezen, dan wel uit diepe overtuiging. Warm lid der Doopsgezinde Broederschap was hij nooit, zijn kind liet hij doopen bij de Remonstranten en weldra wendde hij zich geheel af van het Kerkgenootschap.

Zooals reeds op pag. XIV is vermeld, werd hij in datzelfde jaar benoemd tot voogd over de kinderen van zijn broeder Christoffel.

Kort na 1673 had eene groote verandering plaats in den zielstoestand van Jan Luyken, n. l. zijne bekeering, volgens de overlevering, het gevolg van den schrik, die hem beving door het geheel onverwacht overlijden van een zijner vroolijke medgezellen, die in eene opwelling van lichtzinnigheid bij het afscheid nemen met de gewone bewoordingen: „Zoo God wil, zien wij elkaar de volgende week weder," had geantwoord: „Dat zal wel gebeuren, of God het wil of niet," en die reeds eene week daarna ten grave werd gedragen [2]). Welke echter de oorzaak moge geweest zijn, zeker is het, dat omstreeks dien tijd een geheele omkeer in hem plaats greep, welke de aanvang was van zijne overmatig strenge godsdienstige levensbeschouwing, die straks nog zeer werd versterkt door het bestudeeren der geschriften van Antoinette de Bourignon en van Jacob Böhme, ook wellicht onder den invloed van Petrus Serrarius.

In 1677 verscheen Luyken's eerste geschrift in hoog piëtistischen geest, namelijk de beschrijving bij de gravure door C. de Decker van de verschijning aan Jeske Claes [3]).

Uit dit onderschrift blijkt, dat deze verschijning had plaats gevonden in October 1676 in de woning der vrouw op het Prinseneiland te Amsterdam, en dat Luyken zich tot haar had begeven om *uyt haer eygen mondt* de bizonderheden te vernemen en op te schrijven en eene schets van hare woning te maken.

Kort daarna kwam hem een tweede soortgelijk geval ter ooren, dat echter reeds eenige jaren te voren gebeurd was, n.l. de verschijning in 1672 van een engel aan Grietje Claes, eerzame weduwe, wonende op het Kattegat aan de Westzijde te Zaandam. Ook derwaarts begaf Luyken zich om *uyt haar eygen mondt* alles op te schrijven, en ook hare kamer te schetsen, ditmaal niet alleen voor een bijschrift, maar om het zelf voor te stellen in eene groote prent, in ouderdom het tweede bekende product van zijne graveerstift. (N°. 2).

---

1) Mededeeling van Ds. J. Sepp te Beverwijk.

2) A. Steenbergen, Johannes Luyken, een blik op zijn leven, werken en tijd, in de Vaderlandsche Letteroefeningen, 1875. Dr. C. B. Hylkema betwijfelt de juistheid van dit verhaal (zie: „De Nieuwlichter Jan Luyken" in *de Gids*, 1904).

3) Zie pag. 597.

Uit beide bijschriften kan men zien, hoezeer Luyken met deze bovennatuurlijke gebeurtenissen was ingenomen.

Bekend is ook het verhaal, dat Luyken in die dagen trachtte de vroeger uitgegeven „Duytse Lier" te vernietigen door het opkoopen der exemplaren, maar hoe hij van dat voornemen terugkwam, toen de een of andere boekverkooper daarvan gebruik maakte om het boek te laten herdrukken, en Luyken dit bemerkte, doordat hem eindelijk meer exemplaren ter wederinkoop werden aangeboden, dan hij zelf had uitgegeven [1]).

Omstreeks denzelfden tijd werd ook eene andere richting gegeven aan zijne werkzaamheid. Bij de vermelding van zijn ondertrouw werd Luyken als *schilder* aangeduid, doch op eene enkele uitzondering na is hetgeen hij vervaardigd heeft, verdwenen.

Deze uitzondering betreft het schilderij, thans toebehoorende aan Jhr. W. Six, en bewaard ten huize van Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam. Het vertoont een binnenvertrek, waarin eene oude vrouw zit te werken. Deze zou volgens de overlevering Luyken's moeder voorstellen. Door vriendelijke medewerking van beide hierboven genoemde Heeren ben ik in staat gesteld, eene afbeelding van dit stuk te geven.

De eerste maal, dat van dit schilderij melding wordt gemaakt, is onder N°. 84 in den Catalogus van de veiling van Pieter Calkoen Willemz te Amsterdam, den 10 September 1781; het wordt daarin omstandig beschreven, doch zonder eenige aanduiding van den voorgestelden persoon. Het werd voor *f* 100.— gekocht door Yver, vermoedelijk voor Jonas Witsen, in wiens nalatenschap het met geheel soortgelijke beschrijving voorkomt onder N°. 44. Den 16 Augustus 1790 werd het voor *f* 67.— het eigendom van C. Ploos van Amstel, uit wiens verzameling het — thans voorzien van de mededeeling, dat dit het portret is van Luyken's moeder — bij den verkoop, 3 Maart 1800, voor *f* 41.— in het bezit overging van Gruyter. Nog eens werd het 22 November 1813 verkocht op de veiling D. van Dijl en wel voor *f* 59.— aan Vinkeles.

Het stuk is geteekend *Joan Luyken*, terwijl achterop eene strook papier is aangebracht, waarop geschreven staat: *Geschilderd 1672*, zonder dat dit jaartal door eenige aanduiding op het stuk wordt bevestigd [2]).

---

[1]) v. d. Aa, Biograpisch Woordenboek. 1865. Dl. XI, bl. 713.

[2]) Jhr. Dr. J. Six acht de toekenning van dit stuk aan Jan Luyken twijfelachtig. Hij schrijft daarover:

„Ik ben in mijn twijfel versterkt door een schilderij in de National Gallery te Londen, N°. 1397, dat geheel dezelfde figuur vertoont, in dezelfde kleuren en manier van schilderen, klaarblijkelijk van dezelfde hand, alleen iets grooter en met een anderen achtergrond. Daar toch hangt op den muur de afbeelding van eene prent van een mansportret, voorzien van eene inscriptie, waarin voorkomen de woorden: *Jan van Aack fecit* en *1655*.

„Nu zijn m. i. waarschijnlijk beide schilderijen door dien Jan van Aack, van wien ik verder niets weet. Is echter het hier aanwezige stuk door Jan Luyken, dan moet ook dat van de National Gallery van hem zijn en dan heeft hij er de prent met de inscriptie ingeschilderd om de een of andere onverklaarbare reden. Dit schijnt mij echter weinig waarschijnlijk."

Verder wordt in den boedel van Th. van den Bergh en Juffr. Alida de Man, die 5 Juli 1683 te Amsterdam overleed, nog genoemd een schilderij: *Een overhael van Jan Luycken* [1]).

Eindelijk zij nog vermeld, dat den 1 Maart 1889 door den kunstkooper J. M. Heberle te Keulen werden verkocht twee schilderijen, geteekend *Jan Loyken*; beide stellen eenigszins fantastische Levant-havens voor, het eene is geheel en al overgeschilderd, het andere beter geconserveerd, doch van weinig kunstwaarde, terwijl de manier van schilderen geen enkel punt van overeenkomst aanbiedt met het hierboven vermelde vrouwenbeeld [2]).

In of omstreeks 1677 schijnt Luyken zich echter aan de etskunst te hebben gewijd, althans in dat jaar verscheen zijne eerste bekende prent met de afbeelding van de toen zichtbare komeet, en van dat oogenblik af ging zijne werkzaamheid op dit gebied onafgebroken voort.

Hieruit blijkt duidelijk de onjuistheid van het bericht, voorkomende bij van der Aa [3]), dat Luyken reeds op zes- of zevenjarigen leeftijd de graveerstift hanteerde. Om diezelfde reden meen ik ook het door Houbraken medegedeelde te moeten betwijfelen, dat Luyken zich in 1678 van alle werk ontsloeg, zijne goederen verkocht, daarvan slechts een klein deel behield, de rest aan de armen schonk en van Amsterdam vertrok met zijne oude dienstbode om stil door het geloof te gaan leven. Inderdaad, uit de lijst van Luykens werken blijkt voldoende, dat, indien zoo iets al heeft plaats gevonden, het in elk geval toch slechts een zeer kort oponthoud heeft veroorzaakt in zijne werkzaamheden als graveur. Zeker gebeurde het niet in het aangegeven jaar 1678. Misschien is het verhaal ontstaan door onvolledige bekendheid met Luykens tijdelijke afwezigheid uit Amsterdam in 1700.

Opmerking verdient, dat de oudste bekende gravures van Luyken, welke tot illustratie van een boek dienen, zich bevinden in *De Schat der Zielen ofte Begeerder. 1678* [4]). Zeer waarschijnlijk is de aanleiding daartoe te zoeken in de bekendheid van Jan Luyken, evenals van zijn vader, met de Collegianten, onder wie, zooals hiervóór gemeld is, A. Rooleeuw een der meest beteekenende leden was, die tevens vermoedelijk invloed uitoefende op bovengenoemd boek, daar het in den derden druk van 1686 werd vermeerderd met zijne *Stichtelyke Rymen.*

Aangaande Jan Luyken's huwelijksleven is zeer weinig bekend en in geen zijner geschriften maakt hij daarop eenige toespeling. Zijn echt werd weldra gezegend met een zoon, die, naar zijn overleden grootvader, Casper werd genoemd en 18 December 1672 door Ds. Brandt *publyck* werd gedoopt in de Remonstrantsche Gemeente, waartoe misschien zijne moeder behoorde.

Volgens het Levensbericht werden daarna nog vier kinderen geboren, die alle jong stierven; in de aanteekeningen van Mr. A. D. de Vries Az. wordt

---

1) Mededeeling van Dr. A. Bredius.

2) De stukken zijn thans in de verzameling Van Eeghen.

3) Biographisch Woordenboek. Deel XI, pag. 712.

4) Zie pag. 3, Boek N°. 5.

nog vermeld eene aanhaling uit het Begrafenisboek der Nieuwezijds Kapel [1]):

Begr. 14 Nov. 1678 Een kint onder den arm van Johannes Luycke, kompt uit de Nes in de Staer.

De daarbij vermelde woonplaats doet mij echter onderstellen, dat hier sprake is van een naamgenoot [2]). Immers uit het hiervoren medegedeelde betreffende de regeling na het overlijden van zijn oudsten broeder Christoffel blijkt, dat Jan Luyken waarschijnlijk reeds van den aanvang van zijn huwelijk af de ouderlijke woning in de Haarlemmerkruisstraat bewoonde, waarvan hem aanvankelijk de helft toebehoorde en waarvan hij in 1677 de wederhelft kocht voor *f* 500.— van de minderjarige kinderen van zijn broeder. De eigendom van dit perceel werd den 23 Maart 1677 overgeschreven volgens het Register der kwijtscheldingen, BBB f°. 344 [3]).

Zijne echtgenoote schijnt eenig vermogen gehad te hebben, zooals blijkt uit eene acte uit het dossier van den Notaris Abr. Warmenhuysen te 's Gravenhage, van den 3 Juni 1675, waarbij Hendrick van Driesel, burger in den Hage, bekent schuldig te zijn aan *Johannes Luycken, als getrouwd hebbende Maria D'Oudens, wonende tot Amsterdam, 600 Car. guldens, ter saeke van 't geene des comparants huysvrouw by testament 20 Oct. 1671 aan Maria d'Oudens hadde gelegateerd.* Hij belooft in die acte deze som binnen een jaar met 5 pCt. rente te betalen, en Luyken, die voor deze gelegenheid naar Den Haag gereisd was, verklaarde daarmede genoegen te nemen. Dit stuk werd door hem *Johannes* onderteekend [4]).

In 1680 schijnt Luyken tijdelijk eene andere woning te hebben betrokken in de Prinsen-Eilandsdwarsstraat, de straat, die later naar aanleiding van

---

1) Oud Holland, 1885. pag. 227.

2) Als zoodanig zou men kunnen denken aan Johannes Luycken, zoon van Antony Luycken en Rachel van Scheyna; deze wordt vermeld met zijne zusters Lysbeth en Lea en zijn broeder Adriaen in het testament zijner ouders, den 7 October 1658 vóór den notaris B. Coornhert te Amsterdam gepasseerd. De vier genoemde kinderen ontvangen daarbij als prelegaat *f* 3600.—, komende van haar *moeitie Heltie Cramers.*

Nogmaals wordt hij genoemd in een later testament van zijne ouders, 14 November 1662, voor den Notaris Listing gepasseerd, thans te zamen met Lysbeth, Lea, Adriaen en Dirk.

Dit gezin behoorde tot de Remonstrantsche Gemeente, bij welke 2 Maart 1664 hun zoontje Josephus in huis werd gedoopt, gelijk 22 Maart 1667 hun zoontje Antony door Ds. Walschaert ten overstaan van Gerrit Luycken en Elisabeth Luycken.

Er is echter niets over te vinden, of zij in eenige familiebetrekking stonden tot den graveur Jan Luyken.

3) Zie pag. XV.

4) Mededeeling van Dr. A. Bredius.

De Carolus Gulden had 392.5 azen fijn zilver en gold in 1675 de daarvoor in 1606 vastgestelde waarde van 35 stuivers.

het uitzicht op de gerichtsplaats aan de overzijde van het Y, met den korteren, zij het dan ook niet zeer fraaien naam van Galgestraat begiftigd werd, welken zij nog draagt [1]).

Hij werd aldaar door eene ziekte overvallen, die zóó hevig werd, dat den 8sten Mei 1680 des avonds te half elf uur de Notaris H. Laurentius werd ontboden om het wederzijdsche testament van hem en van zijne vrouw op te maken. Jan Luyken zelf was *sieck te bedde liggende*, Maria de Oudens daarentegen *gesont van lichaem, en beyde by goede memorie ende verstande.*

Onder intrekking van alle vroegere testamenten benoemden zij *tot haere eenige ende universeele erffgenamen haere drie kinderen met name Casper Luycen, Johanna en Catrina Luyken, mitsgaders die noch by de anderen souden mogen komen te procreeeren ieder in egale portien, met desen v(er)standt nochtans dat de langhstleevende van haer beyde sal blyven sitten in den geheelen boedel sonder gehouden te syn aen iemant openinge, eenige staet ofte Inventaris te geven*, en verder met uitsluiting van de Weesmeesters.

Evenwel Jan Luyken herstelde en betrok spoedig weder zijne oude woning, waar hem, na een nog niet tienjarig huwelijk, zijne echtgenoote ontviel. Het Begraafboek van het Karthuizerskerkhof vermeldt:

1682 op sondagh Den 25 January.

Maria de oudens overde eenhoorn sluys inde tweede haerlemmerdwarstraet na Y kant laet 3 kinders na 1 baer 14 roef.

Dat Luyken van dit verlies in geen zijner later uitgekomen gedichten eenige melding maakt, doet onderstellen, dat de band tusschen de beide echtgenooten niet bizonder innig was, wellicht door verschil van godsdienstige overtuiging.

En spoedig moest hij zich weder naar den doodenakker begeven, waar hetzelfde begraafboek meldt:

1682 donderdagh den 28 may

Johannes luyken Jn de tweede harlemmerdwarstrat 1 kint 5 Jaar 1 baar 8 rof.

In margine staat het woord: *alleen*, waarvan de beteekenis niet duidelijk is; mogelijk, dat buiten hem niemand anders bij de begrafenis van zijn kind tegenwoordig was.

In de Gedichten van Samuel Sylvius komt voor een Lijkzang op Catharina Luiken 1682, waarin hij het gestorven kind beschrijft:

't Lief Kaatje, dat naar 's vaders mond
Te luisteren met aandacht stond,
En op het moederlijk gebien
Haare onderdanigheid liet zien;
Daar al de school met lof van sprak
Als z' haar genootjes lust ontstak;
Dat all'mansvriendje, niemands leet,
Bevallig tot elks lust gereed,

---

[1]) J. ter Gouw, Amsterdam, 1e stuk, bl. 112.

Word door de dood tot stuivende asch
Als voor de schepping Adam was.
De schone morgenbloem viel af
Helaas in 's overgrootvaars graf, enz.

De overeenstemming van vóórnaam en jaartal geeft aanleiding om hier te denken aan het jongste kind van Jan Luyken, met wien Sylvius, tenminste later, wel bekend was. Daarentegen doet het zwijgen over het weinige maanden te voren gebeurde overlijden van de moeder, eerder onderstellen, dat eene naamgenoot bedoeld is [1]).

De nasporingen in het werk gesteld om te onderzoeken, of de laatste regel eene vingerwijzing zou kunnen wezen naar het feit, dat ook de oude Christoffel Luyken te Amsterdam overleden en begraven zou zijn, hebben geen resultaat opgeleverd.

Deze veranderingen in zijn huiselijken kring brachten er Luyken waarschijnlijk toe, zijne woning te verkoopen, die in de halve eeuw, dat zijne familie daar had gewoond, in waarde was gestegen van *f* 992.— tot *f* 1350.—, voor welke som het huis den 4 Mei 1685 overging in het bezit van Pieter Albertse Lichterman. In de hierover opgemaakte acte wordt de verkooper aangeduid als: *plaatsnyder* [2]).

Na den dood van Luyken's echtgenoote schijnt eene nieuwe huisgenoote weldra haar intrek in zijne woning genomen te hebben, n.l. zijne huishoudster ANNETIE VAN VLIET. Zij was geboren 30 October 1657 en deelde geheel de godsdienstige gevoelens van haar meester, zoodat zij dan ook telkens vermeld wordt in zijne hierna te noemen brieven aan zijne geestverwanten, zoowel in 1684, 1685 en 1688, als nog in 1703. Zelfs voegde zij bij den brief, dien Luyken November 1703 schreef aan Roelof Belinckhuys en Soon, een postscriptum, behelzende louter stichtelijke uitdrukkingen [3]).

---

1) Gedigten van Samuel Sylvius. 's Gravenhage by Pieter de Hondt 1729. 2 dln. 4°. Zie Deel II, pag. 146. Uit dezen bundel blijkt, dat de schrijver toen ter tijd bekend was met eene andere familie van den zelfden naam, n.l. van Gerard Luiken, die gehuwd was met Catharina Burghorst, en die vijf kinderen had, waaronder Bernard, luitenant ter zee en gehuwd met Henriette Serwouters, en Anna Catharina, waarschijnlijk 1684 gehuwd met Gerard van Oosten.

In bovengenoemden bundel bevinden zich o. a. de volgende gedichten:

Deel I pag. 261, Op het huwelyk van Anna Catharina Luiken.

Deel II pag. 9, Op het overlyden van Gerard Luiken 1684.

Deel II pag. 204, Bijschrift bij diens beeldtenis.

Het zou dus zeer wel mogelijk wezen, dat de lijkzang op Catharina Luiken ook in dezen kring tehuis behoort. Of zulks ook het geval is met het „Kinderlijk van Volkert Luiken" 1686 (II, pag. 163) is minder waarschijnlijk, omdat daarin wordt gezegd, dat zijne beide ouders hem betreuren.

Bij zijn overlijden liet Gerard Luiken o.a. een huis na in de Pieter Jacobsstraat. (Mededeeling van den Heer Van der Kellen).

Er is echter volstrekt geene familierelatie te vinden van dit gezin met Jan Luyken. Mogelijk was hij dezelfde, die als Gerrit Luycken vermeld is in de noot op pag. XXVI.

2) Register der quytscheldingen, BBB, f°. 344.

3) Zie Bijlage, N°. 15.

Uit de beide testamenten van 1691 en van 1699 blijkt duidelijk, hoezeer zij bij hare godsdienstige beschouwingen toch den tijd overhield om de huishouding van haren, in wereldsche zaken zoo weinig bekwamen meester in orde te houden, gelijk zij dat tot zijn dood bleef volhouden; en tevens, hoezeer hij dat op prijs stelde. Dit blijkt ook uit een manuscript, dat zich thans bevindt in de verzameling Van Eeghen; het is een exemplaar van de eerste uitgave van het *Menselyk Bedryf* van 1694 in 4°, met de gegraveerde versjes onder de afbeeldingen. Op de witte rugzijden zijn de teksten, welke voorkomen in de uitgave van 1704, door Luyken zelf geschreven, en evenzoo op het schutblad: *Annetie van Vliet.* Daaronder staat in een handschrift van veel lateren datum: *Dit Origineel Handschrift van Jan Luiken heeft hij aan bovengem: Annetje van Vliet (zynde te dier tyd zyn Huishouster) vereert. die het vervolgens gegeeven heeft aan syn Kleinzoon, ook genaamt Jan Luiken, en in wiens nalatenschap het in den Jaare 1764 verkogt is.*

Er bestaat een eigenhandig schrijven [1]) door Jan Luyken den 30 September 1684 gericht aan: *Onse lieve Vrind en Broeder Gerrit Wilmse tot Harlingen*, waarin hij na lang wachten diens brief beantwoordt, welke hem was overhandigd door Broeder Henderick Janse. Behalve eene algemeene opwekking tot liefde bevat dit schrijven de mededeeling: *het beurt nu selden dat ick wat rym*; hij heeft zich echter zóó opgewekt gevonden door de liefde en de wenschen van zijn vriend Wilmse, dat hij nu een lang gedicht heeft vervaardigd, waarin de heerlijkheid en zaligheid van den hemel wordt beschreven, zooals hij zich die voorstelde, en dat verreweg het grootste gedeelte van den brief inneemt.

Dit gedicht, aanvangende:

Beminde Broeder die ik vond

is later ook opgenomen in de *Goddelyke Liefde vlammen* [2]) en in de *Zedelyke en Stichtelyke Gezangen* [3]).

De brief eindigt met: *Groetenis van Annettie* (van Vliet).

Het zal dan ook wel in verband met dat „zelden meer rijmen" zijn, dat eerst drie jaren later, in 1687 weder een dichtbundel van Luyken verscheen.

Een brief van 15 Januari 1685 is, voor zoover mij bekend is, slechts in copie meer aanwezig [4]). Uit den inhoud blijkt, dat die aan eene *zuster* gericht was; het schrijven bevat eene beschouwing over het Avondmaal en de mededeeling, dat hij die gemeenschap wel bij zich aan huis pleegde te oefenen geheel alleen met een bezoeker en met zijne huishoudster.

---

1) Verzameling Van Eeghen.
2) Uitgave 1691, Deel III, pag. 212.
3) Uitgave 1698, pag. 146.
4) Ik vond deze copie in een handschrift van circa 1770, waarin nog verscheidene andere brieven waren overgenomen, en dat in 1887 of 1888 te Amsterdam in veiling werd verkocht, zonder dat het mij later gelukte te weten te komen, waarheen het gegaan is.

Deze zuster schijnt ook haar verlangen naar een gedicht van Luyken te hebben te kennen gegeven, maar hij antwoordt ook daarop: *In het rymen doe ick tegenwoordig zeer weinig*, maar om haar niet teleurtestellen zendt hij haar een afschrift van het gedicht, dat hij weinige maanden te voren aan Gerrit Wilmse had gezonden, dien hij aanduidt als: *een vriend in Vriesland ter stede Harlingen*, en onder mededeeling dat, *dewyl het zoowel te passen komt op de eene als op de ander*, hij in den eersten regel een woord heeft veranderd, zoodat het nu wordt:

Beminde zuster die ik vond
Langs Waerelds Pelgrimswegen.

Daarna volgt de mededeeling, dat Annetje van Vliet, *mijn huishoudster*, de zusters vriendelijk uit liefde en genegenheid laat groeten en de groeten van eenige personen van zijne omgeving, vermoedelijk alle behoorende tot de aanhangers zijner godsdienstige overtuiging; het waren Johannes Rootwiek en Reinderd Adriaans, met wie zij bij een vroeger bezoek ten huize van Luyken had kennis gemaakt, en eene vrome zuster Saartje Rosier, die hare groeten bijvoegde, hoewel zij persoonlijk niet met elkaar bekend waren. Eindelijk wordt verzocht de groeten te willen overbrengen aan broeder J. de Bood. Deze laatste is zonder twijfel dezelfde als *de Heer de Boot in Zeeland*, van wien melding wordt gemaakt in de hierna mede te deelen correspondentie van Luyken met Barent Joosten Stol, warm aanhanger van de gevoelens van Jacob Böhme en vertaler van diens Mysterium Magnum [1]).

Een ander eigenhandig schrijven door Luyken, van den 12 November 1688 [2]) is gericht: *Aan de Eersame Hendrick Janse, Herrison, van Amsterdam. Tot Hinloopen.* Vermoedelijk was deze dezelfde persoon, die in den brief van 1684 met zijne voornamen wordt aangeduid als de overbrenger van het schrijven van Gerrit Wilmse.

HERRISON was de uitgever van de folio-editie der gezamenlijke werken van Menno Simonsz in 1681, en uit het feit, dat Jan Luyken voor dat werk als titelplaat het portret van den Hervormer vervaardigde (zie N°. 370), mag de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de vriendschap der beide mannen reeds verscheidene jaren duurde.

In dezen brief houdt Luyken eene beschouwing over den pelgrimstocht door het leven, terwijl aan het einde weder verscheidene personen worden genoemd, met welke hij omgang had; en daar alle worden aangeduid als *Broeder* of *Zuster*, mag aangenomen worden, dat zij aanhangers

---

1) Het handschrift van deze vertaling, op de laatste bladzijde gewaarmerkt door Johannes Boott te 's Gravenhage 1677, werd October 1904 verkocht bij Frederik Muller & C°., in de veiling der Bibliotheek van Ch. A. Rahlenbeck.

2) Verzameling Van Eeghen.

Hendrik Janse Herrison was denkelijk een afstammeling van Robert Harrison, die, in 1564 student geworden, in 1572 te Cambridge promoveerde, maar wegens Brownistische gevoelens in 1581 naar Middelburg vluchtte, waar hij als „teacher" de Brownisten-gemeente bediende tot zijn dood, die vóór 1608 plaats greep.

waren van zijne godsdienstige overtuiging. Allereerst wordt genoemd *onse broeder de Vree*, Luyken's vriend van zijne jeugd af aan, en van wien gemeld wordt, dat hij *nog seer swackelyk* blijft. Verder Klaas Meinderse, die onlangs een bezoek bij den schrijver had gebracht, Tryntie Baarens, die tijdelijk te Kleef vertoefde en broeder Harmen, die de groeten zendt. Ook Annetie van Vliet wordt herdacht door de vermelding, dat zij *tegenwoordig eens van huis is gegaan*. Eindelijk worden de groeten verzocht aan de vrienden te Franeker.

Op het adres staat nog vermeld: *met een Boeckie*. Uit den brief blijkt, dat dit eerst door Herrison aan Luyken was toegezonden en nu door dezen werd geretourneerd, nadat hij te vergeefs had getracht den beschadigden band te doen herstellen door J. Claus. Waarschijnlijk was dit Jacob Claus, boekverkooper in de Prinse-straat, voor wiens uitgave van Cornelis Drebbel: *Grondige oplossing van de Natuur der Elementen*, Luyken in hetzelfde jaar 1688 twee prenten maakte (zie N°. 952 en 953).

De brief was met lak gesloten door een cachet, dat de letters I en L dooreengestrengeld vertoont.

Voortdurend verdiepte Luyken zich in de beschouwingen van Jacob Böhme; in 1686 verscheen Deel I van de Hollandsche vertaling van diens *Theosophische Werken* [1]), inhoudende zijn levensbericht en de Aurora, doch dat later niet door een tweede deel gevolgd is. De daarin voorkomende prenten door J. Mulder zijn hoogst waarschijnlijk naar de teekeningen van Jan Luyken. Dit wordt bevestigd door *J. H. Reitz, Historie der Wiedergebohrnen* [2]), waar in Deel IV, pag. 243, de 17[de] Historie is gewijd aan Johannes Luyken, in een levensbericht, dat hoofdzakelijk de vertaling is van dat, hetgeen voorkomt in: *'s Menschen Begin, Midden en Einde*; doch waarin (pag. 245) de volgende zinsnede is ingelascht: *Wie denn seine Wercke und Auszfindungen der Bibel Figuren, und die wolgemachte Bildnussen über Jacob Böhmen Schrifften, dasselbe bewahren, und zugleich seinen tieffen Sinn in der Geheimnussen der Schrift und der Natur beweisen können.*

Maar daarenboven is er alle reden, ook de vertaling van dit boek aan Jan Luyken toe te schrijven.

In 1689 toch verscheen een overigens weinig bekend boek: *Verhandeling van den Christelyken Leidsman door Barent Joosten Stol. Rotterdam by Ambrosius Werfhuyzen* [3]). Dit boek is eene bestrijding der leerstellingen van Böhme, of, gelijk hij daarin wordt genoemd, Jacob Boheem, en achteraan is gevoegd de afdruk eener correspondentie van den schrijver met Johannes Luyken. Daaruit blijkt, dat Barent Stol, die goed bevriend was geweest met de ouders van Luyken en nu nog met dezen zelf, van hem te leen had gevraagd het boek „Aurora" van Böhme, dat Luyken *verduist* had; deze

---

1) Zie Boek N°. 501.

2) Johann Heinrich Reitz, Historie der Wiedergebohrnen oder Exempel gottseliger Christen. 4[e] Ed. Steir, zu finden bey Joh. Jacob Haug Buchbinder daselbst. MDCCXVII. 8°. 4 dln. 1 band.

3) Verzameling Van Eeghen.

had hem dat toegezonden, maar juist door de lezing daarvan had Stol zich opgewekt gevoeld, dat werk te bestrijden. Hij had aanvankelijk met Luyken afgesproken, dat deze eene titelprent voor zijn boek zoude vervaardigen, doch toen de graveur uit eenige hem toegezonden blaadjes de bedoeling van den schrijver begreep, weigerde hij zijne belofte na te komen, bij een vrij omstandig schrijven van Amsterdam, Mei 1689.

Den 12[den] van diezelfde maand beantwoordde Stol dien brief en zegt volstrekt niet te kunnen begrijpen, waarom Luyken nu weigert tegen behoorlijke betaling eene titelprent te maken, en verwijt hem, dat hij vroeger toch ook wel zaken had afgebeeld, die hij ten zeerste afkeurde, als moorden, wurgen, branden en bloedvergieten, zooals in de *Kruisvaarders*.

Het resultaat der briefwisseling was echter, dat de graveur bleef weigeren en dat het boek zonder titelprent werd uitgegeven.

Na den verkoop van zijn huis in 1685 was Jan Luyken verhuisd naar de Kerkstraat bij de Nieuwe Spiegelstraat, althans daar vinden wij hem den 5 Januari 1691, *sieckelyck van lichaeme te bedde liggende, syn verstand, memorie en uytsprake nogtans wel hebbende*, en terwijl hij den notaris Wilhelmus Sylvius had doen komen, ten einde zijn uitersten wil op te maken. Uit den inhoud van dit testament blijkt, dat ook zijne tweede dochter gestorven was en dat alleen zijn zoon Casper was overgebleven, over wien hij aanstelde tot voogden en beheerders van zijne goederen *syn goede vrunden d'Edele Nicolaes de Vree en Rynier Arundeus, syne neef* en zulks met uitsluiting van Weesmeesteren.

De eerste was de vriend uit Luyken's jeugd, de andere vrij zeker de zoon van den vroeger genoemden en waarschijnlijk vóór 1691 overleden Jacob Arondeus en broeder van den op bladz. XVI vermelden Isaac Arondeix. Wellicht was hij de graveur R. Arondeaux, die in dezen tijd penningen vervaardigde, en van wiens hand — hoewel hij meer in Den Haag schijnt gewerkt te hebben — ook eene penning bestaat ter herinnering aan het Aansprekersoproer te Amsterdam in 1696.

De tweede bedoeling, waarmede Jan Luyken zijn testament maakte, was de opdracht om *aan syn testateurs huyshouster Annetje van Vliet te laeten volgen hetgeen haer toebehoort. en meest bij hem Comparant aan haer gegeven is, gespecifeert op een notitie bij hem Comparant onderteekent.*

Aanvankelijk werkte Jan Luyken alleen, doch weldra was onder zijne leiding zijn eenig overgebleven zoon Casper zóó ver gevorderd, dat hij op zestien- of zeventienjarigen leeftijd, in het jaar 1689, zijn vader kon bijstaan in het graveeren. De eerste proeve daarvan komt voor in *Pers, Romeynsche Adelaer* in dat jaar uitgegeven, en sedert werden verscheidene werken door hen te zamen van gravures voorzien.

Daaronder valt in het jaar 1694 te noemen: *het Menselyk Bedryf* [1]), dat zonder naam van uitgever verscheen, en door Jan Luyken voor eigen rekening werd verkocht, terwijl opmerking verdient, dat hij daarbij reeds

---

1) Zie Boek N°. 244.

gebruik maakte van de Courant en van de Advertentie, om zulks bekend te maken. *De Amsterdamse Saturdaagsche Courant van 1694 N°. 79* heeft, evenals zulks in verscheidene nummers voorkomt, onder de politieke nieuwstijdingen eene kleine ruimte voor berichten aangaande veilingen, verloren zaken, enz. en daaronder ook het volgende:

Tot Amsterdam, by Jan Luyken, Plaatsnyder, word uitgegeven een Boek, genaemt het Menselyk Bedryf, bestaende uyt 100 Kopere Plaetjes van Ambachten Konsten, Hanteeringen en Bedryven, met Versen toegepast op het Gemoet. Is te bekomen by den Auteur, in de Amstel Kerk-straet, tusschen de Leidse en Spiegel-straet, naast de Braspot [1]. *en by de Wed. van Pieter Arentsz in de Beursstraet in de 3 Rapen, by Jacob Claus in de Prince straet* [2] *en by Jacob Nuweveen in de Nieuwe-straet Boekverkopers.*

De reden, waarom dit boek juist bij deze drie firma's verkrijgbaar gesteld werd, is niet geheel duidelijk, daar Luyken voor geene van haar belangrijke graveerwerken uitvoerde. Voor eerstgenoemde had hij nimmer gewerkt, aan de tweede leverde hij slechts twee prentjes en met de derde was hij eerst het voorgaande jaar in verbinding gekomen.

Reeds werd melding gemaakt [3] van het exemplaar dezer uitgave, dat aan Luyken zelf behoorde. Blijkbaar op verschillende tijden schreef hij daarin de hem invallende teksten, naarmate hij die op eene of andere der voorstellingen toepasselijk achtte. In den nieuwen druk van 1704 werden deze teksten overgenomen, doch anders gerangschikt; alleen bij N°. 66, *de Spiegelmaker* is de tekst *I Korinthe 13* nog in den druk bijgevoegd. Daarenboven schreef hij daar nog in, de *Voor-reeden*, de *Naa-reeden* en het *Register*.

In de verzameling Van Eeghen bevindt zich nog een tweede exemplaar van den 1sten druk van het *Menselyk Bedryf*, waarin door Luyken zelf de *Voor-reeden* en de *Naa-reden* bijgeschreven zijn.

Jan Luyken heeft tot meer dan 100 uitgevers in betrekking gestaan. Bij enkele werken werd hem de opdracht tot het vervaardigen van een titelprent of van meerdere illustraties gegeven door den schrijver; dit gebeurde o.a. door Barent Joosten Stol, blijkens de hiervoren medegedeelde briefwisseling, en vermoedelijk zal dit ook wel zijn geschied voor de titelprent van de werken van Menno Symons door H. J. Herrison (1681) [4] en voor die van het treurspel Stefanus door K. Verlove (1688) [5]. Alle deze toch behoorden tot zijne bekenden.

In den regel zal die opdracht wel door de uitgevers gegeven zijn.

---

1) Het perceel, dat hier wordt bedoeld, is niet terug te vinden. Wel komt de Braspot voor in de aanteekeningen van A. J. M. Brouwer Ancher, maar zonder verdere aanwijzing.

2) Vermoedelijk was dit dezelfde, die genoemd wordt in den brief van 1688, (zie pag. XXXI).

3) Zie pag. XXIX.

4) Zie Boek N°. 46.

5) Zie Boek N°. 151.

Behalve PIETER SMIT, in de Meulen-steegh, bij wien in 1678 de reeds vermelde prent uitkwam van de verschijning aan Grietje Claes, stond Jan Luyken toen in verbinding met PIETER ARENTZ, in de Beurs-straat, in de Drie Rapen; voor dezen bleef hij werkzaam tot 1687, doch na diens dood werd de relatie met de firma geheel afgesneden. In 1704 echter, nadat de firma was geworden Wed. P. Arentz en K. van der Sys, werd de band weder aangeknoopt en bleef onafgebroken bestaan tot Luyken's dood. Zij traden op als uitgevers van de door hem zelf geschreven werken.

In 1679 vindt men het eerst melding gemaakt van JOHANNES BOEKHOLT, in de Gapersteeg bij de Beurs, die van Luyken's diensten bleef gebruik maken tot 1691, kort vóór zijn overlijden.

Belangrijk was het aantal boeken, dat Luyken van 1679 tot 1681 van prenten voorzag voor de uitgevers HENDRIK en DIRK BOOM, op de Cingel by Jan Roon Poorts Toren. Dit geeft aanleiding om te onderstellen, dat van de verschillende firma's, die in 1679 te zamen uitgaven: *P. Bor, De Nederlandsche Oorlogen* [1]), zij het was, door wier invloed aan Luyken, bij den aanvang van zijne loopbaan als graveur, de illustratie van dit groote werk werd opgedragen. Ook na den dood van Dirk Boom, wiens weduwe de zaak met den overblijvenden vennoot voortzette, bleef Luyken in voortdurende betrekking tot deze firma tot 1694, toen deze plotseling en voor goed werd afgebroken.

De meest intieme relatie bestond tusschen Jan Luyken en JAN TEN HOORN, over 't Oude Heeren Logement, in de Historie Schryver; onafgebroken bleef hij voor dezen werken van 1679 tot 1711, en slechts de dood maakte daaraan een eind.

Ook voor TIMOTHEUS TEN HOORN, in de Nes bij de Brakke Grond, in het Zinnebeelt, werd van 1682 tot 1698 geregeld gewerkt. Evenzoo van 1683 tot 1688 voor JAN RIEUWERSZ in de Beursstraat, om daarna nog eens weder eene enkele maal in 1694 en in 1706 met hem in verbinding te komen.

Minder dikwijls, maar toch herhaaldelijk komen de namen voor van DE WEDUWE VAN JOANNES VAN SOMEREN, in de Kalverstraat bij de Gapersteeg, in Perkins (1679 tot 1682, en 1690); van JAKOB VAN ROYEN, in de Kalverstraat bij de Ossesluis, later bij de Kapel (1680, 1688 en 1706); van JOHANNES VAN KEULEN, bij de Nieuwbrug, in den Gekroonden Lootsman (1680, 1681, 1695 en 1699); van W. GOEREE, op het Rokin en daarna in de Leidschestraat tusschen Heeren- en Keizersgracht, beide in Cicero (1681, 1682 en 1690); van JAN BOUMAN, in de Kalverstraat tegenover de Kapel (1681 tot 1685); van AART DIRCKSZ OOSSAAN, op den Dam, hoek Beurssteeg (1684 tot 1692) en van DE WEDUWE VAN STEVEN SWART, in de Beursstraat, in den Gekroonden Bijbel (1685 tot 1691, en 1697). En verder blijkt uit het groote aantal uitgevers, voor wie slechts nu en dan werd gewerkt, hoe algemeen Jan Luyken als illustrator werd gezocht.

Ook van buiten Amsterdam ontving Luyken herhaaldelijk opdrachten,

---

1) Zie Boek N°. 9.

zoodat men hem op verschillende tijdvakken in verbinding vindt met uitgeversfirma's in Utrecht (7), den Haag (5), Leiden (5), Leeuwarden (4), Franeker (2), Dordrecht (2), Middelburg, Rotterdam, Enkhuizen en Delft.

Toen Casper Luyken zelfstandig begon te werken, zocht hij met voorliefde andere patroons op; alleen voor Jan ten Hoorn werkte hij herhaaldelijk, en een paar malen komt hij ook voor als graveur bij uitgaven van hen, met wie Jan Luyken reeds in betrekking stond, maar in het algemeen vindt men zijn naam verbonden aan geheel nieuwe firma's. Daaronder vóór zijn verblijf in Duitschland: DE ERFGENAMEN VAN JAKOB LESCAILJE, op den Middendam hoek Vischmarkt (1693 en 1694); NATHANIEL HOLBEEX, in de Kolksteeg (1697); ADRIAAN BRAAKMAN, in de Beursstraat bij den Dam, in de Stad Amsterdam (1698), en PIETER MORTIER (1695 en 1696); zeer waarschijnlijk was dit de oorsprong van de betrekking van dezen uitgever met Jan Luyken, die van 1700 tot 1708 zeer veel voor hem werkte.

Gedurende zijn verblijf te Neurenberg leverde Casper Luyken tal van prenten voor de uitgaven van CHRISTOPH WEIGEL aldaar, terwijl men hem na zijne terugkomst weder met geheel andere firma's dan vroeger in relatie vindt, zooals FRANÇOIS L'HONORÉ & COMPAGNIE en de GEBROEDERS CHATELAIN, beide bij het Stadhuis (1708).

Waarschijnlijk in 1699 vertrok Casper Luyken naar het buitenland en wel naar Neurenberg. Terzelfder tijd verliet ook Jan Luyken Amsterdam, om zich te Haarlem te vestigen, waar hij in bovengenoemd jaar werd ingeschreven in het Register der leden van het Lucasgild [1]).

Vermoedelijk vervaardigde hij daar de prenten, die het volgend jaar in het licht verschenen, o.a. voor: *G. Arnold, Eerste Christenen*; hij schijnt daar toen echter niet met zijne gewone snelheid den arbeid te hebben voortgezet en ik vermoed, dat dit de oorzaak was van het briefje, dat blijkbaar door den uitgever aan Luyken werd gericht en bewaard gebleven is op eene der teekeningen voor bovengenoemd werk, wel eenigszins afgesneden, maar toch zóó, dat het zich geheel weder laat herstellen:

vrint luijken Daar sullen soo mij d....unkt
nogh wel 8 schetsen of ordinantien.... zijn
soo dat ik denk dat in het Eersst....e Deel
wel 24 plaaten sullen kome Daaro....m moet
daar mede spoet Gemaakt wor....den. [2])

Omstreeks denzelfden tijd wenschte Luyken weder eene verandering te maken in de beschikkingen, die hij acht jaar te voren had vastgesteld; den 20 October 1699 kwam hij met Annetje van Vliet bij Notaris

---

[1]) A. van der Willigen Pz., Geschiedkundige aanteekeningen over Haarlemsche schilders, 1866. pag. 32.

[2]) Zie pag. 811, N°. 2379.

Hendrik Haeswindius te Haarlem om een wederkeerig testament te maken. Jan Luyken bepaalde, dat bij zijn overlijden zijne nalatenschap zou worden verdeeld in tweeën, de eene helft voor zijn zoon Casper, „wonende te Amsterdam," de wederhelft voor Annetje van Vliet, op wie tevens de eerstgenoemde portie zoude komen, in geval Casper zonder wettige kinderen of nakomelingen vóór zijn vader mocht sterven, en zulks *uyt consideratie dat sy Annetie van Vliet verscheyde jaren by hem testateur huyshouster is geweest, ende oock verscheyde huysraet by hem ingebracht ende noch onder de syne berustende als alreede gebruyckt syn.*

Daartegenover benoemde zij Jan Luyken tot haren universeelen erfgenaam, die alleen gehouden zou zijn, aan de moeder van Annetje, voor het geval, dat deze hare dochter zou overleven, in volle voldoening van hare enkele legitieme portie, of anders aan hare naaste vrienden, volgens het Placaat op de successie ab intestato, uit te keeren al haar linnen en alle kleederen tot haar lijf en gerijf behoorende; en verder niets.

In dit testament wordt verder geene melding gemaakt van uitvoerders van den laatsten wil, en wordt Luyken vermeld als wonende *buyten deses Stads Kleine Houtpoort.* Dit komt overeen met de overlevering, dat hij aan de Bakkersloot woonde, die gelegen was tusschen den Kleinen Houtweg en het Zuider Buiten-Spaarne en waar men in eene stille omgeving verscheidene theetuinen met groote boomgaarden vond van welgestelde Haarlemmers [1]).

Van dit verblijf te Haarlem wordt door Luyken zelf melding gemaakt in brief 89 der *Geestelijke Brieven* en evenzoo wordt het vermeld in het voorbericht van *het Overvloeyend Herte,* als ook, dat hij toen aldaar in kennis gekomen was met Daniël, den zoon van Roelof Bellinckhuys.

Slechts kort schijnt Luyken aldaar gebleven te zijn en weldra zich weder naar Amsterdam te hebben begeven, waar hij zich dicht bij zijne vroegere woning vestigde, doch wederom slechts voor kort. Dit is op te maken uit een brief van 28 Augustus 1703, welke afgedrukt is in *het Overvloeyend Herte.* Het schrijven is gericht aan zijne hierboven genoemde Haarlemsche vrienden Roelof Bellinckhuys en Soon, die zich echter blijkens den inhoud op dat oogenblik te Amsterdam bevonden, en is gedateerd uit Schellinkhout in Noord-Holland, zeer kort nadat Luyken derwaarts was gaan wonen van Amsterdam uit, en aldaar zeer naar zijn genoegen eene stille en luchtige woning gevonden had. Behalve de groeten van Annetje van Vliet, van Siewert Janse, Claas Meynderse en

---

1) In den Roman Robert Hellemans, door A. Loosjes (1815, deel IV, bladz. 157), waarin de held van het verhaal met verschillende bekende personen in aanraking komt, wordt ook gewag gemaakt van bovenstaand verblijf te Haarlem. In den zeer vroegen morgenstond langs het Spaarne wandelend ontmoet Hellemans een onbekende, die blijkt vader Luyken te zijn. Deze neemt hem mede naar zijn huis aan de Bakkersloot, en vertoont hem aldaar eenige van zijne gedichten en van zijne gravures. Eigenaardig is het evenwel, dat de schrijver hier gelijktijdig doelt op de verzen van Jezus en de Ziel, verschenen in 1678, en op de gravures van de Plagen van Egypte uit de Icones, verschenen in 1708.

zijne vrouw, bevat deze brief hoofdzakelijk het verzoek twee zaken in orde te maken, welke Annetje bij haar vertrek verzuimd had; vooreerst, aan te gaan bij de brouwersvrouw in de Dubbele Arend achter Luykens laatste woning, ten einde aan haar of anders aan den kantoorknecht Johannes den dank over te brengen voor de gest, hun verstrekt gedurende den tijd, dat zij daar hadden gewoond. En verder, in den kelder recht tegenover hunne deur de bewoonster te verzoeken te willen opletten, of ook soms een besteller met een brief aan zijn huis kwam kloppen, en dien dan bij de huisvrouw te zenden, aan welke Luyken order had gelaten die brieven aan te nemen, het port te betalen en ze te overhandigen aan Albert Luyken's huis; want daar de dochter uit dien kelder toch den geheelen dag vóór het raam zat te spinnen, kon zij het „reetste" zien, als iemand aan hunne deur klopte. Anders moest de besteller maar dadelijk worden verwezen naar Albert Luyken op den Nieuwendijk tusschen de twee Haarlemmersluizen, in de Stad Hoorn; vooral was deze maatregel noodig met het oog op een brief, welken hij spoedig verwachtte van zijn zoon Casper uit Neurenberg, wien hij zijne verhuizing nog niet had gemeld.

De in dit schrijven genoemde brouwerij de Dubbele Arend behoorde aan de familie Hasselaar en bestond reeds in 1620; zij bevond zich op de Prinsengracht bij de Reguliersgracht.

Bedoelde Albert Luyken was de zoon van Jan Luyken's oudste broeder Christoffel; de bizonderheden betreffende zijn leven zijn vermeld op bladz. XVI.

In November 1703 schreef Jan Luyken [1]) andermaal uit Schellinkhout aan zijne vrienden Roelof en Daniël Bellinckhuys en wel bizonder, nadat Neef Albert Luyken hem medegedeeld had, hoe Daniël een aanval van koorts te verduren had gehad. Behalve de groetenis van Dirck Meynderse en van Gerret Dirckse bevat deze brief hoofdzakelijk stichtelijke beschouwingen over de „pelgrimsreis", welke zijn overgenomen in de *Geestelyke Brieven* N°. 100, echter in samensmelting met den inhoud van een ander schrijven. De brief eindigt: *Hier meede laat ick uL toekoomen eenige uijttreckselsies waarom uL versocht had, van dat Tracktaat waar uijt ghij lieden hadt hooren leesen.* Op de volgende twee bladzijden volgen dan: *Eenige Uyttreckselen, uijt de Waater Philosophij der Wijsheijt van E. P. I. H.* Deze bevatten eene opwekking om niet meer te gebruiken dan noodig voor het onderhoud van het lichaam en dit te doen in matigheid en vol dankbaarheid; verder om wijn en sterken drank te vlieden als vergif, alle lekkere spijze af te schaffen, en zich uitsluitend te voeden met brood en water, (welk laatste steeds wordt aangeduid door het teeken ▽.), slechts nu en dan afgewisseld door melk en kruiden. Het uitsluitend gebruik van water zou echter nimmer tot hoovaardij mogen leiden, doch moest vooral „in stilheyt" geschieden.

Niet geheel duidelijk blijkt, of dit geschrift ook door Jan Luyken zelf opgesteld was, dan wel of het alleen zijne instemming verworven had.

---

[1]) De brief is in de verzameling Van Eeghen. Zie Bijlage: N°. 13.

Onder dit uittreksel volgt nog een postscriptum van een negental regels door Annetje van Vliet, gericht aan *Broeder Belckhuijsen en Soon* en bevattend louter stichtelijke bewoordingen.

Aan het eind van *Het Overvloeyend Herte* is een brief van Luyken afgedrukt, gericht aan dezelfde vrienden, van den 10 November 1704. Dit schrijven werd overgebracht door Vriend Siewert en bevat op het einde de groeten aan de kinderen van Bellinckhuys, aan Vroontje en aan blinde Aaltje. Verder blijkt daaruit, dat de schrijver weder was verhuisd en zich *buyten Hoorne* [1]) bevond; ook daar bleef hij kort, want een jaar daarna woonde hij weder te Amsterdam. In N°. 45 der *Geestelijke Brieven* spreekt Luyken zelf ook van zijne terugkomst uit Hoorn.

Vrij zeker stond dit in verband met den terugkeer van zijn zoon Casper uit Duitschland. Zooals hiervoren vermeld is, was deze in 1699 vertrokken naar Neurenberg, waar hij werkzaam was bij de bekende uitgeversfirma Chr. Weigel, voor welke hij, behalve een aantal illustraties van diverse werken, ook verschillende andere gravures vervaardigde, waaronder een weinig bekende serie van kleederdrachten uit Neurenberg, gedateerd 1701. (N°. 2843—2857).

Het schijnt, dat hij zich ook nog verder Duitschland in begeven heeft; de verschillende afbeeldingen door hem vervaardigd in 1702 en 1703 doen vermoeden, dat hij toen een bezoek aan Weenen gebracht heeft. (N°. 2864—2968).

Dit wordt ook zijdelings bevestigd door: *Reitz, Historie der Wiedergebohrnen*, waar hij schrijft [2]) „Wobey zu wissen, dasz der Sohn Casparus Luiken anfangs gar nicht in des Vaters Fusztapfen trat, sondern ein zimlich-ungebunden Leben führet, dasz ihn auch unser Johannes Luiken von Nürnberg *und andren Orter*, da er seiner Kunst war nachgegangen, zurück muszte ruffen."

Van de levensbizonderheden van Casper Luyken is ons slechts zeer weinig bekend; iets valt op te maken uit de nummers 39—43 van de *Geestelijke Brieven*, door Jan Luyken aan zijn zoon gericht. In dat boek zijn de datums weggelaten en alzoo slechts bij benadering te gissen. In den eersten brief dringt Jan Luyken er ten zeerste bij zijn zoon op aan, toch denzelfden weg te kiezen als hijzelf, en hij voegt er bij: *gelyk myn Vader gehoopt en gewenst heeft, mynen toekeer tot God, zo hoop en wens ik uwen toekeer tot God, en gelyk ik zyne voetstappen gevolgt ben, zo hoop ik dat gy myne volgen zult.*

De tweede is *geruimen tijd later* geschreven, en is van denzelfden inhoud; ook daarin wordt verwezen naar het voorbeeld van *Uw grootvader, den*

---

[1]) De nabijheid van beide plaatsen maakt het ook wel mogelijk, dat „*buyten Hoorne*" betrekking heeft op een voortdurend verblijf te Schellinkhout.

[2]) Deel IV, pag. 251.

Godvruchtigen Caspar Luyken, wiens voetstappen ik wens, dat gy die hem in de naam volgt, ook in 't leven volgen meugt.

De derde brief begint: *Sedert ons hier woonen heb ik nu al verscheide maalen aan Ul geschreeven*, en is overigens weder van denzelfden inhoud. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de verhuizing, waarvan hier sprake is, eene der hiervoor vermelde veranderingen van woonplaats tusschen 1699 en 1704 is, en dat de geheele briefwisseling is gevoerd tijdens het verblijf van Casper te Neurenberg.

De beide andere brieven zijn geschreven, nadat Casper gehoor had gegeven aan de roepstem zijns vaders en van ganscher harte tot diens levensbeschouwing was overgegaan. Hoewel zulks bij het overdrachtelijke der uitdrukkingen van dat schrijven niet gemakkelijk met voldoende zekerheid is vast te stellen, zoo schijnt die ommekeer het gevolg te zijn geweest van eene ernstige ziekte, door welke de jonge man in den vreemde overvallen was. Zijn vader verlangde zeer naar zijne terugkomst en vertrouwde, dat het weder nu wel zachter en meer „bekwaam" tot reizen zoude wezen en dat een hunner vrienden (wiens naam echter, evenals alle andere voorkomende in de *Geestelijke Brieven*, met N. N. wordt aangeduid), die had aangeboden Casper huiswaarts te geleiden, dit thans wellicht zou willen volbrengen.

In den vijfden brief eindelijk schrijft Jan Luyken weder alleen over den geestelijken strijd. Toen dit schrijven verzonden werd, had Casper den 10den April gemeld, dat hij terug zoude komen.

Dit was in het jaar 1705; immers Casper vervaardigde nog blijkbaar naar de werkelijkheid de gravure van den intocht te Neurenberg van den toenmaligen Roomsch-Koning Joseph I, welke 11 Sept. 1704 plaats had. (N°. 3281).

Te huis gekomen besloot hij zeer spoedig een eigen huishouden op te zetten; het Kerkelijk Huwelijks Inteeken-Register meldt:

den 23 Octob 1705

Compareerden als voren Casper Luyken van A: oud 33 jaren in de Amstelkerkstraat, de vader in Potent & Maria Elisabeth van Aken van Schravenhagen oud 30 jaren in de N: Vijselstraat, de vader in Schravenhagen, Versoekende enz.

In margine staat: *hy vaders-consent goet ingebragt. Pr doeckes Coster.* en daaronder: *Sy vadersconsent goet ingebragt* [1]).

Uit het Trouw-Register van de Nieuwe Kerk blijkt, dat zij aldaar op Dinsdag 17 November 1705 door Ds. van der Horst in den echt werden verbonden.

Eene aanteekening bij bovenstaande mededeeling geeft ons tevens eenig inzicht in den maatschappelijken en financiëelen toestand der familie Luyken. Men kon toen n.l. in vijf verschillende klassen trouwen, waarvan de onkosten bedroegen:

---

1) Zie Bijlage, N°. 16 en 17.

1e klasse	*f* 60.—
2e klasse	*f* 30.—
3e klasse	*f* 12.—
4e klasse	*f* 6.—
5e klasse	niets,

of de helft daarvan, indien één van het bruidspaar elders woonde, omdat dan in die plaats de andere helft moest worden voldaan. Daar nu Casper Luyken ingeschreven staat in de 4e klasse, blijkt, dat hij wel geene groote kosten wenschte te maken, maar zich toch boven het pro-Deo publiek stelde.

Naar de gewoonte der tijden werd het huwelijk ook in dicht herdacht, en wel door Samuel Sylvius, in hoogdravende uitdrukkingen [1]).

Op het Huwelijk van den Heer Caspar Luiken
En
Juffrou Maria Elisabet van Aken.

Minerf trok Geestaart op in 't veem der konstgodinnen,
Dies zag hij Duitschland door met onverdraaid gezigt,
En volgde Zeuxis na in schaduwe op zijn ligt,
Natuur doorgrondende met opgespanne zinnen.
Bij zulk een heerlyk werk, sprak Venus, voegt het minnen,
Der dingen sout en ziel en duur en tegenwigt,
Met hielt zy Caspar aan Elisabet verpligt,
Door Twelingschutters, die hun beider hart verwinnen.
Weg voor een wyl met kryt, ets-yser en papier,
d'Ygod en Vyvernymf, een torts van minnevier
Ontstekende, zyn 't eens, en lieffelyk aan 't blaken.
Men wagt van zulk een egt, door levendigen int
Veel schoner beelden als de best gesneden print,
De dood en tyd ten trots, uit Luiken en Van Aken.
MDCCV.

Casper Luyken vestigde zich metterwoon op de Prinsengracht, tegenover de vroeger genoemde Brouwerij de Arend, en begaf zich weder ijverig aan den arbeid als „konstetser."

Als zoodanig wordt hij ook aangeduid in het wederzijdsch testament, dat hij en zijne vrouw Dinsdag 5 Juli 1707 des namiddags te 7 uur voor Notaris Silas van Jaarland deden opmaken op diens kantoor. Beide waren *cloeck en gesont van lichaeme, gaende, staende, en haer verstant, memorie en wytspraecke volcomentlyck machtigh.* Wederkeerig maakten zij elkaar universeel erfgenaam met de bepaling dat, indien een hunner overleed, terwijl het huwelijk kinderloos was, de langstlevende de legitieme portie zoude moeten uitkeeren: Casper Luyken aan zijne schoonmoeder Galatea Boshuyser, of zijne weduwe aan Sr Jan Luycken. Uit deze bepaling blijkt dus, dat sedert het huwelijk vader Van Aken overleden was.

1) Gedigten van Samuel Sylvius, 1779. 2 dln. Deel II, pag. 34.

Ingeval wel kinderen achterbleven, traden deze in het recht op de legitieme portie, welke de langstlevende hun zou toebedeelen in *het opbrengen tot mondige dagen, huwelyck off andre geapprobeerden staete toe. En daartoe gebracht synde, deselve alsdan mede te geven of wijt te setten, met sooveel of soo weinigh goederen als de langstleevende in gemoede verstaen sal te behooren.*

Alleen in geval van een tweede huwelijk zoude een derde gedeelte van het dan aanwezige vermogen aan de kinderen moeten worden uitgekeerd. Verder met wederzijdsche benoeming tot voogd of voogdes met uitsluiting van Weesmeesters.

Hun huwelijksgeluk duurde echter slechts kort. Nadat hun een zoon was geboren, die naar zijn grootvader Joannes of Jan werd genoemd, werd de nog jonge man door eene ziekte overvallen. Het Begraafboek der Nieuwezijdskapel meldt:

October A°. 1708.

den 4 Octob: een man, Casper luijken, m^r plaatsnijder, compt vande nieuwe prinse-graft, tegenover de brouwery van den arent . . . . . . f 15.—
nadat volgens het Declaratie-boeck op 't Middel van 't Begraven den 2 October 1708 *door Annetje van Vliet voor Casper Luycke* was voldaan *f* 3.—, zijnde het bedrag voor de vierde klasse.

Een portret van Casper Luyken is niet bekend; wel maakte Samuel Sylvius [1]) een dichterlijk bijschrift bij zijne beeltenis, maar dit kan ook wel alleen eene poëtische uiting zijn geweest, zonder dat het voor een bepaalde afbeelding gebruikt is.

„Een groten zoon volgt dus zyn vader op de hielen
En teffens de Natuur, in koper gegraveert;
Waardoor zyn stale stift, als diamant, braveert
De fenixgaven van de hoogstverligte zielen,
In tekning, houding, zwier en luister, als 't behoort
Men vat uit Luikens konst d'orakels van Gods woord."

Ook Jan Luyken maakte een gedicht op den dood van zijn eenig overgebleven kind; hij spreekt daarin sterk zijne blijdschap uit over het feit, dat na jaren van dwalen op eigen wegen zijn „schaapje" gehoor had gegeven aan zijne roepstem, en met hem samen was blijven gaan, tot het door den „allertrouwsten Herder" werd opgeëischt.

Dit gedicht is afgedrukt in den 3^den druk van de *Zedelyke en Stichtelyke Gezangen*, 1709, op pag. 260.

Casper Luyken was niet ongevoelig voor de schoonheden der Duitsche natuur, zooals blijkt uit eene teekening van den Muizentoren, en eene van Neurenberg, de laatste in 1700 vervaardigd [2]). De beschouwing zijner teekeningen leert ons hem kennen als een goed copiist der voorwerpen en vooral der personen, welke hij vóór oogen had, zooals b.v. blijkt uit zijne

[1]) Gedigten. Deel II, pag. 206.
[2]) Verzameling Van Eeghen. Zie pag. 860, letter TT en pag. 861, letter UU.

reeks Amsterdamsche straatventers en andere kleine schetsen [1]. Ook onder de gravures van Gottfrieds Kronyk, door hem onder toezicht van, althans te zamen met Jan Luyken vervaardigd, en onder de illustraties der werken van Pater Abraham à Santa Clara komen sommige zeer goede composities voor. Niet groot daarentegen was zijn voorstellingsvermogen van gebeurtenissen, waaraan meer verheven denkbeelden verbonden zijn, zooals uit de Bijbelsche geschiedenis; dit blijkt b.v. uit de door hem vervaardigde gravures in de *Historiae celebriores* en in de *Schriftuurlycke Geschiedenissen* en zulks niettegenstaande hij daarvoor kon profiteeren van de behandeling van dezelfde onderwerpen door zijn vader. In het geheel dragen zijne werken blijk van te wild en met te weinig zorg te zijn vervaardigd.

In den regel zijn zijne figuren grooter dan die, welke Jan Luyken afbeeldde, en is op die prenten, welke door hen te zamen werden vervaardigd, de voorgrond door den zoon, de achtergrond met de zich daarop bevindende kleine figuren door den vader bewerkt.

Jan Luyken was inmiddels bij alles wat hem overkwam en bij al zijne verhuizingen met onverminderden ijver voortgegaan met het vervaardigen zijner teekeningen en prenten.

Zooals blijkt uit de opgave zijner verschillende werken, was het veld, waarop hij zich bewoog, buitengewoon uitgebreid. Het zou moeielijk zijn eenig vak van wetenschap, kunst of nijverheid, eenig tijdvak of eenige afdeeling der wereldgeschiedenis te noemen, waaraan niet door hem onderwerpen voor zijne prenten werden ontleend.

Natuurkunde, scheikunde, plantkunde, natuurlijke historie, aardrijkskunde, oudheid- en penningkunde, scheepsbouw, teekenkunde en vooral de geschiedenis leverden hem de stof voor zijne teekenpen en graveerstift. Zoowel bijbelsche als vaderlandsche en algemeene geschiedenis werden afgebeeld; zoowel zinnebeeldige voorstellingen en tallooze kaartenvignetten als de meest alledaagsche onderwerpen, en zulks met zoodanige vaardigheid en snelheid, als nauwelijks door eenig ander graveur is bereikt.

Zelfs hoewel hij niet, gelijk vele zijner kunstbroeders toen ter tijd deden, in het buitenland schijnt te hebben gestudeerd, en hij b.v. te oordeelen naar zijn werk, nooit een berg aanschouwde, zoo werden naar de beschrijvingen der bezoekers van verre landen tal van reizen door hem geïllustreerd.

Bij alle afwisseling echter bleef Luyken zich op één punt steeds gelijk, in de zorg namelijk, welke hij aan zijn werk wijdde. Onverschillig of hij te doen had met de afbeelding van een insect, een vlinder of eene plant, met een slechts weinige centimeters groot boekverkoopersmerk, of wel met eene zijner groote historische voorstellingen met honderden figuren, overal toonde hij zich de man van smaak en geest, vol rijkdom van gedachten, de kunstenaar volkomen zijne kunst meester. Zoowel in het accuraat wedergeven van hetgeen hij voor oogen had, zooals b.v. in zijn

---

[1]) Verzameling Van Eeghen. Zie pag. 861, letter VV—GGG.

Menselyk Bedryf, toont Luyken zich meester, als daar, waar hij aan zijne fantazie den vrijen teugel kon vieren in zijne groote composities, waarop alle, zelfs de meest verwijderde figuurtjes, bezig zijn met het onderwerp, dat door hem wordt behandeld en waarop zelfs de kleinste daarvan met evenveel zorg zijn gegroepeerd als de hoofdpersonen.

Luykens prenten zijn bijna geheel met de etsnaald bewerkt, hier en daar met het burin opgesneden. Van het burin is echter minder gebruik gemaakt dan men bij eene oppervlakkige beschouwing zou meenen. Luyken had eene zoodanige vastheid en zekerheid in het etsen en het bijten der platen verkregen, dat op zijne prenten lijnen, die de zuiverheid van de burinsnede schijnen te bezitten, wanneer men ze met het vergrootglas beschouwt, geëtst blijken te zijn. Ook dikwijls maakte Luyken, vooral in luchten, met groote handigheid gebruik van de roulet. Van de droge naald is in geene zijner prenten een spoor te ontdekken.

In Jan Luyken's eerste prenten, van 1677 tot ongeveer 1682 vervaardigd, is eenige onvastheid in de uitvoering niet te ontkennen; ook is de teekening, ofschoon niet slecht, toch dikwijls zwak. Alles is als het ware week en afgerond. Alleen in de samenstelling zijner composities toont hij zich reeds de meester. Spoedig echter ziet men in zijn werk die zwakheid in uitvoering en teekening verminderen; meer en meer wordt het los en vrij. In het tijdvak van 1682 tot 1687 merkt men op, dat Luyken, als naar het voorbeeld van Claude Mellan, dikwijls geene kruisarceeringen in zijne figuren, enz. aanbrengt of althans zeer spaarzaam, en dat hij vorm en ronding zoekt te verkrijgen door eene enkele lijnlaag, welker lijnen in de schaduwen en diepsels het breedst zijn, en, naarmate zij de lichte partijen naderen, smaller worden, om, bij het hoogste licht komende, in zeer smalle lijnen te eindigen. Deze manier schijnt Luyken echter niet altijd te hebben bevredigd, althans langzamerhand zien wij haar minder door hem in toepassing gebracht. Van dat oogenblik af begint Luyken zich in zijne volle kracht te vertoonen en is zijn talent tot volle rijpheid gekomen. Alles is geestig, de figuren zijn vast en kantig geteekend; alles wat hij voorstelt is als met eene vlugge hand daar neergeschreven, vooral zijne kleine figuren en achtergronden schijnen alsof ze spelende met de etsnaald in het koper zijn gegrift.

Is het voor den kenner niet moeielijk ongeveer het jaar der vervaardiging te bepalen van Luyken's prenten uit de eerste helft zijner werkzaamheid, — dit te doen van de later door hem bewerkte prenten is zoo goed als onmogelijk, tengevolge van de weinige verandering, die in zijne manier gedurende dien tijd waar te nemen is [1]).

Van zelf spreekt, dat de fouten en anachronismen op het punt van kleeding, gebouwen en ander bijwerk in zijne bijbelsche voorstellingen het gevolg zijn van de geringe aandacht, welke toen door de wetenschap aan die zaken werd geschonken; die onderwerpen werden door zijne tijdgenooten niet met meer juistheid behandeld.

---

[1]) Bovenstaande opmerkingen omtrent de manier van etsen van Jan Luyken zijn te danken aan de vriendelijke mededeeling van den Heer J. Ph. van der Kellen.

In het geheel is de oorspronkelijkheid van Jan Luyken zeer groot, want hoewel zijne voorstellingen bijna altoos een bepaald cachet dragen, waardoor zij zich van andere soortgelijke onderscheiden, zoo herhalen zijne figuren zich toch bijna nooit. In den aanvang komt nu en dan, hoewel betrekkelijk weinig, het navolgen van andere graveurs voor. Zoo bieden de prentjes in: *Jesus en de Ziel*, kleine uitgave, 1678 (N°. 8—47), zeer groote overeenkomst met die in: *Otto Vaenius' Amoris divini emblemata. Antverpiae*, 1660. 4°, terwijl de luisterende vrouw op de prent van de Hagepreek (N°. 50) uit: *Bor, Nederlandsche Historien* (1679), gecopiëerd is naar eene figuur uit de Prediking van Johannes den Dooper door Frederik Bloemaert.

Hoogstwaarschijnlijk was dit van Luyken zelf uitgegaan, evenals het sterk navolgen van de prent van Romein de Hooghe voor het portret van Jan Sobiesky (N°. 201) in: *Valckenier, das verwirrete Europe* (1680), en het copiëeren van eene prent van Marcus Gheraerts (N°. 212) voor een der vignetten in de *Waterwerelt* (1680). Mogelijk ook het overnemen van het portret van Joannes Seldenus (N°. 369) en dat van de afbeeldingen der twee Hongaren (N°. 411) uit de 1ste Engelsche uitgave van: *E. Browns Reizen* (1682).

Daarentegen meen ik meer te moeten denken aan het opvolgen van den wensch van de uitgevers, waar in Bor tusschen al de afbeeldingen, door Luyken zelf geconcipiëerd, eene voorkomt, de Moord van Prins Willem I (N°. 62), naar de teekening van Romein de Hooghe, of waar van de door hem geïllustreerde *Argenis* van Barklay (1680) de beide titelprenten overgenomen zijn, voor Deel I naar eene teekening van Romein de Hooghe (N°. 112), voor Deel II naar eene prent van Crispyn de Passe (N°. 119); of ook waar de titelprent van: *J. van Helst, Voorbereydingen*, 1680 (N°. 197), vervaardigd is naar eene teekening van R. Brakenburg. Mogelijk ook waar het titelvignet van: *W. Goeree, Bouwkunde*, 1681 (N°. 333), de copie is naar een prentje van François Chauveau.

Waar op de prenten van: *C. van Dyk, Osteologia*, 1680 (N°. 180—196), vermeld staat, dat zij naar de teekeningen van den schrijver zijn, en waar die van: *P. Cunaeus, De Republyk der Hebreen*, 1682 (N°. 425—471), vervaardigd zijn naar schetsen, die gemaakt waren onder toezicht van W. Goeree, den vertaler van dat werk, daar valt natuurlijk te denken aan den wensch der schrijvers, om de illustraties van hun boek geheel in overeenstemming te doen zijn met hunne eigene inzichten.

Later komen zulke navolgingen zeer zelden voor; het is aan te nemen, dat de gravure naar eene zinneprent uit de school van Crispyn de Passe in: *Smallegange, Geslachtsrekening*, 1690 (N°. 1143), en de zestien prentjes naar de teekening van Romein de Hooghe in: *Le Triomphe Royal*, 1691 (N°. 1204—1219), op bepaalde bestelling gemaakt zijn.

Ook komt het in het begin enkele malen voor, dat Luyken reeds gebruikte, door anderen gegraveerde koperplaten bezigde en daarop eenige veranderingen aanbracht voor eene nieuwe afbeelding. Zoo vindt men in: *E. Melton, Zee en Land Reizen* (1681), gebruikt eene plaat (N°. 354), die vroeger had gediend voor het eveneens bij Jan ten Hoorn verschenen

boek: *A. O. Exquemelin, De Americaensche Zee-Roovers*, en eene tweede (N°. 358), die alle blijken draagt, dat daarop door Luyken slechts enkele gedeelten zijn veranderd. In het: *Tooneel der Vermaarste Koop-Steden* (1682), zijn verschillende veranderingen aangebracht op koperplaten vroeger gebruikt voor: *G. Braun, Urbium Theatrum* (N°. 529—534), en evenzoo in: *P. P. v. S., De seldsame Wal-Vis-Vangst* (1684), op eene afbeelding, die reeds voorkwam in een vroegeren druk van dat werk (N°. 635).

Het komt ook nu en dan voor, dat Luyken voor een nieuw werk eene oude koperplaat van zich zelf met eenige wijziging aanwendde. Hoofdzakelijk is dit het geval met prenten, die beurtelings voorkomen in: *Melton, Reizen* (1681), in: *Brown, Reizen*, 1[ste] druk (1682) of 2[de] druk (1696), in: *Van den Bosch, Zeehelden* (1683), in: *Dan, Barbarye* (1684), en in: *Spon en Wheler, Voyagie* (1689).

Zelfs komt in: *Dan, Barbarye*, tweemaal de afdruk voor van dezelfde kopergravure met eenige verandering. Daar al deze werken werden uitgegeven bij Jan ten Hoorn, zal wel de oorzaak van deze herhalingen meer bij dezen, uit redenen van zuinigheid, te zoeken zijn, dan bij den graveur (N°. 351, 357, 412, 417, 541—544, 612, 614).

Meer dan eenmaal blijkt de hulp van Luyken te zijn ingeroepen om een gedeelte bij te graveeren op eene koperplaat, die door een ander kunstenaar was vervaardigd. In den regel is het dan te doen om kleine figuren op den achtergrond aan te brengen, waartoe de krachten van dien andere te kort schoten. Zoo in: *Melton, Reizen* (1681), waar vermoedelijk J. Harrewyn eene koperplaat, die vroeger had gediend voor: *K. van Klenck, Voyagie naar Moscovien* (1677), gedeeltelijk had uitgeslepen en met eene nieuwe voorstelling had voorzien, doch daarvan nog weder een gedeelte door Luyken deed bewerken (N°. 352). Evenzoo de beide portretten door A. Haelwegh in 1682 gegraveerd (N°. 487, 488), en de titelprent voor: *Benoit, Gereformeerde Kerken* (1696), door denzelfden kunstenaar (N°. 1531); benevens de titelprent voor den *Grooten Bybel van Mortier*, 1700 (N°. 2642).

Ook behooren hiertoe de achtergronden op verschillende prenten van: *J. Aysma, Sybillen*, 1685 (N°. 643—654), en van: *Sylvius, Historien*, 1685 (N°. 787—789, 792), en de figuren op de waarschijnlijk door P. Schenk gegraveerde prenten in: *C. de Bruyn, Reizen*, 1698 (N°. 1735—1749). Eindelijk mag hier nog worden herinnerd aan de 36 prenten, welke Jan Luyken gezamenlijk met zijn zoon Casper maakte.

De teekeningen, die wij kennen van Jan Luyken, zijn bijna alle met de pen, sommige opgeteekend met bister of O. I. inkt, terwijl daaraan dan dikwijls een bizondere gloed wordt verleend door het gebruiken van spijkerinkt voor de schets; andere zijn alleen, doch met groote nauwkeurigheid, in omtrek met de pen gemaakt, wederom andere alleen in ruwen schets met de pen, doch waaraan Luyken genoeg had om zijne gravure uit te werken. Zoover mij bekend is bestaan er van hem slechts enkele teekeningen met sapverf, waarvan zich eene, *het Mooie Weder* uit de *Ethica Naturalis*, in Teylers Museum bevindt, en een

drietal in de verzameling Van Eeghen, n.l. *de Morgenstond*, evenzoo uit de *Ethica Naturalis*, de groote afbeelding van *het Laatste Oordeel*, en *een Oude man en vrouw bij avond op straat gaande*; de beide laatste werden niet gegraveerd [1]).

Zonder twijfel worden deze beide laatste teekeningen bedoeld door Bernardus de Bosch Jer^zn^, waar hij schrijft [2]):

„Wij merkten zoo aanstonds aan, dat Luiken geene andere dan schetsteekeningen vervaardigde, waarvan de prenten tot boeken behooren; dan hiervan zijn echter eenige weinige teekeningen uitgezonderd, waarvan twee voorstellende een kaars en lantaarnlicht uitvoerig en breed in sapverwen zijn bewerkt en door den Maaker geschonken zijn aan de zeer geestrijke vrouwe Johanna Koerten Blok, en welke uitmuntende teekeningen thans noch berusten in het beroemde kabinet van den kundigen liefhebber Ploos van Amstel.

„In de uitgestrekte en prachtige verzameling van den verdienstelijken kunstminnaar Johan Goll zien wij eene rijke ordonnantie, het laatste Oordeel vertoonende, uitvoerig en breed in sapverwen uitgevoerd."

Verscheidene teekeningen dragen blijk, dat zij op de graveerplaat zijn doorgetrokken, andere zijn slechts door hem gecopiëerd.

In den regel zijn de etsen zeer nauwkeurig naar de teekeningen gevolgd; in meer dan één geval echter kan men bespeuren, dat de teekening wel is gebruikt als handleiding bij het etsen, maar dat de kunstenaar bij deze laatste bewerking een ander denkbeeld heeft gekregen aangaande de ordonnantie, enz. Soms is die verandering van vrij wat belang, zooals bij een drietal uit *de Icones*, n.l.: de Torenbouw van Babel, het brengen van de Ark te Jerusalem en het Loofhuttenfeest [3]).

Ook bij de prent, voorstellende de Wederopbouw der muren van Jerusalem door Nehemia, uit hetzelfde werk, geeft de teekening eene vrij belangrijke afwijking te zien van de gravure [4]). Evenzoo bij de voorstelling van Esther uit de octavo-uitgave van *Flavius Josephus* [5]) en bij de Inwijding van Salomo's Tempel uit den *Grooten Bijbel van Mortier* [6]).

Dikwijls zijn die veranderingen op de teekeningen aangegeven met rood krijt of met potlood; op enkele schreef Luyken, waaraan bij het etsen moest worden gedacht, namelijk dan, wanneer er een tweede persoon bij betrokken was. Zoo staat op de teekening voor het vignet op de groote kaart van *le Pays de Canan* uit den *Bijbel van Martin* [7]):

Onderstel of deese plaats groot genoeg is tot de letters, dan sou ick de

---

1) Zie pag. 815, N°. 2504; pag. 859, letter QQ; en pag. 860, letter RR.

2) Redevoering over Jan Luyken als kunstenaar beschouwd; gehouden 6 Dec. 1796 in het Genootschap onder de zinspreuk „Concordia et Libertate" en op 10 Jan. 1798 in de Maatschappij „Felix Meritis."

3) Zie pag. 838, Lett. T, U en V.

4) Zie pag. 836, N°. 3718.

5) Zie pag. 806, Lett. J.

6) Zie pag. 821, Lett. M.

7) Zie pag. 828, N°. 3455.

deur van 't graft gemerkt A, wat meer naa 't midden van de Rots setten; men sou dit ook wel nog wat hooger op kunnen laaten schieten.

Deze teekening werd zonder twijfel eerst gezonden aan dengene, die de kaart op de koperen plaat graveerde en die weten moest hoeveel ruimte hij moest openlaten voor het vignet.

Op het Rijks Prentenkabinet is de teekening door Jan Luyken voor N°. 4189 in de *Schriftuurlyke Geschiedenissen*, voorstellende de profeet Micha vóór Ahazia en Achab. Daarop zijn 8 mm. onder den boven- en onder den benedenrandlijn nieuwe lijnen getrokken en is door Luyken in de marge geschreven: *My dunckt dat de beelden wel sooveel mogten sacken als dit.* Deze woorden waren duidelijk bestemd voor zijn zoon Casper, die de prent naar deze teekening vervaardigde.

Aan beide opmerkingen werd gevolg gegeven.

Op de teekening [1]) van Jonas Prediking, uit de *Icones*, schreef Luyken:

By de twee laatste zyn de letters van de histori te dicht boven tegen de lyn aan gestelt en wat te klyn, het staat niet wel; de voorgaande syn beeter.

Ook daarop is bij de gravure gelet, gelijk Luyken dan ook reeds op de teekening grooter letters gebruikte.

Op de teekening [2]) der Verkondiging aan de Herders, mede uit de *Icones*, staat door hem geschreven:

N.B. In de koopere plaat heb ick een Steen in den hoeck gestelt om met een te kunnen dienen tot een Tytel van de plaaten des Nieuwen Testaments tot een onderscheyding van die des Ouden Testaments.

Deze opmerking is er dus op geschreven, nadat de ets reeds was vervaardigd, maar heeft geen resultaat gehad; op de prent is die steen wit gebleven, en men heeft het blijkbaar niet geschikt geacht daarop een opschrift te plaatsen.

Een andermaal schreef Luyken het bijschrift ter voorkoming van moeite; zoo bevinden zich op de prent van de Banieren der Twaalf Stammen uit: *Goeree, Mozaische Historie*, in de fries onderaan vier schildjes met verschillende voorstellingen. Op de teekening [3]) ontbreken deze voorstellingen, doch is in plaats daarvan op elk schildje geschreven, wat er moet worden voorgesteld:

D. de Hof met vier riviren. de granaatappel.
C. Schip met de Wolk en vyer kolom.
B. een Boek met een ploeg.
A. een Spheer met de aardkloot.

en hij scheen deze aanwijzing voldoende te vinden voor dengene, die de gravure zou vervaardigen.

Onder de niet gegraveerde teekening in kleuren van het Laatste Oordeel [4]), maar die toch evenals bijna al zijne teekeningen, in spiegelbeeld is vervaardigd, schreef Luyken:

---

1) Zie pag. 836, N°. 3721.
2) Zie pag. 836, N°. 3722.
3) Zie pag. 818, Lett. L.
4) Zie pag. 859, Lett. QQ.

Dese verbeeldingh moet andersom geconcidreert werden, soo dat de saaligen aan de rechter en de onsaalige aan de linckerhand van den Richter Christo koomen te staan.

Blijkbaar was deze opmerking niet voor hem zelf bestemd, maar voor iemand anders, die de teekening in handen kreeg.

Vermoedelijk was wel voor zijne eigene herinnering bedoeld het aanbrengen van een kruisje in de lucht van de teekening, voorstellende de Verdrukking der Israëlieten in Egypte voor: *Goeree, Mozaise Historie*, met de daarbij gevoegde woorden: *Dit is de groote van Jacobs gegravenis* [1]).

Jan Luyken was uitmuntend bekend met de regels der doorzichtkunde; behalve uit zijne werken in het algemeen blijkt dit nog meer bizonder uit sommige teekeningen, b.v. uit die van de Inwijding van den Tempel voor: *Goeree, Mozaise Historie* [2]), en uit die van Zacharias uit den Tempel komende, voor den *Kleinen Bijbel van Mortier* [3]), welke beide nog de lijnen der perspectief vertoonen.

In den regel waren de teekeningen op dezelfde grootte als de etsen, nu en dan echter grooter. In dat geval maakte Luyken een schetsje in zeer grove, doch juiste omtrekken naar de meer uitgewerkte teekening en ter grootte van de koperen plaat. Zoo geschiedde het b.v. met de prenten van de *Onwaardige Wereld*, waarvan verscheidene dezer latere schetsen bewaard zijn [4]).

Jan Luyken vervaardigde niet slechts etsen, maar ook bij vele daarvan dichterlijke bijschriften, of wel eene opsomming van toepasselijke bijbelplaatsen. In den regel geschiedde dit te gelijk met de teekeningen, en op de achterzijde van een aantal daarvan zijn die bijschriften te vinden, geschreven in het onveranderlijk keurige en duidelijke handschrift van Luyken; zij hebben dan meestal betrekking op de daarop volgende afbeelding. Dit is het geval met die van de *Ethica Naturalis* (1700), waarachter echter niet de Latijnsche verzen van dat werk zijn geschreven, maar de Hollandsche gedichten van de in veel kleiner formaat verschenen: *Beschouwing der Wereld* (1708).

Hetzelfde is geschied bij de teekeningen van de *Voncken der Liefde Jesu*, van de *Onwaardige Wereld*, van het *Leerzaam Huisraad*, van *'s Menschen Begin, Midden en einde*, en van de *Bijkorf des Gemoeds*. Deze laatste serie is geheel en al voorzien van al de gedichten in handschrift; bij de andere daarentegen komen achter sommige teekeningen wel, achter andere geene opschriften voor, zonder dat hiertoe eenige aanleiding te vinden is.

Bij het meerendeel der hiervoren genoemde werken zijn later de

---

1) Zie pag. 817, N°. 2594.
2) Aanwezig in de Verzameling Teylers Museum.
3) Zie pag. 824, Lett. O.
4) Zie pag. 841.

teekeningen uitgeknipt om ze te bewaren en is het daarachter of daaronder geschrevene geheel verwaarloosd; zoo hadden die van de: *Zedelijke en Stichtelijke Gezangen*, ongetwijfeld vroeger alle onderschriften, zooals nu nog maar alleen over is bij N°. 19, *een Waardige Bode*.

Evenzoo waren stellig onder de teekeningen van het *Menselyk Bedryf* de versjes geschreven, welke in de eerste uitgave van 1694 ook gegraveerd zijn, doch welke bij alle zijn afgeknipt, behalve bij *den Steenhouwer*. Uit het hiervoren medegedeelde bleek reeds, hoe Luyken in een exemplaar van dezen eersten druk de teksten bijschreef, welke hij toepasselijk achtte en welke voorkomen in den tweeden druk van 1704 [1]).

Ook zijn bij een aantal teekeningen, speciaal met voorstellingen van de Bijbelsche Geschiedenis, de opschriften bewaard, vermeldende het onderwerp of den daarop betrekking hebbenden tekst.

Uit geene der dichtwerken van Jan Luyken is eenige bizonderheid aangaande zijn leven te putten, met uitzondering van het reeds vroeger vermelde gedicht op den dood van zijn zoon Casper.

Volledigheidshalve laat ik hier de titels volgen dier werken.

1671. Duytse Lier.
1678. Jezus en de Ziel.
1687. Voncken der Liefde Jesu.
1691. Goddelyke Liefdevlammen.
1694. Het Menselyk Bedryf.
1695. Lof en Oordeel van de Werken der Barmhartigheid.
1698. Zedelyke en Stichtelyke Gezangen, vermeerderd in de latere uitgaven van 1704 en 1709.
1708. Beschouwing der Wereld.
1710. De Onwaardige Wereld.
1711. De Bykorf des Gemoeds.
1711. Het Leerzaam Huisraad.
1712. Des Menschen Begin, Midden en Einde.
1712. Schriftuurlyke Geschiedenissen.

waarbij na zijn dood nog kwamen:

1714. Geestelyke Brieven.
1741. Brieven aan syn lieve vrienden.
1767. Het overvloeyend Herte.

Behalve deze maakte hij nog bijschriften bij verschillende gravures.

Deze werken mochten zich voor het meerendeel in groote populariteit verheugen, zooals blijkt uit het groot aantal drukken van de meeste hunner. Een ander bewijs, hoezeer door sommigen die gedichten werden op prijs gesteld, is een manuscript van 1757, waarin zij alle zijn uitgeschreven en op muziek gebracht [2]), een arbeid van zoodanigen omvang, dat Van Eynden en Van der Willigen in hunne levensbeschrij-

---

[1]) Zie pag. XXIX.
[2]) Verzameling Van Eeghen.

ving van Bagelaar, het der moeite waard vonden, daarop de aandacht te vestigen [1]).

Geheel in verband met zijne beschouwing over de waarde of liever de onwaarde van dit aardsche leven [2]), en over de noodzakelijkheid om slechts te werken voor het leven hiernamaals, was ook het gedrag van Jan Luyken: hij beoefende waarlijk datgene, wat hij meende de waarheid te zijn, en zooals gemeld wordt [3]), was hij „in zijn omgang stil, deftig en minzaam, doch met weinigen gemeenzaam"; hij beminde de eenzame wandelingen, gedurende welke hij bij alles, wat hij zag, den indruk vernieuwde van Gods nabijheid en Gods goedheid. Hetzelfde gevoel gaf hem ook zijne gedichten in de pen, waarin geestelijke beschouwingen werden vastgeknoopt aan de meest alledaagsche voorwerpen en handelingen. „Hij bezocht dikwijls de godvruchtigen, maar meest de behoeftige en geringe en hielp haar nood met groote heimelijkheid vervullen, werd veel in zijn huis bezocht, ook van lieden van andere plaatsen en schoon hij weinig sprak, ging ieder gesterkt van hem, want hij drukte hooge zaken met lage woorden uit. Hij was zeer nederig over zijne eigene bekwaamheid, gelaten en vol liefde, zoodat hij nimmer het slechte van zijn naaste ophaalde, gaarne daarentegen het goede."

Evenals hier wordt ook elders bizonder zijne mildheid en groote eenvoud geroemd. Houbraken [4]) vermeldt, hoe het herhaaldelijk voorkwam, dat degenen, die bij hem bestellingen kwamen doen, hem slechts voor den knecht aanzagen, en Kramm [5]) verhaalt op gezag van Jacob de Vos, dat Luyken zóó gewend was, alles aan de armen te geven, dat, toen de uitgever Mortier de plaat ontving voor de titelprent van de *Icones*, welke hem door Annetje van Vliet werd gebracht, hij haar een zak zesthalven (*f* 275.—) als fooi schonk, ten einde die voor haar meester aan te wenden, omdat hij zeker wist, dat, indien deze zelf het geld in handen kreeg, hij daarvan niets voor zich zelf zoude gebruiken [6]).

---

[1]) R. van Eynden en A. van der Willigen, Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst, 1816. Deel III, pag. 191.

[2]) Eene enkele maal gebruikte Jan Luyken een afdruk zijner etsen om aan eene opkomende gedachte lucht te geven; zoo schreef hij onder de aaneengevoegde proefdrukken van de twee triomftochten uit: *A. Bogaert, Roomsche Monarchy* (1697): *Een Triomph van de Oude Roomeynen. Alle deese Seegenpraalen der Overwinningen en dergelycken, syn als Roock verdweenen en voorbygegaan. Maar de Stryd tegen de Sonden en de Overwinninge van den Duyvel, de Weereld en het Vlees, Sal een Vrucht van Eeuwige Vreugde, blydschap en oneyndige Saaligheydt naalaaten.*

[3]) Levensbeschrijving vóór 's Menschen Begin Midden en Einde.

[4]) III, 255.

[5]) IV, 1020.

[6]) Wijlen Frederik Muller, mede een warm bewonderaar van Jan Luyken, betwijfelde de waarheid van dit verhaal zeer en meende, dat zijn ex-collega Mortier er waarlijk de man niet naar was geweest, om zich op zoodanige wijze te buiten te gaan. Het geval kan ook zoo worden opgevat, dat de *f* 275.— de betaling

Casper Luyken was in 1708 overleden zonder fortuin na te laten; zijne weduwe en zijn zoon kwamen inwonen bij den ouden Jan Luyken, die wellicht dientengevolge de woning betrok, welke hij bij het einde zijns levens bewoonde in de Utrechtschedwarsstraat bij den Binnen-Amstel.

Blijkens den hierachter gevoegden inventaris beantwoordde dit huis geheel aan de beschrijving, die door den Heer A. W. Weismann wordt gegeven van de gewone Amsterdamsche burgerwoningen op het einde der 17de eeuw [1]):

„Een ruim voorhuis, dat door een houten met glas bezette onderpui een overvloedig licht ontving, vormde met een of meer daarachter gelegen vertrekken, den beganen grond. De kamer achter het voorhuis gelegen was in den regel door een glazen pui met dat vertrek in gemeenschap. De trap, steeds een wenteltrap, die zich in een hoek van het voorhuis bevond, gaf toegang tot de hooger gelegen vertrekken, ook tot de zoogenaamde hangkamer, dat is een vertrek aan de achterste zijde van het voorhuis, dat slechts de halve hoogte daarvan bezat. Later werd deze hangkamer tot den voorgevel doorgetrokken en kreeg toen den naam van opkamer of insteekkamer."

In deze nieuwe woning was klaarblijkelijk de benedenachterkamer het verblijf van de weduwe en haar zoontje met Annetje van Vliet, terwijl Luyken zelf de opkamer bewoonde. Te oordeelen naar het aantal aanwezige stoelen, moeten de kamers vrij ruim zijn geweest.

De laatste jaren zijns levens waren voor Jan Luyken hoogst pijnlijk, daar hij door zware inwendige smarten werd aangetast, welke hij evenwel met groote gelatenheid droeg. Den 17 Januari 1712 schreef hij nog aan Roelof Bellinckhuys en zijne dochter een brief [2]), waarin hij meldt, dat de dochters man van Aart Gerritse, ten gevolge van de gladheid, een zwaren val gedaan heeft, en waarin hij verder de groeten overbrengt van jonge Jantje Luyken, diens moeder en Annetje van Vliet. Vermoedelijk was dit een zijner laatste brieven. Den 30 Maart 1712 werd hij overvallen door zeer hevige koortsen. In het Levensbericht wordt een vrij omstandig verhaal gegeven van zijne laatste uren, gedurende welke zijn Christelijk gemoed hem bleef troosten, tot hij den 5 April 1712, des avonds tusschen 6 en 7 uur, in tegenwoordigheid van zijne schoondochter en van zijn kleinzoon stierf.

Zijne begrafenis schijnt eenigszins geregeld te zijn door de uitgevers Wed. P. Arentsz en K. van der Sys, voor wie hij veel had gearbeid; althans door hen is het begrafenisbriefje onderteekend.

Anno 1712. Tegens Maandag den 11 April word UE. ter Begravinge versogt met Joannes Luyken, in de Utrechtschedwarstraat by den Binnen

---

[1]) A. W. Weismann, Het Amsterdamsche Woonhuis van 1500—1800. Amsterdam, 1885.

[2]) Afgedrukt achter het Overvloeyend Herte.

Amstel. Als vriend in huys te komen om (zonder eenig verzuym) voor twee uuren te syn in de Nieuwe Zydskapel.

UwE. naam zal gelezen worden.

Het nu nog aanwezige exemplaar was bestemd voor *mons Balthasar de Ruyter*, en bevindt zich in het Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

Het Begraafboek der Nieuwezijds-Kapel bevat de mededeeling:

April 1712

den 11 april, een man, joannes luyken compt uijt de utrechtse-dwars-straat bij de binnen amstel . . . . f 15.—

En het Declaratieboeck van 't Middel op het Begraeven, onder het hoofd: „de Vierde Class is à *f* 3.—."

8 April 1712

albert Luyken voor johannes Luyken . . . . f 3.—

Deze schijnt dus de nagelaten betrekkingen van zijn oom hulpvaardig te hebben ter zijde gestaan bij het beredderen der begrafenis.

De Heeren Weesmeesters benoemden tot executeurs in den boedel de twee neven van den overledene, Reynier en Ysack Arondeaux, waarvan de eerste reeds door Jan Luyken was aangewezen bij zijn voorlaatste testament in 1691, en de tweede, vermoedelijk zijn broeder, getuige geweest was bij het huwelijk van Albert Luyken.

Zij gingen spoedig over tot het opmaken van den inventaris van de kleine nalatenschap, en dit stuk, dat onder de papieren van de Weeskamer bewaard is, vergunt ons een blik in de omgeving van Luyken.

INVENTARIS

van alle de goederen, huysraat, meubilen, klederen en andersints, nagelaten by wylen Jan Luyken, beschreven door my David Walschaart, Notaris public, by den Hove van Holland geadmitteert, binnen Amsterdam residerende, ten versoeke van de E. Reynier en Jsaac Arondeaux, als by de Heeren Weesmeesteren aangesteld, om den boedel van den gemelden Jan Luyken te redden; en dat op het aangeven van Annetje van Vliet: zynde de voors: meubilen, huisraat en klederen, getaxeert door Catharina Maria Muylman, gezworen schatster binnen deese stad, tot zoodanigē pryse als by ieder post uytgedrukt staat.

In het voorhuys.

Een oud hangorlogie	*f*	10.—
Een geschilderd tafeltje	„	1.—

In de binnenhaart.

Zeventien stoelen	„	4.—
Een bed, peuluw twee kussens	„	20.—
Drie dekens en een matras	„	12.—
Een oud geschilderd kasje	„	1.—
Negen stoelkussens	„	3.—

Een spiegeltje	*f*	0.10
Een ysere pot, asschop, tang en eenig verder yser werk	„	2.10
Zeven stooven	„	1.—
Eenig blikwerk	„	1.10
Een oud tafeltje	„	0.10
vyf hemden	„	5.—
Twaalf slaaplakentjes	„	12.—
Agtien sloopen	„	8.—
Zes grove slaaplakens	„	2.—
Vyftien handdoekjes	„	1.10
Drie bonte sloopen	„	1.—
Twaalf bonte handdoekjes	„	1.—
Acht kasdoekjes en twee linnen gordynen	„	2.—
Zes mutsjes en vyf kleyne sloopjes	„	1.—
Elf dasjes	„	1.10
Vier schoorsteenvallen	„	1.10
Twee en twintig neusdoekjes	„	2.—
Drie en veertig kleine servetten	„	4.—
Vier paar kousen en vier mutsen	„	2.—
Zes oude gordyntjes, een val en stryklap	„	4.—

Koperwerk.

Vier ketels	„	10.—
Twee taartpannen	„	4.—
Twee koekepannen, en eenig kleyn koperwerk	„	3.—
Een kopere aker	„	1.—
Eenig aardewerk en rommeling	„	3.—
Vier water emmers	„	1.—

Op de Opkamer.

Agt kussens en een beddetje, en peuluw	„	16.—
Eenig mandewerk en rommeling	„	5.—
Een rol mat	„	2.—
Elf dekentjes	„	24.—
Een slegt rustbankje en drie tafeltjes	„	2.—
Twee secreet coffertjes	„	3.—
Een behangsel en schoorsteenvalletje	„	2.—
Veertien boekjes in octavo	„	3.—
Een bybel, doch niet compleet	„	4.—
Martelaars boek, door Tieleman van Bragt	„	4.—
Twee borstrokken	„	3.—
Twee rokken en een camisool	„	6.—
Een japonse rok en twee broeken	„	2.—

Eenige konst, bestaande in verscheyde printen, en schetsen by den overleden gemaakt.

Eenig gereedschap om te etsen.

Op de zolder.

Hout en turf en eenige rommeling . . . . *f* 4.—
Aan contant geld sestig guldens.

Het stuk wordt besloten met de belofte van suppletoire aangifte, indien nog iets mocht worden gevonden.

Na regeling van den boedel legden de beide executeurs den 20 Juli 1712 verantwoording af voor Heeren Weesmeesters, en overhandigden daarbij de hiervoor vermelde inventaris „mitsgaders haere rekeningh van ontfangh en uytgave." Uit deze laatste bleek, dat de opbrengst van de nalatenschap nog wat grooter geworden was, dan de taxatie beloofde, die een gezamenlijk bedrag van *f* 267 : 10 aantoonde. Immers terwijl volgens Luyken's laatste testament van 1699 de eene helft van den boedel gekomen was op Annetje van Vliet, deponeerden de executeurs een bedrag van *f* 248 : 14, of, onder aftrek van *f* 4 : 2 : 8 voor zegel en kosten, netto *f* 244 : 11 : 8 voor de wederhelft ten bate van *Johannes out 5 Jaeren, de naegelate soon van Casper Luyken in syn leven mede plaetsnyder daer moeder van is Maria van Aken als voor de eene helft by Representatie in syns vaders plaets geinstitueerde erfgename van den gemelten syner grootvader* [1]).

Hoewel zeer klein, was de nalatenschap dus nog iets grooter dan in het *Levensbericht* wordt vermeld, n.l. een weinig huisraad en twee geëtste platen.

Ook werd nog een bundel onuitgegeven gedichten gevonden, welk handschrift in het bezit kwam van Luyken's vriend Daniël Bellinckhuys, daarna van diens weduwe, en eindelijk van de zuster van deze laatste. Aanvankelijk werden van die gedichten eenige copiën in handschrift gemaakt, later werden zij gedrukt en met gravures van Cornelis van Noorde in 1767 uitgegeven onder den titel: *het Overvloeyend Herte.*

Twee dier afschriften bevinden zich in de verzameling Van Eeghen. Zij bevatten ook nog eenige gedichten, welke niet gedrukt zijn, waarvan twee bijzonder de aandacht trekken. Van het eene: *op de afbeelding van de persoon en dierbare schriften van de hoogverligten Jacob Böhme,* is het laatste couplet in het Duitsch. Het andere is een *Geestelyk lied van eene Soudaens dochter,* die door Jezus uit het heidendom wordt uitgevoerd; het bestaat uit 61 coupletten en is blijkbaar eene variant op het gedicht van Tonis Harmensz van Warvershoef, uit de tweede helft der 16de eeuw. Enkele regels zijn onveranderd overgenomen, doch het geheel vertoont zeer groote afwijkingen van het origineel, dat 54 coupletten telt [2]).

Eindelijk bevat het handschrift nog een gedicht van 1734: *Op het 77 verjaren van de deugdryke dogter Annetje van Vlied, geboren 30 Wynmaand 1657 door Jan Luyken, den jonge, den kleinzoon van den ouden Jan Luyken.* Zij was dus verbonden gebleven aan de familie van haren

[1]) Register Weeskamer, N°. 43, fol. 59.
[2]) Zie Nederlandsche Volksboeken. Uitgave van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Deel IX, 1904.

vroegeren meester, en door deze werd hare aanhankelijkheid nog in haren hoogen ouderdom blijkbaar op prijs gesteld. Uit den inhoud blijkt, dat zij nog steeds dezelfde godsdienstige beschouwingen had, als tijdens het leven van haren ouden meester.

Deze jonge JAN LUYKEN schijnt de dichtkunst meer te hebben beoefend, het zou dus ook wel mogelijk zijn, dat de twee hiervoor vermelde gedichten *op Jacob Böhme* en *des Soudaens dochter*, die alleen met *Jan Luyken* zijn onderteekend, door hem zijn vervaardigd, en niet door zijn grootvader, van wiens gewone manier zij trouwens geheel afwijken. Verder is van hem bekend een *Treurgroete wegens het overlyden van Willem Karel Hendrik Friso 1751*, dat, volgens den Heer Van der Kellen, niet onverdienstelijk is en veel minder hoogdravend dan de meeste voortbrengselen zijner tijdgenooten [1]).

Ook is in Feytama's vertaling van *Hendrik de Groote van Voltaire* een lofdicht op dezen arbeid van de hand van Jan Luyken junior, waarin al de hoofdmomenten van dat werk worden opgesomd [2]).

Overigens is mij van hem niet anders bekend geworden, dan dat hij den 18 Maart 1734, toen hij zijne meerderjarigheid had bereikt, van Heeren Weesmeesters ontving de uitbetaling van zijn grootvaderlijk erfdeel, dat onder dat College gedeponeerd geworden was, waarbij tevens bleek dat de oorspronkelijke *f* 244 : 11 : 8 door rente waren vermeerderd met *f* 129 : 13.— [3]).

En eindelijk het reeds vermelde feit, dat na zijn dood in 1764 zijn inboedel werd verkocht, zoodat het zeer waarschijnlijk is, dat hij zonder nakomelingen overleed [4]).

Ten slotte volge hier nog de mededeeling van eenige beoordeelingen van het werk van Luyken uit vroegeren en lateren tijd. In den regel zijn die zeer gunstig geweest en daarvan wordt reeds dadelijk het bewijs geleverd door het zeer groot getal copiën, die naar zijne prenten vervaardigd zijn, en waarvan de bizonderheden in het hierachter volgende werk zijn beschreven.

Verder blijkt het uit het feit, dat in bijna alle bekende kunstverzamelingen van de 18de eeuw alhier, teekeningen van zijne hand voorkomen; soms zijn zij in de catalogi der veilingen vrij nauwkeurig omschreven, zoodat van sommige teekeningen na te gaan is, van welke collecties zij deel hebben uitgemaakt, doch meestal is de beschrijving meer in algemeene bewoordingen. En dat op die verkoopingen soms goede prijzen voor zijn werk werden betaald, blijkt o. a. uit de veiling, op 12 Maart 1731 in het lokaal de Witte Molen, van de kunstnalatenschap van Jan Goeree (schilderijen,

---

1) N°. 1018 van de bibliotheek van Mr Fabius, verkocht bij de firma J. L. Beyers, te Utrecht, in April 1867. H. S. 4 pp. in fol. met onderteekening.

2) Amsterdam, 1753. 4°.

3) Zie Reg. Weeskamer, N°. 43, fol. 59.

4) Zie pag. XXIX.

teekeningen, beelden, prentkonst, boetseersels, pleisterbeelden, penningen enz.) Daaronder werd verkocht een boek met 60 teekeningen van Jan Luyken, dat *f* 1547.— opbracht [1]).

In 1903 werd door den Heer R. W. P. de Vries in veiling verkocht een 700-tal teekeningen door Antonie, Jurriaan en Christiaan Andriessen, bevattende afbeeldingen van allerlei voorvallen uit het dagelijksch leven in het begin der 19de eeuw. Eene daarvan stelt voor hoe de Heer Jan Goll van Frankensteyn aan zijne vrienden eene kunstbeschouwing aanbiedt van de teekeningen van Jan Luyken [2]).

Toen de *Groote Bybel van Mortier* in 1799 opnieuw zou worden uitgegeven, verscheen daarvan een prospectus, waarin met betrekking tot de door Mortier aan het werk gestelde plaatsnijders in eene noot wordt gezegd: „Het zy hier genoeg, Jan Luyken alleen voor allen te noemen, van wien kenners zeggen dat hy in de oogen zyner beelden doet leezen wat er, om zoo te spreeken, in het hart omga: die althands in zyn karakteristiek eenig — in zyne verbeelding onvergelykelyk — en in zyne aktie onnaevolgbaar is [2]).

Immerzeel spreekt aan het einde van zijne beschouwing over Luyken's werk, van „een zeldzaam talent" [3]).

Geheel buiten beschouwing mogen blijven de bijschriften door tal van dichters na zijn dood vervaardigd op zijne afbeelding, welke door A. Houbraken naar A. Boonen geteekend en door P. Sluyter gegraveerd is [4]).

Dandré Bardon [5]) roemt Luyken zeer wegens zijne kennis van de kleeding en de gebruiken der oude volkeren, en noemt hem onder degenen, bij wie men te rade moet gaan om daarin een juist inzicht te verkrijgen, te zamen met Herodotus, Montfaucon en Caylus.

De latere ontdekkingen op dit gebied hebben deze beschouwing echter vrij wat gewijzigd.

Algemeen wijzen zijne beoordeelaars op de groote vruchtbaarheid zijner

---

1) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

2) Verzameling Van Eeghen.

3) Levens der Kunstschilders. Deel II, bladz. 189.

4) In Amsterdam in de Zeventiende Eeuw, Deel III, Afd. Letterkunde, bladz. 39, is opgenomen de reproductie van eene teekening uit 's Rijks Prentenkabinet, en die vermoedelijk door Michiel van Musscher vervaardigd is, met de mededeeling, dat dit het portret zou zijn van Jan Luyken. Ik meen de juistheid van deze toewijzing te moeten betwijfelen, daar het gelaat niet de minste gelijkenis aanwijst met het bekende portret, en ook het gewaad eene oudere periode aangeeft, dan overeen te brengen is met den leeftijd van Luyken, terwijl, voor zoover ik kan nagaan, de toewijzing alleen berust op eene aanteekening, die in de 19de eeuw op de keerzijde geschreven is.

5) Michel Franç. Dandré-Bardon, Costume des anciens peuples. Nouv. édition, redigée par M. Cochin. Paris, 1784—86.

phantasie, zijne „uncommon power of invention and freedom of execution" [1]), zijn „bewundernswürdiges Feuer, Einbildungskraft und Leichtigkeit in Anhäufung von Figuren und Beiwerke" [2]) [3]) [4]), zijne „noblesse et une facilité d'expression qu'on ne peut se lasser d'admirer" [5]).

Hij wordt herhaaldelijk vermeld als de evenknie van andere kunstenaars, hetzij als „un autre Romain de Hooghe" [6]), hetzij als „possédant tout-à-la-fois la touche libre et savante de Dellabelle, la pointe fine et légère de Le Clerc, l'imagination vive et brillante de Callot" [1]) [5]) [7]) [8]).

Daartegenover vinden anderen, dat hij met beide laatstgenoemden niet te vergelijken is [3]), verwijten hem „d'avoir toujours la même façon d'habiller ses figures et de former ses groupes" [6]) [8]) [9]), benevens het gebrek aan „grosse Harmonie und Abwechslung der Töne" in zijn werk [3]) [4]).

Eene geheel eigenaardige hulde werd aan Luyken gebracht door J. K. Huysmans in twee zijner boeken [10]), waar hij hem omstandig beschouwt naar aanleiding van de prenten uit Benoit, Gereformeerde Kerken in Frankrijk, en met name de afbeelding der Bartholomëusnacht, benevens van die uit W. Goeree, Mozaische Historie en andere boeken. Hij noemt hem „cet artiste fantasque et lugubre, véhément et farouche" en zijn werk „des mines à renseignements, qu'on peut contempler sans se lasser pendant des heures" en „tout à la fois intime et féroce." En verder: „Aucun n'a su, en effet, rendre mieux que lui le pullulement passionné des masses et plus clairement divulguer la parole ou le cri de la créature, qui jaillit toute vive, d'un dessin noir."

Hij eindigt met eene beschouwing over het voor hem bizonder onaangename uiterlijk van Jan Luyken, en over diens levensloop, waarvan hem wel iets bekend blijkt, doch hoogst onnauwkeurig en oppervlakkig.

Volledigheidshalve mag er nog op worden gewezen, dat een medaillon met het portret van Jan Luyken te zamen met die van andere kunstenaars geplaatst is buiten aan het Rijks-Museum te Amsterdam en dat de straat tegenover dat gebouw naar hem genoemd is.

---

1) Bryan, Dictionary of painters and engravers. Londen, 1895. Deel II, pag. 84.

2) Füszli, Allgemeines Künstlerlexicon. Zurich, 1779. pag. 182.

3) G. K. Nagler, Allgemeines Künstler-Lexicon. München, 1835-1852. Deel VIII, pag. 138.

4) M. Huber und E. T. Rost, Handbuch für Kunstliebhaber und Sammler. Zurich, 1801. Deel VI, pag. 256.

5) (Beverel et Malpé), Notice sur les graveurs. Besançon, 1807. Deel II, pag. 47.

6) P. J. Mariette, Abecedario. Paris, 1854. Deel III, pag. 227.

7) Basan, Dictionnaire des graveurs. Paris, 1789. Deel I, pag. 346.

8) Joubert père, Manuel de l'amateur d'estampes. Paris, 1821. Deel II, pag. 233.

9) Watelet, Dictionnaire des arts de peinture, sculpture et gravure. Paris, 1792. Deel II, pag. 582.

10) A rebours. 1891. pag. 81. — Certains. 1898. pag. 126.

1 casper christofferson 1633.

2 Casper Crijnsen 1652.

3 [illegible] Cooper 1633.

4 [illegible] Cooper 1649.

5 Pieter Cooper 1668.

6 Claes Schellenberghe 1638.

7 Cattrina Locker 1638.

8 Jacob Kronenwinkel 1653.

9 Margaretha Adorffs 1653.

10 Christoffle Luykin 1657.

11 Rijckie van der Velden 1657.

12 Joan Luijken 1672.

13 Jan Luijken 1703.

14 maria de Oudende 1672.

15 Anniti van vliet 1703.

16 Casper Luyken 1705.

17 Maria Elizabeth van aken 1705.

18 Albert Luyken 1689.

19 Esser van Eelmaal 1689.

HET WERK VAN
JAN EN CASPER LUYKEN

LIJST DER AFKORTINGEN.

H.:	hoog.
B.:	breed.
i. d. m.:	in de marge.
i. h. m.:	in het midden.
o. r. o.:	onder den rechter onderhoek.
o. l. o.:	onder den linker onderhoek.
i. r. o.:	in den rechter onderhoek.
i. l. o.:	in den linker onderhoek.
v. o. r.:	van onderen rechts.
v. o. l.:	van onderen links.
o. i. h. m.:	onder in het midden.
b. r. b.:	boven den rechter bovenhoek.
b. l. b.:	boven den linker bovenhoek.
i. r. b.:	in den rechter bovenhoek.
i. l. b.:	in den linker bovenhoek.
v. b. r.:	van boven rechts.
v. b. l.:	van boven links.
b. i. h. m.:	boven in het midden.

HET WERK VAN
JAN EN CASPAR LUYKEN.

1677

I

De »Comeet-ster".

1 Afzonderlijk uitgegeven prent.

In een door eene breede rivier doorsneden landschap vertoont zich in het midden der lucht, de komeet. Op den voorgrond rechts eenige figuren, waarbij eene vrouw met een kind aan de hand; een man, die naar de komeet wijst, enz. In het midden zijn een man en eene vrouw aan den waterkant gezeten. Op den tweeden grond links, aan de overzijde van het water, eene hut, waarvoor twee personen, die naar de komeet staan te zien, een man te paard en een persoon in een bootje gezeten, dat aan den wal ligt.

Boven de prent, in boekdruk: *Den comeet-ster sich vertonende aan Nederlandt, en alomme aan andere Landen: in den jare naar de geboorte onses Saligmaker Jesu Christus, 1677, in 't laasts van Aprillis, en voorts in de Bloeymaandt, des Morgens van twe uuren tot aen den dage-raat, in 't noortoosten, op maniere als hier verbeelt staat.*

Onder de prent, eveneens in boekdruk, een veertienregelig vers (waarschijnlijk door Luyken), in twee kolommen: *Een Roede in 't Oosten opgegaan*, enz. Onder dit vers leest men weder: *Uyt Wismar, den 6 Mey. Heden nacht hebbe de Comeet nochmaal gesien, met een staart, die naar het oog over een Pieks langh was: omtrent een uur, hebbe bovendien in 't Noorden een halve Cirkel van Vyer gesien, die sich na een vierendeel uurs in twee deelen verdeelde, 't welke wonderlijk was om aan te schouwen; en 't selve hebben neven mij veele lieden gesien.*

o. r. o.: *I. L.* — H. 80, B. 72 mm., met den gedrukten tekst H. 186, B. 133 mm.

Ofschoon op dit plaatje geen jaartal voorkomt, kan men wel voor zeker aannemen, dat het tijdens het verschijnen der komeet vervaardigd is en als vliegend blad verschenen. Ook de uitvoering toont aan, dat het, zoo niet de eerste, dan toch eene der eerste prenten van Luyken is.

Deze prent is hoogst zeldzaam.

1678

2

Verschijning van een engel aan de weduwe Grietje Claes, te Zaandam, den 14 April 1672.

2 Afzonderlijk uitgegeven prent.

In een eenvoudig binnenvertrek ziet men ter linkerzijde eene vrouw in eene half liggende, half zittende houding in hare bedstede. Zij ziet met verwondering naar een engel, die ter rechterzijde staat en haar toespreekt.

Onder de prent in boekdruk, een 12-regelig vers in 3 kolommen: *Noch droom, noch dronckenschap heeft dit gemoet bedrogen* enz.; daaronder met het bovenschrift: *De Genade Gods over Hollandt,* het verhaal van deze verschijning, en in 4 kolommen een vers, onderteekend: *Johannes Luyken,* op dit voorval. Onder dit alles het volgende adres: *'t Amsterdam, bij Pieter Smit, Kunst-verkooper in de Meule-steegh* 1678.

v. o. l.: *I. Luyken.* — H. 215, B. 283 mm., met den tekst H. 301 mm.

De geheele tekst, zooals die onder de prent voorkomt, is later door Luyken opgenomen in zijne *Zedelijke en stichtelijke Gezangen,* waarbij hij een prentje gevoegd heeft, ditzelfde onderwerp, doch op eene andere wijze, voorstellende.

Deze prent is zeer zeldzaam.

3

»Waerneminghs Nuttigheydt".

3 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Ter rechterzijde ligt onder de schaduw van een grooten boom een jongeling te rusten met een schoffel en hark naast zich. Een oud man naast hem staande, spreekt hem aan en wijst tevens op den akker ter linkerzijde, die geheel begroeid is met distels, waartusschen eene slang voortkruipt.

Boven de prent in boekdruk: *Waerneminghs Nuttigheydt.* Onder de prent een 22-regelig bijschrift, een 8-regelig vers in twee kolommen, en onder dit alles: *'t Amsterdam by de Wed. Pieter Arentz in de Beursstraet in de drie Rapen.*

o. r. o.: *Jan Luyken jnvent et fecit.* — H. 116, B. 151 mm., met den tekst H. 340, B. 198 mm.

1ste Staat.

Het verst zich naar de linkerzijde uitstrekkende punt van het gebladerte van den boom is 57 mm. verwijderd van de linker randlijn. Zonder den later aangebrachten bijna bladerloozen boomtak, zonder de drie van den boom afhangende slingerplanten, juist boven het hoofd van den jongeling, en zonder de horizontale lijnen in de lucht in den linker bovenhoek.

DEN COMEET-STER

Sich vertonende aan Nederlandt, en alomme aan ander Landen: in den jare naar de geboorte onses Saligmaker Jesu Christus, 1677. in 't laasts van Aprillis, en voorts in de Bloeymaandt, des Morgens van twe uuren tot aen den dageraat, in 't noort oosten, op maniere als hier verbeelt staat.

EEn Roede in 't Oosten opgegaan,
Seyt ons den straf der Sonden aan.
Hoe eedel is een Ziel vol deugden!
Al wat van Godt komt baart hem vreugde,
Hy kust de roede, en, boos, noch vals
Valt sijnen Vader om den hals.
Maar 't hert vol bitterheyt en sonden,
Wort door de wanhoop meest verslonden,
Als Godt in kracht sijn grim verheft,
En na verbeyden eyndlingh treft.
Versmelt sijn goet, soo valt sijn luyster,
Verbreekt sijn lijf, hy staat in 't duyster:
Elendig erf, elendig lot.
Wie wijs is hou sich digt aan Godt.

Uyt Wismar, den 6 Mey. Heden nacht hebbe de Comeet nochmaal gesien, met een Staart, die naar het oog over een Piek langh was: omtrent een uur hebbe boven dien in 't Noorden een halve Cirkel van Vyer gesien, die sich na een vierendeel uurs in twee deelen verdeelde, 't welk wonderlijk was om aan te schouwen; en 't selve hebben nevens my veele ander lieden gesien.

2de Staat.

Met den bijna bladerloozen tak, waarvan het verst zich naar de linkerzijde uitstrekkende punt slechts 37 mm. van de linker randlijn verwijderd is, en met de drie van den boom afhangende ranken van slingerplanten. Het azuur is in den linker bovenhoek aangegeven door horizontale lijnen. Verder is de geheele prent veel meer met het burin opgesneden dan in den 1sten staat.

Van den 1sten staat is slechts één exemplaar bekend, zonder den boven en onder gedrukten tekst, die er misschien afgesneden is. Het is dus niet met zekerheid te zeggen, of er van dien staat exemplaren met tekst bestaan. Bijna zeker is evenwel, dat er exemplaren hetzij van den 1sten of van den 2den staat bestaan met het adres van P. Arentsz.

Naar de manier van uitvoering te oordeelen toch is deze prent in 1678 of 1679 vervaardigd, terwijl het oudste op een exemplaar voorkomend adres dat is van de Weduwe van P. Arentz. Haar echtgenoot werd echter eerst 3 Augustus 1688 in de Nieuwe Kerk begraven, en zij kan dus de prent niet vroeger uitgegeven hebben, terwijl het ondenkbaar is, dat de koperen plaat zoolang ongebruikt is blijven liggen.

Van den 2den staat bestaan twee uitgaven, beide echter ook slechts in één exemplaar bekend.

a. met het adres van de Wed. P. Arentz (zie hierboven);

b. met het adres: *t' Amsterdam by de Wed. P. Arentz, en C. van der Sys, in de Beursstraat, in de drie Raapen.*

4

Jakob's Droom.

4 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Jakob ligt te slapen, naast hem staf en waterflesch. Achter hem staat een engel, die heenwijst naar den ladder, welke door twee engelen wordt beklommen. Achtergrond: wolken.

i. d. m.: *De Lader Jacobs.* en daaronder links: *Jan Houwens Junior.* — H. 286, B. 210 mm.

De manier van graveeren duidt op een arbeid in 1678 of 1679, terwijl de naam van den uitgever Houwens naar een later tijdstip, omstreeks 1700, heenwijst. Er heeft dus waarschijnlijk ook eene vroegere uitgave bestaan, doch de prent is slechts bekend door één exemplaar, als hierboven beschreven.

5

Schat der Zielen ofte Begeerder... Voor veele jaren in de Spaanse taal beschreeven, en nu van nieuws in de Nederduytse overgeset. t' Amsterdam by Pieter Arentsz. in de Beursstraet, in de drie Rapen. 1678. 12°.

Hierin 3 prenten. H. 54, B. 61—62 mm.

5 *1.* pag. 1. Een man ligt geknield te bidden bij een boom vóór zijne woning. Rechts achter hem een zittende hond. Op den grond een staf en een ronde pot.

6 *2.* pag. 267. Rechts treedt een man, op den rug te zien, de deur van een vertrek binnen. Links een bij de deurpost staande man, en een staande hond bij een kolom met draperie omhangen.

7 *3.* pag. 278. Dezelfde omgeving als boven, zonder den hond. Rechts treedt de man uit het vertrek en wordt door den ander ontvangen.

Alle ingedrukt in den tekst en van achteren bedrukt.

De titelprent en de 38 overige prentjes zijn waarschijnlijk naar teekeningen van Luyken vervaardigd door C. Decker, wiens naam op de titelprent staat. Op geene der andere prenten komt echter hetzij zijn naam of die van Luyken voor.

Eene uitgave van 1683 zonder plaats of naam van uitgever, bevat geene prenten behalve de hieronder vermelde copie der titelprent van 1679. Mogelijk is dit de overigens onbekende 2de druk.

De 3de druk is bij denzelfden uitgever 1686. Daarin is op den gedrukten titel bijgevoegd: *doorgaans vermeerdert met stichtelijke Rijmen Door R. Rooleeuw.*

De prenten zijn hier en in den volgenden druk voorzien van 8 regels uitlegging, en deze uitgave is kenbaar aan de drukfout op pag. 72, waar 27 vermeld staat. N°. 5 is op een afzonderlijk blad vóór pag. 1 afgedrukt, en daardoor van achteren wit. N°. 7 bevindt zich op pag. 280.

De 4de druk is bij de Wed. P. Arentsz en C. van der Sys, Boekverkoopers in de Beurs-straat, in de drie Raapen, 1699. N°. 5 is wederom vóór pag. 1 afgedrukt, doch nu van achteren bedrukt, N°. 6 op pag. 259, N°. 7 op pag. 273.

Van de prenten door Luyken, evenals van de andere, bestaan slechte copiën op dezelfde grootte als de origineele, N°. 5 van dezelfde — N°. 6 en 7 van de tegenzijde. Onder die copiën is er ééne gemerkt W, eene andere A D V, dit laatste waarschijnlijk het monogram van den Dortschen graveur en etser Anthony de Vos.

Van de titelprent is eene copie door R. de Hooghe.

Deze komen voor in de in dichtmaat verschenen uitgave van den Schat der Zielen, uitgegeven onder den titel:

Desiderius Peregrinus of begeerders Pelgrimaedje naer t'huis der liefde.... Tot Rotterdam by Fransois van Hoogstraten MDCLXXIX. 12°.

6

Jesus en de Ziel. Een Geestelycke spiegel voor 't gemoed. ... t' Amsterdam, By Pieter Arentsz. in de Beursstraet in de drie Rapen. 1678. 8°.

Dit werkje is geschreven door Jan Luyken, wiens naam echter niet op den titel voorkomt, doch wel als onderteekening van het kort bericht.

LUYKEN 1678. N° 31.

De afbeeldingen stellen voor het meerendeel twee figuren voor, Jezus en de Ziel, beide afgebeeld als kinderen, Jezus met eene aureool om het hoofd, de Ziel als jong meisje met lang afhangend gewaad.

Alleen N°. 22 is gemerkt, en wel o. r. o.: *J. L.* — H. 74—84, B. 59—65 mm.

Uitgezonderd de titelprent zijn alle aan de keerzijde bedrukt. In sommige drukken, b.v. in die van 1685, 1687 en 1689, is N°. 47 aan de keerzijde wit.

8 *1.* Titelprent.

Jezus met haastige schreden naar rechts loopende, in ééne hand een reukvat, en met beide handen een band vasthoudende, bevestigd om het midden van de Ziel.

Daaronder leest men: *Jesus en de Ziel. Treckt mij, wij sullen u na lopen. Cant I.*

o. r. o.: *J. Luyken invent et fecit.* — H. 109, B. 80 mm.

Deel I.

9 *2.* pag. 11. De Ziel vindt geen behagen meer aan het Vleesch.
10 *3.* » 15. De Ziel wederspreekt het Vleesch.
11 *4.* » 19. De Ziel alleen in een bloemhof.
12 *5.* » 23. De Ziel ontmoet de Zonde.
13 *6.* » 27. De Ziel beklimt den heuvel, waarop het kruis staat.
14 *7.* » 31. De Ziel in beschouwing van den regen.
15 *8.* » 35. De Ziel door Jezus ontmoet.
16 *9.* » 39. De Ziel door den Booze verzocht, Jezus te verlaten.
17 *10.* » 43. Jezus doet eene levende fontein in het hart van de Ziel ontspringen.
18 *11.* » 47. Jezus en de Ziel bij het opgaan der zon.
19 *12.* » 51. Jezus en de Ziel in een storm.
20 *13.* » 55. De Ziel in den nacht door Jezus voorgelicht met eene lantaarn.
21 *14.* » 59. Jezus en de Ziel tegen den stroom roeiende.

Deel II.

22 *15.* pag. 65. Jezus vindt de Ziel slapende.
23 *16.* » 69. Jezus verlicht de duisternis met eene fakkel voor de Ziel.
24 *17.* » 73. De Ziel met Jezus in beschouwing van het ontluikende groen.
25 *18.* » 77. De Ziel tusschen het Vleesch en een blinde.
26 *19.* » 81. Jezus en de Ziel naar den sterrenhemel ziende.
27 *20.* » 85. Jezus en de Ziel beschouwen de zon.
28 *21.* » 89. Jezus en de Ziel in een voorraadskelder.
29 *22.* » 93. Jezus en de Ziel in eene smidse.
30 *23.* » 97. De Booze en de Wereld in eene dergelijke smidse.
31 *24.* » 101. Jezus en de Ziel ziende naar een nedervallenden steen.
32 *25.* » 105. Jezus verdedigt de Ziel tegen Hel en Dood.
33 *26.* » 109. Jezus en de Ziel beschouwen een uitgebreid vergezicht.
34 *27.* » 113. Jezus met de Ziel, die geheel door vlammen wordt omringd.

DEEL III.

35 *28.* pag. 119. De Ziel houdt Jezus stevig vast.
36 *29.* » 123. Jezus en de Ziel in een bloemhof bij eene fontein.
37 *30.* » 127. Jezus en de Ziel bij een wijnpersbak.
38 *31.* » 131. De Ziel en de Wereld, wier aardbol zij vertreedt.
39 *32.* » 135. De Ziel en de IJdelheid zien een viertal knapen spelen.
40 *33.* » 139. De Ziel toont haar hart aan de Wereld.
41 *34.* » 143. Jezus en de Ziel door engelenscharen omgeven.
42 *35.* » 147. Jezus en de Ziel zien een hond, die op een steen bijt.
43 *36.* » 151. Jezus in huis met de Ziel, aan welke het kruis wordt voorgehouden.
44 *37.* » 155. De Ziel rustig slapende bij Jezus te midden van onweder en storm.
45 *38.* » 159. Jezus en de Ziel, in wier hart zijn naam wordt afgedrukt.
46 *39.* » 163. Jezus toont de wonden zijner handen aan de Ziel.
47 *40.* » 167. Jezus klopt aan den muur, aan welks andere zijde de Ziel staat.

Van dit werk, zoogenaamd met de kleine prenten, bestaan latere drukken: 1685 en 1687 bij P. Arentz; 1689, 1692 en 1696 bij de Weduwe P. Arentz; 1704 bij W[e] P. Arentz en C. van der Sys; 1722, 1729 en 1744 bij Kornelis van der Sys.

7

Waare Weg ter Zaaligheyd. Bestaande I. In een kort Vertoog .... Door Johannes Crellius Francus. II. In een Predicatie .... Door Johannes Ludovicus Wolzogen. III. In eenige Stigtelijke Rijmen .... Door Adam van Lintz. Verbeetert en vermeerdert met een Predicatie .... door Mr. Simon Episcopius .... t' Amsterdam, Voor den Autheur, 1678. 12°.

48 Titelprent.

Een man, de leiding van het Geloof volgende, wordt daarin belemmerd door het Vleesch en door de Wereld. Hij begeeft zich naar den berg Sion, op welks top een engel staat en welks zijden worden beklommen door verscheidene personen, van welke sommige omlaag storten.

i. d. m.: *Het rijk der Hemelen het ruijmste rijk van all' Is maar voor weijnige, waarom? de weg is smal.*

o. l. o.: *J. Luijken invenid et fecit.* — H. 97, B. 65 mm.

1679

8

Johannes Boeckholt, Zielsklachten, Lof-Zangen, en Aendachtige Meditatien op verscheyde Stoffen Uyt Gods

H. Woord.... t' Amsterdam, By Johannes Boekholt, Boekverkooper, in de Gaper-steegh, by de Beurs. 1679. 8°.

49 Titelprent.
Zinnebeeldige voorstelling van eene vrouw, zittend naast een altaar, waarop een hart wordt geofferd, en opziende naar den hemel, afgebeeld door twee engeltjes en een cherubijntje op de wolken. Achteraan rechts sluit eene oude vrouw de deur voor eene verpersoonlijking van de Wereld.

Op het altaar staat: *Innerlycke Zielsklachten Lof Sangen en Meditasien door J. Boekholt.* In het door randlijnen omgeven gedeelte van de marge: *t' Amsterdam by J: Boekholt.*

o. r. o.: *Jan Luijken invenit et fecit.* — H. 134, B. 82 mm.

2de Staat in *Sluiters Buitenleven 1680.*
De vrouw is veranderd in een man door aanbrenging van snorren en sik en door wijziging der kleeding, waardoor het rechterbeen zichtbaar geworden is. Op de knie ligt een manshoed met breeden rand. Het opschrift op het altaar is uitgeslepen.

9

Pieter Bor Christiaensz., Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche Oorlogen .... t'Amsterdam, By de Weduwe van Joannes van Someren, Abraham Wolfgangh, Hendrick en Dirck Boom, 1679—1684. 4 dln. fol.

Deel I werd uitgegeven 1679, deel II 1680, deel III 1681, deel IV 1684. Bevat 27 prenten, waarvan 21 nieuw. De onderschriften in de marge. — H. 259—273, B. 329—347 mm.

Deel I.

50 *1.* pag. 69. *Het Prediken der Gereformeerden buyten Antwerpen in den Jaere 1566,*

1ste Staat. Alhier.
Smalle randlijnen. De rug van den zittenden man rechts, tusschen den staanden jongeling met den hoed in de hand, en de zittende vrouw, bijna geheel wit.

2de Staat in Hooft, Ned. Historien.
Opgesneden. Randlijnen 1 mm. breed. De rug van den man geheel betint. De stam van den krommen, naar links overhellenden, boom bij den preekstoel vertoont nog geheel witte gedeelten, evenzoo de op den grond liggende hoed van den links zittenden jongen.

3de Staat.
Nog meer opgesneden. Boom en hoed geheel betint. Onderschrift uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Nederl.
Onderschrift: *Predikatien der Gereformeerden, A°. 1566. buyten Antwerpen ondernomen.* — b. l. b.: *Tom: I No. 2.*

51 *2.* pag. 84. *De Beeldestormery in den Jaare 1568 in Vlaenderen en Braband begonnen en in wynig Tyds door gans Nederland verspreit.*

1[ste] Staat. Alhier en in De Groot, Ned. Jaerboeken.
Smalle randlijnen. De kerkwand, zichtbaar door de twee meest rechtsche bogen van de koorafsluiting achter het altaar, bijna geheel wit.
i. l. o.: *Jan. Luyken. invenit et fecit.*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
Veel verbreede randlijnen. De kerkwand geheel bedekt met rechtstandige lijnen. De groote gekanneleerde pilasters nog bijna geheel wit; de heiligenbeelden op den voorgrond hebben nog geheel witte gedeelten.

3[de] Staat.
Breede randlijnen. Geheel opgesneden. De pilasters geheel bedekt met horizontale lijnen, de heiligenbeelden geheel betint. Onderschrift en beteekening geheel uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Nederl.
Onderschrift: *Het stormen der Beelden, in Vlaanderen en Brabandt A°. 1568. begonnen, en terstond door geheel Nederlandt verspreyt.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 3.*

52 *3.* pag. 366. *Het inneemen van den Briel, geschiedt den eersten van April in den Jaere 1572.*

1[ste] Staat. Alhier.
Smalle randlijnen. De geheele voorgrond links tot over het midden der prent nagenoeg wit; evenzoo de walmuur tusschen de poort en het wachthuis, en het water tusschen de boot met landingstroepen en den wal.

2[de] Staat in De Groot, Ned. Jaerb.
De voorgrond links beschaduwd met grove, elkander kruisende lijnen, die als een netwerk vormen. De walmuur bijna geheel bedekt met perpendiculaire lijnen, behalve de bovenrand van den muur en het gedeelte, dat zich aan het wachthuis aansluit. Het water, hierboven aangeduid, bedekt met horizontale lijnen.

3[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
Randlijnen veel verbreed. De schaduw op den voorgrond nog meer opgesneden, zoodat zij zich minder als netwerk voordoet.

4[de] Staat.
Nog meer opgesneden. De walmuur geheel bedekt met perpendiculaire lijnen. Het onderschrift uitgeslepen.

5[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Nederl.
Onderschrift: *t' Veroveren van den Briel, op den eersten April des jaars 1572.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 5.*

53 *4.* pag. 370. *Don Pedro Pacieco opper krygs bouwmeester des H. van Alva, nevens twee Spaensche Jonkers Opgehangen tot Vlissingen in den Jaare 1572.*

1ste Staat. Alhier.
Smalle randlijnen. Op den voorgrond tusschen den krijgsman en den heer, dien hij op den schouder tikt, staat een man, wiens wambuis op de borst met vier knoopen is bevestigd. Dit gedeelte van het gewaad is slechts met eene enkele lijnlaag bedekt.
i. r. o.: *I. Luijken invent et fecit.*

2de Staat in Hooft, Ned. Hist.
Zeer verbreede randlijnen, waardoor de beteekening gedeeltelijk verdwenen is. Het gedeelte van het wambuis, hierboven aangeduid, met dubbele arceering. De lijken der reeds gehangen Spanjaarden vertoonen nog geheel witte gedeelten.

3de Staat.
Geheel opgesneden. De twee gehangenen geheel betint. Onderschrift uitgeslepen.

4de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *D'opper krygs Bouwmeester van den Hertog van Alva, Don Pedro Pacieco, beneffens twee Spaansche Jonkers, in den Jaare 1572. tot Vlissingen opgehangen.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 6.*

54 *5.* pag. 418. *De Moordt der Spanjaerden te Naerden, geschiedt den eersten van December in den Jaare 1572.*

1ste Staat. Alhier, in De Groot, Ned. Jaerb. en in Leti, Teatro Belgico.
Smalle randlijnen. De muur op den achtergrond, evenals de daartegen geplaatste figuren en een gedeelte der figuren in het midden, zijn geheel betint met dezelfde, overal even ver van elkaar afstaande lijnen, zoodat figuren en muur in denzelfden toon zijn.
o. r. o.: *Jan Luyken invenit. et fecit.*

2de Staat in Hooft, Ned. Hist.
Randlijnen verbreed. De muur op den achtergrond onveranderd, doch de figuren door het aanbrengen van meer lijnen sterker daartegen afstekende. Een groot gedeelte van den vloer, midden in, is nog wit.

3de Staat.
Nog meer opgesneden, zoowel de muur als de figuren. De vloer in het midden geheel betint door schuine lijnen. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

4de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Wreede moordt der Spanjaarden tot Naarden, den eersten December des jaars 1572.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 7.*

55 *6.* pag. 456. *De Zeeslagh der Noordt Hollanders legens den Graef van Bossu, op den 11 en 12 van October in den Jaere 1573.*

1ste Staat. Alhier.
Smalle randlijnen. De boot op den voorgrond, tusschen den zich daaraan vastklemmenden man en het kromhout, alleen met bijna horizontale lijnen.
i. l. o. op eene plank: *I Luyken invenit et fecit.*

2de Staat in Hooft, Ned. Hist.
Breede randlijnen. Bovenbedoeld gedeelte der boot en de te water iggende man grootendeels bedekt met perpendiculaire lijnen. De mannen in de boot links op den voorgrond vertoonen nog witte gedeelten.

3de Staat.
Geheel opgesneden. De mannen in de boot geheel betint. De beteekening en het onderschrift uitgeslepen.

4de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Zeeslag, tusschen den Graaf van Bossu, en den Noordt Hollanders, voorgevallen den 11. en 12. October, 1573.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 10.*

56 *7.* pag. 731. *Afgryselyke wreedheyd der Spanjaarden in de plonderinge van Antwerpen gepleegt aen seekere Bruyd, A° 1576.*

1ste Staat. Alhier.
Smalle randlijnen. De schaduw, welke de staande officier links op den grond werpt, bevat reeds eenige van links naar rechts afdalende lijnen, doch deze zijn minder sprekend dan de lijnen in andere richting.
v. o. l.: *I. Luyken invenet et fecit.*

2de Staat in Hooft, Ned. Hist.
Breede randlijnen. De schaduw van den officier versterkt door zeer zware, van links naar rechts afdalende, lijnen. De grond bij de twee in het midden liggende lijken nog bijna geheel wit, zoodat alleen de schaduw der lijken gezien wordt.

3de Staat.
Geheel opgesneden. De grond geheel met lijnen bedekt, waardoor de beteekening geheel verdwenen is. Onderschrift uitgeslepen.

4de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Voorbeeldt van d'afgryselyke Wreedheit der Spanjaarden, aan seekere Bruydt getoont, by 't plonderen van Antwerpen A° 1576.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 14.*

57 *8.* pag. 953. *D'afbeelding hoe men de Magistraet en Geestelykheyt der stadt Amsterdam heeft uytgeleydt, en t'scheep gebraght den 26 May. 1578.*

1ste Staat.
Vóór het onderschrift.

2de Staat. Alhier en in Commelin, Beschrijving van Amsterdam. 1693.
Smalle randlijnen. Het binnengedeelte van het waaggebouw nog slechts beschaduwd door twee lijnlagen.
v. o. l.: *Ian Luijken invenit et fecit.*

3de Staat in Hooft, Ned. Hist.
Breede randlijnen. Het binnengedeelte van het waaggebouw donkerder gemaakt door eene derde lijnlaag van rechts naar links afdalende. De lucht rondom de torenspits van het Stadhuis nog wit.

4[de] Staat in Commelin, Beschrijving van Amsterdam. 2[de] druk. 1726.
Geheel opgesneden. De lucht bij de torenspits bedekt met horizontale lijnen.

DEEL II.

58 9. pag. 65. *Maastricht door den Prins van Parma stormender handt overweldight, in den Jaare MDLXXIX, den 29 van Julius.*

1[ste] Staat. Alhier.
Met smalle randlijnen. Op de vrouw met het kind, te water liggende rechts, zijn geheel witte gedeelten.
i. l. o.: *Ian. Luijken. invenit et fecit.*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
De randlijnen verbreed.

3[de] Staat.
Geheel opgesneden. De vrouw met het kind geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *De Stadt Maastricht, door den Prins van Parma met storm verovert, den 29. July des Jaars 1579.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 16.*

59 *10.* pag. 239. *Steenwyk door den Graef van Rennenberg vergeefs belegert in den Jaaren MDLXXX, en MDLXXXI.*

1[ste] Staat. Alhier.
Met smalle randlijnen. De vlag op de batterij alleen met golvende horizontale lijnen.
o. r. o.: *Ian Luijken. invenit. et fecit.*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
De randlijnen verbreed.

3[de] Staat.
Geheel opgesneden. De vlag op de batterij gedeeltelijk bedekt met golvende perpendiculaire lijnen. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Mislukte belegeringe van Steenwyk, door den Graaf van Rennenberg, A° 1580. en 1581.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 17.*

60 *11.* pag. 286. *Het ontset van Kameryk door den Hartogh van Anjou in den Jaaren MDLXXXI.*

1[ste] Staat. Alhier, in De Groot, Ned. Jaerb. en in Hooft, Ned. Hist. Met smalle randlijnen. De ruiters links en de wagens en paarden rechts slechts gedeeltelijk betint.
o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.*

2[de] Staat.
Met breede randlijnen. Bovenbedoelde ruiters en wagens geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Kameryk in den Jaare 1581. door den Hertog van Anjou* ontset. — b. l. b.: *Tom: I. No. 18.*

61 *12.* pag. 342. *De Mislukte Aanslag des Hartogen van Anjou op Antwerpen in den Jaare 1583.*

1[ste] Staat. Alhier, in De Groot, Ned. Jaerb. en in Leti, Theatro Belgico. Smalle randlijnen. De nis in de poort naast den ingang slechts gedeeltelijk met perpendiculaire lijnen bedekt.
o. l. o.: *Ian. Luijken invenit et fecit.*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
De randlijnen verbreed.

3[de] Staat.
Geheel opgesneden. De nis in de poort geheel bedekt met perpendiculaire lijnen. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *D'aanslag van den Hertog van Anjou op Antwerpen, in den Jaare 1583. mislukt.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 19.*

Van deze prent bestaat eene copie van dezelfde zijde, waarschijnlijk uit een groot-quarto-boek, met onderschrift: *Empressa errada por il Duque de Alanson, contra Amberes, en el Ano 1583.* — b. r. b.: *Tomo 2 Pag. 525* (met de pen geschreven) en o. l. o.: *En Casa de Bousquet.*

62 *13.* pag. 432. *De Moordt des Prinsen van Oranje, tot Delft, in den Jaare 1584.*

1[ste] Staat. Alhier, in De Groot, Ned. Jaerb., in Leti, Theatro Belgico en in Hooft, Ned. Hist.
Met smalle randlijnen. De post van den ingang rechts slechts gedeeltelijk met perpendiculaire lijnen bedekt, de hoed van den moordenaar vertoont geheel witte plekken.
o. l. o.: *R de Hoge. invenit.* o. r. o.: *Ian Luyken fecit.*

2[de] Staat.
De randlijnen verbreed. Geheel opgesneden. De post der deur geheel bedekt met perpendiculaire lijnen en de hoed geheel betint. Onderschrift en beteekeningen uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *'t Vermoorden van den Prins van Oranje, door Balthasar Gerards, in den Jaare 1584. te Delft.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 20.*

63 *14.* pag. 436. *Grafstede te Delft opgerecht ter eeren van Willem van Nassau, Prins van Oranje.*

1[ste] Staat. Alhier, in De Groot, Ned. Jaerb. en in Leti, Theatro Belgico.
Smalle randlijnen. De voet van den pijler rechts niet opgesneden en daardoor in gelijke tint met den muur daarachter.
o. r. o.: *I. L*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
Het gedeelte van den voet van den pijler rechts onder en boven de hand der naar de grafstede wijzende vrouw opgesneden, waardoor de pijler krachtig tegen den achtergrond uitkomt.

3[de] Staat.
Randlijnen verbreed. Geheel opgesneden. Het gedeelte van den pijler rechts boven het hoofd van den man met wandelstok geheel bedekt met zware horizontale lijnen. Onderschrift en initialen uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *De kostelyke Grafsteede, tot Delft, ter eere van den Prins van Oranje, Willem van Nassauw, gesticht.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 21.*

64 *15.* pag. 469. *Het belegh der Stadt Antwerpen in den Jaeren MDLXXXIV en MDLXXXV.*

1[ste] Staat. Alhier en in De Groot, Ned. Jaerb.
Met smalle randlijnen.
o. r. o.: *I. Luyken fecit.*

2[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Met zeer breede randlijnen. Beteekening uitgeslepen. — b. l. b.: *Tom: I. No. 24.*

65 *16.* pag. 699. *Het beleg van de Stadt Graave door den Prins van Parma in den Jaare MDLXXXVI.*

1[ste] Staat. Alhier en in De Groot, Ned. Jaerb.
Met smalle randlijnen. De hoeden der beide figuren rechts, ten halven lijve gezien, zijn wit.
o. r. o.: *Ian. Luyken invenit et fecit.*

2[de] Staat in Hooft, Ned. Hist.
Met zeer breede randlijnen.

3[de] Staat.
Geheel opgesneden. De hoeden der bovengenoemde personen geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

4[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.

Onderschrift: *De Stadt Grave, door den Prins van Parma, in den Jaare 1586. belegert.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 25.*

Deel III.

66 *17.* pag. 322. *De Spaansche oorlogs vloot van den Jaere MDLXXXVIII.*

1[ste] Staat. Alhier.
Met smalle randlijnen.
o. r. o.: *Ian Luyken fecit.*

2[de] Staat.
De randlijnen verbreed. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Vertooninge van de ontsachlyke Spaansche Krygs vloot, in den Jaare 1588.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 26.*

67 *18.* pag. 339. *Het Belegh der Stadt Bergen op Soom in den Jaare MDLXXXVIII.*
Dit opschrift bevindt zich bovenaan in de prent, terwijl de marge gebruikt is voor de uitlegging der cijfers *1—10* op de voorstelling.

1ste Staat. Proefdruk.
Afdruk vóór alle letter en vóór het aanbrengen der cijfers, welke hier met de pen zijn bijgeschreven.

2de Staat. Alhier.
De ruiterstoet, die zich van rechts naar den voorgrond beweegt achter den ruiter met een tweehandsch zwaard, weinig betint, het harnas van den voorsten ruiter met grooten vederbos grootendeels wit, evenals het tweede terrein, waartegen zij uitkomen.
o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.*

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Bovenbedoelde ruiterstoet en het tweede terrein geheel betint. — b. l. b.: *Tom: I. No. 27.*

68 *19.* pag. 459. *Aenslagh van Marten Schenk op Nieumegen in den Jaere MDLXXXIX.*

1[ste] Staat. Alhier.
Slechts enkele figuren betint. De stadsmuur en het Valkenhof bijna geheel wit. In het water wordt een der meest links afgebeelde personen aangeduid als: *Schenk.*
o. r. o.: *Ian Luyken invenit. et fecit.*

2[de] Staat.
Alle figuren, zoomede de stadswal en het kasteel, geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Toeleg van Maarten Schenk op de Stadt Nymegen in 't Jaar 1589.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 28.*

20. pag. 522. 1[ste] Staat van N°. 339. Verrassing van Breda.
21. » 832. 3[de] Staat van N°. 340. Beleg van Groningen.
22. » 870. 1[ste] Staat van N°. 341. Tocht naar Nova Zembla.

DEEL IV.

23. pag. 10. 1[ste] Staat van N°. 343. Inneming van Hoei.
24. » 303. 1[ste] Staat van N°. 342. Slag bij Turnhout.

69 *25.* pag. 339. *Het overwinteren der Hollanders in Nova Zemla, geschiedt in de Jaeren MDXCVI en MDXCVII.*

De prent, die blijkens de onderteekening reeds in 1682 gemaakt is, is verdeeld in vier afdeelingen, twee boven en twee naast elkaar, elk H. 129—133, B. 169—171 mm.

A. boven links: Aankomst der schepen. Matrozen door ijsberen aangevallen.

B. boven rechts: Het vergaan van het schip en het aan wal brengen der levensbehoeften.

C. onder links: De hut voor winterverblijf. Het ontweiden van een gevangen beer.

D. onder rechts: De terugtocht, deels varende, deels door sloepen en vaten over het ijs te sleepen.

1[ste] Staat. Alhier.
Grootendeels wit, of slechts gedeeltelijk betint, zijn:
in A: de medgezel van den aangevallen matroos, en de zeven matrozen op den achtergrond.
in B: het schip en de achtergrond van het ijs.
in C: het dak van de hut.
in D: de drie mannen in de boot.
o. r. o.: *Ian Luyken fecit 1682.*

2[de] Staat.
Bovenvermelde gedeelten geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Hoedaanig de Hollanders in de Jaaren 1596. en 1597. in Nova Zembla hebben overwintert.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 35.*

26. pag. 553. 1[ste] Staat van N°. 344. Ontzet van Bommel.

70 *27.* pag. 663. *Het omkoomen van Jan Graef van Gauria en zyn broeder Alexander, die Jacob den VI, Koningh van Schotlandt pooghden te vermoorden, geschiedt op den 5/15 van Augustus, in 't Jaar 1600.*
l. r. o.: *Jan Luyken invenit et fecit.*

10

Frederik van Dorp, Heere van Maesdam, Stichtelycke Gedichten.... In 's Gravenhage, By Jacobus de Putter, Boeck-verkooper wonende in de Pape-straet, Anno 1679. 4°.

71 Pag. 280. Prent, tusschen den tekst ingedrukt, voorstellende Jozef, zittende bij eene tafel, waarop zijn tulband ligt. Op den achtergrond links het uitzicht op een tuin met fontein. Daaronder gedrukt: *Josephs Cabinet-Gedachten.*

o. r. o.: *Jan Luijken getekent et fecit.* — H. 108, B. 131 mm.

Aan de achterzijde bedrukt.

11

Thomas Goodwyn, Romanae Historiae.... een Engelsche Uytlegginge van de Romeynsche Oudheden.... overgeset Door Daniel Peenius.... t'Amsterdam, By Hendrick en Dirck Boom, Boeckverkopers op de Cingel, by Jan-Roon-poorts-Tooren, 1679. 8°.

72 Titelprent.

Een Romeinsch soldaat en een priester met wierookvat houden eene geopende rol vast, waarheen een riviergod met een riet wijst. Naast dezen op den voorgrond de Wolvin met Romulus en Remus. Op de rol: *Romeynsche Oudheeden Door T. Goodwyn.* — i. d. m.: *t Amsterdam by Hend. en Dirk Boom.*

v. b. l. op den muur: *I Luyken invenit et fecit.* — H. 130, B. 84 mm.

De 2[de] druk is van 1685, de 3de van 1694, beide bij Hendrik en de Weduwe van Dirk Boom. Bij den eerstgenoemde is de titelprent zonder eenige verandering weder gebruikt, bij de laatste het onderschrift i. d. m. veranderd: *t' Amsterdam by Hendrik en de Wed. Dirk Boom A° 1694.*

12

Thomas Goodwyn, Moses en Aäron.... overgeset Door Daniel Peenius.... t' Amsterdam, By Hendrick en Dirck Boom, Boeckverkopers op de Cingel, by Jan-Roon-poorts-Tooren, 1679. 8°.

73 Titelprent.

Links Mozes zittende en sprekende met Aaron, die met een wierookvat in de hand achter hem staat. Aan hunne voeten twee gekroonde kinderen, het eene met den efod, het andere met scepter en oliehoorn. Op den achtergrond de aanbidding van afgoden.

i. r. b. op eene wolk twee engeltjes, houdende een tablet, waarop: *Moses en Aaron door Th. Goodwin.* — i. d. m.: *t Amsterdam by Hendrick en Dirk Boom. 1679.*

l. r. o.: *I Luijken invenit et fecit.* — H. 130, B. 82 mm.

De 2[de] druk is te Amsterdam bij Hendrick en de Wed. van Dirk Boom 1686, doch draagt op de titelprent nog het jaartal *1679*.

De 3de druk van 1694 heeft eene nieuwe titelprent door J. Luyken.

13

Portret van Jacobus Koelman.

74 Afzonderlijk uitgegeven prent.
Ten halven lijve, ³/₄ naar links gewend, in geestelijke kleeding, de rechterhand voor de borst, de linker wijzende op een opengeslagen Bijbel vóór hem.

i. r. b.: *Aetatis XLVII Anno 1679.* — i. d. m. op één regel: *Jacobus Koelman, Lib. Art. Magister et Philosophiae Doctor. Wettig Leeraar der Gemeinte van Sluys in Vlaanderen.* en verder een vierregelig gedicht.
Daaronder links: *I Luyken. ad vivum delineavit et Fecit;* rechts: *I. Boekholt. Excudit.* — H. 250, B. 216 mm.

1ste Staat vóór het opschrift i. r. b.
2de **Staat als boven.**

14

Le Mercure Hollandois, Contenant les choses les plus remarquables de toute la Terre.... A Amsterdam, Chez Henry et Theodore Boom. 1673—1686. 12°.

Serie van 13 deelen over de jaren 1672—1684, meestal twee jaren later verschenen. Deel IX—XIII: *Chez Henry et la Veufve de Theodore Boom.*
Hierin bevinden zich 14 prenten door Luyken, de titelprenten H. 99—110, B. 53—60 mm., de andere H. 115—117, B. 153—157 mm.

DEEL VI.

75 *1.* Titelprent.
Links Bellona op den troon, boven haar zwevende, Mercurius. Op den achtergrond eene tent, waarin een huwelijk wordt gesloten. Op den voorgrond links de Tweedracht, rechts de Tijd, gebonden zittende op een steen, waarop: *Mercure Hollandois de l'An 1677.* — i. d. m.: *Chez Henry et Theodore Boom 1679.*
i. r. o.: *I Luijken fecit.*

76 *2.* pag. 19. Platte grond; op een velum i. r. b.: *Plan de la Ville de Cambray* en uitlegging letter *A—C* en *E—G.*

77 *3.* pag. 24. Platte grond; op een velum i. r. b.: *Plan de la Ville de Valenciennes* en uitlegging letter *A—C* en *E—G.*

78 *4.* pag. 55. Platte grond; in een door randlijnen omgeven gedeelte i. l. o.: *Plan de la Ville de St. Omer* en uitlegging letter *A—D.*

79 *5.* pag. 436. Landschap met rivier; in het midden een gevecht, op den voorgrond twee ruiters; in de lucht: *L'attaque des Francois au Fort des Trois Trous.*

DEEL VII.

80 *6.* Titelprent.
Op een voetstuk staat een drievoet, waaruit vlammen oprijzen; daarboven zweeft de Overvloed. Rechts onder een baldakijn eene vrouw, met de slang der eeuwigheid in de hand; onder haar twee gebonden personen, links drie vrouwen en Mercurius. Op het voetstuk: *Mercure Hollandois de l'an 1678.* — i. d. m.: *Chez Henry et Theodore Boom 1680.*

81 *7.* pag. 99. Beleg en bombardement van Gent. Op eene banderol in de lucht: *La Ville de Gand.* — i. d. m.: *Pris par les Francois le 9 Mart 1678.*
o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.*
2de Staat in *Pers, Romeynsche Adelaer 1689* na uitslijping van het onderschrift i. d. m., en verandering van het opschrift op de banderol in: *De Stadt Gent.*

82 *8.* pag. 325. Veldslag bij Bergen. Op eene banderol in de lucht: *Bataille prez de Mons.*
o. r. o.: *Ian Luyken fecit.*
2de Staat als boven. Opschrift op de banderol: *Veldschlach bey Bergen in Henegouen.*

83 *9.* pag. 484. Landing op Rugen met sloepen. Op eene banderol in de lucht: *L'Isle de Rugen.*
o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.*
2de Staat als boven. Opschrift op de banderol: *'t Eyland Rugen.*

84 *10.* pag. 492. Bombardement der stad Straalsond, die in brand wordt geschoten. Rechts op den voorgrond een krijgsman, die eene kaart vasthoudt, waarop een plattegrond. Op eene banderol in de lucht: *Stralsond.*
o. r. o.: *I Luyken invenit et fecit.*
Deze prent is nogmaals gebruikt in *Pers, Romeynsche Adelaar 1689.*

DEEL VIII.

85 *11.* Titelprent.
De Vrede en Mercurius; aan hunne voeten de gebonden Oorlog. Links op den achtergrond het ophangen eener vrouw. Op een piedestal daaronder: *Mercure Hollandois de l'An 1679.* — i. d. m.: *Chez Henry et la Veufve de Th Boom 1681.*

Deel IX.

86 *12.* Titelprent.

De Overvloed en een Jager in Romeinsch gewaad; daarachter de Dood. Op den voorgrond Mars gebonden en Mercurius zittende. Op een boog in het gebouw rechts: *Mercure Hollandois de l'An 1680.* — i. d. m.: *Amsterdam chez Henry et la veufve de Th Boom.*

Deel X.

87 *13.* Titelprent.

Mercurius, zittende op eene verhevenheid, leest een geschrift voor aan den Overvloed, aan Mars, aan een Zeegod en aan Ceres, die op de afbeelding eener overstrooming wijst. Op een velum: *Mercure Hollandois de l'An 1681.* — i. d. m.: *A Amsterdam chez Henry et la veufve de Theodore Boom 1683.*

Deel XII.

88 *14.* Titelprent.

Mercurius en de Tijd houden samen een wereldbol vast; naast hen rechts knielt een Turksche knaap, die de keizerskroon in handen heeft. Links een steen, waarop: *Mercure Hollandois De l'An 1683.* — i. d. m.: *A Amsterdam. Chez Henry et la Veufve de Th Boom, 1685.*

15

Barthelemi Pielat, Le Secretaire Nouveau, Où Lettres Nouvelles & Curieuses.... Sur de sujets de Louanges.... à Amsterdam, Chez Henry & Theodore Boom, Marchands Libraires, 1679. 12°.

89 Titelprent.

Een man met pruik en kamerjapon zit aan eene tafel te schrijven. Achter hem staan drie mannen, waarvan de eene aandachtig een brief leest, en de tweede over den schouder van den schrijver kijkt. Op den voorgrond een open boek, waarop *PA S.* Op den achtergrond rechts eene boekenkast, links boomen, gescheiden door een gordijn.

Op een velum: *Le Secretaire Nouveau Par B. Pielat.* — i. d. m.: *A Amsterdam chez Henry et Theodore Boom 1679.*

i. l. o.: *I. Luyken.* — H. 107, B. 63 mm.

Deze prent is hoogst zeldzaam.

16

M. Saxen, Lusthof Der Goddelyke Historien, Of den Christelijken Tijdverdrijver.... t' Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement. 1679. 8°.

90 Titelprent.
Links zit een oud man, die even ophoudt te schrijven in een boek, dat op zijne knie rust, om aan twee van rechts komende mannen den weg te wijzen naar een tuin, afgesloten door eene poort, waarachter de zon zich vertoont. Aan den ingang twee piedestals, waarop links Christus, rechts Mozes.

Op een velum tusschen twee boomen: *Lust-hof der Goddelijcke Historien.*

Op het piedestal links, in een ovaal: *Ian Luijken invent. et fecit.* — H. 134, B. 84 mm.

17

Jacob Spon Et George Wheler, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, Fait aux années 1675 & 1676. A Amsterdam, Chez Henry & Theodore Boom, MDCLXXIX. 2 dln. klein 8°.

Hierin 19 prenten door J. Luyken, zonder naam, doch alle geëtst, gelijk zijne andere gelijktijdige prenten, terwijl de andere afbeeldingen in dit boek gegraveerd zijn. — De aanduiding van deel en pagina staat b. r. b. Alle H. 118—123 mm., doch de breedte zeer verschillend.

91	*1. Pag. 6. Tom. I*	Triomfboog te Orange.		Breedte	128 mm.
92	*2. Pag. 62. Tom. I*	Romeinsche tempel bij Pola.		»	64 »
93	*3. Pag. 63. Tom. I*	Romeinsche poort aldaar.		»	124 »
94	*4. Pag. 66. Tom. I*	Romeinsche poort bij Zara.		»	108 »
95	*5. Pag. 78. Tom. I*	Platte grond van het paleis van Diocletianus te Spalatro.		»	139 »
96	*6. Pag. 131. Tom. I*	Kaart. Op een doek, door twee engeltjes vastgehouden: *Ile De Rhenaea ou la Grande Delos.*		»	128 »
97	*7. Pag. 431. Tom. I*	Afbeelding van 8 penningen.	*I*	»	68 »
98	*8. Pag. 435. Tom. I*	Als boven.	*II*	»	65 »
99	*9. Pag. 442. Tom. I*	Als boven.	*III*	»	69 »
100	*10. Pag. 446. Tom. I*	Als boven.	*IV*	»	66 »
101	*11. Pag. 447. Tom. I*	Als boven.	*V*	»	66 »
102	*12. Pag. 449. Tom. I*	Als boven.	*VI*	»	66 »
103	*13. Pag. 25. Tom. II*	Stad door muur omgeven. Boven op eene banderol: *Lepanthe.* Beneden evenzoo: *Golfe de Lepanthe.*		»	108 »
104	*14. Pag. 42. Tom. II*	Landschap met bergen. b. i. h. m.: *Mont Parnassa.*		»	103 »
105	*15. Pag. 79. Tom. II*	Kaart. Op een doek, door een engeltje vastgehouden: *Attica.*		»	143 »
106	*16. Pag. 140. Tom. II*	Romeinsche poort te Athene.		»	104 »
107	*17. Pag. 161. Tom. II*	Byzantijnsche voorstelling van de Kruisiging.		»	67 »

108 *18. Pag. 210. Tom. II* Platte grond met enkele afbeeldingen. Boven op eene banderol: *Athenes.* Breedte 197 mm.

109 *19. Pag. 218. Tom. II* Als boven. b. l.: *Megara.* » 67 »

Copiën van dezelfde zijde van deze prenten komen voor in: *Voyage de Dalmatie, de Grece, et du Levant. Par Mr George Wheler.... A la Haie Chez Rutgert Alberts 1723.* 2 dln. 8°. en nogmaals in: *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant.... Par Jacob Spon Et George Wheler.... A La Haye. Chez Rutgert Alberts, 1724.* 2 dln. 8°.

In deze copiën zijn de prenten alle H. 126—133 mm., doch verschillend van breedte. Zij hebben andere aanduidingen b. r. b., en wel:

91.	*T. I. P. 5.*		Breedte 124 mm.
92.	*T. I. P. 49.*		» 69 »
93.	*T. I. P. 49.*		» 123 »
94.	*T. I. P. 51.*		» 100 »
95.	*T. I. P. 59.*		» 138 »
96.	*T. I. P. 102.*		» 124 »
97.	*T. I. P. 343.*		» 69 »
98.	*T. I. P. 346.*		» 70 »
99.	*T. I. P. 353.*		» 69 »
100.	*T. I. P. 357.*		» 70 »
101.	*T. I. P. 358.*		» 69 »
102.	*T. I. P. 359.*		» 71 »
103.	*T. II. P. 18.*		» 105 »
104.	*T. II. P. 35.*	Bij de naamsaanduiding v. o. l. *Ruisseau Sizalischa,* is op de copie alleen het laatste woord overgenomen.	» 88 »
105.	*T. II. P. 59.*	De naamsaanduiding v. o. r.: *Helena* is in de copie weggelaten.	» 140 »
106.	*T. II. P. 106.*		» 101 »
107.	*T. II. P. 122.*		» 69 »
108.	*T. II. P. 257.*		» 190 »
109.	*T. II. P. 167.*	Fout voor 267.	» 70 »

18

Jean Baptiste Tavernier. Les six Voyages.... en Turquie, en Perse, et aux Indes.... 2 dln. — Recueil de plusieurs Relations Et Traitez singuliers & curieux.... — Suivant la Copie, Imprimée à Paris MDCLXXIX. 3 dln. 8°.

In het laatste deel 2 kaarten door J. Luyken.

110 *1.* Opschrift op een door randlijnen omgeven gedeelte, boven links: *Carte des Isles du Iapon esquelles est remarqvé la route tant par mer que*

par terre que tiennent les Hollandois pour se transporter de la Ville de Nangasaqui a Iedo, demeure du Roy de ces mesmes Isles.
b. r. b.: *Pag. 1. III Partie.* — H. 214, B. 323 mm.

111 *2.* r. i. h. m.: Vignet: Neptunus op zijn wagen.
i. l. o.: Vignet: engeltje, houdende eene cartouche met opschrift: *Carte Faite sur les lieux par Daniel Tavernier en plusieurs Voiages qu'il a fait au Tonqvin.*
b. r. b: *Pag 168 III Partie.* — H. 216, B. 173 mm.

De tweede uitgave is te Parijs 1679—1681, 3 deelen 8°, waarvan I en II 1679, en III 1681 vermeldt.

Eene Nederlandsche vertaling werd uitgegeven te Amsterdam 1682. 4°. Daarin zijn de beide opschriften b. r. b. uitgeslepen en vervangen, in N°. 110 door b. i. h. m.: *III Deel Fol 1*, en in N°. 111 door i. r. b.: *III Deel Fol 127.*

Latere uitgaven zijn te Parijs 1692 en 1718, 8°, waarin de kaarten ook dit opschrift hebben.

1680

19

J. Barklai, Argenis.... door J. H. Glazemaker.... overgezet. t'Amsterdam, By Johannes ten Hoorn, Boekverkoper, over 't Oude Heere Logement, 1680. — Vervolg. 1681. — 2 dln. 8°

Hierin 16 prenten door J. Luyken. De titelprenten H. 143, B. 88 mm., de prenten H. 131, B. 75 mm.; deze laatste met pagineering b. r. b., en beteekend *Ian Luyken* o. r. o. en daarachter:
invenit et fecit, soms met afwijking: N°. 113—118, 120, 124, 125 en 127, *fecit*: N°. 121—123 en 126.

DEEL I.

112 *1.* Titelprent.
Eene vorstin staande naast een Romeinsch krijgsman, wiens tegenpartij aan zijne voeten ligt, en die van uit de wolken wordt gekroond, terwijl hij eene banier vasthoudt, waarop: *d'Argenis van J. Barklai.* Op den achtergrond de Nijd verslagen door de Kracht. Het benedengedeelte wordt gevormd door drie afzonderlijke voorstellingen, links: een veldslag, middenin: vier gevangenen door twee soldaten naar eene vesting gevoerd, rechts: een zeeslag.
o. l. o.: *R de Hoge invenit.* — o. r. o.: *I Luyken fecit.*

113 *2.* *f: 134.* — Poliarchus knielt voor Argenis.

114 *3.* *f: 281.* — Ontmoeting der schepen van Radirobanes en Meleander.

115 *4.* *f: 325.* — Argenis' Triomftocht.

116 *5. f: 481.* — Argenis valt in zwijm.

117 *6. f: 660.* — Tweegevecht van Radirobanes en Poliarchus.

118 *7. f: 664.* — Poliarchus, na Radirobanes te hebben overwonnen, ontmoet de Koningin Hyanisbe.

DEEL II.

119 *8.* Titelprent.

Eene koningin op een troon, aan wie door twee engeltjes kronen worden aangeboden, terwijl zij met de andere hand wapenschilden vasthouden, rechts dat van Frankrijk, links een gedeelte van dat van Frankrijk en een verder niet zichtbaar gedeelte. Rechts staan twee mannen in Romeinsch gewaad, links twee vrouwen in 16de-eeuwsch kostuum. Boven de hoofdfiguur vier zwevende engeltjes, die eene keizerskroon en scepter dragen.

o. i. h. m.: *Veruolgh op D'Argenis van I Barklai.*

Deze prent is door Luyken in omgekeerde copie overgenomen van de titelprent van: *La Seconde Partie de L'Argenis. A Paris. Chez Nicolas Bvon rue S Jacques à l'enseigne S Claude, et de l'Homme Sauvage,* door Chrispyn de Passe in 1625 vervaardigd en welke prent daarna weder voorkomt in: *Histoire et voyage des Indes occidentales.... Par Gvillavme Copprer Lyonnois.... à Lyon M.DCXLV.* 8°. De bloemguirlandes naast den troon zijn vervangen door kwasten, de hoofdpersoon heeft de schepter in de andere hand, de voorste vrouwenfiguur is zonder hoed voorgesteld en bij de voorste mannenfiguur is een zwaard aangebracht. Duidelijk is, dat Luyken in deze prent zooveel mogelijk getracht heeft, zijn voorbeeld na te volgen, ook in de behandeling der gravure.

120 *9. fol: 4.* — Begrafenis van Meleander.

121 *10. f: 39.* — Alcidamis gedood door vlammen, die uit het water opstijgen.

122 *11. f: 166.* — Eliza ondergaat de proef in de kuischheidsbron van Mauritanië.

123 *12. f: 256.* — Inwijding der Pyrophylactische Maagden.

124 *13. f: 371.* — Ambiodorix ontvlucht den scheepstrijd.

125 *14. f: 506.* — Brand van het klooster, waarin Eliza gevangen is.

126 *15. f: 537.* — Strijd tusschen de legers van Poliarchus en Ambiodorix.

127 *16. f: 603.* — Ambiodorix onthoofd.

20

Prent, waarschijnlijk bestemd geweest tot versiering van een verhaal en volgens de wijze van behandeling vervaardigd ca. 1680.

128 Een bergachtig landschap, waarachter links de zee met eene talrijke vloot. In de vlakte een kamp van tenten, waarbij soldaten, terwijl zich van beide zijden ruiters en soldaten te voet daarheen begeven. Geheel op den

voorgrond staat een bevelhebber in quasi Romeinsch gewaad, op den rug gezien, sprekende met een lager geplaatst man vóór hem.

o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.* — H. 130, B. 77 mm.

Deze prent is hoogst zeldzaam. Daar zij geheel overeenkomt, zoowel in grootte en uitvoering als in voorstelling en kostuum, met N°. 113—118 en 120—127, is het niet onwaarschijnlijk, dat zij oorspronkelijk ook voor deze serie bestemd was, doch om de eene of andere reden niet gebruikt is.

21

S. Blankaart, Aphorismen, of Kort-bondige Spreuken van Hippocrates.... Vertaalt door S. Blankaart, t'Amsterdam, By Jacob van Royen, in de Kalver-straat, by d'Osse-sluis. 24°.

De opdracht is van 1 Juli 1680.

129 Titelprent.

Aesculapius op een voetstuk met opschrift: *Aphorisme of Kortbondige Spreuken van Hippocrates.* Rechts daarvan zit deze laatste te schrijven, links zit eene vrouw op den grond met verschillende apothekerstoestellen rondom zich. Op den tweeden grond nog twee personen en een groot gebouw.

i. d. m.: *t'Amsterdam. voor Jacob van Royen, in de Kalverstraat by d'Ossen-sluys.*

i. l. o.: *I. L. Fecit.* — H. 85, B. 43 mm.

De 2[de] Staat komt voor in den 2den druk van hetzelfde werk: *Te Amsterdam. By Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper 1714*, die, met overplakking van dit adres met eene strook, ook voorkomt als: *Te Rotterdam. By Hermanus Kentlink, Boekverkooper 1727.*

Zoowel boven- als onderaan is eene strook van de koperen plaat afgesneden, waardoor de prent slechts H. 73 mm. geworden is, en daarmede verdwenen zijn de beteekening, het adres en de voorwerpen naast de zittende vrouw op den voorgrond; evenzoo is de man achter Hippocrates uitgeslepen. Het beeld van Esculapius wordt geheel omsloten door een daarachter geplaatsten rechtstaanden, vierkant omlijsten steen, aan beide zijden met bloemguirlandes.

22

Steph. Blankaart, Collectanea Medico-Physica, Oft Hollands Jaar-Register.... t'Amsterdam, By Johan ten Hoorn, Boekverkooper over het Oude Heeren Logement 1680—88. 3 dln. 8°.

Het tweede deel verscheen 1683, het derde deel 1688. Hierin 24 prenten door Jan Luyken, ongeteekend. — H. 128—135, B. 74—80 mm.

DEEL I.

130	*1.* Anatomische afbeeldingen met verwijzing naar den tekst. b. r. b.:			*fol. 14.*
131	*2.*	id.	»	*fol. 52.*
132	*3.*	id.	»	*fol 66*
133	*4.*	id.	»	*fol. 68.*
134	*5.*	id.	»	*fol. 109.*
135	*6.*	id.	»	*fol 158*
136	*7.*	id.	»	*fol. 180.*
137	*8.*	id.	»	*fol 207*
138	*9.*	id.	»	*fol 282*
139	*10.*	id.	»	*fol 284*
140	*11.*	id.	»	*fol 342*
141	*12.*	id.	»	*fol 350*

DEEL II.

142	*13.*	id.	»	*135*
143	*14.*	id.	»	*161*
144	*15.*	id.	»	*178*
145	*16.*	id.	»	*181*
146	*17.*	id.	»	*182*
147	*18.*	id.	»	*267*
148	*19.*	id.	»	*272*
149	*20.*	id.	»	*375*

DEEL III.

150	*21.*	id.	»	*fol: 2.*
151	*22.*	id.	»	*fol: 68.*
152	*23.*	id.	»	*fol: 178.*
153	*24.*	Afbeelding van een dwerg. *Hans Worrenberg 36 of 37 Jaaren oud, en 2 voeten, 7 duym lang, Geboren tot Hartshousen in Switserland, onlangs overleden.*	»	*fol: 190.*

23

Eerste Serie van 24 Bijbelprenten met uitlegging op één regel in de marge. 8°.

H. 115—112, B. 69—67 mm.

Alle beteekend o. r. o., behalve N°. 162 i. l. o., en N°. 163 i. r. o.; alle met *Ian Luyken* en daarachter: *invenit et fecit*, soms met kleine afkortingen.

154	*1.*	*Christus Verzoeking van de Satan.*	*Matth. IV. 1 etc.*
155	*2.*	*Leering van Christus op den Berg.*	*Matth. V. VI. VII.*
156	*3.*	*'t Huijs op een Steenrots.*	*Matth. VII. 24.*
157	*4.*	*Cananeesche Vrou.*	*Matth. XV. 22.*
158	*5.*	*Wijze en Dwaze Maagden.*	*Matth. XXV. 1.*
159	*6.*	*Liefde-werken*	*Matth. XXV. 35.*

160	*7.*	*Kruyciging van I. Christus.*	*Matth. XXVII. 37.*
161	*8.*	*Opstanding van I. Christus.*	*Matth. XXVIII. 1.*
162	*9.*	*Geboorte van I. Christus.*	*Luc. II. 7.*
163	*10.*	*Boetvaardige Zondares.*	*Luc. VII. 36. etc.*
164	*11.*	*Versaking van sich selven.*	*Luc. XIV. 26 etc.*
165	*12.*	*De Verloren en Wedergevonden Zoon.*	*Luc. XV. 2.*
166	*13.*	*De Rijke en Lazarus.*	*Luc. XVI. 19.*
167	*14.*	*Der menschen Sorgeloosheijd uijt....*	*Luc. XVII. 28. 29.*
168	*15.*	*Beklag van Christus over Ierusalem.*	*Luc. XIX. 41. etc.*
169	*16.*	*Bruijloft te Cana.*	*Ioan II. 1 etc.*
170	*17.*	*De goede Harder.*	*Ioan. X. 10.*
171	*18.*	*Opwekking van Lazarus.*	*Ioan. XI. 43.*
172	*19.*	*Voete-wassching.*	*Ioan. XIII. 4 etc.*
173	*20.*	*Hemelvaard van I. Christus.*	*Act. I. 9.*
174	*21.*	*Afzending van de H. Geest.*	*Act. II. 1.*
175	*22.*	*Geestelijke Krijgsman.*	*Eph. VI. 13.*
176	*23.*	*Laatste Oordeel.*	*Matth. XXV. 31.* *Apoc. XX. 11.*
177	*24.*	*Verlangen na 't Eeuwig Zalig Leven.*	*Apoc. XXI. 10 etc.*

Deze 24 prenten zijn oorspronkelijk gegraveerd op drie platen, elk met 2 × 4 voorstellingen naast elkaar. Daardoor vertoonen de eerste drukken doorloopende druklijnen. Zij werden, hetzij alle te zamen, hetzij gedeeltelijk, veel gebruikt tot versiering van Nieuwe Testamenten.

Dezelfde serie werd later in copie van dezelfde zijde uitgegeven. Deze is kenbaar aan het onderschrift: *Jan Luyken invent* of *invenit*, doch zonder bijvoeging van *et fecit.*

Behalve deze, bestaan van deze serie nog copiën van dezelfde zijde (behalve N°. 173), met soms vrij belangrijke verschillen. Alle missen de beteekening, en terwijl de onderschriften geheel hetzelfde overgenomen zijn, is onder elk daarvan een tweede regel bijgevoegd. De copie van N°. 165 heeft i. r. o. het jaartal 1690.

De verschillen, waaraan deze copiën te herkennen zijn, zijn de volgende:

N°. 154. In de copie zijn bij de figuur van den Satan hoorns en vleugels bijgevoegd.

2de regel: *De tweede Adam is Overwinnende.*

N°. 155. Van de drie populieren op den achtergrond is de meest naar links geplaatste in het origineel de grootste, in de copie de kleinste.

2de regel: *Negen Zalig-sprekingen.*

N°. 156. In de copie is de bovenste rij vensters van het gebouw op den voorgrond weggelaten en vervangen door een rond venster in het frontispice.

2de regel: *De versigtigheydt des Geestes.*

N°. 157. In de copie is de linkervoet van Christus niet meer met schuine, maar met loodrechte lijnen betint. De meest rechts geplaatste persoon heeft eene kras over het gelaat tot buiten het hoofd.

2de regel: *Strydt int Gebedt Overwint.*

N°. 158. De bazuinblazende Engel heeft in de copie de opening van zijn instrument niet meer naar boven, maar naar beneden gewend.

2de regel: *Het eynde of cronende of last dragende.*

N°. 159. Van de twee stokken, gestoken door de ooren der groote pot i. l. o., raakt in de copie slechts ééne den linker randlijn, en niet meer beide, gelijk in het origineel.

2de regel: *De blykken van 't oordeel van Iesus.*

N°. 160. In de copie zijn de bloedstraal uit de hand van den kruiseling rechts en de oogen op de dobbelsteenen der krijgsknechten niet aangebracht.

2de regel: *Het bloedt des Verbonds.*

N°. 161. In het origineel is de figuur van den verrezen Christus voorgesteld als staande op de wolken en met eene kruisbanier in de linkerhand; op den achtergrond de drie vrouwen, die zich naar de grot begeven. In de copie is de eerstbedoelde figuur zonder banier en naar links zwevende; op den achtergrond de Heer met twee vrouwen sprekende, van welke de eene geknield ligt.

2de regel: *d'Eersteling der ontslapene.*

N°. 162. De staf, welken de herder, aan wien de aankondiging geschiedt, over den linkerschouder heeft, is in de copie niet overgenomen.

2de regel: *De belofte des Vaders vervult.*

N°. 163. De ruimte tusschen de geopende deur op den achtergrond en de linkerbordure is in het origineel alleen betint met loodrechte lijnen, in de copie ook nog met horizontale lijnen.

2de regel: *Alle Boetvaardige aangenaam.*

N°. 164. In de copie zijn in den linkerbovenhoek horizontale lijnen in de lucht aangebracht.

2de regel: *De eenigste weg tot het Leven.*

N°. 165. In de copie bevinden zich tusschen den hooiwagen op den achtergrond en de rechterbordure niet meer twee, maar drie personen.

2de regel: *Genade voor boet-veerdige.*

N°. 166. In de copie zijn hoorns aangebracht op het hoofd van het monster, dat boven den Rijken Man het meest naar links zweeft.

2de regel: *Na werk is het Loon.*

N°. 167. Het rechterbeen van den engel aan de linkerzijde van Loth is in het origineel tot aan de knie bloot, in de copie geheel bedekt.

2de regel: *Dit tot onser waarschouwinge.*

N°. 168. De man, die op den achtergrond van den berg komt met opgeheven palmtak in de rechterhand, heeft in de copie ook nog in de linkerhand een palmtak, dien hij achter zich aan sleept.

2de regel: *Genaden tyd niet te versuymen.*

N°. 169. In de copie zijn op het meest naar links geplaatste vat niet alleen perpendiculaire, licht gebogen lijnen, maar ook daaroverheen, horizontale aangebracht. Evenzoo aan de onderzijde van dat vat eene lijnversiering.
2de regel: *Jesus Volheyd en Heerlykheyd.*

N°. 170. In de copie is de op den achtergrond vluchtende herder zonder hoed, die in het origineel te zien is.
2de regel: *Regte sorge en Onttrouw.*

N°. 171. In de copie is rondom het hoofd van Jezus eene aureool, en als uit zijn mond uitgaande, de woorden *Lazare komt uyt*, aangebracht.
2de regel: *Jeseus t'leven en d'opstandinge.*

N°. 172. De treden der trap, die naar de opperzaal voert, zijn in het origineel gedeeltelijk wit, in de copie geheel betint.
2de regel: *Gedienstige nederigheydt.*

N°. 173. In omgekeerde copie. In het origineel is de figuur van den ten hemel varenden Heer geheel zichtbaar; de voorgrond vertoont eene kale rots. In de copie is alleen het bovenlijf van den Heer te zien, en het benedengedeelte door wolken bedekt; de voorgrond wordt gevormd door de toppen der palmboomen, welke op de helling van den berg staan.
2de regel: *De voorloper bereyt plaats.*

N°. 174. In het origineel staan alle personen, behalve eene zittende en eene knielende figuur; in de copie zijn alle gezeten.
2de regel: *d'Eerstelingen des Geestes.*

N°. 175. In het origineel raakt geene der drie bliksemschichten in de hand van den i. l. o. zittenden duivel, de linkerbordure; in de copie is slechts één daarvan geheel zichtbaar.
2de regel: ......

N°. 176. In de copie is aan den grootsten duivel, r. i. h. m. boven de hel zwevende, een staart aangebracht, en aan den engel i. l. b. een krans in de hand gegeven.
2de regel: *Heerlykheydt en Verdoemenissen.*

N°. 177. De copie vertoont eene schuine lijn van de onderste groep wolken bijna tot de opgeheven linkerhand van den man op den voorgrond. Bij den rozenstruik, midden in, is onder de roos aan de linkerzijde de rozenknop weggelaten.
2de regel: ......
In het hierboven beschreven exemplaar waren bij N°. 175 en 177 de opschriften i. d. m. afgeknipt.

Van deze copiën bestaan ook 1ste drukken vóór de onderschriften.

24

D. Stephanus Curcellaeus, De Zedelyke Werken, Behelzende den Zeden-Spiegel Der Deugden.... — De Theo-

logize Werken, Behelsende.... d'onderwysinge vande Christlyke Religie.... Tot Leiden, By Pieter vander Meersche, Boekverkoper. 2 dln. 4°.

8 Titelprent. Volgens de manier van graveeren omstreeks 1680 vervaardigd.

1ste Staat in Deel I.

Boven een voetstuk zit op de wolken de Godvruchtigheid; naast haar rechts de Hoop, links het Geloof en de Liefde. Naast het voetstuk rechts het Verstand als eene vrouw met omhuld hoofd, lezende bij het licht eener lamp en vasthoudende een scepter, waarbovenop eene stralende zon. Links de Waarheid als eene jonge vrouw met palmtak en geopend boek, met de zon boven haar hoofd, en wijzende naar haar hart, terwijl zij de Wereld en een vos vertreedt.

Op het voetstuk staat: *De Zedelyke Werken van D. Stefanus Curcelleus.*
i. d. m.: *Tot Leijden Bij Pieter vander Meersche, Boekverkooper.*
o. r. o.: *Ian Luyken fecit.* — H. 180, B. 138 mm.

2de Staat in Deel II.

Daarin zijn de kleine streepjes in de barst van het voetstuk ter hoogte van den bovensten regel van het opschrift uitgeslepen ter verandering van dat opschrift, hetwelk dan luidt: *De Theologise Werken van D. Stefanus Curcelleus, in twe deelen.*

3de Staat.

Na geheele uitslijping van het bovenvermelde is de prent weder gebruikt met een nieuw opschrift: *P. Langendult en L. Klinkhamer, Christelyke Zedenkunst. Tot Leyden by Pieter Van Der Meersch, Boekverkooper.* z. j. 4°.

25

Davids Herders-Tassche, Gevuldt met Werp-stenen Van stichtelijcke Gebeden.... Uijt d'Engelsche Schriften van Dr. Featley getrocken, en in 't Fransch overgeset door Guillaume Herbert, en daer uijt in 't Nederlandsch vertaelt door Joh. Bruno. D. I. C. T. E. O. Z. Nu.... weder herdruckt. t' Amsterdam, By Johannes ten Hoorn, Boeck-verkooper over 't oude Heere-Logement. 1693. 12°.

179 Titelprent.

David knielende en bestraald door hemelsch licht; op den achtergrond de kampen der Israëlieten en der Filistijnen, waartusschenin Goliath staat.
Op een velum: *Davids Herders-Tassche. Gevult met werp steenen van Gebeden.*
i. r. o.: *I. Luyken fecit.* — H. 113, B. 69 mm.

De oudst bekende afdruk van deze prent komt voor in bovenbeschreven, latere uitgave. Blijkens de behandeling moet zij echter ongeveer 1680 zijn vervaardigd. Het werk wordt genoemd in eene boekenlijst achter: *H. Ram, Wijsheyds Lessen, 1686.*

26

Cornelius van Dyk, Osteologia, of Nauwkeurige Geraamt Beschryving Van verscheyde Dieren .... t'Amsterdam, By Johannes ten Hoorn, Boekverkooper over het oude Heeren Logement. 1680. 8°.

Hierin 17 prenten, voorstellende, behalve de titelprent, de skeletten van de daarnaast genoemde dieren, terwijl zij op den achtergrond in leven zijn voorgesteld.

Deze 16 voorstellingen vermelden o. l. o.: *C. V. Dyck invent.* — o. r. o.: *Ian* of *I. Luijken fecit.* — H. 130—137, B. 80—84 mm.

180 *1.* Titelprent.

Een menschelijk geraamte leest eene lijst waarop de woorden: *Schiltpadt. Eegel. Conijn. Hondt. Paart. Kammeel. Varcken.* Rondom staan een aantal geraamten van dieren. Op een velum: *Cornelii van Dyks Osteologia ofte Beschryving der Dieren en des zelfs Geraamten.*

i. l. o.: *Ian Luijken fecit.*

181	*2.*	b. r. b.:	*fol: 1*	*Een-Mensch*
182	*3.*	»	*fol: 21*	*Paard*
183	*4.*	»	*fol: 39*	*Kameel*
184	*5.*	»	*fol: 54*	*Hond*
185	*6.*	»	*fol: 77*	*Verken*
186	*7.*	»	*fol: 95*	*Konyn*
187	*8.*	»	*fol: 108*	*Egel*
188	*9.*	»	*fol: 118*	*Muys*
189	*10.*	»	*fol 136*	*Padde*
190	*11.*	»	*fol: 148*	*Schild-pad*
191	*12.*	»	*fol: 196*	*Arent*
192	*13.*	»	*fol: 216*	*Struys Vogel*
193	*14.*	»	*fol 224*	*Kalk-Hoen*
194	*15.*	»	*fol 237*	*Gans*
195	*16.*	»	*fol 248*	*Reiger*
196	*17.*	»	*fol. 254*	*Kray.*

27

Johannes van Holst, Voorbereydingen Tot Den Méssias, Komende in het Vleesch .... Tot Leeuwarden, By Hauke Egberts Heringa, Boekverkooper by de Groen-Merkt, 1680. 8°.

197 Titelprent.

Mozes, Aäron, David en andere oudtestamentische mannen, staande in eene ruimte met pilaren en wijzende naar twee nissen op den achtergrond, waarin zijn afgebeeld: rechts de Verkondiging aan de herders, links Simeon in den tempel.

Op eene cartouche daaronder: *Voorbereydingen tot den Messias Komende in het Vleesch door Johannes van Holst Predikant tot Leeuwaerden.* — i. d. m.: *Tot Leeuwaerden by Hauke Egberts Heringa. 1680.*

i. l. o.: *R. Brakenburg invent.* i. r. o.: *I. Luijken fecit.* — H. 142, B. 87 mm.

28

Portret van Sebastiaan Schelckens.

98 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Ten halven lijve naar rechts gewend, het hoofd bedekt met eene krulpruik en gekleed in eene toga. De linkerhand steunt op een opengeslagen boek, dat naast een inktkoker op de tafel ligt. Op de gordijn achter hem twee wapens, vertoonende het eene links: een anker, aan de vier schildhoeken vergezeld van torens; het andere rechts: een druiventros.

i. d. m.: *De Effigie Nob. et Cl. Sebastiani Schelckens, ic. Antecessoris, et Academiae Franekeranae Rectoris Magnifici....*, benevens een twaalfregelig Latijnsch gedicht door N. Blancardus.

v. o. l.: *I. Luyken delineavit et fecit.* — H. 259, B. 209 mm.

29

W. Sluiter, Buiten- Eensaem Huis- Somer- en Winter-Leven.... t' Amsterdam. By Johannes Boeckholt, Boeckverkoper, in de Gaper-steegh, by de Beurs, Anno 1680. 8°.

Titelprent. 2[de] Staat van N°. 49.

Het boek verscheen zonder de op den titel aangekondigde »Figuuren". In de 2[de] uitgave van 1687 komen eene nieuwe titelprent en 8 prenten door J. Luyken voor.

30

Het Nieuwe Testament of Verbondt uit het Grieksch op nieuws vertaelt Door Christiaen Hartsoeker.... t Amsterdam By Hendrik en Dirk Boom, Boekverkoopers, Anno 1680. 8°.

199 Titelprent.

Jezus in den Tempel wijst zijne discipelen op een groot aantal hoorders, die zich van hem verwijderen door een boog, welke het uitzicht verleent op andere gebouwen.

Op een velum: *Het Nieuwe Testament onses Heeren Jesu Christi.* — i. d. m.: *Joan. VI. 68. Heere tot wien sullen wy henen gaan: Ghy hebt de woorden des eeuwigen levens*, en daaronder dòor eene streep gescheiden: *t'Amsterdam by Jan Rieuwertsz Boekverkoper.* — H. 116, B. 68 mm.

i. r. o.: *I. Luyken fecit.*

Opmerkelijk is het verschillend adres op den gedrukten en op den gegraveerden titel.

31

Petrvs Valckenier, J. C., Das verwirrete Europa, oder Politische und Historische Beschreibung.... In Amsterdam, Gedruckt in Compagnie von Jacob von Meurs, Johannes von Somern, Heinrich und Diederich Boom, Buchhändlern daselbst, Im Jahr 1677. folio.

Als vervolg hierop verschenen:

Andreas Muller, Des verwirreten Europae Continuation... zeither dem Jahre 1673 bis auff das Jahr 1676.... In Amsterdam, In Verlegung der Wittwe J von Sommern, Heinrich und Diederich Boom, Buchhändlern daselbst. Im Jahre 1680. folio.

en:

Andreas Muller, Des verwirreten Europae Dritter Theil.... zeither dem Jahre 1676 bis auff das Jahr 1682.... Zu Amsterdam, In Verlegung der Wittibe J von Sommern, Heinrich und die Wittibe D. Boom, Buchhändelern daselbst. Im Jahre 1683. folio.

In de beide laatste deelen komen 7 prenten door Jan Luyken voor, met onderschriften in de marge. — H. 255—259, B. 330—340 mm.

Deel II.

200 *1.* pag. 128. *Belagerung und Ubergabe der Statt Naerden, sampt der Franzosen Ausszug. den 12. Sept. Anno 1673.*
i. r. o.: *Ian. Luyken. fecit.*

201 *2.* pag. 149. *Blutige Feldschlacht der Pohlen wieder die Turcken bey Chozim, unter dem Feldherrn Sobietski den $\frac{1}{11}$ Tag Novembris Anno 1673 gehalten.*
Deze prent komt in verkleinde copie van dezelfde zijde, door I. Harrewijn, voor in: *Vander Linde, Leven en Daaden van Johannes Sobietzki de III, 1685.* Zij is daar H. 160, B. 284 mm. b. r. b.: *II Deel. Pag: 165.* i. d. m.: *Bloedige Veld-Slag der Poolen tegens de Turken An^o 1673, bij Chocim geschied. tot groote Gloorij des Poolschen Konings.* o. i. h. m.: *Koning van Poolen.*
En evenzoo in: *P. van der Aa, La Galerie agréable du monde 1729. Tome: Pologne.*

202 *3.* pag. 490. *Seeschlacht zwischen der Niederlandischen Hispanischen und Franzosischen Flotte bey der Insel Sicilien, in welcher der Admiral de Ruyter geblieben.* (Met uitlegging letters *B—K.*)
o. r. o.: *Ian Luijken. fecit.*

203 *4.* pag. 736. *Feldschlacht der Keyserlichen mit den Franzosen worinnen Monsieur de Turenne bleibet.*
i. r. o.: *Ian, Luyken. invenit et fecit.*

:04 *5.* pag. 750. *Die Belagerung und Ubergabe der Statt Trier, durch die Waffen der Bundesgenossen, im Jahr 1675.*
i. r. o.: *Ian. Luyken.*

:05 *6.* pag. 802. Prent zonder onderschrift, hebbende alleen i. d. m. de uitlegging der nummers *1—14,* en der letters *A—H,* waaruit blijkt, dat voorgesteld is: de Koning en de Koningin van Denemarken, toeziende bij het beleg van Wismar 1675.
o. r. o.: *Ian Luijken, invenit et fecit.*

Deel III.

206 *7.* pag. 214. *Die Belagerung von die Statt Stettin.* (Opschrift boven in de prent). i. d. m.: uitlegging der letters *a—s.*

32

Matthaeus Vossius, Annales Hollandiae Zelandiaeque.... Amstelaedami, Excudebant Henricus & Theodorus Boom. MDCLXXX. 4°.

207 Titelprent.

De Hollandsche maagd met speer en hoed, en met eene kat op den schoot, heeft aan hare voeten het wapenschild van Zeeland en vertreedt een verbroken juk en kluisters. Zij is gezeten op een leeuw, die het wapenschild van Holland vasthoudt, en verwijdert door een gebaar der rechterhand de verpersoonlijking van den Oorlog. Achter haar zit een vorst op zijn troon, aan zijne linkerzijde een bisschop, aan de andere zijde een soldaat.

Op een velum: *Matthaei Vossii Annales Hollandiae Zelandiaeque. Editio altera.* — i. d. m.: *Amstelaedami, Apud Henricum et Theodorum Boom. MDCLXXX.*

i. r. o.: *I. Luycken Fecit et invent.* — H. 198, B. 149 mm.

2de Staat.

Dezelfde plaat is, na uitslijping van opschrift en beteekening en na afsnijding der marge met het adres, wederom gebruikt voor *De Goudmijn* van Doctor Ludeman in 1787 te Arnhem bij Moeleman in 4°. verschenen, en heeft dan op het velum: *De Goudmyn van Ludeman.*

33

De Groote Zee-Atlas of Water-Werelt. 't Amsterdam by Johannes van Keulen. folio.

De geheel zekere vaststelling van het jaar der vervaardiging van de vignetten op de kaarten, zoowel van dezen Atlas, als van den hierna volgenden *Zeefackel,* is dikwijls hoogst bezwaarlijk, daar niet stellig is na te gaan, wanneer de eerste uitgave geschied is. Evenzoo is het onmogelijk gebleken, eene juiste opgave te doen van de kaarten, die zich moeten bevinden in de uitgave van een bepaald jaar. Immers door vergelijking van een aantal dier atlassen is gebleken, dat de inhoud van die, welke op den titel hetzelfde jaartal dragen, daarom volstrekt nog niet over-

eenstemt, en blijkt het meer en meer, dat dergelijke atlassen werden samengesteld uit losse kaarten, waarschijnlijk in overeenstemming met de wenschen der koopers, die sommige kaarten voor hun doel al dan niet noodig hadden.

Slechts zeer enkele malen komt een jaartal voor op de vignetten, wat zeer begrijpelijk is, omdat daardoor bij latere uitgaven blijkt, dat het geene nieuwe kaarten zijn. Komen eenę enkele maal jaartallen voor, dan zijn die bijna altoos bij eene volgende uitgave uitgeslepen.

In de verzameling Van Eeghen is een *Zeeatlas* in een exemplaar, geschonden, in zooverre daaraan de titel en titelprent ontbreken; behalve de evenzeer niet meer aanwezige Wereldkaart door François Huys bevat dit boek 35 kaarten, waarvan 18 met vignetten door J. Luyken. Met vrij groote zekerheid kan de uitgave daarvan worden bepaald op begin 1680; immers alle kaarten missen de vermelding van het privilegie, welke op alle is bijgevoegd in de uitgave van 1681, en welk privilegie gedateerd is 17 Juli 1680. Daarenboven komt het jaartal 1680 voor op de vignetten van de kaarten 215, 220 en 221 en 1679 op dat van de kaart 211. In de uitgave van 1681 zijn al deze jaartallen uitgeslepen.

De eenige kaart, welke bezwaar oplevert tegen de aanwijzing van het jaar 1680 is N°. 222. Deze toch vermeldt het jaartal 1681. Doch daar ook op deze kaart de vermelding van het privilegie ontbreekt, welke wèl voorkomt op de eerstvolgende uitgave in den *Zeefackel* 1682, en het niet aan te nemen is, dat zulks zoude zijn verzuimd, nadat het privilegie gegeven was, zoo is er groote waarschijnlijkheid, dat ook deze kaart der *Vlaemsche Eylanden* voor het eerst is uitgegeven gelijktijdig met de andere in dezen band voorkomende, en dat men hier moet denken aan eene post-dateering, ten einde de kaart jonger te doen schijnen bij latere drukken. Ook later doen zich dergelijke bezwaren voor, zelfs zóó, dat in den *Zeeatlas* van 1688 voorkomt, onder volgnummer 100, de bij N°. 214 genoemde *Wassende Graade Kaart van de Noord Oceaan*, waarop het jaartal 1692 vermeld wordt.

De oudst bekende uitgave met titel en titelprent is van 1681. Zij bevat 31 kaarten, waarvan 14 met vignetten door J. Luyken, alle met vermelding van het privilegie. Reeds in deze uitgave komt dezelfde niet gedateerde *Bekentmakinge aan den Leezer* voor als in 1683; in dat stuk wordt gezegd, dat *reeds weinigh tyt geleden* een nieuwe vermeerderde *Zeeatlas of Water-Weerelt* is in het licht gegeven, hetgeen dus waarschijnlijk heenwijst op de hiervóór vermelde uitgave van 1680.

Deze uitgave bevat de navolgende titelprent, welke met hetzelfde onderschrift, alleen met verandering van het jaartal, voorkomt in al de latere uitgaven.

Titelprent.

In het midden eene hemelglobe, waarachter Neptunus, gekroond door eene vrouw met scheepskroon. Rechts bevinden zich Europa, een atlas beschouwende, vergezeld van een stier; daarachter Amerika met een zonnescherm. Links Azië, rustende op een leeuw; daarachter Afrika met zonnescherm en papegaai. Bovenaan Aeolus gezeten op zijn windbuidel; daarachter de dierenriem.

i. r. o.: *Jan Luyken invenit Aernout Naghtegael schulg.* — H. 404, B. 263 mm.

Onder de prent: *De Groote Nieuwe Vermeerderde Zee-Atlas ofte Water-Werelt. Vertoonende in sigh alle de Zee-Kusten des Aardtryks.... t Amsterdam By Johannes van Keulen Boeckverkooper en Graedtboogh maker, tegen over de Nieubrugh, in de gekroonde Lootsman 1681.*

Geen der vignetten draagt eene beteekening; vele hebben, behalve de vermelding van de voorstelling der kaart, het adres van den uitgever, meestal geheel gelijk aan de bewoordingen op den titel, soms in eenigszins gewijzigden vorm. Herhaaldelijk is ook het adres op een afzonderlijk vignet aangebracht. Op alle kaarten komen kleine afbeeldingen voor van zeilende schepen of visschen, welke niet afzonderlijk zijn aangeduid.

De volgorde der kaarten, alle zonder vermelding van het privilegie, is in het exemplaar van vermoedelijk 1680 de navolgende. (In latere uitgaven is deze volgorde dikwijls zeer verschillend). De kaarten in haar geheel H. 505—527, B. 572—607 mm.

209 *1.* N°. 1. *Pascaert van de Noort-Zee.*

i. l. b.: Vignet: velum omringd door wolken en vastgehouden door vijf engelen.

i. r. o.: Vignet: rechts een vos, links een rustende houthakker, aan wiens voet twee eekhoorns spelen. Bovenop: bok en geit.

210 *2.* N°. 2. *Paskaarte van de Zuyder Zee.*

i. l. b.: Vignet: rechts Mercurius en een engeltje, dat de zonshoogte opneemt; links een liggende leeuw met zwaard en pijlbundel, een zeeman met dieplood, en Bellona. Bovenop: eene zittende vrouw met de vrijheidshoed en de zaamgebonden fasces.

i. r. o.: Adresvignet: vier engeltjes rondom het wapen van Amsterdam. Een van deze engeltjes, dat het wapenschild vasthoudt, komt in omgekeerde copie voor op de *Nieuwe Pascaart van Bretagne van Groa tot Penmarck.* Zeeatlas 1700 N°. 68.

211 *3.* N°. 5. *Pascaert van Schager-Rack.*

i. l. b.: Vignet: rechts drie engeltjes met ankers, kanon, kompas en vlaggen. Links vrouw met scheepskroon, houdende in de eene hand het model van een schip, in de andere een scheepsroer.

i. r. o.: Vignet: koopman en drie zeelieden, een met passer, een tweede met vlag.

Het eerste vignet vermeldt het jaartal 1679, dat in de latere drukken uitgeslepen is.

De vrouw komt in omgekeerde copie voor op het vignet van *de nieuwe Pascaart van Bretagne van Groa tot Penmarck.* Zeeatlas, 1700 N°. 68.

212 *4.* N°. 6. *Pascaert van de Oost Zee tusschen het Eylandt Rugen en Wyborg.*

i. l. b.: Vignet: rechts een werkman aan eene smidse; links een rund bij twee boomen. Boven: twee mannen bearbeiden den bodem met houweelen, beneden: een slapende hond, staven ijzer, en eene heiligen-afbeelding.

i. r. o.: Vignet rondom de kaart van Oost-Finland: vijf engeltjes bezig met zeevaartkundige instrumenten.

Deze kaart met dit vignet schijnt onder het afdrukken van de derde uitgave in 1683 in het ongereede te zijn geraakt, althans in een exem-

plaar van dat jaar komt het nog voor, terwijl andere exemplaren hetzelfde vaarwater op eene nieuwe kaart met een ander vignet vertoonen.

213 *5.* N°. 7. *De Zee Custen van Noorwegen, Finmarcken, Laplant, Ruslant, Spitsbergen en Yslant.*

i. l. b.: Vignet: rechts twee vossen, links een ijsbeer, op den achtergrond twee dergelijke.

i. r. b.: Vignet: een oude en een jonge walrus. Op den achtergrond rechts een schip, links een walvisch.

214 *6.* N°. 8. *Pascaarte van de Noorder Zee custen van America.*

i. r. b.: Vignet: ijsberin met drie jongen, die aangevallen worden door een Samojeed met pijl en boog; rechts naar achteren twee figuren.

i. l. o.: Bovenop: twee vogels en een knielende Europeaan, die een geldstuk geeft aan een rechts staanden inlander in Javaansch kostuum; links een Amerikaan en een Europeaan, den inhoud van eene kist beschouwende.

Van het laatste vignet is eene omgekeerde copie gebruikt voor de *Wassende Graade Kaart van de Noord Oceaan.* Zeeatlas 1688 N°. 100. Op deze kaart staat het jaartal 1692.

215 *7.* N°. 9. *Pascaerte van t Noordlyckste Deel van Europa tot aen Nova Zemla.*

i. r. o.: Vignet: rechts een Moscovitisch edelman met nog een persoon; bovenop: twee Laplanders, de eene met een rendiervel vóór zich, de andere bezig, eene lamp aan te steken; links twee mannen en twee vrouwen van het Russische volk, een als houthakker, de andere stokvisch bereidende, terwijl de eene vrouw op een korenschoof rust; achter hen eene geit. Op het vignet is het jaartal 1680 vermeld, dat bij latere drukken uitgeslepen is.

216 *8.* N°. 15. *Pascaart vande Canaal, Engeland, Schotland en Yrland.*

o. i. h. m.: Vignet: rechts eene vrouw, met hoogen hoed op het hoofd en twee stukken laken onder den arm; aan hare voeten een fluitspelende herder met hond en schapen. Links: een rustende man met stukken laken. Bovenop: het wapen van Groot Britannië, door twee engeltjes vastgehouden.

217 *9.* N°. 17. *Paskaert Van Cales tot Cadix.*

i. r. b.: Vignet: rechts twee kooplieden, die met een Spanjaard onderhandelen over vruchten. Links twee mannen met het Spaansche wapenschild; daaronder twee schapen.

i. l. o.: Vignet: drie engeltjes, een met passer bezig te meten, de andere met zeevaartkundige instrumenten.

Het eerste figuur van dit laatste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pas Caart van de Bocht van Vrankryck.* Zeeatlas 1680 N°. 18.

218 *10.* N°. 19. *Pascaart van de Kust van Portugal.*

b. i. h. m.: Vignet: rechts Mercurius, links een Portugees, op den voorgrond koopwaren.

De twee hoofdfiguren komen in omgekeerde copie voor op het vignet van de *Pascaart van de middellandsche Zee.* Zeefackel 1685. Deel III. 1.

219 *11.* N°. 20. *Pascaert van de Middelandsche Zee.*

i. r. o.: Vignet: bovenop: vier zittende Turken; aan den voet twee geketende gevangenen, man en vrouw, en handelsgoederen.

i. l. o.: Vignet: vier engeltjes met kaart en zeevaartkundige instrumenten.

20 *12.* N°. 21. *Paskaerte Vande Archipel.*

i. l. b.: Vignet: links een staande Turk, voor wien vijf Europeesche gevangenen, twee mannen, eene vrouw en twee kinderen, worden gebracht, die voor hem knielen; bovenop: drie Turken.

i. r. o.: Vignet: twee Turken en drie Europeanen in onderhandeling over verschillende goederen.

Op het eerste vignet wordt het jaartal 1680 vermeld, dat bij volgende drukken is uitgeslepen.

21 *13.* N°. 22. *Paskaart vande Cust van Portugal, Barbaria en Genehoa.*

i. r. b.: Vignet: een Europeaan en een Turk onder een zonnescherm zien naar het openen van een baal door drie slaven. Rechts een rookende Turk en verscheidene goederen. Op den achtergrond vier slaven.

Op dit vignet komt het jaartal 1680 voor, dat bij latere drukken is uitgeslepen.

De twee eerstgenoemde figuren van het vignet komen in omgekeerde copie voor op de *Titelprent* van den Zeefackel, 1685 Deel III.

22 *14.* N°. 23. *Nieuwe Pascaert van alle de Vlaemse Eylanden.*

b. i. h. m.: Vignet: velum omgeven door vijf zwevende engeltjes.

i. l. o.: Vignet: twee engeltjes, het eene met een visch, het andere met een hengel.

Op het eerste vignet staat bij het adres het jaartal 1681, dat later niet is uitgeslepen, maar b. v. nog te vinden is in den Zeeatlas 1701 N°. 109.

Een der zwevende engeltjes van het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Aunis en Saintonge.* Zeeatlas 1700 N°. 71.

23 *15.* N°. 24. *Nieuwe Pascaert van al de Carnarisse Eylanden.*

o. i. h. m.: Vignet: rechts eene vrouw met scheepsroer en spiegel, links een zeegod met drietand. Bovenop: twee ronde kaarten van eilanden, en daartusschen eene brandende fakkel.

24 *16.* N°. 25. *Nieuwe Paskaart van de Zoute Eylanden.*

l. i. h. m.: Vignet: Neptunus bestijgt een schelpwagen, getrokken door zeepaarden en omgeven door zeegoden.

i. r. o.: Vignet: twee jonge Tritons en gevangen visschen.

Het eerste vignet is in omgekeerde copie gebruikt voor de *Wassende Gradekaart van de Noord Ys zee.* Zeeatlas, fransche uitgave 169-. N°. 14.

25 *17.* N°. 30. *Pascaarte van de Zee custen van Guinea en Brasilia.*

o. i. h. m.: Vignet: rechts een zeegod met drietand te paard, links twee jonge zeegoden en een kind met eene rol tabak op een visch. Onderaan: twee jonge zeegoden met visschen. Bovenop: een medaillon — waarop een gevecht van Indianen — dat vastgehouden wordt door een zwarten en een blanken, jongen Triton.

In omgekeerde copie, met overbrenging van de zich onderaan vertoonende zeegoden naast de andere, is dit vignet aangebracht op de *Paskaart van Barbaria en Catalonia.* Zeefackel 1685 Deel III N°. 5. Het medaillon is aldaar vervangen door een wapenschild met eene halve maan.

Eene andere herhaling komt voor op het vignet van de *Pascaerte vande Kusten van Loango.* Zeefackel 1683 Deel V N°. 7. Aldaar zijn de zeegod te paard, en de zeegoden, vroeger onderaan, in omgekeerde copie, de overige van dezelfde zijde en alle naast elkaar geplaatst.

De groep aan de linkerzijde werd met eenige verandering overgenomen op eene *Pascaarte van Guinea en Brasilia* uitgegeven te Amsterdam bij Jacobus Robyn, terwijl daar rechts een Indiaan is aangebracht, met campêchehout aan zijne voeten liggende.

226 *18.* N°. 35. *Pascaarte van de Noord Oost Cust van Asia.*

i. l. o.: Vignet: bovenop eene rots zit een Tartaarsch vorst, die bevelen geeft aan een bevelhebber te paard rechts; achter dezen verscheidene personen te voet. Links op den achtergrond een ruitergevecht. i. h. m. op den voorgrond verscheidene afgehouwen hoofden.

De twee figuren rechts komen in omgekeerde copie voor op het vignet van de *Pascaart van Barbaria en Malta.* Zeeatlas 1700 N°. 103.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat nog eenige kaarten zijn uitgegeven in 1680 vóór de verleening van het privilegie. Zoo heeft de Heer J. Ph. van der Kellen een incompleet exemplaar van den Zeeatlas gezien, eveneens zonder titel, inhoudende 19 kaarten, zonder vermelding van privilegie, waaronder de hiervóór beschreven N°. 215, 216, 219, 221, 225 en 226. Daarin bevond zich echter tevens een gedrukt register, volgens hetwelk deze atlas 52 kaarten zoude moeten bevatten; de niet zeer duidelijke opgave van dit register schijnt nog te wijzen op eenige kaarten, waarvan de oudst bekende exemplaren, met vermelding van het privilegie, voorkomen in de eerste uitgave van den Zeefackel.

Latere drukken van den Zeeatlas na 1681 zijn van 1683, 1686, 1687, 1688, 1695, 1700, 1701, enz. In deze uitgaven komen wel meer kaarten voor met vignetten door J. Luyken, doch die zijn dan reeds vroeger in den Zeefackel verschenen in den druk 1682—1685.

Hetzelfde is het geval met een franschen *Atlas de la mer* 169-, vermoedelijk uitgegeven 1695 of 1696, daar zich daarin bevindt eene nieuwe kaart, N°. 43. *Nieuwe Paskaart der Zee Kusten van Gunea,* waarop het jaartal 1696 voorkomt en welke een vignet heeft met copiën naar verschillende vignetten, die reeds vroeger waren verschenen.

227 In deze uitgave bevindt zich echter eene geheel nieuwe kaart met vignet door J. Luyken, welke met het oog op het monogram van Karel XI niet later dan 1696 kan worden gesteld, n. l.:

N°. 11. *Nieuwe Wassende Graade Paskaart over de Geeheele Oost Zee Nieuwelycks Opgestelt door Nicolaas de Vries.*

i. r. o.: Vignet: rechts vrouw met sikkel en korenschoof, links twee

Polen in onderhandeling met een zeeman over een zak graan; daarnaast graanmeterswerktuigen. Bovenop: twee engeltjes met sikkel en korenaren, vasthoudende een schild met monogram van Karel XI, Koning van Zweden.

228 In de uitgave van 1700 komt wederom eene nieuwe kaart voor met vignet door J. Luyken, n. l.:

N°. 98. *Nieuwe Paskaart van de Geheele Swarte Zee van Constantinopolen tot Azak.* Opgedragen *aan den Doorlugtigsten Grood-magtigsten Vorst Peter Alexeowits Czaar, en Keyser der Russen &c.*

i. l. b.: Vignet: rechts een Turksch bevelhebber te paard, links twee Russische edelen in oud-Moscovitische kleeding te paard. Op den achtergrond een hevig gevecht tusschen de beide legers.

In de uitgave van den Zeeatlas in 1753 is deze opdracht verwijderd. De geheele kaart H. 525, B. 980 mm.

Deze kaart komt niet voor in de uitgave van 1695 met 147 kaarten, in het exemplaar behoorende aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden. De Heer J. Ph. van der Kellen heeft echter een exemplaar gezien van 1695, dat evenals de uitgaven van 1700 en 1701, een aantal van 160 kaarten inhield, en daaronder ook deze; terwijl daarin ook voorkwamen de copiën vermeld bij N°. 210, 211, N°. 222 en N°. 226.

229 Nog heeft op dezen Zeeatlas betrekking de navolgende Titelprent, welke alleen in den lateren afdruk bekend is, doch welke blijkens de manier van behandeling circa 1680 is vervaardigd. De prent wordt grootendeels ingenomen door een piedestal met het opschrift:

Sea-Atlas. Being a Book of Maritime Cards Describing The Sea Coasts. Capes. Headlands. Sands. Shoals. Rocks and Dangers. This Bays. Roads. Harbours. Rivers and Ports, in most of the known Parts of the World.

Atlas de la Mer. Representant toutes Les Costes Maritimes de l'Univers descouvertes & Cogneues. Très necessaire & commode Pourtous Pilotes. Maistres de Navire & marchands. Mis nouvellement en Lumiere & Imprimé.

Water-Werelt. Waer in vertoont werden alle de Zee-Kusten van het bekende des Aerdtbodems. noyt voor desen soo klaerlyck uytgegeven. ten dienste voor alle Zeevarende Personen.

Gedruckt by J. Robyn met Privilegio 1700.

Daarboven zit eene vrouw, het hoofd omstraald door een sterrenkrans, met de eene hand naar boven wijzende, terwijl zij met de andere eene aardglobe en een passer vasthoudt. Naast haar staat eene hemelglobe en achter haar drie kinderen, één rechts met een zeekaart, de twee andere links met Jacobsstaf en scheepskroon. Rondom haar wolken, waarin de maan, sterren en de dierenriem.

Naast het piedestal rechts een Hollandsche zeeman met bonten muts en met een dieplood, links een zeeman met eene muts op het hoofd, die een kompas beziet. Beneden: eene cartouche, omgeven door twee dolfijnen, en vertoonende twee zeilende schepen.

Onder den zeeman rechts: *Jan Luyken fecit* — H. 368, B. 216 mm.

1681

34

Jan van Loon en Claes Jansz. Vooght. De Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fackel.... t' Amsterdam, Gedruckt by Johannes van Keulen, Boeck en Zee-Kaart-Verkooper, aen de Oost-zyde van de Nieuwe-Brugh, in de Gekroonde Lootsman. 5 deelen in 2 banden. folio.

De algemeene opmerkingen, gemaakt bij de behandeling van den *Zeeatlas* zijn evenzeer van toepassing op den *Zeefackel*. De oudst bekende gezamentlijke uitgave der vijf deelen is van 1685, doch elk afzonderlijk verscheen reeds vroeger: Deel I 1682, Deel II, III en IV 1685, Deel V 1683. Vrij zeker echter zijn de kaarten nog vroeger uitgegeven; immers het privilegie is hetzelfde als dat voor den *Zeeatlas*, en gedateerd 17 Juli 1680; daarin wordt vermeld, dat dit werk nog nooit te voren was gedrukt *te weten soodanigh ofte correct niet als deselve nu waren gestelt*. In de *Bekentmakinge aen den Leezer* vóórin den *Zeeatlas* van 1681 evenwel wordt reeds melding gemaakt van de vijf deelen van den *ZeeFackel, gedruckt in vier Talen, te weten Duyts, Frans, Engels, en Spaens*; in de niet gedateerde *Voor reden aen den Leser* van Deel I van den Zeefackel 1682, wordt gesproken van reeds vroeger uitgegeven kaarten, doch die thans veel verbeterd zijn, vooral door hulp der opgaven van Schipper Dirk Jacobsz. Slikker van Aakersloodt, en tevens dat deel II reeds eene wijl in het licht geweest is, en dat Deel III spoedig zal verschijnen, terwijl van Deel IV en V alleen de inhoud wordt genoemd. Inderdaad sluiten hiermede de datums der opdrachten der deelen, zijnde:

Deel I aan Cornelis Tromp	30 October 1681.
Deel II aan Mr. Koenraad van Beuningen	25 April 1681.
Deel III aan Niklaas Witzen	12 April 1682.
Deel IV aan Mr. Jacobus Boreel	1 December 1684.
Deel V aan Johannes Hudde	1 Februari 1683.

Daarbij verdient nog opmerking, dat op eene kaart (N°. 274) in het opschrift het jaartal 1681 wordt vermeld, dat daarin is blijven staan tot in veel latere uitgaven.

De kaarten werden door elkaar gebruikt voor de beide atlassen, doch om de bij het voorgaande nummer vermelde reden is ook hier eene opgave onmogelijk, welke kaarten gevonden worden in elke der verschillende uitgaven.

Bovenvermelde uitgave van 1682—1685 bevat:

Titelprent en kaarten:

Deel	I	34	stuks,	waarvan	33	door	J.	L.,	en	daarvan nieuw	32
»	II	40	»	»	34	»	»	»	»	»	21
»	III	18	»	»	3	»	»	»	»	»	2
»	IV	25	»	»	24	»	»	»	»	»	23
»	V	24	»	»	20	»	»	»	»	»	18
		141	stuks,	waarvan	114	door	J.	L.,	en	daarvan nieuw	102

In deze uitgave komen alle kaarten voor, en de aldaar te vinden volgorde is hieronder in acht genomen. De naam van den maker ontbreekt op alle vignetten.

Op de titelprenten van Deel I en Deel V zijn de jaartallen 1682 en 1683 gedrukt; de andere deelen hebben alleen 168-, terwijl het laatste cijfer met de pen is ingevuld, naarmate het exemplaar werd verkocht.

Van de kaarten zijn genummerd:

Deel I N°. 3—26, No. 28—33.
» II N°. 3—10, N°. 12—20, N°. 22—30, N°. 32—38.
» III N°. 1—17.
» IV N°. 2—4, N°. 6—22½.
» V N°. 2—19.

De kaarten zijn in het geheel H. circa 498—516, B. circa 572—590 mm.

DEEL I.

0 *1.* Titelprent.

Eene vrouw, met eene schitterende ster op het voorhoofd, in de rechterhand eene aardglobe en in de linker eene brandende fakkel, staat op den rug van een door het water zwemmenden, grooten visch, op welks nek Mercurius gezeten is. Links twee Nereïden met spiegel en kinkhoorn, rechts twee andere met anker.

o. r. o.: *Ian Luyken invenit, et fecit.* — H. 400, B. 275 mm.

Onder de prent gedrukt: *De Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel, 't Eerste Deel.... vergadert Door Claas Jansz. Vooght, Geometra Leermeester der Wiskonst. t' Amsterdam, Gedruckt voor Johannes van Keulen, Boek- en Zee-kaart-verkooper, aan de Nieuw-brugh in de gekroonde Lootsman, 1682.*

31 *2.* N°. 1. *Nieuwe Paskaart, vande Geheele, Oosterzé, en Noortzé, Schip-Vaart,*

i. r. o.: Vignet: rechts staande vrouw met scheepskroon, links zittende engel, omziende bij de beschouwing van een atlas. Bovenop: eene globe en zeevaartkundige instrumenten. Boven deze, twee zwevende engelen met het wapenschild van Cornelis Tromp.

i. l. o.: Adresvignet: rechts een bloemvaas, links een engeltje. Bovenop: het wapenschild van Johannes van Keulen.

Boven in de kaart twee kleine vignetten: twee ijsberen en de walvischvangst.

Het adresvignet komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van de Garomne of Rivier van Bordeaux.* Zeeatlas 1683 N°. 21.

De beide kleine vignetten komen in omgekeerde copie voor op de *Wassende Graadekaart van de Noord Zee.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 13.

32 *3.* N°. 2. *Paskaart Van een Gedeelte der Noort Zee.*

i. r. b.: Vignet: boven: twee houthakkende mannen; beneden: vier rustende mannen en twee bokken bij omgehakte boomen.

i. l. o.: Adresvignet: rechts een engeltje, links eene herderin, vóór haar een engeltje met schaap. Bovenop: een vogel met het Amsterdamsche wapenschild, en nog hooger eene buste.

De groep links van het adresvignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretangne tot aan Groa.* Zeeatlas 1700 N°. 69.

4. N°. 3. *Paskaarte vande, Zuyder Zee,*
N°. 210 wederom gebruikt.

233 *5.* N°. 4. *Nieuwe Pascaert der gaten van Texel en 'T Vlie.*
i. r. o.: Vignet: rechts staande zeeman met dieplood, links twee mannen, van wie een op eene kaart afmetingen maakt, en een hond.

234 *6.* N°. 5. *Paskaart van Vriesland, Groeninger, en Emderland.*
i. l. b.: Vignet: rechts eene Friezin, links een zeeman. Beneden: twee vaten en een stapel kazen.
i. r. o.: Vignet: Triton en Nereïde, met dieplood.

235 *7.* N°. 6. *Paskaart vande Iade, Weser en Elve;*
i. l. o.: Vignet: zeven engeltjes bezig met schilderen, muziek maken enz.; één met een scheepskroon.
i. r. b.: Vignet: lange jacht op hazen.
Het laatste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Grenada en Murcia.* Zeefackel 1685, Deel III N°. 4.

236 *8.* N°. 7. *Paskaart vande West Kust van Jutland.*
i. l. b.: Vignet: rechts twee mannen, van wie één met geweer gewapend. Op den achtergrond een ruiter en een herder, die een lam draagt, links een loerende wolf. Beneden: twee geitjes door een hond bewaakt.

237 *9.* N°. 8. *Nieuwe Pascaert van Jutlandt en Noorwegen.*
i. l. b.: Vignet: rechts twee houthakkers, links twee rustende arbeiders.
i. r. o.: Adresvignet: twee engeltjes met twee herten of rendieren.
De engeltjes van het adresvignet komen in omgekeerde copie voor op de *Nieuwe Pascaart van Cadix.* Zeeatlas 1700 N°. 81.
Nogmaals komen zij voor op de *Paskaart vande Jutsche Kust tusschen de Eyder en Schagen,* voorkomende in: *De Nieuwe groote Verbeterde lootsmans weg-wyzer, Of nieuwe ligtende Zee-fakkel.... By Gerard van Keulen, 1717.* 4°.

238 *10.* N°. 9. *Paskaert Voor een gedeelte van de Cust van Noorwegen tot aen Gottenborg.*
i. r. b.: Vignet met afbeelding van allerlei dieren: wolf, eekhoorns, herten, geiten, paard, een arend, die een lam ontvoert.

239 *11.* N°. 10. *Nieuwe Pascaert van Schager-Rack.*
i. r. b.: Vignet: twee engeltjes, die eene ovale cartouche omkransen, met voorstelling van Neptunus op zijn zeewagen.
o. i. h. m.: Adresvignet. Bovenop een jong hert.

240 *12.* N°. 11. *Nieuwe Pascaert van de Sond en de Beldt.*
i. l. o.: Vignet: twee rustende jagers met twee honden. Op den achtergrond eene zwijnenjacht.
i. r. o.: Vignet: rustende jager met drie honden.

241 *13.* N°. 12. *Pas-kaert van de Cust van Noorwegen van Der Nues tot aen Bommel Sond.*
i. r. o.: Vignet: rechts een zeeman en een man, die stokvisch tot een bundel klopt, links twee handelaars en twee visschers.

2 *14.* N°. 13. *Nieuwe Paskaart van Noorwegen tot aan de Wtweer Klippen.*
i. l. o.: Vignet: rechts een watergod met stokvisschen en een uitstortend watervat, links eene vrouw met stedenkroon, hoorn des overvloeds, eene eekhoorn en een bekapte boomstam.
i. r. o.: Vignet: Neptunus met twee zeegoden.

3 *15.* N°. 14. *Paskaart van Noorwegen tot aan Swartenos.*
i. r. b.: Vignet: rechts een houthakker, op den achtergrond een hert, links vier mannen bezig met houtzagen.
i. r. o.: Vignet: een gewapende Triton in strijd met eene zeeslang.

4 *16.* N°. 15. *Paskaart van Noorwegen tot aan Heyligelander Leen.*
l. i. h. m.: Vignet: eene vrouw met een krans van korenaren gesierd, met eene bijl in de hand; nevens haar eene geit en twee eekhoorns.
i. r. o.: Twee watergoden, de eene met eene scheepskroon in de hand, meer naar achteren Arion op de dolfijn.
De geit van het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van t' Ras van Conquest en Fonteny.* Zeeatlas 1700 N°. 67.

15 *17.* N°. 16. *Pas-caert van Engeland tot aen Flamborger Hooft.*
l. i. h. m: Vignet: rechts eene schaapscherende vrouw en eene herderin met lam, links een herder met hond.
Het vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Wassende Graade Kaart van de Noort Zee.* Zeeatlas 1688 N°. 5.

16 *18.* N°. 17. *Nieuwe Paskaert van Engeland en Schotland.*
i. r. o.: Vignet: rechts twee zeegoden met gevangen visschen, links eene zeemeermin met spiegel.

17 *19.* N°. 18. *Nieuwe Pascaert van Schotlandt tot aan de Orcades Ylanden.*
b. i. h. m.: Vignet: rechts eene vrouw bezig eene kaart te teekenen, links drie engeltjes met kaart en verder verschillende zeevaartkundige instrumenten.
i. r. o.: Vignet: twee zeegoden.
De groep links van het eerste vignet komt in copie van dezelfde zijde voor op de *Pas Caart van Italia en Dalmatia.* Zeefackel 1685 Deel III N°. 12. Het tweede vignet in omgekeerde copie op de *Paskaart van Straat Gibraltar.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 32.

48 *20.* N°. 19. *Paskaart van Schotland, alsmede de Eylanden van Hitlandt en Fero.*
i. l. o.: Vignet: Neptunus sprekende met een zeegod en eene zeemeermin.
De figuur van Neptunus komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Biscaia en Asturien.* Zeeatlas 1700 N°. 74; die van de zeemeermin in copie van dezelfde zijde op de *Paskaert van Provence en Italiae.* Zeefackel 1685 Deel III N°. 7.

249 *21.* N°. 20. *Paskaart Van de Oost Zee tusschen Rostok, en Wyborg.*
i. l. b.: Vignet: boven: mijnwerkers aan den arbeid; beneden: eene ijzersmelterij.
i. r. o.: Adresvignet: rechts een Samojeed op een rendier en een mijnwerker bij een smeltoven, links eene vrouw met korenaren en een sikkel, en een zittende man.

De ijzersmelterij komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Grenada en Murcia.* Zeefackel 1685 Deel III N°. 4.

250 *22.* N°. 21. *Paskaart voor de Oost Zee tot Schenkkenes.*

i. r. o.: Vignet: rechts eene fluitblazende herderin, links een rund en twee schapen. Bovenop: twee honden.

Het vignet komt in copie van dezelfde zijde voor op de *Wassende Graadekaart van de Spaanse Zee.* Zeeatlas 1688 N°. 62. De figuur der herderin komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretangne tot Groa.* Zeeatlas 1700 N°. 69.

251 *23.* N°. 22. *Paskaart voor de Oost Zee tot aan Stokholm.*

i. r. b.: Vignet: eene vrouw met de stedekroon op het hoofd en een houweel in de hand reikt een steen aan de verpersoonlijking van het Vuur met eene vlam op het hoofd, links een smid met hamer, nijptang en lamp.

252 *24.* N°. 23. *Nieuwe Paskaert van het Stockholmse Liet.*

i. r. b.: Vignet: rechts een mijnwerker, links een heer met portefeuille onder den arm. Bovenop: een blok metaal te midden der vlammen, die aangeblazen worden. Beneden: mijnwerktuigen en gegoten metalen platen.

253 *25.* N°. 24. *Paskaart voor de Oost Zee tot aan Parnout.*

i. h. m.: Vignet: rechts eene vrouw met korenaren en sikkel, verder naar achteren een ploegende landman, links een man met een zwaard gewapend; op den achtergrond een ruiter en een voetganger in gesprek. Boven: twee engeltjes, die een hert omkransen.

254 *26.* N°. 25. *Paskaart voor de Oost Zee tot Beooste Kok.*

b. i. h. m.: Vignet: rechts een man met een jong hert onder den arm, links eene vrouw met klein kind.

i. r. o.: Vignet: twee zeegoden.

Een gedeelte van het tweede vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretangne en Poictou.* Zeeatlas 1700 N°. 70.

255 *27.* N°. 27. *Paskaart van de Noort Zee tot: Nova Zemla.*

i. r. o.: Vignet: rechts drie Samojeeden, de eene met een boog, de tweede met een walruskop, de derde bezig eene ski aan te binden; op den achtergrond een Samojeed in eene rendierslede en twee ijsberen; links eene vrouw, bezig geiten te melken, verder links een vos.

Boven in de kaart: Klein vignet: walvischvangst.

De groep rechts van het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Wassende Graadekaart van de Noord Zee.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 13. De figuur van de melkster en hare geiten komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van de Sond.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 10.

256 *28.* N°. 28. *Paskaart van Finmarken.*

i. r. b.: Vignet: rechts, drie mannen warmen zich bij een vuur; links, houthakkers maken takkenbossen.

i. r. o.: Vignet: vijf jeugdige zeemeermannen.

Het tweede vignet komt in omgekeerde copie gedeeltelijk voor op de *Pascaart van Bretangne en Poictou.* Zeeatlas 1700 N°. 70.

7 *29.* N°. 29. *Paskaart van Finmarkken en Lapland.*

i. r. b.: Vignet: vier engeltjes spelen blindeman.

i. r. o.: Vignet: eene reede met vier schepen; op den voorgrond kooplieden, bezig hunne waren in te laden.

Boven in de kaart: Klein vignet: Neptunus wijzende naar eene rots.

Het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaert van t' Schager-Rak.* Zeeatlas 1700 N°. 16.

58 *30.* N°. 30. *Paskaart van de Witte Zee tot Pelitza.*

i. l. o.: Vignet: rechts Laplandsche vrouw en kind, links twee Laplanders in gesprek; op den achtergrond vier Laplanders in gevecht met een ijsbeer.

59 *31.* N°. 31. *Paskaart van de Witte Zee tot aan Kovoda.*

i. r. b.: Vignet: rechts twee herten, links een hert door twee kinderen bereden en geleid.

i. l. o.: Adresvignet: drie engeltjes torsen eene globe, waarop een vierde zit en waarheen de Faam wijst, aan wier voet een vijfde engeltje zich bevindt.

De groep links van het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van de Sond.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 10. De figuur van de Faam uit het adresvignet komt in omgekeerde copie voor op de *Wassende Graadekaart van de Noord Zee.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 13.

60 *32.* N°. 32. *Paskaart van de Rivier de Dwina.*

i. h. m.: Vignet: rechts een zittende Moscoviet en achter hem een staande, die een gemuilbanden beer aan een koord houdt; op den achtergrond een Moscovietisch edelman te paard; links een dergelijk edelman, staande naast een opgetoomd hert; op den achtergrond een berenleider.

i. r. o.: Adresvignet: twee naakte kinderen met bonte mutsen.

61 *33.* N°. 33. *Paskaarte van Ysland, Spitsberge. en Ian Mayen Eyland.*

Bevat drie kaarten, elk met klein vignet:

i. l. o.: Twee mannen bij stokvischvaten — en pakken.

r. i. h. m.: Twee beren en een adelaar.

i. r. o.: Twee matrozen, de eene in strijd met een walrus.

Verder nog i. h. m.: Klein vignet: walvischvangst.

Het derde vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pas-kaart Van de Kust van Holland, tusschen Vliland en 't Land van Schouwen,* voorkomende in: De Nieuwe Zee-fakkel. 1717. 4°. De eene matroos heeft hier in plaats van eene harpoen, eene lijn in de hand, terwijl de andere niet meer een walrus bevecht, maar zijn schippershaak in den bodem steekt.

DEEL II.

Titelprent.

Negen mannen, de meeste in zeemansgewaad, drie zittende en zes staande, rondom eene aardglobe. Links is één bezig met afmetingen op eene kaart, daarachter maakt een tweede eene observatie met den Jacobsstaf, terwijl twee andere in gesprek zijn, waarvan de meest naar voren geplaatste een geopend boek en eene fakkel in de hand houdt. Verder naar rechts zijn twee mannen bezig met afmetingen op de globe, waarop een derde toeziet, terwijl een tweetal in het beschouwen van een atlas verdiept is.

Boven in de lucht, onder den Dierenriem, voorstelling van den Olympischen hemel op wolken met Jupiter, Juno, Mars, Venus, Apollo, Chronos, Diana en Mercurius, benevens de verpersoonlijking der Scheepvaart. — H. 395 B. 265 mm.

Deze titelprent is niet door Luyken gegraveerd, het benedengedeelte vermoedelijk naar zijne teekening, het bovengedeelte gecopiëerd naar de waarschijnlijk door W. Swidde of door Romeyn de Hooghe vervaardigde Wereldkaart uit de Zeeatlas van 1683.

262 *34.* N°. 1. *Nieuwe Paskaert vande Gheheele Westersche Scheep-Vaert.*
i. r. b.: Vignet: rechts, een neger onderhandelt met twee Turken over ivoor en stofgoud: links een zeeman en twee kooplieden met verschillende goederen.
i. l. o.: Vignet: een zeegod en een woest zeepaard door drie Tritons tegengehouden.
Het linkergedeelte van het tweede vignet komt in copie van dezelfde zijde voor op de *Paskaert van Provence en Italiae.* Zeefackel 1685. Deel III N°. 7.

35. N°. 3. *Paskaarte van de, Zuyder Zee,*
N°. 210 voor de tweede maal in dezen atlas gebruikt.

36. N°. 4. *Nieuwe Pascaert van de gaten van Texel en 'T Vlie.*
N°. 233 voor de tweede maal in dezen atlas gebruikt.

263 *37.* N°. 5. *Nieuwe Paskaert van Hollandt.*
i. r. b.: Vignet: rechts eene karnende boerin, links een zittende boer bij boter en kaas; op den achtergrond boerin met melkemmers.
i. l. b.: Twee engeltjes met het wapenschild van Holland in ovale cartouche.

264 *38.* N°. 8. *Paskaart van Zeeland.*
i. l. o.: Vignet: vrouw met scheepskroon met drie engeltjes en een waterleeuw.

265 *39.* N°. 9. *Nieuwe Pascaert van Vlaenderen.*
i. l. b.: Vignet: eene vrouw schudt een hoorn des overvloeds uit, welks inhoud door vier engeltjes wordt weggedragen.
Boven in de kaart: Klein vignet: valkenjagers.

266 *40.* N°. 10. *Nieuwe Paskaert van Engelandt van Dover tot Dunwich.*
i. r. b.: Vignet: drie engeltjes, één met een vuurbaken, een ander met medaillonportret van Karel II.

267 *41.* N°. 11. *Paskaart van 't Canaal Engelandt Schotlandt en Yrland.*
b. i. h. m.: Vignet: rustende herder en hond met vier schapen; op den achtergrond eene kudde.

268 *42.* N°. 12. *Pascaert van de Canael.*
i. r. o.: Vignet: drie engeltjes met bloemslingers.
Het vignet i. l. b. is van eene andere hand.

269 *43.* N°. 13. *Pas-kaert van de Canael, Tusschen Engelandt en Vrancryck.*
b. i. h. m.: Vignet: rechts het proeven van wijn uit de vaten, links het binnenbrengen der druiven op ezels, en het wijnpersen.

i. r. o.: Vignet: eene herderin en een fluitspelende herder, met bok en drie schapen.

44. N°. 14. *Pas-caert van de Canael, tot aen de Sorlinges.*

i. r. o.: Vignet: drie vrouwen, eene met scheepskroon, en drie kinderen, bezig met eene globe, eene kaart en zeevaartkundige instrumenten.

45. N°. 15. *Nieuwe Paskaert van Engelant tot an S David Hoeck.*

i. r. o.: Vignet: rechts, een deftig heer en dame met negerknechtje beschouwen het portret van Karel II, links aflevering van stukken laken; op den achtergrond eene kudde.

46. N°. 16. *Nieuwe Pas-kaert vande oost Kust van Yrland en de west Kust van Engeland.*

i. l. o.: Vignet: rechts twee doggen, links een armoedig gekleed man.

47. N°. 18. *Pascaert, vande Westkust van Schotlant.*

o. i. h. m.: Vignet: rechts zeeman met dieplood, links twee personen, de eene met eene kaart, de andere met eene globe.

48. N°. 19. *Paskaart vande West Cust van Yrlandt.*

b. i. h. m.: Vignet: eene hut, vóór welker ingang eene vrouw en kind den man afwachten, die de kudde huiswaarts drijft.

i. l. o.: Adresvignet: twee engeltjes.

Onder de omschrijving der kaart staat *A°. 1681*, en dit jaartal is later niet uitgeslepen, maar is nog te vinden b. v. in de uitgave van den Zeeatlas van 1701, kaart N°. 61.

49. N°. 20. *Nieuwe Pascaert, van de suyt syde van Yrlandt.*

b. i. h. m.: Vignet: voorstelling van het melken, karnen, boter verpakken, en verkoopen.

i. r. o.: Adresvignet: twee engeltjes met bloemkorf.

Een der engeltjes van het adresvignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretagne van Groa tot Penmarck.* Zeeatlas 1700 N°. 68.

De figuren van eene melkende, en eene karnende boerin op den achtergrond van het eerste vignet komen in omgekeerde copie voor op de *Paskaart vande Jutsche Kust tusschen de Eyder en Schagen*, in: De Nieuwe Zee-fakkel. 1717. 4°.

50. N°. 21. *Paskaert van Cales tot Cadix.*

N°. 217 wederom gebruikt.

51. N°. 22. *Paskaart van Bretaigne, Poictou en Xaintonge.*

i. l. o.: Vignet: naast een sater, die het wapenschild van Frankrijk vasthoudt, zit Bacchus op een vat en giet een straal wijn in eene schelp, die door twee zeegoden opgehouden wordt.

52. N°. 23. *Pascaert van de Rievier van Bovrdeavx tot aen Castro.*

i. l. b.: Vignet: vijf jagers, waarvan drie bovenop; rechts een, knielende met een gedooden haas; links een, te paard met jachthoorn. Verder honden en gedood wild.

De figuren, welke zich rechts en links bevinden, komen in omgekeerde copie voor op de *Wassende Graade Kaart van de Noort Zee.* Zeeatlas 1688

N°. 5. Twee van de figuren bovenop komen in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretagne van Groa tot Penmarck.* Zeeatlas 1700 N°. 68.

278 *53.* N°. 24. *Pascaert vande Kust van Biscaia.*

Boven i. h. m.: Vignet: rechts het verkoopen der vruchten in groote zakken aan handelaars, links het plukken en verzamelen der vruchten door twee mannen en drie vrouwen.

o. i. h. m.: Vignet: de Hoop voorgesteld als eene vrouw met een anker en met een valk op de hand; naast haar een engeltje.

Beide vignetten hebben ook gediend voor de *Wassende Graade-kaart der Cust van Poortugaal.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 31 na uitslijping der oorspronkelijke kaart.

279 *54.* N°. 25. *Pascaert van Galissien.*

i. l. b.: Vignet, omgeven door twee saters en vier engeltjes, waarvan twee op bazuinen blazen.

i. r. o.: Vignet: vijf zeegoden met een zeehond.

De bazuinblazende engeltjes van het eerste vignet komen voor in copie van dezelfde zijde op de *Pascaart van Galissen.* Zeeatlas 1700 N°. 75, en in omgekeerde copie op de Titelprent van Deel III van den Zeefackel 1685. De figuren van het tweede vignet komen in omgekeerde copie voor gedeeltelijk op de *Paskaart der Zeekusten van Biscaia en Asturien.* Zeeatlas 1700 N°. 74; gedeeltelijk op de *Pascaart van Galissen.* Zeeatlas 1700 N°. 75.

280 *55.* N°. 26. *Paskaart van Gallissien en Portugal.*

i. l. b.: Vignet: een gebouw, waarin pakken worden binnengedragen, die op een ezel zijn aangevoerd. Op den voorgrond rechts een zittend, armoedig gekleed man, links een deftig gekleed Portugees; tusschen hen kisten en balen.

i. r. o.: Vignet: twee zeegoden beschouwen een kompas.

281 *56.* N°. 27. *Paskaart van Portugal tot Besuyde de Barlenges.*

i. r. b.: Vignet: twee mannen en eene vrouw, bezig met het vullen van een aantal grootere en kleinere kruiken met wijn of olie; meer daarvan wordt op een ezel aangevoerd. Rechts twee handelaars in onderhandeling over vruchten, welke een van hen nauwkeurig onderzoekt.

i. l. o.: Vignet: drie engeltjes.

Een der engeltjes van het tweede vignet komt in copie van dezelfde zijde voor op de *Pascaart van Bretagne van Groa tot Penmarck.* Zeeatlas 1700 N°. 68.

282 *57.* N°. 28. *Nieuwe Paskaart van Portugal tot aen C. d. S. Vincente.*

o. i. h. m.: Vignet: rechts Mercurius zittende aan den voet van den Tijd, die den sluier opheft van eene aan de andere zijde staande vrouw, die van dieplood, anker en vlammenden vuurkorf is voorzien.

i. r. b.: Adresvignet: velum door een zwevenden engel vastgehouden.

283 *58.* N°. 29. *Nieuwe Paskaart van Reino Do Algarve.*

b. i. h. m.: Vignet: rechts een handelaar met een matroos; daarachter

twee mannen; links wijst een zittend Spanjaard hen op allerlei producten, welke door drie mannen worden aangevoerd.

i. r. o.: Vignet: drie zeegoden, waarvan de ééne een gevangen visch omhoog houdt.

De figuur met den visch van het laatste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretangne en Poictou.* Zeeatlas 1700 N°. 70.

4 *59.* N°. 30. *Nieuwe Paskaart van Hispania en Barbaria.*

l. i. h. m.: Vignet: Jason in strijd met een vuurblazenden stier ter verovering van het gulden vlies.

r. i. h. m.: Adresvignet: een Turk te paard, met twee volgelingen te voet.

Het gulden vlies uit het eerste vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van de Sond.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 10.

60. N°. 31. *Paskaart van de Cust van Portugal, Barbaria, en Genehoa.*

N°. 221 wederom gebruikt.

5 *61.* N°. 32. *Paskaart van de Kust van Maroca.*

i. l. o.: Vignet: rechts de Hoop met anker en valk; naast haar een zeegod met fakkel; links eene vrouw met eene ster op het hoofd en met eene aardglobe in de hand; nevens haar eene hemelglobe en daarachter twee mannen — de een met eene scheepskroon en knods, de ander met een Mercuriushoed — die een kompas beschouwen.

De figuren komen in omgekeerde copie voor, die van de zeevaart, op de *Paskaart van Biscaia en Asturien,* Zeeatlas 1700 N°. 74, en die links, op de *Titelprent* van Deel III van den Zeefackel 1685.

6 *62.* N°. 33. *Nieuwe Pascaert vande Kust van Maroca en Zanhaga.*

i. l. o.: Vignet: een liggende riviergod, die door een persoon met vleugels, uit wiens mond eene rookkolom komt, wordt gewezen op den strijd van een gewapenden zeegod tegen een zeemonster.

7 *63.* N°. 34. *Paskaart van de Kuste van, Gualate en Arguyn.*

i. r. b.: Vignet: rechts een Turksch krijgsman met pijl en boog gewapend, links een Turksche handelaar met verschillende goederen; daarachter een kameel. Bovenop: in eene cartouche, omlijst door twee slangen, eene Turksche wilde-zwijnenjacht.

i. l. o.: Vignet: eene figuur, borstbeeld met passer.

De kameel en zijn drijver komen in omgekeerde copie voor op de *Titelprent* van Deel III van den Zeefackel 1685.

88 *64.* N°. 35. *Nieuwe Paskaert, van de Kust van Genehoa.*

i. l. b.: Vignet: een zittend Europeaan weegt stofgoud af, dat hij ontvangt van twee inlanders in ruil tegen een spiegel, klokken, messen, enz.; op den achtergrond een gewapende neger en een olifant.

r. i. h. m.: Klein vignet: strijd van een neger en een krokodil.

Het kleine vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaert van Provence en Italiae.* Zeefackel 1685. Deel III N°. 7.

65. N°. 36. *Nieuwe Pascaert van alle de Vlaemse Eylanden.*

N°. 223 wederom gebruikt.

66. N°. 37. *Nieuwe Pascaert van al de Carnarisse Eylande.*
N°. 224 wederom gebruikt.

67. N°. 38. *Nieuwe Paskaart Van de Zoute Eylanden,*
N°. 225 wederom gebruikt.

DEEL III.

Titelprent.
Eene vrouw met eene fakkel in de eene hand, en in de andere het wapenschild van Nicolaas Witsen. Rechts van haar omgekeerde copiën der figuren van N°. 285 en N°. 287, links evenzoo van N°. 221. Onder deze hoofdvoorstelling ziet men vier strijdende schepen door de opening van een opengeschoven gordijn, dat vastgehouden wordt door twee bazuinblazende engeltjes, zijnde omgekeerde copie van N°. 279. — H. 378, B. 272 mm.
Is niet door Luyken gegraveerd, noch naar zijne teekening.

68. N°. 3. *Nieuwe Paskaart van Hispania en Barbaria.*
N°. 284 voor de tweede maal in dezen atlas gebruikt.

289 *69.* N°. 14. *Paskaart van de, Archipelagusche, Eylanden.*
i. l. o.: Vignet: twee vrouwen, waarvan de eene een schild vasthoudt, waarop de wet, het kruis en de koran zijn afgebeeld; onderaan een leeuwenpaar.
De figuur van de vrouw met het schild komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van de Garomne.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 30.

290 *70.* N°. 16. *Archipelagusche, Eylanden.*
i. r. b.: Adresvignet: rechts een Europeaan, links een Turk.
i. r. o.: Vignet: een Turk en een Europeaan in onderhandeling over een tapijt, waarbij een tweede Oosterling toeziet, en een dienaar nieuwe stukken aanbrengt; op den achtergrond het lossen van goederen uit een schip.
De figuur rechts van het adresvignet komt in omgekeerde copie voor op de *Nieuwe Pascaart van Cadix.* Zeeatlas 1700 N°. 81.

DEEL IV.

291 *71.* Titelprent.
De zeevaart, voorgesteld als eene vrouw, het hoofd gedekt met eene sfeer en houdende in de eene hand eene helder brandende fakkel, en in de andere een scheepsroer, zit op een schelpwagen, getrokken door twee zeepaarden. — H. 394, B. 258 mm.

292 *72.* N°. 1. *Paskaart van West Indien.*
i. r. b.: Vignet: rechts eene staande vrouw met een rol papier. Bovenop, drie engeltjes, links op den achtergrond het binnenbrengen van suikerriet door negers.

293 *73.* N°. 2. *Pas-kaart van Guiana.*
i. l. b.: Vignet: twee Indianen. Bovenop, twee getemde panters.

294 *74.* N°. 3. *Pas-kaart vande Rivieren Commewini Suriname en Cupanama.*
i. l. b.: Vignet: Indiaan met suikerriet; daarbij een schildpad.

i. r. o.: Vignet: het vullen van vaten door negers; middenin twee Europeanen, die de waren onderzoeken.

295 *75.* N°. 4. *Pas kaart van Guiana Tusschen R. Cupanama en R: Oronoque.*
i. r. b.: Vignet: rechts een Europeaan, links een Indiaansch opperhoofd.

296 *76.* N°. 5. *Pas kaart van Rio Oronoque.*
i. l. b.: Vignet: planten en een aap.
i. r. o.: Vignet: twee mannen bij eenige groote pakken, rechts een zeegod op een visch, links Neptunus op een zeepaard.

297 *77.* N°. 6. *Pas kaart van de Caribes.*
i. r. o.: Vignet: rechts Mercurius, links eene vrouw met scheepskroon.
De figuur van Mercurius komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart vande Zeekusten Van Aunis en Saintonge.* Zeeatlas 1700 N°. 71.

298 *78.* N°. 7. *Pas kaart van S. Iuan de Porto Rico.*
i. l. o.: Vignet: twee vrouwen, de eene rechts met scheepskroon en Jacobsstaf, de andere links met sfeer en kompas.
De figuur links komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart vande Zeekusten Van Aunis en Saintonge.* Zeeatlas 1700 N°. 71.

299 *79.* N°. 8. *Pas-kaart van Venezuela.*
i. r. o.: Vignet: Neptunus met een vijftal volgelingen.

300 *80.* N°. 9. *Pas-kaart van de Zuyd-Kust van Espanjola.*
i. r. o.: Vignet: rechts engeltje met papegaai, links twee engeltjes met bloemvaas.

301 *81.* N°. 10. *Pas kaart van de Noord Kust van Espaniola.*
i. l. o.: Vignet: rechts een Spanjaard, links een matroos met passer en dieplood. Bovenop: zeevaartkundige instrumenten en een aap.
De figuur rechts komt in omgekeerde copie voor op de *Nieuwe Pascaart van Cadix.* Zeeatlas 1700 N°. 81.

302 *82.* N°. 11. *Pas-kaart van de Zee Kusten van Carthagena.*
i. l. o.: Vignet: twee mannen, één rechts en één bovenop, een kompas beschouwende, links een derde met eene opgerolde kaart.
De groep der twee mannen komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van de Garomne.* Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 30.

303 *83.* N°. 12. *Pas-kaart vande Zuyd kust van Cuba.*
i. r. o.: Vignet: rechts een panter en eene slang, links een Indiaan met tammen panter.

304 *84.* N°. 13. *Pas-kaart van de Golff de Guanaios.*
r. i. h. m.: Vignet: twee engeltjes, het eene rechts bloemen plukkend, het andere links met eene schitterende ster op het hoofd.

305 *85.* N°. 14. *Pas Kaart van de Golff van Mexico.*
i. r. b.: Vignet: twee engeltjes, het eene rechts met spiegel en slang, het andere links met anker en valk.
De figuur links komt in omgekeerde copie voor op de *Pascaart van Bretangne en Poictou.* Zeeatlas 1700 N°. 70.

306 *86.* N°. 15. *Pas kaart van de Boght van Florida.*
o. i. h. m.: Vignet: twee zeegoden met drietand en Aeoluszak.

307 *87.* N°. 16. *Pas Kaart vande Noord Oost Kust van Cuba.*
i. l. b.: Vignet: twee Indianen, de eene met een papagaai, de andere met een pijlkoker. Bovenop, een aap.

308 *88.* N°. 17. *Pas Kaart van I. La Barmuda.*
i. l. b.: Vignet: vier engeltjes, waarvan één vlucht voor een grooten visch.
i. r. o.: Vignet: twee engeltjes in gesprek.

309 *89.* N°. 18. *Pas Kaart van de Kust van Carolina.*
r. i. h. m.: Vignet: twee Indianen met pijl en boog gewapend.

310 *90.* N°. 19. *Pas Kaart van de Zee Kusten van Virginia.*
i. r. b.: Vignet: rechts de Hoop, eene vrouw met anker en een valk op de hand, links een man met eene vlam op het kale hoofd en een door den wind opgeblazen zeil.

311 *91.* N°. 21. *Pas-Kaart van de Boght van Niew Engeland.*
i. l. b.: Vignet: rechts op den achtergrond een Europeaan met twee Indianen onder een palmboom, links een Indiaan met speer en boog.
De groep rechts komt in omgekeerde copie voor op de *Nieuwe Paskaart van Gunea* gedateerd 1696. Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 43.

312 *92.* N°. 22. *Pas-kaart, vande Zee-Kusten, van Terra Nova.*
i. l. b.: Vignet: rechts twee engeltjes, het eene met eene sfeer, het andere links met een Jacobsstaf.
Dit vignet komt in omgekeerde copie voor op de *Paskaart van t' Ras van Conquest en Fonteny.* Zeeatlas 1700 N°. 67.

313 *93.* N°. 22½. *Pas-kaart van de Grand Banq By Terra Neuff.*
i. r. o.: Vignet: rechts eene vrouw met staf, die een vos en eene slang vasthoudt; aan haar voet drie groote visschen, links vier kinderen aan den arbeid met een vischnet.

94. N°. 23. *Pascaarte vande Noorder Zee custen van America.*
N°. 214 wederom gebruikt.

DEEL V.

314 *95.* Titelprent.
Rechts de verpersoonlijking van Afrika als eene vrouw met veeren kroon; naast haar olifantstanden en op haar schoot een kistje met paarlen en goud. Achter haar twee negers, waarvan een met een zonnescherm. Zij wordt aangesproken door Mercurius, die een geldzak in de hand houdt; achter deze eene vrouw met eene scheepskroon, eene blinkende ster op het hoofd, en eene brandende fakkel in de hand. Op den voorgrond een zeegod met drietand.
o. l. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.* — H. 376, B. 244 mm.

96. N°. 1. *Pascaarte vande Zee custen van Guinea, en Brasilia.*
N°. 225 wederom gebruikt.

315 *97.* N°. 2. *Pas Caarte van Rio Gambia.*
b. i. h. m.: Vignet: een Indiaan verdedigt zich met eene bijl tegen twee slangen. Daarbij een aap en eene schildpad; op den achtergrond twee buffels.
i. r. o.: Vignet: twee Tritons, waarvan één gewapend.

316 *98.* N°. 3. *Pas Caarte vande Gryen-Cust.*
b. i. h. m.: Vignet: rechts twee negers, waarvan één op een olifant, links drie negers, waarvan twee belast met olifantstanden.
i. l. o.: Vignet: een Europeaan, in gesprek met vier inlanders, tracht een olifantstand tegen een mes te ruilen.

317 *99.* N°. 4. *Pas-caert vande Goud Cust in Guinea.*
o. i. h. m.: Vignet: rechts, een Europeaan toont aan eene negerin een spiegel, links twee negers bezig iets boven een groot vuur te doen smelten. Bovenop: twee apen, de eene met eene weegschaal.

318 *100.* N°. 5. *Pascaert vande Bocht van Benin.*
i. l. b.: Vignet: twee negers, de eene staande, de andere slapende.
i. r. o.: Vignet: vijf engeltjes zien naar den strijd van Tritons met een grooten visch.

319 *101.* N°. 6. *Pascaarte van de Bocht van Gabon.*
o. i. h. m.: Vignet: twee negers met papegaaien, apen, eene schildpad enz.
i. l. o.: twee personen, op den achtergrond twee zeegoden.

320 *102.* N°. 8. *Pas caert vande Custen van Angola.*
i. r. b.: Vignet: twee negers met speren bevechten een stier, daarachter eenige runderen.
i. l. o.: Adresvignet: rechts een neger in gesprek met een Triton, links een Indiaan met speer.

321 *103.* N°. 9. *Pas caert van de Costa de Caffres.*
i. r. o.: Vignet: drie kaffervrouwen en hare kinderen, daarbij een papegaai.

322 *104.* N°. 10. *Pas-Kaart, van, Brazilia, Tusschen, Cabo Noord, en Cabo de Cuma.*
i. l. o.: Vignet: rechts Mercurius in gesprek met eene jonge vrouw, die een korf opent, links eene vrouw met kruis en rozenkrans. Daarnaast een bekranste stier. Bovenop: een papegaai.

323 *105.* N°. 11. *Pas-Kaart, van, Brazilia, tot Bahia Baxa.*
i. l. o.: Vignet: rechts eene vrouw met fakkel, die eene globe vasthoudt; naast haar een Triton met een vuurkorf, links naakte man met fakkel.

324 *106.* N°. 12. *Pas-kaart, van, Brazilia, tot Punto de Lucena.*
i. l. b.: Vignet: rechts een Indiaansch opperhoofd, links eene Indiaansche vrouw.
i. l. o.: Vignet: vier Brazilianen bezig met zagen van campêchehout.

325 *107.* N°. 13. *Pas-Kaart, van, Brazilia, tot Cabo S. Augustino.*
b. i. h. m.: Vignet: twee inboorlingen.
i. r. o.: Adresvignet: een oude Triton met scheepskroon en een visch, en drie jongere, waarvan een met een Jacobsstaf.
De drie jonge Tritons komen in omgekeerde copie voor op de *nieuwe Paskaart van Gunea* gedateerd 1696. Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 43.

326 *108.* N°. 14. *Pas-kaart van Brazilia, tot Rio Coroipo.*
i. r. b.: Vignet: drie Indianen, één rechts met eene groote bijl, een tweede links met pijl en boog gewapend.
i. l. o.: Vignet: Neptunus op een zeepaard, daarnaast een blazende Triton.

327 *109.* N°. 15. *Pas-kaart van Brazilia, tot Rio Ponica.*
i. l. b.: Vignet: rechts een Indiaan met langen pijl, links twee Indiaansche vrouwen. Bovenop: een aap en een papegaai.
i. r. o.: Vignet: een man, blazende op een kinkhoorn, waarnaar een Triton luistert.

328 *110.* N°. 16. *Pas-kaart van, Brazilia, tot Rio das Contas.*
i. l. o.: Vignet: rechts een Europeaan, blazende op eene trompet, op welker draperie eene scheepskroon is geborduurd; naast hem twee Tritons. Links twee Indianen.

329 *111.* N°. 17. *Pas-kaart van Brazilia, tot Cabo S. Thome.*
i. r. o.: Vignet: twee naakte mannen in gevecht met een zeemonster. Op den achtergrond een Triton.

330 *112.* N°. 18. *Paskaart van, Brazilia, tot I. S. Catharina.*
i. r. o.: Vignet: rechts een Europeaan door een Indiaan naar diens woning geleid, links onderhandeling van een Europeaan en twee Indianen.
De groep rechts komt gedeeltelijk voor in copie van dezelfde zijde op de *Nieuwe Paskaart van Gunea,* gedateerd 1696. Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 43.

331 *113.* N°. 19. *Pas-kaart, van, Brazilia, tot C. S. Anthonio.*
i. l. b.: Vignet: rechts een zich verschuilende Indiaan, achter hem een zestal andere. Links een tijger, die een gevangen aap onder den klauw houdt en opziet naar twee apen en een papegaai bovenop.
i. l. o.: Vignet: twee kinderen, het eene met een lang riet in de hand.
De figuren op den achtergrond van het eerste vignet komen in omgekeerde copie voor op de *nieuwe Paskaart van Gunea,* gedateerd 1696. Zeeatlas, Fransche uitgave 169- N°. 43.

114. N°. 23. *Pascaarte vande Noord Oost Cust van Asia.*
N°. 228 wederom gebruikt.

De jaartallen, vermeld op de titels gedurende de eerste jaren, zijn:
Deel I 1682, 1688, 1695, 1704.
» II 1685, 1687, 1689, 1695, 1704.
» III 1685, 1687, 1689, 1699.
» IV 1685, 1687, 1689.
» V 1683, 1684.

De Heer J. Ph. van der Kellen heeft een exemplaar gezien van den Zeeatlas van 1695, dat evenals de uitgaven van 1700 en 1701 een aantal van 160 kaarten inhield, en waarin ook voorkwamen de copiën vermeld onder: N°. 257; N°. 244 en 312; N°. 275, 277 en 281; N°. 232 en 250; N°. 254, 256, 283 en 305; N°. 297 en 298; N°. 248, 279 en 285; N°. 279; en N°. 237, 290 en 301.

35

Gerardus Blasius, Anatome Animalium.... Amstelodami, Sumptibus Viduae Joannis à Someren, Henrici & Viduae Theodori Boom. MDCLXXXI. 4°.

2 Titelprent.

De Natuur, die door een aantal dieren omringd middenin staat, wordt ontsluierd door eene vrouw met eene brandende lamp op het hoofd. Op den voorgrond twee engeltjes bezig met het beschouwen van zeedieren en van het inwendige van een haas.

Rechts een muur, bekroond met eene bloemvaas, waaromheen eene slang zich kronkelt. Op den muur staat: *Gerardi Blasii Anatome Animalium*

i. d. m.: *Amstelodami. Apud Viduam Joannis a Someren Henricum et Viduam Theod. Boom. 1681.*

i. r. o.: *Ian Luyken invenit. et fecit* — H. 227, B. 173 mm.

36

W. Goeree, d' Algemeene Bouwkunde, Volgens d'Antyke en Hedendaagse Manier.... t'Amsterdam, By Wilhelmus Goeree, op 't Rokin in Cicero. 1681. 8°.

3 *1.* Vignet op den gedrukten titel.

Links Amphion, spelende op eene luit, terwijl tegenover hem de steenen zich opwaarts bewegen en alzoo de muur van Thebe gebouwd wordt. — H. 59, B. 80 mm.

Dit vignet is eene copie van dezelfde zijde naar het prentje van François Chauveau, voorkomende in: *Metamorphoses d' Ovide en rondeaux par M. de Benserade. Paris 1676.* 4°.

4 *2.* Vignet boven de opdracht.

Op den voorgrond drie engeltjes; het eene houdt geknield het wapenschild van Nicolaes Witsen, waarnaar de tweede heenwijst, terwijl de derde het wapenschild van Johannes Hudde doet steunen op een stuk muur, dat tot opschrift heeft: *Labor Omnia Vincit.* Op den achtergrond rechts een afgodsbeeld, aan den voet waarvan drie engeltjes een balk bearbeiden. Links ruïnen van gebouwen, waarbij twee engeltjes met houweel werkzaam.

Rechts geheel op den voorgrond het voetstuk van een kolom waarop *I. L.* — H. 51, B. 96 mm.

Van achteren bedrukt.

Een latere druk van dit werk is te Amsterdam, 1705.

37

(Grelot), Relation nouvelle d'un Voyage de Constantinople .... Suivant la Copie A Paris, En la Boutique de Pierre Rocolet. Chez la veuve de Damien Foucault, Imp.... 1681. klein 8°.

Hierin 4 prenten: N°. 335, 337 en 338 H. 127, B. 153 mm., N°. 336 H. 132, B. 425 mm. — De opschriften op eene banderol b. i. h. m.

335 *1.* b. r. b.: *Pag. 41. — Veue de l'Hellespont et de la Propontide*
o. r. o.: *I. Luyken fecit.*

336 *2.* b. r. b.: *Pag. 103. — Veue du Grand Serrail de Constantinople*
o. i. h. m.: *I L fecit.*

337 *3.* b. r. b.: *Pag. 175. — Veue du Temple de Ste Sophie av Midi.*
o. l. o.: *I. L. fecit.*

338 *4.* b. r. b.: *Pag. 279. — La Solimanie bastie par Sultan Soliman*
o. r. o.: *I. Luyken fecit.*

Deze 4 prenten zijn na uitslijping der pagineering weder gebruikt in: *P. van der Aa, La Galerie agréable du Monde.* Leiden, begin XVIIIe eeuw. folio, en wel in passepartouts te zamen met andere prenten, door Van Aveele:
N°. 335 met 1 andere prent.
» 336 alleen.
» 337 met 2 andere prenten.
» 338 met 3 andere prenten.

2de Staat.
Daarna nogmaals de beide eerste na uitslijping van de banderollen, de opschriften en de beteekening in: *Hedendaagsche Historie of tegenwoordige staat van Alle volkeren .... door Th. Salmon, vertaald door M. van Goch. Amsterdam by Izaak Tirion .... 1734.* 8°.

Beide zijn dan voorzien van nummers *1—16*, waarvan de uitlegging, evenals de omschrijving der voorstelling, voorkomt op een afzonderlijk plaatje in het midden onder de prent aangebracht.

N°. 335 vermeldt: *Gezigt van de Hellespont en van de Zee van Marmora.* — b. r. b.: *VI Deel. pag. 158.*

N°. 336: *Gezigt van het groot serrail van Konstantinopolen.* — b. l. b.: *VI Deel. Pag. 133.*

38

Hugo de Groot, Nederlandtsche Jaerboeken en Historien, Sedert het jaer MDLV tot het jaer MDCIX .... Vertaelt door Joan Goris. t' Amsterdam, By de Weduwe van Joannes van Someren, Abraham Wolfgangk en Hendrik en Dirk Boom, MDCLXXXI. folio.

Bevat 16 prenten, waarvan 7 nieuw, H. 258—264, B. 334—348.

Daar de prent N°. 340 steeds voorkomt in den 2den staat bij De Groot, en in den 3den staat bij Bor, zoo is het zeer waarschijnlijk, dat ook de andere prenten, die zich bevinden zoowel in De Groot als in Bor, Deel III, welke beide in 1681 verschenen, oorspronkelijk zijn vervaardigd voor eerstgenoemd werk.

1.	pag. 22.	1ste	Staat	N°. 51.	Beeldenstorm.
2.	» 38.	2de	»	» 52.	Inneming van den Briel.
3.	» 40.	1ste	»	» 54.	Moord te Naarden.
4.	» 76.	1ste	»	» 60.	Ontzet van Kamerijk.
5.	» 82.	1ste	»	» 61.	Aanslag op Antwerpen.
6.	» 90.	1ste	»	» 62.	Moord van Willem I.
7.	» 90.	1ste	»	» 63.	Praalgraf te Delft.
8.	» 98.	1ste	»	» 64.	Beleg van Antwerpen.
9.	» 104.	1ste	»	» 65.	Beleg van Grave.

339 *10.* pag. 152. ***Het Kasteel van Breda door Soldaaten, in een Turfschip verborgen, verovert, 1590.***

1ste Staat: Alhier en in Bor, Ned. Oorl.

Met smalle randlijnen. De soldaat, meest rechts, in zijn mantel gehuld, alleen aan de schaduwzijde betint.

Op den grond rechts: *I. Luyken. invenit et fecit.*

2de Staat.

Randlijnen verbreed. De geheele prent opgesneden, bovenvermelde soldaat geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.

Onderschrift: *Veroveringe van t' Kasteel van Breda, door Soldaaten, in een Turfschip verborgen, A°. 1590.*

340 *11.* pag. 204. ***Het belegh der stadt Groningen in den Jaere MDXCIV.***

1ste Staat. Proefdruk vóór alle letter in de plaat en vóór het onderschrift.

i. r. o.: Prins Maurits in het bijzijn van verscheidene zijner bevelhebbers de afgevaardigden ontvangende, die over de overgave der stad komen onderhandelen. De geheele ruimte tot aan de lijst rondom de afbeelding der St.-Walburgskerk ingenomen door schansen der belegeraars, wachthoudende soldaten enz.

i. l. b.: Schansen en legerafdeelingen.

r. b. bij het velum: Eenige versterkingen.

o. l. o.: *Ian Luyken fecit.*

2de Staat. Alhier.

Smalle randlijnen. De geheele bovenbeschreven voorstelling uitgeslepen tot aan de afbeelding der St.-Walburgskerk en vervangen door schansen en belegeringswerken. De St.-Walburgstoren i. l. o. is aan de schaduwzijde nog zonder burinlijnen, van rechts naar links afdalende. De schansen i. l. b. uitgeslepen evenals de beteekening.

Daarentegen bovenvermeld onderschrift aangebracht, evenals op het

velum, nevens het wapen, de verklaring der letters *A—Z* en der nummers *1—15*, die op de voorstelling voorkomen.

3de Staat in Bor, Ned. Oorl.
De afbeelding der St.-Walburgskerk i. l. o. opgesneden. De schaduwzijde van den toren geheel bedekt met van rechts naar links afdalende lijnen.

4de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
De randlijnen verbreed.
b. l. b.: *Tom: I. No. 30.*

341 *12.* pag. 290. *Tocht naer Nova Zemla in den Jaere MDXCVI.*

1ste Staat. Alhier, in Bor, Ned. Oorl. en in Leti, Teatro Belgico.
Smalle randlijnen. De walrus, in profil naar links gewend op eene ijsschots, op den tweeden grond, behalve de hals, geheel wit.
o. r. o.: *Ian Luijken invenit et fecit.*

2de Staat.
De randlijnen verbreed. Geheel opgesneden, de walrus geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *Scheeps-tocht, in den Jaare 1596. naar Nova Zembla ondernoomen.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 32.*

342 *13.* pag. 296. *De Slagh by Turnhout in den Jaere MDXCVII.*
Het opschrift bevindt zich boven in de prent, terwijl de marge gebruikt is voor de uitlegging der cijfers *1—9* en der letters *A—F* op de voorstelling.

1ste Staat. Alhier, in Bor, Ned. Oorl. en in Leti, Teatro Belgico.
Met smalle randlijnen. De gedoode ruiter, achterover nedergevallen, op den voorgrond grootendeels wit, en zijn nevens hem liggend paard bijna geheel wit.
o. r. o.: *Ian, Luijken, invenit et fecit.*

2de Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Randlijnen verbreed. Bovenbedoelde ruiter en paard geheel betint.
b. l. b.: *Tom: I. No. 34.*

343 *14.* pag. 322. *Hoey door Heraugiere met krygslist ingenomen en weêr verloeren in den Jaere MDXCV.*

1ste Staat. Alhier en in Bor, Ned. Oorl.
De stam van den grooten boom links vertoont geheel witte plekken, slechts hier en daar met enkele puntjes en korte, zeer zwakke lijntjes.
v. o. l. op een steen: *I. Luyken.*

2de Staat.
De prent geheel opgesneden. De stam van den boom geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

LUYKEN 1681. N° 346.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *De Stadt Huy, met krygslist door Heraugiere verovert, en wederom verlooren in t' jaar 1595.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 31.*

4 *15.* pag. 386. *Bommel door den Admirant Belegert en door Prins Maurits geredt in den Jaere MDXCIX.*

1[ste] Staat. Alhier en in Bor, Ned. Oorl.
Met smalle randlijnen. De ruiterbende rechts grootendeels wit, evenzoo de ruiter links naast Prins Maurits.
i. l. o.: *Ian Luijken, invenit et fecit.*

2[de] Staat.
De randlijnen verbreed. De ruiterbende rechts geheel bedekt met van rechts naar links afdalende lijnen; de ruiter links geheel betint. Onderschrift en beteekening uitgeslepen.

3[de] Staat in Le Clerc, Gesch. der Ver. Ned.
Onderschrift: *De Stad Bommel belegert door den Admirant, maar verlost door Prins Maurits, in t' Jaar 1599.* — b. l. b.: *Tom: I. No. 37.*

5 *16.* pag. 444. *De galeyen van Frederik Spinola door 's Landts oorlogs scheepen overseilt in den Jaere 1602.*
o. r. o.: *Ian Luyken invenit et fecit.*

39

Jacob de Hennin, De Zinryke Gedachten Toegepast op de Vyf Sinnen.... t'Amsterdam, By Jan Claasen ten Hoorn, Boekverkoper over het Oude Heere Logement. 1681. 12°.

6 Titelprent.
Links zit een man aan eene tafel en houdt even op met schrijven, om te luisteren naar eene naast hem staande vrouw, die, met eene mandoline onder den arm, hem op de vingers iets voortelt. Vóór de tafel knielt een negerknaap naast een koelvat met flesschen en schenkt wijn in. Boven hen twee vliegende engeltjes, het eene met een stok, het andere bloemen strooiend. Op den achtergrond eene fontein, en een jongen op een ezel. Op een velum: *Zinryke Gedachten op de vyf Sinnen.*
Op de prent onder den ezel *I. L* — H. 114, B. 65 mm.

40

Leonardus Lessius, De Schat der Soberheit.... t'Amsterdam, By Pieter Arentsz., Boekverkooper in de Beurs-steeg, in de drie Raapen. 1681. 12°.

347 Titelprent.
Een oud man, zittend aan eene tafel met spijzen, spreekt tot een jongeling, die iets afweegt. Achtergrond: een park, waarin twee personen. Op een velum: *De Schat der Soberheit.*
i. d. m.: *Ludovicvs Cornarvs. Niet om te eeten, maar om te Leven.* — H. 104, B. 61 mm.
2de druk te Amsterdam bij Pieter Arentsz. 1682.
3de druk te Amsterdam bij Wed. Pieter Arentsz. aan hetzelfde adres 1696.
4de druk te Amsterdam bij Steven van Esveldt, in de Beurssteeg, 1747. In alle deze komt de titelprent onveranderd voor.

41

Louis Maimbourg, Histoire du Lutheranisme. Seconde Edition. Suivant la Copie imprimée A Paris. MDC.LXXXI. 2 dln. 12°.

348 Titelprent.
Aan eene tafel zitten Luther en een monnik te disputeeren, de eerste met den Bijbel vóór zich. Op den achtergrond twee Catholieke en twee Hervormde geestelijken. Op den vóorgrond een zwaan, die in den bek een papier houdt, waarop: *Histoire du Lutheranisme par le P. Maimbourg.* — H. 109, B. 61 mm.

De 1ste druk van 1680 is zonder deze titelprent.
De 2de druk bestaat in twee edities; de eene vertoont op beide gedrukte titels als cul-de-lampe een Bijbel in eene bloemversiering en het jaartal 1681; de andere heeft op den gedrukten titel van Deel I een eekhoorn en 1681, op dien van Deel II een bloemfestoen en 1682.
De 3de druk is van 1687.

42

Eduward Melton, Engelsch Edelman, Zeldzaame en Gedenkwaardige Zee- en Land-Reizen.... (1660 tot 1677).... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boek-verkooper over 't Oude Heeren-Logement, Anno 1681. 4°.

Bevat 10 prenten, H. 163—168 mm., de enkele prenten B. 123—132 mm., die van dubbele grootte B. 279—284 mm.

349 *1.* Titelprent.
Melton, omgeven door de personificaties van Christendom en Mahomedanisme, van Scheepvaart en van de door hem bezochte landen, zit op een steen, welke tot opschrift heeft: *Eduward Meltons Zee en Land, Reizen, Door verscheide Gewesten des Werelds.* — H. 181, B. 139 mm.

350 *2.* pag. 3. Opschrift op een velum: *Manier op welke de Ridders van Malta gemaekt werden*

Plechtigheid in eene kerk: het kussen van een doek met het kruisteeken.
i. l. o.: *I. Luyken. invenit et fecit.*

1 *3.* pag. 67. Opschrift op eene banderol in de lucht: *Snelle Loop van een Moor,*

1[ste] Staat. Alhier.
Een groot plein, omgeven door gebouwen en aan alle zijden met Oosterlingen bezet, waaronder op den voorgrond twee Europeanen. Middenin loopt een neger met een vuurkorf aan een langen stok over zijn schouder en gevolgd door twee galoppeerende ruiters.
o. r. o.: *Ian. Luijken invenit et fecit.*

2[de] Staat in Dan, Hist. van Barbaryen. 1684.
De banderol en het opschrift uitgeslepen, al de figuren op den voorgrond in schaduw gebracht, en de neger met de twee ruiters uitgeslepen en vervangen door zeven Turken, waarvan zes op staken de huiden van gevilde personen dragen.
b. r. b.: *fol. 99.*

2 *4.* pag. 103. Opschrift midden in de prent op het doopvont: *Water. Dompelingh.*
Doopplechtigheid in eene Russische kerk, met zware kolommen, door onderdompeling in een groot doopvont.
Deze prent is, na uitslijping van een gedeelte der oude voorstelling, geëtst op de afgesneden rechterhelft van de dubbele plaat: *Water wydingh tot Mosko,* welke voorkomt in: *Koenraat van Klenck, Historisch verhaal van de voyagie naar Moscovien,* in 1677 verschenen te Amsterdam bij Jan ten Hoorn.
Alle figuren, die zich tusschen de kolommen bevinden, met uitzondering der drie links zittende personen en van den achter hen binnentredenden priester, zijn door Luyken; het overige van de prent waarschijnlijk door J. Harrewyn.

3 *5.* pag. 141. Onderschrift i. d. m.: *Schrickelijcke Water Val*
Groote waterval, waarin twee kano's met Indianen worden medegesleept.
o. r. o.: *I. Luyken fecit.*

4 *6.* pag. 207. Onderschrift i. d. m.: *Gruwelijke Wreedheden der Roovers*
Deze prent is afgedrukt van dezelfde plaat, welke in 1678 was gebruikt voor de eveneens bij Jan ten Hoorn verschenen: *A. O. Exquemelin, De Americaensche Zee-Roovers.* Na grootendeels uitgeslepen te zijn, is door Luyken op deze plaat het volgende gegraveerd: op den voorgrond eene groep roovers, die twee personen martelen; op den tweeden grond het pijnigen van een man, liggende op een houten kruis, met de roovers daaromheen; nog meer op den achtergrond eene groep toekijkende soldaten. Al het overige is door een onbekenden, zeer weinig bekwamen graveur gemaakt. Van het gebruik in bovengenoemd werk is nog overgebleven de aanwijzing b. r. b.: *fol: 98.*

355 *7.* pag. 241. Opschrift op een velum b. i. h. m.: *Tocht der Karavane.* Groote karavaan met kameelen en andere lastdieren, gewapende ruiters enz. in eene bergachtige streek.

o. l. o.: *Ian Luyken. invenit et fecit.*

Dubbele grootte.

356 *8.* pag. 271. Onderschrift i. d. m.: *'t Begraaven van een Armenisch Bisschop.*

o. r. o.: *I. Luyken invent et fec.*

357 *9.* pag. 361. Opschrift op eene banderol in de lucht: *Een Armensch Kind Levendigh Door de Turken gevilt*

1[ste] Staat. Alhier.

Groot plein omgeven door Turksche gebouwen en gevuld met Oosterlingen, waaronder op den voorgrond rechts twee Europeanen, die door gebaren hun medelijden uitdrukken; middenin is een knaap aan een paal vastgebonden, daarnaast links zijne weenende moeder en twee Turken, rechts twee beulen, die het vonnis voltrekken. Boven in de prent drië engeltjes, waarvan één aan den martelaar eene kroon en een palmtak brengt.

i. d. m.:

Be spiegelt u Europa aan De deugt,
Van Trouw geloof in deese Armeensche jeugt,
hij past op Beul noch 's Moeders droeve toon,
Staat alles door en wint de Martel kroon.

Dubbele grootte.

2de Staat in Dan, Hist. van Barbaryen, 1684.

De marge met onderschrift is afgesneden; de banderol met opschrift, de engelen en de middengroep uitgeslepen. Deze laatste vervangen door een Christen, die geëmpaleerd en aan een laag kruis genageld wordt, terwijl aan weerszijden een voornaam Turk toeziet.

i. r. b.: *Tweede deel fol: 54.*

358 *10.* pag. 449. Opschrift op eene banderol: *'t ver Branden van Een Indiaensche Vrouw met Haar Gestorven Man*

Deze prent is afgedrukt van eene plaat, die waarschijnlijk vroeger reeds had gediend, althans door een ander gegraveerd was, doch waarop Luyken een nieuwen voorgrond met de zich daarop bevindende figuren vervaardigde.

De 2de druk verscheen in 1702 te Amsterdam bij Jan Verjager, Boekverkooper in de Hartenstraat by de Heeregraft. N°. 349, 351—354, 357 en 358 zijn copiën van dezelfde zijde.

De opschriften zijn dan als volgt:

N°. 349. i. h. m.: *Eduward Meltons Zee en Land Reyzen Door Verscheÿde Gewesten Des Werelds.*

N°. 350. Opschrift onveranderd. b. r. b.: *Fol. 3.*

N°. 351. Opschrift als in het origineel. b. r. b.: *Pag. 67.* De lucht, die in het origineel wolken vertoont, is hier slechts door horizontale lijnen aangegeven.

N°. 352. i. h. m.: *Water Dompling.* b. r. b.: *Fol 103.*
N°. 353. i. d. m.: *Schrikkelyke Waterval.* b. r. b.: *Pag 141.*
N°. 354. i. d. m.: *Grouwelyke Wreedheden der Roovers.* b. r. b.: *Pag. 207.*
N°. 355. Opschrift onveranderd. i. r. b.: *Fol: 241.*
N°. 356. Onderschrift onveranderd. b. r. b.: *Fol 271.*
N°. 357. Opschrift op de banderol: *Een Armeenisch Kind Levendig van de Turken Gevild.* b. r. b.: *Pag. 361.* Het gedicht i. d. m. met enkele kleine wijzigingen.
N°. 358. Opschrift op de banderol: *t Verbranden van een Indiaanse Vrouw met haar Gestorven Man.* b. r. b.: *Pag. 449.*

43

Johannes de Mey, Alle de Neder-duitsche Wercken.... Tot Middelburg, Gedrukt by Johannes Meertens, Ordinaris Stads-Druker, wonende in de Gist-straet, in de Globe. Anno 1681. folio.

59 Titelprent.

Bovenaan het borstbeeld van den schrijver in medaillon, waarboven: *D. Hr Mr Johannes de Mey.* Daarnaast twee zittende zinnebeeldige vrouwengestalten, links de Wijsbegeerte, rechts de Godgeleerdheid. Daaronder tusschen de staande gestalten van de Sterrekunde links, en de Geneeskunde rechts, eene cartouche, met opschrift: *Al de Nederduitsche Wercken, Beschreven door den Godzaligen en Hooghgeleerden Heer d' Hr. Mr. Johannes de Mey, In syn Leven, Opper-Leer-Meester der H. Godgeleertheyt en Wys-geerte in de Hooge-School, oock Genees Meester: mitsgaders Bedienaer des Goddelycken Woordts inde Gemeynte Iesus Christus. Tot Middelburgh in Zeeland.*

In eene ronde cartouche daaronder: *Tot Middelburgh Gedruckt by Johannis Meertens Boeckverkooper Woonende in de Gist Straat in de Globe 1681.*

o. r. o.: *Ian. Luyken fecit.* — H. 276, B. 171 mm.

Het borstbeeld is gecopiëerd naar de prent van Suyderhoef. Wussin 55.

2de Staat.

In de volgende drukken is het opschrift uitgeslepen en vervangen door een ander van geheel denzelfden inhoud, behalve dat de drie eerste woorden zijn vervangen door: *Al de Godgeleerde en Natuurkundige....* Overigens is de prent geheel onveranderd en bestaat alleen verschil in het adres op de benedenste cartouche.

Die latere drukken zijn:

De 2de bij Henrik van Kroonevelt, Ordinaris Stads Drukker te Delft. 1704.

De 3de bij C. Boutestyn en I. Severinus te Leyden, I. Kloppenburg te Gouda, en A. van Damme te Amsterdam. 1706.

De 4de bij Johannes Rotterdam te Amsterdam. 1742.

De beide staande figuren komen in copie van dezelfde zijde voor op het vignet der kaart van de *Zeekusten van Galissen*, Zeeatlas 1700, N°. 75.

44

P. de Neyn, Lust-Hof der Huwelyken .... t'Amsterdam, by Jan Bouman, Boeckverkooper inde Kalverstraet, 1681. 8°.

Hierin 8 prenten H. 127—130, B. 78—80 mm. Alle met pagineering b. r. b.

360 *1*. b. r. b.: *16*. — Bruidverkoop bij de Babyloniërs. Op een plein wordt een meisje rondgereden, aangeprezen door een achter haar staanden man en omgeven door muzikanten en bloemenstrooisters.
i. l. o.: *I. L.*

361 *2*. b. r. b.: *60*. — Een bruidegom in Bengalen wordt te paard naar zijne bruid gevoerd, omringd door fakkeldragers en muzikanten, en onder het afsteken van vuurwerk.
i. l. o.: *I L in et fecit.*

362 *3*. b. r. b.: *125*. — In een tempel, met beelden versierd, wordt eene Romeinsche bruid, zittende op den schoot harer moeder, weggeroofd door eenige gewapende mannen.

363 *4*. b. r. b.: *166*. — Vrijstermarkt te Schermerhorn; in eene boerenwoning op den voorgrond jonge boeren en meisjes, die met allerlei huisraad muziek maken, nevens een doedelzakspeler; op den achtergrond staan de omroeper en eenige jonge lieden.

364 *5*. b. r. b.: *176*. — Een bruidspaar bij de Turken door muzikanten en met een aantal kameelen en ezels naar hunne woning gebracht.
i. r. o.: *I. L.*

365 *6*. b. r. b.: *219*. — Huwelijk onder de Hottentotten; de bruid hangt haren bruidegom een verschen koedarm om den hals; op den voorgrond het slachten en bereiden van schapen.
i. r. o.: *I L.*

366 *7*. b. r. b.: *233*. — Huwelijk onder de Mexicanen; onder eene tent knoopt eene vrouw de gewaden van bruid en bruidegom aaneen; op den achtergrond een maaltijd onder palmen.
i. r. o.: *I. L*

367 *8*. b. r. b.: *125* (verkeerd alzoo genommerd voor 251). — Plechtigheid onder de Brazilianen bij het huwbaar worden der meisjes. Het meisje, staande op een steen onder palmboomen en omgeven door een aantal personen, wordt met een scherp voorwerp ten bloede toe gesneden.

De 2de druk is te Amsterdam bij Willem Lamsveld, Sander van der Jouwen en Willem de Coup 1697.

Hierin zijn de oorspronkelijke prenten vervangen door copiën van dezelfde zijde door J. Lamsvelt. De pagineering is dezelfde gebleven, alleen heeft N°. 367 hier *251*, terwijl bij N°. 362 de *5*, die in het origineel de randlijn raakt, in de copie daarboven blijft. De beteekening is hier:

N°. 360: v. o. i. h. m.: *J: Lam: f.*
» 361: v. o. l.: *J: Lam: fe.*
» 363: v. o. i. h. m.: *J. Lat f*
» 364: op den grond i. h. m.: *I L*
» 365: v. o. l.: *I L*
» 366: op den grond i. h. m.: *J: v: L: f*
» 367: op den grond i. h. m.: *J: v. L: f*

Deze copiën komen onveranderd voor in den 3[den] druk van 1730 bij Johannes Rotterdam te Amsterdam; hiervan komen ook exemplaren voor, die op de titelprent laatstgenoemd adres hebben en op den gedrukten titel: By Jan Winkel, Boekverkooper, in de Langebrugsteeg 1731.

Eindelijk nogmaals in den 4[den] druk te Amsterdam bij Bernardus Mourik, boekverkoper in de Nes tusschen de Hermieten en Naarderstegen z. j.

45

Joannes Seldenus, J. C. De Dis Syris Syntagmata II.... Amstelodami, Apud Henricum & Theodorum Boom, Anno MDCLXXX. 8°.

Er bestaan ook exemplaren met het adres: Apud Lucam Bysterum, Anno MDCLXXX.

58 *1.* Titelprent.

Vijf vrouwen geknield rondom eene rookende offerschaal vóór een afgodsbeeld in menschenvorm. Daarachter een muur, waarboven afgoden in den vorm van de Zon, de Maan, een Bok en een Stier zich bevinden en waarop: *V. Cl. Joh Seldeni JC. Angli de Dis Syris Syntagmata II.*

i. d. m., door randlijnen omgeven: ***Amstelodami, Apud Henricum et Theodorum Boom, 1681.***

1ste Staat. Vóór de letter in de marge, doch voorzien van het opschrift op den muur.

59 *2.* Portret tegenover den titel.

Borstbeeld naar links gewend in een medaillon, naast hem zijn wapenschild. Onderschrift: *Joannes Seldenus. Natus Salvintoniae XVII. K L. Ianuar. MDLXXXIV. Institutus Studiis puerilibus Cicestriae, Academicis Oxonii, Denatus Londini, prid. KL. X[ris] MDCLIV.*

Dit portret is eene omgekeerde copie van een vroeger vervaardigd in 4°; bij dit laatste is de achtergrond van het borstbeeld gevormd door kasten met boeken, terwijl het wapenschild zich bevindt te midden van het onderschrift; dit is geheel gelijk overgenomen, behalve een vierregelig Latijnsch gedicht, dat nog op het origineel is aangebracht.

46

Menno Symons, Opera Omnia Theologica, of alle de Godtgeleerde Wercken.... t'Amsterdam, By Joannes van Veen, Boeck- en Pargament-Verkooper, in de Oude Hoogstraet, tegen over 't Oost-Indisch Huys. MDCLXXXI. folio.

370 Portret tegenover den titel.

Portret ten voeten uit, zittende in een studeervertrek voor een open venster en wijzende naar den Bijbel, die op de tafel opengeslagen ligt met den tekst uit Mattheus V vers 34—40: *maar ick segge U En sweert ganschelyk niet, ens.*

i. r. o. op een boekband: *Ian Luyken invenit et fecit.*

Onder het portret: *Menno Simons.* met een vierregelig Hollandsch gedicht, en daaronder één regel, vermeldende de bizonderheden van zijn leven. — H. 235, B. 169 mm.

47

De Thevenot, Gedenkwaardige en zeer naauwkeurige Reizen.... Uit het Fransch vertaald door G. v. Broekhuizen.... t'Amsterdam; Gedrukt by Jan Bouman, Boekverkooper in de Kalverstraat, tegen over de Kapel. 1681—1682. 2 dln. 4°.

Deel I 1681, deel II 1682. — Deel III werd 1688 uitgegeven bij Thimotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes in 't Zinnebeeld, maar bevat geene prenten door Luyken.

Hierin 35 prenten H. 152—165 mm., de enkele prenten B. 124—132, die van dubbele grootte B. 272—273 mm.

Alle zijn zonder onderschrift, doch met pagineering en beteekend: *Ian Luyken* (behalve N°. 399: *I. L*) en daarachter:

invenit et fecit, deels met afkortingen,

o. l. o.: N°. 371, 391, 397.
o. r. o.: » 372—381, 384—390, 392—396, 398, 400, 403, 404.
i. r. o.: » 383, 401.
o. i. h. m.: » 382.

fecit,

o. r. o.: N°. 399, 402, 405.

Deel I.

371 *1.* b. r. b.: *19.* — Plechtige optocht naar eene kerk op Malta op het feest van Maria Geboorte.

372 *2.* b. l. b.: *38.* — Gezondmakende fontein te Constantinopel, waarheen de zieken worden gebracht, tot den hals in den bodem begraven en alzoo van het water voorzien.

3 *3.* b. l. b.: *51.* — Turksch badhuis, met toepassing van massage.

4 *4.* b. r. b.: *77.* — Volksvermaken op het Bairamfeest. Groote schommel op de straat.

5 *5.* b. r. b.: *97.* — Turksche begrafenis.

6 *6.* b. r. b.: *125.* — Afloopen eener galei.
Achter de beteekening staat het jaartal 1681.

7 *7.* b. r. b.: *137.* — De Groote Heer, op zijn troon gezeten, onderhandelt met de aanvoerders der oproerige Janitzaren te Constantinopel, 1655.
Dubbele grootte.

8 *8.* b. r. b.: *149.* — De gewone stoet bij het uitrijden van den Groot-Vizier.
Dubbele grootte.

9 *9.* b. r. b.: *189.* — Uithuwelijking der meisjes op Chios aan den besten zwemmer.

0 *10.* b. r. b: *231.* — Het inwendige eener piramide, waarin door den schrijver mummies worden gevonden, die op zeer gewelddadige wijze aan stukken worden gehouwen.

1 *11.* b. r. b.: *250.* — Optocht door de straten bij fakkellicht en muziek op Vastenavond.

2 *12.* b. r. b.: *270.* — Vreugdebetoon van het volk te Caïro bij het doorsteken van den Nijldijk, door zich te wentelen in het hooger stijgende water.

3 *13.* b. r. b.: *307.* — Voetwassching der reizigers in een klooster te Jeruzalem.

4 *14.* b. r. b.: *326.* — Het baden der pelgrims in den Jordaan.

5 *15.* b. r. b.: *332.* — Het uitdeelen van het Heilig Vuur in de Kerk van het Heilige Graf op het Paaschfeest.

36 *16.* b. r. b.: *383.* — Het schip van den schrijver door zeeroovers vermeesterd.

37 *17.* b. r. b.: *397.* — Vuurwerk en gondelvaart bij het doorsteken van den Nijldijk te Caïro.

38 *18.* b. r. b.: *441.* — Straf van het empaleeren in Egypte.

DEEL II.

89 *19.* Titelprent.
De Thévenot, in gesprek met een Turk, beschouwt eene aardglobe; achter hem een kameel. Op den voorgrond een zeegod met eene scheepskroon, en daarachter eene vrouw met eene stedekroon, die te zamen met een stroomgod een velum ophoudt, waarop: *Tweede Reizen van den Heere de Thevenot. Behelsende een zeer nauwkeurige Beschryving van de Staten en Landen Staande onder 't gebied des Konings van Persien.*

i. d. m.: *t' Amsterdam bij Jan Bouman, Boekverkooper in de Kalverstraat tegen over de Kapel A°. 1682.*
H. 182, B. 140 mm.

390 *20.* b. r. b.: *foli 10* — Het vervaardigen van sorbet in eene keuken te Rosette.

391 *21.* b. r. b.: *foli 35* — Rouwbetoon der vrouwen te Damascus bij toortslicht door luid geschrei en door elkaar het gezicht open te krabben.

392 *22.* b. r. b.: *foli 56* — Optocht van het gilde der schoenmakers te Aleppo, voorafgegaan door een troep jongens met hooge mutsen.

393 *23.* b. r. b.: *foli 85* — Maaneclips te Mosul. Op de daken een aantal geraas- en muziekmakende Turken.

394 *24.* b. r. b.: *fol 106* — Wegbewaarders of politie in Perzië in gesprek met den schrijver.
Een drietal figuren van deze prent zijn, met weglating van de bewapening van den Pers, in omgekeerde copie gebruikt voor het vignet der *Pascaart van Aunis en Saintonges.* Zeeatlas 1700 N°. 71.

395 *25.* b. r. b.: *130* — Schietoefeningen der Perzen te paard met pijl en boog.
Achter de beteekening staat het jaartal 1682.

396 *26.* b. r. b.: *138* — Het vervaardigen van kalk in Perzië.

397 *27.* b. r. b.: *160* — Wreedheid van Shah Sefi, die door een jongen man aan diens vader neus en ooren doet afsnijden.

398 *28.* b. r. b.: *183* — Feest van Hussein's dood in Perzië, waarbij sommigen als uiting van droefheid elkaar verwonden en anderen zich tot aan den hals in den bodem doen begraven en het hoofd met een grooten pot bedekken.

399 *29.* b. r. b.: *199* — Afbeelding van twee Perzische planten: *Konar* en *Kherzehreh.*

400 *30.* b. r. b.: *230* — Verwelkoming van den schrijver door de vrouwen te Ghetschi, die hem met ververschingen te gemoet komen.

401 *31.* b. r. b.: *235* — Operatie ter verwijdering van wormen uit het been, te Bender-Abassi.

402 *32.* b. r. b.: *250* — Gevel in eene rots uitgehouwen in Perzië te Tschehelminar.
Onder deze prent is eene 4 mm. hooge, door randlijnen omgeven, marge aangebracht, waarin rechts de beteekening, en links eene afmetingschaal, en onder deze laatste: *Maat van 5 vademen.*

403 *33.* b. r. b.: *281* — Paarlvisscherij in Perzië.

04 *34.* b. r. b.: *303* — Een schip door zeeroovers vermeesterd in Congo.

05 *35.* b. r. b.: *314* — Prent, afgedeeld in drie rijen, elk wederom in drieën verdeeld, dus te zamen negen kleine afbeeldingen, van elkaar gescheiden door dubbele randlijnen, en elk voorstellende eene waterhoos.

Van deze prent komt eene copie van dezelfde zijde voor in de Fransche uitgave van dit werk in 1689. 8°. Zij heeft echter in het geheel, zoowel als elke afbeelding in het bizonder, andere afmetingen gekregen, n.l. H. 132, B. 164 mm. De letters *A—I* zijn veel zwaarder dan in de 4°-uitgave van 1723, alle luchten zijn sterk betint, terwijl die in het origineel slechts weinig, bij *E* en *F* zelfs in het geheel niet, zijn aangegeven, en in *B* is het schip op den achtergrond niet rechts van de hoos, zooals op het origineel, maar links. De prent is zonder beteekening. — b. r. b.: *II. Partie Pag. 655.*

In den 3den druk der 8°-uitgave 1727 komt deze copie voor met b. r. b.: *Tom IV. Pag. 655.*

De 2de druk van de Hollandsche 4°-uitgave is geheel gelijk aan den eersten, en alleen daardoor onderscheiden, dat op beide gedrukte titels *1682* vermeld is door verandering van het cijfer op dien van Deel I.

De 3de druk is te Amsterdam, bij Nicolaas ten Hoorn 1723 en de 4de te Amsterdam, bij Gerrit Bos, Boekverkooper in de Kalverstraat 1731. Beide vermelden op den gedrukten titel: *Tweden Druk* en beide hebben dezelfde titelprenten, n.l. voor Deel I met het adres van Nicolaas ten Hoorn, 1724, en voor Deel II, zonder adres na afsnijding van het benedengedeelte der koperen plaat, zooals die was gebruikt in den eersten druk. Verder is in beide de paginеering der drie deelen doorloopend; als gevolg daarvan zijn de cijfers op de prenten van Deel I onveranderd gebleven, behalve op N°. 388, waar nu i. r. b.: *439* staat. Van Deel II zijn alle cijfers veranderd en geworden:

Voor	N°.	390	*foli 502.*
»	»	391	*foli 527.*
»	»	392	*foli 548.*
»	»	393	*foli 577.*
»	»	394	*fol. 598.*
»	»	395	*622.*
»	»	396	*630.*
»	»	397	*652.*
»	»	398	*675.*
»	»	399	*688.*
»	»	400	*722.*
»	»	401	*727.*
»	»	402	*238.* en is geplaatst op die pag. in Deel I.
»	»	403	*772.*
»	»	404	*795.*
»	»	405	*806.* De afbeeldingen der waterhoozen zijn elk met eene letter gemerkt *A—I.*

48

Wilhelm Vos, Verhandelinge Van de Opvoedinge Der Vrouwen.... t' Amsterdam, by Aert Wolsgreyn Boekverkooper op de hoek van de Bloemmarkt, achter 't Meisjens Weeshuys, 1681. 12°.

406 Titelprent.

Twee vrouwen, rechts eene staande, die een spinnewiel vertreedt en eene schaar uit de hand werpt, om te grijpen naar een boek, dat haar wordt aangeboden door de tweede, die daarenboven eene weegschaal en eene lantaarn draagt en met den vinger op haar voorhoofd wijst.

Op een velum: *Opvoedinge der Vrouwen* — i. d. m.: *T'Amsterdam. Bij Aert Wolsgrijn. 1681.* — H. 111, B. 65 mm.

Deze prent is zeer zeldzaam.

1682

49

Edward Brown, M. D^r^. Naukeurige en Gedenkwaardige Reysen.... Door Nederland, Duytsland, Hongaryen, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oostenrijk, Stiermark, Carinthien, Carniole en Friuli.... Uit het Engels vertaelt door Jacob Leeuw.... t'Amsterdam; Gedrukt by Jan ten Hoorn, Boekverkooper tegen over 't oude Heere Logement, 1682. 4°.

Hierin 15 prenten H. 160—165 mm., de enkele prenten B. 126—127, die van dubbele grootte B. 273—280, N°. 407 B. 318 mm.

Met beteekening *Ian Luyken* en daarachter:

invenit et fecit:

o. r. o.: N°. 407—410, 412—414, 417, 418, 420, 421.

i. h. m. v. d. m.: N°. 415.

fecit:

o. l. o.: N°. 419.

Zonder beteekening: N°. 411, 416.

Boek I.

407 *1.* pag. 45. Optocht van wagens met zinnebeeldige voorstellingen, reuzen, enz., die zich tusschen de nederknielende menigte door de straten beweegt.

Boven in de lucht: *De Iarelijkse Triumphante Omgang tot Antwerpen.* — i. d. m.: op 2 regels de uitlegging der cijfers op de voorstelling *1—18.*

Dubbele grootte.

In den 2^den^ druk i. r. b.: *Fol: 42.*

08 *2.* pag. 59. Eigenaardige gewoonte te S. Goar, om vreemdelingen te doopen door ze eerst aan een koperen halsband te bevestigen en hun daarna een emmer water over het hoofd uit te storten. — i. d. m.: *de Kooperen Halsbandt tot St Gewer.*

In den 2[den] druk i. r. b.: *Fol: 53.*

2de Staat.

Deze prent was met 2 of met 3 andere op ééne koperplaat gegraveerd. Later heeft men die geheel uitgeslepen met uitzondering van het rechtergedeelte van deze prent, en aan de linkerzijde daarvan eene voorstelling betreffende den Actiehandel gegraveerd; evenzoo op de benedenhelft der plaat een 60-regelig gedicht in 3 kolommen. De prent heeft dan tot opschrift op eene banderol: *De Viaantsche Tol-Poort voor d'Actionisten komende uyt alle Steeden.* in *Het Groote Tafereel der Dwaasheid, 1720.* folio. — H. 160, B. 311 mm.; de geheele plaat H. 317 mm.

09 *3.* pag. 86. Fel bewogen rivier met nauwen doorgang voor de schepen tusschen twee rotsen. — i. d. m.: *de Strudel Stroom jnden Donauw*

In den 2[den] druk i. r. b.: *Fol: 73.*

Boek II.

10 *4.* pag. 8. Groote brug; op den voorgrond onder een boom Romeinsche krijgslieden. Boven in de lucht: *Brug van den Keijser Trajanus over den Donauw.*

Dubbele grootte.

In den 2[den] druk i. r. b.: *Fol: 79.*

11 *5.* pag. 26. Afbeelding van twee personen: links een man met bonten muts, kort gewaad, hooge laarzen, dolman en strijdkolf in de rechterhand, waarboven: *een Ongers Man,* rechts eene vrouw met geborduurd gewaad, op het hoofd eene hooge muts, versierd met geldstukken, en dragende een meloen in de rechterhand, waarboven: *Bulgarische Vrouw.*

Deze voorstelling is gevolgd naar die, voorkomende in de oorspronkelijke Engelsche uitgave, aldaar evenwel op twee afzonderlijke prenten.

In den 2[den] druk, copie van de tegenzijde. Het opschrift boven de vrouw is: *Bulingarise Vrouw.* — b. r. b.: *Fol: 29.*

412 *6.* pag. 64. 1[ste] Staat. Alhier.

Optocht van den Sultan te paard, tusschen twee begeleiders te voet, met buitensporig hooge pluimen versierd, langs eene buigende menigte. Voor hen uit eenige ruiters, daarachter verschillende Turken te voet, sommige met pluimen. Achter den Sultan een aantal losse paarden, waarvan het laatste zich nog bevindt in de poort van het gebouw, dat zich in zijne verschillende deelen uitstrekt over den geheelen achtergrond en waarboven de aanduiding staat: *'t Hof van den grooten Heer Te Larissa.* De voorgrond wordt ingenomen, van de rechterzijde af, door een valkenier met twee hazewinden, door drie en iets verder door vijf buigende figuren, eindelijk door een man met boog en pijlen, een hond leidende. — i. d. m.: *Het uijt Reijden vanden grooten Heer Te Larissa jn Thessalien*

Dubbele grootte.

2[de] Staat in *Dan, Historie van Barbaryen. 1684.*
De woorden boven het paleis zijn uitgeslepen, daarentegen staat boven de deur, waaruit de stoet komt: *Poort des Grooten Heers.* Het onderschrift i. d. m. is uitgeslepen en vervangen door: *Den Nieuwen Bassa onder Kooningh van Algiers afgesonden vanden Grooten Heer.* — b. r. b.: *fol: 41.*

3[de] Staat in *Spon en Wheler, Voyagie door Italien. 1689.*
Het gebouw op den achtergrond links uitgeslepen, hoewel nog eenigszins zichtbaar, en vervangen door een bosch. De hooge pluimen der mannen naast den hoofdpersoon zijn vervangen door kleine vederen en de groep der drie buigende personen op den voorgrond is vervangen door een jager met vijf honden. — i. d. m.: *Ter Iaght Rijden vanden Grooten Heer* — b. r. b.: *fol: 105*

4[de] Staat in de 2[de] uitgave van *Brown, Reysen. 1696.*
De hooge pluimen der begeleiders van den Sultan zijn weder aangebracht, als in den 1[sten] staat. — i. d. m.: Onderschrift als in den 3[den] staat. — b. i. h. m.: *Fol: 129.*

413 *7.* pag. 111. Rechts het inwendige van een bergwerk, links een smeltoven en eene goudwasscherij, middenin: de grond boven een bergwerk en afdaling in een mijnput. — i. d. m.: *Goudt en Silver Mijnen jn Hongarijen.*
Dubbele grootte.
In den 2[den] druk b. i. h. m.: *Fol: 165.*

414 *8.* pag. 139. De top van een berg bij zeer onstuimig weder; rechts het hoogste deel, waardoorheen een tunnel is geboord; in het midden een waterval; links een landschap, waarboven: *Carniola.* — i. d. m.: *De Hooghe Luibel Bergh jn Hongarien.*
Dubbele grootte.
In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde, zonder beteekening, en zonder aanduiding van: *Carniola.* — i. d. m.: *De Hooge Lubel Bergh in Hongarien.* — b. r. b.: *Fol: 188.*

415 *9.* pag. 141. Twee voorstellingen van hetzelfde standpunt genomen; op beide links een hooge, rijk met bladeren voorziene boom en dezelfde bergen op den achtergrond.
De voorstelling links vertoont een meer, waarop verscheidene visschers met hunne netten in de weer zijn, welker inhoud op den voorgrond door een drietal hunner wordt uitgezocht. — i. d. m.: *het Meer van Zirchnitz Somers met Water en Vis Voorsien.*
De voorstelling rechts vertoont eene vlakte, waarin jagers en honden een hert vervolgen, en op den voorgrond een wild zwijn zich verdedigt tegen een zestal honden, benevens een jager te paard en twee te voet. — i. d. m.: *het Eijgenste Meer Swinters droog en met Wilt beloopen*
Dubbele grootte.

In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde, zonder bladeren aan den grooten boom bij de winter-afbeelding, zonder beteekening, en met gewijzigde onderschriften, doordat nu de zomer-afbeelding rechts en de andere links geworden is. — b. r. b.: *Fol. 190.*

10. pag. 148. Platte grond eener stad gebouwd in een geheel regelmatigen negenhoek. Op den voorgrond rechts twee ruiters en een wandelaar. Op eene banderol bovenin: *Nieuw Palma.*

In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde. — b. r. b.: *Fol: 195.*

DERDE BOEK.

11. pag. 24. 1[ste] Staat. Alhier.

Reusachtige zaal, waarvan de wanden geheel door kasten met boeken worden ingenomen. Door een grooten boog ziet men in eene tweede zaal, waarin eene groote lichtkroon hangt en welke aan den muur een aantal rariteiten, en op den grond verscheidene kasten met laden vertoont. Door een tweeden boog ziet men in een derde vertrek, en daarachter door een derden boog op een plein. In de groote zaal bevinden zich rechts twee diep buigende personen, en daarachter vier bij eene tafel en één op een ladder; tegen den muur aan de linkerzijde van den boog, zeven personen op den grond en twee op een ladder, alle bezig met beschouwing der boeken. Op den voorgrond links de Keizer met kroon en mantel, vergezeld van drie pages en drie lijfwachten, terwijl naast hem de schrijver gaat, die door hem wordt rondgeleid; zij worden afgewacht door drie diep buigende personen, twee geheel op den voorgrond, één iets meer naar achteren. — i. d. m.: *De Keijserlijke Bibliotheek en Rariteijt Kamer*

Dubbele grootte.

2de Staat in *Spon en Wheler, Voyagie door Italien. 1689.*

De doorkijk door den tweeden boog is veranderd in eene buitenplaats. De twee voorste personen van het zestal aan de rechterzijde zijn veranderd en zittende gemaakt. De geheele groep van den Keizer en zijn gevolg is uitgeslepen en vervangen door den Groothertog met den hoed op het hoofd, omgeven door zeven heeren blootshoofds, waarvan één hem een boek vertoont; verder twee pages, vier hellebardiers in den uitersten linkerhoek, en een hazewindhond middenin. Onderschrift i. d. m. uitgeslepen en vervangen door: *Bibliotheek vanden Groot Hartoogh van Toscanen* — b. r. b.: *fol: 31*

3de Staat in den tweeden druk van *Brown, Reysen. 1696.*

Achtergrond geheel gelijk den 2[den] staat. Ook de vier hellebardiers en de hond zijn gebleven. Het overige gezelschap op den voorgrond is echter weder vervangen door den Keizer in groot ornaat, den schrijver, twee pages en de drie buigende heeren, ongeveer gelijk aan den 1[sten] staat, doch met kleinere figuren. Onderschrift i. d. m. wederom vervangen door: *De Keyserlyke Bibliotheek en Rariteyt kamer.* — b. r. b.: *Fol. 221.*

418 *12.* pag. 70. Een vijftiental beren vermaken zich met eene fontein, met klauteren in daarvoor ingerichte boomen, met springen in het water van boven af, en met grijpen naar stukken vleesch, welke hun aan een touw worden voorgehouden over den muur rechts, waarboven de Keurvorst met zijne hofhouding daarbij toeziet. — i. d. m.: *Beeren-Hof van den Keurvorst van Saxen te Dresden*

Dubbele grootte.

In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde, zonder beteekening. — i. d. m.: *Beeren-Hof van den Keurvorst van Saxen tot Dresden.* — b. r. b.: *Fol: 253.*

419 *13.* pag. 102. Twee afbeeldingen. Links de Dom van Aken, terwijl op het plein daarvóór zich een aantal personen te voet en te paard bevinden. Rechts afgedeeld in zijvakken, vertoonende dertig afbeeldingen van de voornaamste relequiën.

i. d. m. onder de beide afbeeldingen doorloopende: *De Lieve Vrouwe Kerck tot Aken en de Reliquien. die tot Aken alle Seven Jaren en alle Jaren eens vertoont werden*

Dubbele grootte.

In den 2[den] druk b. r. b.: *Fol: 275.*

420 *14.* pag. 108. Groot bassin in eene hooge zaal, van waaruit men door een boog aan de linkerzijde naar buiten ziet. Op het water drijven verschillende tafeltjes met ververschingen voor de baders, die in grooten getale zich bevinden in het bassin of op de daarheen voerende trappen. Rechts de kraan, welke het water aanvoert, en daaronder, geheel op den voorgrond, eene groep van vier zittende baders. — i. d. m.: *t' Badt te Aken*

Dubbele grootte.

In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde, zonder beteekening. — i. d. m.: *'t Badt tot Aken.* — b. r. b.: *Fol. 279.*

421 *15.* pag. 112. Groote grot, waarvan het gewelf door pijlers wordt ondersteund en waarin een aantal mijnwerkers bezig zijn met loshakken aan de rechterzijde of wegkruien der steen aan de linkerzijde. — i. d. m.: *S[t]. Pieters Bergh bij Mastricht, soo als hem die onder de Aerde vertoont*

Dubbele grootte.

In den 2[den] druk in copie van de tegenzijde, zonder beteekening. — i. d. m.: *S[t]. Pieters Berg by Mastricht, sooals hem die onder de Aarde vertoont.* — b. r. b.: *Fol: 289*

Er bestaat nog eene vergroote copie van dezelfde zijde, waarop in de figuren verschillende veranderingen zijn gemaakt, met name zijn verscheidene werklieden, die de steenen wegkruien, vervangen door een gezelschap bezoekers, die, voorgelicht door fakkels, rondwandelen. — i. d. m.: *S[t] Pieters Bergh by Maastricht soo als die zich onder de Aarde vertoont.* — b. r. b.: *P. 38.* — H. 238, B. 354 mm.

De 2[de] druk verscheen in 1696 met doorloopende pagineering der drie boeken. Daarin zijn eenige nieuwe prenten. Zie daarvoor op dat jaar.

50

Joannes Bunjan, Eens Christens Reyse Na de Eeuwigheyt .... in 't Nederlants Vertaalt.... 't Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper-Steegh, by de Beurs, 1682. 12°.

Titelprent.

De Pelgrim, met zijn pak beladen, klopt aan eene poort, met het opschrift: *Klopt en u sal open gedaan worden*, welke toegang geeft tot een weg, die tusschen twee hooge muren voert naar eene stad boven op een berg. Op de eene muur het opschrift: *Heyl.* Links trachten twee mannen den berg te beklimmen, zonder door de poort te gaan. — i. d. m. door randlijnen omgeven: *eens Christens Reyse, na de Eeuwigheijdt door Ioannes Bunjan.* en daaronder i. d. m.: *t' Amsterdam By I Boekholt. 1682* — H. 100, B. 62 mm.

Deze titelprent komt geheel onveranderd voor in den 2den druk, bij denzelfden uitgever, 1683.

De 3de druk is ook den Heer J. Ph. van der Kellen nooit voorgekomen.

In den 4den druk, weder bij denzelfden uitgever, is zij wederom gebruikt, en is aldaar het jaartal op zeer slordige wijze veranderd in 1684, hetgeen ook voorkomt op den titel. In deze uitgave bevat het boek 8 prenten door J. Luyken. Zie daarvoor op dat jaar.

In copie van dezelfde zijde komt zij voor: als slechte houtsnede in de uitgave te Utrecht bij Johannes van Paddenburgh 1684, en als slechte copie in die te Utrecht bij Jurriaen van Poolsum 1688.

51

Antonius Bynaeus, de Calceis Hebraeorum .... Dordraci Ex Officina Viduae Caspari, & Theodori Goris. MDCLXXXII. 12°.

Hierin *2* prenten. H. 110, B. 59—63 mm.

1. Titelprent.

Een offerende priester naar rechts gewend, achter hem twee Leviten; op den achtergrond twee andere. Op de voorzijde van het altaar: *Antony Bynaei de Calceis Hebraeorum Libri duo*

2. b. r. b.: *126.* — Afbeelding van eene hanglamp in den vorm van een voet met sandaal; daaronder: *Caliga militaris sub Lucerne specie*

Deze prent komt na uitslijping van de pagineering ook voor in de uitgave van dit werk 1715. 4°.

52

Petrus Cunaeus, De Republyk der Hebreen, Of Gemeenebest der Joden .... in t Latyn beschreven .... Vertaald

449 *25.* pag. 302. *den Gouden Kandelaar en Toerigting der Lampen.*

450 *26.* pag. 320. *den Kandelaar in een gesigte van Zacharias gezien.*

451 *27.* pag. 326. *de Goude Tafel der Toon-Brooden.*

452 *28.* pag. 339. *de Toon-Tafel na der joden meening.*

453 *29.* pag. 366. *den Koperen Brand-Altaar.*

454 *30.* pag. 432. *t Kopere Wasch-vat inden Voorhof des Tabernakels.*

455 *31.* pag. 474. *Oprichting des Tabernakels inde Woestine door den Dienst der Leviten.* — Met aanwijzingen letter *A—R.*

456 *32.* pag. 476. *den Tabernakel van buyten en op zie aante zien.*

457 *33.* pag. 490. *de Dudaim. Genesis. 30. 14.*

458 *34.* pag. 496. Opschrift bovenin: *Priesterlyke en Levitische Geslagt-Boom. Exod. 6. 15. num. 3. 18. etc.* — Met vignetten in de beide onderhoeken.

459 *35.* pag. 502. *De Veld-Teekenen der XII. Stammen.*

460 *36.* pag. 506. *Leger-Ordening der XII Stammen met de Leviten rontsom den Tabernakel.*

461 *37.* pag. 508. *Leger-Ordening Israels volgens de meening der Ioden.*

462 *38.* pag. 552. *de Leger-Tocht der XII Stammen Israels onder de vier Hooft-Banieren.* — Met aanwijzingen N°. *1—31.*

DEEL III.

463 *39.* Titelprent.
De Hoogepriester offerende op een altaar, bijgestaan door vier priesters. Op den steen onder zijne voeten staat: *de Republyk der Hebreen derde deel.* — i. d. m. door randlijnen omgeven: *'T Amsterdam, by Wilhelmus Goeree, op 't Rokin in Cicero. 1683.*

464 *40.* pag. 76. *Inwij-ing der Leviten wanneer sy in den vollen Dienst wierden aangenomen volgens de wet. Num. 8.* — Met aanwijzingen letter *A—N.*

41. pag. 132. N°. 439 ten tweeden male in dit boek gebruikt. Hier, op vignet i. r. o.: *1683.*

465 *42.* pag. 170. *Inwijding der Hebreeuwse Republyk door den Zegen en Vloek by de bergen Ebal en Gerizim.* — Met aanwijzingen letter *A—P.*

466 *43.* pag. 170. *Verklaar-Steen over de Inwijding der Hebreeuse Republijk.* De verklaring der letters *A—P,* op N°. 465 gesteld, geschreven op een muur, aan welks voet drie mannen zich bevinden.

7 *44.* pag. 234. *Hosanna Rabba, of de Groote hosanna op den laatsten dagh vant Loofhutten feest.* — Op den voorgrond zijn Jezus en de apostelen voorgesteld; daaronder i. r. o.: *Ioan. 7. 37.* Met aanwijzingen letter *A—O.*

8 *45.* pag. 238. *Koperen Brand-Altaar volgens Maimonides en andere.* — Twee verschillende afbeeldingen van het altaar boven elkaar. Onder de eerste: *den Altaar volgens Maimonides;* onder de tweede: *den Altaar uyt den Tempel van Ezechiel volgens d'H*[r] *Coccejus.*

9 *46.* pag. 272. *Uit-lesing vande Tienden der Kudde.*

0 *47.* pag. 318. *'t Verbranden vande Roode koe buyten 't Leger Israels.*

1 *48.* pag. 360. *Sijrise Schapen of Rammen met seer Vette Steerten.*

Latere drukken zijn niet bepaald als zoodanig aangeduid en evenmin zijn daarin de bij elkaar behoorende titels en titelprenten van hetzelfde jaartal voorzien. Zij dragen de volgende adressen:

DEEL I.

Titel:	by W. Goeree op het Rokin in Cicero	1683
	by W. Goeree op de Leydse Straat	1684, 1685
	by Daniel van den Dalen op het Rokkin bezyden de Beurs	1700
	by Andries van Damme	1704
Titelprent:	by W. Goeree op de Leydse Straat	1684
	by Daniel van den Dale	1700
	by Andries van Damme	1705

DEEL II.

Titel:	by W. Goeree op de Leydse Straat	1685
	by W. Goeree op de Leydse Straat in Cicero	1685
	by Daniel vanden Dale	1700
	by Andries van Damme	1704
Titelprent:	by W. Goeree op de Leydse Straat	1683
	by Daniel vanden Dale	1700

DEEL III.

Titel:	by W. Goeree op de Leydse Straat	1683
	by W. Goeree op de Leydse Straat in Cicero	1683
	by Daniel vanden Dale	1700
	by Andries van Damme	1704
Titelprent:	by W. Goeree op de Leydse Straat	1683
	by Daniel vanden Dale	1700
	by Andries van Damme	1705

In *W. Goeree, Mosaize Historie der Hebreeuwse Kerke, 1700.* folio bestaat de prent Deel IV, pag. 120 uit twee voorstellingen boven elkaar. De bovenste: *De Tabernaakel van ter zyden aante zien.* is copie van de tegenzijde van N°. 456; de benedenste: *De Tabernaakel met zijnen Voorhof in Opstal vertoond.* is copie van N°. 446 met weglating der drie personen op den voorgrond; de voorgrond, die hier grooter genomen is dan in het origineel, is ingenomen links door eene groep, copie uit N°. 455, rechts door eene groep, copie uit N°. 458; alle copiën van de tegenzijde.

Op de prent Deel IV, pag. 146: *De Koperen Brand-Altaar tot den Voorhof des Tabernaakels, na verscheyde meeningen afgebeeld,* is de afbeelding van de Priesters, die zich bezighouden met offeren, van de tegenzijde gevolgd naar N°. 453.

53

D. Denyssen, De Heerlyckheyt Der Heyligen op Aerde.... t' Amsterdam, By Hendrick en de Weduwe van Dirck Boom. 1682. 4°.

472 Titelprent.

Rechts een knielend man, die door een engel wordt ondersteund. Verder naar achteren links een priester, steunende op een kolom, en den wereldbol op de hand houdende, en eene vrouw met een palmtak, zittende naast een leeuw. Geheel achteraan eene stad aan eene rivier, en een vluchtend man. Op een velum: *De Heerlickheit der Heiligen op Aerde door Dionysius Denyssen Predikant tot Haerlem.* — i. d. m.: *t' Amsterdam by Hendrick en de Weduwe van Dirck Boom. A° 1682.*

o. r. o.: *Ian Luyken fecit.* – H. 173, B. 138 mm.

54

W. Goeree, Natuurlyk en Schilderkonstig Ontwerp der Menschkunde.... t' Amsterdam, By Wilhelmus Goeree, op 't Rokin in Cicero. 1682. 8°.

De titelprent, door G. van der Gouwen, heeft het jaartal 1683.

Hierin 12 prenten door J. Luyken. H. 138—154, B. 80—95 mm. De aanduiding van het voorgestelde, hetzij in den bovenkant der lijst, welke de meeste prenten afsluit, of wel daarboven in de bovenmarge.

473 *1.* pag. 197. In lijst. 28 koppen van menschen en dieren, om de gelijkenis aan te toonen.

474 *2.* pag. 206. In lijst. *Tronie Schouwing.* 12 hoofden gemerkt *A—M.* Op den voorgrond een staand en een zittend engeltje.

475 *3.* pag. 208. In lijst. *Tronie Schouwing.* 15 hoofden gemerkt *N—DD.* Op den voorgrond een teekenend engeltje.

476 *4.* pag. 212. In lijst. *Vier Natuurlyke standen der Tronien.* 4 hoofden gemerkt *A—D.* Op den voorgrond drie engeltjes.

477 *5.* pag. 216. In lijst. *Stant der hoofden in aller lei trap van Toevallige helling.* 4 figuren, gemerkt *I—IV.* Op den voorgrond twee engeltjes.

478 *6.* pag. 220. 12 figuren van hoofden in verschillende standen, gemerkt *1—12.* Op den voorgrond een engeltje met een passer en een hond.

479 *7.* pag. 223. *Maat-redige Tronie-stellingh.* 8 figuren van hoofden gemerkt *I—IV.*

480 *8.* pag. 230. In lijst. *Toevallige Tronie-stelling vlak van vooren agter, of voorwaarts over gebogen.* 7 figuren van hoofden, waarvan drie gemerkt *I—III.*

481 *9.* pag. 233. In lijst. *Toevallige Troniestelling in geweken en hellend voorval.* 5 figuren van hoofden, waarvan drie gemerkt *I—III.*

482 *10.* pag. 234. In lijst. *Toevallige Standen der Tronien.* 7 figuren van hoofden.

483 *11.* pag. 271. In lijst. Ingedrukt in den tekst. Afbeelding van een vogel en een paard. H. 48 mm.

484 *12.* pag. 364. Drie afbeeldingen ter opheldering van het zien der voorwerpen, gemerkt *I—III.*

N°. 476—477 en 479—482 zijn van achteren onbedrukt, de overige aan de achterzijde bedrukt.

De 2de druk is bij Andries van Damme, Boekverkoper op 't Rokin bezijden de Beurs 1704. Daarin is N°. 483 afzonderlijk gedrukt en ingeplakt.

De prent 478 komt geheel onveranderd voor in: *W. Goeree, Alg. Teykenkonst. 1697.*

De prenten 473—476, 478 en 479 zijn wederom gebruikt in: *Physiögnomische Catechismus, bevattende de Gronden en Beginselen der Gelaadkennis.... Te Amsteldam, By Gerrit Bom en Zoonen, MDCCLXXX. 8°.*
Aldaar is dan op de prenten eene aanwijzing bijgevoegd, n.l.:

N°. 476.	i. l. b.:	*I. Pl. bl. 32.*
» 478.	i. r. b.:	*V. bl. 136.*
» 473.	b. i. h. m.:	*VI. Pl. bl. 180.*
» 479.	b. r. b.:	*VII. Pl. bl. 274.*
» 474.	boven in de lijst:	*VIII Pl. bl. 332.*
» 475.	boven in de lijst:	*IX Pl. bl. 345.*

55

Historie der Sevarambes, Volkeren die een Gedeelte van het darde Vast-land bewoonen, gemeenlijk Zuid-Land

genaamd.... Uit het Fransch in het Nederduitsch gebracht Door G. v. Broekhuizen.... t' Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, by de Brakke Grond. 1682. 4°.

485 Titelprent.

Eene zittende vrouw, met twee sleutels op de knie en het Alziend Oog op de borst, wordt gekroond door eene andere, die een palmtak in de hand houdt; zij vertreedt het Bedrog en ontvangt van de aan hare linkerzijde staande Gerechtigheid, het zwaard. In de rechterhand houdt zij een schepter en steunt met dien arm op den schouder van het aan die zijde staande Geloof, dat een brandend hart op eene schaal in de hand houdt. Geheel links een engeltje met den hoorn des Overvloeds. Op een velum: *Historie der Sevarambes. Behelzende een Beschrijving Van het Onbekend Zuid-Land.* — i. d. m.: *Amsterdam. Bij Timotheus ten Hoorn. Boekverkoper inde Nes 1683.*

o. i. h. m.: *Ian Luyken inven et Fecit.* — H. 176, B. 144 mm.

56

Pharmacopœa Amstelredamensis, of d'Amsterdammer Apotheek.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't oude Heere Logement. 1682. 12°.

486 Titelprent.

Apotheek met boog aan de linkerzijde, waardoor men het laboratorium ziet. Achter eene tafel, waarop geschreven: *D'Amsterdamse Apotheek,* zit een man in gesprek met twee andere, de eene zittende, de andere staande vóór de tafel. Op den voorgrond eene vrouw met eene mand met kruiden, een aap en een vijzel.

i. d. m. door randlijnen omgeven: *T' Amsterdam. by Jan ten Hoorn. 1682.* — H. 105, B. 58 mm.

Van deze prent bestaan latere uitgaven in den 3den tot 6den druk bij denzelfden uitgever, 1686, 1690, 1698 en 1706; in den 8sten druk bij Nicolaas ten Hoorn, 1723, in den 9den bij N. de Wit, 1731, en in den 10den bij Gerrit de Groot, 1741 is zij copie.

Daarenboven is deze prent iets grooter gecopiëerd met opschrift: *Rotterdammer apotheek. t Amsterdam by Nicolas de Wit,* vóór: *Pharmacopoea Roterdamensis. te Amsterdam by Nicolaas de Wit 1725.*

57

487 Portret van David Flud van Giffen.

Afzonderlijk uitgegeven prent.

Portret ten halven lijve naar rechts gewend. In leeraarsgewaad met

de linkerhand uitgestrekt. Boven deze ziet men onder een opgebonden gordijn de kerk van Dordrecht met eenige huizen en boomen. Het geheel in eene ovale omlijsting.

Daaronder: *David Flud van Giffen, Ecclesiastes Dordracenus* en naast elkaar een vierregelig Latijnsch gedicht door Herm. Neuspitzer en een vierregelig Hollandsch door Abr. de Leonards. Daaronder links: *A: Houbraken pinx: A: Haelwegh schulp:* en rechts: *S Onder de Linden. Exc.* — H. 244, B. 201 mm.

De 2de Staat vermeldt in plaats van dien laatsten naam: *C Willegaarts. Exc.*

Van deze prent, die vermoedelijk in 1682 is vervaardigd, is de achtergrond door J. Luyken gegraveerd.

58

Portret van Jacobus Oldenborg.

8 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Portret ten halven lijve naar links gewend. In leeraarsgewaad met de linkerhand steunende op een Bijbel. Links achter eene kolom ziet men de kerk van Dordrecht met eenige huizen en boomen. Het geheel in eene ovale omlijsting.

Daaronder: *Jacobus Oldenborg, Philo. Doctor, Verbi Divini Minister Dordracenus.* en naast elkaar twee vierregelige gedichten in het Latijn en in het Hollandsch door Herm. Neuspitzer, Rector Scholae Dordracenae. Daaronder links: *A: Houbraken pinx: A. Haelwegh sculp:* en rechts: *S. Onder de Linden. Exc.* — H. 245, B. 201 mm.

De 2de Staat vermeldt in plaats van dien laatsten naam: *C. Willegaarts. Exc.*

Van deze prent, die vermoedelijk in 1682 is vervaardigd, is de achtergrond door J. Luyken gegraveerd.

59

Scheffer, Waarachtige en Aen-merkens-waardige Historie van Lapland.... Met noch Een kort bericht van den Toestand der Finnen. Nieuwelijks uit het Frans vertaalt. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boeckverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1682. 4 boeken, 3 dln., 1 band. 4°.

Hierin 17 prenten door J. Luyken H. 158—164, B. 123—128 mm., alle met pagineering b. r. b. en beteekend *Jan Luyken,* en daarachter *invenit et fecit,* soms met afkortingen:

o. r. o.: N°. 489—494, 497, 498, 500—505.
o. l. o.: N°. 499.

Zonder beteekening: N°. 495, 496.

489 *1.* Titelprent.
Op den voorgrond rechts eene Laplandsche vrouw en klein kind; links drie mannen, van welke één de ski aanbindt; bij hen een liggende beer en eene gehoornde figuur met een toovertrommel. Op den tweeden grond, Lappen met een rendier, en eene berenjacht. Op den achtergrond, het aanbidden van een afgod, en een dorp van tenten aan den zeeoever.
Op een velum: *Waragtige en Aanmerkenswaardige Historie van Lapland en Finland.* — i. d. m.: *T' Amsterdam. Bij Jan ten Hoorn. 1682.* — H. 178, B. 133 mm.

490 *2. Eerste Boek fol 26* i. d. m.: *Laplantse Afgodt Jumala.*

491 *3. Eerste Boek fol: 50* i. d. m.: *Laplantse Afgodt Wirku-Accha.*

492 *4. Eerste Boek fol: 53* i. d. m.: *Laplantse Afgodt Thoron.*

493 *5. Eerste Boek fol: 65* i. d. m.: *Laplantse Afgodt Storiunkare.*

494 *6. Eerste Boek fol 73* i. d. m.: *Gesprek van een Laplander met den Duijvel en zijn Kaboutermanneties.*

495 *7. Eerste Boek fol 77* i. d. m.: *Laplandtse Tover Trommels* met negen afbeeldingen, gemerkt *A—F.*

496 *8. Eerste Boek fol 79* i. d. m.: *Laplandtse Tover Trommel Figuer G.*

497 *9. Eerste Boek fol 87* i. d. m.: *Postuur van een Laplander zoo als hy met de Tover-trommel ter aarde legt*

498 *10. Tweede Boeck fol 49* Zonder onderschrift. Op den voorgrond een Laplander, die, met pijl en boog gewapend en door zijne honden vergezeld, een beer en een wolf aanvalt; achter hem eene voorraadkamer op hoogen staak. Op den achtergrond eene geopende tent met dierenvellen bekleed. i. r. b. op een velum: de plattegrond van die woonplaats.

499 *11. Tweede Boeck fol 57* Zonder onderschrift. Op den voorgrond links onder een boom twee mannen en twee vrouwen in zomerkleeding; op den tweeden grond een man met vrouw en klein kind in wintergewaad.

500 *12. Tweede Boek fol 72.* Zonder onderschrift. Jacht op de kleinere dieren, rendieren, otters, eekhoorns; op de laatste met stompe pijlen.

501 *13. Tweede Boeck fol 76* Zonder onderschrift. Berenjacht met knodsen.

502 *14. Tweede Boek fol: 87* i. d. m.: *Laplantse Schaatse en Sleeden Rijders*

503 *15. Tweede Boek fol: 123* i. d. m.: *Trouwen der Laplanders*

504 *16. Tweede Boek fol: 133* i. d. m.: *Doopen der Laplanders*

505 *17. Tweede Boek fol: 142* i. d. m.: *Begraven der Laplanders*

Een geheel gelijke druk bestaat, hebbende op den gedrukten titel het jaartal 1683.

60

Cornelis Stalpart vander Wiel, Stadts Doctor in 's Gravenhage. Hondert seldzame Aanmerkingen, so in de Genees- als Heel- en Sny-konst .... t' Amsterdam, By Johan ten Hoorn, Boekverkoper over het Oude Heere Logement. 1682. 8°.

Deel II, uitgekomen in 1686 te 's Gravenhage bij Daniel Geselle, Boekverkooper op de Hoogstraat, bevat geene titelprent.

06 Titelprent.
Een geneesheer, gekleed in kamerjapon en krulpruik, zit in zijn studeervertrek te schrijven; op zijde rechts eene kast met instrumenten; achter hem een muur met raam, behangen met vijf schilderijen, waarop afbeeldingen van gebrekkige personen. Op den voorgrond links, eene vrouw met verbonden hand, een man op krukken en een man, die zich op de knieën voortbeweegt en door een hond wordt aangeblaft.

Op een velum: *Hondert Genees Heel en Snykonstige-Aanmerkingen van Cornelis Stalpart vander Wiel* — H. 144, B. 88 mm.

Deze prent is weder gebruikt, met Latijnsch opschrift op het velum, voor de 1ste Latijnsche uitgave van dit werk, bij Pieter van der Aa te Leiden 1687.

In de 2de Latijnsche uitgave van 1727 is zij vervangen door eene copie van dezelfde zijde; op het velum staat dan: *Corn: Stalpartii van der Wiel Medici Hagiensis Observationum Rariorum Medic. Chirurgic. Anatomicarum Centur. Prior.*

61

J. Bapt. Tavernier, De zes Reizen .... in Turkijen, Persiën, en in d'Indiën .... door J. H. Glazemaker vertaalt. t' Amsterdam, By de Weduwe van Johannes van Someren, Boekverkoopster in de Kalver-straat, by de Gapers-steeg, in Perkins 1682. 3 dln., 2 vol. 4°.

Achter Deel I: J. B. Tavernier, Nieuwe en Naaukeurige Beschryving Van 't Serrail of Hof Van de Turksche Kaizer .... door J. H. Glazemaker vertaalt. Adres als boven 1681.

Hierin 20 prenten door Jan Luyken, waarvan 18 nieuwe. Die van Deel I en van het Serrail hebben geen onderschrift, en de verklaring der voorstellingen in het register; die van Deel II en III hebben onderschrift i. d. m. Alle hebben de pagineering b. r. b. en zijn H. 153—164 mm., de enkele prenten B. 126—132, die van dubbele grootte B. 275—281 mm.

Beteekend:
Ian Luyken invenit et fecit, soms met afkortingen:
o. l. o.: N°. 507.
o. r. o.: N°. 508—514, 516, 518—521, 523.
i. r. o.: N°. 517, 522.
Ian Luyken
o. r. o.: N°. 515.
Zonder beteekening: N°. 524.

DEEL I.

507 *1. — I deel fol. 11. — Eenige Armeniers, van de Karavane afgetrokken, worden van de rovers aangetast.*
Dubbele grootte.

508 *2. — I deel fol. 282. — Viertyt van de witte Bok.* Een witte bok, vastgehouden door dengene, in wiens huis de bliksem is ingeslagen, wordt door een aantal personen knielende begroet.

509 *3. — I deel fol 382 — Stantvastigheden van een Armenische jongen, die gestenigt werd.* In het midden de jongen, die gesteenigd wordt, links twee twistende vrouwen, rechts een Turk, omringd door vijf weenende kinderen.
Dubbele grootte.

510 *4. — I deel fol 474 — De Kan van Ormus overvallen en gedood.* Kamp der Perzen, waar de gevangen vorst van Jasque wordt bewaard, overvallen door diens vrouw, die haar gemaal verlost en den Perzischen bevelhebber eigenhandig doorsteekt.
Dubbele grootte.

511 *5. — I deel fol. 509. — Wrede straffen aan de dieven en afzetters.* Zij worden langs den openbaren weg ingemetseld, om langzaam te sterven.

512 *6. — Serrail fol. 46. — Strenge straf aan een ongetrouwe, om sijn dieverij.* Op een binnenplein, omgeven door gebouwen, uit één waarvan de vorst toeziet, wordt de veroordeelde door vier beulen in een mortier fijngestampt. Op den tweeden grond rechts een aantal toeschouwers te voet, links eene afdeeling ruiterij. Op den voorgrond links twee honden.
Dubbele grootte.

513 *7. — Serrail fol. 94. — Treffelyke jacht der Mahometaansche Vorsten.* Links twee jagers te paard, die met speren en met hulp van twee valken een hert achterhalen, daaronder een haas; rechts wordt een wild zwijn vervolgd door verscheidene ruiters met pijl en boog gewapend en door drie valken.
Deze foutieve pagineering komt alleen voor in de eerste drukken, de latere hebben b. r. b.: *Serrail fol. 92.*
Dubbele grootte.

DEEL II.

514 *8. — II deel fol. 34. — Wonderlyke wercking der Guygelaars.* Een toovenaar, gehuld in een mantel, doet ten aanschouwe van verscheidene personen een boompje ontspruiten en bloeien; links een staande Europeaan, rechts een man boven uit een venster ziende.

15 *9. — II Deel folio 41. — Wraakgierigheyt der Apen, tegen een Engelsche President.* Te midden van een palmbosch wordt eene reiskoets met twee paarden en de daarbij aanwezige bedienden door eene groote menigte apen aangevallen en tot stilstaan gebracht. Daarachter een tweede, stilstaand rijtuig.

Dubbele grootte.

16 *10. — II Deel Folio 93 — Zee stryt tusschen een Engelsschip en 25 of 30 Malabaarische barken.* Het groote schip, omgeven door een aantal kleinere, vliegt in de lucht; op den voorgrond links eene sloep, die verscheidene drenkelingen opneemt.

Dubbele grootte.

17 *11. — II Deel folio 146 — Getrouwhijt van een voerman aan sijn Koning.* In een bosch zit de vorst met een volgeling op den rug van een olifant, die zijn ter aarde gevallen oppasser doodt.

18 *12. — II. Deel Folio 161 — Wassching der Elefanten.* Eene rivier, waarin een olifant zich onderdompelt, die zich zelf met den snuit besproeit; aan den oever verscheidene olifanten en ruiters.

19 *13. — II. Deel folio 364 — Een Engelsman word van de Koning van Makasser geschoten.* Op het plein voor een paleis is de gevangene geheel ontkleed aan een paal gebonden, terwijl op den achtergrond de Koning zich bevindt, die, niettegenstaande de vertoogen van Tavernier, met boog en pijlen op hem schiet.

20 *14. — II Deel Folio 401 — Een verwoede Fakir doot 13 hollanse boots gezellen.* In een haven, waar de schepen aan de kade liggen, wordt een gezelschap matrozen overvallen door een fakir, die ze met een mes overhoop steekt. Op den achtergrond eene tent, waaruit een soldaat met een geweer komt aanloopen.

21 *15. — II Deel fol. 407. — Een Javaan met een Spies doorregen, doot een Hollander.* Een Hollander is op de knie gevallen aan den voet van een palmboom en wordt met eene kris doorstoken door een geheel ontkleeden Javaan, dien hij juist zijn speer geheel door het lichaam heeft gestooten.

22 *16. — II Deel folio 419 — Beÿegening van een Leeuw die gedoot word* In een bosch een groot vuur, waaromheen de reizigers slapen. Links wordt een hunner besprongen door een leeuw, op wien een der personen aan de rechterzijde zijn geweer lost.

DEEL III.

17. pag. 1. N°. 110 wederom gebruikt. Kaart van Japan met bijvoeging b. i. h. m.: *III. Deel. Fol. 1.*

23 *18. — III Deel folio 4 Een vrouw, om haar kuyshijt te bewaren, verbrant haerselven* Zittende op een stoel naast hare twee weenende kinderen in een binnenvertrek, wordt zij door de vlammen omringd.

19. pag. 127. N°. 111 wederom gebruikt. Kaart van Tonkin met bijvoeging i. r. b.: *III Deel Fol. 127*

524 *20.* — *III. Deel folio 300* Zes afbeeldingen van drie Russische munten aan de voorzijde en aan de keerzijde, aangeduid met *1—6.*

De prenten in Deel I:
pag. 439. *Strenge Straf van Cha-Abbas, aan een bakker en brader bewezen.*
pag. 442. *Strengheit aan Iman-Kouli-Kan en aan zyn zonen.*
pag. 457. *Streng onthaal aan iemand om zijn geklap.*
zijn door een ander gegraveerd naar teekeningen van Jan Luyken.

62

Theatrvm Statvvm Regiae Celsitvdinis Sabavdiae Dvcis, Pedemontii Principis, Cypri Regis.... Amstelodami, Apud Haeredes Ioannis Blaev MDCLXXXII. 2 dln. groot folio.

Hierin 4 prenten, geheel of gedeeltelijk door J. Luyken.

DEEL I.

525 *1.* Achter den gedrukten titel. Het wapenschild van Savoye. i. r. o.: *I. Luyken, fecit.* — H. 423, B. 257 mm.

De overige prenten zijn afbeeldingen van vorstelijke verblijven, waarop de in de lucht zwevende engelen en de wapenschilden door Luyken op de plaat zijn aangebracht.

526 *2.* pag. 105. *Alladiense Palativm....*
Opschrift op een velum door engelen vastgehouden i. r. b.; daarnaast een wapenschild. — H. 467, B. 564 mm.

527 *3.* pag. 115. *Manta Salvtiarvm March: Oppidvm.*
Opschrift op een velum door twee engelen vastgehouden b. i. h. m.; daarnaast een engel met wapenschild. — H. 393, B. 520 mm.

DEEL II.

528 *4.* pag. 91. *Palativm Sarmatoris.*
Opschrift op een velum door twee engelen vastgehouden i. r. b.; daarachter twee engelen met wapenschild. — H. 394, B. 520 mm.

Dezelfde prenten zijn gebruikt in de Hollandsche uitgave van hetzelfde werk: *Tooneel der Heerschappyen van den Hartog van Savoye.... te Amsterdam ter Drukkerye van Pieter en Joan Blaev En zyn te bekomen Bij Abraham Wolfgang, J. en G. Janssonius van Waesberge, Hendrik en de Wed: van Dirk Boom MDCXCIII* 3 dln. groot folio.

Zij komen daar voor in Deel I achter den titel, op pag. 90 en 100; in Deel II op pag. 74.

Nogmaals komen de drie laatste voor in: *Nieuw.... Stedeboek van Piemont en van Savoye.... In 's Gravenhage by Rutgert Christoffel Alberts 1725.* 2 dln. groot folio.

De prenten zijn dan van nummers voorzien:

N°. 526: Deel I, pag. 104 van *LVII.*
» 527: » I, » 116 » *LXI.*
» 528: » II, » 93 » *30.*

63

Tooneel der Vermaarste Koop-Steden en Handel-plaatsen van de geheele Wereld. 't Amsterdam. By d'Erfgenamen van Sal^r Ioannes IansSonius van Waesberge Boekverkoopers A° 1682. 2 dln. folio.

Hierin 6 prenten, door J. Luyken geëtst op de gedeeltelijk uitgeslepen platen, die vroeger hadden gediend voor de afbeeldingen in: *G. Braun, Urbium Praecipvarvm totivs Mvndi Theatrvm.*

Ook de titelprent uit het 4de deel van dat werk is evenzoo behandeld, doch door eene andere hand gegraveerd, naar eene teekening van J. Luyken. Daarbij hebben alle figuren andere attributen gekregen, met name rechts eene aardglobe, een passer en een graadboog, links eene kist met het monogram der West-Indische Cie, een geldbuidel, enz.

9 *1.* Plattegrond van Leuven (*Braun*, Deel III).

Na uitslijping der beide benedenhoeken met cartouche en kostuumafbeelding, is zulks vervangen rechts: van de hand van Luyken door een heer en dame te paard, naast hen een jager met valken en honden; links: van eene andere hand door eene nieuwe cartouche, waarop *Lovanivm Vulgo Loven.* — H. 344, B. 485 mm.

30 *2.* Plattegrond van Doornik (*Braun*, Deel IV).

Na uitslijping der beide benedenhoeken met cartouche en kostuumafbeelding, is zulks vervangen rechts: van de hand van Luyken door een wagen met drie personen; links: van eene andere hand door eene nieuwe cartouche met uitlegging der nummers *1—30.* — b. i. h. m. in eene cartouche: *Tornacvm.* — H. 358, B. 427 mm.

31 *3.* Twee voorstellingen van Kopenhagen boven elkaar, de eene gezien van de landzijde, de andere van de zeezijde (*Braun*, Deel IV).

De eerstgenoemde is onveranderd gebleven, met uitzondering van het jaartal. — b. i. h. m. eene cartouche, waarop: *Hafnia.* In de ruimte tusschen de beide voorstellingen: *Hafnia vulgo Kopenhagen vrbs Daniae primaria quo se terra marique conspiciendam exhibet. Anno Salutis MDCLXXXI* (origineel 1587).

Van de benedenste zijn alleen de huizen overgebleven, doch de voorgrond is geheel uitgesleten en vervangen door schepen vóór de stad, badende en arbeidende mannen, en geheel op den voorgrond in het midden, een

heer en eene dame met een hond. Boven in de lucht: *Kopenhagen.* — H. 357, B. 410 mm.

532 *4.* Plattegrond van Kamerijk (*Braun*, Deel V).

Na uitslijping van de beide benedenhoeken zijn aldaar door Luyken aangebracht rechts drie personen, waarvan twee rusten; op den achtergrond een reiswagen en wandelaars; links eene cartouche op een steen, waarboven-op een raaf, en waarnaast een vos zit. Op de cartouche de uitlegging der letters *a—z* en * voorkomende op de kaart. — b. i. h. m. op eene cartouche: *Cambray.* — H. 326, B. 430 mm.

533 *5.* Afbeelding van Wismar (*Braun*, Deel V).

Na uitslijping van den geheelen voorgrond is daarop aangebracht rechts een jongen op een paard, dat door een man wordt geleid, verder runderen en vischvangst; links een zeilend schip. — b. i. h. m.: *Wiismaria.* — H. 261, B. 500 mm.

534 *6.* Plattegrond van Palma (*Braun*, Deel V).

Na uitslijping van de beide benedenhoeken met cartouches is zulks vervangen rechts door een stoet van veertien ruiters met een standaard in een bergachtig landschap; links door drie halfliggende, kaartspelende soldaten. — b. i. h. m.: *Palma.* — H. 352, B. 461 mm.

Een latere afdruk komt voor in: *Van der Aa, la Galerie Agréable du Monde*, begin XVIII eeuw, en heeft dan o. i. h. m.: *Se vend a Leide, Chez Pierre vander Aa. Avec Privilege.*

1683

64

Isaac Ambrosius, Het Sien op Jesus .... uyt het Engels vertaelt door Joannes Lampe .... den tweeden druck. t' Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boeck-verkooper in de Gaper-steegh, by de Beurs. Anno 1684. 4°.

535 Titelprent.

Jezus, omgeven door de geloofshelden van het oude Verbond, — links Adam, Johannes den Dooper en David, rechts Mozes, Aäron, Abraham en anderen —, staat op een steen, waarop de woorden: *Het Sien op Jesus, door Isaac Ambrosius.*

Op den achtergrond links eene stad, daarachter de opgaande zon; rechts een muur met afbeeldingen van de Aankondiging aan Maria, de Aanbidding der herders, het Laatste Oordeel, de Opstanding en de Kruisiging. — i. d. m.: *T Amsterdam. Bij Johannes Boekholt. 1683.*

o. r. o.: *I L* — H. 180, B. 136 mm.

De 1ste druk is van 1664, 4°.

Dezelfde plaat is later gebruikt in: *W. Hessen, 't Lyden en Sterven vande Heere Jesus Christus, in Heldendigt Beschreeven*, zoowel in de 1ste uitgave te Haarlem, bij Mozes van Hulkenroy, 1733, als in de 2de te 's Gravenhage, bij Bernardus van der Cloese, Boekverkooper in de Veenestraat, 1738.

Aldaar zijn de opschriften uitgeslepen en vervangen, op den steen door: *'t Lyden en Sterven van Jesus Christus door Willem Hessen*, en i. d. m. door een veranderd adres; de beteekening is behouden.

65

S. Blankaart.... De Borgerlyke Tafel, Om lang gesond sonder ziekten te leven.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over het Oude Heeren Logement. 1683. 12°.

536 Titelprent.

Eene aangerichte tafel, waaromheen acht personen van verschillenden leeftijd en kunne benevens een hond zitten. Op den achtergrond twee personen bezig met het bereiden der spijzen. Op een velum: *S: Blankaarts Borgerlyke Tafel om lang Sonder Ziekten Gesond te Leven.*

Onderaan rechts: *Jan Luyken in et fecit.* — H. 105, B. 60 mm.

Dezelfde prent is gebruikt voor den tweeden druk bij denzelfden uitgever, 1690.

66

Stephanus Blankaart.... De Kartesiaanse Academie Ofte Institutie Der Medicyne.... t' Amsterdam, By Johannes ten Hoorn, Boekverkooper, over het oude Heere Logement, 1683. 8°.

Hierin 4 prenten met ophelderende afbeeldingen door J. Luyken, alle zonder beteekening, en met pagineering i. r. b. — H. 125, B. 73—79 mm.

537 *1.* — *Pag: 18.* met voorstelling *Fig 3* en *4*, een man op een berg.

538 *2.* — *Pag: 75.* met voorstelling *Fig 5*, luchtpomp met blazen.

539 *3.* — *Pag: 87.* met voorstelling *Fig 6*, het veroorzaken van beweging van de armbeenderen door aanraking der spieren.

540 *4.* — *Pag: 231.* met voorstelling *Fig 8*, het werken van zuur op het bloed, en *Fig 9*, twee blokjes gemerkt *C* en *B*.

De prenten, voorkomende op pag. 13 en 217, vertoonen slechts rechtlijnige figuren en daardoor te weinig aanduiding, of zij door Luyken of door een ander zijn vervaardigd.

Deze prenten zijn zonder verandering gebruikt in den 2den druk van 1684.

2[de] Staat in: *S. Blancardus, Praxeos Medicae Idea Nova. 1685.*

De pagineering is dan veranderd en geworden resp.: *Pag 138, 118, 142* en *114.*, terwijl bij N°. 540 de twee blokjes, *Fig 9* zijn uitgeslepen en vervangen, door een anderen graveur, door andere afbeeldingen, met *Fig 12*, en *Fig 10.*

Evenzoo komen zij voor in den 3[den] druk van de *Kartesiaanse Academie* van 1691. (Op den gedrukten titel staat 2[de] druk).

In den 4[den] druk, van 1702, is wederom de pagineering veranderd en geworden: *Pag 18, 76, 86* en *230.* N°. 538 mist in dezen druk den linker benedenhoek, welke schuin afgesneden is.

67

V(an) d(en) B(osch), Leeven en Daaden Der Doorluchtigste Zee-Helden .... t' Amsteldam, By Jan ten Hoorn, en Jan Bouman, Boekverkoopers, in Compagnie. Anno 1683. 4°.

Deze uitgave is de 2[de] druk van het werk, dat in 1676 verscheen, doch toen zonder de vijf prenten van Luyken. Alle zijn gepagineerd b. r. b. en beteekend: *Jan Luyken*, en daarachter:

invenit et fecit, soms met afkortingen, o. r. o.: N°. 541—544,

fecit v. o. i. h. m.: N°. 545.

H. 159—163, B. 126—129 mm., N°. 546: 316 mm.

541 *1. —fol 3.* Verovering van Damiate.

1[ste] Staat. Alhier.

Het oorlogsschip van Haarlem zeilt den ketting in stukken, die tusschen twee torens gespannen was bij den ingang der haven.

2[de] Staat in *Dan, Historie van Barbaryen. 1684.*

Op den toren links is eene verhooging aangebracht, doch het kleine uitgebouwde torentje weggenomen. De doorgezeilde ketting, de toren rechts, en de grond, waarop die staat, zijn uitgeslepen en vervangen door eene Turksche galei met scherpe neb. Het wapen van Haarlem op het groote schip middenin is veranderd door wegneming van het zwaard en aanbrenging van eene halve maan en nog eene ster. De achtergrond rechts gestoffeerd met eene vesting en een viertal schepen. Boven in de lucht: *Tripoli* — b. r. b.: *fol 245*

542 *2. — fol 39.* Slag op de Zuiderzee.

1[ste] Staat. Alhier.

Op den voorgrond links eene bewapende boot, verder rechts een zinkend schip. Meer achterwaarts de scheepsstrijd, met voorstelling van het nederhalen der Spaansche admiraalsvlag. Op den achtergrond links Enkhuizen.

2[de] Staat in *Dan, Historie van Barbaryen. 1684.*

De stad Enkhuizen en de daarbij zeilende botter vervangen door eene vesting aan den voet van een berg, en een klein vaartuig. Boven in de lucht: *Salee* — b. r. b.: *fol 203*

3 *3.* — *fol 123* Zeeslag voor Goa.

1ste Staat. Alhier.

Op den voorgrond eene bewapende boot en verscheidene drenkelingen, verder een aantal schepen, van welke op den achtergrond één in de lucht vliegt.

2de Staat in *Dan, Historie van Barbaryen. 1684.*

De prent gewijzigd door de schepen op den achtergrond links ook te doen branden. — i. d. m.: *Verbranden van 22 Scheepen inde Haven van Golette.* b. r. b.: *fol 190*

14 *4.* — *fol 150* Matelief belegert Malakka.

1ste Staat. Alhier.

Op den voorgrond een gevecht van soldaten, waartusschen eenige negers. Op den achtergrond, links de vesting, die op ééne plek in brand staat; rechts de vloot der aanvallers.

2de Staat in *Dan, Historie van Barbaryen. 1684.*

De vloot in de baai rechts uitgeslepen en vervangen door Turksche vaartuigen. In de stad is het brandende gedeelte en de toren van het grootste gebouw weggenomen, doch naast dit laatste twee gebouwen bijgevoegd. — b. r. b.: *fol: 107*

5 *5.* – *fol: 781.* Begrafenis van De Ruyter.

1ste Staat. Alhier.

De stoet met aanwijzing der nummers *1—46* trekt over den Dam langs het Stadhuis naar de Nieuwe Kerk. — i. d. m.: *Lyk-statie van den beroemden Zee-Held Michiel de Ruyter, Hertog, Ridder, etc. Luijtenant Admiraal Generaal der Vereenigde Nederlanden.*

2de Staat in *Sylvius, Historien onzes Tijds. 1685.*

Op den toren van het Stadhuis is buiten de randlijn een koggeschip aangebracht. De uitlegging der nummers *1—46* is op hetzelfde vel gedrukt.

68

Johannes Bunjan, Het Leven en Sterven van Mr. Quaadt .... In 't Engels beschreven .... Nu in onse Tale overgeset. t' Amsterdam, By Johannes Boeckholt, Boeckverkooper inde Gaper-steeg. 1683. 12°.

46 Titelprent.

Een persoon in 16de-eeuwsch riddergewaad draagt in de hand een wereldbol, waarop de woorden: *de Werelt is myn Schat;* aan zijne zijde hangt eene tasch, waarop: *'k Ben nu van Sonden sat.* Hij wordt gevolgd door den Duivel en den Dood en begeeft zich naar eene poort, waarboven: *Verderf,* en waarachter een groot vuur brandt. Op een velum: *Het Leven en Sterven van Mr. Quaat: Ofte eens Godlosen Reyse na het Eeuwigh verderf.* — i. d. m.: *door Joannes Bunian. t'Amsterdam by I: Boekholt. 1683.*

Onderaan links: *I. L.* — H. 105, B. 62 mm.

Latere drukken zijn: de 3[de] bij Johannes Boekholt 1685, waarbij het onderschrift i. d. m. onveranderd voorkomt, hoewel de prent sporen draagt, dat eene weinig geoefende hand heeft getracht in plaats van de *3* van het jaartal een ander cijfer te stellen. Verder de 4[de] druk bij W[e] G. de Groot te Amsterdam, 1702, en de 5[de] bij Gijsbert de Groot Keur, Aldaar, 1738, beide met dezelfde titelprent, waarop het adres in het onderschrift i. d. m. is veranderd in: *t'Amsterdam, by de Wed. G. de Groot 1702.*

Eene copie van dezelfde zijde wordt gevonden in eene zeer slechte houtsnede, welke voorkomt in eene uitgave van dit werk: *tot Utrecht by Jurriaan van Poolsum,* z. j., en in die met veranderd adres: *tot Utrecht, by de Weduwe van J. van Poolsum, 1698.* Die houtsnede is onderaan links beteekend *MB.*

69

Johannes Claude, Ondersoek van Sigh Selven.... Uyt het Frans Vertaald.... t' Amsterdam, By Jan Bouman, Boekverkoper woonende in de Kalver-straat. MDCLXXXIII 12°.

547 Titelprent.

Een staand persoon met de linkerhand op de borst, houdende in de rechterhand een geopend boek, op welks bladen men leest: *Evangelium* en *Wet.* Op den achtergrond het Avondmaal van Jezus met zijne discipelen. Op een velum: *Ondersoek van Sigh selven Door J. Claude Predicant te Parys.* — i. d. m: *T'Amsterdam, bij Jan Bouman 1683* — H. 106, B. 63 mm.

2[de] Staat in *J. Koelman, Spiegel der Wet. 1690.*

Het hoofd der figuur, vroeger bijna van voren, en een jong uiterlijk toonende, is vervangen door een mansgelaat in profiel. Op het velum: *Spiegel Der-Wet door Jacobus Koelman. Vermeerdert.* — i. d. m.: *t'Amsterdam By I. Boekholt inde Gapersteeg 1690.*

70

A. D..... Cartesiaanse Reden-Konst.... uit het Frans vertaalt, door P. R. Med. Doct. Tot Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkoper over het oude Heere Logement, Anno 1683. 12°.

548 Titelprent.

Op den voorgrond zit een bejaard man, met kamerjapon en muts, te spreken met een jong man in wandelgewaad en wijst op een opzittend hondje aan zijne zijde. Meer naar achteren links eene verhevenheid met een paard en eene kar, rechts een ledikant, waarvoor eene vrouw en kind weenen, en waarin een man de ziel uitblaast, die omhoog stijgt.

Op een velum: *Cartesiaanse Reden-Konst: het Onderscheijdt der Cartesiaanse en Schoolse Philosophie: Benevens een verhandelingh vande Ziele der Beesten:* — H. 106, B. 61 mm.

71

O(om J(acob) D(irrickz.) van W(ormer) V(eer), Een Alegoris-Historis Verhaal Van het Edel en Machtig Koninkrijk Van Salem .... t' Amsterdam, by Jan Rieuwersz. Boekverkooper, in de Beurs-straat, 1683. 12°.

Hierin 12 prenten door J. Luyken, met pagineering b. r. b. en beteekend: *I. L.*

i. r. o.: N°. 549, 550.
o. r. o.: N°. 552—557, 559, 560.
i. l. o.: N°. 558.
Zonder beteekening: N°. 551.
Alle H. 112—114, B. 66—67 mm.

9 *1.* Titelprent.
Een pelgrim, staande tusschen een hond en een vogel in eene mand, wordt door twee engelen gekroond; op den achtergrond eene stad op een berg, waarheen andere pelgrims wijzen. Onderschrift in een door randlijnen omgeven gedeelte: *Heilzoeker Gelijk een hert Schreeut na de water Stroomen, al zoo schreeut mijn Ziele, tot u o Godt. Psal. 42. V 2* — i. d. m.: *t Amsterdam by Jan Rieuwertsz Boekverkoper. inde Beurs-Straat*

0 *2.* — *17* De pelgrims klimmen naar eene hooggelegen stad, waarachter de zon schijnt. — i. d. m.: *Maar Ieruzalem dat boven is, dat is vrij, welk is onzer aller moeder. Galat. 4 : 26.*

1 *3.* — *51* Marktplein, waarop een aantal strafoefeningen plaats vinden; op den voorgrond eene steeniging, op den tweeden grond, op een schavot, eene onthoofding, geeseling en kruisiging. — i. d. m.: *Want alzo hebben zij vervolgt de Propheten die voor u geweest zijn. Matth. 5 : 12.*

2 *4.* — *69* Een man bezoekt een grijsaard, die aan drie knapen onderricht geeft. — i. d. m.: *Goede meester, wat zal ik goets doen, opdat ik het eeuwige leven hebbe? Matth. 19 : 16.*

3 *5.* — *111* Vijf pelgrims gaan door eene poort, waarboven staat: *Weest Ellendig Dragt rou en Weent.* — i. d. m.: *Strijd om in te gaan door de enge poort. Luc. 13 : 24.*

4 *6.* — *123* Kruisiging van een bejaard man. — i. d. m.: *Dit wetende dat onzen ouden mensche met hem gekruycigt is. Rom. 6 : 6.*

55 *7.* — *209* Vijf pelgrims, uitziende naar eene stad op een hoogen berg gelegen, waarheen zij zich begeven. — i. d. m.: *Door 't Gelove ziende, op 't gene onzienlijk is. Hebr. 11. 2 Cor. 4 : 18.*

556 *8. — 223* De Pelgrims ziende naar een breeden weg, waarop een aantal menschen gaan en waarop verschillende verloksels zinnebeeldig zijn voorgesteld. — i. d. m.: *Breed is de weg die tot het verderf leid. Matth. 7 : 13.*

557 *9. — 267* De pelgrims overvallen door een storm. Op den voorgrond een persoon, die met eene wichelroede den bliksem verwekt, en een ander, die knielende in een boek leest. — i. d. m.: *Salig zijn die vervolgt worden om der geregtigheit wille. Matth. 5 : 10.*

558 *10. — 293* De pelgrims bij een boom waaromheen de paradijsslang gekronkeld is. — i. d. m.: *Die het gelt niet zoekt en hier in beproeft is, en opregt bevonden; word met regt geprezen. Sierag 31 : 8. 10.*

559 *11. — 301* Gesprek der Pelgrims met een reus. — i. d. m.: *Wie hem zelven verhoogen zal, die zal vernedert worden: en wie hem zelven zal vernederen, die zal verhoogt worden. Matth 23 : 12.*

560 *12. — 303* De pelgrim van zijn opperkleed beroofd. — i. d. m.: *Soo iemant u den Rok wil nemen, laat hem ook den Mantel. Matth. 5 : 40.*

72

Johannes Feylingius, Het Bloem-Hofje Der Gebeden En Dankseggingen .... In 's Gravenhage, By Barent Beeck, Boeck-verkooper in de Wagestraet, Anno 1683. 12°.

561 Titelprent.

Een man, bestraald door hemelsch licht, knielt in een tuin met bijenkorven, bloemperken, eene schutting, en achteraan hooge boomen. Aan zijne voeten ligt een geopend boek. Op een velum: *Het Bloemhofien. der Gebeden.* — i. d. m.: *In Schravenhagen Gedruckt by Barendt Beek 1683.* — H. 103, B. 62 mm.

2de Staat in *Gravinne van Morton, Gebeden. 1709.*

Na uitslijping van het hoofd is de man veranderd in eene vrouw; het opschrift is geworden, op het velum: *De Gravinne van Mortons Gebeden.,* i. d. m.: *In Schravenhagen. By Engelbregt Boucquet 1709.*

Voor den volgenden druk van 1714 is laatstgenoemd jaartal weder weggeslepen.

In den vroegeren druk van 1703 komt deze titelprent niet voor.

73

A. de Heid, 't Nieuw-Ligt des Apothekers .... met eenige Nooten van de Heeren. Silvius, Willis, Blankaart &c..... Desen vijfde Druk. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, over het Oude Heere Logement, en Jan Bouman, in de Kalverstraat, Boekverkopers, 1683. 8°.

Waarschijnlijk is de 1e druk van 1682, bij de Erfgenamen van Joannes Janssonius van Waasberge te Amsterdam. In de vroegere drukken komt deze titelprent niet voor.

Titelprent.

Voorstelling van eene apotheek met een aantal pullen en potten op planken langs de muren. Rechts eene toonbank, waarvóór een bezoeker zit, sprekende met den daarachter geplaatsten apotheker, die iets afweegt, terwijl naast hem eene vrouw kruiden uitzoekt. Op den voorgrond rechts een distilleertoestel, links de bediende bezig aan den vijzel.

Onder deze voorstelling twee kleinere naast elkaar, links de zonneschijn, rechts de regen met regenboog.

Op een velum: *T' Nieuw-Ligt des Apothekers* — H. 133, B. 83 mm.

74

Nicolaus Lemery.... Het Philosoophische Laboratorium, Of der Chymisten Stook-Huis.... Vertaalt Na het laatste France exemplaar.... t' Amsterdam. By Jan ten Hoorn, Boeckverkooper, over het Oude Heeren Logement, 1683. 8°.

Hierin 4 prenten door J. Luyken. — H. 127—130, B. 81—84 mm.

3 *1.* Titelprent.

Een laboratorium. Vóór den oven staat een bejaard man en beschouwt den inhoud eener flesch, die hem wordt voorgehouden door een bediende. Op den voorgrond en aan den muur verschillende retorten; door een boog links een tweede vertrek, waar drie mannen arbeiden. Op een velum: *Het Philosoophische Laboratorium of der chymisten Stook-Huys.*

4 *2.* — b. r. b.: *Pag. 34.* — i. r. b.: *Tab. I.* Voorstelling van verschillende fornuizen, in twee rijen, met aanwijzingen letter *A—Z.*

5 *3.* — b. r. b.: *Pag. 34.* — i. r. b.: *Tab. II* Voorstelling van verschillende retorten, in twee rijen, met aanwijzingen letter *A—CC.*

6 *4.* — b. r. b.: *Pag. 35.* — i. r. b.: *Tab: III* Voorstelling van verschillende distilleertoestellen, in 2 rijen, met aanwijzingen letter *A—S.*

Dezelfde prenten zijn gebruikt in de latere drukken, alleen met verandering der pagineering van N° 564—566.

In den 2den druk, bij Jan ten Hoorn, 1691, hebben zij b. r. b.: *Pag. 40, 41* en *42.*

In den 3den druk, bij denzelfde, 1704, is de pagineering overgebracht i. l. b. en de aanduiding van de volgorde veranderd. Aldaar is:

N°. 564. *Pag: 31.* *Tab III*

» 565. *Pag: 32* *Tab IV*

» 566 kwam niet voor in het door mij geziene exemplaar.

In den 4den druk bij Nicolaas ten Hoorn, 1725, zijn beide aanduidingen

weder veranderd en is i. d. m. van de titelprent het adres van den uitgever vermeld. Aldaar is:

N°. 564.	*Pag: 33.*	*Tab. I.*
N°. 565.	*Pag: 34*	*Tab. II.*
N°. 566.	*Pag: 35*	*Tab. III.*

Deze drie prenten zijn ook gebruikt in: *K. Digby. Theatrum Chimicum 1693.* Zij hebben aldaar de aanwijzingen:

N°. 564	*Pag: 11.*	*Tab. III.*
N°. 565	*Pag: 12.*	*Tab. IV.*
N°. 566	*Pag: 13.*	*Tab. V.*

75

Louis Maimburg, Historie Der Kruisvaarders, Tot de Verlossing van 't Heilig Land .... in 't Fransch beschreeven .... in 't Nederduitsch gebracht Door G. v. Broekhuizen .... t' Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper, in de Nes, by de Brakke Grond. 1683. 4°.

Hierin 22 prenten door J. Luyken, beteekend:

I. L. o. r. o.: N°. 567, 574, 575, 582.
i. r. o.: N°. 580, 581, 588.
o. l. o.: N°. 585.
i. l. o.: N°. 583, 584, 586.
o. i. h. m.: N°. 587.

Ian Luyken invenit et fecit.
o. l. o.: N°. 568.
o. r. o.: N°. 569, 572, 573.

Ian Luyken.
i. l. o.: N°. 570, 571.

I. Luyken.
i. l. o.: N°. 579.
o. r. o.: N°. 576, 577, 578.

De titelprent H. 175, de andere 150—160 mm.; de enkele prenten B. 123—138, die van dubbele grootte 268—285 mm.

567 *1.* Titelprent.

Een hooggepluimd ridder, met het wapen van Jeruzalem op het schild, reikt de hand aan een man en eene vrouw, beide in rijk gewaad. Achter hem links, een bisschop en eenige andere personen; op den achtergrond rechts, de inscheping van eene ruiterbende. De hoofdpersoon staat op een steen, welke op de voorzijde het opschrift heeft: *Historie der Kruisvaarders, tot de Verlossing van T'Heilig Land. door L. Maimburg.* — i. d. m.: *t'Amsterdam, by Timotheus ten Hoorn, Boekverkoper in de Nes. 1683.*

568 *2.* b. r. b.: *fol. 14* Paus Urbanus II predikt de eerste kruistocht. De Paus, staande onder een zonnescherm op eene verhevenheid, spreekt eene talrijke menigte toe, waaronder geestelijken, ridders en burgers; achtergrond, eene stad.

Dubbele grootte.

fol. 246

LUYKEN 1683. N° 579.

569 *3.* b. r. b.: *fol. 36* Wreedheden der benden van Peter den Kluizenaar. Tooneel van moord en plundering; rechts op den voorgrond een kale boom, waaraan een man is opgehangen, daarachter een brandend huis; links eene brandende boerenwoning.
Dubbele grootte.

570 *4.* pag. 69. Dapperheid van een Turk te Nicea. Hoewel door een aantal pijlen gewond, blijft hij, staande boven op den muur, de vesting verdedigen door het werpen van groote steenen.

571 *5.* pag. 78. Godfried van Bouillon verslaat een beer en verlost een krijgsknecht, wiens paard zwaar gewond ter aarde ligt.

572 *6.* pag. 107. De echtheid van het gevonden ijzer van de lans van Longinus onderzocht door een priester, die ten aanschouwe van het leger door een groot vuur gaat.

573 *7.* pag. 120. Godfried van Bouillon verlost een leeuw, die door eene reuzenslang omslingerd is.

574 *8.* b. r. b.: *151* Verovering van Jerusalem. Groot plein met velerlei tooneelen van moord; links bestorming van twee gebouwen, rechts op den voorgrond een ridder, die een tweehandsch zwaard zwaait. Op den achtergrond een brandend gebouw.
Dubbele grootte.

575 *9.* b. r. b.: *161* Slag bij Askalon, aan den oever der zee, tusschen de ruiterbenden der Kruisvaarders rechts, en der Saracenen links.
Dubbele grootte.

576 *10.* b. l. b.: *foli. 180.* Fulco, graaf van Anjou en Koning van Jerusalem, sterft, liggende op eene draagbaar en omgeven door een aantal ridders.

577 *11.* b. l. b.: *foli 208* Het leger van Keizer Koenraad III verraden en in eene bergengte door de Saracenen overvallen.

578 *12.* b. l. b.: *foli 232.* Lodewijk VII, Koning van Frankrijk, verdedigt zich bij Laodicea, alleen op eene steile rots, tegen een aantal vijanden.

579 *13.* b. l. b.: *foli. 246* Keizer Koenraad III doorklieft in een ruitergevecht een Saraceen tot aan den gordel.

580 *14.* b. r. b.: *foli, 284* Jerusalem door Saladin heroverd. Links spreekt de Sultan tot eenige treurende vrouwen, die hem begroeten; rechts een lange optocht van geestelijken, vrouwen en kinderen, die de stad verlaten.
Dubbele grootte.

581 *15.* b. r. b.: *foli 337* Een Duitsch ruiter houwt een Saraceen door midden.

582 *16.* b. r. b.: *foli 344* Keizer Frederik Barbarossa verdrinkt in den Cidnus. Links een aantal verschrikte krijgslieden, waarvan vele zich te water begeven.

583 *17.* b. l. b.: *foli. 396* Isaäc, Koning van Cyprus, ligt geknield vóór Richard Leeuwenhart.

584 *18.* b. l. b.: *foli. 414* Ruitergevecht tusschen Richard Leeuwenhart en Saladin.

585 *19.* b. r. b.: *foli. 451* Hendrik, Graaf van Champagne, stort omlaag door het losbreken van een vensterkozijn.

586 *20.* b. l. b.: *foli. 468* Bertrand de Gourdon, door wiens schot Richard Leeuwenhart doodelijk was gewond, levend gevild.

587 *21.* b. r. b.: *foli. 516* Bestorming van de vesting Galata.
Dubbele grootte.

588 *22.* b. r. b.: *foli. 532* Vergeefsche poging der Grieken, met branders de Venetiaansche vloot te vernielen.
Dubbele grootte.

De prenten komen alle geheel onveranderd voor in den 2den druk, welke op den gedrukten titel 1684 heeft.

76

Leo de Modene, Kerk-Zeeden ende Gewoonten Die huiden in gebruik Zijn onder de Jooden. Uit het Italiaans .... in 't Nederduitsch Vertaalt door A. Godart. Tot Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkoper in de Nes, 1683. 8°.

Hierin 4 prenten door J. Luyken, beteekend o. r. o.: *I. L.*, en met onderschrift i. d. m. — H. 134—136, B. 157—158 mm.

589 *1.* b. r. b.: *116.* — *Joodsche Bruiloft.* Onder een van de zoldering afhangend baldakijn geeft de bruidegom aan de bruid den ring. Rondom hen verwanten, rabbijnen, twee jongens met toortsen, en een man met eene drinkschaal.

590 *2.* b. r. b.: *125.* — *Joodsche Echtscheiding.* De rabbijn geeft aan de verstootene vrouw den scheidbrief in handen; tegenover haar staat de echtgenoot.

591 *3.* b. r. b.: *128.* — *Weigering van des Broeders Weduwe te trouwen.* De weduwe trekt den onwilligen schoonbroeder den schoen uit, te midden van een aantal daaromheen zittende mannen.

592 *4.* b. r. b.: *132.* — *Joodsche Besnydenis.* De plechtigheid geschiedt in eene groote zaal, waarschijnlijk de Synagoge, aan de achterzijde met zeven kolommen tegen den muur.

De 2de en 3de druk zijn van 1693 en 1700 te Amsterdam bij Daniel van den Dalen.

De 4de druk is van 1725 te Amsterdam bij Andries van Damme, doch vermeldt op den gedrukten titel: *derde Druk*. Hierin komen de prenten zeer sterk opgesneden voor.

Bij N°. 589 is de achterwand der kamer door horizontale lijnen, en de de binnenzijde van het baldakijn door loodrechte lijnen dubbel geärceerd.

Bij N°. 590 zijn de muren door horizontale lijnen dubbel geärceerd; achter het venster rechts is een boom aangebracht.

Bij N°. 591 is de muur, die oorspronkelijk slechts met perpendiculaire lijnen was betint, driedubbel geärceerd door horizontale en schuine lijnen.

Bij N°. 592 zijn op de vakken tusschen de kolommen over de loodrechte strepen ook horizontale aangebracht.

77

Het Nieuwe Testament.... By Pieter Arentsz. 8°.

93 Titelprent.

Een groote steen wordt omgeven door de vier Evangelisten en hunne attributen. Rechts en links staan Johannes en Mattheus, terwijl de Arend en de Engel zich boven hen, bovenop den steen vertoonen. Aan den voet zitten rechts Lucas en links Marcus, tusschen wie zich de Stier en de Leeuw bevinden. De voorzijde van den steen draagt een 18-regelig opschrift, aanvangende: *Het Nieuwe Testament ofte alle Boeken des Nieuwen Verbondts onses Heeren Iesu Christi*, enz. — i. d. m.: *t'Amsterdam. by Pieter Arentsz Boekverkooper inde Beurs Straat inde drie Raapen.* — H. 115, B. 65 mm.

Deze prent is alleen in een lossen afdruk bekend en is volgens de behandeling ongeveer 1683 vervaardigd.

78

S. de Vries, Goudene Spreucken Der Godsaelige Martelaren En getrouwe Helden Gods.... Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boeckverkooper tegens over 't Oude Heeren Logiment. 1683. 8°.

94 Titelprent verdeeld in verschillende voorstellingen, gescheiden door witte bordures.

Middenin, twee mannen, die levend verbrand worden, van welke de eene de woorden: *Here Jesu ontfangt myn Geest* spreekt.

Daaronder drie afbeeldingen naast elkaar; links een man, die naar den brandstapel wordt gevoerd; rechts het levend verbranden van twee mannen; daartusschen het op wreede wijze vermoorden van mannen en kinderen.

In het midden boven de hoofdvoorstelling een velum met het opschrift: *Goudene-Spreuken. der Martelaren En Getrouwe Helden-Gods.* Aan weers-

zijden daarvan twee afbeeldingen boven elkaar: links de kruisiging van Jezus en daaronder de steeniging van Stefanus; rechts Laurentius op den rooster en daaronder het verbranden van een ketter, met een mijter getooid, in tegenwoordigheid van den Paus en andere geestelijken. — H. 145, B. 87 mm.

1684

79

Stephanus Blankaart, Verhandelinge Van het Podagra En Vliegende Jicht.... Tot Amsterdam. By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, tegen over 't oude Heere Logement. 1684. 8°.

595 Titelprent.

Groote zaal. Achteraan eene schouw met een groot vuur, waarbij twee mannen zitten. Rechts een groot ledikant met een zieke, wiens been wordt gezwachteld, terwijl de nevens hem staande geneesheer een drank uit een fleschje op een lepel giet. Op den voorgrond rechts een bediende, bezig een pleister te bereiden, links een zieke, wiens been door den geneesheer en een assistent met gloeiend ijzer wordt behandeld. Op een velum: *Verhandelinge van het Podagra en Vliegende Jigt om die Sekerlyk te genesen.* — i. d. m.: *T'Amsterdam Bij Jan ten Hoorn 1684* — H. 130, B. 82 mm.

80

S Blankaart, Nauwkeurige Verhandelinge van de Scheurbuik En des selfs Toevallen.... t' Amsterdam, By Jan Ten Hoorn, Boekverkooper, tegen over het oude Heere Logement. 1684. 8°.

Hierin 6 prenten door J. Luyken, met geneeskundige afbeeldingen, aanwijzende b. l. b. het deel, b. r. b. de pagina.

596 *1.* — *1 deel.* — *137.* Met vier voorstellingen betreffende het zien. *Fig: 12—15.*

597 *2.* — *2 deel.* — *69.* Met drie voorstellingen betreffende het ontkiemen der zaden. *Fig: 1—3.*

598 *3.* — *2 deel.* — *78.* Met drie afbeeldingen van de ontwikkeling eener hazelnoot. *Fig: 11.*

599 *4.* — *2 deel.* — *80.* Met eene afbeelding van de ontwikkeling van een krokus.

600 *5.* — *2 deel.* — *83.* Met vijf voorstellingen betreffende de paddestoelen. *Fig: 5—7* en *9—10.*

601 *6.* — *2 deel.* — *107.* Met eene afbeelding van eene spuit. *Fig: 6.*

81

Joannes Bunjan, Eens Christens Reyse Na de Eeuwigheyt.... Den vierden Druck. t' Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gapersteegh, by de Beurs 1684. 12°.

Hierin 9 prenten door J. Luyken, waarvan 8 nieuwe, met pagineering b. r. b. en beteekend:
I. L. i. r. o.: N°. 602, 605, 606, 609.
i. l. o.: N°. 603, 604, 608.
Zonder beteekening: N°. 607.
Alle van achteren bedrukt. — H. 108—109, B. 63 mm.

1. Titelprent.
N°. 422 wederom en hier voor de laatste maal gebruikt.

602 *2.* — *41* — Christen gaat langs een berg, door welken hij vreest te worden verpletterd.

603 *3.* — *59* — Christen ziet toe, hoe een man het stof opveegt, waarop eene vrouw water giet.

604 *4.* — *76* — Christen vindt Slegte, Luyaart en Vermetele slapende.

605 *5.* — *83* — Christen beklimt den heuvel Moeilykheyt.

606 *6.* — *111* — Christen ontmoet Apollion.

607 *7.* — *124* — Christen loopt biddende voorbij de Hel.

608 *8.* — *177* — Christen en Getrouwe op de Kermis der IJdelheid.

609 *9.* — *298* — Christen door de Laatste Rivier geleid.

De nummers der pagineering in dezen druk zijn zeer groot en vermoedelijk door Luyken zelf gegraveerd.

610 In den 5[den] druk van 1687 is door J. Luyken eene nieuwe titelprent voor dit werk vervaardigd, welke geheel dezelfde ordonnantie heeft als de eerste van 1682 (N°. 422), doch in kleinigheden daarvan afwijkt: de distel op den voorgrond rechts is kleiner en dichter bij de randlijn, het woord *Heyl* op den muur, eerst met hoofdletters, is nu met kleine letters, het daartegenover geplaatste gebouw thans kleiner, en de beide mannen, die een anderen weg zoeken, zijn met minder lange gewaden afgebeeld. — i. d. m.: *Eens Christens Reyse na de Eeuwigheijd T'Amsterdam. Bij I: Boekholt 1687*

Gelijk bij N°. 422 is opgemerkt, is de 3de druk zelfs door den Heer J. Ph. van der Kellen nimmer gezien, zoodat het niet zeker is, of de hierboven beschreven 8 prenten reeds vroeger voorkomen. Alleen bestaat een afdruk van N°. 602, waarop de pagineering b. r. b. is aangegeven *22.*, en die van achteren onbedrukt is; tenzij dit een proefdruk is met verkeerd aangebracht nummer, zou deze prent misschien uit dien 3den druk kunnen zijn.

De prenten zijn wederom, doch sterk opgesneden, gebruikt in den 5den druk te Amsterdam bij Joannes Boekholt 1687. De groote cijfers der pagineering zijn uitgeslepen en vervangen door dezelfde, doch veel kleiner. Daarenboven is deze druk te herkennen aan eenige afwijkingen.

Bij N°. 602 is in den laatsten regel van het gedicht, achter de prent gedrukt, het vóórlaatste woord, in 1684: *noyd,* in 1687: *noyt.*

Achter N°. 603 is in de pagineering de drukfout *95* voor *59.*

Bij N°. 604 is het laatste woord van het gedicht aan de achterzijde, in 1684: *laat,* in 1687: *laet.*

Bij N°. 609 is het vóórlaatste woord van het gedicht aan de achterzijde, in 1684: *aen,* in 1687: *aan.*

Er bestaan ook exemplaren, die al deze afwijkingen vertoonen en dus van 1687 zijn, maar die slechts weinig zijn opgesneden, zoodat dit laatste gedurende de uitgaaf schijnt te zijn gebeurd.

De 6de druk is zelfs den Heer J. Ph. van der Kellen nimmer voorgekomen, doch is vermoedelijk geweest te Amsterdam bij de Wed. B. Visser; immers dat adres komt voor op de titelprent van den 7den druk, die in 1729 uitkwam te Amsterdam bij Evert Visscher, Boekverkooper in de Dirk van Hasselt-steeg.

De 8ste druk is te Amsterdam bij Abram Cornelis, Boekverkoper aan de Over-Toom. z. j.

De prenten komen in al deze drukken in steeds slechteren toestand voor.

Eene omgekeerde copie van de titelprent, N°. 610, komt voor in: *Le Voyage du Chrétien vers l'Eternité.... 4me Edition. Rotterdam Chez Abraham Acher 1738.* Het opschrift boven de deur is aldaar: *Heurtez et il Vous Sera Ouvert,* terwijl op den muur het woord *Heyl* is weggelaten. — De prent is dan H. 132, B. 80 mm.

Copiën van dezelfde zijde van N°. 602 tot 609 komen voor in: *Johan Bunjans Christens Reize na de Eeuwigheit. Groningen, bij Pieter Bandsma, Boekverkoper in de Nieuwe Ebbingestraat 1729,* en in den 2den druk bij denzelfden uitgever: *in de Bruggestraat, 1738.* De prenten hebben aldaar de pagineering b. r. b.:

N°. 602	in 1729:	*Pag. 50.*	in 1738:	*Pag. 49.*
N°. 603	» »	ontbreekt.	» »	*Pag. 89.*
N°. 604	» »	*Pag. 124.*	» »	*Pag. 124.*
N°. 605	» »	*Pag. 136.*	» »	*Pag. 137.*

N°. 606 in 1729: *Pag. 190.* in 1738: *Pag. 198.*
N°. 607 » » *Pag. 214.* » » *Pag. 227.*
N°. 608 » » *Pag. 314.* » » *Pag. 347.*
N°. 609 » » *Pag. 532.* » » *Pag. 618*
H. 121—126, B. 73—74 mm.

82

Pieter Dan, Historie Van Barbaryen, En des zelfs Zee-Roovers.... In 't Fransch beschreeven.... En in 't Nederduitsch gebracht door G. v. Broekhuizen. Vervolgd met een Tweede Deel.... Door S. de Vries. Tot Amsterdam. By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Heere Logement, Anno 1684. 3 dln. in 1 band. 4°.

Hierin 21 prenten door J. Luyken, waarvan 12 nieuwe, met pagineering b. r. b. en beteekend:

Ian Luyken invenit et fecit: o. r. o.: N°. 614, 618.
Ian Luyken fecit. o. r. o.: N°. 613, 616.
I. Luyken. o. r. o.: N°. 621.
I. L. i. r. o.: N°. 611.
I. L o. r. o.: N°. 617, 619, 620, 622.
Zonder beteekening: N°. 612, 615.

De titelprent H. 176, B. 137 mm., de prenten H. 147—164, de enkele B. 116—126, die van dubbele grootte B. 266—298 mm.

611 *1.* Titelprent.
Rechts een Turk met opgeheven stok een slaaf dreigende, dien hij aan een keten vasthoudt; links een geestelijke met eenige zakken geld in de hand, omziende naar eenige vrijgekochte slaven in dankbare houding. Op den tweeden grond slaven, die geslagen worden. Achtergrond eene haven met galeien. Op een velum, omgeven door kluisters, en waarboven een engeltje, dat het gelaat bedekt: *Historie van Barbaryen, En des zelfs Zee-Roovers.* — i. d. m.: *T'Amsterdam. gedrukt Bij Jan ten Hoorn,*

2. — *fol: 41.* — i. d. m.: *Den Nieuwen Bassa onder Kooningh van Algiers afgesonden vanden Grooten Heer.*
2[de] Staat van N°. 412.

612 *3.* — *fol.: 59* — v. b. i. h. m.: *Prosessie der Verloste Slaauen.* Een groot aantal personen, waaronder verscheidene geestelijken en banierdragers, bewegen zich over een plein naar eene kerk. Op den achtergrond eene stad. Met aanwijzingen N°. *1*—*9.* — i. d. m.: de uitlegging daarvan in drie kolommen naast elkaar van 7 regels.
Dubbele grootte.

1ste Staat. Alhier.

Het meest op den voorgrond zich bevindende gedeelte der processie bestaat uit mannen en wordt aan de linkerzijde besloten door vijf monniken. Rechts op den voorgrond en geheel in schaduw eene groep van vijf personen.

2de Staat in ditzelfde werk pag. 195.

De groep op den voorgrond en het geheele achterste gedeelte der processie uitgeslepen en vervangen door 14 mannen, die twee aan twee aan ketenen worden voortgeleid door als engelen verkleede kinderen. De optocht wordt besloten door twee geestelijken met palmtakken. In de stad op den achtergrond zijn eenige torens bijgevoegd. In het opschrift i. d. m. zijn eenige woorden veranderd, n. l. in kolom 2, regel 7: *de twee en veertigh* in: *Dese sijnde veertigh,* terwijl in kolom 3 achter het laatste woord: *geuangenen* is bijgevoegd: *met Palm Takken in haar Handen.*

613 *4. — fol: 80* — i. d. m.: *Kapitein Lambart met 6 Schepen uit Holland na Algiers gesonden doet 125 gevangene Zee Roovers.... ophangen en.... in Zee werpen....* Boven in de lucht: *Algiers*

Dubbele grootte.

614 *5. — fol: 93* — i. d. m.: *Houding van den Divan t' Algiers.* Groot plein, omgeven door eene kolonnade, waaronder de Aga op eene verhevene plaats zit.

Dubbele grootte.

1ste Staat. Alhier.

Het plein geheel bezet met personen in Turksche kleeding, waaronder twee afzonderlijk op den voorgrond in het midden geheel in schaduw staan.

2de Staat in ditzelfde werk Deel II pag. 43.

De figuren op den voorgrond en op het middengedeelte tot aan de kolonnade uitgeslepen en, behalve geheel rechts door eenige Turken, vervangen door zeventien personen in Europeesche kleeding. De beteekening is uitgeslepen, evenals het opschrift, dat nu luidt: *Vreeden verdragh met die van Algiers en de Heeren Staten gemaekt.*

6. — fol: 99. De opgevulde huiden van 32 levend gevilde opstandelingen te Algiers aan het volk vertoond.

2de Staat van N°. 351.

7. — fol: 107 Nederlaag der Spanjaarden bij Algiers.

2de Staat van N°. 544.

615 *8.* 1ste Staat. Alhier.

i. l. b.: *fol: 147* Ontvluchting van vijf Engelsche slaven uit Algiers in in eene kleine roeiboot.

2de Staat in *D. van der Sterre, Reysen door J. E. Reining. 1691.*

Zij is aldaar door eene vreemde hand geheel met het burin opgesneden en op verschillende plaatsen veranderd, o. a. door bijvoeging van een zesden persoon met den hoed op het hoofd en eene roeispaan in de hand. — b. l. b.: *Fol 91.*

cessie
mon-
van

Mannier Hoe de Gevange Krisæn

JAN LUYKEN 1684. N° 618.

tot Algiers verkoft worden.

9. — *fol: 164* — b. i. h. m.: *Tunis.* De stad van de zeezijde gezien.

10. — *fol 190* — i. d. m.: *Verbranden van 22 Scheepen inde Haven van Golette.*
2de Staat van N°. 543.

11. — *fol: 195.* — b. i. h. m.: *Prosessie der Verloste Slaauen.*
2de Staat van N°. 612.

12. — *fol 203* — b. i. h. m.: *Salee*
2de Staat van N°. 542.

13. — *fol 246* — b. i. h. m.: *Tripoli*
2de Staat van N°. 541.

14. — *fol: 299:* — i. d. m.: *Barbarijsche Galeijen* Eene groote galei, door 48 riemen bewogen, van de zijde te zien. Op den achtergrond links nog twee galeien en eene zeestad.

15. — *fol: 384.* — i. d. m.: *Mannier Hoe de Gevange Kristen Slaven tot Algiers verkoft worden.* Groot plein, omgeven door gebouwen, en waarop de gevangengenomen Christenen geboeid worden aangevoerd, aan verschillende onderzoekingen onderworpen en verkocht.
Dubbele grootte.

1ste Staat.
Hoewel zelfs de Heer J. Ph. van der Kellen daarvan nimmer een exemplaar heeft gezien, is het zeker, dat deze bestaan heeft, door de sporen van slecht uitgeslepen rookwolken, welke de 2de staat vertoont; blijkbaar heeft oorspronkelijk een der beide gekluisterde slaven, op den voorgrond in de schaduw, eene pijp in de hand gehouden.

2de Staat.
De pijp uitgeslepen en vervangen door een grooten pijl in de hand van bovenvermelden slaaf.

3de Staat.
De pijl weder weggenomen en de pijp hersteld met de rookwolken geheel gelijk aan die, waarvan de sporen nog aanwezig waren van den 1sten staat.

Zoowel de 2de als de 3de staat worden gevonden in exemplaren van *Dan, Historie van Barbaryen, 1684.* Dat inderdaad de voorstelling met den pijl ouder is dan de andere, blijkt uit een benedenwaarts naar links gericht streepje, onder den voet van den Turk, dien men onmiddellijk boven de rookwolk ziet, dat alleen voorkomt in den 3den staat.

4de Staat.
De rookwolken sterker gemaakt. Boven in de lucht is een opschrift aangebracht: *Das Orientalische Bau-Wesen.* Kennelijk heeft de prent toen gediend voor een niet bekend Duitsch werk in 4°. Het exemplaar, dat bij deze beschrijving ten dienste stond, is van boven geheel, van onderen bijna, tot aan de bordure afgesneden, zoodat niet na te gaan is, of de prent

gepagineerd is geweest, terwijl in de marge sporen aanwezig zijn, die aantoonen, dat het oude onderschrift bewaard bleef.

619 *16.* — *fol: 390* — i. d. m.: *Hoe de Slaaven Met de Keetenen aen haer beenen gaen* Stadsgezicht, waarin zich verscheidene slaven bewegen, sleepende aan hun been zware ketenen, ten einde het ontvluchten te voorkomen.

620 *17.* — *fol: 407* — i. d. m.: *Elendige Straffen Die de Turcken de Slaaven doen Leijden.*

De prent is in drie afdeelingen naast elkaar verdeeld, elk B. 90—92 mm.

Op de linker afdeeling wordt afgebeeld het levend villen, het empaleeren, het begraven of inmetselen tot aan de schouders, het branden met toortsen.

Op de midden afdeeling: een man, wiens hoofdhaar in brand wordt gestoken; boven in de lucht: *Siet dit int Bijvogsel fol: 31.*

Op de rechter afdeeling: het kruisigen, het levend verbranden, het werpen op ijzeren haken.

Dubbele grootte.

18. — *Tweede deel fol: 43.* — i. d. m.: *Vreeden verdragh met die van Algiers en de Heeren Staten gemaekt*

2de Staat van N°. 614.

19. — i. r. b.: *Tweede deel fol: 54.* Het kruisigen van een Armeniër.

2de Staat van N°. 357.

621 *20.* — *Tweede deel fol: 169* — i. d. m.: *178 Verloste Slaaven Bedancken de E: Heeren Burgermeesteren van Amsterdam op het Stadthuijs voor haer Verlossinghe.* De groote Burgerzaal, waar de Burgemeesters binnentreden, terwijl de bevrijde personen, in een halven kring geschaard, hen begroeten.

Dubbele grootte.

622 *21.* — *Aenhangsel fol: 17.* — i. d. m.: *57 Gevangene Slaaven breken tot Sale uijt haer Gevanckenis.* In een verwulfden kelder graven zij door den muur en in den bodem.

83

(W. Deurhoff,) Beginzelen Van Waarheid en Deuchd, Door zuivere Reedeneeringen.... afgeleid.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1684. 8°.

623 Titelprent.

Links zit de Waarheid, voorgesteld door eene vrouw, die in de handen een palmtak en eene weegschaal houdt; hare armen steunen op een anker en op een zandlooper en zij vertreedt de Leugen en eene hemelglobe, terwijl zij opwaarts ziet, vanwaar licht op haar nederdaalt en waarheen zij wordt gewezen door de nevens haar knielende Deugd, voorgesteld als een engel met een zon op het hoofd. Op den achtergrond eene kerk. Op een velum: *Beginzelen van Waarheid en Deughd.* — i. d. m.: *T'Amsterdam, Bij Jan ten Hoorn. 1684* — H. 129, B. 81 mm.

Uit den 2[den] druk van 1693 te Amsterdam bij Jan ten Hoorn, waarin dezelfde titelprent voorkomt, blijkt dit werk geschreven te zijn door Willem Deurhoff.

84

C. v. Eecke, Vale Mundo, ofte Noodinge tot de Broederschap Christi.... t' Amsterdam, voor Andries Vinck, Boeckverkooper, op de Princegracht, op de hoeck van de Elant-straet, Anno 1684. Langwerpig 12°.

Titelprent.

Twee mannen verlaten den wereldbol, die omgeven is door kroon, schepter, zwaard en geld, om langs een smallen weg, waarop zich reeds verscheidene wandelaars bevinden, een hoogen berg te beklimmen. — i. d. m.: *Vale Mundo.*

o. r. o.: *I. L.* — H. 61, B. 85 mm.

85

(P. Langedult,) Christus lydende en verheerlykt. Het allerheylsaamste Treur-spel.... t' Amsterdam, By Aart Dircksz. Oossaan, Boeck-verkooper op den Dam, Anno 1684. 8°.

Hierin 6 prenten door J. Luyken, met pagineering b. r. b. — H. 128—130, B. 81—83 mm.

1. Titelprent.

1[ste] Staat. Alhier.

Jezus, zittende met de doornenkroon en den rietstaf, en omgeven door drie soldaten met geeselroeden, steunt met den linkervoet op een steen, waarop: *Christus Lydende en ver Heerlykt.* Achter deze groep rechts het kruis, op den achtergrond de Hemelvaart.

2[de] Staat in *H. Garthwait, Historie des Levens en Stervens Jesu Christi. 1690.*

De groep op den voorgrond ongewijzigd, doch het opschrift op den steen is: *De Steen dien de Bouw-lieden verworpen hebben Desen is geworden tot een Hooft des Hoeks. Math. 21 vers 42.* De voorstelling der Hemelvaart is uitgeslepen; op den berg is hier afgebeeld Jezus met zijne discipelen sprekende, terwijl het geheele bovengedeelte der prent wordt ingenomen door een velum, vastgehouden door negen engeltjes, waarop: *Historie Des Levens en Stervens Onses Heeren en Saligmakers Iesu Christi. door H: Garthwait.*

3[de] Staat in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Niet meer als titelprent, maar als gewone prent gebruikt door het uitslijpen van het velum en het vervangen daarvan door wolken, waartusschen de zon straalt.

b. r. b.: *Pag. 67.* — i. d. m.: *Christus bespogen en bespot.*

De 3[de] Staat komt nogmaals voor in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen, 1726.* 4°.

Geheel als boven, doch de pagineering b. r. b.: *I. Deel pag. 227.*

In copie van dezelfde zijde, doch met eenige afwijkingen, komt de hoofdgroep voor op de titelprent van: *Ordre der Texten. Tot Rotterdam by Nikolaas Topyn 1737* en in latere uitgaven van datzelfde werk:

1751 te Rotterdam bij Paulus Topyn in den Houttuyn.

1781 te 's Gravenhage bij Jacobus Klis.

.... te 's Gravenhage bij Cornelis van Zanten.

626 *2.* — 1[ste] Staat. Alhier.

foli. 3. De Bergrede. Jezus, staande op een heuvel met zijne discipelen, spreekt tot de daaromheen staande schare.

2de Staat in *Garthwait, Historie Jesu Christi.*

b. r. b.: *fol. 329.* — i. d. m.: *Christus voorseght de verwoestinge des Tempels en de Stadt Ierusalem.*

627 *3.* — 1ste Staat. Alhier.

84. — Jezus gevangengenomen in Gethsémané.

2de Staat in *Garthwait, Historie Jesu Christi.*

b. r. b.: *fol: 378.* — i. d. m.: *Christus word verradersche wyse in den hof gevangen.*

3de Staat in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag. 59.*

Deze 3de staat komt ook voor in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom vervangen door b. r. b.: *1 Deel pag. 219.*

628 *4.* — 1[ste] Staat. Alhier.

foli. 91 — Jezus voor Kajafas; op den achtergrond Petrus en de dienstmaagd.

2[de] Staat in *Garthwait, Historie Jesu Christi.*

b. r. b.: *fol: 391.* — i. d. m.: *Christus word voor Pilatus beschuldight van Oproer-makingh.*

3[de] Staat in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag. 61.*

Deze 3[de] staat komt ook voor in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom vervangen door b. r. b.: *1 Deel pag. 221:*

629 *5.* — 1[ste] Staat. Alhier.

145 — Christus naar Golgotha gevoerd.

2[de] Staat in *Garthwait, Historie Jesu Christi.*

b. r. b.: *fol: 400.* - i. d. m.: *Christus draagd syn eygen kruys om gekruyst te werden.*

3[de] Staat in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag. 72.*

Deze 3[de] staat komt ook voor in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom vervangen door b. r. b.: *1 Deel pag. 234.*

6. — 1ste Staat. Alhier.

171. — Christus' Opstanding. Op den voorgrond liggen drie Romeinsche soldaten ter aarde en vlucht een vierde. Links zit de Engel op den grafsteen. Christus voorgesteld, opstijgende te midden van een uitstralend licht en met eene kruisbanier in de hand. Rechts op den achtergrond de vrouwen naderende, om het graf te bezoeken.

2de Staat in *Garthwait, Historie Jesu Christi.*

b. r. b.: *fol: 413.* — i. d. m.: *Christi Opstandinge van den Dooden en syn Hemelvaert.*

De figuren der krijgslieden en van den Engel zijn onveranderd gebleven, doch het overige gedeelte der plaat is uitgeslepen. In het midden staat Jezus, met een stralenkrans om het hoofd; de achtergrond rechts wordt ingenomen door een berg, waarop de apostelen zich bevinden, en daarboven: *is op genomen daar wy het sagen.* Geheel i. r. b.: de ten hemel varende Christus, en daaronder: *Christi Hemelvaert.*

3de Staat in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag: 86.*

Deze 3de staat komt ook voor in *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom veranderd in b. r. b.: *1 Deel pag. 246.*

Deze uitgave van *P. Langedult, Christus lydende en verheerlykt* is de 2de; in de 1ste uitgave, te Haarlem bij Symon Swart in de Lange Veerstraat, 1680 komen geene prenten voor; in de 3de te Amsterdam bij de Wed. Barent Visscher in de Dirk van Hasselt-steeg, 1714 komen N°. 625 tot 630 volgens den 1sten staat in copiën van de tegenzijde voor.

86

Joan de Palafox, De Harder Van de Goede Nacht.... Uyt 't Latijn vertaelt door F. L. M..... t' Amsterdam, By Johannes Boeckholt, Boekver-kooper in de Gapersteegh. 1684. 12°.

31 Titelprent.

Links op den voorgrond luistert een herder, voorzien van tasch en staf, naar een persoon met een nimbus om het hoofd en een gekruisten staf in de hand, welke wijst naar den achtergrond, waar de Aanbidding der herders is voorgesteld, beschenen door een hemelsch licht. Op de wolken verscheidene engelen en cherubijnen. Op een velum: *De Herder vande Goede Nacht of den Rijsiger na het Lant van Selfs-Kennis door Ioan de Palafox. uijt Latijn Vertaalt.* — i. d. m.: *T. Amsterdam. By I. Boekholt. 1684* — H. 104, B. 62 mm.

87

Davids Psalmen .... t' Amsterdam, By Jan Rieuwertsz. en Pieter Arentsz. in de Beurs-steeg. 1684 8°.

Psalmberijming door Joachim Oudaen Fransz.

632 Titelprent.

David, met de kroon op het hoofd en de harp bespelende, staat, omgeven door zangers en eenige kinderen, in een tempel. Boven hem eene wolk, waarin verscheidene cherubijnen. Op een velum: *Davids Psalmen. Nieuwelykx op Rym-maat gestelt.* — o. i. h. m.: *Psalm 149 en 150.* — i. d. m.: *t'Amsteldam by Pieter Arentsz boekverkoper in de beursstraat 1684* — H. 123, B. 87 mm.

Dezelfde titelprent is later gebruikt in den 6den druk te Amsterdam bij Kornelis van der Sijs in de Beursstraat, in de drie Raapen 1730, en heeft dan dat adres i. d. m.

88

P: P: v: S., De Seldsaame en Noit Gehoorde Wal-Vis-Vangst, Voorgevallen bij St. Anna-Land in 't jaar 1682. den 7 October. Mitsgaders, Een Pertinente Beschrijvinge, Van de geheele Groen-landse-Vaart .... Dese 2de Druk .... Tot Leiden. In 't Jaar 1684. 4°.

Hierin 2 prenten door J. Luyken. — H. 167—177, B. 136—139 mm.

633 *1.* Tegenover den titel.

Twee voorstellingen boven elkander, beide met afbeelding van eene op het strand liggenden, grooten visch met eenige toeschouwers daarbij.

o. i. h. m. van de bovenste: *Een Wal-vis.*

i. d. m. onder de andere: *Een Vin-vis.*

i. d. b. m. een tweeregelig gedicht: *Aanschou hier Groen-landts Visscherij In Prent, en ook in Reijmerij.*

634 *2.* pag. 37. Voorstelling van een ijsberg, van welken twee zeelieden zich met groot levensgevaar laten afglijden, zoodat een hunner in zee stort. Aan den voet van den berg twee beren, een walrus en een poolvos. Op de prent worden de verschillende toestanden der twee mannen gedurende het afglijden aangeduid door de letters *A—E.*

In den 1sten druk van dit werk, die in 1683 verscheen onder den titel: *Kort.... Verhaal van het.... Wedervaren van Abraham Jansz. van Oelen....* komen geene prenten van J. Luyken voor.

De hierboven beschreven 2de druk is kenbaar aan eene krulversiering als cul-de-lampe op den titel en aan het ontbreken der cijfers achter het woord *Fol.* bij de inhoudsopgave op de achterzijde van den titel. De *Aanspraak tot den Leser* is in ééne kolom.

Een andere druk, eveneens van 1684, heeft als cul-de-lampe een festoen met een beer; de cijfers der inhoudsopgave zijn ingevuld en de *Aanspraak* is in twee kolommen.

Nog een latere druk bestaat, welke als cul-de-lampe een beer met twee slangen heeft. Daarin komt behalve de twee hiervoor beschreven prenten nog voor:

5 pag. 40. De reeds in de andere uitgaven voorkomende prent met twee voorstellingen boven elkaar van de jacht op een ijsbeer, die zich op eene groote drijvende ijsschots bevindt. Zij is in dezen druk door J. Luyken opgegraveerd en met name de figuren in de boot op den voorgrond zijn veranderd. De prent heeft als aanwijzingen de letters *A—M*, verder i. r. b.: *Pag 40*, en b. i. h. m. een door randlijnen omgeven gedeelte met zesregelig gedicht. — H. 182, B. 286 mm.

89

Het Nieuwe Testament Onses Heeren Jesu Christi. Met schoone Sommarien ende Annotatien, van D. Martinus Lutherus ..... t' Amsterdam .... Voor Pieter Gets, Boeckverkooper, woonende op de Cingel, bij de oude Luijtersche Kerck, 1684. klein 8°.

36 Titelprent.

In het midden het opschrift: *Het Nieuwe Testament onses Heeren Iesu Christi door D. M. Lutherus. t' Amsterdam By Iodocus Olchers inde Lynbaensteeg en Claes Burgers in de Hantboog straet over de deur vande kerk.*

Rondom 6 voorstellingen: links, de Aanbidding door de herders; rechts, de Hemelvaart; beneden, de vier Evangelisten met hunne attributen rondom eene tafel gezeten; boven, het portret van Luther in medaillon; daarnaast links, de Aankondiging aan Maria; rechts, de Kruisdraging. — H. 122, B. 67 mm.

Op te merken is het verschil van uitgeversnaam op den gedrukten titel en op de titelprent.

Eene copie van de tegenzijde komt voor in een lateren druk van dit Nieuwe Testament, uitgegeven bij H. Burgers, I. Spanseerder, I. van der Putte, C. Oterlyck, Wed. van Hekeren, A. Hasebroek, Ph. Losel en De Erve de Groot. Daarop is het medaillonportret vervangen door een geopenden Bijbel, en dit portret zelf gebracht onder het opschrift, dat hier alleen vermeldt: *Het Nieuwe Testament Onses Heeren Iesu Christi door D M Lutherus.*, terwijl de namen der uitgevers i. d. m. staan. — H. 136, B. 75 mm.

90

S. de Vries, Franckrycks Kercklijcke en Weereldlijcke Staet.... 't Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boeckverkooper tegens over 't oude Heeren Logiment. 1684. 8°.

637 Titelprent.
Middenin eene voorstelling van de vervolging der Protestanten in Frankrijk; op den voorgrond rechts een treurend gezin; meer naar achteren vele menschen, die uit hun bedehuis worden gejaagd, een kind, dat aan de moeder wordt ontnomen, en eene vrouw, die aan de haren wordt voortgesleept. Daarboven in eene lijst het opschrift: *Franckrycks Kerckelycke en Weereldlycke Staet.* en nog hooger twee voorstellingen naast elkaar: links het omhalen van een Protestantsch steenen bedehuis, rechts het verbranden van eene houten kerk. Onder de hoofdvoorstelling, vier Protestanten als smeekelingen vóór den Koning. — i. d. m.: *T. Amsterdam. By Jan ten Hoorn. gedrukt 1684.*
o. r. o.: *I. L.* — H. 135, B. 82 mm.

1685

91

J. A(ysma), Spiegel der Sibyllen .... t' Amsterdam. Gedrukt voor d'Autheur, waar by dit Werk ook te bekomen is, op de Bloemgraft, omtrent de Drukkery van d'Heer Blaauw: en by Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, naast de Brakke Gront. 1685. 4°.

Hierin 17 prenten; de 5 eerste geheel door J. Luyken, terwijl op de 12 andere door hem alleen de achtergronden bij de figuren der Sibyllen zijn gegraveerd. Titelprent H. 170, B. 134 mm., de andere H. 152 162, de enkele B. 126—128, die van dubbele grootte B. 268—288 mm.

638 *1.* Titelprent.
Eene vrouw met loshangende haren, in een slepend gewaad gehuld, staat met gesloten oogen in zinsverrukking te spreken. Drie vrouwen en een oude man luisteren aandachtig toe; de laatste maakt zich gereed, het gehoorde op te schrijven. Op den achtergrond verscheidene Sibyllen met hare attributen. Op eene banderol, door drie engeltjes vastgehouden: *Spiegel der Sibyllen.* — i. d. m.: *'t Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur: en zyn te bekomen by Timotheus ten Hoorn Boekverkoper in de Nes, naast de Brakke grond. 1685.*

639 *2.* b. r. b.: *Pag: 47* i. d. m.: *De Verschrikking des Konings Belzazars, over de aan de Muur schryvende Hand.* In het midden de Koning met Daniël, ziende naar het opschrift rechts. Op de prent de cijfers *1—5*, waarvan de uitlegging gevonden wordt in de door eene randlijn afgesloten bovenmarge.
o. r. o.: *Ian, Luyken*
Dubbele grootte.

640 *3.* b. r. b.: *Pag: 236.* i. d. m.: *d'Afgoderije Nebucadnezars, willende dat men een Gulden Beeld, 60. ellen hoog en 6. breed, t' sijner Eere soude aan-*

bidden, Dan. 3 v. 1 à 6. Links de Koning met zijn gevolg, in het midden het reusachtige beeld, rechts de jongelingen in den vurigen oven.

o. r. o.: *Ian, Luyken, invenit, et fecit.*

Dubbele grootte.

641 *4.* b. r. b.: *Pag: 244.* i. d. m.: *d' Onmenschelijke Ombrenging van een Moeder met haar 7. Sonen, door den wreeden Antiochus, alleen omdat sij in hare Gods-dienst wilden getrou blijven.* Rechts de Koning vóór zijn paleis; in het midden de Moeder, met vijf zonen achter zich, den zesde vermanende getrouw te blijven; links wordt de eerste zoon doodgemarteld.

o. r. o.: *Ian, Luyken, invenit, et fecit.*

Dubbele grootte.

642 *5.* b. r. b.: *Pag: 452* i. d. m.: *Hoe Moses de Mondelinge Wet van God heeft ontfangen, en wederom aan Israël overgelevert.* Rechts zit Mozes met stralend en verhuld gelaat onder eene tent en spreekt tot Aäron, diens zonen en de zeventig oudsten. Links het kamp der Israëlieten aan den voet van den Horeb. Op de prent de letters *A—G*, waarvan de uitlegging gevonden wordt in de door eene randlijn afgesloten bovenmarge.

o. r. o.: *Ian Luyken.*

Dubbele grootte.

643 *6.* i. r. b.: *Pag: 631:* i. d. m.: *I. Sibylla Persica.* Achtergrond: de Zondvloed.

644 *7.* i. r. b.: *Pag: 653.* i. d. m.: *II. Sibylla Libyca.* Achtergrond: links het Laatste Oordeel, rechts de Opstanding.

645 *8.* i. r. b.: *Pag: 675.* i. d. m.: *III. Sibylla Delphica.* Achtergrond: de Bergrede.

646 *9.* i. r. b.: *Pag: 689.* i. d. m.: *IV. Sibylla Cimmeria.* Achtergrond: links Christus als Overwinnaar, rechts de genezing van een bezetene.

647 *10.* i. r. b.: *Pag: 703.* i. d. m.: *V. Sibylla Erythraea.* Achtergrond: de Aankondiging aan de herders.

648 *11.* i. r. b.: *Pag: 727.* i. d. m.: *VI. Sibylla Samia,* Achtergrond: Maria en Jozef in den stal bij de kribbe, waarin het Christuskind ligt.

649 *12.* i. r. b.: *Pag: 747.* i. d. m.: *VII, Sibylla Cumana,* Achtergrond: links twee mannen vóór den ingang van eene grot; rechts de Aankondiging aan Maria.

650 *13.* i. r. b.: *Pag: 765.* i. d. m.: *VIII. Sibylla Hellespontica.* Achtergrond: de Aanbidding der herders.

651 *14.* i. r. b.: *Pag: 783.* i. d. m.: *IX. Sibylla Phrygia.* Achtergrond: links Christus op de wolken; rechts de Intocht in Jeruzalem.

652 *15.* i. r. b.: *Pag: 807.* i. d. m.: *X. Sibylla Tyburtina.* Achtergrond: Jozef met Maria, die het Christuskind zoogt.

653 *16* i. r. b.: *Pag: 825.* i. d. m.: *XI. Sibylla Europaea.* Achtergrond: Johannes de Dooper wijst zijne discipelen op Jezus.

654 *17.* i. r. b.: *Pag: 833.* i. d. m.: *XII. Sibylla Agrippina.* Achtergrond: Jezus, wandelende op de zee, behoedt Petrus voor zinken.

De niet door Luyken gegraveerde figuren der Sibyllen zijn copiën naar eene der twee vroeger uitgegeven seriën: de eene, met voorstellingen op den achtergrond en vermeldende den naam der voorgestelde figuur in de prent rondom het hoofd der Sibylle, bij P. de Jode; de andere, zonder die voorstellingen en met onderschrift i. d. m. N°. 646 is copie van dezelfde zijde, N°. 643, 645, 648, 651, 652 en 653 zijn copiën van de tegenzijde met kleine veranderingen, terwijl in N°. 644, 647, 649, 650 en 654 belangrijke variatiën zijn aangebracht.

De 2de druk van dit werk is ook van 1685 en heeft alleen op den titel de bijvoeging: *De Tweede druk naaukeurig oversien, en van veel Druk fauten verbetert.*

92

Stephanus Blancardus, Praxeos Medicae Idea Nova.... Amstelodami, Ex Officina Joannis ten Hoorn, in fossa, vulgo over het Oude Heeren Logement. MDCLXXXV. 8°.

Hierin N°. 537—540 in den 2den staat.

93

T. J. V. Braght, Het Bloedig Tooneel of Martelaers Spiegel Der Doops-Gesinde of Weereloose Christenen.... Den Tweeden Druk.... T' Amsterdam, By J. vander Deyster, H. vanden Berg, Jan Blom, Wed. S. Swart, S. Wybrands, en A. Ossaan. En Compagnie. 1685. folio.

Hierin 104 prenten, in den tekst ingedrukt en van achteren bedrukt. H. 106—115, B. 132—143 mm., alle beteekend: o. r. o.: *Ian Luyken, invenit et fecit*

Behalve:

Dezelfde beteekening	i. l. o.:	N°. 686, 688, 689.
	o. i. h. m.:	N°. 702, 732.
	i. r. o.:	N°. 708, 731.
Ian Luyken	o. r. o.:	N°. 706, 709, 712, 713.
	o. i. h. m.:	N°. 733.
I. Luyken	o. r. o.:	N°. 716, 718, 722.
	o. i. h. m.:	N°. 719.
I. L. inv et fecit	o. r. o.:	N°. 676.
I. L.	o. l. o.:	N°. 735.
	o. i. h. m.:	N°. 742.

De titelprent is naar de teekening van L. van der Vinne gegraveerd door D. Penning. Oorspronkelijk schijnt er plan te zijn geweest, dat deze ook door J. Luyken zou worden vervaardigd; ten minste in de verzameling Van Eeghen bevindt zich de teekening van eene folio-titelprent, die klaarblijkelijk voor dit boek bestemd is geweest; er bestaat daarvan echter geene prent.

De eerste druk van 1660 is zonder prenten.

DEEL I.

655 *1.* pag. 1. Jezus gekruisigd. A°. 33.

656 *2.* » 5. Johannes de Dooper onthoofd. A°. 32.

657 *3.* » 6. Stefanus gesteenigd. A°. 34.

658 *4.* » 7. Jacobus onthoofd. A°. 45.

659 *5.* » 8. Philippus gesteenigd. A°. 54.

660 *6.* » 9. Jacobus Alpheus doodgeslagen. A°. 63.

661 *7.* » 11. Barnabas ter stede uit gesleept. A°. 64.

662 *8.* » 13. Marcus naar den brandstapel gesleept. A°. 64.

663 *9.* » 16. Petrus gekruisigd. A°. 69.

664 *10.* » 19. Paulus onthoofd. A°. 69.

665 *11.* » 25. Andreas gekruisigd. A°. 70.

666 *12.* » 26. Bartholomeus levend gevild. A°. 70.

667 *13.* » 27. (drukfout voor 23). Thomas in een oven geworpen. A°. 70.

668 *14.* » 28. (drukfout voor 24). Mattheus aan den grond genageld en onthoofd. A°. 70.

669 *15.* » 30. Simon Zelotes van zijne kleederen ontdaan, om hem te kruisigen. A°. 70.

670 *16.* » 31. Matthias gekruisigd. A°. 70.

671 *17.* » 32. Lucas opgehangen. A°. 93.

672 *18.* » 34. Antipas in een koperen stier verbrand. A°. 95.

673 *19.* » 35. Johannes de Evangelist naar Patmos verbannen. A°. 97.

674 *20.* » 37. Vitalus levend begraven. A°. 99.

675 *21.* » 48. Ignatius in de arena voor de leeuwen gesteld. A°. 111.

676 *22.* » 50. Phocas in een kalkoven geworpen. A°. 118.

677 *23.* » 53. (drukfout voor 55). Felicitas met hare zeven zonen onthoofd. A°. 164.

678 *24.* pag. 57. Polycarpus op den brandstapel doorstoken. A°. 168.

679 *25.* » 61. Blandina door een stier gedood. A°. 172.

680 *26.* » 74. Felicitas in de gevangenis met den cipier. A°. 201.

681 *27.* » 79. Verbranden van eene kerk door Keizer Maximinus. A°. 237.

682 *28.* » 81. Cointha weigert den afgoden te offeren. A°. 252.

683 *29.* » 88. Origenes in de gevangenis met vuur gepijnigd. A°. 254.

684 *30.* » 102. Taracus bij zijn verhoor met een steen op den mond geslagen. A°. 290.

685 *31.* » 107. Taracus, Probus en Andronicus in de arena door een beer gespaard. A°. 290.

686 *32.* » 120. Diocletianus doet vele Christenen kruisigen, als fakkels verbranden, door honden verscheuren, enz. A°. 302.

687 *33.* » 125. Cassianus, een schoolmeester, door zijne leerlingen met stiletten gedood. A°. 302.

688 *34.* » 127. Eulalia schopt een heidensch altaar om. A°. 302.

689 *35.* » 132. Julitta van Iconië gegeeseld en haar kind gedood. A°. 304.

690 *36.* » 169. Honoricus, koning der Vandalen, sterft, van de wormen gegeten. A°. 477.

691 *37.* » 188. 40 Christenen door de Longobarden gedood wegens weigering, mede te werken bij het offer van een geitenbok. A°. 566.

692 *38.* » 215. Clemens te Fulda levend verbrand. A°. 750.

693 *39.* » 233. Johannes, een koopman te Cordova, ter bespotting, ruggelings op een ezel zittende, door de stad gevoerd. A°. 850.

694 *40.* » 252. Aan Pelagius, een knaap, worden armen en beenen afgehouwen. A°. 925.

695 *41.* » 270. 14 Ketters te Orleans ten brandstapel gevoerd. A°. 1022.

696 *42.* » 284. De overblijfselen van Arnoldus te Rome van den brandstaak losgemaakt. A°. 1145.

697 *43.* » 291. De zoogenaamde Publicani in Engeland en Frankrijk verbrand. A°. 1182.

698 *44.* » 329. 180 Albigenzen verbrand. A°. 1210.

699 *45.* » 335. Godsoordeel met een gloeiend ijzer op de Waldenzen toegepast. A°. 1214.

700 *46.* » 339. 80 Ketters te Straatsburg verbrand. A°. 1215.

N LUYKEN 1685. Nº 717.

701 *47.* pag. 347. 224 Waldenzen bij Toulouse verbrand. A°. 1243.

702 *48.* » 358. Dulcinus en Margaretha te Novara vermoord. A°. 1308.

703 *49.* » 381. William White te Norwich vóór den brandstapel. A°. 1428.

Deel II.

704 *50.* pag. 1. Hans Koch en Leonhard Meyster, te Augsburg naar het schavot gevoerd, bidden op straat. A°. 1524.

705 *51.* » 10. Leonhard Keyser te Schardingen op een wagen naar den brandstapel gevoerd. A°. 1527.

706 *52.* » 17. 18 Ketters te Salzburg verbrand. A°. 1528.

707 *53.* » 25. 7 Broeders te Gmund vóór hunne onthoofding door een edelman toegesproken. A°. 1529.

708 *54.* » 30. Vervolging te Alzey; sommigen onthoofd, aan anderen de vingers afgehakt. A°. 1529.

709 *55.* » 47. Vervolging in Oostenrijk; afscheid der gevangenen van hunne gezinnen. A°. 1540.

710 *56.* » 63. Leonhard Bernkop te Salzburg langzaam verbrand. A°. 1542.

711 *57.* » 65. Maria van Beckum en hare schoonzuster Ursel te Delden verbrand. A°. 1544.

712 *58.* » 83. 8 Personen te Amsterdam verbrand. A°. 1549.

713 *59.* » 89. Hans van Overdam in een bosch bij Gent gevangengenomen. A°. 1550.

714 *60.* » 99. Johan Knel te Londen verbrand. A°. 1550.

715 *61.* » 103. 2 Meisjes te Bamberg naar den brandstapel gevoerd. A°. 1550.

716 *62.* » 131. Maria van Monjou aldaar verdronken. A°. 1551.

717 *63.* » 143. Anneken Jans geeft op weg naar de gerichtsplaats te Rotterdam haar kind aan een bakker ter verzorging. A°. 1539.

718 *64.* » 149. Simon de Kramer weigert te Bergen-op-Zoom voor eene processie te knielen. A°. 1553.

719 *65.* » 161. De verbrande lijken van David en Levina te Gent. A°. 1554.

720 *66.* » 165. Augustijn de Bakker te Beverwijk bij zijn arbeid gevangengenomen. A°. 1556.

721 *67.* » 173. Gerrit Hasepoot te Nijmegen neemt afscheid van zijn gezin. A°. 1556.

722 *68.* » 179. De boeken van den verbranden Jurriaan Simonsz. te Haarlem door het volk buit gemaakt. A°. 1557.

723 *69.* pag. 189. Algerius, een student te Padua, vóór den brandstapel met kokende olie overgoten. A°. 1557.

724 *70.* » 203. Joris Wippe te Dordrecht in een vat verdronken. A°. 1558.

725 *71.* » 209. Hans Smit en anderen te Aken gevangengenomen. A°. 1558.

726 *72.* » 235. Jaques d'Auchy neemt in de gevangenis te Leeuwarden afscheid van zijne vrouw. A°. 1558.

727 *73.* » 259. Jan Bosch te Maastricht verbrand. A°. 1559.

728 *74.* » 262. Andries Langedul te Antwerpen gevangengenomen onder het lezen van den Bijbel. A°. 1559.

729 *75.* » 271. Leonard Plovier en 2 meisjes te Antwerpen in vaten verdronken. A°. 1560.

730 *76.* » 283. Joost Joosten te Veere in de gevangenis gepijnigd. A°. 1560.

731 *77.* » 295. Hendrik Eemkens te Utrecht door buskruit gedood. A°. 1561.

732 *78.* » 327. Matthijs Servaes te Keulen naar het schavot gevoerd. A°. 1565.

733 *79.* » 345. Christiaan Langedul en 3 anderen te Antwerpen vóór den brandstapel. A°. 1567.

734 *80.* » 371. Jacob Dirksz met zijne beide zonen te Antwerpen naar den brandstapel gevoerd. A°. 1568.

735 *81.* » 385. Pieter Pietersz Bekjen leest vóór uit den Bijbel in eene schuit op den Amstel buiten de Regulierspoort te Amsterdam. A°. 1569.

736 *82.* » 387. Dirk Willemsz redt zijn vervolger uit het ijs bij Asperen. A°. 1569.

737 *83.* » 425. Jacob de Kaarsengieter disputeert in de gevangenis te Brugge met Broeder Cornelis. A°. 1569.

738 *84.* » 491. Willem Jansz beklimt den brandstapel te Amsterdam. A°. 1569.

739 *85.* » 503. Vrouw Ursel te Maastricht in de gevangenis gegeeseld. A°. 1570.

740 *86.* » 528. Hans van der Wege op de vischmarkt te Gent gevangengenomen. A°. 1570.

741 *87.* » 539. Anneken Hendriks, op eene ladder gebonden, te Amsterdam verbrand. A°. 1571.

742 *88.* » 540. Wolfgang Pinder te Schardingen onthoofd. A°. 1571.

743 *89.* » 553. Harmen de Verwer en 5 anderen te Deventer verbrand. A°. 1571.

744 *90.* pag. 561. Hans Misel te Warthausen onthoofd. A°. 1571.

745 *91.* » 567. Jan Woutersz van Kuyk en Adriaanken Jans te Dordrecht verbrand. A°. 1572.

746 *92.* » 605. Geleyn Cornelisz te Breda in de gevangenis gepijnigd. A°. 1572.

747 *93.* » 623. Hans Knevel te Antwerpen verhoord. A°. 1572.

748 *94.* » 641. Jan Smit te Haarlem aan één been opgehangen. A°. 1572.

749 *95.* » 661. De zoon van de te Antwerpen verbrande Mayken Wens zoekt in de asch de mondschroef, die men zijne moeder had aangelegd. A°. 1573.

750 *96.* » 675. (drukfout 659). Anthonie IJsbaarts te Tielt op den brandstapel. A°. 1573.

751 *97.* » 691. Hendrik Pruyt te Workum in eene schuit verbrand. A°. 1574.

752 *98.* » 729. Aan Hans Bret wordt te Antwerpen de tong doorboord. A°. 1576.

753 *99.* » 747. Louwerens Jansz te Antwerpen ter dood geleid. A°. 1577.

754 *100.* » 750. Hendrik Sumer te Baden verdronken. A°. 1582.

755 *101.* » 779. Georg Wanger in de gevangenis te Brixen. A°. 1591.

756 *102.* » 788. Mattheus Mair te Wier verdronken. A°. 1592.

757 *103.* » 793. Anneken van den Hove te Brussel levend begraven. A°. 1597.

758 *104.* » 812. De hervormden te Zurich uit hunne huizen getrokken. A°. 1637.

Van dezen 1sten staat bestaan ook afzonderlijke afdrukken, van achteren onbedrukt, met name van N°. 671, 675, 676, 684, 710, 718, 722, 723.

2de Staat in *Theatre des Martyrs .... par le celebre graveur Iean Luyken. — Schau-Buhne der Martyrer .... Se vend à Leyde, Chez Pierre van der Aa.* z. j. Langwerpig 4°.

Daarin zijn de prenten afzonderlijk gedrukt en onbedrukt van achteren; zij zijn voorzien van volgnummers o. r. o., terwijl er nog 11 prenten zijn bijgevoegd uit: *Godfried, Historische Kronyk, 1698*, en de nummers dus doorloopen van 1 tot 115. De beteekening is overal uitgeslepen, behalve bij N°. 686, 688, 689, 702, 708, 719, 731, 732, 733 en 742, waar zij in de prent zelf is aangebracht. Daarentegen zijn i. d. m. naast elkaar Fransche en Duitsche verklaringen aangebracht van de voorstellingen.

Van deze werden, zonder bijvoeging van de 11 prenten uit: *Godfried, Historische Kronyk*, 102 prenten in den 2den staat en N°. 695 en 699 in den 3den staat, wederom vereenigd tot eene verzameling van 104 stuks, te Amsterdam verschenen onder den titel: *Schouwtooneel der Martelaren, Geëtst door Jan Luiken. — Theatre des Martyrs .... — Schau-Buhne der Martyrer .... M. Schagen, 1738.* Langwerpig 4°.

3de Staat in *M. Schagen, Historie der Christenen, die men gemeenlijk Waldensen noemt.... t' Amsterdam by Marten Schagen. 1732.* 8°.

Hierin komen voor:

N°. 695. — i. d. m.: *Waldensen te Orleans Verbrand.* — b. r. b.: *170.*

N°. 699. — i. d. m.: *Ordal of Vuurproeve tegen de Waldensen.* — b. r. b.: *310.*

Van dit boek is een geheel gelijke 2[de] druk van 1765 te Haarlem bij J. Bosch met de titelprent geheel onveranderd.

De volgende 7 prenten zijn wederom gebruikt in:

Pieter Jan Entrop, De Kerkelyke en Joodsche Geschiedenissen.... Te Amsterdam, By Pieter Jan Entrop, Boekverkoper, op de hoek van de Heeregragt en 't Konings-Plein, in de Heilige-Wegs-Poort. 1762. 8°.

N°. 657. — i. d. m.: *Stephanus, den Diaken, buyten Ierusalem gesteenigd.* — b. r. b.: *125.*

N°. 673. — i. d. m.: *Den Evangelist Iohannes, op het Eyland Pathmos gebannen.* — b. r. b.: *153*

N°. 686. — i. d. m.: *Vervolging tegen de Christenen, onder de Regeering van Kyzer Trajanus.* — b. r. b.: *156.*

N°. 675. — i. d. m.: *Ignatius Bisschop te Antiochien en Discipel van Iohannes, door de Wilde-dieren verscheurd.* — b. r. b.: *157.*

N°. 678. — i. d. m.: *Polycarpus, te Smirna, door het Vuur en Zwaard gedood.* — b. r. b.: *169*

No. 701. — i. d. m.: *224 Waldensen buyten Toulouse levendig Verbrand.* — b. r. b.: *286.*

N°. 722. — i. d. m.: *Wreedheijd gepleegd aan de Beleideren der Waarheyd, om het Leezen van Gods Woord.* — b. l. b.: *325*

Van dit boek bestaat een 2de druk van 1780 te Utrecht bij Samuël de Waal, doch daarin komen juist de hierboven beschreven prenten niet voor, althans in het exemplaar, dat te mijner beschikking was.

Misschien staat dit in verband daarmede, dat juist iets te voren de koperen platen naar Duitschland schijnen te zijn gezonden.

Nadat in 1748 te Ephrata in Pennsylvanië de *Martelaarsspiegel* in het Duitsch was vertaald en gedrukt, werd dit werk herdrukt onder den titel: *Der Blutige Schau-Platz oder Martijrer-Spiegel der Taufs-Gesinnten.... von T. J. v. Braght.... Pirmasens, Gedruckt bey Johann Friedrich Seelig, Hochfürstl, Hof und Canzley-Buchdrucker 1780.* fol.

Daarin zijn afgedrukt in den tekst en dus van achteren bedrukt de 104 prenten oorspronkelijk bestemd voor de Hollandsche uitgave van 1685 en wel:

in den 2[den] Staat met de onderschriften van *Theatre des Martyrs, Chez P. vander Aa*: N°. 655, 656, 658—672, 674, 676, 677, 679—685, 687—694, 698, 700, 702—721, 723—758.

in den 3[den] Staat met die van *M. Schagen, Historie der Waldensen, 1732*: N°. 695, 699.

in den 3[den] Staat met die van *P. J. Entrop, Kerkelyke Geschiedenissen, 1762*: N°. 657, 673, 675, 678, 686, 701, 722.

Zonder onderschrift: N°. 696, 697.

Alle vertoonen zeer afgesleten afdrukken.

Blijkens een bericht, opgenomen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 28 December 1880, waren toen deze koperen platen, na langen tijd onbekend te zijn geweest, teruggevonden in een kistje in een huis te Essingen bij Landau, en in het bezit van den spoorwegbeamte Ed. Heim te Lambrecht in de Pfaltz.

Copiën.

In copie van de tegenzijde komt een der meisjesfiguren van N°. 715 voor op het vignet van de *Pascaart van Bretangne en Poictou.* Zeefakkel, 1700. N°. 70.

In: *Korte Historie der Euangelische Ballingen.... uyt Saltzburg.... Uyt het Hoogduytsch vertaalt door Isaac le Long.... t'Amsterdam, By d'Erven van J. Ratelband, en Compa Boekverkoopers. 1733.* 8° komen 6 copiën voor van dezelfde zijde, als:

b. l. b.: *Pag. 5.* — i. d. m.: *Leonard Keyser verbrand.* Verkleinde copie van N°. 692; de daarop voorkomende beul is copie naar N°. 714; en op hetzelfde blad:

i. d. m.: *George Scherer onthooft.* Verkleinde copie van N°. 742 met verandering in den beul en in het lijk.

b. l. b.: *Pag. 13* — i. d. m.: *Gevangenisse van Ruprecht Winter....* Copie van het middengedeelte van N°. 755.

b. r. b.: *Pag. 16.* — i. d. m.: *Simon Klammer....* Copie van eene figuur van N°. 721 en van eene van N°. 752, beide met veranderingen in de kleeding.

b. r. b.: *Pag 20.* — i. d. m.: *De gevangenisse van Andreas Gap.* Copie van de rechter helft van N°. 683 met verandering in kleeding en afgebeelde voorwerpen.

b. l. b.: *Pag. 25.* — i. d. m.: *De gevangenisse van Hans Klammer* Copie van de rechter helft van N°. 716 met verandering in de kleeding van beide personen.

In: *J. B., 't Merg van de Historien der Martelaren.... de tweede druk .... t'Amsteldam, By de Wed. Barend Visscher, Boekverkoopster in de Dirk van Hasselt-steeg, 1722.* 8° komen verkleinde copiën van de tegenzijde voor van de 52 navolgende nummers, in den tekst ingedrukt en van achteren bedrukt, met Hollandsche onderschriften. — H. 55—57, B. 71—72 mm.

N°. 655, 657, 658, 666, 674, 675, 677—680, 683, 684, 686, 687, 689, 694, 699, 702, 704, 705, 707, 709—713, 715—721, 723, 724, 726, 728—731, 733, 735, 738, 743, 744, 748, 749, 751, 752, 754, 755 en 757.

De 3de druk verscheen in 1736 te Amsterdam bij Isaäk Tirion, doch is nog aangekondigd als *tweede druk.* Hij is geheel gelijk aan den hierboven beschrevene.

De 4de druk is van 1764 te Amsterdam bij P. I. Entrop met andere pagineering en wordt genoemd *derde druk,* en evenzoo de 5de druk van 1769 bij denzelfde.

Deze copiën, met uitzondering van die naar N°. 720, 749, 751 en 755, komen nogmaals voor in: *De Lydens-Geschiedenis van den Zaligmaker en syner eerste Navolgeren.... te Haarlem by François Bohn, MDCCXCI.* 8°.

Zij hebben daarin voor het meerendeel andere onderschriften gekregen, terwijl in de copiën naar N°. 679, 680, 705 en 711 min of meer belangrijke veranderingen zijn aangebracht.

94

Joannes Bunjan, Den Heyligen Oorlogh.... Uyt 't Engels vertaalt.... t' Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper-steegh, by de Beurs. 1685. 12°.

Hierin 7 prenten door J. Luyken. — H. 108, B. 61—63 mm.

759 *1.* Titelprent.
Eene gekroonde, doch geketende vrouw wordt bewaakt door een krijgsknecht rechts, terwijl links een engel haar naar den hemel wijst; zij zit boven op een steen met het opschrift: *Den Heyligen Oorlog. Door Joannes Bunjan.* — i. d. m.: *t' Amsterdam by Ioannes Boekholt. 1685.*

760 *2.* b. l. b.: *foli 16* Eene gesloten vestingpoort; boven de deur een wapenschild met twee ooren, en daarboven de inwoners, die over den muur heen spreken met den vóór de poort staanden Satan en zijn trompetter.

761 *3.* b. l. b.: *foli. 79* Dezelfde poort; één man spreekt over den muur met een aan den voet staanden trompetter te paard.

762 *4.* b. l. b.: *foli. 98.* Drie ongewapende mannen staande vóór twee bevelhebbers aan het hoofd hunner troepen.

763 *5.* b. l. b.: *foli. 114.* Een man, door verscheidene personen achtervolgd, vlucht in een huis.

764 *6.* b. r. b.: *foli. 123* Twee geketende mannen in eene gevangenis gevoerd.

765 *7.* b. r. b.: *foli. 177* Dezelfde poort als op N°. 760 door stormrammen opengebroken.

Van dezen 1sten druk hebben sommige exemplaren achter het laatste woord *Eynde* op pag. 518 nog het woord: *Amsterdam*; bij andere ontbreekt dit.

Er zijn nog twee andere drukken, die beide op den gedrukten titel het adres van Joannes Boekholt en het jaartal 1685 dragen, doch die nimmer anders voorkomen dan met eene titelprent, waarop i. d. m.: *t' Amsterdam, by d Erve van de Wed G: de Groot, en A van Dam 1720.* In één daarvan, welke op den titel als cul-de-lampe eene hartvormige vaas heeft, waaruit zich krullen ontwikkelen, zijn de prenten nog zeer goed van druk; in de andere, welke als cul-de-lampe eene bloemenmand heeft, zijn de drukken zeer slecht en de prenten sterk opgebeten; de pagineering is dezelfde gebleven. Bij deze beide latere drukken is op den gedrukten titel het woord: *Oorlog* zonder *H.* Het kan zijn, dat in 1685 Boekholt werkelijk het boek driemaal heeft doen drukken en dat de onverkochte exemplaren later door de Erven van de Wed. G. de Groot overgenomen en door hen

zijn verkocht, alleen met eene gewijzigde titelprent; doch meer waarschijnlijk is het, dat de geheele uitgave van later datum is, en de oorspronkelijke titel toen weder is gevolgd, om aan het boek meer een karakter van originaliteit te geven.

Een 4de druk verscheen: *Met vernieuwde kopere Figuuren, t' Amsterdam. By Jan Morterre, Boekverkoper over het Zaandammer Veer, MDCCLXVII.* Hierin bevinden zich copiën van dezelfde zijde; de titelprent heeft als opschrift: *Den Heiligen Oorlog. door Ioannes Bunjan.* en i. d. m.: *t' Amsterdam by Jan Morterre. Boekverkoper*; de prenten zijn gemerkt b. l. b.: *Pag. 16.*, *Pag. 79*, *Pag. 98.*, *Pag. 114.* en b. r. b.: *Pag. 123.*, *Pag. 177.*

95

Histoire de Constantinople.... Traduite sur les Originaux Grecs par Mr Cousin.... Suivant la Copie imprimée a Paris Chez Damien Foucault, Imprimeur & Libraire ordinaire du Roi. MDCLXXXV. 8 deelen. 9 banden. 8°.

6 Titelprent in Deel I.

Het Christelijk Constantinopel, voorgesteld door eene vrouw met doorboorden boezem, die op haar schoot de rijksinsignes heeft; achter haar een geharnast krijgsman, die haar ketenen aanlegt en een Turk, die een tulband op haar hoofd plaatst; aan hare voeten ligt een gedoode keizer. Op den achtergrond de bestorming der stad. Op een velum: *Histoire de Constantinople*

96

Franciscus Heerman, Guldene Annotatien.... Desen Acht-en-twintighste Druck.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over het Oude Heere Logiment, Anno 1685. 8°.

7 Titelprent.

De Tijd, tusschen twee op hoorns blazende engelen, waarvan de eene het woord *Eere*, de andere het woord *Deugt* te voorschijn roept, onderwijst eene jonge vrouw links, wat zij schrijven moet. Zij staan rondom een steen, welke op de voorzijde het opschrift draagt: *De Guldene Annotatien van Franciscvs Heerman Vertonende de Heerlijkste Daden Deughden Leeringen en Sententien. van d' Alder-Door-luchtichste ende Vermaerste Mannen der Werelt Desen Achten Twintighsten Druck bij na Een Vierde vermeerdert uyt Des Autheurs nagelaten Schriften.* Daaronder in een door randlijnen omgeven gedeelte de voorstelling van een leger op marsch tusschen drie gekroonde doodshoofden aan den voet der jonge vrouw, en de ternedergeworpen Tweedracht naast een hond aan den voet van een der engelen.

Zoowel boven als beneden deze hoofdgroep zijn drie voorstellingen naast elkaar:

Boven: Links: een koning in een triomfwagen, getrokken door vier gevangen vorsten. In het midden: het uittrekken der vrouwen uit Weinsberg, met hare mannen op den rug. Rechts: een verslagen vorst door zijn overwinnaar gebruikt als een voetbank, om te paard te stijgen.

Beneden: Links: de Romeinsche dochter, die haren vader in de gevangenis zoogt. In het midden: een gevangene door drie mannen onder geeselslagen weggevoerd. Daaronder: *t'Amsterdam. Bij Jan ten Hoorn.* Rechts: het onthoofden van een geknield man, die een bok bij de horens houdt.

Van deze uitgave komen met dezelfde titelprent exemplaren voor, die op den gedrukten titel het adres vermelden: *te Groningen bij Dominicus Lens, Drucker en Boeck-verkooper, aen 't breede Merckt, tegen over 't Stadtshuys. Anno 1685.*

Deze prent is geheel onveranderd weder gebruikt in den *Negen-en-twintigste Druck* van 1699, te Amsterdam bij Jan ten Hoorn.

In den *Dertigste Druk* van 1735 te Amsterdam bij Antoni Schoonenburg is de prent opgesneden en eene verandering gebracht in de aanduiding van den druk op den steen, die nu in overeenstemming is met den gedrukten titel, en in het adres, dat nu vermeldt: *By A. Schoonenburg.*

Wederom werd dit laatste uitgeslepen en vervangen door: *By Jan Morterre 1749* en komt alzoo voor in de uitgave van dat jaar, te Amsterdam bij dien boekverkooper, die op den gedrukten titel wederom: *Dertigste Druk* aankondigde.

97

Andreas Hondorffius, De Tien Geboden des Heeren.... in 't Nederduitsch gebracht door G. v. Broekhuizen.... t' Amsterdam, By Jan Bouman, Boekverkooper in de Kalverstraat, tegen over de Kapel, A° 1685. 8°.

Hierin 10 prenten door J. Luyken, de titelprent H. 131, B. 81 mm., de andere H. 125—126, B. 75—78 mm.

768 *1.* Titelprent.
Mozes met de Tafelen der Wet. Achter hem twee aandachtig lezende vrouwen; op den voorgrond links twee kinderen; op den achtergrond rechts Jezus leerende, gezeten op een heuvel. De Wetstafelen steunen op een steen, welke aan de voorzijde het opschrift heeft: *De Tien Geboden des Heeren. met Geestelijke en Wereldlijke Historien en Voorbeelden Verrijkt.* — i. d. m.: *'t Amsterdam Bij Jan Bouman. Boekverk. 1685.*

769 *2.* b. r. b.: *foli 5* Priesters knielen en offeren voor afgodsbeelden in den vorm van een bok en van eene vrouw met eene slang.

JAN LUYKEN 1685. N° 775.

70 *3.* b. r. b.: *foli. 221* Eene vrouw drukt den éénen wijsvinger op de lippen en wijst met den anderen omhoog. Naast haar twee kinderen, het eene met een papier, waarop: *Gij Sult de Name des Heren niet Eijdelijk, gebruiken.* Op den achtergrond drie mannen rondom een ter aarde liggend persoon.

1 *4.* b. l. b.: *foli. 263* Op een binnenplein zit een bejaard man te vertellen aan een kind, dat met eene jonge vrouw vóór hem staat. Meer achterwaarts rustend vee.

2 *5.* b. l. b.: *foli. 364.* Een knaap brengt een eerbiedigen groet aan twee bejaarde lieden. Op den achtergrond een jonge man, die zijn hulpbehoevenden vader draagt.

3 *6.* b. l. b.: *foli. 477.* Een ongewapend man wordt op de straat nedergeworpen door een ander, die hem met een zwaard dreigt.

4 *7.* b. l. b.: *foli 587* Huwelijksinzegening door een Joodsch priester.

5 *8.* b. r. b.: *654* Een man en eene vrouw op eene jaarmarkt, terwijl een dief de geldtasch van de laatste ledigt.

6 *9.* b. r. b.: *701* Een man doet een eed voor den rechter; naast hem staat een tweede en ziet omhoog.

7 *10.* b. r. b.: *755* Twee mannen in gesprek wijzen naar den achtergrond, waar een huis, vrouwen en vee gezien worden.

98

Historische Landbeschryvinge Van Groot-Brittanje, Ofte Engelandt, Schotlant, en Yrlandt.... Nu eerst door een Liefhebber in 't licht gebracht. Tot Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkooper op 't Westnieuwlant, in de Graetboogh. 1685. 12°.

8 Titelprent.

Eene vrouw zit aan den voet van een boom, om op te schrijven, wat haar wordt medegedeeld door eene ter aarde zittende vrouw met de attributen van Landbouw en Veeteelt. Achter haar eene derde vrouw met eene stedekroon versierd en met de attributen van Handel en Regeering. Achtergrond een zeehaven. Op een velum: *Historische Land-beschryving van groot Brittanien of Engeland, Schotland en Yrland.* — i. d. m.: *tot Rotterdam. by Barent Bos Boekverkooper. 1685.* — H. 107, B. 67 mm.

99

Vander Linde, Leven en Daaden Van Johannes Sobietzki de III, Tegenwoordig-Regeerende Koning van Polen.... t' Amsterdam, By Jan, en Timotheus ten Hoorn, Jan Bouman en Aart Dirkse Oossaan. Anno 1685. 3 deelen, 1 band. 4°.

779 Titelprent.
De Koning, in Poolsche kleederdracht, blootshoofds met uitgetrokken sabel op een rijk versierd paard naar rechts galoppeerend. Op den achtergrond een gevecht van Polen en Turken, daarachter een kampement. Op eene banderol in de lucht: *Leven en Daden van Johannes Sobietzki de III. Koning van Polen.* — i. d. m.: *t' Amsterdam. bij Joan en Timotheus ten Hoorn. Joan Bouman en A. Dirkse Oossaan. 1685.* — H. 179, B. 143 mm.

Behalve de bij N°. 201 beschreven copie, komt in dit boek nog voor eene prent door een ander gegraveerd naar de teekening van J. Luyken, voorstellende een langen houten brug in verschillende bochten aangelegd boven een moeras. — b. i. h. m.: *De Essekker Brugh* — b. r. b.: *III Deel. Pag: 23* — i. d. m.: de uitlegging van N°. *1—4.*

100

Louis Maimburg, Historie Van de Kettery der Beeldstormers.... in 't Nederduitsch gebracht door G. v. Broekhuizen.... t' Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, bij de Brakke Grond. Anno 1685. 4°.

780 Titelprent.
Een heiligenbeeld op een voetstuk omgeven door vier mannen, die het trachten omver te halen, en die andere beelden vernielen. Rechts worden beelden uit eene kerk gehaald, links worden zij in een groot vuur verbrand. Opschrift op het voetstuk: *Historie Vande Kettery Der Beelt Stormers door L. Maynburg.* — i. d. m.: *t' Amsterdam Gedrukt by Timotheus ten Hoorn. inde Nes naast de Brakke Grond. 1685.* — H. 170, B. 134 mm.

101

Martiniere en Frederick Martens, De Noordsche Weereld.... Vertaeld.... door S. de Vries.... t'Amsteldam, By Aert Dircksz. Ooszaen, Boekverkoper op den Dam. MDCLXXXV. 4°.

781 Titelprent.
Onder aan eene rots zit rechts een man, in een pels gehuld en voorzien van twee harpoenen, zich te warmen boven een kolenvuur. Onder hem een steen, waarvan de voorzijde het opschrift draagt: *De Noordsche Wereld.* en waaraan een walrus met een halsband is vastgeketend. Daarnaast een beer, ook met een halsband, en een vos; verder af rendieren. Op den achtergrond eene walvischvangst. — i. d. m.: *Tot Amsterdam by Aart Dircksz Oossaan 1685.* — H. 170, B. 137 mm.

102

De Mezeray, Chronyk van Vrankryk.... In 't Nederduitsch gebracht door G. v. Broekhuizen.... t' Amsterdam,

By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, by de Brakke Grond, in 't Zinnebeeld, en Jan Bouman, Boekverkooper in de Kalverstraat, tegen over de Kapel, 1685. 6 dln. 2 banden, elk met doorloopende pagineering. 4°.

In Deel II 2 prenten door J. Luyken. H. 156, B. 285 mm.

82 *1.* b. r. b.: *Pag: 448.* — i. d. m.: *Moord van Parys, geschied in 't Iaar 1572. op S. Bartholomeus Dag.* Moordtooneel op de straat; Coligny uit het raam geworpen.

Van deze prent bestaat eene copie van dezelfde zijde, maar in grooter formaat, door Gaspar Bouttats.

83 *2.* b. r. b.: *Pag: 942.* — i. d. m.: *Vermoording van Hendrik de Groote door François Ravaillac.* De Koning doorstoken, terwijl de koetsier spreekt met een man, die met een hooiwagen den weg verspert.

103

Davids Psalmen.... Den tweeden Druk.... t' Amsterdam, By Jan Rieuwertsz. en Pieter Arentsz. in de Beursstraat. 1685. 8°.

Volgens de berijming van J. Oudaen.

84 Titelprent.
David staat, naar links gewend, op de harp te spelen op de stoep van een gebouw, boven welks deur: *Davids Psalmen, Nieuwelykx op Rym-maat gestelt.* Aan den voet van de harp twee engeltjes, die zijn koninklijk hoofddeksel vasthouden; drie andere boven links in eene wolk. Achtergrond een tuin. — o. i. h. m.: *Psalm 149 en 150* — i. d. m.: *T Amsteldam, By Pieter Arentsz, Boekverkooper inde Beurs-straat 1685.* — H. 108, B. 63 mm.

De prent komt weder voor in den 3den druk van 1696 te Amsterdam bij Jan Rieuwertsz en de Wed. Pieter Arentsz. Alleen de naam van deze laatste wordt op de titelprent genoemd. Er zijn echter ook exemplaren van dezen druk die bij een gedrukten titel, zooals hierboven vermeld, op de titelprent het adres hebben: *t' Amsteldam, by Jan Rieuwertsz Boekverkooper in de Beurs-straat 1700.*

De 5de druk is van 1727 te Amsterdam bij Kornelis van der Sys, en een nog latere bij Hendrik Brand in de Warmoesstraat.

104

Davids Psalmen.... Den tweeden Druk.... t' Amsterdam, By Jan Rieuwertsz. en Pieter Arentsz, in de Beurs-straat. 1685. 12°.

Volgens de berijming van J. Oudaen. Het is dezelfde uitgave als het voorgaande nummer, doch met eene andere titelprent.

785 Titelprent.

David met de kroon op het hoofd zit op de harp te spelen bovenop een steen, op welks voorzijde: *Davids Psalmen, Nieuwelykx Op Rym-maat gestelt.* Links van den steen staat een engeltje en aan den voet zitten twee andere; alle luisteren aandachtig. Op den achtergrond links een gebouw, rechts boomen. — i. d. m.: *t' Amsteldam, by Jan Rieuwertsz, Boekverkooper inde Beurs-straat 1685.* — H. 105, B. 67 mm.

De derde druk van Davids Psalmen van 1696 (zie N°. 784) komt ook met deze titelprent voor, doch dan met het adres van Jan Rieuwertsz 1700.

De figuur van David komt in copie van dezelfde zijde voor op drie verschillende titelprenten van een Luthersch Psalmboek, n.l. in: *De CL. Psalmen Davids.... Oude en Nieuwe Rymen: Begrypende d' Oude.... door Willem van Haagt: Ende de Nieuwe.... door J. van Duisberg.... t' Amsterdam, Voor Jan van Duisberg MDCLXXXVIII* — H. 109, B. 60 mm.

Van deze laatste titelprent bestaan weder verscheidene copiën, als:

Eene van dezelfde zijde in hetzelfde boek *t'Amsterdam, Bij de Erfgenamen van Jan van Duisberg, in de Stapel Papier, A° 1703.* — H. 128, B. 67 mm.

Nog eene van dezelfde zijde in de uitgave: *t'Amsterdam, By Willem van Duisberg, in de Stapel Papier. A° 1707.* — H. 131, B. 77 mm.

Eindelijk eene copie van de tegenzijde in de uitgave van bovenstaand Psalmboek van 1755 *te Amsterdam bij Th. Lozel, H. Brandt, D. Onder de Linden, O. van Grafhorst, G. de Groot, P. Schouten En hunne Compagnie.* 12°.

105

S. Schynvoet, Kort-bondige Zin-spreuken en Zeede-lessen. t' Amsterdam, by Jacobus van Royen Boekverkoper inde Kalverstraat. Anno 1689. 8°.

786 Titelprent.

Op een pedestal, tusschen twee vrouwen als schildhouders, de tot één vereenigde wapens van Boreel en Coymans. Daarvóór een altaar, waarbij vier engeltjes bezig zijn met aanbrengen, lezen en opstapelen van rollen, die de opschriften dragen van: *Zin Spreuken, Zeedelessen* en *Leefre.* Links verjaagt een vijfde engeltje den Nijd. — H. 121, B. 80 mm.

Hoewel de oudst bekende afdruk van deze prent voorkomt als hierboven vermeld, zoo duidt de manier van graveeren toch eene ongeveer vijf jaren oudere periode van Luyken's werk aan.

Het boek is opgedragen aan *Mevrouw Isabella Coymans, Gemalinne van Mr Jacob Boreel, Hooft-Officier en Raad der Stad Amsterdam.* Sedert 1661 Raad, werd Boreel in 1681 Schout en bleef dit, tot hij in 1691 tot Burgemeester werd benoemd.

106

L. Sylvius, Historien onses Tyds, Behelzende Saken van Staat en Oorlogh.... T' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, en Jan Bouman, Boekverkoopers; in Compagnie. 1685—99. 4 dln. folio.

Het werk bestaat uit 4 deelen, waarvan de drie laatste door Jan ten Hoorn alleen werden uitgegeven, en wel Deel II in 1688, III in 1698 en IV in 1699.

Hierin 9 prenten door J. Luyken, waarvan 8 nieuwe.

DEEL I.

7 *1.* pag. 88. i. d. m.: *Louis de XIIII Koning van Vrankryk en Navarre*
Ruiterportret naar links. Door Luyken is de achtergrond geëtst, voorstellende een leger op marsch. — H. 263, B. 178 mm.

8 *2.* pag. 178. i. d. m.: *Karel de II Koning van Engeland. Schotland. en Yrland.*
Ruiterportret naar links. Door Luyken is de achtergrond geëtst, voorstellende eene vloot. — H. 255, B. 175 mm.

9 *3.* pag. 188. i. d. m.: *Wilhelm Henrick, Prins van Orange en Nassau etc:*
Ruiterportret naar rechts. Door Luyken is de achtergrond geëtst, voorstellende een veldslag. — H. 258, B. 178 mm.

DEEL II.

0 *4.* Titelprent.
In de hoogte verdeeld in 5 gelijke rijen, elk H. 44 mm. ongeveer. Het middengedeelte van de drie bovenste wordt ingenomen door eene opengeworpen deur, achter welke zich de Oorlog vertoont als een geharnast man, met zwaard en fakkel, vergezeld van een wolf; hij vertreedt de lijken der verslagenen. Op den achtergrond tafereelen van moord en brandstichting. — i. d. m. daaronder: *in ferrum flammasque ruit.*

Rondom zijn 12 afbeeldingen van de voornaamste gebeurtenissen van 1678 tot 1687, links en rechts van het middenvak telkens 3 boven elkaar en op de twee benedenste rijen telkens 3 naast elkaar, de middelste ter breedte van de hoofdvoorstelling. Alle voorstellingen zijn van elkaar gescheiden door ca 5 mm. breede marges.

Deze 12 afbeeldingen stellen voor, in de volgorde van boven naar beneden:

Links:

1. *Batalje tusschen de Poolen en Turken*
2. *Vervolging der Gereformeerden in Vrankryk*
3. *Coron door de Venetiaanen Veroverd.*
4. *Lutzenburg door de Franschen Veroverd.*
5. *Nieuhuizel door de Keizerschen Veroverd.*

In het midden:

6. *Offen door de Keizerschen Stormenderhand Ingenomen*
7. *Weenen door de Turken belegerd, en door den Koning van Poolen Ontzet.*

Rechts:

8. *Groote Vizier Gestranguleerd.*
9. *Napoli di Romania door de Venetiaanen Veroverd.*
10. *Algiers door de Franschen Gebombardeerd.*
11. *Genua door de Franschen Gebombardeerd.*
12. *Hamburg door den Koning van Deenmarken Belegerd.*

In een boog boven al deze voorstellingen het opschrift: *Saken van Staat en Oorlogh, in, en omtrent de Vereenigde Nederlanden. van Anno 1678 tot Anno 1687* — H. 317, B. 200 mm.

791 *5.* pag. 648. Op een door 3 engeltjes vastgehouden velum i. h. m.: *Victorieus Zee Gevecht der Nederlanders tegens de Franse en Engelse vloot den 21 Augusti A°. 1673.* Ter wederzijden daarvan de uitlegging der op de prent voorkomende letters *a—ij.* Door Luyken zijn de engeltjes rondom het velum. — H. 196, B. 284 mm.

2[de] Staat.

De prent is wederom gebruikt in *L. S., Het Leven en Bedryf Van Willem de Derde. 1694.* Zij is geheel onveranderd, behalve dat in het opschrift op het velum de datum is veranderd in *7 Augusti*, en dat nu voorkomt b. r. b.: *Eerste Deel, fol: 160.*

Deel III.

792 *6.* pag. 118. i. d. m.: *Hendrik Casimir, Prins van Nassau Stadhouder van Vriesland,*

Ruiterportret naar links. Door Luyken is de achtergrond geëtst, voorstellende een veldslag. — H. 258, B. 178 mm.

Deel IV.

7. pag. 20. 2de Staat van N°. 545. Begrafenis van De Ruyter.

793 *8.* pag. 144. In de lucht: *Slag bij Bergen in Henegouwen.* — i. d. m. de uitlegging der nummers *1—13*, op de prent voorkomende. — H. 273, B. 360 mm.

794 *9.* pag. 152. Het sluiten van den vrede te Nijmegen bij kaarslicht in eene zaal met gobelins behangen. — i. d. m. de uitlegging der nummers *1—6*, voorkomende op de prent.

o. r. o.: *Ian, Luyken in, et fecit.* — H. 282, B. 375 mm.

107

B. J. B. Z., Den Wegh des Levens Door de Overdenckinge des Doodts.... t' Amsterdam, By d' Erven van de Wed: Gysbert de Groot, Boekverkoopers op den Nieuwen-dijk. z. j. 12°.

795 Titelprent, volgens de behandeling ongeveer 1685 vervaardigd.

Links staat een bejaard man, met kamerjapon en muts gekleed, en wijst naar eene tafel, waarop eene uitgebrande kaars, een zandlooper, een doodshoofd en beenderen. Op een velum: *De Wegh Des Levens Door de Overdenkinge des Doots.* — i. d. m.: *t'Amsterdam. bij d'Erve vande Wed: G. de Groot en A. van Dam 17--* (Het jaartal is gedeeltelijk afgeknipt, waarschijnlijk 1700). — H. 111, B. 63 mm.

Deze prent is alleen bekend uit dien lateren en zeer afgesleten afdruk en door een nog lateren, waarop de plaat zeer sterk opgesneden is, en welk exemplaar boven de marge afgeknipt is. Wellicht behoort zij bij *G. Saldenus, De wech des Levens,* waarvan o.a. een exemplaar van den 4[den] druk van 1665 werd verkocht in de auctie Ophorst te Wageningen 15 Nov. 1871.

108

Hermannus Witsius.... De Oeconomia Foederum Dei Cum Hominibus.... Editio Secunda.... Leovardiae, Apud Jacobum Hagenaar, Bibliopolam. M.D.C.LXXXV. 4°.

796 Titelprent.

In het midden de Tafelen der Wet, waartegen links Christus, rechts Mozes steunen. Aan weerszijden eene groote en drie kleine cartouches boven elkaar, voorstellende van boven af:

links: De Hemelvaart.
Het Laatste Avondmaal.
De Doop van Christus.
De Opwekking van Lazarus.

rechts: Mozes ontvangt de Wet.
Abraham offert Isaäk.
Het Dankoffer van Noach.
Adam en Eva arbeidende.

Onder de hoofdvoorstelling eene cartouche met: *H. Witsius. De Oeconomia Foederum Dei Cum Hominibus Lib: Editio Secunda Multis in locis correctior et auctior*

Daaronder weder eene cartouche tusschen twee zittende engeltjes, het eene links met een boek en een spiegel, het andere rechts met een offervat, een rund en een schaap. Op de cartouche: *Leovardiae, Apud Jacobum Hagenaar. Bibliopolam. M.D.C.LXXXV.* — H. 187, B. 138 mm.

Het privilegie is van 1676; de 1[e] druk heeft geene titelprent door Luyken.

109

Een zeeslag.

797 Prent, volgens de behandeling vervaardigd ongeveer 1685, voorstellende een hevigen zeeslag tusschen een groot aantal schepen, waarvan verscheidene in brand zijn geraakt. Op geene der vlaggen is de nationaliteit aangeduid. — H. 245, B. 393 mm.

Deze prent, waarvan slechts één exemplaar bekend is, is waarschijnlijk eene uitgeversspeculatie, om vooruit de afbeelding te maken van een zeegevecht, ten einde die bij voorkomende gevallen gereed te hebben, doch is later niet gebruikt.

1686

110

Johannes Aysma, Het Ryck der Goden, Onder den Eenige waare God.... Tot Amsteldam. Gedrukt voor Timotheus ten Hoorn, Boekverkoper in de Nes, naast de Bracke-Grond, in 't Sinne-beeld. M.D.C.LXXXVI. 2 dln. 4°.

De 2 deelen zijn doorloopend gepagineerd. Hierin 7 prenten door J. Luyken; de andere, hoewel beteekend *I. L.*, zijn niet van zijne hand, doch van J. Lamsvelt. — H. 156—159, B. 120—124 mm. N°. 799 B. 284 mm.

DEEL I.

798 *1.* i. r. b.: *Pag: 47.* Daedalus en Icarus boven de zee vliegende. — i. d. m. een vierregelig gedicht: *Siet hier Voorsightigheyd, en Dwaasheyd voor uw' Oogen* enz.
i. r. o.: *I. Luyken in. etfe.*

799 *2.* i. r. b.: *Pag: 173.* Brandstapel, omringd door Romeinsche soldaten, uit welks vlammen een adelaar omhoogstijgt. — i. d. m.: *De Vergooding der Roomsche Koningen en Keyzeren.*
i. l. o.: *I: Luyken in: et fe.*
Dubbele grootte.

DEEL II.

800 *3.* b. r. b.: *Pag: 542.* Standbeeld van Jupiter vergezeld van arend en ram. Op den achtergrond naderende priesters met een offerdier. — i. d. m. een vierregelig gedicht: *Dus Eerd men Iupiter eertyds door Offerhanden*, enz.
i. r. o.: *I: Luyken in et fe:*

801 *4.* b. r. b.: *Pag: 631.* Standbeeld van Mercurius met haan en bok. Op den achtergrond twee mannen in gesprek. — i. d. m.: *Mercurius, der Goden Bode.*
o. i. h. m.: *I: L.*

802 *5.* b. r. b.: *Pag: 687.* Standbeeld van Pluto met slang en uil. Op den achtergrond vier naderende mannen. — i. d. m.: *Pluto, de God der Rykdommen.*
i. l. o.: *I: L.*

803 *6.* b. r. b.: *Pag: 711.* Standbeeld van Apollo met zijne lier en den gedooden Python naast zich. Op den achtergrond een bejaard man, die met eerbiedig uitgestrekte armen nadert. — i. d. m.: *Apollo, Afgod te Delphos.*
i. r. o.: *I: L.*

804 *7.* b. r. b.: *Pag: 729.* Standbeeld van Vulcanus. Op den achtergrond vier smeden aan den arbeid, daarachter een vulkaan. — i. d. m.: *Vulcanus, de God des Vuurs.*
i. l. o.: *I: L.*

III

Mattheus du Bois, Christelyke Sin- en Geestryke Annotatien, Zijnde Een versamelinge van vele Christelijcke Ondervindingen .... t' Amsterdam, Bij Jacob van den Velde, op de hoeck van de korte Niesel. 1686. 12°.

805 Titelprent.
Zinnebeeldige voorstelling van eene vrouw, dragende op eene schaal een brandend hart, terwijl zij de wereld vertreedt. Achtergrond: rechts de breede weg met dansende personen en in de verte een groot vuur; links de smalle weg met eenige wandelaars, opklimmende tot eene poort boven op een berg. Op een velum: *Mattheus du Bois Christelyke Sin en Geestryke Annotatien.* — H. 99, B. 61 mm.

Wederom gebruikt in den 3den druk te Amsterdam bij Johannes Boekholt in de Gapersteeg, bij de Beurs. 1691. De gedrukte titel vermeldt dan alleen: *Christelyke Annotatien,* enz.

112

Dagverhaal Van de Vermaarde belegering der sterke Stad Buda, of Offen, Door .... Leopoldus de I .... t'Amsterdam, By Aart Dirksz. Oossaan, Boekverkooper op den Dam 1686. 4°.

806 Pag. 8. Prent, verdeeld in drie voorstellingen in twee rijen boven elkaar, op de bovenste twee naast elkander.

Boven links: Plattegrond, gedeeltelijk in opstand, van het in brand schieten van een kasteel aan den Donau; in de bovenmarge: *Atacque der Ceurbeyerse op het Casteel, en innemen van het Casteel door den Heer Ceurvorst van Beyeren.* — H. 119, B. 188 mm.

Boven rechts: Plattegrond van Offen, voorzien van aanduidingen letter *A—Z* en nummer *1—42.* — i. l. o., door randlijnen omgeven: *Platte Gront van Offen, en de Atacque.* — H. 123, B. 190 mm.

Beneden: Het bombardement van Offen, voorzien van dezelfde aanduidingen; i. r. o. op den voorgrond drie ruiters op den rug gezien. In de ruimte tusschen de voorstellingen: *Afbeelding der Sterke Stad Offen, op den*

2. september 1686. door de Keyserlyke en Geallieerde Wapenen Stormenderhand Verovert. — H. 164, B. 384 mm.

De geheele prent H. 296, B. 384 mm.

Het 2de gedeelte van dit boek, waarvan in de voorrede de uitgave wordt aangekondigd, verscheen in hetzelfde jaar onder den titel: *Daeghlyckscke Aenteeckeningh.... in de Belegeringh der Vestingh Neuheusel....*, doch bevat geene prent door Luyken.

113

Verovering van Budua in Dalmatië.

807 Afzonderlijk uitgegeven prent, slechts bekend in één exemplaar, waarvan ongeveer een vierde deel aan de rechterzijde is bewaard gebleven. Dit gedeelte stelt voor eene vrij talrijke vloot, liggende vóór eene bergachtige kust, welke meer naar achteren drie brandende huizen vertoont; daaronder de uitlegging in druk, rechts in het Hollandsch, links in het Fransch. Daaruit blijkt, dat op de prent aanduidingen voorkwamen letter *A—Z* en nummer *1—6*, en dat voorgesteld wordt de landing der Venetiaansche troepen in Dalmatië ter bevrijding van de stad Budua van de Turken. Dit feit wordt verder omstandig beschreven in de Fransche copie en de Hollandsche vertaling van den brief aan den Doge van Venetië, geschreven door den opperbevelhebber Graaf van St. Pol, welke beide in twee kolommen onder de uitlegging zijn afgedrukt. Daaronder: *t'Amsterdam, by Aert Dircksz Oossaen, Boeckverkoper op den Dam, op de hoeck vande Beursstraet.* — H. 211 met het gedrukte gedeelte 526 mm., B. vermoedelijk c[a] 390 mm.

Waarschijnlijk is dit de prent, waarvan melding wordt gemaakt in de voorrede van het boek N°. 112, waar Oossaan schrijft: »Ook heb ik.... »een curieuze Plaat laaten maaken van de Slag in Dalmatien by Budua, »onder het beleid van den dapperen S. Paul, Generaal vanhet Venetiaansche »Leger, welke binnen twee a drie dagen staat uit te komen."

Bij het hierboven beschreven exemplaar is op de achterzijde van den tekst afgedrukt de titelprent van den Zeeatlas, beschreven onder N°. 229.

114

Simon Abbes Gabbema, Friesche Lvst-Gaarde ofte Boom- Heester- Bloem- en Kruyd-Waarande.... Te Leeuwarden, By Hendrik Rintjes, Boekverkooper in de Peperstraet in de Zaedzaijer. MDCLXXXVI. 4°.

808 Titelprent.

In een park met hooge boomen zit rechts eene vrouw met eikenloof bekranst, die in de ééne hand een pot met bloemen, in de andere

verschillende tuinbouwwerktuigen houdt; aan haar voet een gieter en twee engeltjes, die de afbeelding van een sierlijk aangelegden bloemhof beschouwen. Op den achtergrond twee ruiters en twee wandelaars. Boven i. h. m. eene cartouche met afbeelding van den vruchtenoogst; daaromheen is eene banderol geslingerd, waarop: *De Friesche Lustgaarde Door S. A. Gabbema.* — i. d. m.: *Te Leeuwarden by Hendrik Rintjes 1686.* — H. 171, B. 134 mm.

Deze titelprent komt geheel onveranderd voor in den 2^{den} druk, die geheel gelijk is aan den 1sten met uitzondering, dat op den gedrukten titel het jaartal 1687 voorkomt en de omschrijving van den inhoud van het boek aldaar wat meer uitgebreid is.

115

Wijsheyds Lessen, ofte Salomons By-een-gebrachte Grond-Regelen .... Overgebracht in de Neederduitsche Taale, door H. Ram Not^{s}. t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement. 1686 12°.

9 Titelprent.

Salomo op zijn leeuwentroon; naast hem links één, rechts drie personen. Aan den voet van den troon staan drie mannen, de ééne met een wierookvat, terwijl de tweede de woorden opschrijft, die de Koning spreekt.

Boven Salomo eene cartouche, door engelen vastgehouden, waarop: *Sapientia.* — i. d. m.: *t'Amsterdam, Bij Jan ten Hoorn, Boekverkoper. 1686.* o. l. o.: *I. L.* — H. 113, B. 61 mm.

1687

116

Richard Bernard, Het Menschen-Eyland, Ofte Rechtspligtige Procedure tegens de Sonde .... In 't Engelsch Beschreven .... En nu Vertaaldt Door Hubertus vander Meer .... Den Tweeden Druck .... t' Amsterdam by Abraham Boekholt, Boekverkoper in de St Jansstraat. 1687. 12°.

Hierin 6 prenten door J. Luyken, met pagineering b. r. b. — H. 108, B. 60—64 mm.

10 *1.* Titelprent.

Een rechter, met de roede der justitie in de hand en omgeven door zijne bijzitters, luistert naar de aanklacht, welke eene vrouw, aan wier arm een wierookvat hangt, uitbrengt tegen een gevangene met een menschelijk lichaam, doch met zeven dierenhoofden, voorstellende de hoofd-

zonden. De verhevenheid, waarop de rechter zit, heeft aan de voorzijde: *Het Menschen Eyland in't Engelsch Beschreven Door Richard Bernard. en Vertaalt door H. Vander Meer* — i. d. m.: *'t Amsterdam Bij Abraham Boekholt 1687*

811 *2. fol: 1* De Zonde in duivelgestalte achtervolgd door drie mannen.

812 *3. fol: 35.* Drie mannen zien de Zonde een huis binnentreden.

813 *4. fol: 57* De gevangenen, Herte en Wil en anderen, worden geboeid vóór den rechter gebracht.

814 *5. fol: 88* Ouden Mensch, als een geketende, zeer gebogen grijsaard, vóór den rechtbank.

815 *6. fol: 135* Pleidooi voor den rechtbank van Armoede met gelapte kleederen tegen Gierigheid, een man met geldzakken en met een voddenkrabber.

N°. 810—815 zijn alle geheel onveranderd gebruikt in een lateren druk, welke evenzeer als *Tweeden Druk* wordt aangekondigd en welke op den titel het adres draagt: *t'Amsterdam, by Albert Visser, agter de Noorder Kerk: en by Barent Visser, in de Dirk van Assensteeg, 1691.*

117

Georgius Cieglerus, Konst-Spiegel Der Weereltlikke Vermaken.... In't Hoogduyds beschreven, en nu vertaalt.... t'Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper-steeg by de Beurs 1687.

Hierin 9 prenten door J. Luyken. — H. 124—126, B. 73—76 mm.

816 *1.* Titelprent.

De Tijd houdt een spiegel voor aan eene vrouw, die naast den wereldbol gezeten, op haar schoot eene kroon, een schepter en een zak met geld houdt, terwijl aan hare voeten een kind bellen blaast. Onder den Tijd op den voorgrond twee gedoode personen. Achter den wereldbol de Eerzucht, als eene opgesierde vrouw, en eenige andere personen. Op een velum: *Konst-Spiegel Der Wereltlycke Vermaken.* — i. d. m.: *T'Amsterdam by Joannes Boekholt. 1687.*

o. i. h. m.: *I. L.*

817 *2.* b. r. b.: *Fol: 30* Karel VI, Koning van Frankrijk, geraakt in brand op een gemaskerd feest.

Daarboven in eene cartouche:

o. i. h. m.: *Fol: 60* Ablabius op last van Constantijn den Groote in Bithynië vermoord.

818 *3.* b. r. b.: *Fol: 76* Julius Caesar vermoord.

Daaronder in afzonderlijke omlijsting:

o. i. h. m.: *Fol: 74* Polycrates door Orates vriendelijk ontvangen, doch weldra smadelijk ter dood gebracht.

9 *4.* b. r. b.: *Fol: 80* Regner, Koning der Denen, gevangengenomen en in een kuil vol adders geworpen.

i. h. m. l.: *Fol: 91* en daarboven: Croesus op den brandstapel herdenkt Solon.

20 *5.* b. r. b.: *Fol: 177* Nicephorus, Keizer der Grieken, door de Wallachen overwonnen en onthoofd.

Daarboven in eene cartouche:

o. i. h. m.: *Fol: 198* Diogenes begiet zich in den winter met koud water.

21 *6.* b. r. b.: *Fol: 224* Constantijn de Groote met de bisschoppen te Nicene.

Daarboven in eene cartouche:

b. i. h. m.: *Fol: 303* De Prins van Arragon, zoon van Koning Alfonsus Ferdinand, op de berenjacht.

22 *7.* b. r. b.: *Fol: 332* In eene cartouche: Cambyses doodt den zoon van zijn raadsman Prexaspis.

i. l. o.: *Fol: 334* Hendrik de IJzeren, Hertog van Holstein, begeeft zich te Londen in de ruimte, waar de leeuwen zich bevinden.

23 *8.* b. r. b.: *Fol: 336* In eene cartouche: Dood van Seneca.

i. l. o.: *Fol: 348* Een jonge man, voor een dag met de koninklijke waardigheid bekleed, wordt omringd door hem bedreigende gewapenden.

24 *9.* b. r. b.: *Fol: 355* Jocaste doodt zich zelf na den strijd van Eteocles en Polynices.

Daarboven in eene cartouche:

o. i. h. m.: *Fol 368* Het offeren van een levend kind.

Eronder in eene cartouche:

v. o. r.: *Fol 349* De moeder van Thursines, broeder van Mahomet II, vindt haar zoon verdronken en wreekt zich op Mozes, zijn moordenaar.

In een vroeger uitgegeven druk van dit boek in 12° zijn geene prenten door Luyken.

118

Willem Deurhoff, Voorleeringen van de Heilige Godgeleerdheid, Steunende op de beginzelen van Waarheid en Deuchd.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, 1687. 8°.

25 Titelprent.

De Ziel van de aarde naar het hemelsch licht opgeheven en ondersteund door de Waarheid, eene vrouw met eene zon op het hoofd en een palmtak in de hand, en door de Deugd, eene vrouw met een rookend wierookvat. Op den voorgrond vluchten de Godsverzaking, een man, die de Wereld omklemd houdt, en die den Bijbel, het kruis en het anker vertreedt, en de Geloofsdwang, eene vrouw, voorzien van zwaard en vuur. Op een velum:

W. Deurhoff, Voorleeringen van de H: Godgeleerdheid — i. d. m.: *T'Amsterdam. Bij Jan ten Hoorn. Boekverkooper Over het Oude Heerelogement 1687.* — H. 125, B. 80 mm.

De 2[de] druk is van 1707 bij denzelfden uitgever.

119

„Fondament-steen des Huis, der broeder-lyke Liefde."

826 Titelprent bestemd voor een mij niet bekend boek.

Een steen, omringd door vijf mannen, links een timmerman met maatstok en rechthoek, in het midden een geleerde met boeken, rechts een visscher en een landbouwer met hunne werktuigen, op den voorgrond links een koopman, die geld uittelt op eene baal goederen. De achtergrond vertoont een dorp, aan eene kronkelende rivier gelegen, en verscheidene personen, bezig met de uitoefening van hun bedrijf van landbouw en scheepvaart. Op den steen: *Fondament-steen des Huis, der broeder-lyke Liefde.* — H. 109, B. 101 mm.

Deze prent is alleen in een lossen afdruk bekend.

2[de] Staat in *T. E. G. E., Academia Artium Scientiarumque, 1688.*

De prent is aan de rechter- en linkerzijde ingekort, de figuren zijn onveranderd, behalve de koopman op den voorgrond, die met een passer op de baal meet, terwijl de geldstukken weggeslepen zijn. Het opschrift op den steen is vervangen door Chineesche karakters. Ook het benedenste gedeelte der prent is uitgeslepen ter verkrijging eener marge, door randlijnen omgeven, waarin: *Academia Artium Scientiarumq.* — H. 105, B. 85 mm.

120

Le Gendre, Oeffening Van Vrugt-Boomen, Uyt het Frans vertaalt Door Jan Commelin. t' Amsteldam, By Jan Rieuwertsz. de Jonge, Stads-Drukker, en Boekverkooper, 1687. 12°.

827 Titelprent.

Een boomgaard. Op den voorgrond een tuinman, bezig met enten; meer naar achteren een tweede, die een boom plant, en een derde in gesprek met een heer; geheel achteraan twee personen bij een groot huis. Op een velum: *Oeffening van Vrugt-Boomen.* — i. d. m.: *t'Amsteldam, by Jan Rieuwertsz. de Jonge, Stads-Drukker, en Boekverkooper, 1687.* — H. 111, B. 67 mm.

121

De Alderschrikkelykste Historie Van de voorgaande Eeuw, Uytgevoert.... door de Dominicaner Monniken tot Bern in Switserland, Aan de persoon van eenen Hans

JAN LUYKEN 1687. N° 826.

Jetzer.... Uijt het Hoogduijts vertaalt.... T' Amsterdam, Bij Johannes Boekholt, Boekverkooper in de Gapersteeg, bij de Beurs 1687. 12°.

Het boek is met doorloopende pagineering gedrukt achter: *P. D. V. I, Den Antichrist Ontdekt,* bij denzelfden uitgever, 1687.

Hierin 4 prenten door J. Luyken, met pagineering b. r. b. — H. 107—109, B. 61 mm.

8 *1.* b. r. b.: *294* Hans Jetzer te bed liggende wordt bezocht door vier monniken, vermomd als de H. Maagd, als S. Barbara en als twee Engelen.

9 *2.* b. r. b.: *320* Soortgelijke vertooning als hierboven, waarbij Hans Jetzer in zijn bed oprijst, om de bezoekers te verjagen.

0 *3.* b. r. b.: *336* Hans Jetzer valt na het gebruik van den marteldrank in stuiptrekkingen ter aarde te midden van verscheidene monniken en andere personen.

1 *4.* b. r. b.: *388* Hans Jetzer wordt in de gevangenis door de monniken gepijnigd met een zwaren ketting en een gloeiend ijzer.

Dit boekje is zeer zeldzaam.

122

Petrus Langedult, Aantekeningen Of Verklaaringen Over het geheele Nieuwe Testament.... t' Amsteldam, By Isaak Pietersz. Boekverkooper in de Ree-straat, MDCLXXXVII. folio.

2 Titelprent.

Op den voorgrond de vier Evangelisten met den Leeuw en den Stier. Op den achtergrond de voorstellingen van de Geboorte, de Bergrede, de Genezing van een bezetene, de Kruisiging en de Hemelvaart. Op een velum, vastgehouden door den Engel en den Arend: *Dr. Petrus Langendults Aanteekeningen over het geheele Nieuwe Testament.* — i. d. m.: *T'Amsteldam, Bij Isaak Pietersen Boekverkooper in de Ree straat 1687.* — H. 268, B. 163 mm.

123

L. M. de Lespine, Nieuw Interest-Boek.... Novveav Livre d' Interest.... A Amsterdam, Chez Jochem van Dyck, pres la Maison de Ville. z. j. 8°.

Het privilegie van dezen 1sten druk is van 1687.

33 Titelprent.

Een koopman, in eene kamerjapon gekleed, zit aan zijn lessenaar te schrijven; achter hem een bediende met zakken geld, naast hem twee

personen, de eene blootshoofds geld opstapelend, de andere met een hoed op het hoofd daarbij toeziende. Door een geopend raam ziet men het inwendige van de Beurs. Op een velum: *Nieuw Interest-boek van 1½, 1¾, 2, 2¼, 2½, 2¾, 3, 3¼, 3½, 3¾, 4. 5 en 6. Pr. Cto. In 't Jaar, by Dagen en Maanden, in verscheide Tafels, naaukeurig uytgerekent.* — i. d. m.: *T'Amsterdam, By Jockem van Dyck Boekverkoper op den Dam. met Previlegie.* — H. 134, B. 86 mm.

De 2[de] druk is te Amsterdam bij de Wed. J. van Dyck, de 3[de] id. bij J. Ratelband, beide onder afdruk van een vernieuwd privilegie van 1702. In beide, evenals in den 4[den] druk, wordt de schrijver aangeduid als *de l'Espine*, en in beide is de titelprent weder gebruikt zonder verandering, behalve het uitslijpen en het in de plaats daarvan stellen van enkele woorden in het adres i. d. m.

De 4[de] druk is te Amsterdam bij de Erven van J. Ratelband en Compagnie zonder privilegie. Hierin is de titelprent zeer sterk opgesneden, zoodat de hoed van den toezienden man, die vroeger onbetint was, thans geheel donker is. Het adres i. d. m. is geheel uitgeslepen en door een nieuw vervangen.

124

(Jan Luyken,) Voncken Der Liefde Jesu, Van het Godtbegerende Zielenvier.... t' Amsterdam, By Pieter Arentsz, in de Beurs-straat, in de drie Rapen. 1687. 8°.

De naam van den schrijver blijkt uit de onderteekening van den Voorzang, doch komt eerst in den 5[den] druk van 1717 voor op den titel.

Hierin 51 prenten door J. Luyken; alle, behalve de titelprent, zijn in den tekst ingedrukt en dus van achteren bedrukt, en hebben boven zich eene korte spreuk ter opheldering.

De meeste prenten zijn zonder beteekening; alleen komen voor de letters:
I. L. i. r. o.: N°. 836, 842.
i. l. o.: N°. 837, 839, 843.
o. r. o.: N°. 838, 840, 841, 852—858.

De titelprent H. 127, B. 83 mm.; de andere H. 84—90, B. 67—73 mm.

De teekeningen voor dit werk, waarvan zich verscheidene bevinden in de verzameling Van Eeghen, en die ongeveer H. 135, B. 125 mm. zijn, schijnen aan te duiden, dat het oorspronkelijke plan was, het boek in grooter formaat uit te geven.

In zeer enkele exemplaren, en waarschijnlijk de eerst gedrukte, bevindt zich:

834 Titelprent.

Eene omhoog ziende vrouw, die den wereldbol vertreedt, heeft een brandenden boezem, vanwaaruit de vonken hemelwaarts vliegen, sterk afstekend tegen eene zeer donkere lucht. Op den achtergrond links twee boomen aan een stroom, rechts een hert drinkend bij eene fontein. Op den voorgrond links een steen, hebbende op de voorzijde: *Voncken der Liefde Iesu van het Godbegerende Zielen Vier.* — i. d. m.: *T'Amsterdam. by Pieter Aertsen inde Beurs Straat inde 3 Rapen.*

Deze plaat schijnt echter zeer spoedig in het ongereede geraakt te zijn, en is toen vervangen door de sedert steeds voorkomende:

5 *1.* Titelprent.

De vrouw staat daarop in dezelfde houding, doch met eenige verandering in de plooien van haar gewaad; in de lucht is aan de linkerzijde meer licht gebracht; de twee boomen zijn vervangen door eene mand met bloemen, en het hert met de fontein door twee pelgrims in eene bergachtige streek. De steen, waarop hetzelfde opschrift staat, is grooter gemaakt en daarnaast ligt schuin een kleine steen, waarop: *1687*. De voorgrond, geheel onderaan, vroeger kaal, is thans bezet met planten. Het adres i. d. m. is hetzelfde.

6 *2.* pag. 2. *Wat is 't Leven?* Eene vrouw, staande naast een bellenblazend kind, ziet den Dood, die den levensdraad afsnijdt van een aan de Wereld verbonden persoon.

7 *3.* pag. 6. *Niet ontydig.* Eene vrouw, die vruchten verzamelt.

8 *4.* pag. 10. *'t Verborgen goed, Treckt ons gemoed.* Eene vrouw staande op den wereldbol en omgeven door de zon, de maan, de sterren en de planeten.

9 *5.* pag. 14. *Soo als de mondt is.* Eene vrouw loopende met brood en wijnbeker; op den achtergrond het Laatste Avondmaal.

0 *6.* pag. 18. *Het scheelt veel.* Eene vrouw vergelijkt de zon bij eene geteekende afbeelding daarvan op den muur.

1 *7.* pag. 22. *Het twede is beter.* Eene vrouw zit aan eene tafel, waarop eene brandende kaars, een doodshoofd en een zandlooper.

2 *8.* pag. 26. *Of op, of onder.* Eene vrouw bezig met water putten.

3 *9.* pag. 30. *De gonst vergroot.* Eene vrouw, met waterkruik, die een vermoeiden pelgrim te drinken geeft.

4 *10.* pag. 34. *Noch haalt het over.* Eene vrouw met weegschaal bevindt de Wereld nog lichter dan de ledige schaal; op den achtergrond een sierlijk gekleede heer en dame.

5 *11.* pag. 38. *'t Verheugt de Engelen.* Eene vrouw ziet naar het wedergevonden schaap, dat door den herder naar huis wordt gedragen.

6 *12.* pag. 42. *Die Godt vertrout, Heeft wel gebout.* Eene vrouw ziende naar een zaaienden landman.

7 *13.* pag. 46. *Nu schynt het klaer.* Eene vrouw ziet de vlam harer lamp opflikkeren na het bijgieten van olie.

8 *14.* pag. 50. *Soo veel te waardiger.* Eene vrouw, zittende aan eene stroomende beek, ziet een hert daaruit drinken.

9 *15.* pag. 54. *Die anders wil, Heeft staag verschil.* Eene vrouw ziende naar een uitgestrekt landschap, waarin een schip tegen den stroom in wordt voortgetrokken.

850 *16.* pag. 58. *Een quade grond, Een korten stondt.* Eene vrouw ziende naar een schijnbaar hecht gebouw, dat ineenvalt, doordat de Dood ertegen leunt, en dat twee zich daarbij bevindende menschen dreigt te verpletteren.

851 *17.* pag. 62. *Alles heeft zyn mondt.* Eene zittende vrouw beschouwt de geplukte veldbloemen.

852 *18.* pag. 68. *Om een beeter.* Eene vrouw schenkt een bedelaar wijn in een beker, waaruit hij eerst het water had weggeworpen.

853 *19.* pag. 72. *Hoe onbedacht.* Eene vrouw wijst naar eene andere, sierlijk gekleed, die met een geldbuidel en een gevulden beker in de hand voortloopt, maar aan een koord wordt geleid door de Zonde, terwijl de Satan en de Dood zich naast haar bevinden.

854 *20.* pag. 76. *Het best, Op 't lest.* Eene vrouw staande bij eene tafel, waaraan eene oude vrouw zit, die in den Bijbel leest.

855 *21.* pag. 80. *Het mach geen quaad.* Eene vrouw staande aan het zeestrand.

856 *22.* pag. 84. *Dies te verder.* Eene vrouw met pijl en boog schietende. Op den achtergrond een dorp.

857 *23.* pag. 88. *Het leven sproot, Uyt Christi doodt.* Eene vrouw in een bloemhof rozen plukkende.

858 *24.* pag. 94. *Daar leven is, is hoop.* Eene vrouw tracht eene nog gloeiende kaarsepit aan te blazen.

859 *25.* pag. 98. *Spys na de Honger.* Eene vrouw zittende aan een toebereiden disch.

860 *26.* pag. 102. *Niet sonder hoop.* Eene vrouw in pelgrimsgewaad ziet in een bosch naar eene torteldulf.

861* *27.* pag. 106. *Dromen is bedroch.* Eene vrouw spreekt op den weg een ontwakenden bedelaar toe.

862 *28.* pag. 110. *Schyn bedriegt.* Eene vrouw sprekend met een hengelaar.

863 *29.* pag. 114. *'t Is wonder.* Eene vrouw opziende naar de maan en de sterren.

864 *30.* pag. 118. *Wie kanse tellen?* Eene vrouw aan het zeestrand laat zand door hare vingers loopen.

865 *31.* pag. 124. *Voor dit een ander.* Eene vrouw zich zelve betastend.

866 *32.* pag. 128. *O Goude vryheyt.* Eene vrouw ziende eene andere, rijk getooid, doch aan ketenen gevoerd door de Wereld, den Wellust en den Duivel.

867 *33.* pag. 132. *Van twee, een darde.* Eene vrouw hare eigene schaduw beschouwende.

868 *34.* pag. 136. *Als 't buyten woedt, Is 't binnen soet* Een binnenhuis. Een man zit bij het vuur te lezen; eene vrouw opent de deur voor een derden persoon, die uit eene sneeuwbui binnentreedt.

AN LUYKEN 1687. N° 868.

869 *35.* pag. 142. *Het werck pryst de Meester.* Eene vrouw in bewondering van het gras.

870 *36.* pag. 146. *'t Is al geen Goudt, wat' er blinckt.* Eene vrouw ziende naar het Vleesch en den Geest, die hand in hand den breeden weg opgaan.

871 *37.* pag. 152. *Voor vuur en gloet, Is water goet.* Eene vrouw rustig wandelende voorbij den in vlammen gehulden Satan.

872 *38.* pag. 156. *Een alleen, En anders geen.* Eene vrouw staande aan den zeeoever.

873 *39.* pag. 160. *Rusten is gemackelyk.* Eene vrouw in de schaduw gezeten aan den weg.

874 *40.* pag. 166. *Daar schuyldt een Slang in 't gras.* Eene bloemenplukkende vrouw overvallen door eene slang.

875 *41.* pag. 170. *Oost, west, t'Huys best.* Eene vrouw in pelgrimsgewaad ziet naar hare voetstappen.

876 *42.* pag. 174. *Het eynde draagt de last.* Eene vrouw toeziende in een ziekenvertrek, waar de Dood aan den stervende een beker doet leegdrinken.

877 *43.* pag. 178. *Noch ver, noch wyt, Maar daar gy zyt.* Eene vrouw ten hemel opziende.

878 *44.* pag. 182. *Anders om.* Twee vrouwen in een hof beschouwen een boom, die met de wortels omhoog geplant is.

879 *45.* pag. 186. *'t Is gevaarlick.* Eene vrouw verschrikt bij het zien van een reiziger, die slapende op zijn ezel een zeer smal bergpad bestijgt.

880 *46.* pag. 190. *Hede Groot, Morgen doodt.* Eene vrouw ziet naar een maaier, achter wien de Dood aan denzelfden arbeid bezig is.

881 *47.* pag. 194. *De quaa, Is naa.* Eene biddende vrouw; achter haar twee personen bezig aan een spinnewiel en een derde, luisterend naar de inblazingen van den Satan.

882 *48.* pag. 198. *Het Licht is lief'lick.* Eene vrouw, die onder het kijken naar de zon, de hand voor de oogen houdt.

883 *49.* pag. 202. *Siet alles aan, 't Sal eens vergaan.* Eene vrouw, gezeten op de aardglobe en steunende op de hemelglobe, beschouwt de ondergaande zon en de maan.

884 *50.* pag. 206. *Hoe naar is 't duyster!* Eene vrouw bij nacht wandelend.

885 *51.* pag. 210. *Het word haast dach.* Eene zittende vrouw beschouwt de opgaande zon en de morgenster.

Latere drukken zijn:
de 3[de] van 1696 bij W[e] Pieter Arentsz.
de 4[de] van 1705 bij W[e] P. Arentsz en C. van der Sys.
de 5[de] van 1717 bij Kornelis vander Sys.
de 6[de] van 1727 bij denzelfde.

de 7de van 1741 bij denzelfde.

de 8ste van 1763 bij Gerrit de Groot.

de 9de van 1780 bij Abraham Bothall te Rotterdam.

De 1ste druk onderscheidt zich van de andere door de pagineering, die van pag. 1—16 alleen het cijfer vermeldt, doch verder het woord *Fol* daarvóór, terwijl in de latere drukken de gewone manier geheel wordt gevolgd. Verder is daarin op pag. 23 de drukfout *Fol 12.* Op pag. 57 is aldaar de opgave van de zangwijze: *Uyt liefde komt groot leyden*, terwijl in de latere drukken daarbij is gevoegd: *Of, Ik ging op eenen morgen.*

In den 5[den] druk zijn de prenten opgesneden. Deze uitgaven, zoowel als de beide volgende, hebben op de titelprent het jaar 1717.

125

Georgius Mebius, Verhandeling.... der Heydensche Orakelen .... In 't Nederduytsch vertaalt door J. Oudaan Fransz.... Tot Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkooper, Anno MDCLXXXVII. 8°.

886 Vignet boven de Voorrede.

In een bosch is links een man bezig met spitten, rechts wijst een wandelaar op hem; de voorstelling is bij wijze van eene cartouche aan de zijkanten en van boven omringd door krulversiering en onderaan afgesloten door eene banderol, waarop: *So Baard een Bos zijn beste Vruchten.* — H. 34, B. 75 mm.

Hetzelfde vignet werd op gelijke wijze aangewend in den 2[den] druk van 1691.

Daarna als vignet op den titel in *H. de Groot, Van de Waarheid des Christelyken Godsdiensts* voor den 3[den] druk van 1693, en voor den 4[den] van 1706, en in *J. Lock, Over de Opvoeding der Kinderen* van 1698; alle bij denzelfden uitgever.

126

David Ruarus, Des Werelds Ondergang.... T'Amsterdam. By David Ruarus Boekverkooper op de Singel. 1687. 4°.

Hierin 6 prenten door J. Luyken, in den tekst ingedrukt en dus van achteren bedrukt; alle, voorstellingen van het Laatste Oordeel. Beteekend:

I. L. o. l. o.: N°. 887, 891.

o. r. o.: N°. 888—890.

Zonder beteekening: N°. 892.

H. 84—87, B. 126 mm.

887 *1.* pag. 2. Een koning en andere personen verschrikt door vlammen en nedervallende sterren.

888 *2.* pag. 4. Verrijzenis der dooden op eene van den Hemel weerklinkende roepstem: *Ghij Doden staat op en komt ten Oordeel.* In de wolken links een kruis.

889 *3.* pag. 6. Groote menigte menschen verschrikt door het zien komen op de wolken van Christus, omringd door de heiligen en engelen.

890 *4.* pag. 18. Op de wolken lofzingende engelen; op de aarde de verdoemden door duivelen aangegrepen, om ze naar het Eeuwige Vuur te sleepen.

891 *5.* pag. 32. Het Eeuwige Vuur, waarin de verdoemden geworpen worden.

892 *6.* pag. 38. Het Hemelsch Jerusalem met de lofzingende engelen en verlosten.

Dit werk is herhaaldelijk herdrukt: de 2de druk is van 1714, de 5de van 1717 *t'Amsteldam, By Jacobus Verheyde, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwezyds-Achterburgwal en Molsteeg, by de Brouwery van de Hooyberg.* en heeft de prent N°. 890 tweemaal, n.l. ook op den titel afgedrukt en daardoor van achteren onbedrukt; de 7de druk is van 1738.

127

W. Sluiter, Buiten- Eensaem Huis- Somer- en Winter-Leven.... t' Amsterdam, By Gerbrand Schagen, Boekverkoper, in de Kalverstraet, in de Staten Bybel, Anno 1687. 8°.

Dit is hetzelfde werk als beschreven onder N°. 29. Deze 2de uitgave heeft eene nieuwe titelprent en de *Figuuren,* welke in den 1sten druk wel op den titel werden aangekondigd, doch in het boek niet voorkwamen.

Hierin 9 prenten door J. Luyken, waarvan 8 ingedrukt in den tekst en dus van achteren bedrukt. — H. 95—98, de titelprent 134, B. 81—85 mm.

De Schrijver was predikant te Eibergen en beschrijft in deze gedichten zijne eigene ervaringen in die stille, landelijke omgeving. Op de prenten, die vervaardigd zijn met inachtneming van al de in de gedichten gemelde bizonderheden, wordt hij dus zelf voorgesteld.

893 *1.* Titelprent.

Bij een geopend venster zit de Schrijver, gekleed in kamerjapon en muts, met de pen in de hand; op en naast zijne tafel verscheidene folianten. Door het venster ziet men eene landelijke streek met boomgroepen, waarin zich landlieden en vee vertoonen. Op een velum: *W. Sluiters Somer en Winter-Leven* — i. d. m.: *t'Amsterdam By Gerbrand Schagen. Met Privilegie.*

BUITEN-LEVEN.

894 *2.* pag. 2. Het stadsleven, dat de Schrijver verlaten had: Op een groot plein, door huizen omgeven, bewegen zich verscheidene personen en rijtuigen. Op den voorgrond links eene koets met twee paarden, benevens twee wandelaars; rechts twee dames met een heer, die door een ander gegroet wordt.

895 *3.* pag. 11. De Schrijver met een hond staande bij een boom aan eene beek, aan de overzijde waarvan een weiland met vee.

896 *4.* pag. 42. De Schrijver bezoekt in eene schuur twee dorschende boeren; meer naar achteren wordt het stroo opgestapeld; door de open deur het uitzicht naar een dorp.

897 *5.* pag. 48. De Schrijver wijst met de eene hand naar verschillende voorwerpen, die op den voorgrond liggen, als eene kroon, een schepter, een zandlooper, een zak geld en twee spaden, die alle bij het sterven der bezitters gelijke waarde krijgen; en met de andere naar een huis, waar een man en eene vrouw verschrikt uit de ramen zien naar den Dood, die aan de deur klopt.

EENSAEM HUIS- EN WINTER-LEVEN.

898 *6.* pag. 8. In een vertrek zit de Schrijver in huisgewaad aan eene tafel, waarop verscheidene folianten, en warmt zich bij het vuur onder den schouw. Op den voorgrond een hond en eene kat.

899 *7.* pag. 23. In een vertrek zit de Schrijver, zingende uit een Psalmboek, aan eene gedekte tafel na afloop van den maaltijd. Op den voorgrond eene kat.

900 *8.* pag. 38. Een vijftal personen, rondom het haardvuur gezeten, verwelkomen den binnentredenden Schrijver, die met eene dievenlantaren in de hand hen komt bezoeken.

901 *9.* pag. 48. De Schrijver, op een lagen stoel bij het vuur gezeten, raapt een paar talhouten van den grond op. Naast hem een hond.

In de verzameling Van Eeghen bevindt zich een stel proefdrukken van deze prenten, waaronder de beide laatste de bizonderheid vertoonen, dat bij N°. 900 van boven aan beide zijden van den schoorsteen, en bij N°. 901 aan de zoldering boven de kast en aan de vier scharnieren van de deur, witte plekken aanwezig zijn, veroorzaakt, doordat op die plaatsen het vernis niet doorgebeten is.

Deze uitgave van 1687 is bij den aanvang van verscheidene liederen voorzien van noten, die in de volgende drukken niet meer voorkomen; dientengevolge is de plaatsing der ingedrukte prenten gewijzigd en komen deze voor in:

Buiten-leven: pag. 2, 10, 36, 41.
Winter-leven: pag. 8, 20, 33, 41.

Alle prenten komen in die latere drukken geheel ongewijzigd voor. Bij de aanduiding van den druk is die van 1680 niet in aanmerking genomen; het zijn:

de 2[de] druk bij de Weduwe van Gerbrand Schagen, in de St. Jansstraat, 1698.
de 3[de] druk bij dezelfde, 1703.
de 4[de] druk bij dezelfde, op de Zeedijk, bij de Stormsteeg, 1708.
de 5[de] druk bij de Weduwe van Gijsbert de Groot, 1716.

Alle te Amsterdam.

In de nog latere drukken komen de prenten van Luyken niet meer voor.

LUYKEN 1687. N° 900.

128

Ludolph Smids, M. D, De Roomsche Keisers.... Tot Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur. Te bekomen by Jan ten Hoorn, Boekverkoper tegen over het oude Heere Logement. 1687. 8°.

902 Vignet op den titel.

Een rechtopstaand anker met korenaren rondom de stang gebonden. Achtergrond: rechts een zeestrand met vuurtoren, links de zee met eenige schepen. — i. d. m.: *Animae spes optima Nutrix.* — H. 49, B. 67 mm.

Dit vignet is wederom gebruikt op den titel van Deel II van *C. Bontekoe, Werken. Amsterdam, 1689* en nogmaals op dien van *Heydentryk Overkamp, Werken. Amsterdam, 1694.*

129

De Oeffening Des Waare Christendoms. Wel eer in 't Fransch Beschreven, door een Liefhebber der Godtzaaligheid; Ende nu in 't Neederduitsch vertaalt, door A. Godart .... Tot Utrecht. Gedrukt bij Jurriaen van Poolsum, Ordinaris Stadts Drukker, over 't Stadthuis. Anno 1687. 12°.

903 Titelprent.

Links zitten Geloof, Hoop en Liefde met hare attributen; de laatste verschopt de Wereld, die door den Tijd wordt opgeraapt. Boven de groep stralend Hemelsch licht, te midden waarvan vier cherubijntjes. Op een velum: *Oeffening des waare Christendoms Uijt het Frans Vertaalt Door A. G.* — i. d. m.: *T. Utrecht. bij Iuriaen van Poolsum 1687* — H. 102, B. 61 mm.

Dit werk is gebonden achter de vertaling van *Th. a Kempis, Navolginge Christi,* en wel, gelijk uit den titel van dit laatste blijkt, afwisselend met *Den Schat der Zielen,* vermoedelijk volgens den wensch van de koopers.

130

George Starkey, Pyrotechnia ofte Vuur-stook-Kunde.... Uit het Engels vertaalt door J. vande Velde. t' Amsterdam, By Jacob vande Velde Boekverkoper, op de Oudezyds Achterburgwall op de hoek van de korte Niesel, 1687. 12°.

904 Titelprent.

Een chemisch laboratorium met verscheidene distilleertoestellen en flesschen, de laatste met opschriften: *Volatile, Spiritus Vinn, Sal Tartarum,*

Alcool, Alcalie. Een bejaard man ligt op de knieën bij een der toestellen en spreekt met een jongeling, die eene mand met brandhout komt aandragen. Op den voorgrond links eene kaars op een hoogen kandelaar. — i. d. bovenmarge: *In Sudore Vultus tui Vescitor Cibo* — i. d. m.: *In 't Sweet uwes Aanschyns sult ghy broot eeten. I. vande Velde Exc.* — H. 98, B. 68 mm.

Deze prent is wederom geheel onveranderd gebruikt in: *Eenige Philosophische en Medicinale Tractaatjes. Amsterdam, 1688.*

131

T. H. A. I. C. B., Een Hemelings Voortgangh uyt de Werelt na den Hemel.... t' Amsterdam, Bij Johannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper steegh, bij de Beurs, 1687. 12°.

Hierin 5 prenten door J. Luyken, de titelprent H. 101, de andere 108, B. 61—63 mm.

905 *1.* Titelprent.
De Hemeling gaat met snelle schreden den weg op, die door de Smalle Poort op een berg voert, waarboven in de wolken zich twee engelen vertoonen, de eene met een krans, de andere met een palmtak. Hij wordt daarbij tegengehouden door het Vleesch en de Zonde, die door den Satan worden aangepord; doch naast hem bevindt zich een engel, die hem bewaart voor de pijlen van een Boozen Geest. Op den voorgrond zitten twee mannen vastgeketend aan de Wereld. — i. d. m. door randlijnen omgeven: *een Hemelings Voort-gangh Uyt de Werelt na den Hemel. T' Amsterdam bij I: Boekholt. 1687.*

906 *2.* b. l. b.: *foli 4* Op den voorgrond zit de Hemeling en wordt aangesproken door een persoon in vorstelijk gewaad. Meer naar achteren naderen een zestal personen onder leiding van den Satan. Op den achtergrond de Hemeling in gesprek met een man in een lang gewaad, en bedreigd door twee personen, die met een net naderen.
i. r. o.: *I. L.*

907 *3.* b. r. b.: *foli 79* Een aantal duivels, die op de vlucht gejaagd worden door een engel en zijne volgelingen, waarvan de twee voorste de attributen van Geloof en Hoop dragen.
i. l. o.: *I. L.*

908 *4.* b. l. b.: *foli 118* Vóór eene stroohut leest een man aan drie pelgrims voor. Op den achtergrond klopt hetzelfde viertal aan de gesloten poort van een tuin.
i. r. o.: *I. Luyken*

909 *5.* b. r. b.: *foli 236* De drie pelgrims nemen afscheid van elkaar.
i. r. o.: *I. Luyken.*

In de verdere uitgaven wordt niet vermeld, dat het een latere druk is; bij alle wordt de schrijver aangeduid, in afwijking van den 1sten druk, door de letters *P. H. A. I. C. B.* De 4 prenten komen in de eerste uitgaven geheel onveranderd voor; in de exemplaren van 1744 en 1760, die konden worden nagegaan, bevonden zich geene prenten behalve de titelprent, terwijl het bij gemis van eene aanwijzing op den titel niet mogelijk was te weten, of zij er in behooren.

De latere uitgaven zijn de volgende:

van 1702 te Amsterdam, *bij P. Verbeeck Boekverkooper by de Oude Haarlemmersluys, in de Swarte Byl-steegh,* met titelprent in copie van dezelfde zijde. De Smalle Poort is een grooter gebouw geworden, bij wijze van eene kapel; de beide einden van den ketting, die de twee mannen op den voorgrond aan de Wereld bindt, hangen niet meer over elkander, maar met eene ruimte ertusschen naast elkander. In de door randlijnen omgeven bovenmarge: *Een Hemelings Voort-gangh uyt de Wereltna den Hemel.* ⟶ i. d. m.: *T' Amsterdam. by Philip Verbeek. 1702.* — H. 97 mm.

Een andere druk van hetzelfde jaar heeft ook de titelprent in copie van dezelfde zijde, doch eene andere dan de hiervoor beschrevene. Ook hier is een ander gebouw gemaakt van de Smalle Poort, thans met een scheefstaand kruis erbovenop, en ook hier is ruimte tusschen de einden van den ketting, die evenwel een weinig anders hangt. Daarbij is hier de arm met den palmtak van den eenen engel verandert in een vleugel. Het opschrift in de bovenmarge, welke ook door randlijnen is omgeven, is geheel hetzelfde als hierboven, doch het adres i. d. m. is: *t'Amsterdam by de Wed. G. de Groot. A°. 1702.* — H. 99 mm.

Deze laatste titelprent is ook gebruikt in de daarop volgende drukken, alle te Amsterdam:

van 1710, *by de Wed: Gysbert de Groot, Boekverkoopster op den Nieuwen-Dyk, tusschen de Haarlemmer-sluysen, in de Groote Bybel.*

van 1715, bij dezelfde. Deze uitgave is mij alleen bekend door het zeer onvolledig uitgeslepen adres op de titelprent van den volgenden druk.

van 1744, *by Gysbert de Groot Keur,* zonder adres i. d. m., waar men echter nog zeer duidelijk kan lezen het weinig zorgvuldig uitgeslepen adres van de uitgave van 1715.

van 1760, *by Abraham Cornelis, Boek-Verkoper aan den Overtoom.* Hier is het adres i. d. m. geheel uitgeslepen en niet door een ander vervangen.

132

Vader Guy Tachard, Reis na Siam, gedaan door den Ridder de Chaumont.... In 't Fransch beschreeven.... En uit die Taal in 't Nederduitsch gebracht door G. v. Broekhuizen.... t' Amsterdam, By Aart Dirksz. Oossaan, Boekverkooper op den Dam, A°. 1687. 4°.

Hierin 8 prenten door J. Luyken; de opschriften op eene banderol in de lucht, de pagineering b. r. b. — N°. 910 H. 164, B. 135 mm.; N°. 912: H. 164, B. 292 mm.; de andere H. 133—135, B. 151—162 mm.

910 *1.* Titelprent.
Audientie van den Gezant bij den Koning van Siam te midden der knielende hovelingen. Op den voorgrond rechts een Siameesch edelman, links een gewapende Afrikaan, die een velum vasthouden, waarop: *Reis na Siam, Gedaan door den Ridder de Chaumont, Gezant van zyn Allerchristelykste Majesteit aan den Koning van Siam. Vertaald door G. v. Broekhuyzen.* — i. d. m.: *t' Amsterdam, by Aart Dirkse Oossaan. Boekverkooper op den Dam. Anno 1687.*

911 *2.* — *Pag. 42.* — *Fort der Hollanders aan Cabo de Bona Esperança.* Landing van eene kleine sloep aan een observatorium, gelegen nabij het fort aan den voet van den Tafelberg in een helderen nacht bij schitterenden sterrenhemel.

912 *3.* — *Pag: 148.* — *Gezicht van Siam.* Sterk kronkelende rivier, waarop zich een optocht van verscheidene roeibooten ten aanschouwe van eene talrijke bevolking beweegt naar Bangkok, dat op den achtergrond wordt gezien.
Dubbele grootte.

913 *4.* — *Pag. 176.* — *Pagoden van Siam.* Tempel met bijbehoorende gebouwen.

914 *5.* — *Pag. 184.* — *Balon des Konings met 120 Roeyers*

915 *6.* — *Pag: 184.* — *Prinsen Balon. De Gezant en den Hr. Constans hadden een evendiergelyken.*

916 *7.* — *Pag: 184.* — *Balon der Edellieden.*
N°. 914—916 alle rijk versierde roeibooten.

917 *8.* — *Pag. 229.* — *Palais van Louvo, waar uit de Koning van Siam de Maan-Eclypsis observeert.* Open galerij, waarin de Gezant met den Koning, die door een verrekijker de maaneklips beschouwt, welke bij zeer helderen sterrenhemel plaats vindt. Op de smalle landstrook tusschen de galerij en het water bevinden zich zes Siameesche hovelingen en zes Jezuïeten, allen geknield en de laatste bezig met astronomische opnemingen.

Van N°. 911—917 zijn copiën van dezelfde zijde in: *Voyage de Siam des Peres Jesvites, Envoyés par le Roy .... Suivant la Copie de Paris Imprimée. Par ordre exprez de sa Majesté. A Amsterdam, Chez Pierre Mortier, Libraire sur le Vygendam, a l'enseigne de la Ville de Paris. M.DC.LXXXVII.* 8°.

De opschriften zijn evenzeer op eene banderol aangebracht.

N°. 911 H. 133, B. 160 mm. o. r. o.: *Livre. II. Pag 64 — Le Fort des Hollandois au Cap de Bonne Esperance.*
N°. 912 H. 103, B. 136 mm. b. l. b.: *Pag: 179. Livre IV — Veue de Siam.*
N°. 913 H. 125, B. 155 mm. o. l. o.: *Livre VI Pag. 177. — Pagode de Siam.*

N°. 914 H. 108, B. 148 mm. o. r. o.: *Livre IV. Pag. 222 — Ballon du Roy à 120 Rameurs.*

N°. 915 H. 108, B. 148 mm. b. r. b.: *Livre IV. Pag. 222 — Ballon de Prince. Mr. L'Ambassadeur et Mr. Constance en auoient vn semb.*

N°. 916 H. 108, B. 148 mm. b. r. b.: *Livre IV Pag. 222. — Ballon des Gentils-Hommes*

N°. 917 H. 133, B. 160 mm. o. r. o.: *Livre. V. Pag. 139 — Palais de Louvo d'ou le Roy de Siam obserue l'Eclypse de Lune.*

In *Gueudeville, Atlas Historique. 1719.* Deel V komt onder N°. 38 op pag. 176 eene prent voor, bevattende 9 voorstellingen betreffende Siam, met de uitlegging daarvan. Onder deze zijn eenigszins gewijzigde copiën van de tegenzijde van N°. 912, 913, 914 en 916. In Deel VI N°. 17 op pag. 74 is de verkleinde copie van dezelfde zijde naar N°. 911. — H. 83—97, B. 118—130 mm.

133

Thomas à Kempis, Navolginge Christi.... Voormaels Vertaelt.... by de Heer Cornelis Boey. Desen laetsten Druck, Verrijckt met het Vierde Boeck.... Uyt het Frans Overgeset door A. Godart. Met Nieuwe Kopere Platen voor yder Boeck verciert.... Tot Utrecht, Gedruckt by Juriaen van Poolsum, Ordinaris Stadts Drucker, wonende op de Plaets, tegen over 't Stadthuys. Anno 1687. 12°.

Hierin 5 prenten door J. Luyken. De vier laatste hebben de pagineering b. r. b. en een tweeregelig onderschrift i. d. m. — H. 102, B. 58—60 mm.

918 *1.* Titelprent.
Jezus gevolgd door verscheidene personen, die in zijne voetstappen trachten te treden. Op een door drie engeltjes vastgehouden velum: *Navolginge Christi door Th: a Kempis verrijkt met het vierde Boek uijt het Frans vertaalt door A. G.* — i. d. m.: *T. Utrecht. bij Iuriaen van Poolsum 1687*

919 *2.* b. r. b.: *1.* Een zeestrand. Op den voorgrond een koopman, die eene zeer schoone parel koopt voor eene groote menigte geldstukken; meer naar achteren een gravende man; op den achtergrond Jezus, die zijne apostelen uit het schip roept. — i. d. m.: *Wie dese Schoone Perel vind Veracht al wat de wereld mindt*

920 *3.* b. r. b.: *81* Een persoon, de Wereld vertredende, heft eene rookende offerschaal omhoog; links op den voorgrond een zittende man met gevouwen handen; meer achterwaarts de verrezen Heer, gevolgd door twee discipelen; op den achtergrond links de Verheerlijking op den Berg, rechts Golgotha met drie kruisen. — i. d. m.: *Die met de voet vertrapt al 't Aardts Heft Zielen-Reukwerk Hemelwaarts*

921 *4.* b. r. b.: *124* Op den voorgrond zit rechts een persoon in luisterende houding en houdt een hart, waarop een oor is aangebracht, in de hand; op den tweeden grond Maria aan de voeten van Jezus; nog verder achtereenvolgens Jezus met de Samaritaansche vrouw, de Bergrede, en Jezus uit een schip de schare leerende. — i. d. m.: *Geluckig die met Aandacht hoort Naa 't eewigh Saligh makend woordt*

922 *5.* b. r. b.: *307* Jezus met zijne discipelen aan het Laatste Avondmaal. — i. d. m.: *Des Heeren Iesu Vleesch en Bloet Is 't voedtzel dat de Zielen voedt*

In overeenstemming met het op den titel vermelde komt deze uitgave van Th. à Kempis beurtelings voor tezamen ingebonden met: *Den Schat der Zielen. 1687*, zonder prenten, of met: *De Oeffening des Waare Christendoms. 1687*, met de titelprent, beschreven N°. 903.

134

S. de Vries, Wonderen Soo aen als in, en Wonder-Gevallen Soo op als ontrent de Zeeën.... Amsterdam; By Jan ten Hoorn, Boeckverkooper over 't Oude Heeren-Logiment. MDCLXXXVII. 4°.

923 Titelprent.

Eene zwaar bewolkte lucht vol storm en bliksem verheft zich boven de de zee, waar allerlei rampen aan de schepen overkomen door stranding, aanvallen van zeemonsters en waterhoozen. Op den voorgrond eene vrouw, versierd met eene scheepskroon en een halsketting van schelpen en met eene schitterende ster boven het hoofd, op een dolfijn gezeten; rechts twee zeemonsters, links een Triton, die een doek uitgespreid houdt, waarop: *Wonderen Soo aen als in; en Wonder-Gevallen Op en ontrent de Zeeën.* — i. d. m.: *'t Amsterdam by Ian ten Hoorn Boek-verkoper Over het oude Heere Logement inde Histori Schryver. 1687.*

o. r. o.: *I. Luyken* — H. 185, B. 144 mm.

1688

135

Isaak Ambrosius, Prima, Media, et Ultima. ofte de Eerste, Middelste en Laatste Dingen.... uyt 't Engels vertaalt door J. G. t' Amsterdam, By Abraham Boekholt, Boekverkooper in de St Jans-straat. Anno 1688. 4°.

924 Titelprent, in de breedte verdeeld in drie afdeelingen.

De middelste bevat 1 voorstelling, Jezus en Nicodemus. Daaronder eene cartouche in een krans met opschrift: *Prima media et Ultima ofte De eerste middelst en laeste dingen door Isaak Ambrosius uijt Engels vertaalt door I G* Onmiddellijk daaronder eene banderol met: *t Amsterdam Bij Abraham Boekholt. 1688.*

Aan beide zijden daarvan telkens 3 voorstellingen boven elkaar, door randen gescheiden, waarin onder elke afbeelding de uitlegging aangebracht is.

Links van boven af:

t'Levens bestemden Tijt Een bejaard man met eene geopende rol in de hand, bevattende de woorden: *Weinig en quaet Gen. 47. 9.*

Dach des Oordeels De Opstanding der dooden en de Verschijning op de wolken van Christus, die de woorden spreekt: *Math. 16. 27. als dan sal hij.*

t Rechte Vagevuer Christus in Gethsémané sprekende: *Heb: 1. 2. indien deese Drink beker*; daarachter eene knielende menigte, sprekende: *Leeft door hem Selven.*

Rechts van boven af:

Doots Arrest. De Dood gereed een man te treffen, die met eene geopende rol loopt, waarop: *om t hebben ent' houden*, terwijl uit den hemel de woorden komen: *Luce 12. 20.*

s Hellen Schrick De verdoemden in het Eeuwige Vuur geworpen, onder de kreten: *Wee wee wee, ach ach ach* en *al is ome*; uit den hemel komen de woorden: *Math: 13. 30.*

Hemels Saligheijt. Knielende man, sprekende de woorden: *Luce 23. 43.*

Boven deze voorstellingen nog ééne over de geheele breedte: Eene cartouche met een knielenden man, op wiens hoofd drie pijlen zijn afgeschoten, sprekende: *ach ach mijne sonden* en *o o o Mijnen Saligmaker.* Aan weerszijden eene zittende vrouw met attributen, en de aanwijzing op eene banderol, links: *Hoope,* rechts: *Geloove.*

De geheele prent H. 175, B. 135 mm.

Er bestaat van dit werk een vroegere druk van 1660 te Amsterdam in 4°, doch deze is zonder titelprent.

136

Paulus Barbette, Alle de Medicynale Werken.... Desen sesden Druck verbetert. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren-Logiment in de Histori-Schryver. Met Privilegie. 1688. 8°.

925 Titelprent.

Groote zaal. De achtergrond wordt ingenomen door eene rij slaapplaatsen, waarboven eene galerij; meer naar voren nog eene rij vrijstaande kribben, waarin zieken en een overledene worden geholpen en behandeld. Op den voorgrond drie heeren in gesprek en een jongen met eene flesch in eene mand; op den tweeden grond rechts twee herstellenden, bij het vuur gezeten, links een zieke, ondersteund door den geneesheer, en aan dezen iets wijzende.

Boven deze voorstelling eene cartouche met: *Alle de Medicinale Werken van Paulis Berbette.* Aan weerszijden daarvan in cirkelvorm eene voorstelling:

links de ontleding van een lijk, waaronder: *Anatomie*; rechts het begraven van verscheidene dooden in eene stad, waaronder: *Pest Beschryving*.

Onder de hoofdvoorstelling eene cartouche met: *t Amsterdam by Jan ten Hoorn Over het Oude Heere Logiment met Previlegie Anno 1688.*

H. 132, B. 82 mm.

De titelprent komt het eerst voor in dezen druk; het privilegie was oorspronkelijk in 1662 verleend aan Jacob Lescailje, aan diens erfgenamen vernieuwd in 1680 en door hen 18 September 1687 getransporteerd aan Jan ten Hoorn.

In den druk van 1688 bestaan van deze prent twee staten, de 1ste gelijk hierboven beschreven.

In den 2den Staat is eene vrij belangrijke schrap aanwezig aan de linkerzijde van het hoofd van den jongen op den voorgrond door den arm van den ondersteunden patient tot aan de randlijn. In de latere drukken is dit weder bijgewerkt, doch nog wel zichtbaar.

De 7de druk is van 1700 bij denzelfden uitgever, de 9de van 1723 bij Nicolaas ten Hoorn. Daarin is de vóórnaam even als het jaar op de titelprent uitgeslepen en veranderd. De geheele prent is dan opgewerkt en de schrap niet meer zichtbaar.

137

Steph: Blancardus, Anatomia practica rationalis.... Amstelodami. Ex officina Corn: Blancardi in Platea, Vulgo de Warmoes Straat MDCLXXXVIII. 12°.

926 Titelprent.

Groote ziekenzaal met hooge vensters. Op den achtergrond worden uit twee kribben lijken verwijderd en in doodkisten gelegd. Op den voorgrond een lijk, waarvan de borst wordt geopend door den ontleedkundige, omgeven door een aantal toeschouwers. Eén dezer zit met een opengeslagen boek op de knieën, waarin het opschrift: *Anatomia Practica Rationalis* — i. d. m. met Grieksche letters: *Gnothi Seauton* (ken u zelf.) — H. 115, B. 61 mm.

138

Steph: Blankaart, Schou-burg der Rupsen, Wormen, Maden, en Vliegende Dierkens daar uit voortkomende.... Tot Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over het Oude Heeren Logement. MDCLXXXVIII. 8°.

Hierin 23 prenten door J. Luyken, waarvan 22 met volgnummer b. i. h. m. en pagineering b. r. b.

N°. 927	H. 140,	B. 85	mm.
N°. 945, 946	H. 133,	B. 172—176	mm.
N°. 944	H. 129,	B. 86	mm.
de andere	H. 123—128,	B. 71—77	mm.

7 *1.* Titelprent.
Een geleerde, gekleed met kamerjapon en muts, toont aan een naast hem zittend man met eene pruik de bizonderheden van de op de tafel in groote hoeveelheid aanwezige insecten; rondom hen een aantal vliegende en opgezette vlinders; op den voorgrond eene zeer groote rups. Op een velum: *Schouburg der Rupsen, Wormen, Maden, en Vliegende Dierkens.*

8	*2. Pag: 6. — Tab. I.*	Rupsen, poppen en vlinders met aanwijzing:	*A—Q.*
9	*3. Pag: 20. — Tab. II.*	Als boven.	*A—D.*
0	*4. Pag: 22 — Tab. III.*	Als boven.	*A—D.*
1	*5. Pag: 26. — Tab. IV.*	Als boven.	*A—D.*
2	*6. Pag: 30. — Tab. V.*	Als boven.	*A—D.*
3	*7. Pag: 36. — Tab. VI*	Als boven.	*A—F.*
4	*8. Pag: 40. — Tab. VII.*	Als boven.	*A—H.*
5	*9. Pag: 46. — Tab. VIII.*	Als boven.	*A—P.*
6	*10. Pag. 76. — Tab. IX.*	Als boven.	*A—M.*
7	*11. Pag. 83. — Tab. X.*	Bijen en wespen.	*A—S.*
8	*12. Pag. 96. — Tab. XI*	Kleine insecten.	*A—P.*
9	*13. Pag. 124. — Tab. XII.*	Haften.	*A—G.*
0	*14. Pag. 158. — Tab. XIII.*	Slakken.	*A—B, D—K, O—X.*
1	*15. Pag. 170. — Tab. XIV.*	Wandgedierte.	*A—I.*
2	*16. Pag. 180. — Tab. XV.*	Muggen.	*A—H.*
3	*17. Pag. 194. — Tab. XVI.*	Galnotenvliegen.	*A—Z.*
4	*18. Pag. 128. — Tab. XVII.*	Spinnen.	*A—B.*
5	*19. Pag. 70. — Tab. XVIII.*	Surinaamsche Reuzenvlinder.	
6	*20. Pag. 70. — Tab. XIX.*		
7	*21. Pag. 70 — Tab. XX.*	Vlinders.	*A—D.*
8	*22. Pag. 70. — Tab. XXI.*	Als boven.	*A—E.*
9	*23. Pag. 70. — Tab. XXII.*	Als boven.	*A—D.*

139

Robert Boyle, Onderzoek Wegens de Eynd-oorzaaken Der Natuurlyke Dingen.... Uyt het Engelsch vertaald door W^{m}: Sewel. t' Amsterdam, By de Weduwe van Steven Swart, Boek-verkoopster in de Beursstraat, 1688. 8°.

950 Titelprent.
Eene vrouw zonder verdere attributen, doch volgens de uitlegging voorstellende de Philosophie, zit in diep nadenken verzonken en is gereed, hare nasporingen op te schrijven; naast haar op den grond boeken, een passer en eene weegschaal, op de tafel eene hemel- en eene aardglobe. Achter die tafel een jonge man, die door een grijsaard omhoog gewezen wordt, waar op een velum de afbeelding van een Oog is aangebracht. Op het tafelkleed: *R. Boyles Onderzoek wegens de Eynd-Oorzaaken der Natuurlyke dingen* — i. d. m.: *'t Amsterdam by de Weduwe van Steven Swart. 1688.* — H. 133, B. 84 mm.

140

Dictys de Kretenzer, Van den Trojaanschen Oorlog.... Uyt het Latyn vertaald, door W^{m}: Sewel. t' Amsterdam, By de Weduwe van Steven Swart, in de Beursstraat, 1688. 12°.

951 Titelprent.
Een pedestal met opschrift: *Dictys de Kretenser van den Trojaanschē Oorlog uyt het Latyn vertaald door Wm Sewel. t' Amsterdam by de Weduwe van Steven Swart 1688.* Aan weerszijden eene ridderfiguur, links: *Achilles*, rechts: *Hector*.

Boven dit middengedeelte de voorstelling van de verwoesting van Troje, met het Houten Paard, aan de benedenhoeken afgesloten door medaillons met koppen, links: *Agamemnon*, rechts *Priamus*.

Beneden het middengedeelte soortgelijke voorstelling van de verwoesting van Troje met den dood van Priamus.

H. 113, B. 64 mm.

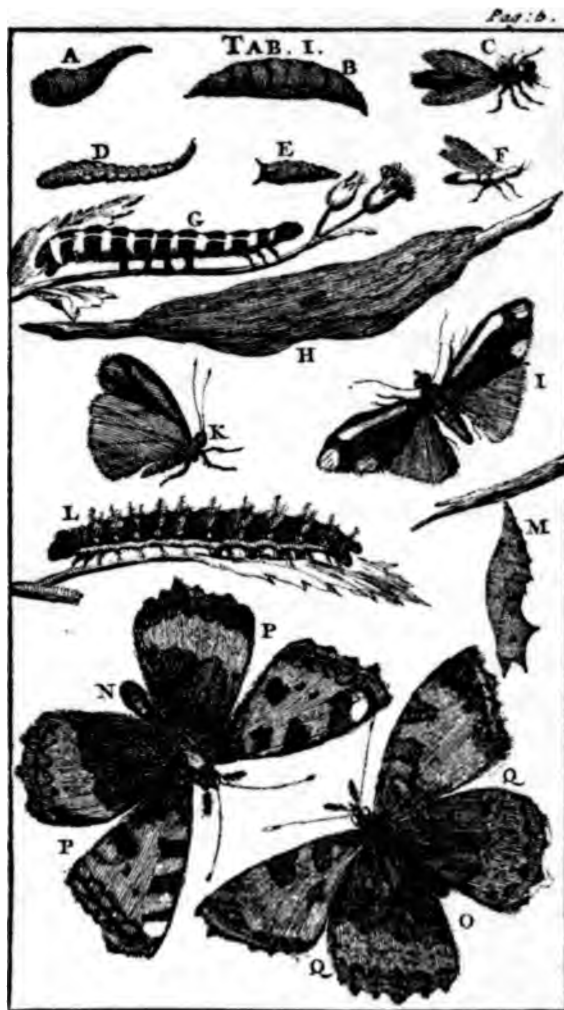
141

Cornelis Drebbel van Alkmaar, Grondige oplossinge van de Natuur en Eygenschappen der Elementen En hoe sy veroorsaken Donder, Blixem, Hitte, Koude.... Als mede Een klare beschrijving van de Quinta Essentia. 't Amsterdam. Gedrukt voor de Lief-hebbers, Anno Christi 1688. En zijn te bekomen by Jacob Claus Boekverkoper in de Prince straat. 12°.

Hierin 2 prenten door J. Luyken. H. 110, B. 66 mm.

952 *1.* Titelprent.
Een geleerde zit aan eene tafel, waarop een geopend boek ligt; in de hand heft hij een bol of eene schijf op, aan zijne zijde zit eene luisterende vrouw nevens eene aardglobe en een distilleertoestel. Aan de andere zijde der tafel staan het Vuur, als eene vrouw met eene vlam op het hoofd en een vlammend vuurbekken in de hand, en het Water, als eene vrouw, met

Pag: 6.

eene scheepskroon op het hoofd, die een watervat ledigt. Boven deze voorstelling een engel, die een velum vasthoudt, waarop: *C. Drebbel. van de Elementen. Quinta Essentia. en Primum Mobile.*

3 *2.* i. r. b.: *F. 28.* Twee mannen aandachtig ziende naar de bellen, die in een koelvat met water worden veroorzaakt door de gassen, welke stroomen uit een retort, dat daarnaast boven een vuur hangt.

Het laatste der op den titel genoemde werkjes wordt daarbij bepaald aangekondigd als: *Noyt voor desen gedrukt,* het eerste daarentegen was reeds vroeger verschenen, voor de eerste maal in 1621.

Evenwel wordt als *tweeden druk* aangekondigd de herdruk van het boekje van 1688, die te Rotterdam bij Adriaan van Dijk, op de hoek van de Lombardstraat in 1701 verscheen. Daarin komen de beide prenten voor als copiën van dezelfde zijde.

Bij N°. 952 is eenige variatie in de vleugels van den engel, het opschrift op het velum is voor den 2^{den}, 4^{den} en 5^{den} regel in schrijfletters en niet in drukletters zooals op het origineel; i. d. m.: *tot Rotterdam by Adriaen van Dyck. 1702.*

Bij N°. 953 is de rechterarm van den achtersten man iets dichter bij het lichaam gebracht, en is er eenige verandering gemaakt in de versierselen van het koelvat.

Deze copiën hebben ook gediend voor eene latere uitgave van 1709, en in: *Kort begrip der hoofdstoffelyke Natuurkunde door Corn: Drebbel. Amsterdam by I. G. Geysbeek en L. Groenewoud.* z. j.

142

Johan Everhard, De Schat-kamer Des Euangeliums.... Uyt het Engels vertaalt door Johannes Grindal. Den tweden druk.... t'Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gapersteeg by de Beurs. Anno 1688. 8°.

4 Titelprent.

Een geopend boek, waarin: *Euangelium,* steunt op een Hoeksteen en wordt vastgehouden door Johannes, achter wien de drie andere Evangelisten staan, terwijl hunne attributen zich rechts en links bevinden. Op den voorgrond links staat Paulus. De achtergrond rechts vertoont achtereenvolgens de Aanbidding der Wijzen uit het Oosten, de Kruisiging en de Opstanding. In de wolken verscheidene engelen en cherubijnen. Op den steen: *De Schat-kamer Des Evangeliums Door Joannes Everharts Godts Geleerde* — i. d. m.: *t' Amsterdam Bij Joannes Boekholt. 1688* — H. 122, B. 82 mm.

143

Vader Lodewyk Hennepin, Beschryving van Louisania, Nieuwelijks ontdekt ten Zuid-Westen van Nieuw-Vrankryk.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, in de Histori-Schryver. A. 1688. 4°.

955 Titelprent.
Afbeelding in vogelvlucht van de kust. Op den achtergrond het aankomen der schepen, meer naar voren het landen der Franschen en de ontmoeting met de inboorlingen. Op den voorgrond een man wijzende op eene ontrolde kaart, die hij in de hand houdt; rechts van hem ligt een door een pijl gedoode Europeaan, links bevinden zich een anker, een vat met scheepsbeschuit, een Jakobstaf en een kompas. Met den éénen voet steunt hij op een steen, waarop: *Ontdekking van Louisania Door den Vader L. Hennepin. Benevens de Beschryving van Noord-America door den Heer Denys.* — i. d. m.: *'t Amsterdam by Ian ten Hoorn over het Oude Heere Logement 1688.* — H. 159, B. 129 mm.

144

D. R. Kamphuyzen, Stichtelyke Rymen.... De Twintigste Druk. t' Amsterdam, By Jan Rieuwertz. Stads-Drukker, en Boekverkooper, in de Beursstraat, 1688. 8°.

956 Vignet op den titel.
Rechts twee zittende vrouwen, links een zittende man, op den achtergrond nog eenige personen, alle zingende en beschenen door Hemelsch licht; in eene wolk twee cherubijntjes. — H. 55, B. 63 mm.

Dit vignet komt alleen voor in deze uitgave van Camphuysen's Stichtelijke Rijmen. Er bestaat nog een andere Twintigste Druk, van 1685 te Amsterdam voor Jan Rieuwertsz en Pieter Arentsz, doch die vertoont een ander vignet op den titel, en wel hetzelfde, dat ook voorkomt in de uitgave van 1693 bij de Wed. P. Arents.

Het hierboven beschreven vignet is nogmaals gebruikt in: *J. Huygen, Stichtelyke Rymen. Amsterdam, by I. ter Beek, 1738.* en in eene andere uitgave van dat boek bij denzelfde z. j.

145

Jacobus le Mort M. D, Kabinet der Chymie.... t' Amsterdam, By Jacob van Royen, Boekverkooper in de Kalverstraat, over d'Osse-sluis. 1688. 12°.

957 Vignet op den gedrukten titel.
De Gezondheid, voorgesteld als eene vrouw, het hoofd versierd met een vijfhoek, en in de hand een staf, bestaande uit eene spatel, waaromheen eene slang en een tak ruite zich slingeren; rechts steunt een zieke tegen haar, links knielt eene vrouw, welke zij onderwijst betreffende de aan haren voet aanwezige kruiden; daarnaast een distilleertoestel. Op den achtergrond rechts verscheidene dieren, daarachter de ingang eener mijn; links eene zee, waarop een schip zeilt tusschen een vuurbaken en een vuurspuwenden berg. — H. 50, B. 62 mm.

146

Siech Musladie Caädy, van Cieraas, Den Persiaanschen Bogaard.... in 't Nederduits gebragt, Door D. H(avart). T' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement in de Histori-schrijver, 1688. 12°.

8 Titelprent.

In een tuin zit een man aan eene tafel en houdt op met schrijven, om te luisteren naar hetgeen een tweede vertelt; op den voorgrond een jongen met een korf vol vruchten; meer naar achteren drie personen, waarvan twee kijken naar een valk, die een vogel vervolgt. De hoofdpersoon is gezeten op een steen, waarop: *Den Persiaansen Bogaard.*

Boven deze voorstelling twee afbeeldingen naast elkaar: links, vijf Perzen in gesprek op straat; rechts, de Satan, geleund tegen den wereldbol, ten aanhoore van twee personen, door een derde aangesproken.

Onder de hoofdvoorstelling in eene cartouche een Perzisch vorst op zijn troon, omgeven door zijne raadslieden, en vóór wien een bewaakte gevangene wordt gebracht. — H. 113, B. 65 mm.

De prent komt onveranderd voor in den 3[den] druk bij de Wed. Pieter Arentsz. 1696.

147

Pieter Rabus, Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde.... Te Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkooper op 't West-nieuland 1688. 8°.

9 Titelprent.

Onder een boom zit een man te schrijven tusschen een bisschop en een gelauwerd persoon, die Kerk en Staat voorstellen; allen luisteren naar hetgeen uit een boek wordt voorgelezen door een Sater, aan wien de boven hem zwevende Waarheid, versierd met eene zon op het hoofd en met een palmtak in de hand, de mom van het aangezicht rukt. Op den voorgrond een wereldbol, een heiligenbeeld en munten. Op het tafelkleed: *P. Rabus Vermaakelykheden der Taalkunde* — o. i. h. m.: *Te Rotterdam by Barent Bos.* — H. 138, B. 81 mm.

De 2[de] druk, te Rotterdam bij Pieter van der Slaart in Cicero, 1692 is zonder titelprent.

2[de] Staat in *Onpartydig Chronyxken 1730.*

De prent zelve is geheel onveranderd, doch het adres o. i. h. m. is uitgeslepen, even als de titel, welke vervangen is door: *Onpartydig Kronyxken.*

148

Ludolph Smids, M. D, De Roomsche Keiserinnen.... Tot Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur; Te bekoomen by Jan ten Hoorn, Boekverkooper tegenover het Oude Heere Logement. 1688. 8°.

960 Vignet op den gedrukten titel.

Eenige Romeinsche munten steunende tegen een steenhoop. Op den achtergrond: links twee landlieden bezig met ploegen en zaaien, rechts eene ruïne en twee mannen bezig met graven. — i. d. m.: *Virtute Duce, Comite Fortuna.* — H. 48, B. 68 mm.

Hetzelfde vignet is weder gebruikt in: *Letterkonstig Ontwerp over de Roomsche Gedenk-Penningen, 1693.*

149

T. E. G. E., Academia Artium Scientiarumque Of Hoogh Oeffen-School Der Konsten en Wetenschappen.... t' Amsterdam, By Corn: Blankaart, Boekverkooper in de Warmoesstraat, 1688. 8°.

Titelprent.

2de Staat van N°. 826.

Er bestaan van dit werk twee uitgaven van hetzelfde jaar, waarvan de eene aan het einde van pag. 212 de woorden heeft: *Einde van de Maand Februarii 1689*, terwijl die in de andere niet voorkomen. Overigens is de inhoud gelijk.

150

Eenige philosophische en medicinale Tractaatjes.... Uyt het Engels vertaald door J. vande Velde. 't Amsterdam, By Jacob vande Velde, Boekverkoper, op de hoek van de korte Niesel, in Aeschylus. 1688. 12°.

Dit boekje bevat met doorloopende pagineering de vertalingen van elf opstellen over Alchimie.

De titelprent N°. 904 wederom gebruikt, afgedrukt aan de keerzijde van de laatste bladzijde van *den Inhout* en daardoor van achteren bedrukt.

151

K. Verlove, Stefanus Eerste Khristen Bloedgetuyge. Treurspel. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over

't Oude Heeren Logement. Zyn mede te bekomen by den Autheur. 1688. 8°.

51 Titelprent.
Steeniging van Stefanus buiten de muren van Jerusalem. Op den voorgrond rechts Saulus toeziende. Op een velum: *Stefanus, Eerste Khristen Bloedgetuijge. Treurspel.*
o. r. o.: *I. L.* — H. 136, B. 81 mm.

152

Portret van Friedrich III, Keurvorst van Brandenburg, later Friedrich I, Koning van Pruisen.

52 Afzonderlijk uitgegeven prent.
De vorst staat ten voeten uit, blootshoofds, doch verder geheel geharnast, met den hermelijnen mantel om de schouders en den bevelhebbersstaf in de rechterhand. Naast hem, links zijn gepluimde helm, rechts het wapenschild van Brandenburg. Onder de prent in druk: ***Fredericus, Onder Gods genade, Marckgraaf tot Brandenburg, Des H. Roomsen Rijks eerste Kamer-Heer en Ceurvorst, Tiende Hertog van Cleef, Berg, Graaf van der Mark en Ravensberg, Heer van Ravenstein, &c. Is geboren den 11 Juny, des Jaars 1657 tot de Regeringe gekomen in May, des Jaars 1688.*** — H. 161, B. 122 mm.

153

Johannes Ludovicus Wolzogen, Aantekeningen Over het Heylig Euangelium van Johannes.... Uyt het Latijn vertaald.... Gedrukt voor alle lief-hebbers der waarheyd. 1688. 4°.

53 Portret van den schrijver.
Borstbeeld, naar links gewend, in eenvoudig gewaad, met de linkerhand op de borst. — i. d. m. een zesregelig Hollandsch gedicht, aanvangende: *Zie hier wie in zijn tijd Wolzogen is geweest....* — H. 141, met de marge 183, B. 127 mm.

1689

154

Casper van Baarle, Oratien en Blijde Inkomst van Maria de Medicis.... Uit het Latyn vertolkt. t'Amsterdam, By Baltes Boekholt, 1689. 8°.

964 Titelprent.
Het portret van den schrijver in een medaillon, dat op den rand voorzien is van de aanduiding: *Casparus Barleus*, wordt vastgehouden links door Minerva, rechts door Mercurius en twee engeltjes, en steunt op een steen, waarop: *Caspar van Baerles Oratien en Blyde inkomst van Maria de Medicis Nieuwelijks met zijn Gedichten verrijkt Uijt het Latijn Vertaelt.*
Onder deze voorstelling, in een door 4 mm. breede randen omgeven gedeelte, een redenaar, die van den kansel een breeden kring van toehoorders toespreekt.
i. d. m.: *t'Amsterdam bij Baltes Boekholt. 1689.* — H. 142, B. 89 mm.

155

D[r] Joannes de Bakker, Kort Onderwys Van de Christelyke Gebeden. Waar achter.... Bewys der Bekeering Van de Moordenaar. Te Amsteldam, By de Wed: P: Arentz, en K: vander Sys, Boekverkoopers, in de Beurs-straat, in de drie Raapen, 1707. 8°.

Van dit boek is geen oudere druk bekend, doch die moet zonder twijfel hebben bestaan, daar de behandeling der gravure wijst op ongeveer 1689, welk jaar ook als datum voorkomt in een brief, gericht aan Pieter Frenken tot Maastricht, welke achter in dit boek is afgedrukt, en waarin wordt bestreden het *Bericht van den Kinderdoop* van Balth. Bekker.
Hierin 2 prenten door J. Luyken.

965 *1.* Titelprent.
Jezus onderwijst zijne discipelen, hoe te bidden. Op den achtergrond een zevental personen in verschillende biddende houdingen, nog verder eene stad. Op een velum: *Kort Onderwys van de Christelyke Gebeeden.* — i. d. m.: *Te Amsteldam. by de Wed: P: Arentz, en C. van der Sys.* — H. 118, B. 76 mm.

966 *2.* Pag. 223, vóór aan het daarbij gevoegde werkje, eene in den tekst ingedrukte en van achteren bedrukte prent, voorstellende Jezus en de twee moordenaren op Golgotha gekruisigd; op den achtergrond de drie vrouwen, en daarachter Jerusalem. Boven de prent in typendruk: *De Moordenaar Voor de Kruysiging bekeert*; onder de prent de twee eerste regels van een gedicht. — H. 73, B. 68 mm.

156

B. B(oekholt), Kort Vertoog Van Hollands Bloedige Oorlogen.... t'Amsterdam, By Baltes Boekholt, Boekverkooper op de Haarlemmerstraat 1689. 8°.

Syn Hooghyts komst in Engeland

AN LUYKEN 1689. Nº 969.

Hierin 4 prenten door J. Luyken, met pagineering b. r. b. en onderschrift i. d. m. — H. 131—133, B. 153—154 mm.

967 *1. — fol: 4. — Franze Vervolginge* Uitgebreid landschap met afbeeldingen van de vervolging der Hervormden in Frankrijk.

968 *2. — f: 138. Jdem 160. — Sijn Hooghyts Vertrek naer Engeland.* Laatste afscheid van den Prins, die zich in een klein vaartuig naar de vloot begeeft.

969 *3. — f: 161 — Syn Hooghijts komst in Engeland.* Landing in sloepen, waarachter de paarden zwemmen. Links de huldiging van Willem III.

970 *4. — f: 344 — Schrikkelijke Verwoestinge der Franzen in 't Duijtze Rijk fol....* Tooneelen van moord, brandstichting en vernieling in de Paltz.

Er bestaan ook exemplaren van dit boek, waaruit de gedrukte titel is verwijderd en vervangen door de titelprent, beschreven onder N°. 985, waarschijnlijk met het doel, het voor een ander en nieuwer werk te doen doorgaan.

157

Corn. Bontekoe, Alle de Philosophische, Medicinale en Chymische Werken .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over het Oude Heere Logement, in de Historie-schrijver. 1689. 4 dln. 2 banden. 4°.

Hierin 4 prenten door J. Luyken, waarvan 3 nieuwe.

Deel I.

971 *1.* Vignet op den titel.
Een panter loopende in een door de zon beschenen rotsachtig landschap. — i. d. bovenmarge: *Rare sans Tache.* — i. d. m.: *Viget, Vigebit, Victa Vincet Veritas.* — H. 48, B. 86 mm.

Deel II.

2. Vignet op den titel.
N°. 902 wederom gebruikt.

Deel IV.

972 *3.* pag. 383. Verschillende afbeeldingen van retorten en distilleertoestellen in twee afdeelingen boven elkaar, beide met vier figuren; de bovenste met aanwijzing *A—D*, de onderste *E—H.* — i. r. b.: *N°. 1*

973 *4.* pag. 383. Als voren; de bovenste afdeeling met drie figuren, met aanwijzing *I—N* en *Q—T*, de onderste met vijf figuren en aanwijzing *O—P*, *V—Z* en *a—g.* — i. r. b.: *N°. 2.*
De beide laatste prenten H. 179—180, B. 121 mm.

Deze beide prenten zijn wederom gebruikt in: *Theatrum Chimicum, 1693.* Zij zijn aldaar opgesneden, terwijl in beide dezelfde aanwijzing is bijgevoegd, i. l. b.: *Pag: 17.* en b. i. h. m.: *Tab. IX*, benevens i. r. b. op N°. 972 *N°. 1*, op N°. 973 *N°. 2.*

158

G. Brandt, Daghwyzer der Geschiedenissen .... T'Amsterdam, Voor Aart Dirksz Ooszaan, Boekverkoper op den Dam op de hoek van de Beurssteeg, MDCLXXXIX. 4°.

974 Titelprent.
Rechts zit eene vrouw, de pen in de hand en een boek op de knie, en luistert naar hetgeen op eene kaart wordt uitgelegd door den Tijd, naast wien zich vertoonen de Dag, als eene vrouw met de Zon op het hoofd, en de Nacht, als eene vrouw met omhuld hoofd en met een gewaad, versierd met de Maan en de Sterren. Achter deze groep een muur, waartegen een cirkel is afgebeeld met de teekens der planeten en daarboven, vastgehouden door twee engeltjes, een steen, waarop: *G. Brandts Daghwyzer Der Geschiedenissen.* — i. d. m.: *Tot Amsterdam by Aart Dirksz Oossaan Boekverkoper op den Dam 1689.* — H. 170, B. 129 mm.

159

Johannes Bunjan, De tedere Ingewanden van Christi Liefde, aan den Zondaar open gelegt en vertoont .... In 't Engels beschreven, en nu in Nederduijts vertaalt. t'Amsterdam, By Johannes Boekholt, Boekverkoper in de Gapersteeg, bij de Beurs 1689. 12°.

975 Titelprent.
Jezus, gevolgd door twee apostelen, komt tot een zestal personen, die voor hem knielen. Op den achtergrond de Terugkomst van den Verloren Zoon. Op een velum: *Komst en Welkomst tot Christus door J: Bunjan* — i. d. m.: *t'Amsterdam by J. Boekholt met Privelegie voor 15 jaren.* — H. 109, B. 60 mm.

Deze titelprent is geheel onveranderd, ook met hetzelfde adres, gebruikt in de uitgave van 1696, te Rotterdam bij Maarten van Loon, Boekverkooper op de Blaak.

Eene copie van dezelfde zijde is gemaakt voor de uitgave van 1711 te Harderwijk bij Herman Rampen. Deze werd gebruikt in twee drukken, die bij dienzelfden boekverkooper in dat jaar verschenen en welke geheel gelijk zijn, behalve dat op den gedrukten titel de eene eene krulversiering als vignet heeft, de andere eene houtsnede, voorstellende Elia door de raven gespijzigd.

Eene nieuwe copie van dezelfde zijde werd vervaardigd voor de uitgave van 1718 te Leeuwarden bij Meindert Injema in de St.-Jakobsstraat.

Eindelijk eene derde copie, wederom van dezelfde zijde, voor de uitgave te Dordrecht bij Hendrik Walpot, over het Stadhuis. z. j.

Deze copiën vermelden alle i. d. m. het adres van den uitgever. Het opschrift op het velum is overal hetzelfde.

160

Gilbert Burnet, Kort-Begryp van de Historie der Reformatie van de Kerk van Engeland .... In 't Engelsch beschreeven. En daar uyt in 't Nederduytsch gebragt door Wm Sewel. t' Amsterdam, By de Weduwe van Steven Swart, Boekverkoopster bezyde de Beurs. 2 dln. Deel I: 1690, Deel II: 1689. 8°.

976 Titelprent in Deel I, in de hoogte verdeeld in drie afdeelingen, afgescheiden door 3 mm. breede strooken.

In de bovenste staat de Koning, aan wiens voeten de tiara ligt, te spreken met een Anglikaansch geestelijke; op den achtergrond links het verbranden der ketters, rechts het omverhalen eener kerk.

In de middelste het levend verbranden van verscheidene ketters.

In de onderste twee voorstellingen: links de Koning knielende voor een altaar, waarop de teekenen des Avondmaals; rechts eene vorstin, aan wie een geestelijke een boek aanbiedt. Tusschen deze eene cartouche met het opschrift: *G. Burnets Historie der Reformatie van de Kerk van Engeland verkort*

i. d. m.: *'t Amsterdam by de Weduwe van Steven Swart.* — H. 137, B. 84 mm.

161

Engeland Beroerd Onder de Regeering Van Koning Jacobus de II. en hersteld door Willem en Maria .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, tegen over het Oude Heeren Logement. 1689. 4°.

Hierin 8 prenten door J. Luyken, met de pagineering b. r. b. en de verklaring i. d. m. — H. 160—174, B. N°. 977 140, N°. 978—981 124—125 en N°. 982—984 275—285 mm.

977 *1.* Titelprent, verdeeld in drie rijen, evenals de afzonderlijke voorstellingen afgescheiden door strooken, waarin de verklaring is aangebracht.

In het midden de hoofdvoorstelling: Willem III in koninklijk ornaat, zit in eene opengelaten ruimte in een breeden kring van zittende geeste-

lijken en andere parlementsleden; naast hem staat een edelman, die eene verklaring aflegt. Daaronder: *Willem de III. Prins van Oranje tot Koning verkoozen verschynt in't parlement.*

In de benedenste rij twee voorstellingen naast elkaar. Links: een lange stoet, die ten aanschouwe van eene talrijke menigte naar Londen trekt; daaronder: *Inhaaling van den Prins tot Londen.* Rechts: eene talrijke vloot toegejuicht door de mannen op den voorgrond rechts; daaronder: *Nederlandsche Vloot na Engeland.*

In de bovenste rij twee kleine voorstellingen. Links: eene terechtstelling op een schavot; daaronder: *Monmouth onthalsd.* Rechts: eene kraamkamer; daaronder: *Prins van Wales geboren.* Tusschen deze beide eene cartouche, waarop: *Engeland Beroerd Onder de Regering van Iacobus de II en Hersteld door Willem de III Prins van Oranje nu Koning van Engeland.*

978 *2.* b. r. b.: *fol: 36* — i. d. m.: *De Graaf van Argyle Onthalst.* Eene talrijke menigte verzameld rondom een schavot, waarop de veroordeelde geknield voor het blok ligt en de beul gereed staat, hem met de bijl te onthoofden.

979 *3.* b. r. b.: *fol: 65.* — i. d. m.: *Monmouth Ongelukkiglijk met verscheidene Slagen Onthooft.* Groote menigte rondom een schavot, waarop de beul den veroordeelde met een mes het hoofd afsnijdt.

Deze prent komt in sommige exemplaren in opgesneden toestand voor, hoewel van dit boek geen 2de druk bestaat.

980 *4.* b. r. b.: *fol 174.* — i. d. m.: *De genaemde Prins van Walles werd door een Deur achter 't Ledicand te Voorschijn gebraght* In eene kamer het rijk versierde koninklijke ledikant, omgeven door eene balustrade; daarin ligt de Koningin, omgeven door verscheidene vrouwen; ééne daarvan brengt door eene geheime deur achter het meubel een klein kind binnen. Op den voorgrond rechts twee heeren in gesprek.

981 *5.* b. r. b.: *fol: 301.* — i. d. m.: *Koningh Jacobus den II vlught uijt Engelant* De Koning met een volgeling wordt bij zeer stormachtig regenweder des nachts in eene kleine sloep naar een visschersvaartuig geroeid.

982 *6.* b. r. b.: *derde Deel. fol: 33.* Boven in de lucht: *Uyt-roeping tot de Krooning van Willem de III, en Maria de II, tot Koning en Koninginne van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland. den 23 February 1689. binnen Londen.*

Dubbele grootte.

1[ste] Staat. Alhier.

Breede straat, waardoor zich een lange stoet beweegt van soldaten te voet en te paard, daarachter trompetters en herauten te paard, eindelijk een aantal koetsen, de voorste met zes, de andere met vier paarden bespannen, waarin de leden van het Parlement. Met aanwijzingen N°. *1—15*, waarvan de verklaring i. d. m.

2[de] Staat in: *Verlant Verlost en Hersteld, 1690.*

De opschriften uitgeslepen en veranderd. — b. r. b.: *fol: 84.* In de lucht: *Triomphante Inhalingh van sijn Koninklijke Majesteijdt binnen London over de Victori in Verlandt Bevochten.* De groep ruiters, volgende op de trompetters, is uitgeslepen en vervangen door de Koninklijke karos met zes paarden, en daarachter een gevolg van edelen te paard, die weder aansluiten aan de eerste koets van den 1[sten] staat. In het midden der straat is een triomfboog aangebracht. Het onderschrift i. d. m. is gedeeltelijk uitgeslepen, om de verklaring in overeenstemming te brengen met de veranderde voorstelling.

3 7. b. r. b.: *derde Deel. fol: 118.* — i. d. m.: *Pligtigheden tot de Krooning van Willem de derde, en Maria de tweede tot Koning en Koninginne van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland, Geviert den 21 April 1689, binnen Londen.* Optocht te voet over de straat naar de kerk, waarbij de Koning en de Koningin onder een zeer groot baldakijn over een kleed loopen; vóór hen uit gaan de Grootwaardigheidsbekleeders. Met aanwijzingen N°. *1—40,* waarvan de verklaring wordt gevonden in het boek op pag. 118.

Dubbele grootte.

In *L. S(ylvius), Het Leven en Bedryf van Willem de Darde. Amsterdam, 1694* komt eene copie voor van dezelfde zijde, H. 155, B. 263 mm. door het inkorten der plaat bovenaan en aan de linkerzijde. Daardoor raakt de bovenrandlijn de dwarssponning van het kerkraam niet meer in de eerste, maar in de tweede afdeeling van dat raam, en daardoor zijn de muur en de beide figuren op den voorgrond links verdwenen. De personen uit den optocht worden niet door nummers aangeduid. Er is een klein verschil op te merken in de teekening der personen in de kerk tegen den pilaar, die hier midden daarvóór staan. — b. r. b.: *Tweede Deel. Fol: 289.* — i. d. m.: *Pligtigheden tot de Krooning van Willem de derde, en Maria de tweede. tot Koning en Koninginne van Groot Britanien. Geviert den 21 April 1689 binnen Londen.*

Deze copie is nogmaals gebruikt in: *A. Montanus, Leven van Wilhem den Derden. Amsterdam, 1703.* Deel IV pag. 18.

De prent is nog weder van boven ingekort, zoodat de dwarssponning van het kerkraam geheel verdwenen is. — H. 147 mm.

34 *8.* b. r. b.: *derde Deel. fol: 123.* — i. d. m.: *de Krooning van haare Majesteyten, Willem de III. en Maria de II. tot Koning en Koninginne, van groot Brittanie: tot West-munster in de Abdy Kerk den $\frac{11}{21}$ April 1689.* De Koning en de Koningin liggen rechts geknield vóór het altaar en worden gekroond; tusschen de pilaren ziet men het in N°. 983 afgebeelde baldakijn; rechts eene menigte toeschouwers.

Dubbele grootte.

De prent is wederom gebruikt in: *L. S(ylvius), Het Leven van Willem de Darde. Amsterdam, 1694,* alleen met verandering van het opschrift b. r. b., dat hier luidt: *Tweede Deel. fol: 294.*

In: *Montanus, Leven van Wilhem den Derden. Amsterdam, 1703*, Deel III, pag. 194 komt eene copie van dezelfde zijde voor, H. 141, B. 251 mm. door het vrij belangrijk kleiner maken dezer plaat bovenaan en aan de rechterzijde, benevens een weinig aan de linkerzijde. Op den achtergrond zijn daardoor niet meer drie, maar slechts twee vensters zichtbaar. Het onderschrift i. d. m. is geheel als in het origineel.

162

Het Beroerde Engeland .... hersteld, door .... Willem en Maria .... t'Amsterdam, By Jan Jansz. Otto, Boekverkooper in de Lombert-Steegh, Anno 1689. 12°.

985 Titelprent.
Willem en Maria zitten op den troon; boven hen wordt door twee handen, die uit eene wolk komen, de koningskroon gehouden; vóór hen staat de Vrijheidsmaagd met den hoed op de speer en wijst op een bijna ontkleed persoon, die geknield op den grond ligt, in de ééne hand een gescheurd charter houdende, en de andere uitgestrekt naar den Oorlog, die hem met uitgetogen zwaard nadert, tusschen een leeuw en een tweehoofdig dier. Op den achtergrond rechts eene vloot vóór eene haven. Op een velum: *Het beroert Engeland door Willem de III herstelt.* — i. d. m.: *t'Amsterdam by Ian Iansz. Otto, Boekverkooper inde Lombertsteegh 1689.* — H. 113, B. 68 mm.

163

H. Groenewegen, Catechisatie Ofte Oeffeninge, Door onderling gesprek .... De Tweede Druk .... Gedrukt t'Enchuysen, By Jan Dirksz Kuyper, en Meynard Mul, Boek-drukkers en Boek-verkoopers, in Compagnie. 1689. 12°.

986 Titelprent.
Het inwendige van een kerkgebouw, waarin de onderwijzer, staande onder den preekstoel op de plaats van den voorzanger, een jongen man ondervraagt, die met ontbloot hoofd staat in een kring van zittende toehoorders, mannen en vrouwen, de eerste alle met den hoed op het hoofd. — i. d. m.: *Catechisatie, ofte Oeffeninge, Door onderling gesprek, Tusschen Onderwyser en Leerling, Door H. Groenewegen.* — H. 94, B. 62 mm.

164

Jacob van Halmaal, Ontleding over d'Amsterdamsche Apotheek .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere-Logement. 1689. 8°.

Hierin 4 prenten door J. Luyken. — H. 131—134, B. 75—81 mm.

7 *1.* Titelprent.
Voorstelling van eene apotheek; achter de toonbank de apotheker, die een voorwerp uit de simpliciën-kast neemt; tegenover hem twee bezoekers, van wie de eene met groote opmerkzaamheid den inhoud van eene bokaal beschouwt. Op den voorgrond links een distilleertoestel, rechts een jongen, die kruiden uitzoekt. Op een velum: *Ontleding over d'Amsterdamsche Apotheek.* — i. d. m.: *t'Amsterdam by Jan ten Hoorn. Boekverkoper over t' Oude Heere Logement.*

8 *2.* i. l. b.: *fol: 12.* — i. r. b.: *Fig 1.* Afbeelding van een distilleertoestel, met aanduidingen *A—F.*

9 *3.* i. l. b.: *fol: 13.* — i. r. b.: *Fig: 2.* Afbeelding van verschillende toestellen, met aanduidingen N°. *1—17.*

0 *4.* i. l. b.: *fol: 15.* — i. r. b.: *Fig: 3* Afbeelding van een toestel, met aanduidingen *a—k.*

N°. 988—990 zijn nogmaals gebruikt in: *Theatrum Chimicum, 1693,* met verandering der aanduidingen, welke hier zijn:
N°. 988 i. l. b.: *Pag: 13.* — i. r. b.: *Tab. VI.*
N°. 989 i. l. b.: *Pag: 14.* — i. r. b.: *Tab. VII.*
N°. 990 i. l. b.: *Pag: 15.* — i. r. b.: *Tab. VIII.*

N°. 987—990 komen in copie van dezelfde zijde voor in den 2^{den} druk van *de Ontleding over d'Amsterdamsche Apotheek* te Amsterdam bij Jan Hartig, bezijden het Stadhuis, 1739. N°. 987 heeft daar i. d. m.: *t'Amsterdam by Jan Hartig.,* en N° 988—990 hebben weder dezelfde aanduidingen als in den 1sten druk.

Deze vier copiën zijn weder geheel onveranderd gebruikt in den 3^{den} druk, te Amsterdam bij Jan Morterre, over het Zaandammer Veer, 1762. Daarin schijnen de reeds vroeger afgedrukte, overgebleven titelprenten te zijn gebruikt.

De copie van N°. 987 had inmiddels nogmaals dienst gedaan voor den 2^{den} druk van de *Pharmacopoeia Bateana,* welke 1741 te Amsterdam bij Jan Hartig werd uitgegeven. Het opschrift op het velum is aldaar gedeeltelijk uitgeslepen en veranderd in: *Pharmacopoeia Bateana of G. Baths Apotheek.*

165

(P. Huygen), De Beginselen van Gods Koninkryk in den Mensch uitgedrukt in Zinnebeelden.... Te Amsterdam, By de Wed. Pieter Arentsz. in de Beurs-straat in de drie Rapen. 1689. 8°.

De naam van den schrijver wordt op den titel eerst vermeld in den druk van 1738, doch blijkt uit de onderteekening der Voorrede.

Hierin 26 prenten door J. Luyken. Het zijn zinnebeeldige voorstellingen, waarvan de beteekenis wordt opgehelderd door tweeregelige, daarboven ge-

drukte spreuken. De titelprent H. 130, B. 85 mm., de overige H. 84—87, B. 72—74 mm., deze laatste tusschen den tekst ingedrukt en van achteren bedrukt.

991 *1.* Titelprent.
Eene omhoogziende vrouw zit met een geopend boek op de knie en wijst met de eene hand op haar hart, met de andere op eene naast haar staande vaas, waarin de gezaaide planten uit de aarde opspruiten. Deze vaas wordt door twee engeltjes vastgehouden en besproeid. Achter de vrouw verscheidene cherubijnen in het van den Hemel afdalende licht. Op een velum: *de Beginselen van Gods Koninkryk in den Mensch.*

992 *2.* pag. 2. *'t Verlokte oog misleid den Boog.* Een boogschutter, die door het richten van zijn blik op de naast het wit geplaatste schatten, zijne pijlen geheel bezijden het doel doet gaan.

993 *3.* pag. 8. *Helaas! een dwaas en zot verkiezen, Doet rust en lust in God verliezen* Visschen, die uit het water springen, en vogels, die zich daarin dompelen, komen tot een jammerlijk einde; op den tweeden grond een man boven op een bouwvalligen toren, en verscheidene personen aan hun arbeid.

994 *4.* pag. 14. *All wat van goed tot quaad vervalt, Geeft d'allergrootste wangestalt.* Diogenes, met eene lantaren naar menschen zoekende, vindt slechts den Satan als koopvrouw op de markt en wezens met dierenhoofden; op den achtergrond Jezus met eene lantaren te midden van verscheidene personen.

995 *5.* pag. 20. *Volkomen een, altijd gemeen.* Eene smidse, waarin een stuk gloeiend ijzer wordt bearbeid; op den achtergrond een man bezig met enten.

996 *6.* pag. 26. *Die enkel uit onkunde dwaald, Word van God weêr te rug gehaald.* Een reiziger laaft zich vóór eene strohut aan eene opspringende bron; op den achtergrond een bergachtig landschap, waarin een pelgrim voortgaat.

997 *7.* pag. 32. *Wie quist, die mist.* Eene timmermanswerkplaats in de open lucht, waar een man en een jongen bezig zijn met houtzagen; op den achtergrond een stadsgezicht.

998 *8.* pag. 38. *Zuur verkregen, licht ontzegen.* Twee mannen, die ieder een zwaren steen tegen een steilen berg oprollen, en waarvan één den zijnen laat ontglippen; op den achtergrond eene hertenjacht.

999 *9.* pag. 44. *God schept en teeld, volmaakt zijn Beeld.* De werkplaats van een stempelsnijder; op den voorgrond een stempel en de afdruk daarvan: *Verstand Memorie Wil;* door het geopend venster ziet men eene pottenbakkerswerkplaats.

1000 *10.* pag. 50. *Wie rust met half voltrokken werk, Mist licht zijn wit en ogemerk.* Een man op den voorgrond wijst naar eene ladder, die van de aarde naar den hemel reikt, en waarop een persoon reeds bijna tot bovenaan is geklommen, terwijl een tweede op eene der onderste sporten blijft staan, vastgehouden door het gewicht der Wereld, waaraan hij geketend is.

1 *11.* pag. 56. *Aan d'overkant, is 't Zalig land.* Drie personen op den voorgrond zien een schip vertrekken naar de tegenoverliggende haven.

2 *12.* pag. 62. *Na ruim en vlak, een heilloos rak. Na smal en steil, veel ruimte en heil.* Een pelgrim staande voor de keuze tusschen den Breeden en den Smallen Weg, op beide van welke zich verscheidene wandelaars voortbewegen.

3 *13.* pag. 68. *Onbezocht, onbedocht.* Een bejaard man, die voor een viertal jongere personen op de aardglobe afmetingen maakt; op den achtergrond een uitgebreid landschap, waarin drie reizigers eene landkaart beschouwen, en een vierde zich nederzet.

4 *14.* pag. 74. *Geen rust-gewin, voor lust en minn' Als enkel, in ons Grond-begin.* Een uitgestrekt landschap, waarin eene schuit, door vier paarden getrokken, door roeien en boomen met moeite tegen den stroom wordt voortbewogen.

5 *15.* pag. 80. *Jonk en teer, licht om veer.* Een man in beschouwing van een afgewaaiden boomtak; op den achtergrond eene overstrooming, waarbij het water over den dijk heenvloeit.

6 *16.* pag. 86. *'t Natuurlijk-vast en scheid men niet, Voor eige-will' geweld geschied.* Een zittende man ziet, hoe Jezus van uit de wolken met hamer en beitel een stuk steen van eene rots loshakt.

7 *17.* pag. 92. *Ontbind, en spoed, u van de Wal Zo wind, en vloed, u baten zal.* Twee mannen aan den oever zien naar twee schepen, waarvan het eene wegzeilt en het andere door een ketting aan den wal is verbonden.

8 *18.* pag. 98. *Qaade Lust, nimmer rust.* Een pelgrim naar eene stad, boven op een berg gelegen, ziet een ander slapende aan den weg.

9 *19.* pag. 104. *Hoe minder aard', hoe meerder vaart.* Een vijftal personen zien naar eene veer, die omhoog wordt geblazen door een cherubijntje op eene wolk.

0 *20.* pag. 110. *Gods Liefde-zonne schijnt en gaat, In all' wat voor haar open staat.* Een man, naast eene fontein gezeten, beschouwt de stralende zon.

1 *21.* pag. 116. *Leert 't onderzoek ons iet: Veel klaarder 't zelf-geniet.* Een man verlaat zijn studeervertrek, om het uitspansel te bewonderen.

2 *22.* pag. 122. *D'eerste Prang, valt zeer bang.* Een jong paard, voor het eerst opgetoomd, tracht zich daartegen te weren door steigeren; op den voorgrond een man met een rustig loopend paard; op den achtergrond een paard op hol.

3 *23.* pag. 128. *Elk na 't Zijne, Ik na 't Mijne.* Aan den oever van een door rotsen omgeven water wijst een man een kompas aan eene vrouw, die hare hand hemelwaarts verheft.

1014 *24.* pag. 134. ***Maar een, van tween, of geen.*** **Een boerenarbeider, in de eene hand zijn houweel, in de andere een bundel korenaren houdende, is daardoor verhinderd de kostbaarheden aan te grijpen, welke een bejaard man hem aanbiedt; op den achtergrond eene vrouw, die een vat leeg laat loopen, om daardoor den naast haar staanden engel de gelegenheid te geven, het te vullen uit de schenkkan, die hij in de hand houdt.**

1015 *25.* pag. 140. *Gods aangename Zon Is aller levens Bron.* **Een man treedt uit zijn huis en beschut de oogen voor de stralen der zon.**

1016 *26.* pag. 146. ***'t Wil zo nood', in den Dood.*** **Drie personen staande bij een zieke, achter wiens leger de Dood zich vertoont; op den achtergrond de Kruisiging van Jezus.**

Er bestaan nog twee andere drukken van hetzelfde jaar 1689, de eene te Harlingen bij Simon Pietersz Boncq, de andere te Haarlem bij Jan Gerritsz Geldorp; behalve de verandering van den uitgeversnaam en van het vignet op den titel zijn alle drie deze uitgaven volkomen gelijk en bij alle wordt op de laatste pagina vermeld: *Te Amsterdam by J. Krellius. 1689.*

In deze eerste drukken zijn op pag. 62 de woorden: *weg* en *wandelen* in den regel onmiddellijk onder de prent met eene kleine aanvangsletter gedrukt, in alle latere uitgaven met eene groote *W.*

De 2[de] druk is van 1690 te Amsterdam bij Albert Visscher, achter de Noorder Kerk.

De 3[de] druk is van 1700 te Amsterdam bij de Weduwe van Pieter Arents en Cornelis van der Sijs in de Beursstraat; het werk is hier voor de eerste maal uitgegeven te zamen met *Jan Huygen, Stichtelyke Rymen.*

De 4[de] druk is van 1724 te Amsterdam bij Cornelis van der Sijs. Daarin is bij de twee voornoemde werken nog gevoegd: *De Alleenspraake met God.*

De volgende druk vermeldt op den titel evenzeer: *den vierden Druk,* doch is van 1730 te Amsterdam bij Jacobus Verheyde, op den hoek van de Molsteeg en Nieuwezijds Achterburgwal. De titel is in roode en zwarte letters gedrukt.

Evenzoo in den lateren druk van 1735 bij Jacobus Verheyde en Nicolaas Verheyde.

Daarop volgen twee uitgaven te Amsterdam bij Jacob ter Beek, bezijden de Beurs, in de Gekroonde Bijbel, van 1738 en 1740. Op den titel van beide worden de namen gevonden van den schrijver en van den graveur; de platen zijn opgesneden en i. d. m. van de titelprent is de naam van den uitgever vermeld.

166

»Den Geestelycken Krygsman."

1017 Afzonderlijk uitgegeven prent.

De Christen-Strijder, zich dekkende met een schild, waarop de woorden: *Gelooft. in den Heere Iesum Christum. Act 16.,* springt met uitgetogen

zwaard van een voetstuk, waarop de Wereld hem tracht vast te houden; hij vertreedt het Vleesch en de Gierigheid en doet den Hellevorst terugdeinzen, die hem met vurige oogen en met den bliksem bestrijdt. Achter dezen vertoonen zich, evenzeer ten strijde gereed, de Toorn, de Hovaardij, het Ongeloof, de Nijd, de Fenijntong en de Staatszucht, terwijl de Wanhoop, de Leugentaal en de Eet-en-drinklust aldaar tevens ter aarde liggen. Aan de zijde van de Wereld ligt de Luiheid, en staan de Onkuische Liefde, de Schijnheiligheid en de Valschheid als toeschouwsters. Boven den Krijgsman in de wolken een engel met een vlammend zwaard, en verscheidene cherubijntjes en engeltjes, van welke twee een lauwerkrans boven zijn hoofd houden. — i. d. m.: *Den Geestelycken Krygsman* Daaronder in boekdruk voluit de tekst: *Rom. 8: vers 13.* en in drie kolommen een lang gedicht, geteekend *J. L.* Nog lager, door eene randlijn afgezonderd: *t'Amsterdam, by Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper-steeg, by de Beurs. 1689.* — H. 257 mm., met de marge 282 mm., met het onderschrift 578 mm., B. 366 mm.

2de Staat.

Een latere druk vertoont de volgende verschillen: de koperen plaat is van onderen afgesneden, zoodat de prent met de marge slechts H. 263 mm. is, en daardoor het opschrift *Den Geestelyken Krygsman.* daaronder is aangebracht; verder is de tekst op één regel, in plaats van op twee gedrukt, is het gedicht onderteekend *J. Luiken,* en is het adres geheel onderaan: *Te Amsterdam, by Kornelis vander Sys, Boekverkoper, in de Beursstraat, in de drie Raäpen.*

167

Arbang Taäniot. (De vier vastendagen). Amsterdam, Joseph Atthias, 5449 (1689). 8°.

Hebreeuwsche liturgie voor de vier vastendagen volgens Spaanschen ritus.

18 Titelprent.

Zeven treurende en weeklagende Israëlieten omringen een steen, waarop in Hebreeuwsche letterteekens: *Taänioth* (vastendagen). Op den achtergrond de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen. — H. 138, B. 85 mm.

Eene copie van de tegenzijde komt voor in den druk van 1726—31 te Amsterdam bij Isaac ben Salomo Rafael Juda Leon Templo, 4 dln, en wel in het Deel: *Taänioth.* Aldaar is de prent afgesneden op ongeveer ¼ van de hoogte van beneden af, waardoor de meest op den voorgrond knielende persoon en het opschrift op den steen geheel verdwenen zijn en de andere personen grootendeels. Naast het hoofd van den in het midden staanden man zijn aangebracht in Hebreeuwsche letterteekens de woorden: *Zecher* (herinnering) rechts, en *Lachoerban* (aan de verwoesting) links.

Het benedenste gedeelte wordt aldaar ingenomen door eene verkleinde copie van de tegenzijde, voorstellende den Tempel van Salomo met de

omgeving daarvan, waarvan het origineel voorkomt in: *Jacob Leon Templo, Libellus Effigiei Templi Salomonis. Amstelodami, Apud Levi Marcus, 1650.* 4°.

168

Johannes Molinaeus, De Voor-Bruyloft des Lams Ofte De Plicht des H. Avontmaels.... Tot Rotterdam, Gedrukt by Barent Bos, Boekverkooper op 't Westnieuwelandt 1689. 12°.

Hierin 4 prenten door J. Luyken. — H. 109—113, B. 56—58 mm.

1019 *1.* Titelprent.

Het laatste Avondmaal; op den voorgrond Christus aanliggende en Johannes naast hem, de overige apostelen rondom de tafel. Op een velum: *Voor-Bruyloft des Lams.* — i. d. m.: *te Rotterdam by Barent Bos.*

1020 *2.* pag. 1. Een man, staande bij de drie kruisen op Golgotha, ontvangt in zijn boezem een bloedstraal, die uit de zijde van Christus ontspringt; op den achtergrond de Opstanding.

1021 *3.* pag. 149. In een vertrek zitten twee personen aan tafel, de eene wijzende op den geopenden Bijbel, de andere met gevouwen handen naar omhoog roepende: *ontfermt u over mij.*

1022 *4.* pag. 265. Drie omhoog ziende personen worden door Hemelsch licht bestraald; rechts op den voorgrond een ooievaar.

In de latere drukken is N°. 1020 door een bijgevoegd gedicht van achteren bedrukt. Deze zijn: de 2de van 1704, en de 3de van 1717 bij denzelfden uitgever, en de 4de van 1735 te Leiden bij Pieter van der Eyk in de Houtstraat. In dezen laatsten heeft de titelprent i. d. m.: *Te Amsterdam by P. en E. Visser.*

169

D. P. Pers, Romeynschen Adelaer.... vermeerdert.... Door L. v. B. — Eerste en Tweede Vervolg Des Romeynschen Adelaers,.... door L. v. B. — Tot Utrecht, Gedruckt by J. van Poolsum, Ordinaris Stads Drucker, wonende over 't Stadhuys. 1689. 3 dln. 12°.

In dit werk komen nevens de prenten door Jan Luyken voor het eerst ook andere voor, van de hand van zijn zoon Caspar Luyken, hetzij alleen, hetzij te zamen met zijn vader. Het zijn van:

Jan Luyken, 29 prenten, waaronder 25 nieuw;
Jan en Caspar Luyken, 5 prenten;
Caspar Luyken, 1 prent.

De prenten hebben de pagineering b. r. b. en de beteekening o. r. o. en wel:

I.L.: N°. 1023—1025, 1037, 1044, 1047—1050, 1052, 1053.
N°. 1026 (op eene baal in de prent).
J. Luiken: N°. 1035.
Ian Luiken: N°. 1027, 1028, 1030, 1033, 1036.
I. en C. Luiken: N°. 1038, 1040.
Ian en Casper Luiken: N°. 1029.
Casper en Jan Luiken: N°. 1031, 1034.
Casper Luiken: N°. 1032.
Zonder beteekening:
Door Jan Luyken: N°. 1039, 1041—1043, 1045, 1046, 1051.
Titelprenten H. 115, B. 65 mm., de andere H. 100—110, B. 128—130 mm.

DEEL I.

3 *1.* Titelprent.

Een Romeinsche Imperator met schepter en wereldbol; aan zijne voeten de wapenrusting van een overwonnen vorst, boven hem een adelaar met uitgespreide vleugels, eene kroon in de klauwen houdende. Op den tweeden grond links een gekroonde vorst in het harnas te paard; op den achtergrond rechts een ruitergevecht. Aan den voet van den hoofdpersoon een steen met het opschrift: *De Romeinschen Adelaer Door D. P. Pers. I. Deel.* — i. d. m.: *t'Utrecht by I. v. Poolsvm. 1689.*

DEEL II.

4 *2.* Titelprent.

Bellona gewapend met zwaard en speer, fakkel en schild; boven haar vliegt een adelaar met eene kroon in de klauwen. Op den voorgrond links een leeuw, rechts twee gedoode mannen; op den achtergrond links een zeeslag, rechts een ruitergevecht. De hoofdpersoon steunt op een tablet, waarop: *Eerste Vervolg, of Tweede Deel des Romeinschen Adelaers. Handelende van 't Iaer 1667 tot 't Iaer 1680.* — i. d. m.: *t'Utrecht by I. v. Poolsvm. 1689.*

3. pag. 458. — 2de Staat van N°. 81. Beleg van Gent.

4. pag. 483. — 2de Staat van N°. 82. Slag bij Bergen.

5. pag. 492. — 2de Staat van N°. 83. Landing op Rugen.

6. pag. 495. — N°. 84 wederom gebruikt. Beleg van Stralsond.

DEEL III.

5 *7.* Titelprent.

Links een gekroonde vorst, rechts een Turksch bevelhebber, beide met ontbloot zwaard; tusschen hen de rijksappel. Op den achtergrond Willem III en Maria op hun troon; daarboven in eene cartouche de landing van Willem III in Engeland. Op den voorgrond een adelaar, die in zijn bek een papier vasthoudt, waarop: *Tweede Vervolg of Derde Deel des Romeinschen Adelaers. Van 't Iaer 1680 tot 1689.* — i. d. m.: *t'Utrecht by I. v. Poolsvm. 1689.*

1026 *8. fol. 106. — Waters noot, in 't Iaar 1682.* Het herstellen van den doorgebroken dijk van West-Capelle.

1027 *9. fol. 138. — Algiers door de Franschen Gebombardeerd in 't Iaar 1682.* De stad in brand geschoten door de Fransche vloot.

1028 *10. fol. 168. — Oorlog in Bantam in 't Iaar 1682.* Gevecht in een palmbosch bij de zee.

**1029 *11. fol. 228. — de Dood van de Graaf van Essex in 't Iaar 1683.* Hij wordt door vier personen dood gevonden.

1030 *12. fol. 242. — Weenen door de Turken belegerd, en door den Koning van Polen ontset. in't Iaar 1683.* Vlucht van het Turksche leger. Op den achtergond links de stad Weenen, rechts het aanrukkende leger van Johan Sobieski.

**1031 *13. fol. 256. — Batalje van de Keisersche. tegen de Turken, by Barkan, in 't Iaar 1683.* Ruitergevecht; op den achtergrond links de Donau en eene brug, waarover het Turksche leger trekt.

*1032 *14. fol. 273. — Den grooten Vizier verwurgd in 't Iaar. 1683.* De veroordeelde zit in een vertrek vóór den beul, die den strik dichttrekt, en omringd door verscheidene staande Turken.

1033 *15. fol. 318. — Luxenburg door de Franschen ingenomen. in 't Iaar. 1684.* Op den voorgrond rechts vier Fransche ruiters, op den tweeden grond links hunne batterijen, op den achtergrond de bestorming der stad.

**1034 *16. fol. 358. — Nieuwheusel. van de Keisersche belegert. en eindeling ingenomen in 't Iaar 1685.* Ruitergevecht; links op den achtergrond de brandende vesting.

1035 *17. fol. 406. — Monmouth onthooft. in 't Iaar 1685.* Tooneel op het schavot, waar de beul den veroordeelde eerst met herhaalde bijlslagen ter dood brengt. Op den achtergrond de volksmenigte en de Tower.

1036 *18. fol. 458. — Offen door de Keizerschen stormenderhand ingenomen. in 't Iaar 1686. den 2 September.* Op den voorgrond twee ruiters, op den tweeden grond rechts de bestorming der brandende stad, links de Donau en de stad Pesth.

De beide ruiters op den voorgrond komen in copie van de tegenzijde voor op de *Paskaart van de Garomne*, Zeeatlas, Fransche uitgave. 169-. N°. 30. Evenzoo op die kaart in den Zeefakkel van 1700 en 1701, doch in de latere uitgaven zijn die figuren weder uitgeslepen.

1037 *19. fol. 480. — Hamburg. van de Koning van Deenmarken belegert. in 't Iaar. 1686.* Op den voorgrond rechts de Koning met zijn gevolg te paard onder een boom; op den tweeden grond het kampement der Deenen en daarachter hunne batterijen; nog verder de stad.

**1038 *20. fol. 521. — de Turcksche Keiser Mahometh de 4 word afgeset in't Iaar 1687.* De Sultan op straat, achter hem twee volgers, die hem aan-

Den grooten Vizier verwurgd int Iaar. 1683.

Casper Luyken.

·PER LUYKEN 1689. N° 1032.

grijpen, vóór hem een Turk, die hem met de eene hand een bevelschrift met twee zegels voorhoudt en met de andere wijst op den nieuwen Sultan Soliman.

39 *21. fol. 568. — Josep de 1. word gekroond tot Koning van Hongaryen. in 't Iaar 1687.* Josef ligt op den voorgrond in eene kerk geknield, houdende den schepter en het rijkszwaard in de handen; de koningskroon wordt op zijn hoofd geplaatst door den Aartsbisschop van Gran, achter wien de Palatijn naast het altaar staat. Links op den achtergrond de Keizer en de Keizerin op een troon.

40 *22. fol. 633. — Stoel-Weissenburg van de Turcken aan de Keizersche Overgegen. in 't Iaar 1688.* Uittrekken van de bezetting met hunne wapens en bagage. Op den voorgrond links drie soldaten onder een boom, op den achtergrond de stad.

41 *23. fol. 682. — Belgrado door de Keisersche ingenomen in 't Iaar 1688.* Maximiliaan Emanuel, Keurvorst van Beieren, aan het hoofd der bestorming van de krachtig verdedigde bres. Op den achtergrond het kasteel op eene hoogte.

42 *24. fol. 707. — de Groote Vizier doet eenige honderden der Eet-verwanten dooden in 't Iaar 1688.* De Grootvizier te paard vóór den ingang der gevangenis, waar de samenzweerders worden uitgehaald en onmiddellijk nedergesabeld.

43 *25. fol. 741. — Philipsburg door de Franschen belegerd. in 't Iaar 1688.* Overzicht over de vesting, omringd door de schansen der belegeraars; op den voorgrond rechts twee bevelhebbers en een soldaat der Zwitsersche lijfwacht.

44 *26. fol. 747. — Verschyning inde lucht. boven het Prinsdom van Orangie. in 't Iaar 1688 den 7 mey.* Op een plein kijkt eene groote volksmenigte naar eene tooneelvoorstelling in de open lucht en ziet boven dat tooneel in de wolken een lichtenden boog.

45 *27. fol. 763. — zyn Hoogheid Prins Wilm de III. vertreckt na Engeland. int Iaar 1688.* Laatste begroeting van den wal aan den Prins, die in een klein vaartuig zich naar de vloot begeeft.

46 *28.* Op ééne plaat met N°. 1045. *zyn Hoogheids landinge in Engeland* Willem III, in eene sloep van de vloot naar het strand varende, wordt begroet door een aantal mannen, die hem in de zee tegemoet loopen.

47 *29. fol. 800. — De Koningin van Engeland vlucht met de Prins van Walles na Vrankryk. in 't Iaar 1689.* De Koningin betreedt eene sloep met baldakijn, waarin zich reeds twee geestelijken en eene dame met het kind bevinden, en die haar moet brengen naar het in de verte zichtbare schip.

48 *30.* Op ééne plaat met N°. 1047. *Koning Iacobus vlucht uyt Engeland.* De Koning met een volgeling in eene kleine roeiboot, waarmede hij naar eene visschersschuit wordt gebracht. Links de haven van Rochester.

49 *31. fol. 828. — de Kroon van Engeland word aan Prins Wilm de III en Maria opgedraagen. in 't Iaar 1689.* Rechts zitten de Koning en de Koningin; tegenover hen de afgevaardigden van het Parlement.

1050 *32.* Op ééne plaat met N°. 1049. *zy worden voor Koning en Koningin uit geroepen.* Het voorlezen der proclamatie op straat.

1051 *33. fol. 897. — William de III en Maria worden gekroond tot Koning en Koningin van Engeland in t Iaar 1689.* De vorsten liggen geknield, het hoofd met de kroon gedekt; de Aartsbisschop van Canterbury geeft den Koning den schepter; achter hem drie geestelijken naast het altaar. Op den achtergrond links de toeschouwende geestelijken en edelen.

1052 *34. fol. 899. — Koning William de III op den Troon int Iaar 1689.* In het midden de Koning in groot ornaat de huldiging der Pairs ontvangende.

1053 *35.* Op ééne plaat met N°. 1052. *des Konings voorvechter.* Deze komt te paard, omringd door herauten en trompetters, in de zaal, waar het vorstelijk banket plaats vindt.

170

Phaedrus, Fabulae, et P. Syri Mimi, Cum Notis & Emendationibus Tanaquilli Fabri hac quarta Editione auctioribus.... A Amsterdam, Chez Paul Marret, dans le Hall-Steeg, ou Rue des Cordonniers. M.DC.LXXXIX. 12°.

1054 Titelprent door J. Luyken.

Een koning, houdende in de eene hand eene sfeer, in de andere eene spiets en een jachthoorn, zit vóór eene balustrade, waarachter zich een elftal mannen, vrouwen en kinderen bevinden; boven deze groep: *Phaedri. Fabulae.* Allen kijken omlaag naar een aantal dieren: olifant, rund, hond, aap, arend, geit, leeuw, hagedis enz. Op den muur onder de balustrade in eene cartouche: *Les Fables, de Phedre.* — i. d. m.: *A: Amsterdam. Chez Paul Marret. dans le Halsteeg.* — H. 109, B. 67 mm.

Deze prent is zeldzaam.

171

Reis-boek Door de Vereenigde Nederlandsche Provincien, En der zelver aangrenzende Land-schappen en Koningrijken.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, in de History Schrijver. 1689. 8°.

1055 Titelprent door Jan Luyken, verdeeld in drie afdeelingen.

In het midden tusschen twee pilaren eene voorstelling van de verschillende manieren van reizen. Op den voorgrond links twee ruiters, die afscheid nemen, verderop rechts drie voetgangers, eene karos en een wagen. Achtergrond een bergachtig landschap met eene rivier, waarop zich schepen vertoonen; daarbij rechts eene ruïne, links eene stad en een kasteel op een berg.

De afdeeling daarboven bevat twee kleine voorstellingen naast elkaar: links eene trekschuit, rechts twee schepen op zee bij stormachtig weder; daaronder in een door randlijnen omgeven gedeelte: *Reys-Boek. Door de Vereenigde Nederlande en Derselver aen Grensende Landt Schappen en Koninckrijken.*

De afdeeling onder de hoofdvoorstelling vertoont de jonge reiziger, die van zijn vader de laatste raadgevingen ontvangt; achter dezen staat de weenende moeder met een klein kind, bij de deur de dienstmaagd met den reismantel, buiten de deur twee paarden door een dienaar vastgehouden.

i. d. m.: *'t Amsterdam. Bij Jan ten Hoorn. Boekverkooper.* — H. 137, B. 85 mm.

De titelprent komt geheel onveranderd voor in den 2den druk van 1697, en in den 3den van 1700 beide bij denzelfden uitgever.

172

Jacob Spon En Georgius Wheler, Voyagie door Italien, Dalmatien, Grieckenland, en de Levant. Gedaan in de Jaren 1675. en 1676.... t'Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren-Logement, in de Histori-Schrijver. 1689. 4°.

Hierin 7 prenten door Jan Luyken, waarvan 5 nieuwe. De titelprent H. 179, B. 142 mm.; de andere H. 125—130, B. 168—170 mm.

1056 *1.* Titelprent.

Twee reizigers te paard bestudeeren onder het voortrijden de kaart en begeven zich naar eene streek, die rechts een hoogen berg en eene stad op eene steile rots vertoont, links eene watervlakte en meer naderbij eenige beladen kameelen en ezels met hunne begeleiders. Geheel op den voorgrond links eene neergevallen kolom, rechts een steen, waarop: *Voyagie Door Italien Dalmatien Grieckenland ende Levant Door Jacob Spon En G. Wheler.* — i. d. m.: *T'Amsterdam. Bij Jan ten Hoorn. Boekverkoper over t' Oude Heerelogement 1689.*

2. b. r. b.: *fol: 31* — i. d. m.: *Bibliotheek vanden Groot Hartoogh van Toscanen*

2de Staat van N°. 417.

3. b. r. b.: *fol: 105* — i. d. m.: *Ter Iaght Rijden vanden Grooten Heer*

3de Staat van N°. 412.

1057 *4.* b. r. b.: *fol: 130* Stad, gelegen aan een haven met verscheidene schepen; op den voorgrond rechts vier ruiters in reisgewaad. Boven links: *Smirna*

1058 *5.* b. r. b.: *fol: 139.* Aanzienlijke bouwvallen eener stad aan den voet van een berg; op den voorgrond de twee reizigers verdiept in het lezen van een opschrift, achter hen twee Turksche dienaars met de paarden. Boven i. h. m.: *Ephesen*

1059 *6.* b. r. b.: *fol: 187.* Bouwvallen aan den voet van een hoogen berg; op den voorgrond links gebroken kolommen, rechts de twee reizigers te paard met vier Turksche geleiders te voet. Boven i. h. m.: *Delphos*

De groepen op den voorgrond zoowel van N°. 1058 als van N°. 1059 komen in copie van de tegenzijde voor op de prent: *Vue de Bethleem et de Nazareth*, in: *Gueudeville, Atlas Historique, 1719.* Deel V, N°. 25, pag. 52.

1060 *7.* b. r. b.: *fol: 206* Zeer aanzienlijke bouwvallen, waarin zich verscheidene personen bewegen; op den voorgrond rechts de twee reizigers en een geleider in beschouwing van een basrelief boven eene poort. Boven i. h. m.: *Athenen*

173

Mr de Thevenot, Voyages Tant en Europe qu'en Asie & en Afrique .... A Paris Chez Charles Angot, Libraire Juré, rue Saint Jaques, au Lyon d'Or. MDCLXXXIX. Avec Privilege du Roy. 4 dln. 8°.

Deze 4 deelen bevatten 3 Parties, waarvan de eerste Deel I en II omvat, welke doorloopend gepagineerd zijn.

Hierin 37 prenten door Jan Luyken met pagineering b. r. b. en zonder onderschrift; voor het meerendeel dezelfde voorstellingen als voorkomen in de 4°-uitgave van 1681, Boek-N°. 47. — H. 133—137, B. 77—80 mm.; N°. 1066, 1070 en 1074, 165 mm.; N°. 1076, 185 mm.; N°. 1067, 252 mm.

DEEL I. Première Partie.

1061 *1. — I. Partie Pag. 71.* Gezondmakende fontein te Constantinopel, waarheen de zieken worden gebracht, tot den hals in den bodem begraven en alzoo van het water voorzien.

1062 *2. — I Partie Pag. 95.* Turksch badhuis, met toepassing van massage.

1063 *3. — I. Partie Pag. 141.* Volksvermaken op het Bairamfeest. Groote schommel op de straat.

1064 *4. — I. Partie Pag. 178.* Turksche begrafenis.

1065 *5. — I. Partie Pag. 230.* Afloopen eener galei.

1066 *6. — I. Partie Pag. 252* De Groote Heer, op zijn troon gezeten, onderhandelt met den aanvoerder der Janitzaren te Constantinopel, 1655. Dubbele grootte.

1067 *7. — I. Partie Pag. 272* Het uitrijden van den Sultan met zijn gevolg. Driedubbele grootte.

1068 *8. — I. Partie Pag. 364.* Rhodes door de Turken belegerd.

DEEL II. Livre second de la Première Partie.

1069 *9. — I. Partie Pag. 431.* Het vinden eener mummie in eene piramide.

1070 *10. — I. Partie Pag. 463.* Optocht door de straten bij fakkellicht en muziek op Vastenavond.
Dubbele grootte.

1071 *11. — I. Partie Pag. 500.* Onderzoek naar den waterstand bij den Nijlmeter te Cairo.

1072 *12. — I. Partie Pag. 516* De karavaan van den Schrijver vindt een zieken Arabier.

1073 *13. — I. Partie Pag. 574* Voetwassching der reizigers in een klooster te Jerusalem.

1074 *14. — I. Partie Pag. 592* Het uitdeelen van het Heilig Vuur in de Kerk van het Heilige Graf op het Paaschfeest.
Dubbele grootte.

1075 *15. — I. Partie Pag 710* Het schip van den Schrijver bij Damiette door zeeroovers vermeesterd.

1076 *16. — I. Partie Pag. 747* Plechtige intocht van den Bey van Girge te Cairo.
Dubbele grootte.

1077 *17. — I. Partie Pag. 829* Straf van het empaleeren in Egypte.

DEEL III. Suite du Voyage au Levant.

1078 *18. — II Partie Pag. 52.* Graftombe van den Heiligen George, den poortwachter te Damascus. (Volgens de overlevering door de Joden gesteenigd na de ontvluchting van Paulus.)

1079 *19. — II Partie. Pag. 80.* Turksche vrouwen op het kerkhof te Damascus.

1080 *20. — II. Partie. Pag. 112.* Vervaardiging van sorbet te Rosette.
Deze prent behoort bij de beschrijving, die voorkomt op pag. 28, terwijl omgekeerd de daar aanwezige, niet door Luyken vervaardigde prent betrekking heeft op de beschrijving van het maken van wijn te Aleppo op pag. 112.

1081 *21. — II Partie. Pag. 179.* Maaneclips te Mosul, welke de Turken door muziek en geweld maken trachten te verdrijven.

1082 *22. — II. Partie. Pag. 290.* Het vervaardigen van kalk in Perzië.

1083 *23. — II. Partie. Pag. 362.* Wreedheid van Shah Sefi, die door een jongen man aan diens vader neus en ooren doet afsnijden.
Deze prent behoort bij de beschrijving op pag. *333*.

1084 *24. — II. Partie. Pag. 576.* Paarlvisscherij in Perzië.

1085 *25. — II. Partie. Pag. 619.* Wreedheid van den Portugeeschen Admiraal Fereyra Andrade op het eiland Keïs, die een vader en eene moeder dwingt, hun zuigeling in een mortier te dooden.

Deel IV. Les Voyages aux Indes Orientales.

1086 *26. — III. Partie Pag: 28* De Chaalem, een grafmonument te Amedabad.

1087 *27. — III: Partie Pag: 50.* Het verkrijgen van tary of palmwijn in Indië.

1088 *28. — III. Partie Pag. 66* Optocht op olifanten met muziek en vuurwerk bij gelegenheid van het huwelijk van de dochter van den Gouverneur van Suratte.

1089 *29. — III. Partie Pag 107* Kleeding der inwoners van Agra.

Deze prent is wederom gebruikt in: *Voyages de François Bernier. 1709.* Zij heeft aldaar b. l. b.: *T. 2.*, b. r. b.: *P. 5.* en i. d. m.: *habitans Dagra* en is zoowel van boven als aan beide zijden ingekort en daardoor H. 124, B. 75 mm.

1090 *30. — III. Partie Pag 123* Een reiziger op den weg van Agra naar Delhi aangesproken door eene vrouw, die tot eene rooversbende behoort.

1091 *31. — III Partie Pag 142* De Koning van Delhi op zijn geboortedag in eene weegschaal gewogen.

De hoofdgroep van deze voorstelling komt in copie van de tegenzijde voor in: *Gueudeville, Atlas Historique, 1719.* Deel V, prent N°. 35, pag. 110.

1092 *32. — III. Partie Pag. 162* Eene Indische stad met afbeelding van een palankijn, van eene kar met twee runderen voor personenvervoer en eene groote kar met acht runderen voor goederentransport.

1093 *33. — III. Partie Pag. 173* Viering van het Houly-feest te Kabul, waarbij het beeld van een reus door een kind met pijlen wordt beschoten.

1094 *34. — III Partie Pag. 202* Pelgrimstocht van een fakir naar Kabul, door telkens na enkele schreden zich languit ter aarde te werpen en te doen aanteekenen, waar zijn hoofd ligt.

1095 *35. — III. Partie Pag. 233* Indische kunstenmakers en balanceerders te Patoda.

1096 *36. — III. Partie Pag. 255* Het verbranden van het lijk van een Brahmaan, waarbij de weduwe zich in de vlammen stort.

1097 *37. — III. Partie Pag. 298* Het Koningsgraf te Golconda.

Op pag. 655 van de 2de Partie komt voor de copie naar N°. 405: Waterhoozen.

De prenten zijn geheel onveranderd weder gebruikt voor den 2den druk, die ook in 1689 bij denzelfden uitgever verscheen, doch in 5 deelen, doordat Deel III eindigt op pag. *414*, terwijl de verdere inhoud met een nieuwen titel gevonden wordt in Deel IV; op dien titel is dan als pagineering aangebracht *414**. Het oorspronkelijke Deel IV wordt dan V.

De 3de druk is van 1727 te Amsterdam bij Michel Charles le Céne, weder in 5 deelen. Daarin komen de prenten wederom voor, doch met gewijzigde pagineering b. r. b. door het uitslijpen van het woord *Partie* en van het daarbij behoorend cijfer en het vervangen daarvan:

bij N°. 1061—1068 door *Tom. I*
bij N°. 1069—1077 door *Tom. II*
bij N°. 1078—1083 door *Tom. III*
bij N°. 1084—1085 door *Tom. IV*
bij N°. 1086—1097 door *Tom. V*

De aanduiding der pagina's is dezelfde als in den 1[sten] druk, behalve bij N°. 1090, 1095 en 1096, waar die zijn veranderd respectievelijk in *Pag. 124, 234* en *254*.

174

George Wheler, Voyage de Dalmatie, de Grece, et du Levant.... Traduit de l'Anglois. A Amsterdam, Chez Jean Wolters, Marchand Libraire, sur le Water. MDCLXXXIX. 2 dln. 8°.

Bevat 2 prenten door J. Luyken. De beide deelen hebben doorloopende pagineering.

DEEL I.

8 *1.* Titelprent.

Eene vrouw, bezig Grieksche karakters in een boek te schrijven, wordt door den Tijd gewezen op de monumenten der oudheid rondom haar. Op den voorgrond twee mannen, bezig met graven naar oudheden. Tusschen deze twee, op den kant van den steen, waaraan de vrouw zit: *Voyage de Mr George Wheler;* daaronder in het doorgraven terrein: *a Amsterdam. Chez Jean Wolters 1689.* — H. 128, B. 71 mm.

9 *2.* Tegenover pag. 1. Twee vignetten op de kaart van Achaje.

i. r. b.: Eene vrouw, zittende naast twee vazen te midden van eenige bouwvallen, wijst op een steen, welke de verklaring vermeldt van de op de kaart voorkomende afkortingen.

i. l. o.: Vier mannen in Oostersch kostuum, één staande aan elke zijde en twee zittende bovenop een grooten steen, welke tot opschrift heeft: *Achaia Vetus & Nova Cum Observationibus Geo. Wheleri Armigeri Angli.* en daaronder eene lengtemaat met: *Decem Millia Passum.* Op den voorgrond eenige oudheden en tusschen de bovenopzittende mannen het wapenschild van Wheler.

De geheele kaart H. 245, B. 258 mm.

Beide komen geheel onveranderd voor in de geheel gelijke uitgave, die gelijktijdig verscheen en welke alleen daarin verschilt, dat op den titel van het 1[ste] Deel het adres wordt vermeld: *A Anvers, Chez la Veue de Henry Dunewald, MDCLXXXIX.* Het 2[de] Deel heeft het oude adres behouden.

De 2[de] druk is wederom in 2 deelen, doch ieder afzonderlijk gepagineerd; het adres op den titel is: *A la Haye. Chez Rutgert Alberts 1723.*

De titelprent komt in beide deelen geheel hetzelfde voor; het adres beneden op den grond is uitgeslepen en vervangen door: *a la Haye. Chez R: Alberts. 1723.*

De kaart van Achaje komt voor in het 1[ste] Deel en heeft nu i. r. b.: *Pag. 1.*

1690

175

Mr Jean Coutereels, 't Konstigh Cyffer-Boek .... Begonnen door Mr Dirk de Grauw; en volvoerd door een wel-ervaren Persoon in dese Konst. Tot Utrecht, Gedrukt by J. van Poolsum, Stadts Drukker, wonende op de Plaats, tegen over 't Stadthuys, 1690. 8°.

1100 Titelprent door Jan Luyken.

In een groot vertrek met twee ramen zijn drie tafels aangebracht, ééne onder de ramen, twee andere naast elkaar, rechthoekig daarop staande. Alle zijn bezet door een aantal personen met leien vóór zich of op de vingers rekenende. Eén dezer aan de eerstgenoemde tafel onderwijst de daarbij zittenden op eene sfeer. In den doorgang tusschen de beide andere tafels staan vier personen, waarvan twee op den voorgrond sterk in schaduw. Op een velum: *Coutereels Konstigh Cyfferboeck; met volkoomene Uytwerckings, en veele Konst Vermeerderings.* — i. d. m.: *t Utrecht by I. v. Poolsum. Anno 1690.*

o. r. o.: *I. L.* — H. 134, B. 84 mm.

Van deze prent bestaan in denzelfden druk exemplaren, die niet, en andere, die wel opgesneden zijn, voornamelijk bemerkbaar aan den rand van de lei, die gedeeltelijk wordt gezien vóóraan op de tafel links; in het eerste geval is de schaduw daarop aangegeven door bijna rechtstandige lijntjes, in het tweede door ééne zware en breede burin-lijn.

176

Willem Deurhoff, Grond-vesten van de Christelyke Godsdienst .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, 1690. 8°.

1101 Titelprent door Jan Luyken.

De Godsdienst, voorgesteld door eene vrouw met vleugels en een brandend hart, houdende in de eene hand de Tafelen der Wet en in de andere een boek, waarin: *Euangeliū*, vertrapt eene hemelglobe, eene kroon, een geldbuidel, enz. Aan hare voeten liggen rechts het Ongenoegen, een man, naast wien zich eene kraai bevindt, links de Goddeloosheid, een man, die het kruis vertreedt en op wiens schouder een draak zit. Op den achtergrond rechts Mozes, die de Wet op Sinaï ontvangt, en daaronder de Opstanding van Jezus; links de Verjaging van Adam en Eva uit het Paradijs. Op een velum: *Grond vesten van de Christelyke Godsdienst, door W. Deurhoff.* — i. d. m.: *t'Amsterdam by Ian ten Hoorn Boekverkoper. 1690.* — H. 129, B. 79 mm.

Deze prent is zeldzaam.

177

Lvcius Annaeus Florus, Historia Romana, Ex Recensione N. B. Accedvnt Clavdii Salmasii aliorumque Notae. Franeqverae, Ex Officina Hansonii Hagenaar MDCXC. 4°.

)2 Titelprent door J. Luyken.

Op een pedestal zit Rome, eene geharnaste vrouw met helm en speer, in de linkerhand een beeldje der Victoria, en omgeven door wapens, vlaggen en krijgstropeeën. Aan den voet van het pedestal staat links Europa met een stier, rechts Afrika met een krokodil; naast deze knielt Azië met een leeuw; allen hebben vazen in de hand en hebben hare gaven voor het pedestal nedergelegd. Op den voorgrond ligt links een stroomgod, rechts Romulus en Remus met de wolvin. Op de voorzijde van het pedestal, dat geheel bedekt is met horizontale lijnen: *L. A. Florus cum Epitoma Liviana ex recensione N. B.* In eene cartouche onder den stroomgod: *Franequerae. Ex Officina Hansony Hagenaer. A°. 1690.* — H. 174, B. 124 mm.

2de Staat in: *J. J. Wissenbachius, Disputationes ad Instituta Imperialia, 1700.*

Aldaar is uitgeslepen het beeldje der Victoria, dat vervangen is door eene weegschaal, en de beide opschriften, terwijl de voorzijde van het pedestal nu wit gelaten is. Het opschrift daarop luidt: *Ioh. Iacobi Wissenbachii Commentarius ad Institutiones Iustiniani.* In de cartouche: *Franequerae. Ex Officina Iacobi Horrei. A°. 1700.*

178

Henrik Garthwait, Historie Des Levens en Stervens Onses Heeren en Saligmakers Jesu Christi.... uit het Engels vertaalt door J. P.... t'Amsterdam, Gedrukt by Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't oude Heere Logement, 1690. 8°.

Hierin 14 prenten door Jan Luyken, waarvan 8 nieuwe, met onderschrift i. d. m., telkens twee op ééne plaat, ieder H. 61, B. 83 mm.

1. Titelprent.

2de Staat van N°. 625. Christus met de doornenkroon.

03 *2.* 1ste Staat. Alhier.

b. r. b.: *fol. 14.* — i. d. m.: *Christi geboorte.* De Aanbidding der herders; op den achtergrond links de Aankondiging aan de herders.

2de Staat in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag: 144.*

Deze 2de Staat komt ook voor in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom vervangen door b. r. b.: *I Deel pag. 310.*

1104 *3.* Op dezelfde plaat als N°. 1103.

1ste Staat. Alhier.

o. r. o.: *17.* — i. d. m.: ***De wysen koomen uyt het Oosten.*** De Aanbidding der wijzen uit het Oosten; op den achtergrond rechts hun gevolg.

o. r. o.: *I. L.*

2de Staat in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering en beteekening uitgeslepen.

Deze 2de Staat komt onveranderd voor in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

1105 *4.* b. r. b.: *fol. 32.* — i. d. m.: ***Christus word van den Duyvel versoght.*** De duivel wijst Jezus op de steenen; op den achtergrond links beiden op de tinne des Tempels, rechts beiden boven op den berg.

1106 *5.* Op dezelfde plaat als N°. 1105. — o. r. o.: *41.* — i. d. m.: ***Christus veranderd water in wyn tot Cana in Galilea.***

o. r. o.: *I. L*

1107 *6.* b. r. b.: *fol 155.* — i. d. m.: ***Christus spyst 5000 man met twee vissen en vyf brooden.***

1108 *7.* Op dezelfde plaat als N°. 1107. — o. r. o.: *159.* — i. d. m.: ***Christus wandelt op de Zee.*** Jezus grijpt de hand van den zinkenden Petrus.

1109 *8.* 1ste Staat. Alhier.

b. r. b.: *fol: 220.* — i. d. m.: ***Christus werpt Duyvelen uyt en geneest kreupelen en blinden.*** Op den achtergrond een aantal zieken en verminkten wachtende op genezing, op den voorgrond een man in hevige trekkingen, terwijl de booze geest als eene gevleugelde, langstaartige figuur uit zijn mond ontwijkt.

2de Staat in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering vervangen door b. r. b.: *Pag. 65.*

Deze 2de Staat komt ook voor in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

Pagineering wederom vervangen door b. r. b.: *I Deel pag 225.*

1110 *9.* Op dezelfde plaat als N°. 1109.

1ste Staat. Alhier.

o. r. o.: *232.* — i. d. m.: *Christus doet Lazarus van den Doode opstaan.* Op den voorgrond de Opwekking van Lazarus, die uit eene spelonk te voorschijn komt; op den achtergrond de Opwekking van den jongeling te Nain.

2de Staat in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1702.* 8°.

Pagineering uitgeslepen.

Deze 2de Staat komt onveranderd voor in: *J. de Decker, Rym-Oeffeningen. 1726.* 4°.

10. Pag. 329. 2de Staat van N°. 626. De Bergrede.

11. Pag. 378. 2de Staat van N°. 627. Jezus gevangen genomen.

12. Pag. 391. 2de Staat van N°. 628. Jezus vóór Kajafas.

13. Pag. 400. 2de Staat van N°. 629. Jezus zijn kruis dragende.

14. Pag. 413. 2de Staat van N°. 630. De Opstanding.

179

Arnold Geulings, Ethica Of Zeden-Konst, Zynde een Kennisse syns selvs.... vertaalt.... Door Ant. de Reus. Te Dordrecht, By Dirk Goris, Boekverkoper, wonende by de Wynbrug, in de Griffioen. Anno 1690. 8°.

11 Titelprent door Jan Luyken.

Rechts zit een man op den Wereldbol en ontvangt een geopend boek van eene vrouw met eene schitterende zon op de borst en met twee engelenvleugelen, die hem met de eene hand naar boven wijst, vanwaar Hemelsch licht hen beschijnt. Op den achtergrond rechts eene brug, waarop eene vrouw met een hart, eene weegschaal en een lauwerkrans in de handen; nevens haar twee personen, meer naar achteren een toren. Op een velum: *A. Geulings Zeden-Konst* — i. d. m.: *Tot Dort, bij Dirck Goris. 1690*

i. r. o.: *I. Luiken* — H. 133, B. 79 mm.

Deze titelprent komt geheel onveranderd voor in den 2den druk van 1697 bij denzelfden uitgever.

Eene eenigszins verkleinde copie van dezelfde zijde komt voor in eene uitgave van hetzelfde werk in 1693. Het velum heeft dan tot opschrift: *A, Geulings, Ethica Amstelodami Apud Jansonio Waasbergios* — H. 123, B. 71 mm.

180

(W. Goeree,) Voor-Bereidselen Tot de Bybelsche Wysheid, en Gebruik der Heilige en Kerkelijke Historien.... Door een Liefhebber der Joodsche Oudheden. Tot Amsterdam, By Wilhelmus Goeree, op de Leidse Straat, tusschen de Keisers- en Prince-Gragt, MD.C.XC. 2 dln. folio.

Het boek wordt meer algemeen aangeduid onder den niet op den titel, maar op de 1ste pagina voorkomenden naam: *Joodse Oudheden.* De naam van den Schrijver blijkt uit de Voorrede.

Hierin 24 prenten door J. Luyken van zeer verschillende afmeting:

H. 291 mm. N°. 1135.
265—279 mm. N°. 1112—1116, 1122—1127, 1129—1134.
214 mm. N°. 1128.
38—72 mm. N°. 1117—1121.
B. 640—672 mm. N°. 1133—1135.
493—503 mm. N°. 1116, 1126, 1129—1131.
399 mm. N°. 1128.
351—356 mm. N°. 1123, 1125.
161—179 mm. N°. 1112—1115, 1122, 1124, 1127, 1132.
123—143 mm. N°. 1117—1121.

DEEL I.

1112 *1.* i. l. b.: *44* Boven elkander drie voorstellingen van vreemde letterteekens, tegen een muur aangebracht, met toepasselijke omgeving.

De bovenste geeft onder elk letterteeken de aanwijzing der benaming; rechts van den muur een liggende stroomgod; links eene karavaan, welke op een vlot eene rivier overtrekt; daaronder links: *Jos. 24 : 3.* Tusschen de twee groepen een steen, waarop: *Abrahams Alphabet.* Boven de letterteekens: *I.*

De middelste heeft rechts van den muur Henoch, die door een engel wordt afgenomen van een steen, waarop: *Gen. 5. 24.* Op den muur boven de letterteekens: *Enochs Alphabet.* en daarnaast: *II.*

De benedenste geeft weder de benaming der letterteekens. Aan weerszijden van den muur zitten telkens drie geleerden bezig met peinzen en schrijven, onder hunne voeten r. i. h. m.: *Esdre IV. Boek. Cap: 14. v. 24.* Tusschen hen op een steen: *Hebreeus Alphabet van Esdras.* Rechts van den muur bovenaan: *III.*

1113 *2.* i. r. b.: *46* Boven elkander drie voorstellingen van letterteekens, tegen een muur of steenblok aangebracht, alle met aanwijzing der benamingen.

De bovenste heeft links de afbeelding van Jezus sprekende met de Samaritaansche vrouw; op den muur daarboven: *IV* en op een steen aan de rechterzijde: *Samaritaans Alphabet.*

De middelste heeft rechts Koning Salomo, sprekende tot een schrijver; links den Tempelbouw. Boven op het steenblok ligt een kleinere steen met het opschrift: *Salomons Alphabet.* Rechts beneden op het groote blok staat: *1. Kon. 7. 15.* en daarvóór liggen twee gebeeldhouwde kapiteelen. Links boven naast den steen: *V.*

De benedenste heeft links twee priesters bij een bekken met gloeiende kolen, rechts een reiskoffer. Op een steen aan den voet van den muur een kleine steen met: *Oud Caldeesch Alphabet.* en boven rechts van den muur: *VI.*

1114 *3.* i. l. b.: *48* Boven elkander drie voorstellingen van letterteekens tegen een muur of een steenblok, alle met aanwijzing der benamingen.

De bovenste heeft links een palmboom en daaronder een man, die knielt voor het zich daartegenover bevindende beeld eener zittende godin, dat op het voetstuk het opschrift heeft: *Deae Syriae Sacr Voto Suscepto Pro Salute.* Daaronder op een lossen steen: *Syrisch Alphabet.* Op den muur beneden naast eene daarvóór liggende kolom: *VII.*

De middelste heeft rechts eene havenstad met schepen en visschers, links een schrijvenden man, zittende op een steen met het opschrift: *Phenicisch Alphabet.* Rechts boven naast het steenblok: *VIII.*

De benedenste heeft links op den voorgrond mummiën, op den achtergrond eene piramide en een groot monument, samengesteld uit de beelden van Anubis, Bubastis en Horus; rechts een afgeknotten obelisk en eene sfinx, rustende op een voetstuk met het opschrift: *Egiptisch Alphabet.* Boven den muur: *IX.*

1115 *4.* i. r. b.: *49* Boven elkander drie voorstellingen van letterteekens tegen een muur of steenblok, de beide bovenste met aanwijzing der benamingen.

De bovenste heeft op den voorgrond vier mummiën, links staat een man met omhuld hoofd, die een groot tablet vertoont, waarop hieroglyphen met de uitlegging van de beteekenis daarvan. Boven hem naast de muur: *X*; rechts beneden een steen, waarop: *Coptis Alphabet.*

De middelste heeft links een liggend rund, rechts een zittenden Scyt met pijl en boog en een gevangen Daciër met gebonden handen. Boven diens hoofd op den muur: *Armenisch Alphabet.* en daaronder: *XI.*

De benedenste heeft links een staanden Chinees naast een tweeden, die geknield met het penseel schrijft; rechts op den voorgrond porceleinen pullen, op den achtergrond de Porceleinen Toren. Vóór het steenblok ligt een kleinere steen, waarop: *Chinesche Schryf-beelden.*; boven het steenblok rechts: *XII.*

6 *5.* i. r. b.: *227* — i. d. m.: *Jerusalem van Antiochus Epiphanes overvallen....* Links op den voorgrond het oprichten van een afgodsbeeld, het slachten van zwijnen en het ter dood brengen der Israëlieten; dit laatste wordt meer naar achteren voortgezet, nevens de wegvoering der bevolking en der tempelschatten. Op den achtergrond links de vernieling van den tempel, rechts die van de stad en de muren; aldaar meer naar voren eene brug, waarover een aantal vrouwen door krijgslieden worden vervolgd; op den voorgrond het dooden van vrouwen en kinderen en het verbranden der wetsrollen.

Driedubbele grootte.

7 *6.* b. r. b.: *341* Vignet boven afbeeldingen van penningen: De kroon van Judea aangeboden aan Demetrius I Soter.

8 *7.* b. r. b.: *342* Vignet als boven: Koning Ptolomeus Philometer geeft zijne dochter Cleopatra ten huwelijk aan Alexander Theopater, Koning van Judea.

19 *8.* b. r. b.: *344* Vignet als boven: Koning Demetrius Nikator doet den door hem gevangengenomen Alexander Theopater zijne waardigheidsteekenen ontnemen.

20 *9.* b. r. b.: *347* Vignet als boven: Koning Alexander Sabina houdt zijn intocht verkleed als Bacchus op een olifant.

21 *10.* b. r. b.: *349* Vignet als boven: Koning Antiochus Gryphus doet den door hem overwonnen Alexander Sabina dooden.

22 *11.* i. r. b.: *412* Nevens eene gebroken vaas en een vernield standbeeld staat Mozes boven op een muur en wijst naar het bovenste opschrift daarop: *Deut. XVIII : XV.* De muur is verder evenals de grond vol met de vermelding van teksten, die in het Oude Testament op Jezus wijzen. Aan den voet van den muur zit links Maria, achter wie de loot, spruitende uit den afgehouwen tronk van Isaï, en het Kruis gezien worden; vóór haar staat Jezus als kind, in de hand een schepter en drie kroonen, en ontvangt de hulde van den hoogepriester en van eene vorstin met drie volgelingen.

1123 *12.* b. r. b.: *633* — i. d. m.: *de Vierderlei Dood-Straffen der aal- Oude Joden; als meede eenige onder hen by toeval van andere Volken ontleend.* Eene groote vlakte, buiten een stadsmuur links en omzoomd door bergen rechts, waarin te midden van een aantal beulen en toeschouwers verschillende veroordeelden op allerlei manieren worden ter dood gebracht. Met aanwijzingen *A—V.*
Dubbele grootte.

1124 *13.* pag. 708. — i. d. m.: *Pilatus.... geeft Iesus over om Gekruist te Worden. Ioh. 19. 13 : 26.* Links Pilatus, die zijne handen wascht; op den voorgrond twee priesters zittende op de treden van de trap, die naar de gerechtszaal voert; rechts Jezus, die door de krijgsknechten weggevoerd wordt.

1125 *14.* i. r. b.: *714* — i. d. m.: *d'Aal-oude Kruis-straffen der Romeinen: hoedanige door Constantyn.... afgeschaft zyn.* Groote vlakte, rechts omgeven door bergen, links door een heuvel op den voorgrond, waar een groot aantal veroordeelden aan kruisen van allerlei vorm worden ter dood gebracht. Met aanwijzingen *A—Z, AA* en *1—7.*
Dubbele grootte.

1126 *15.* i. r. b.: *827* — i. d. m.: *het Martelen der Bloed-getuigen, die.... Christi Lyden hebben vervuld.* Groote vlakte, waarin al de verschillende martelingen worden toegepast, die bekend geworden zijn door de mededeelingen van de vervolgingen der Christenen. Met aanwijzingen *1—77.*
Driedubbele grootte.

Deze prent komt in verkleinde copie van dezelfde zijde voor in: *W. Cave, De Godsdienst der Oude Christenen. 1694* en in steeds slechter afdrukken in de latere uitgaven van dat werk. Het onderschrift i. d. m. is geheel gevolgd naar het origineel, b. r. b.: *Pag: 448.* — H. 133, B. 250 mm.

Deel II.

1127 *16.* i. r. b.: *1008* In de bovenlijst: *de Buiten-gedaante der Arke volgens verscheide meeningen.* Voorstelling van eene schilderij in lijst, waarop zes verschillende vormen, welke de ark ondersteld wordt te hebben gehad. Op den voorgrond zes mannen, die naar aanleiding daarvan spreken of aanteekeningen maken.

1128 *17.* i. r. b.: *1012* — i. d. m.: *de Timmering der Arke onder.... Noach .... vertoond.* De ark, aan de achterzijde bijna gereed, wordt aan de andere zijde pas begonnen. Op den voorgrond links onder een afdak Noach, die de plannen bespreekt met twee opzichters. Met aanwijzingen *1—45.*
Dubbele grootte.

1129 *18.* i. r. b.: *1016* Boven in het midden eene open ruimte, waarin: *de Benedenste Verdieping der Arke tot de Stallinge der Viervoetige Dieren.... vertoond.* Aan beide zijden daarvan een aantal viervoetige dieren, links een leeuw, een hert, een wolf, een olifant, een kameel, enz.; rechts een

tijger, een beer, een eland, een paard, een neushoorn, enz. Daaronder die verdieping in hare verdeeling in plattegrond en in opstand, met verklaring der aanduidingen *A—Z*, *AA—ZZ* en *AAA*.
Driedubbele grootte.

30 *19*. i. r. b.: *1024* Voorstelling als hierboven. Boven in het midden het opschrift: *Tweede of Middelste Verdieping der Arke: Alwaar de Spyse.... opgeleid wierd.* Links twee mannen bij een aantal gevulde vaten, balen en kruiken, welke voorraad nog door twee naderende personen wordt vermeerderd; rechts een aantal werktuigen voor den landbouw; op den achtergrond het binnenbrengen van het graan door vrouwen. Met aanduidingen: *A—Z* en *AA—PP* en de verklaring daarvan.
Driedubbele grootte.

31 *20*. i. r. b.: *1025* Voorstelling als hierboven. Boven in het midden het opschrift: *Derde of Bovenste Verdieping der Arke, alwaar de Woonplaatsen voor Noach en syn Huisgezin, beneffens alle de.... Vogelen.... waren.* Aan weerszijden afbeeldingen van vogels: links een zwaan, een kalkoen, een ooievaar, een struisvogel, enz.; rechts een arend, een uil, een toekan, eene vledermuis, enz. Met aanduidingen: *A—Z* en *AA—TT* en de verklaring daarvan.
Driedubbele grootte.

32 *21*. i. l. b.: *1074* — i. d. m.: *d'afkomst der Altaren, in haar Oude en Niewe form vertoond.* Afgedeeld in twee voorstellingen boven elkaar. De bovenste stelt het inwendige eener Katholieke kerk voor met het altaar; half daaroverheen een blad, waarop afgebeeld eenige Romeinsche Arae. De benedenste heeft de voorstelling van eene sarcophaag, geplaatst in de nis van eene rots, waar drie mannen naar zien; op den voorgrond eene gebeeldhouwde marmeren sarcophaag, met opschrift: *Marmere Lijk-bus te Romen in 't Vatikaanse kerk-hof ontdekt.*, en eenige graflampen met Christelijke merken; met aanwijzingen *A—G* en *I—II.*

33 *22*. i. r. b.: *1148* — i. d. m.: *Ende het geschiede.... dat sytot malkanderen seiden:.... laten wy een Stadt en Toren Bouwen....* De Toren van Babel half voltooid, terwijl de geheele omliggende vlakte bezet is met kalkbranderijen en steenbakkerijen en met eene tallooze menigte voertuigen en menschen, bezig met het vervaardigen en het vervoer der bouwstoffen. Met aanwijzingen *A—Z* en *AA—TT.*
Vierdubbele grootte.

134 *23*. i. r. b.: *1158* — i. d. m.: *Doe quam de Heere neder.... en seide: laat ons hare Sprake Verwerren....* Op den achtergrond in het midden de reeds tot de wolken reikende Toren van Babel, en door de geheele vlakte de gevolgen voorgesteld der Spraakverwarring: in het ophouden der werkzaamheden, het elkaar hinderen, twisten en vechten der arbeiders en het wegtrekken der aldaar verzamelden naar verschillende kanten. Met aanwijzingen *A—Z* en *AA—II.*
Vierdubbele grootte.

1135 *24.* i. r. b.: *1594* — i. d. m.: *De Hand-dadige Bouwing des Tempels, welke de Koning Salomon .... voltrokken heeft. 1 Kon. 6:38.* Het gereedmaken van den onderbouw des tempels voor het voorhof, in het midden waarvan het hoofdgebouw wordt geplaatst. Op den achtergrond de stad Jerusalem, links de Burcht Zion. Rechts meer naar voren een aantal werkplaatsen, waar de bouwmaterialen worden bewerkt en de voorwerpen voor den tempeldienst worden vervaardigd, om daarna ter plaatsing te worden vervoerd. De geheele voorgrond bezet met werklieden, die de aangebrachte gedeelten aan elkander passen. Links i. h. m. Salomo, die den bouw in oogenschouw neemt. Met aanwijzingen *A—Z, AA—ZZ, AAA—EEE.*

Vierdubbele grootte.

Door een ander gegraveerd, doch naar de teekeningen van Jan Luyken vervaardigd, zijn de prenten in Deel I:

pag. 50. *Ik ben de Alpha en de Omega. apoc. I.*
pag. 218. het vignet voor de Prediking van Ezra.
pag. 297. *De Koning Jojachin .... na Babel gevoerd ....*
pag. 299. *Nabuzaradan de Veld-Overste van Nebukadnezar, voerd .... het overschot des Volks van Juda .... gevanklyk na Babel .... 2 Kon. 25.*
pag. 309. *Kambyses .... Dood den Vermaarden Godt Apis ....*
pag. 324. *Judas Machabeus hersteld den Tempel met den Brand-Altaar, die Antiochus Epiphanes ontheiligd hadde. 1 Mach. 4:38.*
pag. 330. *De Joodse Koning Alexander Jannaeus .... doed agt-honderd voorname Joden .... aan Kruissen slaan ....* Op de prent o. i. h. m.: *W Swidde fecit 1686*

De prenten zijn onveranderd weder gebruikt in den 2den druk te Utrecht bij Anthony Schouten en Hermannus Ribbius 1700.

Daarna N°. 1112—1116, 1122—1131, 1132—1135 wederom in *Vander Aa, Galérie, 1710,* na zeer slordige verwijdering der pagineering.

181

Everardus van der Hooght, Lexicon Novi Testamenti Graeco-Latino-Belgicum .... Amstelodami, Typis Nicolai Wassenaar, in platea, dicta de Angelier-straat. MDCXC. 8°.

1136 Titelprent door Jan Luyken.

Een geleerde in kamerjapon zit aan eene tafel vol boeken en naast eene boekenkast in een vertrek met drie vensters; meer achterwaarts vier leerlingen in gesprek over hunne boeken; door het eene geopende raam ziet men een kerktoren. Boven den hoofdpersoon drie lange reepen papier met Grieksche letters; op de voorzijde van het afhangend tafelkleed: *Everardi vander Hooght Lexicon Novi Testamenti Graeco-Latino-Belgicum.* In de door randlijnen omgeven marge: *Amstelodami. Sumptibus Collegii Authoris 1690.* — H. 129, B. 78 mm.

182

D. v(an) H(oogstraten), Rechtsgeleerde, Engelands Staatsveranderingen, Vertoond in het Leven van Jacobus den II. Koning van Engeland.... Tot Haarlem, By Jacob Albertsz Beverwyk, Boekverkooper op de Markt. En zijn te bekomen t'Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, in 't Sinne-beeld. 1690. 4°.

37 Titelprent door Jan Luyken.

Tegen een obelisk is het portret van Jacobus II aangebracht, in koninklijk gewaad, doch de kroon scheef op het hoofd; het is omgeven door eene lijst, welke nevens de Roos, de Harp en de Distel zes medaillons vertoont met afbeeldingen: links een vorst in groot ornaat en een bevelhebber te paard, rechts de geboorte van den Prins van Wales en de vlucht van Jacobus; boven — een zeegevecht, beneden — een veldslag. Achter den obelisk vertoont zich de Faam met hare trompet, aan de vóórzijde zit links de Tijd, die naar het portret wijst, rechts eene vrouw, met eikenloof bekránst en eene pén in de hand, te midden van verscheidene boeken en papieren; naast haar eene lei, waarop: *1688—89*. Op een schuinhangend velum: ***Engelands Staatsveranderingen, Vertoond in het Leven van Jacobus den II Koning van Engeland Schotland Vrankryk en Yerland Ondermengd met de Levens van Karel den I en Karel den II*** — i. d. m.: *A°. 1690*. — H. 167, B. 126 mm.

183

Jacobus Koelman.... Spiegel der Wet.... t' Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkoper in de Gaper-Steeg by de Beurs A°. 1690. 12°.

Titelprent.
2de Staat van N°. 547.

184

Cornelius de Kranckel, De Noodtsakelicke ware Gereformeerden Borger Buyten, ende den Hervormden Kryghsman in het Leger.... Tot Amsterdam, By Pieter Rotterdam, Boeckverkoper op de Vijgendam, op de hoeck van de Beurs-poort. 1689. 8°.

138 Titelprent door Jan Luyken, in de hoogte in drieën verdeeld.

In het midden links een keizer en een keurvorst te paard, ziende naar een hevig gevecht op den tweeden grond, daarachter bergen en eene vesting.

Daarboven een vorst en eene vorstin op den troon; nevens hen twee trompetters.

Onder de hoofdvoorstelling een zeegevecht.

Tusschen de beide bovenste voorstellingen op een velum: *De ware noodtsakelicke Gereformeerden Borger Buyten, ende den Hervormden Kryghsman in het Leger. Door Cornelius de Kranckel.* — i. d. m. onder de middenvoorstelling: *Weest sterck, ende laet ons sterck zyn voor ons volck, ende voor de steden onses Gods: de Heere nu, doe wat goedt is in syne oogen. 2 Sam. 10. v. 12.* — i. d. marge beneden: *t'Amsterdam, by Pieter Rotterdam Boeckverkooper, op de Veygen-Dam. Anno 1690.* — H. 136, B. 79 mm.

185

Gregorio Leti, Teatro Belgico, o vero Ritratti Historici, Chronologici, Politici, e Geografici Delle Sette Provincie Unite.... Amsterdamo, Apresso Guglielmo de Jonge, 1690. 2 dln. 4°.

Deel I.	pag. 86.	— 1e Staat van N°.	61.	Aanslag op Antwerpen.
	pag. 88.	— 1e Staat van N°.	62.	Moord van Willem I.
	pag. 111.	— 1e Staat van N°.	342.	Slag bij Turnhout.
	pag. 164.	— 1e Staat van N°.	63.	Graftombe van Willem I.
Deel II.	pag. 411.	— 1e Staat van N°.	341.	Tocht naar Nova Zembla.
	pag. 470.	— 1e Staat van N°.	54.	Moord te Naarden.

186

Antonius Nuck, Sialographia et ductuum aquosorum Anatome nova.... Lugduni Batavorum, Apud Petrum vander Aa. 1690. 8°.

1139 Titelprent door J. Luyken.

Minerva met de speer, doch het hoofd gedekt met een lauwerkrans, staat naast een grafmonument, waarop twee lijken liggen; rechts op den voorgrond een doodshoofd, een mes en eene schaar, links de helm en de uil van Minerva; op den achtergrond boomen. De hoofdpersoon houdt in de eene hand een boek met het opschrift: *Nosce te Ipsum*, en wijst met de andere op een ontrold papier, dat aan het monument is bevestigd, en waarop: *Antonii Nuck Sialographia. & Ductuum Aquosorum Anatome Nova.* — i. d. m., door randlijnen omgeven: *Lugd: Batav: Apud Petrum vander Aa.* — H. 130, B. 79 mm.

Van de hand van J. Luyken zijn de boomen, de lucht, de helm, de uil, de lijken, het doodshoofd, de schaar en het mes.

Dezelfde titelprent komt weder voor in de beide volgende drukken met verandering van het onderschrift i. d. m. In die van 1695 bij Jordanus Luchtmans luidt het: *Lugd: Batav: Apud I: Luchtmans. 1696.* en in den 3den druk van 1723 bij Samuël Luchtmans: *Lugd: Batav: Apud S: Luchtmans. 1722.*

187

Petrus Poiret, de Eruditione solida, superficiaria et falsa .... Amstelodami Apud Andream Petri. 1692. Prestant in Officina Wetsteniana. 8°.

140 Titelprent door Jan Luyken.

Bovenaan rechts een hooge berg, begroeid met palmen, waarlangs een weg naar den top slingert, en omgeven door een muur met eene gesloten poort, waarheen zich een man begeeft. Boven op den berg staat het beeld van een man, die een lichtenden bol omhooghoudt; deze zelfde gedaante is afgebeeld op eene schilderij, welke op een schildersezel geplaatst is boven op den tegenoverliggenden heuvel links. Twee mannen beproeven dien heuvel te beklimmen, doch vallen er achterover af.

Door eene wolkenlaag wordt deze voorstelling afgescheiden van het benedengedeelte, waar zich rechts in eene met spinnewebben bekleede grot een aantal personen bevinden, bezig met bellen blazen; op den voorgrond eene slang, een vuurbrakende leeuw en een aantal geopende of gesloten boeken, van opschriften voorzien als: *Rhetorica, Homerus, Organum Aristotelis, Ovidius, de Critica* en *Opera Philosophica*. Links wordt de grot afgesloten door eene rots, waarop: *P. Poiret de Eruditione solida superficiaria & falsa Libri III. Amstelaedami apud Wetstenium.*

o. r. o.: *I. L.* — H. 135, B. 75 mm.

Van deze prent is mij slechts één exemplaar bekend zonder den daarbij behoorenden gedrukten titel. Volgens de manier van behandeling der gravure is de vervaardiging op ongeveer 1690 vast te stellen.

De oudste mij bekende titel is de hierboven vermelde van 1692. In die uitgave komt de titelprent sterk opgesneden voor, de beteekening is uitgeslepen, evenzoo de drie laatste woorden van het opschrift op de rots, terwijl aldaar eene plant en eene beschaduwing met horizontale lijnen is aangebracht. De geheele groep in de grot is sterk in schaduw gebracht en daardoor de linkerarm van den hoofdpersoon links verdwenen; het boek op den voorgrond heeft hier tot opschrift: *Ars Critica.*

Ook deze tweede druk is zeer zeldzaam.

Er bestaat eene vergroote copie van dezelfde zijde, kennelijk bestemd geweest voor eene 4°-uitgave, H. 168, B. 124 mm. Daarop is bij den man, die vóór de gesloten poort staat, nog gevoegd eene vrouw en een kind; het gezelschap in de grot is tot elf personen uitgebreid, waarvan negen bellen blazen; het boek, dat tot opschrift heeft *Ars Critica*, heeft hier alleen het laatste woord, en het opschrift op de rots luidt: *P. Poiret de triplici Eruditione solida, superficiaria et falsa Amstelaedami apud Wetstenios.*

188

Hendrik Rintjes, De Morgen-stond In haer Somersche Vermakelikheden.... Tweeden Drukk.... Te Leeuwarden Bi Hendrik Rintjes. MDCXC. 4°.

1141 Titelprent door J. Luyken.

In het midden onder een boom staan een landbewoner en een heer in beschouwing van de opgaande zon, die een uitgestrekt landschap bestraalt; op den voorgrond links: runderen, verderaf graanlanden, op den achtergrond de zee; rechts visschers in eene schuit, daarachter een varkenshok en eene boerenwoning.

Boven en beneden deze hoofdvoorstelling en onderling gescheiden door 4 mm. breede marges telkens twee kleinere voorstellingen nevens elkander, welke betrekking hebben op de vier afdeelingen van het gedicht.

Boven links: een heer en dame in een park met allerlei vogels, behoorende bij de afdeeling *Bi 't Vogel Gesang*, pag. 2.

Boven rechts: een heer en dame in een lommerrijk woud, behoorende bij *In 't Bosch*, pag. 14.

Beneden links: twee mannen beschouwen een uitgestrekt landschap, waarin de werkzaamheden van den hooioogst en de melkerij in vollen gang zijn, behoorende bij *In 't Veld*, pag. 18.

Beneden rechts: twee mannen, eene vrouw en een kind in een aangelegden bloemtuin, behoorende bij *Bi 't Bloemperk*, pag. 29.

Het bovengedeelte van het middenvak en het benedengedeelte van de beide bovenvakken zijn grootendeels bedekt door eene ovale cartouche in bloemrand, waarop: *De Morgenstond Beriimt door Hend. Rintjes.* — i. d. m. boven eene randlijn: *Te Leeuwarden Bi Hendrik Rintjes 1690.*

o. r. o.: *I. L.* — H. 175, B. 124 mm.

De 1ste druk te Leeuwarden in 1684 in 8° bevat deze titelprent niet.

Het middengedeelte, zonder de vier kleinere voorstellingen, komt ook alleen voor als titelprent van een mij niet bekend werk in 8°-oblong.

189

M. Smallegange, Geslacht-rekening der Doorluchtigste Vorsten van Nassau .... Den tweeden Druck .... t'Amsterdam, By Ian ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement. 1690. 8°.

Hierin 4 prenten door Jan Luyken.

1142 *1.* Titelprent.

Vijf geharnaste ruiters, achter elkander en allen omziende, stellen voor Willem I, Maurits, Frederik Hendrik, Willem II en Willem III. Boven het hoofd van den laatste, die zich op den voorgrond links bevindt, houden twee zwevende engeltjes de koningskroon en den schepter; daarboven houdt een derde het wapenschild van Groot Brittanje en blaast op eene bazuin. Op den achtergrond links eenige vrouwen met de wapenschilden der Nederlandsche provinciën, rechts een veldslag en het beleg van eene vesting. Op een velum: *Geslacht-Rekening des Huys van Nassau* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper over het Oude Heere Logement 1690.* — H. 136, B. 81 mm.

1143 *2.* b. r. b.: *Pag: 75.* — Zinnebeeldige voorstelling van Nederland als eene zieke vrouw, liggende op een bed, dat aan de voorzijde is versierd met het wapenschild der Zeven Provinciën en het opschrift: *Eendracht maekt macht.* Aan het voeteneinde zit eene vrouw in rouwgewaad, aangeduid als *Religio;* naast de zieke links eene vrouw, die haar een Oranjeappel aanbiedt, rechts een man, die wijst naar het portret van Willem III, dat op den voorgrond wordt vastgehouden door eene vrouw en een knaap en dat door den Leeuw wordt gelikt. Achter deze groep nog vijf vrouwen. Tegen den achtergrond van het ledekant, boven de zieke, te midden van nederdalende lichtstralen: *Jehovaes Strael Geneest mijn quael,* en daarnaast bij wijze van schilderijen twee voorstellingen met opschrift op den benedenkant der lijst: links eene treurende menigte met: *Boete der Niniviten.;* rechts een huwelijk met: *De Prins trout den Staet.* — H. 127, B. 170 mm.

Deze prent is eene navolging van eene, in 1672 verschenen, zonder aanwijzing van den maker, doch kennelijk uit het atelier van C. de Passe, en welke voorkomt onder N°. 2306 in *Muller, Ned. Historieplaten.*

1144 *3.* b. r. b.: *Pag. 110.* — i. d. m.: *De Kroon word de Prins en de Princes Aangeboden.* — H. 56, B. 170 mm.

1145 *4.* Op dezelfde plaat als N°. 1144. — i. d. m.: *De Prins en de Princes worden tot Konink en Koninginne gekroont.* — H. 56, B. 170 mm.

Van deze beide laatste prenten zijn copiën van de tegenzijde op ééne plaat onder elkaar in: *Th: Schrevelius, Harlemias of Eerste Stichting der Stad Haarlem, 1754.*

190

Cajus Suetonius Tranquillus, Opera.... Trajecti ad Rhenum, Ex Officina Francisci Halmae, Academiae Typographi, MDCXC. 2 dln. 8°.

Hierin 5 prenten door Jan Luyken.

DEEL I.

1146 *1.* 1ste Staat. Alhier.
i. r. o.: *Tom. I. P. 102* — o. i. h. m.: *Triumphus Imperatorum Romanorum.* Groote triomftocht zich slingerend over een plein, dat op den achtergrond wordt afgesloten door eene rij groote gebouwen en tempels. Op den voorgrond rechts een zegeboog met het opschrift: *Cn. Pompeio Cn. F. Magno Imp.,* links de stadsmuren, buiten welke op den voorgrond de overwinnaar een offer brengt, terwijl hij op den tweeden grond een toespraak tot de soldaten houdt. Links boven in twee kolommen de verklaring der nummers *1—26,* die op de prent voorkomen.
i. r. o.: *Jan Luiken fecit* — H. 169, B. 457 mm.

2de Staat in: *F. Halma, Bybelsche Mengelzangen. Leeuwarden, 1718.*
Uitgeslepen zijn het onderschrift o. i. h. m., de pagineering i. r. o., de

nummers in de prent en de uitlegging daarvan, benevens de groep van den Imperator, die eene redevoering houdt. Deze zijn vervangen door het opschrift in de bovenmarge: *Zegepraal der Roomsche Keizeren*, door b. r. b.: *Pag. 335.*, door de nummers *1—35* en door de verklaring daarvan in twee kolommen aan de linkerzijde.

1147 *2.* i. r. b.: *Tom. I. P. 107.* — b. i. h. m.: *Ludi Circenses.* Voorstelling van wedrennen met quadrigae. — i. r. o.: *I L fe* — H 97, B. 168 mm.

1148 *3.* i. d. m.: *T. I. P. 164. J. Caesar Alexandriae ad navem proximam nando evadens* Julius Caesar, met de eene hand zwemmende, houdt met de andere een manuscript boven water; op den achtergrond links een hevige strijd in schuiten en bij de poort van Alexandrië. Boven deze voorstelling op een velum de afbeelding van twee paar opgeblazen zakken, om drijvende te blijven. — b. i. h. m.: *Utres,* i. r. b.: *Tom. I. P. 155.* — H. 164, B. 98 mm.

1149 *4.* i. l. b.: *Tom. I. P. 186.* — b. i. h. m.: *Thensae Deorum* De beelden van Jupiter en Juno in wagens rondgereden over een plein. — i. r. o.: *I. L. F* — H. 98, B. 167 mm.

Deel II.

1150 *5.* i. r. b.: *Tom. II. P. 385* — b. i. h. m.: *Ancilia* Een aantal soldaten, van schilden voorzien, verlaat een tempel; op den achtergrond rechts een tweede tempel en verscheidene personen. Boven deze voorstelling op het velum, waarop ook de opschriften zijn aangebracht, drie Romeinsche schilden van verschillenden vorm.
i. r. o.: *I. L.* — H. 167, B. 99 mm.

191

E. V., Europische Mercurius.... Eerste Deel.... t'Amsterdam, Gedrukt voor den Auteur; en zyn te bekomen by Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, in 't Zinnebeeld, 1690. 4°.

Stuk V Deel I komt ook voor met de vermelding van uitgave door: Daniel van den Dalen te Leyden, en Andries van Damme op het Rokin, bezyden de Beurs, 1694.

Dit is eene serie van 12 stukken, in even zoovele banden, waarvan de drie eerste elk 4 deelen, ieder loopende over 3 maanden, bevatten en de overige elk 2 deelen, loopende over 6 maanden. In den 1sten band wordt op elken titel de volgorde van het Deel vermeld, bij de latere is daarbij tevens opgenomen de vermelding van de volgorde van het stuk.
Hierin 19 prenten door Jan Luyken en 1 door Casper Luyken.

STUK I.

151 *1.* Titelprent.

Mercurius staat te spreken met de Vrijheidsmaagd, naast wie zich de Leeuw vertoont. Zij leest tezamen met eene achter haar staande vrouw een geschreven rol. Op den achtergrond links een gekroonde adelaar, rechts twee kinderen met den Pijlbundel en verder achterwaarts eene brandende stad. De Vrijheidsmaagd zit op een steen met het opschrift: *Europische Mercurius. Eerste Deel: Behelzende de Maanden Ianuary, February, en Maart Van het Iaar 1690.*

o. r. o.: *I. Luiken* — H. 163, B. 130 mm.

STUK II.

152 *2.* Titelprent.

Mars met eene brandende fakkel en een uitgetrokken zwaard ziet naar den achtergrond rechts, waar een kamp en het beleg van eene in brand geschoten stad zijn voorgesteld. Naast hem een blazende trompetter, die aan een ketting een wolf vasthoudt; deze ligt op een steen met het opschrift: *Europische Mercurius. Twede Stuk, Eerste Deel. Behelzende de Maanden Ianuary, February, en Maart Van het Iaar 1691.*

Daarboven twee afbeeldingen naast elkaar van de eerebogen op de Groote Markt en op de Plaats in Den Haag bij den intocht van Willem III.

Onder de hoofdvoorstelling de eereboog aan het Buitenhof in Den Haag met den daar doorgaanden stoet van Willem III.

o. r. o.: *I. Luiken.* — H. 162, B. 130 mm.

STUK III.

153 *3.* Titelprent.

Mars geheel gewapend te paard volgt de aanwijzingen van Mercurius, die zich vóór hem op eene wolk bevindt en wijst naar eene stad op den achtergrond rechts. Achter Mars een stroomgod, met eene scheepskroon op het hoofd en de Oorlogsfakkel in de hand, benevens verscheidene lijken. Op een steen rechts op den voorgrond: *Europische Mercurius Darde Stuk, Eerste Deel Behelzende de Maanden Ianuary, February, en Maart Van het Iaar 1692.*

Boven de hoofdvoorstelling twee ovale cartouches in omlijstingen, die gevormd worden door allerlei oorlogstuig; links met een veldslag, rechts met het beleg van eene stad.

Onder de hoofdvoorstelling een zeegevecht; daaronder in de door randlijnen omgeven marge: *Victorieuze Zeeslag der Engelschen en Hollanders tegens de Fransche Vloot.*

o. r. o.: *J Luiken.* — H. 164, B. 128 mm.

STUK IV. Deel I.

154 *4.* Titelprent.

Minerva en Mercurius zitten op een steen; achter hen twee geharnaste ruiters en rechts een kasteel, vóór hen vijf kinderen, die zich bezig houden met den Caduceus, het schild van Minerva, een helm en verschillende

beschreven rollen. Op den steen: *Europische Mercurius. Vierde Stuk Eerste Deel: Behelzende de ses Eerste Maenden van het Iaer. 1693.*

Daarboven twee voorstellingen nevens elkander; links een bevelhebber met twee trompetters en verder gevolg, die zich begeven naar een ruitergevecht op den achtergrond; rechts twee schepen, die bij zeer stil weder door sloepen worden voortgetrokken.

Onder de hoofdvoorstelling de Aardbeving op Sicilië.

Door Jan Luyken. — H. 162, B. 130 mm.

1155 *5.* b. r. b.: *Fol: 122.* Boven in de lucht: *t' Verongelukken van drie Schepen aan Cabo de Bonne Esperance.* Tooneel aan het strand, waar de schipbreukelingen op wrakhout komen aandrijven.

o. r. o.: *Jan Luiken in et f[t]* — H. 151, B. 127 mm.

1156 *6.* b. r. b.: *Fol: 195.* Boven in de prent: *'t Kruys der Order van St. Louis.* Boven elkander de afbeelding van de vóór- en van de achterzijde van dit ridderkruis, de eerste met het omschrift: *Lvd. M. Inst. 1693.*, de andere met: *Bell. Virtvtis Praem.*

Door Jan Luyken. — H. 151, B. 118 mm.

1157 *7.* b. r. b.: *Fol: 229.* Op een velum i. r. o.: *Platte Grond van de Stad en't Kasteel van Heidelberg.* Links in een omlijnd gedeelte de verklaring der letters *A—M*, die op den plattegrond voorkomen.

Door Jan Luyken. — H. 120, B. 147 mm.

1158 *8.* b. r. b.: *Fol: 266.* Op een velum i. l. b.: *Platte Grond van Roses in Catalonien* — i. l. o. een velum, waarop de uitlegging der letters *A—F*, die op den plattegrond voorkomen, benevens eenige bizonderheden over deze vesting.

Door Jan Luyken. — H. 104, B. 147 mm.

Stuk IV. Deel II.

1159 *9.* i. l. b.: *Pag. 71.* Plattegrond. — i. l. o. in een door randlijnen omgeven gedeelte: *Naauwkeurige Afbeelding van de Sterke Stad Pignerol.*

Door Jan Luyken. — H. 85, B. 148 mm.

1160 *10.* Op dezelfde plaat als N°. 1159. Plattegrond. — i. l. b. in een door randlijnen omgeven gedeelte: *Afbeelding van de Sterke Stad Charle-Roy.* — i. l. o.: *Ziet de beschryving van dit beleg op Pag. 285.*

Door Jan Luyken. — H. 35, B. 148 mm.

1161 *11.* i. r. b.: *Fol. 126.* Plattegrond van den Slag bij Landen, 29 Juli 1693, nabij de Geete; met aanwijzingen letter *A—W*, waarvan de verklaring in het boek voorkomt.

Door Jan Luyken. — H. 164, B. 209 mm.

1162 *12.* 1[ste] Staat. Alhier.

Plattegrond eener geheel in het water gelegen vesting. — v. o. l.: *Pertinente Afbeeldinge van de Stad en Vesting Ratzenburg door zyn Koninglyke Majesteyt van Denemarken den 21 Augusti 1693 begonnen te Bombardeeren. Ziet de Bombardeering van deze Plaats op Pag. 198.* Dit opschrift is voor-

gesteld als omgeven door eene lijst, waarop i. r. o. de God Mars zit, met eene strijdbijl in de hand, eene brandende fakkel en een kanon naast zich, benevens eene bom aan zijne voeten.

In dezen 1[sten] staat is deze plattegrond op dezelfde plaat gegraveerd en te zamen afgedrukt met N°. 1159 en 1160; in sommige exemplaren is de prent daarna doorgeknipt en de kaarten afzonderlijk ingeplakt.

Door Jan Luyken. — H. 170, B. 150 mm.

2[de] Staat in: *Kleyne en beknopte Atlas. Amsterdam, By de Erven van I. Ratelband en Compagnie. 1735.* Met 211 kaarten. 4°.

Aldaar is de koperplaat doorgesneden en deze plattegrond afzonderlijk afgedrukt. De laatste regel van het onderschrift is gedeeltelijk uitgeslepen, zoodat er staat: *Ziet de Bombardeering van deze Plaat.*

Een latere druk van dezen atlas is van 1753 te Amsterdam bij David Weege, met 224 kaarten.

Stuk V.

163 *13.* Titelprent.

Mercurius half liggende boven op een steen, waartegen twee krijgslieden een opschrift bevestigen: *Europische Mercurius, Vyfde Stuk Eerste Deel. Behelzende de zes Eerste Maanden van het Iaar 1694.* Achter hem links de Vrijheidsmaagd, rechts twee krijgslieden.

Boven en onder deze hoofdvoorstelling telkens twee kleinere naast elkaar: boven links en rechts de belegering van eene vesting, beneden links en rechts het bombardement van eene havenstad door oorlogsschepen.

o. r. o.: *J. Luiken.* — H. 162, B. 124 mm.

Stuk VI.

164 *14.* Titelprent.

Bij een grooten steen zit rechts eene treurende vrouw bij eenige vernielde kolommen, links eene tweede, voorzien van verscheidene boeken en gereed op te schrijven, hetgeen haar wordt medegedeeld door een krijgsman te paard, die achter den steen staande naar den achtergrond rechts wijst, waar een kasteel, op een berg gelegen, wordt beschoten. Naast hem staat Mercurius en achter dezen links eene ruiterbende. Op de voorzijde van den steen: *Europische Mercurius, Sesde Stuk Eerste Deel: Behelzende de Zes Eerste Maanden van het Iaar 1695.*

Boven deze voorstelling twee kleinere naast elkaar: links een bevelhebber, die in eene sloep wordt geroeid naar de schepen, die eene havenstad bombardeeren; rechts een leger op marsch naar eene belegerde stad.

Onder de hoofdvoorstelling eene kleinere over de volle breedte: het opwerpen van batterijen voor den aanval op eene vesting.

i. d. m.: *1695.*

o. r. o.: *J. Luiken* — H. 162, B. 133 mm.

Stuk VII.

165 *15.* Titelprent.

Mercurius, gevolgd door Mars en door de vliegende Faam, snelt naar

de linkerzijde, waar op den achtergrond het beleg van eene vesting afgebeeld is. Op een velum: *Europische Mercurius. Sevende Stuk Eerste Deel: Behelzende de Zes Eerste Maanden Van het Iaar 1696.*

v. o. r. op een steen: *C. Luyken f*

Daaronder twee kleinere voorstellingen naast elkaar: links het bombardement van eene havenstad door eene vloot, rechts het beleg eener vesting te land.

i. d. m.: *1696.* — H. 172, B. 127 mm.

STUK VIII.

1166 *16.* Titelprent.

Mars en Mercurius, aan weerszijden van een grooten steen staande, houden te zamen een beschreven papier vast. Achter den eerste, links een liggende leeuw met doodsbeenderen, op den achtergrond een ruitergevecht. Naast Mercurius op den voorgrond een gepakt valies; op den achtergrond eene havenstad, waar handelaars met hunne waren bezig zijn. Boven op den steen eene cartouche tusschen twee kinderen, het eene, links, weenende, het andere lustig op een hoorn blazende. Op de voorzijde van den steen: *Europische Mercurius. Achtste Stuk Eerste Deel. Behelzende de Zes Eerste Maanden van het Iaar 1697.*

Daarboven twee kleinere afbeeldingen van belegeringen, naast elkaar, door eene marge gescheiden.

Onder de hoofdvoorstelling eene kleinere over de volle breedte: het kamp van een leger, dat van de landzijde eene stad aanvalt, welke ook van de zeezijde wordt beschoten.

i. d. m.: *1697.*

o. r. o.: *I L* — H. 163, B. 131 mm.

STUK IX.

1167 *17.* Titelprent.

Mercurius zit boven op een grooten steen en deelt uit een valies eene rol mede aan de rechts zittende verpersoonlijking van het Water, eene vrouw met scheepskroon en roeispaan; nevens haar een uitstortend watervat en schelpen, daarachter twee zeelieden en een schip. Tegenover haar zit links de Aarde, eene vrouw met stedekroon en globe; achter haar een Turk, een Pool en een Moskoviet, nog verder een toren. Op den steen: *Europische Mercurius. Achtste Stuk Eerste Deel Behelzendede Zes Eerste Maanden vanhet Iaar 1698.*

Dit opschrift is foutief, daar het jaar 1698 niet in het 8ste, maar in het 9de Stuk wordt behandeld.

Aan weerszijden van het hoofd van Mercurius een cirkelvormig medaillon: links een reiziger te paard onder een boom, meer achterwaarts een ploegende landman, eene karos met vier paarden en eene stad; rechts twee kooplieden, staande aan eene haven bij het gereedmaken van goederen; verderaf eenige schepen.

i. d. m.: *1698.*

Door J. Luyken. — H. 162, B. 131 mm.

STUK X.

168 *18.* Titelprent.

Links van een grooten steen bevinden zich de Landbouw met een krans van korenaren en een sikkel, de Scheepvaart met eene scheepskroon en het model van een schip, en de Nijverheid met twee strengen garen. Op den voorgrond eene baal, eene kist met vruchten en eene mat vijgen; op den achtergrond een kasteel. Rechts een koopman, op de vingers rekenende en in gesprek met een Pool over geld, dat vóór hen uitgespreid ligt; meer achterwaarts twee mannen en een schip. Deze mannen strekken de hand uit naar de nieuwstijding, die hun gebracht wordt door den boven de eerste groep zwevenden Mercurius. Boven op den steen een vat, stukken laken en eene rol zeildoek; op de voorzijde: *Europische Mercurius, Thiende Stuk Eerste Deel: Behelzende de Zes Eerste Maanden van het Iaar 1699.* — i. d. m.: *1699.*

o. r. o.: *I L* — H. 154, B. 128 mm.

STUK XI.

169 *19.* Titelprent.

Een zestal heeren zitten links bijeen, achter hen twee gebouwen. Mercurius nadert hen, om zijne nieuwstijdingen te brengen, en stapt daartoe op een steen, die aan de voorzijde het opschrift heeft: *Europische Mercurius. Elfde Stuk Eerste Deel. Behelzende de Zes Eerste Maanden van het Iaar 1700.* Op den achtergrond rechts eene afdeeling ruiterij op marsch.

Daarboven in eene omlijsting eene kleinere afbeelding: drie officieren ziende naar het bombardement van eene stad.

Onder de hoofdvoorstelling in eene omlijsting eene kleinere afbeelding: een opperbevelhebber te paard geeft bevelen betreffende het opwerpen van schansen rondom eene belegerde vesting.

i. d. m.: *1700.*

Door Jan Luyken. — H. 163, B. 131 mm.

STUK XII.

170 *20.* Titelprent.

Mercurius voert Mars, die het zwaard opsteekt, en naast wien zijn wolf loopt, tot de Vrede, die van de linkerzijde nadert als eene vrouw met palm en olijftak en vergezeld door een schaap en een weenend kind. Tusschen deze beide personen een steen, waarop: *Europische Mercurius. Twaalfde Stuk. Eerste Deel: Behelzende de Zes Eerste Maanden van het Iaar 1701.* Op den achtergrond rechts een kasteel.

Daarboven twee kleinere afbeeldingen, door eene marge gescheiden: links de aankomst van eene afdeeling ruiterij in een kamp, rechts het opwerpen van aarden verdedigingswerken.

Onder de hoofdvoorstelling eene kleinere over de volle breedte: de ontmoeting van twee vloten op eene kalme zee.

i. d. m.: *1701.*

o. r. o.: *I. Luÿken* — H. 152, B. 128 mm.

192

Vrankryks Staat-zucht, Trouwloosheid en Wreedheid ten toon gesteld.... Tot Leeuwaarden, By Cornelis Teydema, Boekverkooper over de Waag. En zyn ook te bekomen t' Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement. 1690. 4°.

1171 Titelprent door Jan Luyken.

Lodewijk XIV, op een steigerend paard naar rechts gekeerd, doorsteekt den wereldbol met zijn zwaard en spreekt daarbij: *qua ferro, qua fraude.* Op den achtergrond links: het verjagen van vrouwen en kinderen uit een brandend huis, een kampement, eene verbrande stad en de vernieling van het Heidelberger Slot; rechts: het wegvoeren en vermoorden van gevangenen, een ruitergevecht en een zeestrijd. Op eene banderol: *Vrankryks Staat-zucht Trouwloosheid en Wreedheid* — H. 164, B. 126 mm.

Naar de teekening van Jan Luyken, waarschijnlijk door D. de la Feuille, zijn de prenten:

b. r. b.: *fol: 77.* voorstellende de verwoesting van de Paltz,

b. r. b.: *fol: 89.* voorstellende de vervolging der Hugenoten,

b. r. b.: *fol: 112.* — i. d. m.: *Heijdelbergh met het Kostelijke Kasteel door de Franse Jammerlijk verwoest.*

193

't Verward Vrankryk In haar eigene Strikken.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boek-verkoper over 't oude Heere Logement, in de History-Schryver, 1690. 4°.

1172 Titelprent door Jan Luyken.

Lodewijk XIV verdedigt zich tegen Willem III, die met den Hollandschen Leeuw van de linkerzijde, en tegen den Keizer, die van de rechterzijde hem aanvalt. Zij zijn allen te paard, geharnast en met de kroon op het hoofd; naast ieder het met zijn wapen versierd vaandel. Op den achtergrond links een ruitergevecht en eene brandende stad, rechts optrekkend voetvolk en de verwoesting van het Heidelberger Slot. Op den voorgrond rechts een Spanjaard te voet, gereed het zwaard te trekken, en onder dezen een steen, op welks voorzijde: *T' Verward Vrankryk.* — H. 164, B. 126 mm.

194

Yerlant Verlost en Hersteld Door den Onvermoeide Victorieuzen William de III^de.... Tot Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't oude Heere Logement. 1690. 8°.

Hierin 10 prenten door Jan Luyken, waarvan 9 nieuw. N°. 1173, 1174, 1176—1181: H. 72—77, B. 119—120 mm. N°. 1175: H. 160, B. 283 mm.

1173 *1.* b. r. b.: *Fol: 28.* — i. d. m.: *Londonderri ontset. Den 29 Iuli 1689.* Op den voorgrond rechts een bevelhebber te voet, die zijne bevelen uitdeelt; op den tweeden grond links het aanbrengen van een kanon, op den achtergrond het gevecht en de stad.

1174 *2.* Op dezelfde plaat als N°. 1173. — i. d. m.: *Kingsal van de Franse verlaten en tot gehoorsaamheyt van Koning William gebracht.* Het opwerpen van aarden schansen; op den achtergrond de stad.

1175 *3.* b. r. b.: *fol. 53* — Boven in de lucht op twee regels: *Victorie des Koninghs William in Yerland Bevochten tegens Koningh Iacobus* — i. d. m. de verklaring der op de prent voorkomende aanwijzingen *1—5* op twee regels. Op den voorgrond de Hertog van Schomberg, die de Boyne met zijne ruiters doorwaadt; op den tweeden grond links Willem III een tweeden overtocht door de rivier besturende; op den achtergrond links de derde overtocht, in het midden een dorp en het gevecht, geheel rechts het vluchtende leger van Jacobus.

Hiervan komt eene copie van dezelfde zijde voor in *Sylvius, Leven en Bedryf van Willem III. 1694.* Aldaar is b. r. b.: *Derde Deel. Fol: 109.*; het opschrift boven in de lucht op één regel: *Victorieus gevegt van Koning William tegens den gewesen Koning Iacobus in Irland, den 8 Iuly 1690.*; i. d. m. de verklaring der nummers *1—5* op één regel. De ruiter, die op den voorgrond links door het water rijdt, houdt zijn degen meer rechtop dan op het origineel, zoodat het hoofd van den daarop volgenden ruiter niet meer geheel zichtbaar is, maar gedeeltelijk door den degen wordt bedekt; juist het omgekeerde is daarentegen het geval met den kop van zijn paard. De aanduiding *2* op het paard van den Hertog van Schomberg is op den hals en niet meer op het achtergedeelte aangebracht. De aanduiding *3* staat op het origineel bij de legerafdeeling, die in het midden de Boyne overtrekt, in de copie bij die op den voorgrond. De beide afmetingen zijn kleiner: H. 149, B. 258 mm.

Deze copie is ten tweeden male gebruikt in: *Montanus en Verwey, Leven van Willem III. 1703.* Zij is aldaar in de hoogte ingekort tot 139 mm., waardoor de pagineering en het opschrift zijn verwijderd; dit laatste is iets lager vervangen door een geheel gelijkluidend, doch met kleinere letters gegraveerd.

1176 *4.* b. r. b.: *Fol: 60.* — i. d. m.: *Drogeda geeft sich over Den 11 Iuli 1690.* Op den voorgrond rechts twee bevelhebbers te paard, verder links het leger; op den achtergrond rechts de stad, links de zee.

1177 *5.* Op dezelfde plaat als N°. 1176. — o. r. o.: *Fol: 61.* — i. d. m.: *Wexford gaat ook over Den 11 Iuli 1690.* Het uittrekken van het garnizoen; op den voorgrond links eene afdeeling ruiters, op den achtergrond de stad en de haven.

1178 *6.* b. r. b.: *Fol: 61.* — i. d. m.: *Dublin Overgegeven. Den 12 Iuli 1690.* Op den voorgrond het kampement, links eene bespreking vóór eene tent; op den achtergrond de stad.

1179 *7.* Op dezelfde plaat als N°. 1178. — i. d. m.: *Kork gaat over Den 8 October 1690.* Op den voorgrond rechts een trompetter te paard, verder eene ruiterafdeeling; op den achtergrond de stad.

1180 *8.* b. r. b.: *Fol: 71.* — i. d. m.: *Waterford gaat over Den 2 Augusti 1690.* Het leger oprukkende naar de stad op den achtergrond; op den voorgrond links een bagagewagen.

1181 *9.* Op dezelfde plaat als N°. 1180. — o. r. o.: *Fol: 83.* — i. d. m.: *'t Beleg van Lemmerik op gebroken. Den 9 Sept: 1690.* Op den voorgrond twee ruiters zich snel naar rechts begevende; op den tweeden grond batterijen, vanwaaruit de stad wordt gebombardeerd.

10. b. r. b.: *fol: 84.* — *Triomphante Inhaling te Londen.*
2de Staat van N°. 982.

195

»Steden Wyzer."

1182 Afzonderlijk uitgegeven prent ter aanwijzing van den onderlingen afstand van een aantal plaatsen in Europa door Jan Luyken.

1ste Staat.

Door eene diagonaal uit den linkerbovenhoek is de prent verdeeld in tweeën. De linkerhelft wordt ingenomen door bovenbedoelde aanwijzing; de toelichting daarvan wordt gevonden in vier vakken naast elkaar en door randlijnen omgeven boven aan de prent. Daaronder bevinden zich naast elkaar van links af: eene hand, die een rechthoek vasthoudt, met bijschrift: *Alles uyt dit.* — *Ceci fait tout.*; dan een cirkel, waarbinnen een driehoek is getrokken, met bijschrift: *Fondament deser Rekeninge.* — *Le fondement de ce Conte.;* vervolgens een door randlijnen omgeven rekentafel met ingevulde cijfers, waaronder: *De Tafel Pythagora* en de uitlegging van het gebruik in zes regels; dit alles omgeven door bloemslingers, vastgehouden door twee engeltjes. Geheel rechts het wapenschild van Leiden, gedekt door eene keizerskroon, en met twee leeuwen als tenants, in de wolken vastgehouden door een engel; iets lager drie engeltjes, die een velum vasthouden, waarop: *Magnificis Amplissimis Clarissimis Consultissimis et Prudentissimis Viris Dominis Consulibus et Senatoribus Reipub: Lugdun: Batav. Tabulam hanc humillime Dedicat Petrus vander Aa.* Eindelijk onder deze voorstelling in den rechterbenedenhoek eene ovale cartouche met bloemrand met het inschrift: *Tot Leyden Gedruckt en Vytgegeven By Pieter vander Aa.* De geheele prent H. 422, B. 526 mm.

2de Staat.

Door eene andere hand zijn bijgevoegd aan den rand van het velum naast elkaar de wapenschilden van *Johan van den Bergh* (lid van de Veertigen 1664—1693), *Dr. Johan van der Marck* (1670—1694), *Mr. Theodorus Schrevelius* (1673—1704) en *Mr. Coenraadt Ruysch* (1679—1731).

De 3de Staat is geheel aan den 2den gelijk, behalve dat op het velum aan de linkerzijde boven het eerste wapenschild nog een vijfde is bijgevoegd van *Jacob van der Maes, Hooft-Officier.*

1691

196

Johan Arent, Het vernieuwde Paradys-Hofken.... uyt het Hoogduytsch vertaelt.... door F. v.(an) Z.(eesen) t'Amsterdam, By Paulus Strobach, Boekbinder en Verkooper op het Spuy, in de Hasewind-hond 1691. 12°.

Hierin 6 prenten door Jan Luyken; ook de onderschriften onder N°. 1184—1188 zijn door hem geëtst. H. 100—107, B. 55 mm.

183 *1.* Titelprent.

Christus biddende in Gethsemané naar links gekeerd, naast hem in eene wolk, waaruit hemelsch licht in zijn boezem daalt, een engel met den Lijdensbeker. Op den achtergrond rechts de discipelen, slapende in den hof. Het geheele bovengedeelte wordt ingenomen door eene versierde cartouche, waarin: *Het Vernieudc Paradys Hofken vol Christelycke Deugden en andere Gebeden: Door Iohan Arent Generaal Superintendent des Vorstendoms Lunenburgh* Evenzoo eene versierde cartouche over de volle breedte van het benedengedeelte, waarin: *t' Amsteldam. by Paulus Strobach 1691.*

184 *2.* b. r. b.: *1* — Mozes zittende, met de Tafelen der Wet op de knie gesteund, tevens in de linkerhand zijn staf opgeheven houdende. Daarboven in een medaillon het naar links gewende borstbeeld van een geleerde in het kostuum van de eerste helft der 17[de] eeuw; op de lijst, die door twee engeltjes wordt vastgehouden, staat onder het portret: *Iohan Arent* — i. d. m.: *Jn 't 5 boeck Mose. Cap. 27. v. 26. Vervloeckt zij, wie niet alle woorden deser wet vervult, dat hij daar nae doe:*

Het laatste cijfer van de tekstaanwijzing (*6*) is door den etser omgekeerd geplaatst.

185 *3.* b. r. b.: *138* — David met zijne harp knielt vóór het altaar. — i. d. m.: *Psalm: 5: vers 19. De offerhanden, die Godt behagen, zyn een beangste geest; een beangst ende verslagen herte en sult Ghij, Godt, niet verachten.*

186 *4.* b. r. b.: *222* — Christus, zijn kruis op den schouder torsende, beklimt een heuvel; achter hem drie vrouwen. — i. d. m.: *Joh. 12 vers 26 Wie mij dienen wil, die volg Mij na:*

187 *5.* b. r. b.: *298* — Op den voorgrond liggen verscheidene menschen ziek en stervende aan de pest; op den achtergrond beweegt zich een kleine lijkstoet van rechts naar links, waar verscheidene personen rondom een grooten kuil zijn vereenigd; daarboven, geheel op den achtergrond, eene kerk. — i. d. m.: *Psalm: 91. vers 3. Want Hij reddet mij van den strick des jagers ende van de schadelijcke pestilentie.*

188 *6.* b. r. b.: *Achter het Register.* — Voorstelling van het geheel onbeschadigd terugvinden van Arent's Paradys-Hofken in de gloeiende kolen, die geschept zijn uit den oven, waarin het boek geruimen tijd te voren was geworpen. Dit zoude volgens de omstandige mededeeling op de drie laatste pagina's zijn gebeurd te Langen Goens in Hessen, den 7 Januari 1624. Naast den oven links staat de waardin en toont het boekje aan hare zeer verwon-

derde dienstmaagd; op den voorgrond links een bak met rookende kolen en eene groote kolenschop; op den achtergrond rechts een doorkijk naar een tweede vertrek. — i. d. m.: *Daniel: int Gesangh van de drie Mannen in 't Vijer. Vers. 89. En heeft ons geredt uijt den gloeijenden oven, en heeft ons midden in 't Vijer behouden.*

Deze eerste uitgave van 1691 is hoogst zeldzaam.

Het boekje is herhaaldelijk herdrukt, doch bij geene der latere uitgaven wordt zulks vermeld op den gedrukten titel, die in bijna alle gevallen woordelijk gevolgd is naar dien van 1691.

In 1700 verscheen een druk bij denzelfden uitgever, waarin de prenten onveranderd voorkomen; in de benedencartouche van de titelprent is het jaartal zeer slordig uitgeslepen, zoodat *169-* nog zichtbaar is.

In 1698 en in 1705 gaf de *Wed: van Gysbert de Groot te Amsterdam op den Nieuwendyk in de groote Bybel* het boekje weder uit met geheel gelijkluidenden titel als in 1691, ook vermeldende: *Met Kopere Platen verçiert.* Ik heb niet kunnen nagaan, of daarmede bedoeld wordt copiën naar de prenten van J. Luyken; het mij ten dienste staande exemplaar van 1705 bevatte alleen een groot portret van J. Arents en eene titelprent, waarop ook wel Jezus in Gethsemané afgebeeld is, doch behalve dat de voorstelling van de tegenzijde genomen is, is er zóóveel verschil op te merken, dat van eene copie naar N°. 1183 geen sprake zijn kan.

Verder bestaan er twee stellen copiën naar deze prenten, beide van dezelfde zijde, de eerste gebruikt in de uitgaven van 1724 en 1732 *by Hendrik Burgers te Amsterdam, in de St. Anna Straat*, en in die z. j. bij *Abraham Cornelis*; de tweede gebruikt in de uitgaven van 1740 en 1750 *by Joannes Kannewet in de Nes in de Gekroonde Jugte Bybel.*

De verschillen, zoowel van deze copiën onderling, als met de origineelen, zijn zeer klein. Als algemeen verschil kan worden gewezen op de onderschriften, die in de origineelen zijn geëtst, in de copiën gegraveerd. Ook de geëtste pagineering b. r. b. is ter zelfder plaatse vervangen door gegraveerde cijfers met daarvóór *Pag:* bij N°. 1184—1187.

N°. 1183. De beneden-cartouche heeft in de 1ste copie het adres: *t'Amsteldam, By Hendrick Burgers,* in de 2de copie geen opschrift, doch alleen horizontale lijnen.

Op het origineel wordt de tuin afgesloten door eene open poort met frontispice en bevinden zich boomstammen vóór den biddenden Christus op den voorgrond links.

Op beide copiën is zulks vervangen door drie huizen, waaronder één met een toren, en door struikgewas.

Bij de 1ste copie is de lucht geheel bedekt met horizontale lijnen van één zelfde tint. Bij de 2de copie is boven de huizen eene lichte plek daarin aangebracht.

N°. 1184. Op het origineel heeft Mozes een zeer dunnen staf, zijne figuur komt uit tegen een lichten achtergrond, het gebouw op den tweeden grond rechts is slechts even aangegeven, en op het portret van Johan Arent is geen bonten rand om het gewaad.

Beide copiën hebben b. r. b.: *Pag. 1.* en vertoonen Mozes met een zeer dikken staf tegen een donkeren achtergrond, verder een scherp omlijnd gebouw en een wit bonten rand om het gewaad van Arent.

Dit portret is in de 1ste copie goed geproportioneerd en goed geteekend; in de 2de te lang uitgerekt en voorzien van een zeer vreemden baardvorm langs het gelaat.

N°. 1185. Op het origineel ziet David omhoog en is de schaal op den voorgrond ledig.

Beide copiën hebben b.r.b.: *Pag. 145* en vertoonen David rechtuit ziende, eerder naar beneden, terwijl de schaal met eene vloeistof half gevuld is.

Op de 1ste copie bevindt zich tusschen het altaar en Davids rechterknie eene plant met bladeren. Op de 2de copie is dit veranderd in een steen.

N°. 1186. Op het origineel is op den achtergrond de flauwe afbeelding eener stad met een ronden toren en een hoog gebouw; de graslijn geheel op den voorgrond heeft slechts enkele sprieten aan de linkerzijde.

Beide copiën vertoonen eene scherp omlijnde stad met spitsen kerktoren, eene zegezuil met een standbeeld, en palmen; de graslijn is bijna over de geheele breedte aangebracht.

Op de 1ste copie is b. r. b.: *Pag. 234*; de laatste halmen der graslijn raken bijna de randlijn rechts; het gelaat van Christus is dat van een oud man. De 2de copie heeft b. r. b.: *Pag. 233.*, de laatste halmen der graslijn blijven op eenigen afstand van de rechter randlijn en het gelaat van Christus is jonger, doch met eene zeer lijdende uitdrukking.

N°. 1187. Op het origineel zijn op den tweeden grond 2 figuren, verder rondom den kuil links 4 personen aan de linkerzijde, waarvan één een langen stok tegen het lichaam houdt; de lijkstoet rechts bestaat uit 4 dragers en 4 begeleiders.

Op de 1ste copie zijn op den tweeden grond 3 figuren; rondom den kuil 3 personen, alle met lange stokken ter linkerzijde en meer rechts één, die de handen opheft; de lijkstoet telt 12 dragers en 5 begeleiders. — b. r. b.: *Pag. 317.* Op de 2de copie zijn op den tweeden grond 4 figuren; van de 4 mannen rondom den grafkuil heeft slechts één een staf in de uitgestrekte hand, de lijkstoet is vermeerderd tot 12 dragers en 8 begeleiders. — b. r. b.: *Pag. 315.*

N°. 1188. Op het origineel geeft het raam van het achtervertrek een doorkijk op boomen; de deur, rechts daarvan, is dicht; de linkervoet der voorste vrouw is uitsluitend met schuine lijnen beschaduwd en de kolenbak op den voorgrond met zeer smallen rand.

De beide copiën zijn zonder pagineering en vertoonen in het achtervertrek twee ramen met doorkijk op boomen; de linkervoet is behalve met schuine ook met rechtstandige lijnen bedekt en de kolenbak is door een breeden gevlochten rand meer tot een mand gemaakt.

In de 1ste copie vullen de boomen de geheele opening der ramen en laten slechts bovenaan de lucht zien; de steel van de kolenschop raakt de randlijn op 30 mm. van onderen af. In de 2de copie ziet men eene strook lucht tusschen de rechterzijde der boomen en de sponning van het raam tot onderaan toe, het raakpunt van de randlijn en den steel van de kolenschop is 27 mm. van onderen af.

Wederom is de pagineering uitgeslepen en vervangen door:
N°. 1191 b. r. b.: *F. 22.*
N°. 1192 b. l. b.: *F. 89.*
N°. 1193 b. l. b.: *F. 221.*
N°. 1194 b. l. b.: *F. 145.*
N°. 1195 b. l. b.: *F. 261.*

199

Symon Jansz Hartevelt, Waar-agtig Relaas Van de Overkomst van zyn Majesteyt William de Derde.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, 1691. 4°.

Hierin 2 prenten door Jan Luyken.

1196 *1.* Vignet op den gedrukten titel.
De Koning, met eenige heeren van zijn gevolg staande in eene zesriems roeiboot, nadert tusschen de ijsschotsen dóór bij schemerdonker de Hollandsche kust. Hij wordt aangesproken door den huisman Jilles, die te paard door het ondiepe water komt aanrijden. Op den achtergrond links een huis op de duinen en de postillon, wiens paard de Koning daarna besteeg; rechts twee sloepen met het gevolg en geheel in de verte de vloot.
Van achteren bedrukt. — H. 69, B. 117 mm.

1197 *2.* i. r. b.: *Fol. 18.* — In de door randlijnen omgeven bovenmarge: *D'Inhaling van zyn Koninklyke Maiesteyt van Groot Brittanie, Willem de III. binnen 's Gravenhage den 5 Februari 1691 gedaan.* Voorstelling van den stoet, zich door twee eerepoorten over het Buitenhof bewegende naar de groote poort, opgericht vóór den toegang tot het Stadhouderlijk Kwartier. In de zeer breede door randlijnen omgeven marge de verklaring in twee kolommen van de op de prent voorkomende aanwijzingen N°. *1—12.*
o. r. o.: *I. Luiken* — H. 177, met de marges 305, B. 283 mm.

2de Staat in *Sylvius, Leven van Willem III. 1694.* Aldaar zijn de beide marges afgesneden, b. r. b.: *Vierde Deel. Fol. 23* Hetzelfde opschrift is thans aangebracht op twee regels in het midden van de lucht en aan weerszijden daarvan eene kolom met de verklaring der aanwijzingen.

200

P. I. L. B. C., Goddelyke Liefde-vlammen, Van een.... Ziele.... t'Amsteldam, By Joannes Boekholt, Boekverkoper in de Gapersteeg, op 't Rokin. 1691. 3 Dln. 1 Bd. 8°.

Bovenstaande letters moeten als schrijvers aanduiden Jan Luyken en C. P. Biens. De drie deelen zijn gedrukt met doorloopende pagineering; de 50 daarin voorkomende in den tekst gedrukte prentjes zijn

reeds gebruikt in: *Pia Desideria* door den Jezuïet *Herman Hugo, Antwerpen, 1629.*

Vóór elk Deel eene titelprent door Jan Luyken. — H. 128, B. 80 mm.

DEEL I.

98 *1.* Titelprent.

Een knielende man, naar rechts gekeerd, biedt als offer een doorboord, brandend hart aan; op den voorgrond een watervat met roede en bloemkrans, op den achtergrond rechts een hert, drinkende aan eene fontein. In de wolken verscheidene engeltjes, waarvan één rechts met een orgel, een ander links met lauwerkrans en palmtak, terwijl bovenaan een vijftal een velum vasthouden, waarop: *Goddelyke Liefde-Vlammen door 50 Sinne-Beelden Afgebeeld. Jn 3 Deelen.* — i. d. m.: *t'Amsterdam by Ioannes Boekholt. 1691.*

DEEL II.

99 *2.* pag. 65. Titelprent.

Rechts staat eene vrouw in aanbiddende houding; achter haar een ooievaar, vóór haar eene schaal op drievoet, waarin een brandend hart wordt geofferd. In de wolken, waaruit hemelsch licht nederdaalt, negen engeltjes en cherubijnen. Beneden naast den drievoet zitten twee engeltjes, het eene met eene harp, het andere met een geopend boek. Onder hen op de voorzijde van een steen: *De Dankofferhande Eens Geheiligde Ziele.*

DEEL III.

00 *3.* pag. 129. Titelprent.

Links staat eene vrouw vóór een omkranst altaar, waarop een hart wordt verbrand in den gloed, welke wordt aangeblazen door een engeltje uit de wolken. Nog een tiental bevindt zich daarbij of aan de rechterzijde boven. De rechter benedenhoek wordt ingenomen door zeven engeltjes, waarvan één het altaar versiert, een ander bloemen strooit en een derde op een rechtopgehouden bord schrijft: *De Brandofferhande Eens Liefrijke Ziele.*

De prenten zijn weder zonder verandering gebruikt in de uitgave van 1711 *t' Amsterdam By de Wed: van Gysbert de Groot, Boek-verkoopster op de Nieuwe-Dijk, op de hoek van de Engelse Steeg, in de Groote Bybel.*

N°. 1198, dat in de eerste uitgave van achteren onbedrukt is, is thans bedrukt met de *Verklaring,* welke eerst op een afzonderlijk blad geplaatst was. Van het adres i. d. m. zijn de drie laatste woorden uitgeslepen en vervangen door: *De Wed: Gisbert de Groot. 1711.*

In de uitgave: *Amsterdam by Philip Verbeek en Jacobus Verheyden, 1715,* en in die *bij de Verheydens,* aldaar 1736, komen de prenten voor in copiën van de tegenzijde door G. Lambrechts en door dezen beteekend.

201

Johannes Molinaeus, De Ware Wysheit die van boven is.... Te Rotterdam, by Barent Bos, 1691. 12°.

1201 Titelprent.

Links zit de Ware Wijsheid als eene vrouw, boven wier hoofd twee zwevende engeltjes een lauwerkrans houden; zij vertreedt den Twist en den Nijd en onderwijst uit een op hare knieën liggend boek drie vrouwen, die zich tegenover haar bevinden en waarvan de voorste het aangezicht wascht. Naast den hoofdpersoon staat rechts de Vrede, eene vrouw met palmtak en hoorn des overvloeds, en op den achtergrond de Liefde, die eene schaal met eene kruik en met vruchten op het hoofd draagt. Op een velum: *De Ware Wysheit Die van boven is, door J: Molinaeus.* — i. d. m.: *te Rotterdam Bij Barent Bos.*

o. r. o.: *I. Luiken.* — H. 105, B. 63 mm.

202

W[m] Sewel, A new Dictionary English and Dutch.... Nieuw Woordenboek Der Engelsche en Nederduytsche Taale.... t' Amsterdam, By de Weduwe van Steven Swart, Boekverkoopster in de Beurs-straat in de Gekroonde Bybel 1691. 4°.

1202 Titelprent.

In eene bibliotheek zit links een geleerde in kamerjapon aan zijne schrijftafel en houdt even op te schrijven, om een grooten foliant na te slaan, die naast hem op een lezenaar ligt. Achter hem twee jonge mannen in gesprek; door het open venster een stadsgezicht. Op een velum: *W[m] Sewels* en daaronder in twee kolommen: *English and Low-Dutch Dictionary.* en *Neder-Duytsch en Engelsch Woordenboek* — i. d. m.: *'t Amsterdam by de Weduwe, van Steven Swart. 1691.*

o. r. o.: *I. Luiken.* — H. 167, B. 139 mm.

De volgende uitgave van 1708 bij dezelfde heeft eene andere titelprent.

203

D. vander Sterre, Zeer Aanmerkelijke Reysen Gedaan door Jan Erasmus Reining.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement in de History-Schryver. 1691. 4°.

Hierin 1 prent door Jan Luyken en 1 door Casper Luyken, waarvan de laatste nieuw.

03 *1.* Titelprent.
Scheepsstrijd tusschen twee schepen van zeer ongelijke grootte, op den achtergrond links nog twee schepen.

Daaronder door eene randlijn gescheiden, twee kleine afbeeldingen naast elkaar, onderling afgescheiden door eene 2 mm. breede marge: links het bijeenbrengen van buit na het in brand steken van eene plaats, rechts de landing van troepen uit een schip tot den aanval op een kasteel.

Op een velum: *Zeer Aenmerkelyke Reysen van Ian Erasmus Reyning Door verscheyde Gewesten des Werelts.*

o. r. o.: *C. Luyken* (dooreen) *f* — H. 164, B. 125 mm.

2. b. l. b.: *Fol. 91.*

2de Staat van N°. 615. Zes mannen in eene roeischuit.

204

Le Triomphe Royal.... à l'Honneur de Guillaume III, Roy d'Angleterre, Ecosse, France, & Irlande. A la Haye Chez Barent Beek, Marchand de toutes sortes d'Estampes. 8°.

Dit boek, opgedragen aan Koningin Maria, bevat de afbeeldingen en beschrijvingen van de eerepoorten en zinnebeeldige tafereelen, vervaardigd bij gelegenheid van den plechtigen intocht van Willem III te 's Gravenhage, den 5 Februari 1691.

Het bevat 61 prenten naar teekeningen van Romeyn de Hooghe, met volgnummers gemerkt b. r. b., en daaronder 16 door Jan Luyken. — H. 123—126, B. 69—71 mm.

04 *1.* b. r. b.: *Fig. 17.* De vreugde over den vrede: Bacchus heft den beker omhoog; op den voorgrond vier dansende krijgslieden, alleen met hunne schilden bewapend, daarnaast de Parcen; in de wolken de adelaar van Jupiter als begeleider van Cupido, die een krans brengt.

05 *2.* b. r. b.: *Fig: 18.* De noodzakelijkheid om zich ten strijde uit te rusten: eene Amazone zit te midden der wapenen, achter haar een optrekkend leger; achtergrond de zee met eene vloot.

06 *3.* b. r. b.: *Fig: 19.* Slag bij Nieuwpoort: ruitergevecht aan den oever der zee.

07 *4.* b. r. b.: *Fig: 20.* Slag bij Turnhout: ruitergevecht, rechts eene zware rookkolom; op den achtergrond links eene vesting.

08 *5.* b. r. b.: *Fig: 21.* Beleg van 's Hertogenbosch: eene naar links rennende ruiterbende onder de stralen eener schitterende zon; op den voorgrond lijken en wapentuig, op den achtergrond de stad.

09 *6.* b. r. b.: *Fig: 22.* Verovering van Indië: op den voorgrond vier gebonden en geknielde Indiërs, daarachter links een soldaat met eene vlag, rechts een bevelhebber met getrokken zwaard, in het midden een monument, vervaardigd van scheepssnebben, roeispanen enz.; op den achtergrond de zee met schepen.

1210 *7.* b. r. b.: *Fig: 23.* Slag bij Bergen op Zoom: ruiterij in gevecht met voetvolk; op den voorgrond rechts een gedood paard en verscheidene lijken, op den achtergrond links een stompe toren.

1211 *8.* b. r. b.: *Fig: 24.* Beleg van Geertruidenberg: een vluchtend en achtervolgd leger; op den voorgrond verscheidene lijken van menschen en paarden, op den achtergrond de stad aan de overzijde van een breed water.

1212 *9.* b. r. b.: *Fig: 25.* De obelisk ter rechterzijde van de poort; bovenop, het standbeeld van Koningin Maria; op den voorgrond verscheidene wandelaars, waaronder een groetende heer; op den achtergrond huizen.

1213 *10.* b. r. b.: *Fig: 26.* De obelisk aan de andere zijde; bovenop, het standbeeld van Koning Willem III; op den voorgrond verscheidene personen, waaronder een ruiter en een bedelaar zonder beenen; op den achtergrond huizen.

1214 *11.* b. r. b.: *Fig: 27.* Apollo voert een jongeling tot drie vrouwen, die op den voorgrond gezeten zijn bij een laurierboom en voorzien zijn van eene harp, eene globe en een boek als attributen.

1215 *12.* b. r. b.: *Fig: 28.* De Koning gereed den algemeenen vijand te verslaan: bovenop een pedestal Hercules, gereed den onder hem liggenden draak te dooden; aan den voet verscheidene vluchtende krijgslieden; op den achtergrond een vulkaan in werking.

1216 *13.* b. r. b.: *Fig: 29.* Het onderscheiden van vriend en vijand: bovenop een pedestal eene gewapende Amazone, houdende in de linkerhand een groot masker, dat zij wordt ondersteld aan de Menschheid te hebben afgerukt; aan den voet eenige personen, op den achtergrond de zee met schepen.

1217 *14.* b. r. b.: *Fig: 30.* De heerschappij ter zee: Neptunus en Amphitrite in een schelpwagen door twee zeepaarden getrokken; op den achtergrond rechts een rotsboog, links de zon half verborgen door den horizont.

1218 *15.* b. r. b.: *Fig: 31.* Europa in gevaar: eene vrouw met een sluier om het hoofd zit links tegenover een boom en roept om hulp; op den tweeden grond de stier, op den achtergrond links een brandend dorp.

1219 *16.* b. r. b.: *Fig 32.* Slag bij de Boyne: Willem III met zijn gevolg door het water rijdende; op den voorgrond het wegdragen van een gewonde en grenadiers hunne projectielen werpende, op den tweeden grond rechts eene batterij.

De prenten zijn wederom gebruikt in de Hollandsche uitgave van ditzelfde werk, die in 1691, waarschijnlijk tegelijk met de Fransche, ook bij Barent Beeck te 's Gravenhage verscheen onder den titel: *De Konincklycke Triumphe.... ter Eere van Willem de III*, en die opgedragen is aan de Regeering van 's Gravenhage. Hierin heeft ook de titelprent het Fransche opschrift behouden.

De prenten komen alle ten derden male voor in Deel II van: *Histoire de Guillaume III, Amsterdam Chez P. Mortier 1703*, waar het geheele boek: *Le Triomphe Royal* is ingelascht.

De prenten waren 2 aan 2 naast elkaar op ééne koperplaat gegraveerd; bij dit derde gebruik is bij de rechtsche voorstellingen bovenaan de aanwijzing van het Deel, onderaan het volgnummer aangebracht, terwijl de linksche voorstellingen geheel onveranderd bleven. Daardoor heeft in deze uitgave:

N°. 1205 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 18.* o. r. o.: *9.*
N°. 1207 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 20.* i. r. o.: *10.*
N°. 1209 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 22.* i. r. o.: *11.*
N°. 1211 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 24.* o. r. o.: *12.*
N°. 1213 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 26.* o. r. o.: *13.*
N°. 1215 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 28.* o. r. o.: *14.*
N°. 1217 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 30.* o. r. o.: *15.*
N°. 1219 b. r. b.: *Tom. 2. Fig: 32.* o. r. o.: *16.*

205

Laurens Verduc, Het Parische Verband-huis.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement, 1691. 8°.

Hierin 5 prenten door Jan Luyken. — H. 129—130, B. 73—81 mm.

220 *1.* Titelprent.

In eene groote zaal wordt op den voorgrond links aan een patient, die de vuisten samenknijpt om niet te schreeuwen, door twee chirurgen het linkerbeen omzwachteld; achter dezen eene schaal staande op een kolenbekken.

Op den tweeden grond, twee treden hooger, wordt rechts dezelfde kunstbewerking toegepast op den rechterarm van een lijder, waarbij een heer met hoed en mantel toekijkt. Daarachter eene gaanderij, waar een zieke met omzwachteld hoofd door een tweeden persoon wordt gewezen naar een slaapvertrek, dat aldaar door de geopende deur zichtbaar is. Links eene groote glazen kast, waarin een aantal chirurgische instrumenten.

Op den achtergrond in het midden de toegang tot de zaal door een boog, gedeeltelijk gesloten door een gordijn; dat wordt op zijde geschoven, om twee personen binnen te laten, waarvan de voorste op krukken gaat; daardoor wordt het uitzicht geopend op de boomen daarbuiten.

Op een velum: *Het Parische Verband-huis.* — i. d. m.: *t' Amsterdam, By Ian ten Hoorn Boekverkooper 1691.*

221 *2.* b. r. b.: *Pag. 235.* Afbeelding van 8 verbanden boven elkaar met aanwijzingen *A—Z* en *Æ.*

222 *3.* b. r. b.: *Pag. 236.* Afbeelding van 5 verbanden met aanwijzingen *A—T.*

1223 *4.* b. r. b.: *Pag. 237.* Afbeelding van 5 verbanden met aanwijzingen *A—Z.*

1224 *5.* b. r. b.: *Pag. 238.* Afbeelding van 6 verbanden met aanwijzingen *A—N.*

De 2de druk van dit werk verscheen in 1740 te Rotterdam bij Hermanus Kentlink onder den titel: *Het Parysche Verband-huis.... vertaalt door Jan vander Hulst.* Daarin komen de prenten voor in copie van dezelfde zijde.

Bij de titelprent is het opschrift op het velum geheel gelijk aan het origineel; i. d. m.: *T. Rotterdam. by. H. Kentlink Boekverkoper. 1739* De twee treden, die naar het middengedeelte voeren, zijn verminderd tot ééne, de hangende hengsels van het kolenbekken op den voorgrond zijn daardoor in het origineel boven den onderkant van de onderste trede, in de copie erboven. Tusschen de pooten van de schabel op den voorgrond, waarop het gewonde been rust, is op de copie eene ronde doos met instrumenten bijgevoegd. Op het origineel ziet men bij het gordijn drie boomen van verschillende grootte, op de copie twee even groote.

N°. 1221 heeft b. r. b.: *Pag. 175.* — i. l. b.: *I. Tafel.*
N°. 1222 heeft b. r. b.: *Pag. 176.* — i. l. b.: *II. Tafel.*
N°. 1223 heeft b. r. b.: *Pag. 177.* — i. l. b.: *III. Tafel.*
N°. 1224 heeft b. r. b.: *Pag. 178.* — i. l. b.: *IV. Tafel.*

Overigens onderscheiden deze copiën zich van de origineelen, doordat in de laatste de letters der aanwijzingen zijn geplaatst in de gegraveerde slagschaduw der verbanden, terwijl in de copiën op verschillende plaatsen die slagschaduw is ingekort, om voor de letters eene vrije plaats open te houden, met name:

Op N°. 1221 bij *C, K* en *Æ*, onderaan; *G, Q, T* en *Z*, rechts van de verbanden.
Op N°. 1222 bij *P.* onderaan; *S.* en *O.* rechts.
Op N°. 1223 bij *D.* onderaan; *C.* en *I.* rechts.
Op N°. 1224 bij *C.* en *E.* rechts.

206

Beschryving Der Eerpoorten In 's Graavenhaage opgerecht tegen d' overkomst van William den III.... Tot Amsterdam, By Carel Allard, op den Dam, Met Privilegie 1691. folio.

1225 Boven in de lucht links: *Intreede van William de III. Koning van Groot Britanje, in s' Gravenhage, den 5 Februari 1691.* rechts: *Entrée de sa Maj[té] Guillaume 3 Roy de la Grande Britange, dans la Haye, le 5 Fev. 1691.* De stoet, grootendeels gevormd door karossen met zes en vier paarden en door ruiters, beweegt zich in verscheidene bochten over het Buitenhof; op den achtergrond het Stadhouderlijk Kwartier en de daarvóór geplaatste eereboog. — i. r. o.: *Apud Carolum Allard cum Priv. ord. Holl. et Westvrisie.*; iets lager de beteekening. — i. d. m.: de verklaring der

op de prent voorkomende aanduidingen *a—q*, links in het Hollandsch, rechts in het Fransch.

i. r. o.: *I. Luyken*

Het geheel is omgeven door eene lijst met bladversiering. — H. 250, B. 293 mm. gemeten buiten deze lijst.

207

De Zeven vrije Kunsten.

Serie van 8 prenten door Casper Luyken, afzonderlijk uitgegeven. Zij zijn voorzien van volgnummers en van eene geëtste aanduiding i. d. m. H. 157—159, B. 133—137 mm.

226 *1.* Titelprent.

Minerva steunende op een pedestal en aan de voorzijde daarvan het opschrift ontblootende: *Septem Artes liberales.* omgeven door een lauwerkrans. Achter haar zweeft de Faam, op de bazuin blazende, naast haar op den voorgrond links staat bij haar Medusaschild een engeltje met hare lans. Rondom het pedestal en achter Minerva zeven engeltjes, sommige met attributen van passer, boeken, viool, enz.

Onder dit laatste instrument een papier, waarop: *C L* (dooreengestrengeld). — i. d. m.: *Casper Luiken, invenid. fecit et excudit. Anno 1691.*

227 *2.* o. r. o.: *1* — i. d. m.: *Grammatica.* In eene voorhal staat eene vrouw met schrijftafel en stift in de hand; achter haar een bejaard man, rondom haar vijf kinderen bezig met schrijven. Achtergrond rechts een zuilengang en een standbeeld.

228 *3.* o. r. o.: *2* — i. d. m.: *Dialectica.* Mercurius nederdalende in eene wolk, doet eene mededeeling aan eene vrouw, die rechts gezeten zich naar hem keert; achter hen een zwevend engeltje blazende op twee fluiten. Rechts op den voorgrond eene sfinx en verder achterwaarts eene vrouw aan eene tafel gezeten, eene gebeeldhouwde vaas, het standbeeld van een bejaard man, en een gebouw. Links op den voorgrond een boom met klimop begroeid en op den achtergrond verscheidene gebouwen.

229 *4.* o. r. o.: *3* — i. d. m.: *Retorica.* Apollo, nederdalende in eene wolk, houdt aan eene links gezeten vrouw een geopend boek voor; rondom hem drie zwevende engeltjes, waarvan één de harp vasthoudt en het tweede een lauwerkrans boven Apollo's hoofd houdt en tevens eene tuba omhoogheft. Op den voorgrond rechts een altaar, links eene tafel met eenige boeken, daarachter eene buste tusschen twee kolommen en onder een gordijn.

Onder de tafel een boek, waarop: *C L.* (dooreengestrengeld).

230 *5.* i. d. m.: *Musica. 4.* — Eene vrouw bespeelt de harp en ziet in een muziekboek, dat naast eene luit zich op de tafel vóór haar bevindt. Achter haar links eene luisterende vrouw en eene gebeeldhouwde vaas op een muur, daarachter een tempel en boomen. Op den voorgrond rechts een knielend engeltje.

*1231 *6.* i. d. m.: *Arithmetica.* ↳ (omverliggende). Twee personen, de voorste bijna geheel naakt, de andere met een lang gewaad, beschouwen een bord, waarop cijfers en wiskunstige figuren en dat hun wordt voorgehouden door Minerva, die boven links op eene wolk zit, terwijl twee zwevende engeltjes het bord van onderen steunen. Achteraan rechts een portiek.

*1232 *7.* o. r. o.: *6* — i. d. m.: *Geometria.* Eene staande vrouw, in de rechterhand een passer, onder den linkerarm eene plank en een boek, benevens eene liniaal; achter haar nog een persoon. Beide zien om naar eene ontrolde landkaart, welke hun rechts wordt voorgehouden door vier zwevende engeltjes. Links beneden twee kinderen bezig met een meetwerktuig; achter hen een zuilengang.

i. r. o.: *C L* (dooreen).

*1233 *8.* o. r. o.: *7* — i. d. m.: *Astronomia.* — Drie vrouwen staan links bij eene tafel, de voorste maakt met een passer eene opmeting op eene kaart, de tweede neemt de zonnehoogte op met den Jacobsstaf, de derde is verdiept in de beschouwing eener vóór haar staande sfeer. Op den voorgrond rechts twee knielende kinderen in beschouwing van een vóór hen liggend papier met figuren, naast hen eene globe; achter hen een versierd altaar. Achtergrond links twee zuilen op een pedestal met een medaillon versierd, rechts een zuilengang achter een gordijn.

o. i. h. m. op den band van een boek: *C L* (dooreen).

208

De Vier Jaargetyden.

Serie van 4 prenten door Casper Luyken, afzonderlijk uitgegeven. — i. d. m. een vierregelig Fransch gedicht in twee kolommen en daaronder: *Se vent dans le kalverstraat a lôuale de france,* op N°. *1234 en *1237 voluit, op N°. *1235 en *1236 zonder de twee laatste woorden.

o. l. o.: *C Luijken invenit et f.*, voluit of eenigszins afgekort. — H. 217—220, B. 173—176 mm.

*1234 *1.* i. d. m.: *Le Printemps.* — Gedicht: *C'est par moy que tout renouvelle* enz. Eene jonge vrouw zit onder een zwaren boom, rondom haar zes engeltjes, die bloemen aanbrengen. Links op den voorgrond eene versierde vaas met bloemen, daarachter een monument met basreliefs versierd; rechts op den achtergrond een heuvelachtig landschap met eene rivier, waarover een versterkte brug.

*1235 *2.* i. d. m.: *L'esté.* — Gedicht: *De mes dons pretieux la nature feconde* enz. Eene jonge vrouw met een sikkel in de linkerhand en eene korenschoof in dien arm. Naast haar rechts twee kinderen bezig met schoven binden, achter deze eene groote versierde vaas op pedestal en nog meer achterwaarts boomen en een monument met basrelief. Links op den voorgrond allerlei groenten en vruchten: kool, appelen, rapen, wortelen; op den tweeden grond eene zeis en een ploeg; op den achtergrond een korenveld, afgesloten door een berg, aan welks voet eene versterkte plaats ligt met muren en torens.

LE PRINTEMPS.

Cést par moy que tout renouvelle
Mille fleurs a mon gré paroissent tour a tour.

Est il vne saison plus belle
Que la saison ou regnent les Amours.

Se vent dans le Kalverstraat a l'ouale de france.

SPER LUYKEN 1691. N° 1234.

6 *3.* i. d. m.: *L'Automne.* — Gedicht: *Des plus foibles humains s'anime le courage* enz. Eene staande jonge vrouw houdt in de linkerhand een druiventros en grijpt met de andere naar dezelfde vruchten, welke geslingerd zijn om eene groote, rijk versierde kan, die op een pedestal op den voorgrond links staat. Rondom haar vier kinderen met druiven; achtergrond links een gedraaide kolom en een versierde muur, rechts onder een latwerk en de takken van een boom doorgezien, een bergachtig landschap.

7 *4.* i. d. m.: *L'Hyver.* — Gedicht: *Pandant que mes frimats exercent leurs rigeurs* enz. Een naakte, bejaarde man zit in elkaar gekromd, vóór hem een pot met een brandend kolenvuur; rondom hem vier zwevende engeltjes, die trachten hem met een groot kleed te beschutten. Op den voorgrond rechts talhouten en eene rots, daarachter bladerlooze boomen; achtergrond links een besneeuwde berg.

Volgens de behandeling zijn deze prenten ongeveer 1691 vervaardigd.

209

De Vier Elementen.

Serie van 4 prenten door Casper Luyken, afzonderlijk uitgegeven. Zij zijn voorzien van eene breede marge, als voor een onderschrift bestemd doch dat is nimmer aangebracht. — H. 207—213, B. 163—172 mm.

8 *1.* De Lucht. Mercurius, met een geldbuidel in de hand, en de bazuinblazende Faam vliegen boven eene kalme zee door de wolken; achter hen twee engeltjes, i. r. b. de stralende zon.
o. l. o.: *C L* — Onder aan de marge rechts: *I. Bormeester Excu. 1.*

9 *2.* De Aarde. Een naakte, naar rechts gewende man houdt in de eene hand eene tamboerijn en biedt met de andere een tros druiven aan een kind naast hem; daarachter rechts een tweede, kruipend kind, en op den achtergrond een offer door een satyr gebracht. Links een gebouw en een boom, van boven verborgen door een daarvóór hangend gordijn. Op den voorgrond eene spade, een hoorn des overvloeds, eene kruik en een schotel.
o. l. o.: *C Luyken f*

0 *3.* Het Water. Twee naakte mannen zittende bij eene fontein, een hunner met één been in het water. Achter hen rechts rotsen, een boomstam en een met figuren versierd monument; links eene kalme zee met een drietal schepen, en daarboven een regenboog.
o. l. o.: *C Luyken in et f*

.1 *4.* Het Vuur. Rechts zit Mars, in de rechterhand een brandende toorts, in de linker een bijl; nevens hem een wolf; achter hem eene vrouw en op eene wolk twee Amors die hem zwaard, schild en bliksem brengen; op den achtergrond links eene brandende stad.
o. l. o.: *C Luyken in et f*

Volgens de behandeling zijn deze prenten ongeveer 1691 vervaardigd.

210

Bekendmaking van een nieuwen Watermolen.

*1242 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Twee voorstellingen naast elkaar, door eene 5 mm. breede marge gescheiden.

Links de watermolen met het uitzicht op den polder, op den voorgrond het over den dijk opgeworpen water; op den tweeden grond links twee personen in gesprek over den molen, rechts eene sloot met eenden en daarachter een dorp met stompen kerktoren.

Rechts dezelfde molen met het uitzicht naar de buitenzijde; op den voorgrond rechts twee personen in gesprek, links het opzuigen van water uit den polder; op den achtergrond links de rivier, waarin gespuid wordt en daarachter een dorp met spitsen kerktoren.

o. l. o.: *C Luyken delinavit et f*

Onder de prent eene zeer breede marge, ingenomen door het grootste gedeelte van twee mededeelingen in drukletters: links: *Bekentmakinge* en daaronder eene 13 regels lange kennisgeving, dat aan den Schinkel te zien is een nieuwe Watermolen, die bij gelijke grootte viermaal meer water oppompt dan de gewoonlijk gebruikte, en waarover eventueele koopers zich konden vervoegen op den Nieuwendijk te Amsterdam in het Groot Keysers-hof. Rechts onder het hoofd: *Avertissement* de vertaling in het Fransch op 14 regels.

Elke afbeelding H. 130, B. 168—169 mm.; met inbegrip der marge H. 236, B. 391 mm.

Volgens de bewerking ongeveer 1691 vervaardigd.

211

Zinnebeeldige Voorstelling.

*1243 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Twee vrouwen, de eene links staande met een geopend boek in de rechterhand, de andere zittende en naar de eerste opziende, terwijl zij den inhoud van eene schaal uitgiet over een rijkgebeeldhouwd altaar, waarop reukwerk brandt. Achter haar zweven een groote engel met een lauwerkrans in de hand en twee kleine, waarvan één eene toorts draagt. Nog meer achterwaarts eene afgeknotte piramide, omgeven door boomen en versierd met een medaillon; dit laatste vertoont in een rand van lauwerbladeren eene vrouw, staande naast een brandend altaar, die iets toereikt aan eenige begeerig daarnaar grijpende menschen. Op den achtergrond links een brug over eene beek en daarachter een huis versierd met kolommen, eene balustrade bovenop, en beelden. Op den voorgrond links twee zittende engeltjes, waarvan één een boek opent, dat gedeeltelijk bedekt het opschrift op een op den grond liggend papier: *CL* (dooreengestrengeld) *in et fesit.* — H. 374, B. 279 mm.

Volgens de behandeling ongeveer 1691 vervaardigd.

212

Servius Tullius, Koning van Rome, vermoord.

44 Afzonderlijk uitgegeven prent.

Koning Servius Tullius bij den ingang van een tempel, tusschen twee kolommen, aangegrepen door zijn schoonzoon Tarquinius Superbus, om hem van de trappen te werpen. Rondom hen een aantal krijgslieden en andere personen, die vol ontzetting de worsteling aanzien. Op den achtergrond rechts nog twee gebouwen met kolommen versierd en daarachter boomen. — i. d. m.: *Interitus. Servii Tullii.*

o. r. o.: *Casper, Luiken, invenit, fecit et excudit* — H. 275, B. 381 mm.

Volgens de bewerking ongeveer 1691 vervaardigd.

1692

213

P. J. Beronicius, Boeren- en Overheids Stryd, ofte het innemen van Middelburg .... vertaalt door P. Rabus. De tweede druk .... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't Oude Heere-Logement, in de Histori-Schryver. 1692. 8°.

Hierin 4 prenten door Casper Luyken. — H. 124—125, B. 78—79 mm.

45 *1.* b. r. b.: *Fol: 63.* — Aanval der boeren op de Stadspoort, die met bijlslagen wordt geopend. Op den voorgrond rechts een man, die zijn geweer aanlegt en een hond; op den achtergrond rechts de stadsmuren en de daarvóór verzamelde bende. — i. d. m.: *Als 't driestig onverstand den toom viert aan 't geweld, Dan word de vaste band des eendrachts licht ontstelt.*

i. r. o.: *C L.*

46 *2.* b. r. b.: *Fol: 75* — Aanval op het huis van den Secretaris Van den Brande door de boeren, gewapend met mestvorken en stokken, terwijl de dienstbode de deur half opent. — i. d. m.: *Een kleine hoop van boeren Zet Middelburg in roeren.*

o. l. o.: *C Luyken in et f.*

47 *3.* b. r. b.: *Fol: 83.* — De Secretaris Van den Brande door de boeren mishandeld in het Stadhuis. Hij ligt rechts op den voorgrond ter aarde, omringd door de hem bedreigende aanvallers. — i. d. m.: *Hoe deerlyk is hy in het naauw, Die in de handen raakt van t graauw:*

o. r. o.: *C L*

48 *4.* b. r. b.: *Fol: 113.* — De Heer Nicolaas Reigersberge op straat door de boeren aangevallen. Hij staat te midden zijner aanvallers, die hem slaan, schoppen, den hoed afwerpen enz. Achtergrond huizen. — i. d. m.: *Hy wacht ontydig derenis, Die in Ian hagels handen is.*

o. l. o.: *C Luyken in et f.*

De 1[ste] druk is van 1672 en zonder prenten. De 3[de] is van 1702 bij Jan ten Hoorn, de 4[de] van 1716 bij Nicolaas ten Hoorn over 't Oude Heerelogement; de prenten komen daarin onveranderd voor.

2[de] Staat.

Zij zijn nogmaals gebruikt in het *Kort verhaal van de plunderingen der pagters. Amsterdam, 1748;* aldaar is de pagineering van alle, en het onderschrift van N°. 1245 uitgeslepen en is dit vervangen bij

N°. 1245 i. d. m.: *De Historie der plunderinge.*
N°. 1246 b. r. b.: *fol. 2.*
N°. 1247 b. r. b.: *fol. 14.*
N°. 1248 b. r. b.: *fol. 79.*

214

Samuel Bochartus, Opera Omnia.... Editio tertia.... Lvgdvni Batavorvm, Apud Cornelium Boutesteyn, & Jordanum Luchtmans. Trajecti ad Rhenvm, Apud Guilielmum vande Water, MDCLXXXXII. 2 dln. folio.

Hierin 13 kaarten met vignetten door Jan Luyken. De kaarten zelve zijn

H. 364,	B. 331 mm.:	N°. 1255.
H. 328,	B. 212 mm.:	N°. 1257.
H. 308—323,	B. 400 mm.:	N°. 1250, 1253, 1258.
H. 263—293,	B. 189—194 mm.:	N°. 1249, 1251, 1252, 1254, 1256, 1259, 1260, 1261.

Deel I.

Dissertatio de Paradiso terrestri.

1249 *1.* i. r. b.: *in vitu Pag: 9.* — i. l. o.: Vignet. Groote steen, waarachter boomen; rechts eene slang met een appel in den bek, links twee angstig daarnaar ziende mannen; op de voorzijde: *Edenis Seu Paradisi Terrestris Situs.*

Geographia Sacra.

1250 *2.* b. r. b.: *Pag: 1.* — i. l. o.: Vignet. Groote steen, waarbovenop eene sfinx; rechts op den achtergrond eene pyramide, op den voorgrond een leeuwenpaar met welpen; links twee Oosterlingen te voet en één te paard in aanvallende houding tegenover deze dieren; op de voorzijde: *Descriptio Terrarum in quasdispersi sunt Structores Turris Babel,*

1251 *3.* b. r. b.: *Pag: 73.* — Links i. h. m.: Vignet. De Tijd en een engeltje ontrollen een papier, waarop: *Syria et Aegypti Delta*

1252 *4.* b. r. b.: *Pag. 77.* — Boven i. h. m.: Vignet. Groote steen; rechts vier mannen bezig goederen op te stapelen, links een kameel met twee begeleiders; op de voorzijde: *Mesopotamia Cum Parte Babyloniae.*

Geographiae Sacrae Pars Posterior.

1253 *5.* b. r. b.: *Pag: 346.* — i. r. b.: Vignet. Groote steen, waarbovenop een zittende en staande Oosterling; rechts een zittende Indiaan met een tijger

naast zich en daarachter een neger met een olifant; links een Romein, de fasces in de hand en de wapenrusting aan zijne voeten, achter hem een kameel. Op den voorgrond een krokodil. Op de voorzijde van den steen: *Tabula Vniversalis Locorum, quae Phoenicum Navigationibvs Maxime frequentata Sunt a Taprobana Thulen usque.*

4 *6.* b. r. b.: *Pag: 353.* — Boven i. h. m.: Klein vignet. Een ruiter en een voetganger naast zijn beladen ezel. Onder i. h. m.: Klein vignet. Eene galei. — i. l. b.: *Cilicia et Cyprus*

5 *7.* b. r. b.: *Pag: 362.* — Rechts i. h. m.: Vignet. Steen, waarbovenop eene omkranste buste en eene rookende offerschaal; rechts een altaar, dat door twee knielende kinderen wordt beschouwd, links een staande priester bezig met eene stift te schrijven. Op de voorzijde van den steen: *Aegaei Maris Insulae Cum parte aliquâ Graeciae & Asiae Minoris*

6 *8.* b. r. b.: *Pag: 373.* — Twee kaarten van het eiland Cos, omgeven door twee kleine vignetten van schepen, en van het eiland Chios, met klein vignet van een schip.

7 *9.* i. r. b.: *Pag: 461.* — Rechts i. h. m.: Vignet. Eene Faam, in de eene hand de bazuin vasthoudende, in de andere een papier, waarop: *Italiae Pars cvm vicinis hinc inde insvlis et Africae parte opposita*

8 *10.* b. r. b.: *Pag: 506.* — i. l. o.: Vignet. Groote steen in het water, waarbovenop een stormblazend cherubijntje en eene vrouw, die uit eene bazuin vlammen blaast; rechts een zeegod op een zeepaard, links een Triton, water spuitende uit een kinkhoorn. Op de voorzijde van den steen: *Sicilia Insvla,* en daaronder in Hebreeuwsche karakters: *Gesirat Sigulia* (Eiland Sicilië).

9 *11.* b. r. b.: *Pag: 597.* — Rechts i. h. m.: Vignet. Op de wolken een engeltje, naast hetwelk eenige geopende rollen liggen en dat wijst op een opgespannen opschrift: *Baeticae Partis Vberior Descriptio.*

0 *12.* b. r. b.: *Pag: 618.* — Rechts i. h. m.: Vignet. Groote steen, waarbovenop een arend; rechts drie Oosterlingen in gesprek, daarachter een palmboom en een hert, op den voorgrond een leeuw en een luipaard; links twee kameelen met hun geleider. Op de voorzijde: *Hispania et Africae Pars Occidentalis*

1 *13.* b. r. b.: *Pag: 693.* — Beneden over de volle breedte: Vignet. Groote steen, waarbovenop verscheidene doozen en kistjes; rechts een staande Indiaan met allerlei vaatwerk naast zich, links een Oosterling in eene sloep, onderhandelende met twee Indianen over den inhoud van een kistje; op den voorgrond twee olifantstanden. Op de voorzijde: *Taprobanae Insvlae Descriptio ex Ptol. Incolae eidem Salae Hippuros id est Ophir portus de quo Plinius et Solinus Vbifuerit ignoramus.*

De kaarten komen geheel onveranderd voor in de latere uitgaven van 1707 en 1712, welke beide op den gedrukten titel *Editio quarta* hebben. Zij verschillen overigens alleen door het veranderde jaartal, terwijl in de uitgaven van 1712 de vóórnaam van den uitgever *Jordanum Luchtmans* is vervangen door *Samuelem Luchtmans.*

215

Robert Knox, t' Eyland Ceylon In sijn binnenste, of 't Koningrijck Candy . . . . Vertaeld door S. de Vries . . . . Tot Utrecht, By Wilhelm Broedelet, Boeckverkoper MDCXCII. 4°.

Hierin 14 prenten door Jan Luyken.
H. 282, B. 369 mm.: N°. 1263.
H. 162, B. 126 mm.: N°. 1262.
H. 152—155, B. 120—122 mm.: N°. 1266, 1269, 1274, 1275.
H. 74—76, B. 120—122 mm.: N°. 1264, 1265, 1267, 1268, 1270—1273.

1262 *1.* Titelprent.
In eene zaal, met zuilen en gordijnen versierd, zit de Koning aan eene kleine tafel te eten. Op den voorgrond een aantal schotels en kannen met spijzen, waarvan met een grooten lepel opgeschept wordt door een der drie hovelingen, die zich links bevinden en die alle het benedengedeelte van het gelaat door een doek verborgen houden. Rechts twee priesters met palmwaaiers in de hand, waarvan de voorste den Koning een geopend boek aanbiedt, waarin staat: *R. Knox Binnelants Ceylon.* Op den achtergrond twee hovelingen en een dienaar, die een nieuwen schotel binnenbrengt. — i. d. m.: *Tot Vytrecht, Gedrukt by Wilhelm Broedelet Boekverkooper.*

1263 *2.* pag. 1. Kaart van Ceylon. — i. l. b.: Vignet. Groote steen. Rechts een edelman met een kornak op een olifant, naast hem twee gewapende begeleiders; links een staande en een zittende Cingalees, nevens hen een rund, een palmboom en twee olifantstanden. Op de voorzijde: *Het Coninkryk Conde Uda of Ceylon in syn Binnenste naukeurigh verbeelt door R. Knox. Engelsman.*
i. r. o.: Vignet. Een Europeaan doet eene opmeting met een passer, waarbij een Cingalees toeziet; beiden tot aan het midden voorgesteld.

2de Staat in Deel III van: *Hadrianus Relandus, Dissertationes Miscellaneae, 1708.* Aldaar is aangebracht b. l. b.: *Pag: 86 Pars 3^a^*, en het opschrift van het vignet i. l. b. uitgeslepen en vervangen door: *Insula Selan vulgo Ceylon Indis.*

1264 *3.* b. r. b.: *Pag. 13.* — i. d. m.: *Manier van 't veld te Ploegen. Pag. 13.* Ploeg met twee buffels.

1265 *4.* Op dezelfde plaat als N°. 1264. — i. d. m.: *Manier van Dorschen by de Cingulaien gebruykelyk. Pag. 15. Gebruyck des Talipots-blad. Pag. 20* Links drie runderen gejaagd door een Cingalees over de afgesneden korenhalmen, die door twee anderen in een kring worden uitgespreid. Rechts een Cingalees met een reusachtig blad ter bedekking op het hoofd.

1266 *5.* b. r. b.: *Pag. 31.* — i. d. m.: *Reghts-pleging door een Eliphant. Pag. 31 Andere Straffen der Misdaedige. Pag. 56.* Op den voorgrond een olifant, met den kornak op zijn nek, die een ter aarde liggenden misdadiger vertrapt en met zijne slurf in stukken scheurt. Rechts een veroordeelde

aan een paal gebonden, wachtende op hetzelfde lot; daarachter drie toeschouwers en een tweede olifant. Links een geëmpaleerd persoon, op wiens vleesch de honden en de roofvogels azen, en een boom, waaraan de gedeelten van een gevierendeelden misdadiger zijn gehangen; verder verscheidene toeschouwers.

1267 *6.* b. r. b.: *Pag. 35.* — i. d. m.: *Een Rillow. Een Wanderow.* Afbeelding van twee apen.

1268 *7.* Op dezelfde plaat als N°. 1267. — i. d. m.: *Manier van Visch-vanghst. Pag. 39.* Cingaleezen staande in een ondiep water en visch vangende met van onderen zeer wijde, trechtervormige korven.

1269 *8.* b. r. b.: *Pag. 46.* — i. d. m.: *Rajah Singah, of de Koningh van Ceylon.* Rechts staat de Koning in zijn bizonder gewaad onder eene portiek vóór zijn paleis; vóór hem een aantal nederknielende edelen. Op den achtergrond een gebouw en een uitgebreid vergezicht.

1270 *9.* b. r. b.: *Pag. 109.* — i. d. m.: *Tirinanx of de Voornaamste harer Priesteren.* Op een plein, door huizen omringd, nadert een Cingalees in smeekende houding den priester, die een palmwaaier in de hand houdt.

1271 *10.* Op dezelfde plaat als N°. 1270. — i. d. m.: *Een Vaddak of Wilde Cingulay. Pag. 91.* Een bijna naakt man knielt onder een boom en richt zijn pijl op een hem naderenden tijger.

1272 *11.* b. r. b.: *Pag. 132.* — i. d. m.: *Cingulaische Edele Vrouw. en Edelman in syn Beste Kleedingh.* Twee personen staande in een landschap, rechts een kind en een palmboom.

1273 *12.* Op dezelfde plaat als N°. 1272. — i. d. m.: *Manier van Eeten en Drincken. Pag. 109.* (fout voor *129.*) Op eene mat onder een palmboom zit een edelman met een kind op den schoot en giet zich een straal vocht in den mond uit eene kan met lange tuit. Vóór hem staat de vrouw met eene pan met rijst en een lepel.

1274 *13.* b. r. b.: *Pag. 155.* — i. d. m.: *Manier van Arrest, om Gelt boeten in te vorderen.* Links op den voorgrond een ontkleed nedergehurkt persoon, op wiens rug een zwaar rotsblok is gelegd; nevens hem staat zijn bewaker en liggen op den grond de hem afgenomen kleederen. Rechts op den tweeden grond een persoon omringd door verscheidene vervolgers, die hem met doorntakken tegen de beenen slaan.

1275 *14.* b. r. b.: *Pag. 174.* — i. d. m.: *Verbrandingh der Lycken.* Links het lijk op een brandstapel onder een versierd rieten baldakijn, rechts een aantal toeschouwers.

In 1693 verscheen eene Fransche uitgave van dit werk te Amsterdam bij Paul Marret in 2 deelen 8°, onder den titel: *Relation ou voyage de l'isle de Ceylan.... Par Robert Knox,* met prenten door J. van Vianen, waarvan de voorstellingen zijn ontleend aan die door J. Luyken, doch in veel grooter beelden dan op de origineele. Zij zijn echter zóó gewijzigd, dat ze niet als copiën kunnen aangemerkt worden.

216

Johannes Leusden, Jonas illustratus.... Trajecti ad Rhenum, Apud Franciscum Halma, Academiae Typographum, MDCXCII. 8°.

1276 Titelprent door Jan Luyken.

Links zit Jona onder den wonderboom en ziet het uitgestrekte landschap vóór zich, met Ninive op den achtergrond. Op de voorzijde van den steen, waarop hij zit: *Ionas Illustratus. Auctore Iohanne Leusden*

Onder deze hoofdvoorstelling in een door dubbele randlijnen omgeven gedeelte: Jona door den visch uitgespuwd.

i. d. m.: *Trajecti ad Rhenum Apud Franciscum Halma. Acad. Typogr.* — H. 124, B. 80 mm.

217

Philippus a Limborgh, Historia Inquisitionis.... Amstelodami, Apud Henricum Wetstenium. MDCXCII. folio.

Hierin 6 prenten door Jan Luyken.
H. 224, B. 128—129 mm.: N°. 1278—1280.
H. 154, B. 109—111 mm.: N°. 1281, 1282.
H. 123, B. 235 mm.: N°. 1277.

1277 *1.* b. r. b.: *Pag. 274.* — i. d. m.: *Mensa Inquisitionis.* In eene ruime zaal, aan den muur versierd met een groot kruisbeeld, staat rechts eene lange tafel, met tien zetels daaromheen; acht daarvan zijn ledig, de beide andere worden ingenomen door twee Jezuïeten, die luisteren naar de mededeelingen van den beschuldigde, die op den voorgrond op een bankje gezeten is.

1278 *2.* pag. 275. — i. d. m.: *Vestitus poenitentis qui vocatur Sambenito.* Veroordeelde, in boetgewaad met een groot kruis beschilderd, blootshoofds en barrevoets, in de rechterhand een rozenkrans, in de linker eene niet aangestoken waskaars. Achtergrond een gebouw.

1279 *3.* b. r. b.: *Pag. 369.* — i. d. m.: *Vestitus relapsi vel impoenitentis comburendi qui vocatur Samarra.* Veroordeelde, barrevoets, met een boetekleed en een mijter, beide beschilderd met vlammen en duivels, benevens op het eerste een groot menschenhoofd te midden van vlammen. Achtergrond een gebouw.

1280 *4.* b. r. b.: *Pag. 369.* — i. d. m.: *Vestitus post latam sententiam Poenitentis qui vocatur Fuego revolto.* Veroordeelde, barrevoets, met een boetekleed en mijter, beschilderd met nederwaarts gerichte vlammen, in de rechterhand een rozenkrans, in de linker eene niet aangestoken waskaars. Achtergrond een gebouw.

281 *5.* b. i. h. m.: *Pag. 370.* — o. i. h. m.: *Vexillum Inquisitionis Hispaniae.* Medaillon, waarop een kruis van knoestig hout; rechts daarvan een zwaard, links een olijftak, omgeven door een rand, waarop: *Exurge Domine et judica causam tuam. Psalm. 73.*

282 *6.* Op dezelfde plaat als N°. 1281. — i. d. m.: *Vexillum Inquisitionis Goanae.* Kerkbanier, waarop St. Dominicus met zwaard en olijftak in de hand, en uitkomende boven eene wolk, waar de voorstelling is aangebracht van den gevlekten hond, die met eene fakkel de wereld in brand steekt. Boven het hoofd van den Heilige een lint, waarop: *Misericordia et Justitia.*

218

Thomas Tailor, Christus Revelatus. id est vetus Testamentum expositum .... Franequerae, Ex Officina Leonardi Strik, Bibliopolae MDCXCII 8°.

283 Titelprent door Jan Luyken.

Rechts zit Mozes, met den bloeienden staf op zijne knie, en nevens zich op den voorgrond de Tafelen der Wet, de Ephod en eene brandende lamp; hij wijst met de rechterhand naar een tablet, dat door een Israëliet links boven op een steen rechtop wordt gehouden en waarachter Christus zich vertoont, omgeven door engeltjes en cherubijnen. Dit tablet bevat in vijf rijen boven elkaar 7 voorstellingen en wel van boven af:

Abraham offert Izak, en daarnaast:

David harpspelende.

Het inwendige van den Tabernakel.

Elia's Hemelvaart, en daarnaast:

Elia aan de beek Krith.

Jona door den visch uitgespuwd, geheel gevolgd naar de voorstelling op N°. 1276.

Een vorst, tot wien iemand wordt gebracht. Misschien Salomo en de Koningin van Scheba.

Op de voorzijde van den steen: *Th. Tailorii Christus Revelatvs* — i. d. m.: *Franequerae Apud Leonardum Strickium, MDCXCII.* — H. 131 B. 77 mm.

De prent is geheel onveranderd gebruikt in de volgende uitgave van 1700 bij denzelfden uitgever; alleen is het jaartal i. d. m. uitgeslepen en vervangen door: *A°. MDCC.*

219

Leven en Bedryf Van den vermaarden Zeeheld Cornelis Tromp .... Tot Amsterdam, Gedrukt voor den Autheur; en zijn te bekomen by Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper in de Nes, by de Brakke Grond, in 't Zinnebeeld. En by Jakob van Beverwyk, Boekverkooper tot Haarlem. 1692. 4°.

Hierin 4 prenten door Jan Luyken. Met pagineering b. r. b. — H. 153—160 mm., B. N°. 1284 128, N°. 1285 en 1286 117, N°. 1187 272 mm.

1284 *1.* Titelprent.

Cornelis Tromp, geharnast en met de allonge-pruik op het hoofd, op eene zegekar, bespannen met zeepaarden en begeleid door Tritons. — i. l. o. een Triton met een omlijst paneel, waarop: *Leven en Bedryf van Cornelis Tromp.* Achtergrond een zeeslag.

Omgeven door 2 mm. breede strooken zijn boven de hoofdvoorstelling afgebeeld twee zeegevechten naast elkaar en eronder één zeeslag over de volle breedte.

i. d. m.: *t' Amsterdam Gedrukt voor den Auteur 1692.*

o. r. o.: *I. Luiken.*

1285 *2.* b. r. b.: *Fol. 132.* — i. d. m.: *Tombe van den Admiraal Marten Harpertsz Tromp.*

i. l. o.: *I. L.*

1286 *3.* b. r. b.: *Fol. 476.* — i. d. m.: *Tromp door den Koning van Deenmarken Ridder geslagen.* In eene hal, door zuilen omgeven, knielt de admiraal vóór den koning, die in vol ornaat rechts staat met zijn gevolg; links twee personen met de insignes der Olifantsorde.

i. l. o.: *I. L.*

1287 *4.* b. r. b.: *Fol. 496.* — i. d. m.: *Lykstaatsie van Cornelis Tromp, Lieut. Admiraal Generaal van Holland en West-Vriesland.* De stoet beweegt zich bij sterrenhemel en door toortsen verlicht langs de Nieuwe Heerengracht te Amsterdam naar het jacht, waarmede het lijk naar Delft werd vervoerd.

o. r. o.: *I. Luiken fecit.*

220

Verovering van Groot Waradyn.

1288 Afzonderlijk uitgegeven prent door Jan Luyken. — H. 192, B. 328 mm.

Op den voorgrond rechts wordt aan Generaal Heysler en zijn gevolg, allen te paard, een plan der vesting vertoond; de geheele tweede grond links wordt ingenomen door batterijen, die de aan de overzijde van de Keresch gelegen stad beschieten. Aldaar is achter de hoofdkerk een zware brand ontstaan, terwijl iets meer links eene mijn ontploft. Rechts van de stad een kamp, links een dorp, beide bezet door de Keizerlijke soldaten, terwijl op den achtergrond het Turksche leger de stad verlaat. — b. i. h. m. op eene banderol: *Groot Waradyn.*

Daarbij behoort eene gedrukte verklaring in drie kolommen, waarin een omstandig verhaal wordt gegeven van dit beleg, dat den 5 Juni 1692 met capitulatie eindigde. Verder is aldaar de verklaring der op de prent voorkomende letters *A—K*, terwijl onderaan staat: *Tot Amsterdam, by Aart Dirksz. Oossaan, op den Dam, op de hoek van de Beurs-straat, 1692.*

1693

221

A. Alewyn, Amarillis, Bly-Eindend Treurspel. t'Amsterdam, Voor den Dichter, by de Erfgen: van J. Lescailje op de Middeldam, op de hoek van de Vischmarkt, 1693. 8°.

89 Titelprent door Casper Luyken.

Een altaar in een tempel, daarboven dreigende wolken en bliksem. Rechts staat Nicander, de Hoogepriester, en knielt Myrtil; achter hem zijn dienaar Linco. Links staat Amarillis bij het lijk van den door den bliksem gedooden Damon; op den voorgrond eene schenkkan. Het benedengedeelte wordt ingenomen door eene versierde cartouche, met: *Amarillis. bly-Eindend Treurspel*

o. l. o.: *Luyken f* — H. 131, B. 84 mm.

222

Bernardus de Bout, 't Nieuwe Examen der Chirurgie.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement, 1694. 8°.

90 Titelprent door Jan Luyken.

Aan eene tafel zitten links vier mannen met de hoeden op het hoofd te luisteren naar den vóór hen staanden jongen man, die de hoed onder den arm houdt; meer achterwaarts rechts vijf toehoorders. Op den achtergrond van het vertrek twee kasten, waarbovenop geraamten van menschen en dieren zijn geplaatst; in de kast links een aantal chirurgische instrumenten; tusschen die kasten eene openstaande deur, waardoor men naar buiten ziet. Op een velum: *Examen der Chirurgie.* — i. d. m.: *'t Amsterdam, by Ian ten Hoorn 1693.* — H. 137, B. 86 mm.

De prent is wederom onveranderd gebruikt in den 2[den] druk van 1700 en in den 3[den] druk van 1708, beide bij denzelfden uitgever; in laatstgenoemde is het jaartal i. d. m. veranderd in *1708*. Verder in den 4[den] druk van 1724 te Amsterdam, bij Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement, na vervanging van den vóórnaam *Jan* door *Nic[s]*. en van het oude jaartal door *1724;* en eindelijk in den 5[den] druk te Leiden, bij Johannes van Abkoude, Boekverkoper in de Kloksteeg, 1730. De prent is aldaar zeer sterk opgesneden en heeft i. d. m.: *te Leyden. by Ioh. Van Abkoude 1730.*

223

Casparus Commelin, Beschryvinge van Amsterdam.... t'Amsterdam, Voor Wolfgang, Waasberge, Boom, van

Someren en Goethals. MDCXCIII. 2 dln. met doorloopende pagineering. folio.

Hierin 11 prenten door Jan Luyken, waarvan 10 nieuwe. N°. 1296—1300 zijn in den tekst ingedrukt en van achteren bedrukt.

N°. 1291, H. 234, B. 180 mm.
N°. 1292—1295, H. 63—66, B. 343 mm.
N°. 1296—1300, H. 112—114, B. 146—149 mm.

DEEL I.

1ste Staat.

1291 *1.* pag. 170. — i. d. m.: *out Amsterdam gelyck het geweest is omtrent den Iaere 1300.* en verder de verklaring der nummers *1—35*, die voorkomen op den daarboven geplaatsten plattegrond, half in opstand, van de stad; i. r. o. de Volewijk met de gerichtsplaats.

Boven deze hoofdvoorstelling in een gedeelte, omgeven door eene 3 mm. breede strook, het gezicht op de stad van hetzelfde standpunt uit genomen; b. i. h. m.: *Amsterdam Zoo als het was omtren't Jaer 1300.*

2de Staat in den 2den druk van dit werk in 1726.

Het opschrift van de bovenste voorstelling b. i. h. m. is uitgeslepen en vervangen door een geheel gelijkluidend in boekdruk op de strook tusschen de twee afbeeldingen.

3de Staat in: *Nouvelle Statistique Historique D'Amsterdam ou le guide du voyageur en cette ville. à Amsterdam, Chez E. Maaskamp.* (omstreeks 1800.) 8°.

De Hollandsche opschriften vervangen door Fransche en evenzoo de verklaring der aanwijzingen, zelfs met woordelijke vertaling van de straatnamen.

DEEL II.

1292 *2.* pag. 872. — b. i. h. m.: *Amsterveen.* Dorpsgezicht: rechts de kerk, op den voorgrond runderen, die gemolken worden; in het midden de rijweg, waarop een man met kar en paard; links op den voorgrond drinkend vee.

1293 *3.* Op dezelfde plaat als N°. 1292. — b. i. h. m.: *Slooten.* Rechts op den voorgrond eene boerenhofstede met boomen aan den weg; links de kerk, op den voorgrond twee paarden.

1294 *4.* Op dezelfde plaat als N°. 1292. — b. i. h. m.: *Slooterdyk.* Rechts de kerk en het dorp aan de overzijde der vaart, op den voorgrond eene karos met twee paarden; links in de vaart eene trekschuit.

1295 *5.* Op dezelfde plaat als N°. 1292. — b. i. h. m.: *Osdorp.* Rechts de rijweg, waarop een man in eene sjees; in het midden op den voorgrond een man bezig met baggeren; links drie runderen.

1296 *6.* Op pag. 938 ingedrukt. — Rechts, op een schavot, dat aangebracht is tegen den voorgevel van het oude Stadhuis, zit Jan van Campen met een blikken mijter op het hoofd en wordt hem de tong uitgerukt; beneden op den

Dam vlamt de brandstapel; alles ten aanschouwe van eene groote volksmenigte. 1535.

o. r. o.: *Jan Luiken, jnvenit, et fecit. 1692.*

1297 *7.* Op pag. 944 ingedrukt. — Jacob de Geldersman en Dirk Pietersz. Smuel op den Dam aan ladders gebonden en voorover op den brandstapel geworpen. 1546.

1298 *8.* Op pag. 945 ingedrukt. — Zes mannen en twee vrouwen op den Dam vóór het Stadhuis levend verbrand. 1549.

1299 *9.* Op pag. 1028 ingedrukt. — Pieter Pietersz. Bekjen predikt aan acht personen in eene roeischuit op den Amstel achter den toren Swyght Utrecht. 1568.

1300 *10.* Op pag. 1029 ingedrukt. — Pietersz. Bekjen, met een lotgenoot aan den brandstapel gebonden, wordt van de stoep van de Waag bemoedigd door Willem Jansz. 1569.

11. pag. 1072.
2de Staat van N°. 57. Het verjagen der geestelijkheid in 1578.

De prenten komen geheel onveranderd voor in dat gedeelte van dezen druk, dat verscheen met het adres van de Wed. Aart Dirksz. Oossaan, Boekverkoopster op den Dam. Aldaar staat op den gedrukten titel van Deel I 1694, van Deel II 1693.

De 2de druk is van 1726 te Amsterdam bij Andries van Damme, Johannes Ratelband, de Weduwe A. van Aaltwijk en Hermanus Uytwerf. Daarin komt N°. 1291 in den 2den staat voor, N°. 1292—1295 zeer gesleten en de prent op pag. 1072 in den 4den staat van N°. 57; verder zijn N°. 1296 tot 1300 sterk opgesneden en is daardoor bij N°. 1296 de lucht tot aan het Stadhuis toe geheel bedekt met horizontale lijnen. Bij N°. 1297 is de beul op den voorgrond, bij N°. 1198 de beul en de martelaars, en bij N°. 1300 de martelaar, die naar den brandstapel wordt geleid, krachtig betint, terwijl bij N°. 1299 hetzelfde is gebeurd met den meest rechts zittenden man in de schuit en de linkerzijde van dit vaartuig niet alleen met rechtstandige, maar ook met horizontale lijnen is bedekt.

224

Joannes Duikerius, Voorbeeldzels Der Oude Wyzen.... t'Amsteldam, By Aard Wolsgrein, Boekverkooper, op de hoek van de Blommarkt, agter 't Meisjes Weeshuis. 1693. 8°.

Hierin 24 prenten door Jan Luyken. N°. 1301 van achteren onbedrukt, H. 136, B. 83 mm.; de andere in den tekst ingedrukt en van achteren bedrukt, H. 81—88, B. 69—74 mm.

1301 *1.* Titelprent.

Op een steen zit een Indisch vorst met kroon en schepter, naast hem rechts een slaaf; beide luisteren naar een links staanden wijsgeer, naast

wien een tweede zit te schrijven. Daarachter rechts een kornak op een olifant, en verderaf een gebouw; links twee toehoorders en een palmboom. Boven den vorst vliegt een arend, op den voorgrond bevinden zich een rund, een leeuw, eene slang, een schildpad, een aap, een vos, een wolf en eene muis. Op de voorzijde van den steen: *Voorbeelzels der oude Wyzen* — i. d. m.: *Tot Amsterdam, by Aard Wolsgrein, Boekverkooper. 1693.*

1302 *2.* pag. 31. Een man, door visschers uit het water gered en gezeten aan den voet van een muur, wordt verpletterd door het instorten daarvan.

1303 *3.* pag. 61. Terwijl op den voorgrond een beul gereed is een gevangen barbier te geeselen, wordt de naast hem staande rechter aangesproken door een kluizenaar, die een verder afstaand man aanwijst, als degene, die hem bestolen heeft.

1304 *4.* pag. 114. Twee vogels dragen door de lucht een stok, waaraan eene schildpad zich met den bek vasthield, doch welken zij loslaat bij het uiten van een kreet van zelfvoldaanheid.

1305 *5.* pag. 128. In een slaapvertrek houden vijf dienstmaagden zich bezig met eene ekster in eene kooi, terwijl de meesteres haren minnaar bij zich ontvangt.

1306 *6.* pag. 178. Een man, die zich inbeeldt de geneeskunst te kennen, omdat hij eenige boeken daarover door erfenis heeft verkregen, ledigt op bevel van een Indischen Koning een beker met zijn eigen geneesmiddel, aan de gevolgen waarvan des vorsten dochter is gestorven. Op den achtergrond eene groote zaal, waar de overledene op een bed ligt, omgeven door vier weenende vrouwen.

1307 *7.* pag. 207. Een man doet in hevigen toorn verwijten aan zijne weenende huisvrouw, waarbij twee mannen toezien. Aan de zoldering hangt eene groote kooi met drie papegaaien, aan welke een ontrouwe bediende woorden had geleerd, ten gevolge waarvan de vrouw van ontrouw werd beschuldigd.

1308 *8.* pag. 223. Een vogelvanger ziet met verbazing, hoe zijn net door de gezamenlijke inspanning van een aantal daaronder gevangen duiven wordt omhooggeheven en voor hem verloren gaat.

1309 *9.* pag. 247. Een kluizenaar in zijn huis, toeziende hoe zijn bezoeker in den grond graaft ter opsporing van het verblijf der muizen, die den bewoner reeds hadden genoodzaakt den broodkorf boven aan een balk op te hangen.

1310 *10.* pag. 281. Gesprek van den afgezant der Hazen met den Koning der Olifanten aan de Maanbronnen.

1311 *11.* pag. 302. Een man, in den nacht ontwakende, bespeurt door het venster twee dieven, die zich gereedmaken uit zijne stal eene koe te stelen, doch daarover oneenigheid hebben gekregen.

2 *12.* pag. 325. De Koning der Kikvorschen gedragen op den rug eener slang.

3 *13.* pag. 341. Een aap op den rug van eene schildpad over het water vervoerd.

14 *14.* pag. 356. Een klein kind in eene wieg, daarnaast op den grond eene gedoode slang; buiten de deur wordt de hond, die het kind gered heeft, door den tehuis komenden vader in eene opwelling van toorn gedood.

15 *15.* pag. 413. Eene vorstin, staande naast haren echtgenoot, die aan de eettafel zit, keert over zijn hoofd een schotel met spijs om, terwijl eene andere geliefde van den vorst rijk gekleed binnenkomt.

16 *16.* pag. 447. Een kluizenaar en zijn bezoeker zitten in eene open hut aan tafel.

17 *17.* pag. 488. Een man wordt uit een kuil gered door een reiziger, die daar reeds een aap, eene slang en een adder uit had getrokken.

18 *18.* pag. 505. Een vreemdeling, door de volkskeuze tot Koning benoemd, wordt te paard naar de stadspoort geleid, waar hij zijne drie vroegere reisgezellen ontmoet.

19 *19.* pag. 551. In een omrasterden tuin vóór eene woning wordt een vos door een man met een stok gedood; achter dezen staat zijne vrouw, die hem had overgehaald zijn woord te breken.

20 *20.* pag. 563. Een leeuw, in een net gevangen, wordt door vier mannen met stokken geslagen, doch ontkomt ten gevolge van het scheuren van het net.

21 *21.* pag. 593. Een jonge leeuw in gesprek met een paard over de door dezen verloren vrijheid; op den achtergrond een man met vier runderen onder een palmboom.

22 *22.* pag. 617. Een man, door zijne minnares in een koffer gesloten, wordt daaruit gehaald door den bedrogen echtgenoot en door zijne daartoe opgeroepene, eigene huisvrouw en vriendelijk begroet.

23 *23.* pag. 670. Een boer met een olijftak in de hand spreekt in eene zaal tot den tegenover hem zittenden vorst en diens raadslieden.

24 *24.* pag. 703. Een man bestrijdt met zijn stok een draak, die uit zijn hol te voorschijn komt.

De prent op pag. 159, voorstellende eene vrouw, die des nachts in eene straat een man uitnoodigt in haar huis te komen, is wel naar de teekening van Jan Luyken, doch door een ander, vermoedelijk A. Schoonebeek, gegraveerd.

In den 2den druk te Amsterdam, bij Johannes van Heekeren, Jan Graal en Pieter Visser in 1714 komen de prenten geheel zonder verandering voor, behalve dat op de titelprent i. d. m. het adres is veranderd in: *By I. van Heekeren, I. Graal en P. Visser, Boekverkoopers, 1714.*

In den 3[den] druk te Amsterdam bij Pieter Visser 1724 is dit weder uitgeslepen en vervangen door: *By Pieter Visser Boekverkooper op de Leli-Gragt 1724*. Sommige prenten zijn op andere pagina's ingedrukt en dit is ook bij de volgende drukken alzoo gebleven, als:

N°. 1304 op pag. 115.
N°. 1305 op pag. 127.
N°. 1306 op pag. 179.
N°. 1311 op pag. 301.
N°. 1314 op pag. 357.
N°. 1317 op pag. 489.
N°. 1323 op pag. 671.
N°. 1324 op pag. 702.

De prenten zijn nog onveranderd, behalve N°. 1322, welke vervangen is door eene copie van dezelfde zijde, welke in deze uitgave nog zonder beteekening voorkomt. Daarop is de vrouw blootshoofds in plaats van met een kleed over het hoofd; door de twee verste ramen ziet men thans telkens twee boomen in plaats van één en het baldakijn van het ledikant is veranderd door aanbrenging van passementen bovenop, en van een koord met kwasten tusschen de gordijnen, terwijl daarentegen het vroeger aanwezige schildvormige versiersel is verdwenen.

In den 4[den] druk bij denzelfden in 1740 is het adres op de titelprent onveranderd, doch het jaartal uitgeslepen en vervangen door: *1740*. De prenten zijn voor het meerendeel opgesneden, hoewel slechts enkele in belangrijke mate, en vooral in de luchten. De copie van N°. 1322 is nu beteekend o. r. o.: *I. Lamsveld. fec.*

In den 5[den] druk te Amsterdam, bij J. Morterre, 1765, komen de prenten, ook de titelprent, geheel als in den 4[den] druk voor.

225

Simon Episcopius, Korte Inhoud Van de Leere des Geloofs .... t' Amsterdam, By Jacobus van Nieuweveen, Boekverkoper, in de Nieuwe-straat. 1693. 12°.

1325 Titelprent door Jan Luyken.

De Deugd, eene vrouw met eene stralende zon boven het hoofd en de Wereld vertredende, zit naast een pedestal, waarop zij een met zegels voorzien, doch geopend boek laat rusten, dat tot opschrift heeft: *Evangelie*. Achter haar staan twee vrouwen, links het Geloof met een avondmaalsbeker, rechts de Hoop in biddende houding. In de wolken drie engeltjes, waarvan één met een palmtak en een tweede met eene lauwerkroon. Op de voorzijde van het pedestal: *S. Episcopius aangaande de Leere des Geloofs & P. v. Limborg aangaande de Conscientie, Kennisse, 't Gebed en Vasten.* — i. d. m.: *t' Amsteldam by J. van Nieuweveen. 1692.* — H. 103, B. 60 mm.

226

Hugo de Groot, van de Waarheid, des Christelyken Godsdiensts.... Uyt het Latyn vertaalt.... In dezen derden druk.... Door Joachim Oudaan Fransz..... Te Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkooper, 1693. 8°.

Vignet op den titel. N°. 886 nogmaals gebruikt.

Nogmaals in den 4den druk van 1706.

227

Daniel Havart, Med. Doct., Op- en Ondergang van Cormandel.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper tegen over het Oude Heeren Logiement. Anno 1693. 3 dln. 1 band. 4°.

Hierin 2 prenten (N°. 1326 en N°. 1335) door Jan Luyken en 8 prenten (N°. 1327—1334) door Casper Luyken. H. 158—174 mm.; B. 125—138, die van dubbele grootte 258—287 mm.

DEEL I.

26 *1.* Titelprent.
Links de Groot-Mogol Aureng-Zeb met zijn gevolg, achteraan een kornak op een olifant; vóór hem ligt de overwonnen en gevangengenomen Koning van Golconda plat ter aarde; rechts op den voorgrond een persoon, die naar hem kijkt. Op den tweeden grond een aantal tenten der Mongolen en soldaten te voet en te paard. Op den achtergrond de verovering van het kasteel Golconda. Op een velum: *Op en Ondergangh van Cormandel* — i. d. m. in twee kolommen een vierregelig Latijnsch gedicht, onderteekend: *I. Woollaston.*

27 *2.* b. r. b.: *Eerste Deel fol 91.* — i. d. m.: *Der Heijligen Vogelen Berg daar dagelijks twee Vogelen door den Priester gespijst werden.* Op eene hooge rots is een steenen platform aangebracht, dat langs een steilen trap wordt bereikt en waarop een priester geknield ligt, die met afgewend gelaat in zijne hand spijze aanbiedt aan twee rondom hem fladderende gieren. Links beneden aan de rots eene menigte toeschouwers.

28 *3.* b. r. b.: *Eerste Deel fol 191.* — i. d. m.: *De Konink van Golconda komt bij de Hollanders in haar Kerk.* In de kerk tegenover den kansel is eene soort troon opgericht, waar de vorst met eenige volgelingen plaats heeft genomen.

DEEL II.

*1329 *4.* b. r. b.: *Tweede Deel fol 57.* — i. d. m.: *Twee Vrouwen die hunnen Man Vergeven hadde, aldus ter Dood gebragt.* Zij zijn midden in eene stad tot aan den hals in den grond begraven, en zoo wordt haar hoofd met een grooten steen verpletterd.

*1330 *5.* b. r. b.: *Tweede Deel Fol. 155.* — In het midden van de lucht: *De Heer Laurens Pit, Ambassadeur. binnen Golconda ingehaalt. den 26 Maart 1686.* Rechts de muren der stad met op den voorgrond de poort, waar de lange stoet binnentrekt van ruiters, olifanten, kameelen en de Gezant in een draagstoel. Met aanwijzingen N°. *1—6,* waarvan de verklaring i. d. m.
Dubbele grootte.

*1331 *6.* b. r. b.: *Tweede Deel Fol. 158.* — In eene groote zaal zit rechts de Koning van Golconda op zijn troon, omgeven door zijne dienaars; vóór hem de Gezant Pit, die zijn lastbrief overhandigt, links diens gevolg. Met aanwijzingen N°. *1—6,* waarvan de verklaring i. d. m.
Dubbele grootte.

*1332 *7.* b. r. b.: *Tweede Deel. Fol: 208.* — In het midden een klein vignet: twee gewapende negers houden tusschen zich een doek uitgespreid, waarop: *Platte Gront van het Casteel Golconda* Met aanwijzingen *A—N.*

*1333 *8.* b. r. b.: *Tweede Deel. Fol: 224.* — i. d. m.: *Madoena. en Akkana. Twee Gebroeders vermoort. en schandelyk ten toon gestelt.* De naakte lijken worden buiten de stadsmuren ten aanschouwe eener groote menigte over den grond gesleept.

*1334 *9.* b. r. b.: *Tweede Deel fol 238.* — i. d. m.: *den Golcondaschen Vorst. laat den Verradersche Secretaris in syn Presentie Dood slaan.* Rechts staat de Koning op zijn troon; vóór hem ligt de veroordeelde ter aarde, die gedood wordt door het slaan met zandzakken aan een korten stok.

DEEL III.

1335 *10.* b. r. b.: *Derde deel fol 89.* — In de lucht: *Lyk-Statie van de Heer Hendrik Adriaan van Rheede. Heer van Meydrecht. etc. Gestorven den 15 December 1691 en ter Aarde bestelt op Suratte in Januari 1692.* De lijkstoet trekt in verscheidene bochten door de vlakte buiten de stad met het geheele Europeesche vertoon van insigniën, de lijkkoets door vier ossen getrokken, en de heeren daarachter met rouwmantels en lamfers aan de hoeden.
Dubbele grootte.

Van dit boek bestaat slechts ééne uitgave, doch de eerste afdrukken daarvan kunnen worden onderscheiden door de fout in de pagineering van de *Platte gront van de Logie tot Bimilipatam.* Aanvankelijk stond daarop b. r. b.: *Derde deel fol 111.,* welk laatste getal daarna is uitgeslepen en vervangen door *76.*

228

Jacob van Hervelt, Geneeskundige Aanmerkingen.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper, over 't Oude Heeren Logement, 1693. 8°.

36 Titelprent door Jan Luyken.

Links bevinden zich rondom eene tafel vier geneesheeren, waarvan één in kamerjapon en pruik, de drie andere met hoed en mantel; één van hen beschouwt den inhoud van een urinaal. Op den voorgrond rechts ligt een zieke op eene bakermat, meer achterwaarts wordt een tweede patiënt op eene draagbaar gebracht uit de ziekenzaal, welke den achtergrond vormt met verscheidene ledikanten naast elkaar en waarin de lijders door geneesheeren en verpleegsters worden bijgestaan. Op een velum: *Iacob van Heruelt. Med: Doct: Geneeskundige Aanmerkingen Als meede om alle Venus Qualen. Kortelyk te Genesen.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn.* — H. 123, B. 71 mm.

229

W. vander Hoeven, De schrandere Tooneelspeelder. Blyspel. Te Amsterdam By d' Erfgenamen van Jacob Lescailje, op de Middel-Dam. 1693. 8°.

37 Titelprent door Casper Luyken.

In eene fraai versierde zaal ontdoet Constant zijn medetooneelspeler Eelhart van zijn bovenkleed, waardoor het ondergewaad, waarop eene ster als ridderorde is gehecht, zichtbaar wordt voor Sofia en Fransijn, die hen door een raampje boven de deur bespieden. Daaronder in eene versierde cartouche: *De Gelukkige Toneel-speelder door List. Bly-spel.*

Daarnaast links op eene omlijsting: *C Luyken in et f* — H. 133, B. 85 mm.

De prent komt geheel onveranderd voor in den 2den druk bij dezelfde uitgevers in 1707.

2de Staat.

In den 3den druk te Amsterdam bij David Ruarus, 1729. Aldaar is het opschrift op de cartouche gedeeltelijk uitgeslepen en geworden: *De Schrandere Toneel-speelder door List. Bly-spel.*

230

Joannes Molinaeus, Sleutel des Hemels Ofte Christelyk Gebede-Boek.... Te Rotterdam, By Barent Bos Boekverkooper 1693. 12°.

Hierin 5 prenten door Jan Luyken; de vier laatste met onderschriften in de door dubbele randlijnen omgeven marge en van achteren bedrukt met gedichten ter uitlegging. — H. 97—107, B. 59—61 mm.

1338 *1.* Titelprent.
Het Vurig Zielsverlangen naar God, afgebeeld door eene knielende en biddende vrouw met uitgespreide vleugels, hebbende naast zich links den Bijbel, rechts de omvergeworpen Wereld en vóór zich eene brandende lamp en een sleutel. In de wolken vijf engeltjes te midden van nederdalend licht. Achter den hoofdpersoon links twee biddende vrouwen, rechts op den achtergrond een hert, drinkende onder een palmboom. Onderaan in eene door palmtakken omgeven cartouche: *J: Molinaeus. Sleutel des Hemels* — i. d. m.: *by Barent Bos. 1693.*

1339 *2.* b. r. b.: *fol. 1* — i. d. m.: *Een Kragtig Gebedt der Regtvaardige Vermag Veel.* Een man naar links gewend knielt in het gebed; achter hem links een pedestal, waarbovenop eene vaas met bloemen, rechts een bellenblazend kind. Boven hem zweven twee engeltjes met stok en geesel.

1340 *3.* b. r. b.: *fol. 236* — i. d. m.: *Bidt voor Malkanderen.* Een man staat te bidden; achter en naast hem vier volwassenen en drie kinderen. In de wolken vier cherubijntjes en een engeltje.

1341 *4.* b. r. b.: *fol. 320* — i. d. m.: *Bidt dat ghy niet in Versoekinge en Komt.* Een knielend man, naar links gewend en naar boven ziend; achter hem het Geloof, voorgesteld door eene vrouw met den Avondmaalsbeker en een klein kruis in de hand, die de wereld vertreedt, om welke eene slang zich kronkelt. In de wolken vier cherubijntjes.

1342 *5.* b. r. b.: *fol. 409* — i. d. m.: *Vertroost de Kleynmoedige.* Een leeraar, met den Bijbel op de knie, zit vóór het ledikant, waarin een zieke met gevouwen handen luistert; achter hem rechts eene vrouw en een kind. Door de geopende deur ziet men een tweede vertrek.

De 1ste druk van 1678 te 's Gravenhage bij Johannes Tongerloo in de Veen-straat, in 12° heeft geene prenten.

De 2de druk is de hierboven beschrevene van 1693, hetgeen echter niet op den gedrukten titel wordt vermeld.

De 3de en 4de druk van 1700 en 1714, beide wederom te Rotterdam bij Barent Bos, hebben dezelfde prenten; op de titelprent is telkens het jaartal gewijzigd, terwijl van de andere prenten de pagineering uitgeslepen is. Ik heb van den 3den druk alleen de prenten te mijner beschikking gehad, de 4de druk van 1714 is in 8° en vermeldt *Vierde Druk* op den titel.

Nogmaals werden de prenten gebruikt in den 5den druk (hetgeen op den titel staat) van 1727 te Amsterdam bij Pieter Visser op de Leliegracht en Evert Visscher in de Dirk-van-Hasselt-steeg, in 8°. Het adres op de titelprent i. d. m. is geheel uitgeslepen en vervangen door: *Amsterdam 1727.*; de andere prenten zijn geplaatst vóór pag. 3, 215, 315 en 409.

Verder komen de prenten N°. 1339—1342 nogmaals voor in: *De Leermeester der Zeden. 6de Druk. Amsterdam by Tjeert Bliek, 1781* en wel tegenover pag. 242, 244, 250 en 246.

JAN LYUKEN 1693. N° 1344.

231

Salomon van Rusting, Barbarologia Synde de Sleutel der Grandiloquentia Paganismi ofte Boeren-latyn .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over het oude Heeren Logement, 1693. 8°.

343 Titelprent door Casper Luyken.
In het midden staat een boer, wien een gebocheld persoon een beschreven blad voorhoudt; achter hem een heer met hoed en mantel; op den voorgrond rechts twee kleine jongens. Door de geopende deur links ziet men een tweede vertrek, waar vier boeren aan tafel zitten. Op een velum: *Barbarologia, ofte Boeren-latyn.*
o. r. o.: *CL* (dooreen). — H. 142, B. 90 mm.

De prent komt geheel onveranderd voor in de uitgave van 1733 te Amsterdam bij Johannes Rotterdam in de Hartestraat, doch is dan zeer afgesleten.

232

Salomon van Rustingh, Nieuwe Veld-medicine en Chirurgie .... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over het oude Heere Logement, 1693. 8°.

344 Titelprent door Jan Luyken.
Links zit een halfontkleede gewonde op den grond, terwijl een chirurg en zijn assistent zich bezighouden met het verbinden van zijn been; achter hem wordt een andere gekwetste binnengedragen in eene tent, waar een barbiersbekken uithangt, en wordt een derde door twee mannen ondersteund. Op den tweeden grond rechts eene tent, vóór welke een ruiter zit, wiens arm ten aanschouwe van verscheidene omstanders wordt verbonden, en waarheen een zwaar gewonde wordt gevoerd op een kleed, hangende tusschen twee paarden. Op den achtergrond een hevig gevecht, te midden waarvan eene ontploffing plaats heeft. Op een velum: *Nieuwe Veld-Medicine, en Chirurgie.* — i. d. m.: *'t Amsterdam by Ian ten Hoorn 1693.* — H. 141, B. 89 mm.

De prent komt weder voor in den druk van 1732 te Leiden bij Jan van der Deyster in de Koorn-Brug-steeg; aldaar is het adres i. d. m. veranderd in: *te Leyden by Jan van der Deyster 1732.*

233

Franciscus Sanctius, Minerva, Sive De Causis Latinae linguae Commentarius .... Franequerae, Apud Leonardum Strickium, Bibliopolam. MDCXCIII. 8°.

1694

237

A. Alewyn, Zede en Harpgezangen.... Te Amsteldam, Voor den Dichter, by de Erfgen: van J. Lescailje, op de Middeldam, naast de Vischmarkt, 1694. 4°.

**1350 Titelprent door Jan en Casper Luyken.

Een bejaard man, met de pen in de hand, zit aan eene tafel, waarop eene harp en een schepter, benevens twee geopende boeken met inschrift: *Psalmen* en: *Zede en Harp Gezangen.* Op den achtergrond rechts eene boekenkast, links twee bogen met uitzicht op een gebouw en boomen. Op een velum: *A. Alewyns Zede en Harpgezangen. met zangkunst verrykt door David Petersen.*

o. r. o.: *Jan. en. Casper. Luiken.* — H. 127, B. 84 mm.

238

C. H. Catz, De ware Kerk Ende den weg gebaent tot vereeninge van alle Christenen.... t' Amsterdam, by Jacobus van Nieuweveen, in de Nieuwestraet, 1694. 12°.

Hierin 1 uitslaande prent door Jan Luyken. — H. 180, B. 144 mm.

1351 In het midden de Aartsengel Michaël, die den Draak overwint.

Deze voorstelling wordt omringd door verschillende opschriften, die soms door elkander loopen.

In ovaal, geheel rondom: *Den Artz-Engel Michaël is het Wapen der Stadt Brussel in Brabandt: welke is de geboorte Stadt des Autheurs.*

Onder de bovenmarge: *De starkste Man, sijn selve overwan.*

Boven de marge: *Ik geve u macht op Slangen en Scorpioenen te treden. Lucas 10 : 19.*

i. r. o.: *J. Nieuweveen excudit.*

Onmiddelijk rondom de voorstelling zijn vier opschriften aangebracht, als:

boven: *Alleen na Christus salmen sig noemen Christenen.*

rechts: *Waakt, staat in het geloove, houd u manlyk, syt stark: 1. Corint. 16 : 13.*

links: *Rooms, Luthers, Calvinist; Arminiaans, Menist, Sociniaans, Quakers en alle andere mede.*

beneden: *Dat alle namen staan ter zyden, Geboren uit quaadwillig stryden De Christen name zy alleen U, met elkanderen, gemeen.*

Uitgaande van den engel drie opschriften, als:

naar den rechterbovenhoek: *Ik overwin sonder slaan, Die ook soo wil mag met myn gaan.*

naar den linkerbovenhoek: *Eere sij Godt inde Hoogste, en Vrede op Aerde enz. Lucas 2 : 14.*

en daaronder: *Weg weg alle parteidige namen.*

Volgens Isaac le Long, Boekzaal der Nederduytsche Bybels. Amsterdam, 1732, pag. 844, komt bovenbeschreven prent ook voor in een ander boek van Carel Catz: *De Heyligheit en haare Trappen bestaande in een Kindt, Jongeling; Man en Vader in Christo in haare onderscheydingen en werken kortelyk aangewezen.*

In het eenige exemplaar echter, dat ik van dit werk heb gezien, bevond zich geene prent.

239

William Cave, De Godsdienst der Oude Christenen.... vertaalt Door Salomon Bor.... Tot Amsterdam, By Arnoldus van Ravestein, Boekverkoper op den Dam, MDCXCIV. 8°.

Hierin 1 prent door Jan Luyken, 1 door Casper Luyken en 1 door Jan en Casper Luyken.

1352 *1.* b. r. b.: *Pag: 99.* — i. d. m.: *Yver en Stantvastigheyd der Christenen Kryghs-benden onder het arg-listig bedrog van Julianus Roomsch Keyser.* — Links zit de keizer op zijn troon, rondom hem de soldaten, rechts tenten, op den achtergrond groote gebouwen. De keizer heeft aan zijne rechterhand een altaar vóór het beeld van Jupiter, waarop de soldaten eerst een handvol wierook moeten werpen, alvorens bij eene tafel aan zijne andere zijde geschenken te ontvangen.

o. r. o.: *Luiken.* — H. 131, B. 280 mm.

1353 *2.* b. r. b.: *Pag: 277.* — i. d. m.: *Maniere Van Doopen in 't eerste Christendom.* — Groot kerkgebouw, waar de bisschop een klein kind dompelt in een groot doopvont ten aanschouwe van eene groote menigte. Naast den bisschop de dienaar, die zijn mijter vasthoudt; links op den voorgrond een ander, die met een groot kleed gereed staat, om den doopeling daarin te wikkelen.

o. r. o.: *I. en. C. Luiken* — H. 121, B. 162 mm.

1354 *3.* b. r. b.: *Pag 310.* — i. d. m.: *Het gebruyck des Heeren H. Avontmaael in 't eerste Christendom.* Groot kerkgebouw, waar een deel der gemeente om den avondmaalsdisch staat en van den voorganger het brood ontvangt, terwijl verscheidene elkaar den broederkus geven. Op den voorgrond links een dienaar, die eene kan met wijn vult; op den achtergrond het verdere gedeelte der gemeente, iets hooger gezeten.

o. r. o.: *C. Luiken.* — H. 122, B. 162 mm.

De prent op pag. 448: *het Martelen der Bloed-getuigen* is eene verkleinde copie van dezelfde zijde van N°. 1126.

In den 1sten druk van 1692 zijn geene prenten.

Dezelfde prenten komen weder voor, doch herhaaldelijk opgesneden, in:
den 2den druk (met prenten) te Amsterdam bij Abraham van Someren in de Kalverstraat 1698.
den 3den druk te Amsterdam bij Rudolf en Gerard Wetstein 1711.
den 4den druk bij dezelfden 1724.
den 5den druk te Utrecht bij Mattheus Visch 1734.

240

Christophorus Frikius, Chirurgijn: Elias Hesse, Bergh-Schrijver: Christophorus Schweitzer, Boekhouder, Drie seer Aenmerckelijcke Reysen Nae .... Oost-Indien .... Vertaeld door S. de Vries. Utrecht, By Willem van de Water: Boeckverkoper, MDCXCIV. 4°.

Hierin drie prenten door Casper Luyken. — H. 163—165, B. 124 mm., N°. 1357 287 mm.

*1355 *1.* b. r. b.: *Fol. 14* — Schipbreuk van Frikius nabij de Kaap de Goede Hoop; op den voorgrond links komen de enkele geredden aan wal; op den achtergrond steile klippen, rechts het zinkende schip.
o. l. o.: *C. Luyken in et f*

*1356 *2.* b. r. b.: *Fol. 205.* — Eene reuzenslang, om een boom gekronkeld, wordt door een man met eene bijl aangevallen. Daardoor krijgt hij zijn kind, dat ingeslokt was, nog levend weder. Achter den man de luid roepende moeder.
o. r. o.: *C Luyken f*

*1357 *3.* b. r. b.: *Fol. 242* — Boven in de lucht: *Nette afbeelding de Sillidaische govd myn Tambang op Sumatra.* — Afbeelding, gedeeltelijk in opstand, van dit bergwerk; op den voorgrond links eene bespreking van een zestal heeren met de arbeiders, rechts het wegkruien der ertsen. Met aanwijzingen *A—Z* en *, waarvan de verklaring wordt gegeven i. d. m.

De prenten komen geheel onveranderd voor in den 2den druk van 1705 te Amsterdam bij Engelbertus Solmans, Boekverkooper op de Singel, op de hoek van de Jan Roonpoorts Toorensteeg.

241

Thomas Goodwyn, Moses en Aäron .... Vertaald door Daniel Peenius .... t' Amsteldam, By Henric en de Wed. van Dirk Boom, op de Cingel, by Jan Roonpoorts Toren, 1694. 8°.

In deze 3de uitgave van het boek, onder Boek-N°. 12 beschreven, komt voor eene nieuwe

58 Titelprent door Jan Luyken.

Links zit Mozes met de Tafelen der Wet, rechts staat Aäron in hoogepriesterlijk ornaat en het wierookvat in de linkerhand, terwijl hij met de andere wijst naar den Tabernakel, waar de zonen van Kehath uittreden, dragende de Verbondsark. Op eene banderol: *Moses en Aaron door Thomas Goodwin.* — i. d. m. door randlijnen omgeven: *T'Amsterdam By Henrik Boom en de Wed. van Dirk Boom. A° MDCLXXXXIV.*

o. l. o.: *I Luiken.* — H. 124, B. 87 mm.

242

Fredericus Hildebrand, Antiquitates Potissimum Romanae e rosino aliisque in Compendium contractae .... Editio septima. Franequerae, Ex Officinâ Leonardi Strik; Bibliopolae. MDCLXXXXIV 12°.

59 Titelprent door Jan en Casper Luyken.

Links zit een Romeinsch krijgsman geleund tegen eene zuil, waarachter een gebouw; rechts op den achtergrond eene zuil met standbeeld en een gebouw met eene vooruitspringende zuilengaanderij. De krijgsman doet op den grond steunen zijn schild, waarop: *M. Frider Hildebrandi Antiquitates Romanae.* — i. d. m.: *Franequerae, Apud Leonardum Strickium Bibliopolam. A°. M.D.C.LXXXXIV.*

o. r. o.: *J. en. C. Luiken.* — H. 112, B. 69 mm.

De prent komt onveranderd voor, behalve de verandering van het jaartal i. d. m., in den 8[sten] druk van 1700 bij denzelfden uitgever.

In den 9[den] druk van 1713 te Utrecht bij Johannes Visch is de prent sterk opgesneden en is het adres i. d. m. zeer slordig uitgeslepen en vervangen door: *Vltraiecti. Apud Joannem Visch Bibliopolam.*

243

J. Lemmers, Het noodzaakelyk Bedrog, Blyspel. t' Amsterdam, By de Erfgen: van J: Lescailje, op de Middeldam, op de hoek van de Vischmarkt, 1694. 8°.

*1360 Titelprent door Casper Luyken.
In een vertrek met versierde schouw zitten links Leonoor weenende en hare dochter Angelika; naast haar staan Karel en Lubbert, de laatste in rouwgewaad. Rechts Valentijn, die de behandeling ondergaat, op hem toegepast, om hem van zijne drinkzucht te genezen, en die in eene halfgeopende doodkist is geplaatst, waarbij Jan en Marten verkleed de wacht houden en hem op het hoofd slaan, zoodra hij zich verroert. Onder de voorstelling in eene versierde cartouche: *Het noodzaakelyk Bedrog*
v. o. l.: *C Luijken f* — H. 131, B. 84 mm.

244

Het Menselyk Bedryf. Amsterdam, 1694. 4°.

Serie van 100 afbeeldingen met titelprent in één deel uitgegeven, voorstellende de werkplaatsen der verschillende ambachten, hetzij in huis of daarbuiten. Volgens het opschrift is daaraan zoowel door Jan als door Casper Luyken gewerkt en het is dikwijls niet dan door zeer nauwkeurig vergelijken uit te maken, welk aandeel elk hunner daaraan heeft gehad. De teekeningen zijn alle door Jan Luyken; van de prenten zijn er verscheidene, die het kenmerk dragen van het werk van hemzelf, andere, die kennelijk van de hand van Casper zijn, doch bij sommige vertoonen zich de kenmerken van beide, in den regel van Casper in de groote figuren op den voorgrond, van Jan in de fijne afwerking der achtergronden. Ik meen de toewijzing te mogen vaststellen, gelijk hieronder vermeld: 55 door Jan, 28 door Casper, 18 door beide te zamen.

Het werk is geheel gegraveerd en eerst zonder gedrukten titel uitgegeven in 4°. — i. r. b. van de koperplaten zijn volgnummers 1—100 aangebracht; boven de prent is de naam van het voorgestelde ambacht en eene toepasselijke spreuk op ééne, of een paar malen op twee regels; onder de prent telkens een zesregelig gedicht.

De titelprent H. 121 (de geheele koperplaat 160), B. 95 mm.; de andere H. 84—87 (de geheele koperplaat 137—141), B. 71—79 mm.

1361 Titelprent.
1. Eene zittende vrouw, om wier rechterpols zich eene slang kronkelt, onderwijst een drietal rondom haar staande kinderen; aan haar voet eene aardglobe en op den voorgrond allerlei voorwerpen, gebruikt bij verschillenden arbeid, benevens de voortbrengselen van kunst en waardigheidsteekenen. Achter haar rechts twee mannen in gesprek, waarvan de eene hemelwaarts wijst en de andere naar den achtergrond links, waar zich een aantal personen bevinden, en daarachter eene haven met schepen. In de lucht een zevental engeltjes, waarvan één met een wierookvat en het tweede met een palmtak, terwijl andere eene banderol vasthouden, waarop: *Het Menselyk Bedryf.*, een opschrift, dat beneden de prent wordt voortgezet op eene plint: *Vertoond, in. 100. Verbeeldingen: van: Ambachten, Konsten, Hanteeringen en Bedryven; met Versen.* Daaronder

in een door randlijnen omgeven gedeelte een vierregelig gedicht: *Voorsichtig.... Goed;* en daaronder i. d. m.: *t' Amsterdam. Gedaan, door Johannes, en, Caspaares, Luiken. 1694.*

2de Staat in de 2de uitgave van 1694.

Het opschrift op de banderol en het geheele onderschrift zijn weggeslepen en het eerste vervangen door: *Spiegel van 't menschelyk bedryf.* Het onderschrift heeft nu op de plint: *Een goed eynde kroont het werk.* en daaronder een vierregelig gedicht: *Hier.... Hemelingen.* — i. d. m.: *tot Amsteldam Gedaan door Iohannes en Casparus Luyken, en Uytgegeven door Nicolaus Visscher met Privilegie 1694.*

3de Staat in de 3de uitgave van 1704.

De prent van onderen ingekort door verkleining der koperplaat, waardoor het adres i. d. m. geheel verdwenen is.

52 *2. De Backer. — 1 — Die 't lichaam voed, Is voor 't Gemoedt.* — De bakker bereidt het deeg; verderaf de oven, die gestookt wordt, en eene binnentredende vrouw. Beneden: *O Schepper.... Ziel.*

53 *3. De Kleer'maaker. — 2 — ôMens besteed, Uw beste kleed.* — Twee kleedermakers bij het raam op eene tafel, waaronder een jongen bij eene mand; naast hen zit eene vrouw te naaien. Beneden: *Het.... bekleeden.*

54 *4. De Timmerman. — 3 — Het minder word betracht, Het meerder niet bedacht.* — Hij zit op een balk, die hij met den beitel bearbeidt. Rechts op den achtergrond het bouwen van een huis. Beneden: *Soo.... moet.*

65 *5. De Metselaar. — 4 — De quaa Gebuur, Vereist een muur.* — Een werkman geknield bij den arbeid, achter hem een helper met den kalkbak. Beneden: *De.... doodt.*

66 *6. De Glasemaaker. — 5 — Het leeven sucht, Na licht en lucht.* — Hij zet vanbuitenaf eene nieuwe ruit in een venster; achter hem een jongen met een bak, waarin ruiten. Achtergrond links een stadsgezicht en eene vrouw bij een put. Beneden: *Om ... licht.*

67 *7. De Lootgieter. — ∂* (omgekeerde *6*) — *Leid het Goed, In 't Gemoedt.* De loodgieter blaast zijn houtskoolvuur aan met de blaasbalg; op den tweeden grond een werkman bovenop eene ladder bezig aan den voorgevel van een huis volgens de aanwijzingen van eene daarbij staande vrouw. Achtergrond rechts een stadsgezicht met kerk. Beneden: *De.... vat.*

68 *8. De Schrynwerker. — 7 — Best gekist, Minst gemist.* — Werkplaats, waar de arbeider tegen de draaibank leunende omziet naar een voorwerp, dat hem door een jongen voorgehouden wordt. Rechts tegenover hem eene kast. Beneden: *De.... wart.*

69 *9. De Schuyermaaker. — 8 — Een ider soeck, d' Onreine hoeck.* — Open winkel, waarin de koopman zit en een tweeden schuier aanbiedt aan eene daarvóór staande koopster, die reeds éénen onderzoekt. Achtergrond links eene brug, daarachter eene kerk. Beneden: *De.... beseeten.*

**1370 *10. De Beesemmaaker.* — *9* — *Maakt schoon en vaagd, Daar 't God behaagd.* — In eene geheel open werkplaats brengt eene vrouw met twee kinderen rijzen aan, welke de man tot bezems samenbindt. Beneden: *De.... goed.*

*1371 *11. De Mandemaaker.* — *10* — *'t Ondichte vat, En houd geen nat.* — Vóór een huis onder een boom zit de man op den grond eene teenen mand te vlechten. Beneden: *Die.... Eeuwigheid*

1372 *12. De Seeve maaker.* — *11* — *Gy die op 't klyne siet, Versuimd het groote niet.* — Open werkplaats, waar vier mannen en twee vrouwen bezig zijn; rondom hen een aantal zeven. Beneden: *o Mens.... berouden.*

**1373 *13. De Stoelemaaker.* — *12* — *Al was 't van Goud, Het breekt als Hout.* Rechts op den voorgrond zit een man op den grond, om de gebroken matten zitting van een stoel te verwijderen. Links op den tweeden grond een man met een bundel hout voor leuningen; daarachter eene draaibank. Beneden: *De.... voorby.*

*1374 *14. De Gaarentwynder.* — *13* — *Al scheen het haat, Het mach geen quaat.* — Vóór een huis, waar uit de bovenverdieping geverfde doeken en garens te droogen hangen, beuken twee mannen eene streng garen, die door een derde wordt inéén gedraaid. Beneden: *Gedraaid.... Gemoed.*

**1375 *15. De Syreeder.* — *14* — *Men soeck, en draag, Dat God behaag* — Groote werkplaats; op den voorgrond links beschouwt een man met groote aandacht eene der vele rondom liggende strengen zijde. Achter hem het opwinden der strengen op klossen. Beneden: *Al.... inderdaad.*

**1376 *16. De Wolbereider.* — *15* — *De Nacht verdwynd, Als 't Dachie schynd.* Onder een afdak aan den waterkant woelt de werkman met eene hark in de wol, die zich in eene groote mand bijna geheel onder water bevindt. Achtergrond rechts eene werkplaats, waar manden wol in eene schuit worden aangebracht en strengen te drogen hangen. Beneden: *De.... Heeren.*

*1377 *17. De Weever.* — *16* — *Ghy die wel op uw handwerck let Maakt doch het Stuck uws leevens net.* — Links de man in zijn weefstoel, rechts eene vrouw buiten de halfgeopende deur. Beneden: *Gelyck.... staan.*

**1378 *18. De Droogscheerder.* — *17* — *Hy's wys, die't kleed bereit, Dat ewig niet verslyt.* — Links een werkman, die het laken met de droogschaar behandelt. Op den achtergrond worden stukken laken aangedragen, opgehangen en bewerkt. Beneden: *De.... scheiden*

1379 *19. De Veruwer.* — *18* — *Gemeenheit, geeft, Eenheidt.* — De werkman kijkt aandachtig in de verfkuip, waarin het goed over eene rol wordt bewogen. Op den achtergrond links het uitspoelen der goederen. Beneden: *Rood.... daagen.*

1380 *20. De Schoen maaker.* — *19* — *Siet op het middel niet, Maar daar het om geschiet* — Open werkplaats; links past een kooper een schoen, vóór

hem staat de schoenmaker. Op den achtergrond drie knechts aan den arbeid en eene binnentredende vrouw met klein kind. Beneden: *De.... vreeden*

81 *21. De Kammemaaker.* — *20* — *Kam uit de klis, Eer't slimmer is.* Groote werkplaats, waar drie mannen arbeiden en eene vrouw toeziet. Aan de naar boven geslagen halve luiken hangen een aantal kammen. Beneden: *Het.... Sonden.*

82 *22. De Brillemaaker.* — *21* — *Niet hier en gunt, Maar op een punt.* — De koopman staat vóór zijne deur naast een kooper, die door beschouwing van een boek de geschiktheid van een bril onderzoekt. Een aantal geslepen glazen hangen aan de naar boven geslagen halve luiken. Beneden: *Het.... vergrooten*

83 *23. De Naaldemaaker.* — *22.* — *Hoe meer beset, Hoe eer belet* (Dit opschrift geëtst met drukletters.) — Groote werkplaats met zes arbeiders; één hunner rechts brengt een drijfwiel in beweging. Beneden: *Men.... seegen.*

84 *24. De Speldemaaker.* — *23* — *Een wys besluit, Siet veer vooruit.* Werkplaats, waar op den voorgrond twee vrouwen en op den achtergrond vier mannen arbeiden. Beneden: *De.... staan.*

85 *25. De Gouddraadtrecker.* — *24* — *Deugd houd Jeugd.* (Dit opschrift geëtst met drukletters.) — Werkman staande bij eene draaischijf; in een tweede vertrek rechts twee vrouwen in gesprek. Beneden: *'t Verguldе.... verdriet.*

86 *26. De Geelgieter.* — *25* — *Alle Schyn, Is geen Syn.* — In eene werkplaats staat de werkman en behandelt een lichtarm met eene vijl; rechts op den achtergrond een tweede werkman. Rondom hen een aantal vervaardigde voorwerpen. Beneden: *Al.... doots.*

87 *27. De Tinne gieter.* — *26* — *Soeckt in u selfs den Schat, Van't aller schoonste vat.* — Een winkel; achter de toonbank en vóór eene groote kast, waarin allerlei tinnen voorwerpen voor huiselijk gebruik zijn geplaatst, staat de verkooper; links draagt een jongen een stapel borden weg. Beneden: *Den.... verschynen.*

88 *28. De Balansemaaker.* — *27* — *Houd goed gewicht, Voor't naau gesicht.* De werkman zit achter eene draaibank in gesprek met een kooper, die de juistheid van eene kleine balans onderzoekt. Rondom hangen een aantal weegtoestellen. Beneden: *ô Evenaar.... quaadt.*

89 *29. De Smit.* — *28.* — *Besteed uw vlyt, Ter rechter tydt.* — De smid laat een stuk ijzer in het fornuis gloeiend worden; op den achtergrond links een tweede werkman. Beneden: *Het.... turbeere.*

90 *30. De Kooperslaager.* — *29* — *Als't sal bereid zyn, Sal't eind der stryd zyn.* De man bearbeidt met den hamer een cylinder. Op den achtergrond rechts op een plein buiten de werkplaats werken twee helpers aan een zeer grooten koperen ketel. Beneden: *Daar.... koomen.*

1391 *31. De Lantaarenmaaker. — 30 — Wild ghy niet dwaalen, Volgd Jesus straalen.* — De werkman zit vóór het open raam, omgeven door lantaarns, emmers en allerlei voorwerpen van blik; op den voorgrond een jongen met stokken onder den arm; door de geopende deur links gezicht op eene gracht. Beneden: *Het.... licht.*

**1392 *32. De Messemaaker. — 31 — Daar lachgen zy, woond weenen by.* Binnen in den winkel staat de werkman naast een aanbeeld aan zijne werktafel vóór het raam; buiten beproeven twee koopers de scherpte der messen. Beneden: *Het.... koomen.*

1393 *33. De Swaardveeger. — 32 — Een Schaapie, dat nooid bloed vergoot, En draagd geen Wolfsklaau aan zyn poot.* — De werkman beschouwt een gereed gemaakt zwaard en spreekt met den achter hem gezeten helper. Links een hond en daarachter een doorkijk op eene straat met boomen. Beneden: *Die.... ginch.*

1394 *34. De Roeremaaker. — 33 — Het Deugd Geweer is goed, Voor't quaad dat u ontmoet.* — In het midden is de werkman ingespannen bezig met het slot van een roer. Achter hem links een bediende, die de houten roerladen daarvoor aandraagt, rechts een ander aan den arbeid. Beneden: *Of.... dwingen.*

1395 *35. De Schaatsemaaker. — 34 — Om licht behaagen, Een wichtig waagen.* Op den voorgrond wordt de laatste hand aan het hout gelegd, om het de juiste ronding te geven. Op den achtergrond rechts vóór eene kast met verschillende loketten wordt de voorloopige vorm met een beitel gemaakt. Beneden: *De.... Hel.*

*1396 *36. De Boommaaker. — 35 — Vloed dryft u neer, Steld u te weer.* — De werkman schaaft den boom geheel glad; achter hem links de masten en zeilen van verscheidene kleine schepen. Rechts een man met twee roeispanen op den schouder. Beneden: *Den.... raaken.*

**1397 *37. De Pompemaaker. — 36 — Die niet te grond wil gaan, Diend hand aan't werk te slaā* — Vóór een huis rechts is de werkman bezig eene pomp uit te boren. Achtergrond links een water met verscheidene schepen. Beneden: *Gelyck.... overgeeven.*

1398 *38. De Scheepstimmerman. — 37 — Myd Sand en klip, Met's leevens Schip.* — Op den voorgrond links behakt de man een kromhout met de bijl; achter hem drie anderen. Op den achtergrond een schip op stapel. Beneden: *De.... slaapt.*

**1399 *39. De Lyn draaier. — 38 — De ganch is slecht, Maar 't werck is recht.* De lijnbaan onder hooge boomen; op den voorgrond de achteruitloopende werkman; op den tweeden grond links het maken van een kabel. Beneden: *Den.... touwen.*

1400 *40. De Seile maaker. — 39 — De vlugge wind, Vat, daar hei't vind.* Onder een boom zit de zeilmaker op eene bank te arbeiden. Links op den achtergrond eene haven met groote schepen; rechts op den tweeden grond een huis, waar het Anker uithangt. Beneden: *Het.... heijl.*

1 *41. De Kuiper. — 40 — Soo 't niet en sluit, Het leckt'er uit.* — Vóór een huis slaat de kuiper de hoepels om een vat. Op den tweeden grond links is een tweede bezig met een vuur de duigen samen te trekken; daarachter eene stadsgracht. Beneden: *De.... Vat*

2 *42. De Olislaager. — 41 — Perst Oli van't Gemoed, Die 't licht der Vroomheid voet'* — De koopman vult een klein vat met olie door een trechter; naast hem staat eene vrouw. Achter hem links een doorkijk naar de straat, rechts door een steenen boog naar de werkplaats. Beneden: *D'olyf boom.... blincke.*

3 *43. De Kaarsemaaker. — 42 — Verliest het minst, Om groote winst.* Werkplaats, waar de meester eene rist vetkaarsen hangt in eene kist op rollen. Achter hem zijn helper bij het fornuis; aan de zoldering en op den voorgrond rechts een aantal risten kaarsen. Beneden: *Terwyl.... versaaken.*

4 *44. De Vleeshouwer. — 43 — Onbedacht, Slaat geen acht.* — Rechts twee slagers met een geslacht rund. Achter hen eene vrouw bij het geopende venster, waar aan de buitenzijde de gereedgemaakte dieren gehangen zijn. Daarnaast de deur, waar een tweede rund naar binnen ziet. Beneden: *Het.... vlucht.*

5 *45. De Pasteibacker. — 44 — Heeden mooy, Morgen Hooy.* — Links staat de kok deeg te maken aan eene tafel; achter hem een jongen met eene pastei, waarbovenop een pauw. Beneden: *De.... heene.*

6 *46. De Suikerbacker. — 45 — In Christi Bloed, Lach God'lyk Soet.* Een werkman treedt buiten de fabriek, dragende een suikerbrood, waarvan reeds verscheidene op den voorgrond liggen; achter hem drie andere werklieden. Op den achtergrond rechts eene stadsgracht. Beneden: *Die.... herbaard.*

7 *47. De Apoteeker. — 46 — De dranck van Christi bloed, Is kost'lyck voor't gemoed.* — Hij staat in kamerjapon en muts op zijne stoep bezig met kooken van een drank. Achtergrond links een stadsgezicht, waar een heer en dame wandelen. Beneden: *Gelyck.... heeren*

8 *48. De Hovenier. — 47 — De rechte Gaarde, is niet op aarde.* — Op eene buitenplaats plant de tuinman met zijn jongen een boom. Beneden: *Het.... vermyden*

9 *49. De Moolenaar. — 48. — Den Heemel geeft, Wie vangd die heeft.* Op den voorgrond rechts zit de molenaar op een zak met graan. Vóór hem twee zakken en daarachter eene vaart, waar in eene schuit meel wordt geladen en langs welke rechts een aantal windmolens staan. Beneden: *Staat.... Geeven.*

0 *50. De Brouwer. — 49 — De laaving staat gereed, Waar is het dorstend Leed?* — Vóór de brouwerij vult een knecht op den voorgrond verscheidene vaten uit eene groote kan. Links op den achtergrond een stapel vaten en een toestel voor het putten van water uit de stadsgracht. Beneden: *Als.... leeven.*

**1411 *51. De Grutter.* — *50* — *Dat binnen sit, Is 't rechte Pit.* — In eene ruime werkplaats, waar een aantal zakken liggen, onderzoekt de grutter op den voorgrond rechts den inhoud van twee daarvan. Achter hem links een paard in den molen loopende. Beneden: *Het.... doed.*

1412 *52. De Waagemaaker.* — *51* — *Syt ghy belust op soet gemack, Laad op den Heer uw lastig pack.* — Onder een boom boort de werkman de as van een wiel uit; achter hem links een rad en werktuigen. Rechts op den achtergrond een pakwagen met twee paarden en eene kerk. Beneden: *d' Uitvinding.... leed*

*1413 *53. De Saalemaaker.* — *52* — *Uw eigen dier, Vereist bestier.* — Vóór den winkel staat een ruiter naast zijn paard en beschouwt een zadel, dat de meester hem voorhoudt. Beneden: *'t Geweldich.... goed.*

1414 *54. De Blaasbalckemaaker.* — *53* — *Haald door uw sucht, Uit God uw Lucht.* — In de werkplaats zit de meester en geeft bevelen aan den leerjongen; achter hen nog een werkman. Achtergrond: doorkijk met stadsgezicht. Beneden: *De.... vuur*

*1415 *55. De Draaier.* — *54* — *D'uitvindingen zyn veel, Doch min voor 't ewig deel.* — Links zit de arbeider aan de draaibank; nevens hem op den grond zijn leerjongen. Achter hen ziet men links door het venster een toeschouwende man, rechts door de deur twee vrouwen op eene stadsgracht. Beneden: *De.... doet.*

**1416 *56. De Instrumentmaaker.* — *55.* — *'t Is goed, of quaad, Naa 't oogwit staat.* — In eene open werkplaats zit de kunstenaar eene luit te vervaardigen en spreekt met een nevens hem staanden man; rondom hen allerlei muziekinstrumenten. Op den achtergrond rechts eene vaart. Beneden: *Het.... Eidelheid.*

*1417 *57. De, Chirurgyn.* — *56* — *'t Hert eist te syn verbonden, Van doodelyke wonden.* — In een vertrek zit links in een leunstoel de patient, wiens been verzorgd wordt door den bij hem knielenden heelmeester; achter dezen een jongen en eene dienstmaagd, beide met eene kom. Langs de muren eene kast met een aantal zalfpotten en eene andere, waarin een skelet. Beneden: *So.... weesen.*

Van deze prent bestaan overigens geheel gelijke afdrukken met het opschrift: *De Sirusein.*

1418 *58. De Pruikemaaker.* — *57* — *Behaagd de wereldt niet, Maar 't Oog dat alles siet.* — De kunstenaar staat vóór zijn winkel eene pruik uit te kammen; nevens hem twee reeds gereedgemaakte op nagemaakte hoofden, geëtaleerd op de nedergelaten halve luiken. Achtergrond een stadsgezicht met een aantal wandelaars. Beneden: *'t Haar.... vercieren.*

*1419 *59. De Hoedemaaker.* — *58* — *De hoed der Deugd is schoon, Meer dan een goude kroon.* — In eene open werkplaats zijn drie mannen bezig het vilt te bereiden. Beneden: *Den.... Behoed.*

De Schoolmeester. 64

Maakt Medecyn, Niet tot fenyn.

Door Letterkonst, soo hoog verheeven,
Is ons veel nut en heyl gegeeven,
Dat ons de Weg ten heemel toond:
Maar, om het Schuim van't Goud te scheidē
Is't misbruick deeser kunst te myde
Op dat de Wysheid ons bekroond.

EEN 1694. N° 1425.

**1420 *60. De Leerbereider. — 59 — Wat helpt de Slaaverny, Daar 't best vergeeten zy.* — Onder een boom is de werkman bezig eene huid af te schaven, op den tweeden grond links een afdak aan het water, achtergrond een dorp en boomen. Beneden: *Al.... acht.*

*1421 *61. De Papiermaaker. — 60 — Al is het slecht, Het komt te recht.* — In eene ruime werkplaats schept een man het papier uit de kuip; achter hem links drie arbeiders bij eene pers, rechts een waterwiel en vier personen bezig met lompen sorteeren. Beneden: *Dus.... geschreven*

1422 *62. De Boekdrucker. — 61 — Schept uw Geluck, Uit pers en druck.* Arbeider bezig aan de drukpers; achter hem links drie en rechts vier andere, een der laatste aan de letterkast. Beneden: *Druckt.... draagd.*

1423 *63. De Plaatdrucker — 62 — 't Geen 't hert in sich besluit, Dat druckt het van sich uit.* — Werkman aan eene cylinderpers; achter hem twee andere arbeiders. Beneden: *'t Papier.... gepreesen.*

1424 *64. De Boeckbinder. — 63 — Het oog van 't ewig weesen, Kan 't boeck uw's herten leesen.* — Links op den voorgrond zit de meester een boek in te binden, daarachter is de knecht bezig een boek in elkander te kloppen. Achtergrond: doorkijk naar eene stadsgracht. Beneden: *Lach.... leeven.*

1425 *65. De Schoolmeester. — 64 — Maakt Medicyn, Niet tot fenyn.* — De onderwijzer zit in kamerjapon en muts in zijn zetel, nevens hem de plak en een lange stok; met het pennemes wijst hij aan den naast hem staanden leerling, waar hij moet lezen; daarachter een tweede knaap met eene lei en verder naar achteren een zestal op de schoolbank. Beneden: *Door.... bekroond*

1426 *66. De Orlosimaaker. — 65 — Datmen bereid is, Terwyl het tydis.* De werkman zit aan zijne werktafel en behandelt een zakuurwerk; naast hem staat een man toe te kijken; aan den muur een aantal klokken. Achtergrond rechts een stadsplein met boomen. Beneden: *ô Mens.... Achtbaarheid.*

1427 *67. De Spiegelmaaker. — 66 — Gelykenis hangd af, Van Weesen, dat sulx gaf.* — De meester staat met een spiegel in rijk gesneden lijst; achter hem zijn helper. Achtergrond links eene stadsgracht. Beneden: *In.... leesen.*

1428 *68. De Glasblaaser. — 67 — Een fyndr Stof, Leid onder't Grof.* — Vóór den oven staat de glasblazer aan zijn arbeid; achter hem zit een man, die aandachtig het gereed gekomen stuk beschouwt en afsnijdt. Beneden: *Behaag'lyk.... koomen.*

**1429 *69. De Bleeker. — 68 — Wat pocht ghy op uw Sind'lyckheid, Die 't Kleed der Zielen vuyl verslyt.* — Bleekerij, waar het uitgespreide linnen door een man links nat gehoosd wordt. Op den achtergrond rechts het laden van een wagen met wasschen. Beneden: *Is.... Streep.*

*1430 *70. De Steensaager. — 69 — Al met'er tyd, Aan 't end der stryd.* — Links zit de arbeider bezig eene plaat af te zagen van een groot blok steen. Achtergrond rechts eene loods, waar dergelijke blokken uit eene schuit worden opgeslagen. Beneden: *Patsiensi.... scheiden.*

1431 *71. De Steenhouwer. — 70 — Hoewel verspreid, Nochtans bereid.* — Werkplaats in de open lucht; links in de schaduw van een boom en van een uitgespannen zeil bearbeidt een werkman een brok steen met den beitel. Links op den achtergrond een ander bezig eene lijst te beitelen, waarbij een heer toeziet. Beneden: *De .... kerck.*

**1432 *72. De Tichgellaar. — 71 — De Godsdienst maakt ons vry, Van Saatans Slaaverny.* — Rechts onder een boom werpt de werkman in den vorm een klomp leem, waarvan een aantal van den grond nevens hem worden opgeraapt door een jongen; naast hem een tweede helper. Achtergrond een uitgestrekt landschap met verscheidene gebouwen aan eene rivier. Beneden: *Gelyck .... gebooden.*

**1433 *73. De Pottebacker. — 72 — Draagd in uw vat van aarde, Een Schat van meerder waarde.* — Rechts vormt de arbeider een pot op het wiel; achter hem rechts de oven, waarbij twee mannen in gesprek; dan een aantal potten op planken langs den muur; nog verder de deur, waardoor een man binnenkomt, dragende eene mand met zwaren inhoud. Beneden: *Het .... heel.*

1434 *74. De Lym maaker. — 73 — Hecht uw Gemoed, Aaant Eeuwig goed.* Onder een boom staat de werkman in een toestel, waarmede eene mand beurtelings onder en boven water wordt gebracht. Achtergrond rechts eene werkplaats onder boomen, daarvóór een aantal droogrekken. Beneden: *Den .... Heemelvaard.*

1435 *75. De Veender. — 74 — 't Is ongesien, Doch 't kan geschien.* — Rechts staat een man in eene schuit te baggeren; op den achtergrond links eene open loods, waar het veen uit eene schuit wordt opgeslagen; verder de op den grond uitgespreide massa, waarop twee personen turftrappen; daarachter een dorp. Beneden: *Van .... souw.*

**1436 *76. De Bergwercker. — 75 — Hoe hoog van waarde, 't Is Stof der Aarden.* — Rechts zit de mijnwerker naast zijn wagentje en zijn houweel en beschouwt eenige steenen; links op den tweeden grond het bovenste van eene mijnschacht, waar het gewonnen erts wordt omhoog gebracht en in wagentjes weggereden. Achtergrond rechts een hooge berg met den ingang eener mijn. Beneden: *Al .... volpreesen.*

1437 *77. De Munter. — 76 — Het hert verlicht met heemel schyn, Begeerd geen Sack van Geld te zyn.* — Groote werkplaats met een achttal arbeiders; links zit de munter met zijn helper, achteraan rechts de oven. Beneden: *ô Munt .... niet.*

*1438 *78. De Goudslaager. — 77 — Onder 't vlies, Sit verlies.* — In het midden klopt een man het goudblad, links achter hem vormt een ander de boekjes; rechts doorkijk naar een tweede vertrek, waar eene vrouw zulk een boekje vertoont aan een man, die eene gesneden lijst draagt. Beneden: *'t Verguld .... bedroogen.*

39 *79. De Silversmit.* — *78* — *Hoe eel van stof, Noch veel te grof.* — De arbeider opent rechts eene kraan van den oven, waaruit het gesmolten metaal in een vorm vloeit; achter hem zijn helper; verder links een werkman, die eene staaf zilver op een aanbeeld behandelt. Beneden: *Blanck.... overlaaden.*

40 *80. De Goudsmit.* — *79* — *Tast naa de grond, Daar 't uit ontstond.* Twee werklieden zitten links aan eene tafel bij het raam; de achterste spreekt met een man in kamerjapon en muts; achter dezen een kleine oven. Beneden: *Een.... laaten*

41 *81. De Diamantslyper.* — *80* — *'t Syn Dropies uit een Bron, Die eindicht, noch begon.* — Links beschouwt de arbeider een diamant, dien hij heeft vastgezet in eene tang met dop; hij staat bij zijne schijf, welke door eene vrouw wordt in beweging gebracht. Verder achterwaarts nog twee werklieden en eene binnentredende vrouw. Beneden: *De.... weesen*

42 *82. De Peerelgaater.* — *81* — *Ô gaauwe koopman soekt en bied, Naa't Peereltie, dat Jesus hiet.* — In eene kamer zit de werkman de gaten te boren met behulp van eene drilboor. Achter hem links een man bij het venster zittende; rechts doorkijk naar een tweede vertrek, waar twee mannen over een bakje met paarlen spreken. Beneden: *Een.... ontbloot.*

43 *83. De Borduurder.* — *82* — *Doorstikt uw Hert met kunst der Deugd, Dat ghy voor Eedel gelden meugd.* — In een vertrek zit links een man te arbeiden aan een borduurraam, waarbij een jongen toekijkt. Beneden: *Al.... Draagd*

44 *84. De Tapeitwerker.* — *83* — *Hoe schoon bereid, De Dood die scheid.* Een heer, zittende voor een opgehangen tapijt met de voorstelling van vrouwen en boomen, wordt door den vervaardiger opmerkzaam gemaakt op de bizonderheden daarvan. Beneden: *De.... waarde.*

145 *85. De Schilder.* — (geëtst met drukletters) *84* — *Al wat het oog besiet, Ist prinsepaal nog niet.* — De kunstenaar wrijft met zijn tempermes de verf op het palet; naast hem zijne kist en verdere benoodigdheden; vóór hem op een ezel de schilderij en daarboven de schets voor de twee daarop voorkomende figuren. Meer achterwaarts rechts de bediende, links doorkijk naar een hof. Beneden: *De.... sy*

146 *86. De Plaatsnyder.* — *85* — *'t Herstellen als't vervallen, Dat komt van een op allen.* — In een vertrek zit de kunstenaar in huisgewaad bij het raam, waar het licht wordt versterkt door een chassis; naast hem giet de bediende het sterkwater af van eene plaat. Rechts doorkijk door een tweede vertrek naar de voordeur, waar twee personen zamen spreken. Beneden: *Een.... weesen.*

147 *87. De Beeldhouwer.* — *86* — *Ô mens verkies, Winst uit Verlies.* — De kunstenaar bestelt naar een klein model een vrouwenbeeld; rondom hem verscheidene gereed gemaakte beelden; links bij de deur twee binnentredende mannen. Beneden: *Gelyck.... hooren.*

*1448 *88. De Musikant. — 87 — Is 't Dropie soet, Staat naa de Vloed.* — Een man zit de luit te bespelen, nevens hem eene viola di gamba; daarachter twee mannen aan een spinet. Rechts een hond en daarachter doorkijk naar een park met versierde fontein. Beneden: *Het .... sluit*

1449 *89. De Astrologist. — 88 — Daar 't meest aan is geleegen, Staat meest te overweegen.* — Bij nacht zit de geleerde in huisgewaad voor het open venster de sterrenlucht te beschouwen; rondom hem eene brandende kaars eene globe, eene sfeer, eene Jacobsladder en eene kast met boeken. Beneden *Soo .... schut.*

*1450 *90. De Advokaat. — 89 — Het Stof, en Slyck der Aard, En is den Twist niet waard.* — In zijn studeervertrek zit de rechtsgeleerde in kamer japon en met de allongepruik op het hoofd en spreekt met twee vóór hem staande mannen. Beneden: *Wierd .... slecht.*

1451 *91. De Scheider. — 90 — Die u ontbind Dat is uw vrind.* — In een laboratorium zit de geleerde in huisgewaad en met de tang in de hand rustig te kijken naar het fornuis, waarop verscheidene distilleerkolven zijn geplaatst. Beneden: *Het .... Scheiden*

1452 *92. De Docter. — 91 — God is de Medecyn, voor doodlik hels fenyn* De geneesheer zit in zijn studeervertrek in huisgewaad aan eene tafel waarop een geopende foliant met afbeeldingen betreffende de botanie vóór hem staat met den hoed op het hoofd een man, die eene flesch ui een ronden korf haalt. Beneden: *Is .... weesen.*

1453 *93. De Leeraar. — 92 — Die gaaren Eeuw'ge Welvaard sag, Die Preek sic self den gansen dag.* — Kerkgebouw goed gevuld met aandachtige hoorders rechts een Hervormd geestelijke op den kansel. Beneden: *Die .... naa.*

**1454 *94. De Landman. — 93 — Eerst gesaaid, Dan gemaaid.* — Rechts d boer met den melkemmer, rondom hem runderen en gevogelte; links o den tweeden grond de boerderij en het varkenshok; op den achtergron het ploegen. Beneden: *Door .... verteerd.*

1455 *95. De Zeeman. — 94 — Die 't Oosten wil beryken, Moet van het Wes wyken.* — Links staat een zeevarende met bonten muts en wijden broek e spreekt met een der opvarenden van eene naderende boot; naast hen bukt een man om een pak op te heffen. Achtergrond links huizen aa eene kade, waar visschersschepen aanleggen; rechts de zee met verscheiden vaartuigen. Beneden: *ô Seeman .... sal.*

1456 *96. De Visser. — 95 — Ghy al, die swemd, in 's weerels Stroomen 't Groot Visnet kund ghy niet ontkoomen.* — Links een visscher met een schep net; in zijne mand en op den grond een aantal visschen. Achtergrond he zeestrand, waar een aantal visschers het net aan wal halen; daarachter ee dorp op de duinen. Beneden: *Gelyk .... Gat.*

*1457 *97. De Jaager. — 96 — De lusten der Sonden, Syn bytende Honden* Rechts rust een jager tegen den stam van een boom, naast hem twe windhonden en twee doggen en een vijfde slapende hond; links een ui

De Visser.

Ghy al, die swemd, in 's Weerelds Stroomen,
'tGroot Visnet kund ghy niet ontkoomen.

Gelijk een Visnet aan de Strand,
Soo, secht de Wysheid, sal't ook weesen,
Wanneer des grooten Vissers hand,
Den Vangst der Mensen uit sal leesen;
Het goede in het heemels Vat,
En't quaade in een leelyk Gat.

JAN LUYKEN 1694. N° 1456.

gestrekt verschiet en een naderende jagersknecht met een valkenrek. Beneden: *Het.... duisternis.*

58 *98. De Koopman — 97 — Sied veer, en wroet, Om Eeuwich Goed.* Kantoor. Aan den lessenaar zitten twee klerken, tegenover hen staat de patroon in kamerjapon en muts en geeft hun aanwijzingen. Beneden: *De.... Eeuwigheid.*

59 *99. De Krygsman. — 98 — Verdraagen en lyden, Is Christelyk stryden.* Links onder een boom staat de bevelhebber en geeft zijne bevelen aan een musketier achter hem. Achtergrond rechts twee ruiters, een aantal soldaten te voet en eene brandende stad. Beneden: *Die.... roemen*

60 *100. De Heerscher. — 99 — Heerst over de Rebellen, Die 't Herten Ryk ontstellen.* — In eene groote hal komt van links de Koning met kroon en schepter en gekleed in half Romeinsch gewaad, gevolgd door verscheidene hovelingen en soldaten. Rechts ziet men door een boog een aantal personen op de straat. Beneden: *Wierd.... besluit.*

61 *101. De Doodgraaver. — 100 — Die sich wat voor laat staan, Sie deesen Spiegel aan.* — Op het kerkhof worden de doodsbeenderen en doodshoofden in het knekelhuis tegen de kerk opgestapeld. Beneden: *Dit.... geleiden.*

De 2de uitgave is van hetzelfde jaar en heeft een gegraveerden titel: *Spiegel van 't menschelyk bedryf vertonende hondert-verscheyde Ambagten.... door Iohannes en Casparus Luyken, en onlangs uytgegeven tot Amsteldam door Nicolaus Visscher met Privilegie.* De uitgave is in 4°, de prenten geheel dezelfde, alleen de titelprent in den 2den staat.

Van deze 2de uitgave komen ook exemplaren voor, waarvan de bladen recto en verso zijn gebruikt voor de prenten.

De 3de uitgave is te Amsterdam, bij de Wed. P. Arentz en C. van der Sys, 1704, in 4°. Daarin komen de prenten nog geheel onveranderd voor, doch de titelprent in den 3den staat, welke sedert gebruikt bleef.

Intusschen schijnt de wijze van uitgeven Jan Luyken zelf nog niet geheel voldaan te hebben. In de verzameling Van Eeghen bevindt zich het exemplaar van de 1ste uitgave, dat hem persoonlijk toebehoorde, en daarin schreef hij tegenover elke voorstelling, dus in dorso van de voorafgaande prent, eene reeks van op elk onderwerp toepasselijke teksten, benevens twee gedichten als *Voor-reeden* en *Naa-reeden* van het geheele werk en een alphabetisch register. In de volgende drukken, die alle in 8° zijn, is dit een en ander overgenomen en zijn de prenten daardoor van achteren bedrukt; tevens zijn de koperplaten afgesneden rondom de voorstellingen, waardoor de geëtste op- en onderschriften zijn vervallen en vervangen door gelijkluidende in typendruk. Bij verschillende prenten is dit afsnijden niet met genoegzame zorg geschied, zoodat het bovengedeelte van sommige letters van het onderschrift nog zichtbaar is.

Deze 8°-uitgaven vermelden op den titel geene volgorde van druk en zijn uitgekomen:

1704 bij de Wed: P. Arentz. en C. van der Sys,
1718 bij Kornelis van der Sys,
1730 bij denzelfde,
1749 bij Jan Roman,
1767 bij de Erven van F. Houttuyn,
alle te Amsterdam.

Zelfs komen nog zeer afgesleten afdrukken van deze prenten voor in: *J. A. C. Löhr, Kunst en Vernuft. Groningen bij R. van Groenenbergh. 1822.*

Spoedig na de 1ste uitgave verscheen eene copie van dezelfde zijde van deze serie, doch met eene andere volgorde der afbeeldingen. Evenals in het origineel is dit werk geheel gegraveerd, in 4°-formaat, met van achteren onbedrukte prenten en zonder gedrukten titel, terwijl de naam van het boek alleen voorkomt op de titelprent. — i. r. b. zijn de volgnummers 1—100 aangebracht, boven de afbeelding de naam van het voorgestelde ambacht en onder de prent een vierregelig gedicht. Deze gedichten zijn alle gegraveerd in schrijfletters, evenzoo de meeste bovenschriften; deze laatste zijn echter

bij N°. 1, 16, 33, 38, 45, 64 in kapitale drukletters.
bij N°. 3 in kapitale schrijfletters.
bij N°. 2, 10, 12, 13, 19, 21, 27, 28, 30, 40, 41, 43, 54, 58, 71, 75, 78, 90, 95, 99 in cursieve kapitalen.
bij N°. 5, 6, 25, 32, 35, 42, 55, 62, 68, 89, 92 in drukletters.

Als algemeene opmerking kan dienen, dat deze copiën belangrijk krachtiger zijn gegraveerd dan de origineelen. Behalve dit, zijn vele voorstellingen zeer nauwkeurig gevolgd, zoodat de aanduidbare verschillen slechts in kleinigheden bestaan.

De Titelprent is H. 119 (de geheele koperplaat 160), B. 94 mm.; de andere prenten H. 82—85 (de geheele koperplaat 118—120), B. 72—77 mm.

Titelprent.

Op de banderol staat thans: *Menschelyke Beezigheeden* en op het door randlijnen omgeven gedeelte onder de prent: *Bestaande in Regeering, Konsten en Ambachten, Na orde van het A.B.C, in honderd figuuren, zinrijk uitgebeeld. in koper geëst en gesneeden. Met veerzen, daartoe passende, door A. I. 1695.* Onder de randlijn: *T' Harlem By Amb: Schevenhuysen.*

Bij N°. 1361 is de beschaduwing der lucht op den achtergrond scherp bepaald door den van de kraan afhangenden ketting; hier is die ook links daarvan aangebracht.

1. Advokaat. Bij N°. 1450 is de kamerjapon wit; hier gebloemd.

2. Apoteeker. Bij N°. 1407 is de muts geheel rond; hier met een naar achteren hangenden top, en de kamerjapon voorzien van een gebloemd patroon.

3. Astrologist. Bij N°. 1449 schijnen door de twee vensters vijf en drie sterren; hier zes en vijf.

4. Bakker. Bij N°. 1362 zijn de meest sprekende lijnen der beschaduwing van den baktrog loodrecht; hier horizontaal.

5. Balansmaker. Het traliewerk boven de deur heeft hier drie zware horizontale lijnen, welke bij N°. 1388 niet voorkomen.

6. Beeldhouwer. Onder aan het voetstuk van het kinderbeeld links liggen hier een halfrond en een langwerpig stuk steen, aan ééne zijde sterk verlicht; deze ontbreken bij N°. 1447.

7. Beezemmaker. Bij N°. 1370 heeft het traliewerk rechts achter de vrouw negen strepen van links naar rechts; hier slechts vijf.

8. Bergwerker. Bij N°. 1436 is de rand van het mijnwagentje achter het wiel en naast de knie van den man betint; hier zonder schaduw.

9. Blaasbalgmaker. Bij N°. 1414 is de grond onder de boomen l. i. h. m. grootendeels met kruisarceering; hier alleen met horizontale strepen.

10. Bleeker. Bij N°. 1429 heeft de boom rechts in het midden in het loof eene belangrijke opening, waardoor men de lucht ziet tot 9 mm. van de randlijn; hier is deze opening bijna geheel vervallen.

11. Boekdrukker. Bij N°. 1422 zijn in de kast op den achtergrond links drie ronde voorwerpen; hier vier.

12. Boekbinder. Bij N°. 1424 zijn op de bovenste plank der kast aangegeven één liggend en vier staande boeken; hier zeven staande.

13. Boommaker. Bij N°. 1396 draagt de man eene hooge muts; hier eene zeer platte.

14. Borduurder. Bij N°. 1443 is van de drie tegen den muur leunende schutten naast de deur alleen op het voorste een borduurpatroon aangegeven; hier ook op het achterste.

15. Brillemaaker. Bij N°. 1382 heeft de lezende man aan het loshangend gedeelte van zijn gewaad vijf knoopen en vijf knoopsgaten; hier zes knoopen en zeven knoopsgaten. Ook is de ronde muts vervangen door eene met achteroverhangenden top.

16. Brouwer. Bij N°. 1410 heeft de kuip op den voorgrond links vier hoepels onderaan; hier drie.

17. Chirurgijn. Bij N°. 1417 is de onderkant der balken van de zoldering gearceerd; hier alleen met horizontale lijnen beschaduwd.

18. Diamantslijper. Bij N°. 1441 heeft de man eene ronde muts; hier eene met achterovervallenden top.

19. Dokter. Bij N°. 1452 is de kamerjapon wit; hier met bloempatroon.

20. Doodgraver. Bij N°. 1461 is de bovenste punt van den lossen steen op den voorgrond rechts 3 mm. van de randlijn; hier raakt deze den steen.

21. Drajer. De ronde muts van N°. 1415 is vervangen door eene met achterovervallenden top.

22. Droogscheerder. Bij N°. 1378 ziet men van den meest linkschen poot van de werktafel alleen de beschaduwde zijde; hier ook nog de verlichte voorzijde.

23. Garentwijnder. Bij N°. 1374 is nog eene lichte strook tusschen den rug van den jongen op den voorgrond rechts en de randlijn; hier ontbreekt deze.

24. Geelgieter. Bij N°. 1386 heeft de werkman vijf knoopen op het benedendeel van zijn gewaad; hier vier.

*25. *Glasblazer.* Bij N°. 1428 komt niet voor eene sport tusschen de twee linkerpooten van den stoel; hier wel.

26. Glazemaker. Bij N°. 1366 heeft de jongen eene muts op; hier een hoed.

27. Goudsmit. Bij N°. 1440 is de kamerjapon van den verst verwijderden man wit; hier gebloemd.

28. Goudslager. Bij N°. 1438 heeft de man links eene ronde muts; hier eene met achteroverhangenden top.

29. Gouddraadtrekker. Bij N°. 1385 hebben de drie huizen, die men door de geopende deur ziet, zes, zes en vijf ramen; hier zes, vijf en vijf ramen, benevens de twee meest rechtsche nog elk eene deur.

30. Grutter. Bij N°. 1411 is nog een stuk van den paal zichtbaar tusschen de randlijn en de hangende zeef rechts; hier raken deze beide elkander.

31. Hoedemaker. Bij N°. 1419 is de verlichte zijde van den stijl naast de opening van de loods beneden beschaduwd door elf horizontale lijnen; hier ontbreken deze.

32. Hovenier. Bij N°. 1408 heeft de linker tak van den boom, die geplant wordt, een uitspruitsel naar boven; hier nog bovendien een tweede naar beneden gericht.

33. Iager. Bij N°. 1457 blijft de buiging van den achterpoot van den slapenden hond 3 mm. van de randlijn; hier raken die elkaar.

34. Instrumentmaker. Bij N°. 1416 heeft het huis op den achtergrond rechts een dakraam en twee vensters bovenaan; hier ontbreken deze laatste.

35. Kaarsemaker. Bij N°. 1403 is de arceering van den muur i. l. b. met strepen van links naar rechts; hier loodrecht.

36. Kammemaker. Bij N°. 1381 is de lucht, welke men door de geopende vensters ziet, slechts gedeeltelijk geschaduwd; hier geheel.

37. Kleermaker. Bij N°. 1363 draagt de hoofdpersoon eene muts; hier een hoed.

38. Koning. Bij N°. 1460 heeft de toren geheel op den achtergrond rechts twee ramen; hier drie.

39. Kooperslager. Bij N°. 1390 zijn op den gevel van het huis op den achtergrond behalve de ramen nog verscheidene strepen en punten aangebracht; deze ontbreken hier geheel.

40. Koopman. Bij N°. 1458 dragen de hoofdpersoon en de voorste klerk eene muts en hebben zij geene bizondere aanduiding aan hun gewaad; hier heeft de eerste eene allongepruik en eene gebloemde kamerjapon, de tweede een om het hoofd gewonden doek en een gestreept gewaad.

41. Krygsman. Bij N°. 1459 is het meest rechtsche punt van het gebladerte 6 mm. van de randlijn; hier 3 mm.

42. Kuiper. Bij N°. 1401 is het stuk hout i. r. o. geschaduwd met horizontale lijnen; hier met lijnen van links naar rechts.

43. Landman. Bij N°. 1454 heeft het huis op den tweeden grond links boven het afdak een venster, dat hier slechts met eene streep is aangeduid. Aldaar ontbreekt ook de hier voorkomende aanduiding der duigen aan de binnenzijde van den melkemmer.

44. Lantaarnmaker. Bij N°. 1391 ontbreken de twee horizontale lijnen, die hier voorkomen in het traliewerk boven de deur.

45. Leeraar. Bij N°. 1453 is het meest verlichte driehoekige gedeelte onder de bank aan de linkerzijde beschaduwd met arceeringen; hier alleen met lijnen van links naar rechts.

46. Leerbereider. Bij N°. 1420 loopen de horizontale lijnen ter aanduiding van het water door tot aan den rechteroksel van den hoofdpersoon; hier is het hoogste gedeelte daarvan met loodrechte lijnen ter aanduiding eener kade.

47. Loodgieter. Bij N°. 1367 is het bovengedeelte van de looden pijp langs den muur links geschaduwd met horizontale lijnen; hier met arceeringen.

48. Lymmaker. Bij N°. 1434 is de geheele massa in den korf beschaduwd met arceeringen; hier alleen op enkele donkere gedeelten en verder met lijnen van links naar rechts.

49. Lijndraajer. Bij N°. 1399 is het dwarsstuk van het toestel bij de vier werklieden op den tweeden grond links beschaduwd met arceeringen; hier met loodrechte lijnen.

50. Mandemaker. Bij N°. 1371 heeft de groote korf aan de voorzijde negen opstaande teenen; hier tien.

51. Messemaker. Bij N°. 1392 is de drempel van den winkel onbeschaduwd; hier geheel met horizontale lijnen.

52. Metselaar. Bij N°. 1365 is de verlichte zijde van den schoorsteen op den achtergrond rechts onderaan beschaduwd; hier is die zijde geheel zonder schaduw.

53. Moolenaar. Bij N°. 1409 is onmiddellijk boven de baal en achter den rug van den hoofdpersoon eene lichte plek, welke hier geheel ontbreekt.

54. Munter. Bij N°. 1437 zijn de twee stijlen van den muur achter den hoofdpersoon gearceerd; hier alleen met horizontale lijnen behandeld.

55. Musikant. Bij N°. 1448 is het gewaad van den man geheel zonder aanduiding van patroon; hier is het gebloemd.

56. Naaldemaker. Bij N°. 1383 zijn de beide balken der zoldering grootendeels met arceeringen; hier alleen met horizontale lijnen.

57. Olislager. Bij N°. 1402 is de lucht achter de tralievensters geheel wit; hier met wolken aangegeven.

58. Orlogiemaker. Bij N°. 1426 wordt het verste gedeelte van den achtergrond gevormd door een gebouw met een kleinen en een grooten toren; hier ontbreekt de laatste.

59. Papiermaker. Bij N°. 1421 heeft het ijzerdraadraam v. o. l. zes draden op gelijken afstand; hier vier dicht opeen gedrongen in het midden.

60. Pasteibakker. Bij N°. 1405 is de schieter op den voorgrond grooter, waardoor het snijpunt van den steel van dat voorwerp met de rechter randlijn zich bevindt op 42 mm. boven de benedenrandlijn, terwijl dit snijpunt hier is op 34 mm. boven die lijn.

61. Paruikmaker. Bij N°. 1418 zijn in de lucht in het midden vier vliegende vogels aangebracht, welke hier ontbreken.

62. Peerelgater. Bij N°. 1442 heeft de man op den tweeden grond eene ronde muts; hier eene met achteroverhangenden top.

63. Plaatdrukker. Bij N°. 1423 heeft het tweede venster rechts vier ruiten naast elkaar; hier vijf.

64. Plaatsnyder. Bij N°. 1446 is de kamerjapon zonder aanduiding van

patroon; hier is die gebloemd; verder is bij de voorwerpen op den grond een kelkje gevoegd.

65. Pompemaker. Bij N°. 1397 zijn de steenen aangegeven op de strook tusschen de twee vensters i. r. b.; hier is dit niet geschied.

66. Pottebakker. Bij N°. 1433 ontbreken de twee donkere horizontale lijnen boven de deur, welke hier voorkomen.

67. Roermaker. Bij N°. 1394 is de lucht boven het dak, dat men door de rechtsche opening ziet, geheel wit gelaten; hier is dat gedeelte beschaduwd door loodrechte lijnen. De ronde muts van den hoofdpersoon is vervangen door eene met achteroverhangenden top.

68. Scheider. Bij N°. 1451 is de groote zeef i. l. b. alleen behandeld met lijnen van links naar rechts; hier met arceeringen.

69. Schaatzemaker. Bij N°. 1395 draagt de man eene ronde muts; hier eene met achterovervallenden top.

70. Scheepstimmerman. Bij N°. 1398 heeft het groote schip op den achtergrond alleen aan de groote mast eene vlag; hier aan de drie masten.

71. Schilder. Bij N°. 1445 draagt de man eene muts, waarvan het bovengedeelte naar voren is gekeerd; hier hangt de top achterover.

72. Schoenmaker. Bij N°. 1380 is de kloppaal naast den ingang van boven vlak en bevinden zich op den achtergrond daarboven twee vrouwen; hier ligt op den kloppaal een hamertje, terwijl slechts ééne vrouw is afgebeeld.

73. Schrijwerker. Bij N°. 1368 heeft het venster rechts boven de deur zes ruiten naast elkaar; hier vijf.

74. Schuijermaker. Bij N°. 1369 heeft de man eene ronde muts en is het kleed der vrouw zonder aanduiding van patroon; hier heeft de muts een achteroverhangenden top en is het kleed gebloemd.

75. Slager. Bij N°. 1404 is de priem, welke de man rechts in de hand houdt, door een ketting aan zijn gordel verbonden; hier ontbreekt de ketting.

76. Steenhouwer. Bij N°. 1431 is de lucht rondom het huis op den achtergrond links geheel geschaduwd; hier is dat gedeelte wit.

77. Steenzager. Bij N°. 1430 is de bovenste steen in de schuit geschaduwd met arceeringen; hier alleen met loodrechte lijnen.

78. Smit. Bij N°. 1389 bestaat de achterzijde van het fornuis tusschen de kap en het vuur uit zeventien rijen steen boven elkaar; hier uit elf rijen.

79. Schoolmeester. Bij N°. 1425 staat op het kleine langwerpige bord achter den onderwijzer: *Myn hart.... God;* hier zijn deze woorden vervangen door: *Dach Avont.*

80. Speldemaker. Bij N°. 1384 heeft het huis op den achtergrond tusschen de hoofden der twee vrouwen drie ramen naast elkaar; hier twee.

81. Spiegelmaker. Bij N°. 1427 is de schuit op den achtergrond ledig; hier bevindt zich daarin eene boven den rand uitstekende baal.

82. Stoelemaker. Bij N°. 1373 zijn tusschen de pooten van den stoel i. r. o. drie driehoekige gedeelten, waar licht doorheen schijnt, terwijl de vierde en bovenste bijna geheel dicht is; hier is ook deze laatste geheel open.

83. Suikerbakker. Bij N°. 1406 staat op het uithangbord zeer onduidelijk: *De Gekroo.... Kist* in drukletters; hier: *De Suijcker Kist* zeer duidelijk in schrijfletters.

84. Tapijtwerker. Bij N°. 1444 is het traliewerk boven de deur vrij ruim en heeft de linkerafdeeling twaalf en elf lijnen gekruist; hier is dat traliewerk zeer nauw en is dat gedeelte met zestien en vijftien lijnen gekruist.

85. Tichelaar. Bij N°. 1432 staat de man, die zich begeeft naar de schuit, links i. h. m. 3 mm. binnen de randlijn; hier raakt hij die lijn.

86. Timmerman. Bij N°. 1364 is de deur van het huis in aanbouw geschaduwd met arceeringen; hier alleen met lijnen van links naar rechts.

87. Tinnegieter Bij N°. 1387 loopt de schaduw op den voorgrond links steeds smaller uit naar het midden; hier blijft die vrijwel overal even breed.

88. Ven, of Turfboer. Bij N°. 1435 blijft de meest naar links gekeerde punt van de schuit op den tweeden grond 2 mm. van de randlijn; hier snijdt de punt die lijn.

89. Visscher. Bij N°. 1456 blijft het hoofd van den meest naar rechts gekeerden man op den tweeden grond van de randlijn verwijderd; hier wordt die lijn daardoor geraakt.

90. Verwer. Bij N°. 1379 is de schaduw op den voorgrond links aangebracht tot onder den rechtervoet van den arbeider; hier loopt die slechts tot even onder den linkervoet.

91. Wagenmaker. Bij N°. 1412 bestaat de rand van het wiel uit zeven aaneengevoegde stukken; hier uit tien.

92. Weever. Bij N°. 1377 ontbreken de vier vliegende vogels, die hier in de lucht zijn aangebracht.

93. Wolbereider. Bij N°. 1376 heeft het werktuig, waarmede de wol wordt uiteengehaald, zes zichtbare tanden; hier zeven.

94. Zaalmaker. Bij N°. 1413 zijn op den buikriem van het paard boven de gesp nog drie gaten aangeduid; deze ontbreken hier.

95. Zeeman. Bij N°. 1455 gaat de waterspiegeling eener mast onmiddellijk rechts van den hoofdpersoon door tot aan de sloep op den tweeden grond; hier houdt die spiegeling reeds boven die sloep op.

96. Zeevemaker. Bij N°. 1372 is op de verlichte zijde van de deurpost eene slagschaduw aangebracht onder de aldaar hangende zeef; deze schaduw ontbreekt hier.

97. Zeilmaker. Bij N°. 1400 is het venster tusschen den boom en het uithangende anker alleen met horizontale lijnen behandeld; hier met arceeringen.

98. Zilversmit. Bij N°. 1439 draagt de hoofdpersoon eene muts; hier een hoed.

99. Zyreeder. Bij N°. 1375 zijn de drie ruiten onmiddellijk onder den grooten spil beschaduwd; hier zijn zij wit gelaten.

100. Zwaardveeger. Bij N°. 1393 draagt de rechts zittende man eene muts; hier een hoed.

Deze serie copiën werd later nogmaals gebruikt, doch dan met een gedrukten titel, waarop: *Afbeelding der menschelyke Bezigheden .... geschikt naar de Ordre van 't A B C .... Te Amsterdam, By Reinier en Josua Ottens.* z. j.

De prenten komen daarin geheel onveranderd voor, behalve de titelprent, op welke het onderschrift en het adres zijn weggeslepen en vervangen door een zesregelig gedicht.

Eene tweede serie copiën wordt gevonden in: *Abbildung Der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände, 1698*; en wel in het geheel 87 stuks. De meeste daarvan met nog 10 andere copiën werden later weder gebruikt in: *P. Abraham a Santa Clara, Etwas für Alle 1699, 1711* en *1733*. De bijzonderheden van een en ander worden onder die hoofden behandeld.

245

Pratique curieuse; ou les Oracles des Sibylles, Sur chaque question proposée. Tirée des Manuscrits de la Bibliotheque de Mr Comiers. a la Haye, Chez Abraham Troyel, Marchand Libraire, dans la grand' Salle de la Cour. MDCXCIV. 8°.

*1462 Titelprent door Casper Luyken.

Vóór den ingang eener grot zit rechts de Sibylle; vóór haar knielt eene vrouw, achter welke eene tweede staat. Op eene banderol: *Les Oracles des Sibylles* — i. d. m. door randlijnen omgeven: *a la Haye, Chez Abraham Troyel 1694.*

o. i. h. m. op een steen: *C Luÿken f.* — H. 120, B. 67 mm.

De prent is wederom gebruikt in een volgenden druk van 1735 te Rotterdam bij Jean Hofhout. Aldaar is de koperen plaat afgesneden vlak onder de prent en daardoor het adres i. d. m. vervallen.

246

Heydentryk Overkamp, Alle de Medicinale, Chirurgicale en Philosophische Werken.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't Oude Heeren Logement, in de Histori Schryver, 1694. 2 dln. 4°.

Deel I.

Vignet op den titel. N°. 902 ten derden male gebruikt.

In den 2den druk te Amsterdam bij Nicolaas ten Hoorn, 1720, komt dit vignet niet voor.

247

Heidentryk Overkamp, Nader Verklaringe, Over de ontdekte Doorwaasseming.... Van S. Sanctorius. t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1694. 4°.

In den regel wordt dit afzonderlijk gepagineerde werk gevonden tusschen de twee deelen van Boek-N°. 246.

463 Vignet op den titel door Jan Luyken.

In eene kamer zit links een man in een toestel, dat, hangende aan een haak in de zoldering, in balans wordt gehouden door een tegenwicht en dat door een tweeden persoon wordt naar beneden gedrukt. Vóór hem staat eene gedekte tafel, aan de overzijde waarvan twee personen met hoed en mantel de balans aandachtig staan te beschouwen. Op den achtergrond treedt nog iemand door de geopende straatdeur binnen. — H. 100, B. 83 mm.

Aan de achterzijde bedrukt.

248

Phaedrus, Fabularum Aesopiarum, libri quinque, Cum Annotationibus Johannis Schefferi.... Editio quinta.... Franequerae, Ex Officinâ Leonardi Strik, Bibliopolae. MDCLXXXXIV. 8°.

464 Titelprent door Casper Luyken.

Eene groote verzameling dieren met lichamen van menschen. Rechts zit de Leeuw op den troon; naast hem zit op den voorgrond de Beer nevens het bijschrift: *Turba promiscua*; achter den troon de Aap, de Ezel en een Satyr. In het midden staat eene put en links daarvan de Arend, de Uil, het Hert, het Varken en de Beerin met haar jong. Geheel links tegenover den troon de Eenhoorn, als aangeklaagde. Boven deze groep op eene wolk zweeft Aesopus en kijkt naar omlaag; in de eene hand houdt hij pen en inktkoker, in de andere een papier, waarop: *Census Hominum*. Op eene banderol daarboven: *Phaedri Fabulae.* — i. d. m. door randlijnen omgeven: *Franekerae, apud Leonardum Strik 1694.* — H. 145, B. 88 mm.

Van deze prent is eene copie van dezelfde zijde, of, wegens de talrijke verschillen, beter gezegd eene navolging in: *Phaedrus, Esoopische Vertellingen.... Vertaald Door Johannes Hilarides.... Tweeden Druk.... Te Dokkom, By Joh: Hilarides, in de Hoochstraat, in de Schoone, 1695.* 8°.

Daarop is de figuur van Aesopus geheel veranderd en houdt hij het blad papier in de rechterhand en vóór het lichaam; de put is veranderd in een altaar; de Eenhoorn heeft een lang gewaad in plaats van een kort; rechts van den troon zit nu een tweede Beer en het opschrift: *Turba promiscua* is nu geplaatst onder den Arend. — i. d. m. door randlijnen omgeven: *Dokkomii exponit Johannes Hilarides, 1695.*

249

Johan Ray, De Werelt van haar Begin tot haar Einde.... Te Rotterdam, by Barent Bos, Boekverkooper op 't Westnieuwland 1694. 8°.

Hierin 4 prenten door Jan Luyken en 1 door Jan en Casper Luyken. — H. 119—132, B. 72—77 mm.

**1465 *1.* Titelprent.
Twee mannen in muts en kamerjapon; links zit de eene te luisteren naar den tweede, die eene aanwijzing doet op de globe, welke naast eene sfeer op de tafel staat. Op den achtergrond een groot gebouw en boomen. Op een velum: *De Werelt van haar begin tot haar eynde door I. Ray.* — i. d. m.: *By Barent Bos. A°. 1694.*
o. r. o.: *J. en. C. Luyken*

1466 *2.* b. r. b.: *Fol. 1.* De Schepping. Op den voorgrond en meer achterwaarts achtereenvolgens allerlei zoogdieren, in de lucht de vogels, geheel op den achtergrond de zee met visschen. Rechts i. h. m.: Adam en Eva en de slang.
o. r. o.: *I. Luiken.*

1467 *3.* b. r. b.: *Fol. 52.* De Zondvloed. Rechts trachten eenige vluchtelingen een hooger gelegen punt te bereiken; op den achtergrond de drijvende Ark.
o. r. o.: *I. Luiken*

1468 *4.* b. r. b.: *Fol: 165.* De Aardbeving. Op den voorgrond het vluchten der menschen en hun verzinken in aardspleten; meer naar achteren links eene in puin vallende stad, rechts sterk bewogen schepen.
o. r. o.: *I. Luiken*

1469 *5.* b. r. b.: *Fol. 207.* De Verbranding der Aarde. Op den voorgrond een aantal knielende en nedergevallen menschen, omringd door vlammen, uit wier midden een tweetal omhoog stijgt; in de wolken twee engelen en vier gezaligden.
o. r. o.: *I. Luiken*

De 2[de] druk is te Rotterdam, bij Nicolaas Korte in de Draaisteeg 1719. Daarin komen de prenten geheel onveranderd voor, alleen is op de titelprent de beteekening en het onderschrift i. d. m. uitgeslepen en vervangen door: *Bij Nicolaas Korte.*

De 3[de] druk is te Leiden bij de Wed: Abraham Honkoop en Zoon en bij Cornelis van Hoogeveen, junior, 1765. Daarin komen de prenten wederom hetzelfde voor, doch met veranderde pagineering. Op de titelprent is het adres van 1719 wederom uitgeslepen en niet vervangen; verder heeft:

N°. 1466 — b. r. b.: *Pag. 1.*
N°. 1467 — b. r. b.: *Pag. 51.*
N°. 1468 — b. r. b.: *Pag. 56,* terwijl *Tab. I.* i. l. b. is uitgeslepen.
N°. 1469 — b. r. b.: *Pag. 164.*
N°. 1470 — b. r. b.: *Pag. 206.*

250

Salomon van Rustingh, Duvels Leven onder de Duvelen.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren Logement. 1694. 8°.

470 Titelprent door Casper Luyken.

Voorstelling van de Hel, waar een aantal groote en kleine duivels samenkomen vóór den rechts aan de rots geketenden Lucifer; boven hen verscheidene vliegende monsters; op den achtergrond een groot vuur, daarbij het rad van Ixion. Boven aan de linkerzijde eene opening in het gewelf, waardoor twee mannen naar omlaag zien. Op een met vier oogen voorzien velum: *Duvels Leven onder de Duvelen.* — H. 139, B. 90 mm.

251

Lud. Smids, Poësye.... t'Amsterdam, By Dirk Boeteman, op de Cingel, by 't Latijnsche School. 1694. 8°.

471 Titelprent door Jan Luyken.

In eene opene hal door zuilen gedragen komt links Apollo bekranst en met de lier in de linkerhand, terwijl hij de rechterhand toereikt aan eene vrouw, die eene vaas met geldstukken vertreedt en die met den linkerarm op een pedestal steunt. Boven haar een gordijn, waarop: *Lud. Smids Poesye.* — H. 122, B. 84 mm.

252

Petrus van Staveren, De Huyshoudinge Gods In sijn Kerke.... Deel II (en III.) Tot Leyden, By Frederik Haaring, Boekverkooper op 't Raapenburg, nevens de Academie, MDCXCIV. (Deel III, MDCXCV.) 4°.

Van Deel I was de 1ste druk verschenen in 1683 te Leiden bij Felix Lopez, terwijl de 2de druk in 1694 uitkwam te Amsterdam bij Hendrik Boom en de Wed: van Dirk Boom. Beide hebben dezelfde titelprent door I. van Munnikhuysen naar de teekening van W. van Mieris. Van de twee volgende deelen bestaat slechts ééne uitgave.

Hierin 1 titelprent door Jan en 1 door Casper Luyken. — H. 168—173, B. 130—131 mm.

Deel II.

472 *1.* Titelprent.

In het midden: *De Huys-houding Gods In syn Kerke, na de Sund-vloed Tot aan de geboorte van Isaak. Door P. van Staveren.* Dit opschrift wordt omgeven door zes voorstellingen.

Boven: Noachs offer, en daarnaast:
Noach door Cham bespot.
Links: de Torenbouw van Babel.
Rechts: Abraham en Melchisedek.
Beneden: Abraham ontvangt de drie engelen, en daarnaast:
Loth ontvlucht Sodom.
i. d. m.: *tot Leyden, by Frederik Haaring, A°. MDCXCIV.*
o. r. o.: *I. Luiken.*

DEEL III.

*1473 *2.* Titelprent.

In het midden: *De Huys-houding Gods In syn Kerke van de geboorte van Isaak tot aan de versoening tusschen Jacob en Esaauw door P. van Staveren.* Rondom dit opschrift zeven voorstellingen.

Boven: Isaäk door Ismaël geplaagd; op den achtergrond de Wegzending van Hagar. Daarnaast:

Abraham offert Isaäk; op den achtergrond de Begrafenis van Sara. Daartusschen in een medaillon:

Abraham en Abimelech.

Links: Ezau verkoopt zijn eerstgeboorterecht.

Rechts: Jacobs droom; op den achtergrond Isaäk zegent Jacob.

Beneden: Jacob wentelt den steen van den put voor Rachel. Daarnaast:

Jacobs worsteling; op den achtergrond de Ontmoeting van Jacob en Esau.

i. d. m.: *tot Leyden by Frederik Haaring. A°. MDCXCV.*

i. r. o.: *C L.*

253

L. S(ylvius), Het Leven en Bedryf Van Willem de Darde.... Tot Amsterdam. By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement in de History Schryver. 1694. 4 deelen 2 banden. 4°.

Hierin 6 prenten door Jan Luyken en 1 door Casper Luyken, waarvan 4 nieuwe.

DEEL I.

1474 *1.* Titelprent.

Links Koning Willem III te paard, geharnast en met de kroon op het hoofd; hij geeft zijne bevelen aan een naast hem rijdend onderbevelhebber, achter dezen nog twee ruiters. Op den tweeden grond het leger, voetvolk en ruiterij, in slagorde; op den achtergrond een zeeslag nabij de kust.

Daarboven eene versierde cartouche, waarop: *Leven en Bedryf van Willem de Darde Konink van Groot Brittanien Van A°. 1650 tot 1694. Met Figuren.* Ter weerszijde daarvan eene kleine voorstelling: links Willem III den eed als Stadhouder doende; rechts de Kroning van Willem en Maria in Westminster Abbey.

Onder de hoofdvoorstelling over de volle breedte een hevige veldslag.

i. d. m.: *t'Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper 1694.* — H. 168, B. 130 mm.

2. b. r. b.: *Eerste Deel. Fol: 160.*

2de Staat van N°. 791. Zeegevecht 7 Augustus 1673.

DEEL II.

*1475 *3.* b. r. b.: *Tweede Deel Fol. 234.* — i. d. m.: *Vertrek van zyn Koninglyke Hoogheyd, met s'Lands Vloot naar Engeland, Den 8 November 1688.*

Op den voorgrond en rechts de kade, waar eene talrijke menigte het vaarwel toewuift aan den Prins, die in een boeier van wal steekt om zich te begeven naar de vloot op den achtergrond links. Op den tweeden grond links verscheidene sloepen.

o. l. o.: *C Luiken in et f.* — H. 163, B. 259 mm.

2[de] Staat in: *Montanus en Verwey, Leven van Willem III. 1703.*

De koperen plaat is aan de bovenzijde afgesneden langs de randlijn der prent, waardoor de pagineering is vervallen. Overigens is de prent onveranderd.

4. b. r. b.: *Tweede Deel. fol: 294.*

N°. 984 wederom gebruikt. De Kroning van Willem en Maria.

DEEL IV.

5. b. r. b.: *Vierde Deel. fol: 23.*

2[de] Staat van N°. 1197. Intocht van Willem III te 's-Gravenhage.

1476 *6.* Tegenover pag. 146. — i. d. b. m.: *Slaan der Fransen uijt t'Canaal door de Engelse en Hollanders. Anno 1692 den 29 Meij en volgende dagen voorgevallen.* — Zeeslag met aanwijzingen N°. *1—21.* — H. 82, B. 257 mm.

1477 *7.* o. r. o.: *Vierde deel fol 195.* — i. d. m.: *Ruineren der Fransen Oorlog Schepen etc te la Hogue. Cherbourg. Ornay etc.* — Het verbranden en vernielen van een aantal oorlogsschepen; op den voorgrond links een hevig scheepsgevecht. Met aanwijzingen *A—Z.* — H. 103, B. 257 mm.

Op dezelfde plaat gegraveerd als N°. 1476 en van deze prent slechts door eene randlijn gescheiden.

Daarenboven bevinden zich in dit werk:

Deel II. pag. 289. Copie van dezelfde zijde van N°. 983. De Kroningsoptocht van Willem III.

Deel III. pag. 109. Copie van dezelfde zijde van N°. 1175. Slag aan de Boyne.

Deel I. pag. 193. Naarden belegerd.

Deel I. pag. 253. Slag bij Senef.

Deel I. pag. 269. Grave belegerd.

Deel I. pag. 345. Slag bij Bergen.

De vier laatste zijn vermoedelijk naar teekeningen van Jan Luyken gegraveerd, waarschijnlijk door Daniel de la Feuille. De prent: *Grave belegerd* is wederom gebruikt in: *Montanus en Verwey, Leven van Willem III, 1703.*

254

Het Nieuwe Testament Ofte Verbond onses Heeren Jesu Christi. Na de Hoogduytsche Oversetting, van D[r]. Martinus Lutherus.... T'Amsterdam: By Jan van Duisberg. MDCXCIV. 8°.

1478 Titelprent door Jan Luyken.

In het midden: *Het Nieuwe Testament ofte Verbond onses Heeren Jesu Christi: Naar de Hoogduytsche Oversetting van Dr. M. Lutherus. Van Nieuws, op een minst veranderende wyse, uyt het Oud in Goed Nederduytsch gestelt. Met eenige korte aanteekeningen.* Dit opschrift is aangebracht op eene soort banier met franje onderaan; daaromheen vier voorstellingen, als:

Boven: Christus in heerlijkheid begroet door de vijf wijze maagden; rechts meer achterwaarts de vijf dwaze maagden, die in het duister rondtasten.

Rechts: Christus gekruisigd. Rondom den voet van het kruis kronkelt zich de Slang; op den voorgrond ligt de Dood verslagen, aan wien de Wereld is vastgeketend; rechts achterwaarts vlucht de Satan.

Links: Christus in heerlijkheid overwint den Dood en den Satan, die de Wereld aan een ketting gebonden houdt.

Beneden: Aan eene tafel zitten de vier Evangelisten te schrijven, elk naast zijn kenmerkend attribuut; achter hen staan Petrus en Paulus.

i. d. m.: *t'Amsterdam by Ian van Duisberg in de Stapel Papier.*

o. r. o.: *Ian, Luiken.* — H. 137, B. 78 mm.

In latere drukken komt eene copie van dezelfde zijde voor, H. 131, B. 69 mm. Het opschrift in het midden is aldaar: *Het Nieuwe Testament Onses Heeren Jesu Christi door D. M. Lutherus* en daaronder een klein rond medaillon met portretbuste van Luther. Van de dwaze maagden zijn slechts drie te zien. Geen onderschrift i. d. m.

255

Het Nieuwe Testament Van Onze Heer Jesus Christus, Uit het Grieksch Vertaald, Door Reynier Rooleeuw, M.D. t'Amsterdam, By Jan Rieuwertsz, Stads-drukker en Boekverkoper in de Beurs-straat, in 't Martelaars Boek. 1694. 12°.

**1479 Titelprent door Jan en Casper Luyken.

Links zit Jezus op een steen en onderwijst de rondom hem zittende en staande toehoorders. In de wolken houden vier engeltjes een kleed vast, waarop: *Het Nieuwe Testament onses Heeren Iesu Christi.* Onder op eene door randlijnen omgeven strook: *Joh. 14: v. 6. Niemand komt tot den Vader, dan door my.* — i. d. m.: *t'Amsterdam, by Jan Rieuwertsz, Boekverkoper.*

i. r. o.: *Ian en Casper Luikē.* — H. 113, B. 69 mm.

256

Brand te Grootebroek. 20 Augustus 1694.

1480 Afzonderlijk uitgegeven prent door Jan Luyken.

De geheele achtergrond wordt ingenomen door de voorstelling van het dorp, waarin op drie plaatsen een hevige brand woedt, die verscheidene

huizen heeft aangetast; de twee kerken, die zich aan de beide uiteinden bevinden, zijn nog gespaard. Op den voorgrond eene breede watervlakte met twee molens aan den kant en waarop zich twee roeibooten en twee zeilvaartuigen bevinden. In de lucht eene banderol, waarop in het midden het gekroonde wapenschild, een bloeiende rozenstruik; ter weerszijden daarvan: *Groote — broek.* — H. 254, B. 526 mm.

Van deze prent komen zoowel afdrukken voor zonder, als andere, met de daaronder gedrukte uitnoodiging, deel te nemen aan eene loterij ten bate van hen, die door dezen brand schade geleden hadden. Onder het opschrift: *Loterye, van yder Lot elf stuyvers den Inlegh, Voor de Verbrande Goederen en plaetsen, der Armen en onvermogende, tot Grootebroeck.* volgt in 2 kolommen een plakkaat van Burgemeesteren, Raden en Vroedschappen van Grootebroek ter aanbeveling dezer loterij; dit stuk is zonder datum, doch uit den inhoud blijkt, dat het in 1695 gegeven is. Daaronder in 4 kolommen: *Conditien ende Articulen, Waer na een yegelijck hem in dese Loterye sal hebben te reguleren* en eindelijk: *Bede aen alle meedoogende Menschen,* een gedicht van 10 vierregelige strofen op 5 kolommen door A. Tegulaer.

De geheele prent met het onderschrift H. 570 mm.

257

Teâtre de la Guerre en Amérique, telle qu'elle est à présent Possedée par les Espagnols, Anglois, François et Hollandois, &c. Nouvellement mis au jour Par Covens et Mortier, Geographes à Amsterdam.

1481 Vignet i. l. o. van de kaart van Midden Amerika, volgens de behandeling c[a] 1694 door Jan Luiken vervaardigd. Bovenstaand opschrift is op ééne regel aangebracht boven de kaart. Ofschoon naar de meening van den Heer J. Ph. van der Kellen er wel een vroegere staat moet bestaan, vermoedelijk met het adres van P. Mortier, is die ook hem nimmer voorgekomen.

Op den voorgrond links eenige Indianen wijzende naar eene groep op den tweeden grond, waar eene groote ijzeren kist door Europeanen wordt gevuld met baren edel metaal, welke door Indianen worden aangebracht. Daarachter links een groot bergwerk; rechts eenige soldaten, die trachten het landen te beletten van gewapende booten, welke zich naar de kust begeven. Verder in zee een gevecht van twee vloten, voerende de Fransche en de Engelsche vlaggen.

De linkerhelft dezer kaart, zijnde die waarop het vignet voorkomt, is ook als afzonderlijke kaart uitgegeven; het opschrift eindigt dan bij: *Espagnols.*

Op eene kaart van Mexico en Florida, uitgegeven door Petrus Schenck, komt als vignet i. l. o. de copie van dezelfde zijde voor van de vloten en van een gedeelte der groep bij de ijzeren kist.

Op eene andere soortgelijke kaart, uitgegeven door J. B. Homann, komt i. l. o. de copie van de tegenzijde voor van de Indianen op den voorgrond en van de geheele groep rondom de ijzeren kist.

1695

258

Adriaan van Berkel, Amerikaansche Voyagien.... na Rio de Berbice.... Mitsgaders na de Colonie van Suriname.... Tot Amsterdam By Johan ten Hoorn, Boekverkooper tegenover het Oude Heeren Logement, inde Historischryver. 1695. 4°.

Hierin 3 prenten door Casper Luyken. — H. 168—174, B. de titelprent 124, de beide andere 286 mm.

*1482 *1.* Titelprent.

Strijd van een Indiaan met een panter, dien hij met zijn mes doodt; links drie boomen. Boven over de volle breedte eene banderol, waarop: *Amerikaansche Voyagien naar Rio de Berbice en Suriname.* — o. i. h. m.: *Siet Fol. 64.*

o. l. o.: *C Luijken f*

*1483 *2.* b. r. b.: *Fol. 46.* Op een velum i. h. m.: *Wonderlyke Manier hoe een Indiaan tot Capityn gemaakt werd.* In eene ruime woning zijn een groot aantal Indianen vereenigd, de meeste nedergehurkt, om toe te zien, hoe een hunner zich vrijwillig blootstelt aan de geweldige zweepslagen van een drietal anderen. Op den achtergrond twee Europeanen in hangmatten als toeschouwers.

*1484 *3.* b. r. b.: *Fol. 53.* Op een velum i. h. m.: *Schrikkelyke Handeling omtrent de gevangenen die inde Krygstogt gevangen werden.* Op eene opene ruimte vóór de hutten staat de gevangene omringd door zijne vijanden, elk van een fakkel voorzien, waarmede zij hem langzaam dood martelen. Op den tweeden grond links een aantal Indiaansche vrouwen rondom een ketel, die boven een vuur hangt.

259

Euclides, Beginselen der Meetkonst.... in onse nederduytse taal.... opgesteld Door Claas Jansz. Vooght Geometra.... t'Amsterdam, By Johannes van Keulen, Boek- en- Kaart verkoper, by de Nieuw-Brugh, in de gekroonde Lootsman. Anno 1695. 4°.

*1485 Titelprent door Casper Luyken.

Eene vrouw zittende op een versierden bol houdt in de linkerhand een maatstok, waarop een achter haar staande, gekroonde man eene afmeting

doet. Rechts van hen de Zon, links de Maan en Sterren benevens twee zwevende engeltjes, die een krans en eene slang aanbrengen. De hoofdgroep rust op een voetstuk, naast hetwelk links Minerva, rechts Mercurius staan en dat tot opschrift voert: *Euclidis Beginselen der Meet-Konst Waar bij t' 16 Boeck F Flussatis Candalla door C. I. Voogt Geomatra* Onder het voetstuk: *1695* en nog lager in eene versierde cartouche: *t'Amsterdam Bij Johannes van Keulen Boeckverkoper Bij de Nieuwen brugh Inde Gekroonde Lootsman met Privilegie.* — H. 164, B. 124 mm.

Het privilegie is van 1680, de opdracht aan Nicolaas Witsen van December 1694.

260

N. H(einsius), Den vermakelyken Avanturier, Ofte De Wispelturige, en niet min Wonderlyke Levens-loop van Mirandor.... t'Amsterdam, By Pieter van Reyschoten, Boekverkoper, op de hoek van de Haarlemmer Dyk, by de Nieuwe Vis-Markt, 1695. 2 dln. 8°.

Hierin 12 prenten door Casper Luyken, met de aanwijzing van het deel b. l. b., die van de bladzijde b. r. b. — H. 131—133, B. 81—83 mm.

DEEL I.

*1486 *1. Eerste Deel. — Pag: 55.* Mirandors meester, de herbergier, in de drilkooi rechts, terwijl links zijne vrouw en dochter knielende om genade voor hem smeeken.

*1487 *2. 1. D: — Pag: 79.* Mirandors meester, de advokaat, met het hoofd verward in de sporten van eene brandladder; links het huis van den buurman, die op het gerucht uit het venster kijkt.

*1488 *3. 1. D: — Pag: 120.* Mirandors meesteres, de markiezin, met haren minnaar ontdekt. De groep der omlaag vallende personen links.

*1489 *4. 1. D: — Pag: 203.* Mirandor doodt in een tweegevecht den broeder van Isabella. Deze groep links; rechts eene vrouw, die uit een huis komt.

*1490 *5. 1. D: — Pag: 286.* Simon, de verliefde kok, bij de waarzegster. Naar links geknield; aan deze zijde vertoonen zich ook twee heeren op den achtergrond.

*1491 *6. 1. D: — Pag: 334.* Mirandor en Belindor te Parijs op straat door vermomde mannen aangevallen; deze laatsten staan rechts vóór een huis.

DEEL II.

*1492 *7. 2 Deel — Pag. 48* — Mirandor en Belindor ontvangen het bezoek van een man, die met zijn degen in de rechterhand en zijne viool en strijkstok in de andere, danspassen uitvoert. De schaduw op den voorgrond bedekt slechts ¼ van de breedte der prent.

*1493 *8. 2 Deel — Pag 88.* — Mirandor vindt nabij Arras een gewonde, wiens aanvaller op het paard van den nieuw aangekomene wegvlucht. Boom rechts.

*1494 *9. 2 Deel — Pag. 123* — Mirandor ziet uit zijne bedstede naar een medereiziger, die zijne plannen aan den waard uitlegt door middel van eene teekening op den wand. Deze groep links.

*1495 *10. 2 Deel — Pag. 215* — Rosamire door Clitander ontvoerd naar eene rechts staande woning.

*1496 *11. 2 Deel — Pag. 295* — Mirandors broeder in dienst bij een kwakzalver, die zijn tooneel op een marktplein heeft opgeslagen. Op den voorgrond links een man te paard; op den achtergrond de vernieling van het tooneel door het volk.

*1497 *12. 2 Deel — Pag. 335* — Mirandors broeder bij het ziekbed van Rosamire. Het ledikant rechts.

De in het 1ste deel voorkomende titelprent is naar de teekening van C. Luyken door A. de Winter vervaardigd.

Dit werk werd later nog herhaaldelijk herdrukt, als:

2de druk: te Amsterdam, bij Philip Verbeek op t Hekelveld in de Swarte Bylsteeg. Deel I 1704, Deel II 1703.

3de druk: bij denzelfde, 1712. Op sommige exemplaren staat 1711 vermeld.

4de druk: bij denzelfde, op de Nieuwen dyk tusschen de twee Haerlemmer sluysen in de Luiterse Bybel. Deel I 1715, Deel II 1714.

5de druk: te Amsterdam, bij Antoni Schoonenburg 1722.

6de druk: bij denzelfde 1727.

7de druk: bij denzelfde 1733.

Behalve deze uitgave is er nog een

7de druk: te Amsterdam, by Jan 't Lam, bezuyden het Stadhuys 1739.

8ste druk: te Amsterdam, by Jan Morterre over het Zaandammer Veer 1756.

De prenten komen onveranderd voor in den 2den en 3den druk.

In den 4den druk is zulks ook het geval met N°. 1486—1491, 1494 en 1496.

N°. 1492 komt voor als copie van dezelfde zijde. De oorspronkelijk rijk versierde lijsten aan de bovenzijde van den muur zijn vervangen door rechte lijnen; de schaduw op den voorgrond bedekt de geheele breedte der prent.

N°. 1493. Copie van de tegenzijde. De boom en de gewonde man links.

N°. 1495. Copie van de tegenzijde. De woning staat links.

N°. 1497. Copie van de tegenzijde. Het bed staat rechts. — b. r. b.: *335* zonder het woord: *Pag.*

Voor den 5den druk werd een geheel nieuw stel copiën vervaardigd, zoowel van de prenten als van de titelprent. Daarin zijn:

N°. 1486. Copie van de tegenzijde. De drilkooi links. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 58.*

N°. 1487. Als boven. Het huis van den buurman rechts. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 81.*

N°. 1488. Als boven. De vallende personen rechts. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 122.*

N°. 1489. Copie van dezelfde zijde. Op het origineel hebben de vier luiken van het tweede huis alle eene sluiting aan de rechterzijde en is daarboven een rond zoldervenster aangebracht; in de copie ontbreekt dit laatste en bevindt zich de sluiting van twee luiken rechts en van de twee andere links. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 205.*

N°. 1490. Copie van de tegenzijde. De kok is naar rechts geknield. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 288.*

N°. 1491. Copie van dezelfde zijde. In het origineel zijn slechts 15 sterren rondom de halve maan aangegeven; in de copie ziet men er 39. — b. l. b.: *1. Deel* — b. r. b.: *Pag. 336.*

N°. 1492. Als boven. Deze copie vertoont dezelfde verschillen met het origineel als die van 1715 en is van deze laatste te onderscheiden, doordat aldaar de dansmeester kort haar heeft en hier over de schouders golvend. Van de beide personen op den achtergrond heeft de meest naar rechts staande in de copie van 1715 de rechterhand in horizontale richting evenals op het origineel; hier is die hand omhoog geheven. — b. l. b.: *2. Deel* — b. r. b.: *Pag. 48.*

N°. 1493. Als boven. Op het origineel ziet men onder het linkerbeen van Mirandor de geheele opening van den bol van den hoed; in de copie is die opening gedeeltelijk achter het been verborgen. — b. l. b.: *2. Deel* — b. r. b.: *Pag. 88.*

N°. 1494. Als boven. Op het origineel is voorgesteld een vloer van planken met aanduiding van 8 horizontale lijnen tusschen de bedstede en de slagschaduw op den voorgrond; in de copie is daarvan door bijvoeging van schuine lijnen een steenen vloer gemaakt, waar in dezelfde ruimte slechts 5 horizontale lijnen voorkomen. — b. l. b.: *2. Deel* — b. r. b.: *Pag. 123.*

N°. 1495. Als boven. In het origineel heeft het raam boven de deur 6 gebroken ruiten, hier slechts 4. Ook is de kanten versiering onderaan de mouwen van het geschaakte meisje weggelaten. — b. l. b.: *2. Deel* — b. r. b.: *Pag. 215.*

N°. 1496. Copie van de tegenzijde. De man te paard rechts. — b. l. b.: *2. Deel* — b. r. b.: *Pag. 295.*

N°. 1497. Copie van dezelfde zijde. In het origineel is de rand rondom den hemel van het ledikant glad, hier versierd. Aldaar zijn de witte vloersteenen geheel blank, hier geäderd. — b. l. b.: *2 Deel* — *Pag. 335.*

In den 6den druk werden deze copiën geheel onveranderd gebruikt.

In den 7den en 8sten druk komen zij eenigermate opgesneden voor. Ook is aldaar achter het woord *Deel* b. l. b. eene . geplaatst.

Prof: J. ten Brink vermeldt in zijne studie over Nic. Heinsius, dat N°. 1487 ook voorkomt als titelprent in het blijspel: *De geleerde Advokaat of de bespotte Druivedief. Amsterdam by de Erfgen: van J Lescailje, 1707.* (door Jan van Hoogstraten).

Ik meen echter, dat dit onjuist is, daar in het door hem gebruikte exemplaar uit de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden een afdruk is ingeplakt van de copie, welke voor het eerst in 1722 werd gebruikt, terwijl het exemplaar uit de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam zonder titelprent is.

In: *l'Avonturier Hollandois ou La Vie et les Avantures divertissantes & extraordinaires d'un Hollandois. — a Amsterdam, Chez Herman Uytwerf, MDCCXXIX.* 2 dln. 12° komen de verkleinde copiën voor van N°. 1486—1497. Zij zijn H. 100—102, B. 53—57 mm., met de aanduiding van het deel b. l. b. en die van de bladzijde b. r. b.

N°. 1490, 1493, 1495 en 1497 zijn copiën van de tegenzijde, de overige van dezelfde zijde.

Hiervan bestaat een tweede druk van 1801.

In: *l'Avventuriere Ollandese ovvero la Vita .... d'un Ollandese. — in Venezia MDCCXLVIII. Presso Domenico Occhi all' Unione.* 2 dln. 8°. komt in elk deel eene prent voor tegenover den gedrukten titel. Deel I heeft de copie van N°. 1487, Deel II die van N°. 1492, beide van dezelfde zijde en met onderschrift i. d. m.: *L'Avventuriere Ollandese.* — H. 125, B. 72—76 mm.

261

Amelot de la Houssaie, Histoire du Gouvernement de Venise .... A Amsterdam, Chez Pierre Mortier, Libraire sur le Vygendam à la Ville de Paris. MDCXCV. 2 dln. 8°.

Hierin 1 prent door Casper Luyken.

*1498 b. r. b.: *Tome. 1. Pag. 266.* — i. b. m.: *Solemnité du Bucentaure, qui se celebre a Venise le jour de l'Ascension.* De Bucentaurus omgeven door 14 gondels; op den achtergrond de kust met eenige gebouwen. De eigenaars der gondels zijn door Fransche opschriften bij ieder vaartuig aangewezen, evenzoo de namen van eenige gebouwen aan wal. — H. 290, B. 401 mm.

De eerste druk van 1677 bij Frederic Leonard te Parijs is zonder prenten.

De prent is geheel onveranderd weder gebruikt in een mij niet bekend, waarschijnlijk folio werk. Alleen is er dan o. r. o. bijgevoegd: *14.*

Nogmaals met deze laatste bijvoeging in eene uitgave van de *Histoire du Gouvernement de Venise* van 1714 te Amsterdam bij David Mortier. Het cijfer van de pagina is dan echter uitgeslepen en vervangen door *291.*

Eene copie van dezelfde zijde, doch eenigszins verkleind, komt voor in eene Hollandsche vertaling van dit werk: *Historie der Regeering van Venetien .... door .... Amelot de la Houssaie. Tot Amsterdam .... en tot Leyden MDCC.* 2 dln. 8°. — De prent heeft aldaar i. b. m.: *Iaarlykse Gewoonte van het Trouwen der Zee op Hemelvaarsdag*; de bijschriften

bij gebouwen en vaartuigen zijn in het Hollandsch en de pagineering b. r. b. is: *I. D Pag 296* — H. 281, B. 383 mm.

Van dit boek was geen gedrukte titel te mijner beschikking.

Deze copie is daarna geheel onveranderd weder gebruikt in: *Schola Politica, Beschryving van de republyk .... der Venetianen .... t' Amsterdam by Andries van Damme .... 1703.* 2 dln. 8°.

262

Jan Luyken, Lof en Oordeel Van de Werken Der Barmhertighyt. Te Amsterdam, bij Nicolaus Visscher. z. j. 4°.

Hierin 8 prenten door Jan Luyken met i. d. m. gegraveerde onderschriften en met volgnummers o. r. o. Zij zijn van achteren bedrukt met een gedicht, behoorende bij de volgende afbeelding, behalve N°. 1506, die onbedrukt is. De behandeling der prenten wijst op ongeveer 1695. — H. 85—88, B. 77—80 mm.

99 *1.* Titelprent.

Een steen, waarop: *Lof en Oordeel van de Werken der Barmhertigh door Ian Luiken.* — Links zit de Barmhartigheid, voorgesteld door eene vrouw, die een beker water uitgiet; op haar schoot is een overvloeiende geldzak en nevens haar staat een meer dan gevulde zak graan. Achter haar vier engeltjes, het eene met brooden, het tweede met een palmtak en twee met eene kroon. Rechts van den steen zit op den grond de Zelfzucht of Gierigheid, eene oude vrouw steunende op een pot met geldstukken, waarbij zij nog een aantal met een krouwel bijeenkrabt; boven haar een zwarte roofvogel en eene bliksemende lucht. — i. d. m.: *tot Amsteldam uitgegeven door Nicolaus Visscher met Privilegie van de H. M. Heeren Staten General* — o. r. o.: *1*

00 *2.* i. d. m.: *Ik ben hongerig geweest, ende gy hebt my te eten gegeven: Matth. 25. 35.* — Rechts staan een oude man en vrouw tegenover den zittenden arme, die rijkelijk van spijze wordt voorzien. — o. r. o.: *2*

01 *3.* i. d. m.: *Ik ben dorstig geweest, ende gy hebt my te drinken gegeven: Matth. 25. 35.* — Rechts treden eene vrouw en kinderen uit eene woning, om een bij de deur nederzittenden reiziger uit eene groote kruik te laven. — o. r. o.: *3*

02 *4.* i. d. m.: *Ik was een vreemdeling, ende gy hebt my geherbergt: Matth. 25. 35.* — Links eene woning onder een palmboom, waar een bejaard man een reiziger uitnoodigt binnen te treden. — o. r. o.: *4*

03 *5.* i. d. m.: *Ik was naakt, ende gy hebt my gekleed Matth. 25. 36.* — Links een huis, waarvóór een ontkleede man door een ander in een wijd gewaad wordt gehuld. — o. r. o.: *5*

04 *6.* i. d. m.: *Ik ben krank geweest, ende gy hebt my besogt: Matth. 25. 36.* — Rechts een bejaard man op zijne legerstede, waaromheen zich drie personen bevinden. — o. r. o.: *6*

1505 *7.* i. d. m.: *Ik was in de gevangenisse, ende gy zyt tot my gekomen: Matth. 25. 36.* — In een donker gewelf zit links een aan het been vastgeketende man, tot wien een tweede komt, voorzien van eene lantaarn en van eene mand vol versnaperingen. — o. r. o.: *7*

1506 *8.* i. d. m.: *Komt gy gezegende myns vaders: Matth 25. 34 — Gaat weg van my gy vervloekte: v^s. 41.* — Op den voorgrond rechts wordt de Satan door een engel met een vlammend zwaard geworpen in een brandenden poel. Op den achtergrond het Laatste Oordeel. — o. r. o.: *8.*

Dit boekje werd later viermaal in 8° herdrukt achter: *Jan Luiken, Zedelyke en Stichtelyke Gezangen*, vormende daarmede blijkens den gedrukten titel één geheel, zij het dan ook met afzonderlijke pagineering, met het oog op de gelijktijdig voorkomende afzonderlijke uitgaven.

Bij N°. 1499 is het adres uitgeslepen, dat in de uitgaven van 1704 en 1709 is vervangen door: *te Amsteldam, By de Wed: P. Arentz en C: vander Sys. Boekverkoopers inde Beursstraat.* In den druk van 1734 is dit weder veranderd in: *Te Amsteldam. by Kornelis van der Sys. Boekverkooper, inde Beursstraat*, terwijl in dien van 1767 ook dit adres is weggeslepen en niet door een nieuw vervangen.

N°. 1500—1505 komen in de beide eerste drukken onveranderd voor, in de beide laatste in den 2^den staat.

N°. 1506 komt onveranderd voor in de vier drukken, alleen is de prent bij de uitgaven van 1734 en 1767 van achteren bedrukt met eene mededeeling aangaande verkrijgbare boeken.

2de Staat.

In 1711 verscheen: *A. Spinniker, De Werken en Vergelding der Barmhertigheid en Onbarmhertigheid*, waarin ook voorkomen N°. 1500—1505. Ten einde deze in overeenstemming te brengen met de andere voor dit werk vervaardigde prenten werden de koperplaten belangrijk ingekort, de gegraveerde onderschriften afgesneden en in de overblijvende marge o. l. o. de letters *I. L* gesteld. In dezen staat komen de prenten voor zoowel in de hierboven genoemde uitgaven van 1734 en 1767 der *Zedelyke en Stichtelyke Gezangen* als in de afzonderlijke uitgaven na 1711.

Van N°. 1499—1505 bestaan van achteren onbedrukte vergroote copiën van de tegenzijde. — H. 248, B. 169—171 mm.

Bij N°. 1499 heeft de steen tot opschrift: *De Werken der Barmhertighyd geroemd in de Beschryvinge van het toekomstig Oordeel Matth: 25. vs: 35. 36. door de Bro ....* — Het laatste woord is gedeeltelijk verborgen achter eene der figuren, doch moet zonder twijfel gelezen worden: *de Broen.* Onder de prent voluit geschreven de teksten: *Matth: 5. vs: 7* en *Jac: 2. vs: 13.* en daaronder: *tot Amsterdam, by Gerard de Broen.*

N°. 1500—1505 hebben onder de prent vierregelige gedichten en daaromheen de aanwijzing der teksten, die betrekking hebben op de voorstelling. Verder o. r. o. volgnummers *I—VI.* — o. l. o.: *G. de Broen excudit Amstelodami.* Bij sommige ontbreekt het laatste woord.

In plaats van N°. 1506 is in deze serie eene afbeelding van het Laatste Oordeel, gevolgd naar die in de *Icones Biblicae.*

6

Ik ben krank geweest, ende gy hebt my besogt: Matth. 25.36.

LUYKEN 1695. Nº 1504.

De geheele serie komt in copiën op dezelfde grootte als de origineelen voor in: *De Groote Vierschaar van Jesus Christus*, uitgegeven door *Wilhem de Broen*. Dit werk bevat daarenboven nog 6 copiën uit: *Spinniker, De Werken der Barmhertigheid en Onbarmhertigheid, 1711* en heeft onder de prenten Hollandsche en Fransche onderschriften, gegraveerd in de ongeveer 40 mm. hooge marge.

N°. 1499 en 1506 zijn copiën van dezelfde zijde, N°. 1500—1505 van de tegenzijde. De prenten zijn van achteren onbedrukt.

Ook bestaan er copiën van dezelfde zijde, ongenummerd, van achteren onbedrukt en op dezelfde grootte als de origineelen, i. d. m. voorzien van eene korte spreuk en daaronder een zesregelig gedicht, alles in het Hoogduitsch. Zij verschenen onder den titel: *Lob und Prob von der Liebreichen Wercken der Barmherzigkeit* te Neurenberg bij Johann Christoph Weigel c[a] 1700.

Bij deze uitgave is N°. 1506, het Laatste Oordeel, weggelaten en vervangen door de voorstelling van het begraven van een naakt lijk op een kerkhof. Op den voorgrond links staat de doodgraver, met de linkerhand op zijne spade rustende, met een ander te praten; rechts staan twee kruisen in den grond. — i. d. m.: *Begrabt die Todten.* en daaronder het gedicht. Vermoedelijk naar eene teekening van Casper Luyken gegraveerd door dezelfde hand, die de andere zeven prenten heeft vervaardigd.

263

Du Mont, Nieuwe Reyse naa de Levant of het Oosten, Gedaan van den jaare 1689. tot aan 1693.... in de nederduitse taale gebragt.... Tot Utrecht, By Anthony Schouten, Boekverkoper in de Jans-Straat, 1695. 2 deelen 1 band. 4°.

07 Titelprent door Jan Luyken.

De in Deel II pag. 28 beschreven aardbeving te Smyrna. Op den voorgrond worden eenige slachtoffers uit de bouwvallen gered; op den tweeden grond links eenige instortende gebouwen; daarachter de stad liggende aan den oever der zee, waarheen de bewoners van alle zijden vluchten, om eene wijkplaats te zoeken op de schepen. Op eene banderol op 3 regels met cursieve kapitalen: *Nieuwe reysen na het Oosten Gedaen Door den Heer Dumont Sedert den Jaren 1689 tot 1693.* — i. d. m.: *Tot Utrecht Bij Anthonij Schouten 1695.*

o. r. o.: *Ian. Luiken. in. et fecit.* — H. 166, B. 130 mm.

2[de] Staat.

Deze komt voor in sommige exemplaren van dezelfde uitgave. De prent is geheel onveranderd, behalve het opschrift op de banderol, dat nu op 5 regels met drukletters luidt: *Nieuwe Reyse na het Oosten, gedaen Door den Heer du Mont, Zedert den jare 1689 tot 1693.*

264

Ludolphus de With, Gods Oordeel over Zion, beschouwt In het overdroevig afsterven van de Doorluchtigste vorstinne Maria, Koninginne van Engeland.... Op den dag van haer Majesteyts Begraeffenisse, den 15 Maert 1695. Tot Rotterdam, by Reinier van Doesburg, Boekverkooper op de Vismarkt, inde Waerheyt 1695. 4°.

1508 Vignet op den gedrukten titel door Jan Luyken.

Links zit eene weenende vrouw in rouwgewaad; aan hare voeten liggen eene kroon, een doodshoofd, en over elkaar gekruist een schepter en een doodsbeen; achter haar drie obelisken. Rechts eene rij huizen, leidende tot een in het midden staanden tempel, waarheen een koninklijke lijkwagen door acht paarden gevoerd wordt te midden van talrijke toeschouwers. — H. 106, B. 76 mm.

Dit vignet is weder gebruikt in: *Henricus Nahuys, D'Algemeene Heerschappy des Doods, Vertoont in een Lijk-reden, Over.... Maria, Koninginne van Groot-Brittannien.... Tot Rotterdam, by Reinier van Doesburg, Boekverkooper op de Vismarct. Anno 1695.* 4°.

Ten 3den male als vignet voor: *Nederlands Klaag-huijs geopent door verscheijde lijkredenen over de.... Dood en begravenisse van.... Maria de II, zijnde een register.... Tot Rotterdam, Bij Reinier van Doesburg, 1695.* 4°.

Wederom voor: *Daniel le Roy. De Zeekerheid van der Vorsten Dood.... Toegepast, op de alderbeklaagelijkste Dood.... van Willem de III.... Tot Rotterdam, by Reinier van Doesburg, 1702.* 4°.

Ten 5den male voor: *Adamus van Halen, De klagende Dogter van Juda.... Toegepast op de Allerbeklaaglijkste Dood van zijn Majesteid Willem de Derde.... Tot Rotterdam, by Reinier van Doesburg, 1702.* 4°.

265

Henricus Nahuys, D'Algemeene Heerschappy des Doods, Vertoont in een Lijk-reden, Over.... Maria, Koninginne van Groot-Brittannien.... Tot Rotterdam by Reinier van Doesburg, Boekverkooper op de Vismarct. Anno 1695. 4°.

Vignet op den gedrukten titel. N°. 1508 wederom gebruikt.

266

Nederlands Klaag-huijs geopent door verscheijde lijkredenen over de.... Dood en begravenisse van.... Maria de II.... Tot Rotterdam, Bij Reinier van Doesburg, 1695. 4°.

Vignet op den gedrukten titel. N°. 1508 ten derden male gebruikt.

267

Opkomst, Geboorte, Leven en Dood van Maria Stuart, Koningin van Groot Brittanje.... Tot Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper tegen over 't Oude Heeren Logement, in de Historieschryver, A°. 1695. 4°.

Hierin 2 prenten door Jan Luyken.

9 *1.* Titelprent.
Het sterfbed van Maria, die met gevouwen handen in het ledikant ligt, omgeven door hare weenende vrouwen; rechts vóór het bed twee Anglikaansche geestelijken naast eene tafel. Links op den voorgrond wordt Willem III door twee personen en een page uit het vertrek geleid. Op een velum, dat door vier engeltjes wordt vastgehouden: *Opkomst, Geboorte Leven en Dood van Maria Stuart Koninginne van Groot Brittannien Vrankryk en Yerland* — i. d. m.: *t'Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper 1695.*
o. r. o.: *J. Luike.* — H. 171, B. 126 mm.
De prent is van achteren bedrukt met eene *Verklaring vande Titelprent,* een 24-regelig gedicht door K. Verlove.

0 *2.* b. r. b.: *Fol. 121.* In de lucht i. h. m.: *Lyk staatie van Maria Stuart.* De lijkstoet beweegt zich op een groot plein in verscheidene bochten, tusschen talrijke soldaten en toeschouwers.

268

Le Chevalier Temple, Introduction à l'Histoire d'Angleterre.... à Amsterdam Chés J. Louis de Lorme, Marchand Libraire, sur le Rockin, près de la Bourse MDCXCV. 8°.

11 Portret van den schrijver door Casper Luyken.
Borstbeeld naar rechts gekeerd in ovalen rand, waarop onderaan zijn wapenschild is aangebracht en daarnaast links: *Dominus Guli* — rechts: *elmus Temple.* Op eene banderol bovenaan: *Servare modum finemque tueri naturamque sequi.* — i. d. m.: *Eques Baronettus Ser^{mi} et Pot^{mi} Magnae Brittanniae Regis ad Ord^{s} Foed^{ti} Belgij Legatus Extr^{us} et apud Tractatus pacis tam Aquisgrani quam Neomagi Legatus Mediat^{r} Eiusdem Ser^{mi} Regis a Secretioribus Consilius.* — H. 109, B. 63 mm.

269

Het Laatste Oordeel.

12 Afzonderlijk uitgegeven prent door Jan Luyken, volgens de behandeling ongeveer 1695 vervaardigd.

Christus verschijnt als rechter in de wolken te midden van het stralende licht en omgeven door engelen en gezaligden. Op den voorgrond de Opstanding der dooden, die uit de graven komen; links eene tent waar een feestmaal wordt verstoord door den schrik van het naderend gericht. Op den tweeden grond in het midden de Aartsengel, die scheiding maakt tusschen de gezaligden en de verdoemden; de laatsten worden rechts naar een brandenden vuurpoel verwezen; de anderen, waaronder de Wijze Maagden met hare brandende lampen, worden links door engelen ontvangen.

Onder de prent in boekdruk op 2 regels: *Christelyke Bespiegeling van 't Laetste Oordeel.* gevolgd door een lang gedicht in 3 kolommen onderteekend *Casp. Brandt* en daaronder: *t'Amsterdam, by Jacobus van Nieuweveen, in de Nieuwe-straet.*

o. r. o.: *J. Luiken.* — H. 165, met het onderschrift 460, B. 256 mm.

De prent is geheel onveranderd later weder gebruikt. Het hoofd van het onderschrift is dan echter op 3 regels. Van deze uitgave bestaan twee drukken, beide: *te Amsterdam by Ludolf Renkink,* doch de eene met de woonplaats: *in de Dirk van Hasseltsteeg 1743,* de andere met: *op de Oude Zyds Agterburgwal, by de Stormsteeg.*

Nogmaals werd de prent in zeer afgesleten toestand uitgegeven met het hoofd van het onderschrift: *Christelyke Bespiegeling van 't Laatste Oordeel.* op 3 regels, verder met hetzelfde gedicht, doch daaronder voluit: *Casper Brandt,* en met het adres: *Te Amsteldam, bij M. de Bruyn, Boekverkooper in de Warmoesstraat, het zesde Huis van de Vischsteeg, Noordzijde.*

Van deze prent zijn herhaaldelijk copiën gemaakt, als:

Eene van dezelfde zijde, onderschrift: *Pater Filio autoritatem dedit iudicium exercendi quatenus Filius hominis est Ioh: 5. 26. 27.* en daaronder naast elkaar vier vierregelige gedichten in de Hollandsche, Fransche, Duitsche en Engelsche talen. — H. 333, B. 485 mm.

Eene van de tegenzijde met het onderschrift geheel als in de 1ste uitgave, o. r. o.: *S. donnet. fecit,* en met het adres: *Gedruckt tot Leyden, by de Weduwe van Johannes Tangena, Prentverkoopster.* — H. 157, B. 250 mm.

Eene van de tegenzijde en slechts gedeeltelijk overgenomen, voor een mij niet bekend 4°. werk. — H. 163, B. 132 mm.

Eene van dezelfde zijde, lithographie. — i. d. m.: *Eene Voorstelling van het Laatste Oordeel. Matth: 24. 30. 31.* — o. l. o.: *J. P. Berghaus lith 1861 gevolgd n. eene Plaat v. J. Luiken.* — o. r. o.: *Steendr. v. J. P. Berghaus te Leijden.* — H. 165, B. 255 mm.

In: *De leermeester der Zeden, 3de druk. t'Amsteldam by Jacob van Royen.* 12°, komt eene afbeelding van het Laatste Oordeel voor, welke zonder eene copie te zijn van N°. 1512 toch onder sterken invloed daarvan is vervaardigd, meer bepaald van de groep der Wijze en Dwaze Maagden. — H. 111, B. 71 mm.

Deze prent bevindt zich niet in den 1sten en 2den druk van dit werk, doch wordt weder gevonden in den 4den druk, alwaar i. r. b. een gedeelte der wolk is uitgeslepen en daarop *180* gegraveerd.

In den 5den druk te Amsterdam bij Gerrit Bos en Cornelis de Wit 1750 komt de prent wederom voor, doch met verandering der pagineering in *213*.

In den 6den druk te Amsterdam bij Tjeert Bliek 1781, in 8°, is deze prent vervangen door eene geheel andere, doch die evenzoo duidelijke kenmerken heeft van te zijn vervaardigd onder den invloed van N°. 1512, meer bepaald van de groep der bij een feestmaal overvallen zondaars. In overeenstemming met het bericht aan den binder is deze prent ingebonden op pag. 237; daar zij echter b. r. b. als pagineering heeft: *fol: 67*. is het waarschijnlijk, dat zij reeds vroeger heeft gediend in een mij niet bekend werk. — H. 122, B. 75 mm.

270

Een Veldslag.

1513 Prent, volgens de behandeling ongeveer 1695 door Jan Luyken vervaardigd en waarschijnlijk op gelijke wijze als bij N°. 797 vooruit door hem gereed gemaakt en toen niet gebruikt.

Later schijnt die plaat weder gevonden te zijn, zoodat de oudste druk, die daarvan ook aan den Heer J. Ph. van der Kellen bekend is, voorkomt met het onderschrift i. d. m.: *Afbeeldinge vande Veldtslag tusschen de Legers van de Koning van Pruissen, en de Koninginne van Hongarien, voorgevallen den 10de April 1741, tusschen Neiss en Brieg by 't Dorp Molwitz in Silesien.* — Op den voorgrond links een ruitergevecht; rechts eene afdeeling piekeniers; in het midden beschieten de afdeelingen voetvolk elkaar en geschiedt een aanval door de ruiterij van de rechter zijde. Op den achtergrond brandende huizen en zware rookwolken. Op verschillende punten staan de bevelhebbers hunne bevelen te geven. Met aanwijzingen *A—C* en *1—26*. De verklaring daarvan bevindt zich onder de prent gedrukt, en daaronder: *Te Amsterdam, by Jacobus Hayman, Boekverkoper aan de Oostzyde van de Beurs, over 't Zeelands Comptoir.* — H. 238, met het onderschrift 372, B. 393 mm.

De prent is daarna zonder onderschrift weder gebruikt en heeft dan b. r. b. het opschrift: *In de Nederlandsche Mercurius in de Maand October 1756. Pag. 138.* Aldaar dient zij als voorstelling van den slag van Lowositz, op 1 October 1756.

271

»Maan en Eclipswyzer."

1514 Afzonderlijk uitgegeven prent, door Casper Luyken.

Cirkelvormige aanduiding van den stand der maan op de verschillende dagen des jaars. De vrijgelaten ruimte bovenaan is door Casper Luyken in het midden versierd door drie engeltjes, die eene banderol vasthouden, waarop: *Maan en Eclipswyser voor Altyt Nade Waare Loop*

Nooyt Voordeesen int Ligt Geweest door Simon van de Molen. Gedruckt by Joannes Loots. Inde Nieuwe Brugsteeg. Links daarvan eene gekroonde, zittende vrouw naast een uitgestort watervat, waarachter een kleed vol sterren, benevens twee blazende kinderen als vertegenwoordigers van den Wind. Rechts Apollo op den Zonnewagen. De geheele prent H. 608, B. 526 mm.

Deze prent, blijkens de behandeling ongeveer 1695 vervaardigd, is uitgekomen te zamen met een *Planeet-wyzer* door denzelfden maker en bij denzelfden uitgever, doch welke geen vignet door C. Luyken heeft.

272

»Téatre de la Guerre."

*1515 Groote kaart van België en omliggende landen met 2 vignetten door Casper Luyken.

i. l. b.: Op den voorgrond links Willem III met twee onderbevelhebbers, allen te paard en in Romeinsch gewaad; aan zijne voeten liggen de Tweedracht en de Leugen. Achter hem en naar rechts het leger bezig met de belegering en de bestorming van de citadel van Namen (1695). Boven den hoofdpersoon in de lucht Bellona, Mars, de Faam en drie engeltjes, waarvan één met een lauwerkrans, terwijl de beide andere een velum vasthouden, waarop: *Téatre de la Guerre.* Onder den hoofdgroep op een voetstuk eene Latijnsche opdracht aan Willem III op 15 regels, en het adres: *Amstelodami, Apud Petrum Mortier. Cum Privileg. Ordin. Holl. et Westfris.* Grootste afmeting H. 470, B. 530 mm.

i. r. o.: Vignet. Bestorming eener vesting.

Het laatste vignet is later nog herhaaldelijk gebruikt voor kaarten van dezelfde landen, als:

i. r. o. van eene kaart in 2 bladen, dragende boven aan de bovenste helft het opschrift: *le Cours de la Meuse, avec les Pais, Duchez et Comtez voisins. Par Le Sr Sanson Geographe du Roy. a Paris Chez H Iaillot. 1696.*

i. r. o. van deze zelfde kaart, zooals die voorkomt in eene Spaansche uitgave, betiteld: *Nuevo Atlas Contiene La geographia Universal.... per il Senor Sanson. En Amsterdam En Casa de Georgio Gallet. MDCCVI.*

i. r. o. van de kaart, voorstellende alleen het benedenste gedeelte van bovenvermelde uitgave en dragende bovenaan het opschrift: *Comitatus Namurcensis cum Finitimis Regionibus, ad Usum Serenissimi Burgundiae Ducis*

i. r. o. van de kaart in 2 bladen, dragende boven aan de bovenste helft het opschrift: *Premiere Carte de la Meuse avec les Pais, Duchez et Comtez voisins, Par Le S^r. Sanson Geographe du Roy, a Amsterdam Chez P Mortier. Avec Privil^e. de Nos Seigne. les Estats.* De prent is aldaar zeer sterk afgesleten.

273

Wereldkaart.

516 Kaart, met 2 vignetten door Jan Luyken, voorkomende in den *Atlas Contractus* uitgegeven door P. Schenk.

Behalve door vier afbeeldingen der Aarde van verschillende standpunten en twee van het Zonnestelsel, is de prent geheel gevuld: bovenaan door twee vignetten van de hand van Romeyn de Hooghe, onderaan door twee van Jan Luyken.

Links de Zee: eene vrouw met scheepskroon en roer; achter haar vijf kinderen, die zich bezighouden met waterblazen en met het beschouwen van gevangen zeedieren. Allen aan het strand, waarop een anker, eene schildpad en eenige gevangen visschen; achter hen rechts in het water een zeehond en een walvisch; in de verte een schip.

Rechts de Aarde: eene vrouw met sikkel, korenschoof en stedekroon, omgeven door vier kinderen, die vruchten bijeenzoeken. Tegenover hen een aantal dieren, leeuwenpaar, olifant, kameel, herten, hazen, wezel, enz.

Opschrift op een lint boven in de kaart: *Haemisphaeriorum Tabula Carthesiana. P. Schenkii* — i. l. o.: *P. Schenk excudit.* — i. r. o.: *A Deur sculpsit* — Dit laatste heeft betrekking op de kaart, niet op de vignetten.

274

Paskaart van de Oostzee.

1517 Afzonderlijk uitgegeven kaart, welke noch in den *Zeeatlas*, noch in den *Zeefakkel* voorkomt, met vignet door Casper Luyken, volgens de behandeling ongeveer 1695.

i. l. b. vignet: Een groote steen, waarbovenop bijenkorven en landbouwproducten; links een boer met dorschvlegel, rechts Ceres met eene sikkel en eene korenschoof. Op den achtergrond het maaien van een graanveld. Op den steen: *Pas kaart van de Oost-zee.... door Vooght Geometra 't Amsterdam by Casparus Loots-man Boek-verkooper op 't water in de Loots-man.*

275

Bekendmaking van een nieuwen watermolen.

1518 Afzonderlijk uitgegeven prent door Casper Luyken, waarschijnlijk bestemd om te worden aangeplakt.

Afbeelding van vier watermolens, aangeduid met *A*, *B*, *D* en *E*, op den voorgrond links twee personen; in een door randlijnen omgeven gedeelte i. r. b. een vijfde molen, waarboven *C*. Boven de afbeelding in boekdruk: *Eigendliche Abbuldung der neuen Erfundenen wasser. mühlen, von D. Hrn B. Schotanus à Sterringa, &c.*

Onder de prent op 3 kolommen de verklaring in het Duitsch der bovenvermelde letters, waaronder een watermolen, die 19 April 1695 te Cleef

onderzocht is. Verder de mededeeling, dat men zich voor bestellingen kan wenden:

In Friesland zu Leuwarden bei den Hern B. S. à Sterringa Med. Doct.
In Clevische land zu Cranenburg bei den Hern J. H. Freyn Dykgraaff.
Und zu Amsterdam bei Baltasar van Poelwyck Regiment Schults der Burgerei.
Diese erfundene und Privilegierte Müle, kennen gesehn werden, andert halb stunde uber Nimwegen, in das Clevische land, in die Cranenburgische Schouw.

H. 226, met de bijschriften 405; B. 385 mm.

1696

276

Joannes Aalstius, Bespiegeling der Reden-Leer, Waar in 's Menschen Selvskennis .... En het Kennelijke Gods .... opgespeurd werd. Te Dordrecht, By Dirk Goris, Boekverkooper, woonende by de Wijnbrug. Anno 1696. 8°.

1519 Titelprent door Jan Luyken.

Links beschouwt eene zittende vrouw haar gelaat in een spiegel. Achter haar wordt eene staande vrouw door hemelsch licht bestraald; naast deze rechts een man, verzonken in de beschouwing van het inwendige van een lijk, dat opengesneden op eene tafel ligt. Daarachter een vierde persoon en een gebouw. Op het tafelkleed rechts: *Bespiegeling der Reden-Leer Door Ioann. Aalstius.* — i. d. m.: *Te Dordrecht By Dirk Goris 1696* — H. 128, B. 81 mm.

De 2[de] druk is t' Amsterdam By Johannes Rotterdam, Boekverkoper in de Harte-straat. 1733. Deze heeft dezelfde titelprent, doch met veranderd adres i. d. m.: *te Amsterdam by Johannes Rotterdam, 1733.*

277

Mevrouw d'Aunoy, Reyse door Spaignien, neffens Memorien Van des selfs Hof.... Tot Utrecht, By Willem Broedelet, Boekverkooper, woonende op den Dam. 1695. 4°.

Hierin 1 prent door J. Luyken en 10 door Casper Luyken. — H. titelprent 165, de andere 173—183, B. 116—124 mm.

NIEUWE REYSE DOOR SPAIGNIEN.

1520 *1.* Titelprent.

In een rotsachtig landschap nabij de met een aantal schepen bedekte zee wordt de schrijfster begroet door vijf ruiters. Zij zelve zit met twee andere dames in een draagzetel, die door twee muilezels wordt voortbewogen. Achter haar volgen nog twee soortgelijke vervoermiddelen. Bovenin, het wapenschild van Spanje midden in eene draperie en daar-

boven eene banderol, waarop: *Nieuwe Reyse door Spaignien van Mevrouw d'Aunoy* — i. d. m.: *Tot Utreght by Wilhelm Broedelet, 1696*
o. r. o.: *Jan. Luiken.*

21 *2.* b. r. b.: *Reyse Fol 11.* — Strijd van den kok van de schrijfster met eenige Biscaaische meisjes in eene sloep. Op den achtergrond de begroeting der schrijfster door de roeisters.
o. r. o.: *C. Luyken in et f.*

22 *3.* b. r. b.: *Reyse Fol: 38.* — De Markiezin de Barbaran door haren echtgenoot doorstoken.

23 *4.* b. r. b.: *Reyse Fol: 94.* — De Markiezin de los Rios, ter aarde gevallen en omringd door vier vrouwen, wordt na het verwijderen van haar sluier herkend door haren ontrouwen minnaar Mendez.

24 *5.* b. r. b.: *Reyse. Fol: 109.* — Hevige brand op het particulier tooneel. van den Graaf de Villa Mediana. Op den voorgrond de vluchtende toeschouwers; op het tooneel de Graaf, die de Koningin wegdraagt.
o. r. o.: *C L*

25 *6.* b. r. b.: *Reyse Fol: 148.* — Vuistgevecht tusschen Donna Inez en Donna Isabella, twee dames uit Madrid, in eene kamer, waar de Heer Dancourt achter het behang verscholen is.

26 *7.* b. r. b.: *Reyse Fol: 222.* — Stierengevecht in eene arena; voorstelling van verschillende gebeurtenissen bij dat volksfeest. Op den achtergrond de koninklijke tribune.

MEMORIEN VAN HET SPAANSSE HOF.

27 *8.* b. r. b.: *Memor: Fol. 19.* — Groote volksoploop vóór het paleis te Madrid, den 25 Februari 1668, bij gelegenheid van een oproer, ontstaan ten einde den biechtvader der Koningin te doen ontslaan.
o. l. o.: *C L*

28 *9.* b. r. b.: *Memor: Fol: 36.* — Don Ferdinando de Valenzuela wordt ontdekt in zijne schuilplaats, aangebracht in eene cel van het klooster in het Escurial.
o. r. o.: *C L*

29 *10.* b. r. b.: *Memor: Fol: 53.* — Karel II, Koning van Spanje, te midden zijner hofhouding en in koninklijk gewaad onder een rijken baldakijn op zijn troon gezeten, luistert naar de voorlezing door Don Pedro Colonna van de voorwaarden van den vrede te Nijmegen, welken hij daarna bezweert.

30 *11.* b. r. b.: *Memor: Fol: 88.* De Koningin doet te paard met haar gevolg haar intocht te Madrid en wordt door den Koning en de Koningin-Moeder aan het paleis ontvangen.
o. r. o.: *C L*

In den 1sten druk verscheen dit werk in 2 deelen met afzonderlijke pagineering in één band. In den 2den druk, welke onder den titel: *Verbeeterde Reize door Spanjen* te Utrecht bij Willem vande Water en Anthony

Schouten 1705, 4° uitkwam, is de inhoud zeer verkort en het geheel tot één deel terug gebracht. Dezelfde prenten komen daarin onveranderd voor, met gewijzigde pagineering.

N°. 1520. Het woord *Nieuwe* uitgeslepen en vervangen door *Verbeterde*; het adres i. d. m. is verwijderd.

N°. 1521. b. r. b.: *Reyse Fol 9.*
N°. 1522. b. r. b.: *Reyse Fol: 20.*
N°. 1523. b. r. b.: *Reyse Fol. 48.*
N°. 1524. b. r. b.: *Reyse Fol: 52.*
N°. 1525. b. r. b.: *Reyse Fol: 76:*
N°. 1526. b. r. b.: *Reyse Fol: 121*
N°. 1527. b. r. b.: *Memor: Fol. 212.*
N°. 1528. b. r. b.: *Memor: Fol: 221*
N°. 1529. b. r. b.: *Memor: Fol: 181.*
N°. 1530. b. r. b.: *Memor: Fol 194.*

278

Elias Benoit, Historie der Gereformeerde Kerken van Vrankryk .... t' Amsterdam By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren-Logement, in de Historieschryver, MDCLXXXXVI. 2 stukken 4 deelen. folio.

Hierin 12 prenten door Jan Luyken en 3 door Jan en Casper Luyken, beteekend:

o. r. o.: *Jan, ēn, Casper, Luyken* N°. 1531*a*, 1535.
i. l. o.: *Jan en Casper Luiken.* N°. 1534.
o. r. o.: *Jan, Luiken, Inven, et fecit.* N°. 1532, 1536, 1538—1544.
(De drie laatste woorden soms afgekort).
o. r. o.: *Jan, luiken, inven, et, fecit.* N°. 1533.
o. r. o.: *J. luiken Inven, et, fecit* N°. 1537.

H. 274—288, B. 347—369 mm.; N°. 1531 B. 757, N°. 1532 B. 547 mm.

DEEL I.

1531 Titelprent.

In hoofdzaak is deze naar eene teekening van Jan Luyken vervaardigd door A. Halweg. Links zit Gallia met de lelie op het hoofd en met kroon en schepter in de hand; achter haar twee geestelijken. Rechts op den voorgrond knielt de Hervormde Kerk, voorgesteld door eene vrouw naast een gedooden man, eene verbroken zuil en een verscheurd charter; achter haar links een beul met een geesel, rechts de Katholieke Kerk met kruis en mijter. Boven houden drie weenende engeltjes een velum, waarop: *Historie Der Reformatie, en Vervolginge van de Gereformeerde Kerken in Vrankryk.*

Onmiddellijk onder deze hoofdvoorstelling is echter eene afzonderlijke afbeelding door Jan Luyken betreffende de vervolgingen. Links de zee en de galeiën, waarheen sommigen geketend worden gevoerd. In het midden

de dragonnades, waar de soldaten verscheidene personen dooden of geeselen. Rechts een aanval op eene kerk en het binnendringen in eene woning.

o. l. o.: *I Luyken Delin.* — o. r. o.: *A. Halweg Sculp.* — H. de geheele prent 284, de afbeelding door J. Luyken 50 mm., B. 175 mm.

Dezelfde prent komt onveranderd voor in Deel III.

31a *1.* b. r. b.: *Eerste Deel Fol. 33.* — In de lucht: *De Moort van Parys gepleegt Anno 1572 op St. Bartholomeus Dag en volgende Dagen.* — Overzicht over Parijs; rechts de Seine en daarachter de Notre Dame, links verschillende straten, aan alle zijden gevuld met tooneelen van moord en geweld. In het midden wordt het naakte lijk van Coligny over de straat gesleurd; daaronder: *d'Admiraal*

32 *2.* b. r. b.: *Eerste Deel Fol 140* — In de lucht: *Verscheyde Manier van Vervolging en Wreede Executie gepleegt op Verscheyde Tyden aan de Gereformeerde, in Vrankryk. etc.* — Op den voorgrond het ter dood brengen door verbranden, ophangen en verdrinken; rechts het gebruiken tot stal van eene kerk door ruiters, het verbranden van boeken en het gewelddadig uiteenjagen van eene samenkomst; links het vermoorden van een aantal bijeengejaagde Hervormden, het vernielen van een kerkhof en het beletten van eene begrafenis.

33 *3.* b. r. b.: *Eerste Deel. Fol. 175.* — i. d. m.: *Het Edict van Nantes, werd door Henderik de Vierde Bevestighl, Den 25 Februari 1599, binnen Parys. Dit Edict van Nantes, is te sien in de Autentique stucken, van het Eerste Deel Fol 35.* — In eene groote zaal met twee vensters staat de Koning links onder een baldakijn en bezweert het Edict in tegenwoordigheid van een aantal rijk gekleede hovelingen en eenvoudig in het zwart gekleede Hervormden.

34 *4.* b. r. b.: *Eerste Deel Fol. 285.* — In de lucht: *Moord van Hendrik de Vierde.* — i. d. m.: twee regels met opgaven betreffende deze gebeurtenis. In eene zeer volle straat staat rechts het rijtuig van den Koning stil ten gevolge van eene opstopping, veroorzaakt door eene kar met een groot vat en door een hooiwagen. Ravaillac heeft daarvan gebruik gemaakt den Koning te treffen, doch wordt belet te ontvluchten door het in beroering rakende volk.

Deel II.

35 *5.* b. r. b.: *Tweede Deel Fol. 214.* — i. d. m.: *Oproer tot Tovrs, en Gewelt aande Gereformeerde Nevens het Mishandelen aan een Dood Lighaam, Gepleegt op den 18 May 1621.* — Op het kerkhof onder eenige boomen is eene lijkkist weder opgegraven en geopend en wordt het lijk door de Katholieken daaruit gerukt. Op den achtergrond eene kerk en eene woning, die geplunderd wordt.

36 *6.* b. r. b.: *Tweede Deel Fol. 248.* — In de lucht: *Oproer tot Lions, in 't Iaar 1621.* — Stadsgezicht. Op den voorgrond rechts een huis, dat door

het volk wordt geplunderd; meer naar achteren nog andere evenzoo behandelde huizen. In het midden op de straat een groot vuur, waarin de geroofde voorwerpen worden verbrand.

DEEL III.

1537 *7.* b. r. b.: *Derde Deel Fol. 92.* — i. d. m.: *Oproer, Tegens de Bisschop, van Nimes int Iaar 1650.* — Rechts het paleis van den Bisschop, omgeven door een muur met groote poort, waaruit de menigte een aldaar gevangen gehouden jongen te voorschijn brengt en hem geleidt naar een Gereformeerden predikant, die met een hamer in de vuist midden op de straat staat. Meer naar achteren twee kerken en verdere gebouwen.

1538 *8.* b. r. b.: *Derde Deel Fol. 272.* — In de lucht: *Vervolging in Rochell.* — i. d. m.: *Omtrent drie Hondert Gereformeerde Huysgesinne trekken door de Vervolging uyt Rochell, in de Maant November 1661.* — Groot stadsgezicht; rechts huizen. Op den achtergrond de poort, waarheen zich een lange stoet beweegt van wagens met allerlei huisraad beladen en van personen, die groote pakken dragen. Op den voorgrond worden zieken, bejaarden en zuigelingen uit de huizen geleid om mede weg te trekken.

DEEL IV.

1539 *9.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 44.* — In de lucht: *Wonderlyke Predicatie van een Barrevoeter Monnik.* — i. d. m.: *Een Barrevoeter Monnik, stelt een Predik stoel voor het Huys daar de Predicanten en Gedeputeerde Gelogeert waren, om dat hy begeerde dat sy zyn Sermoen soude hooren.* — Rechts de herberg, waar de Gereformeerden zich bevinden; links onder een boom de monnik in een aldaar nedergezetten preekstoel te midden van eene talrijke menigte.

1540 *10.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 117.* — i. d. m.: *Oproer inde voorstad van Parys, door 't aanranden van een Raadsheers Karos, en zyn Mishandeling Anno 1671.* — Breede straat, waardoor zich eene processie beweegt; op den voorgrond overvalt het volk, in de meening dat zich daarin Gereformeerden bevinden, het rijtuig van den Katholieken raadsheer Du May en sleurt hem en zijne vrouw daaruit.

1541 *11.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 281.* — i. d. m.: *Schrikkelyke Drygementen aan Kinderen gedaan om de selve ter Misse te dwingen.* — Rechts op den voorgrond een huis, waar een jongen uit de bovenverdieping wordt geworpen op een uitgespannen zonnezeil, waaronder zich verscheidene vrouwen bevinden. Daarachter eene kerk, waarbij zich een aantal personen bevinden. Links eene Katholieke kerk; op den stoep trachten een monnik en een vijftal mannen een knaap te overreden binnen te gaan. Op den achtergrond wordt eene kerk afgebroken.

1542 *12.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 472.* — i. d. m.: *Het Edict van Nantes.... den 8 October 1685. Herroepen en Vernietigd. dit Edict is te vinden in het vierde deel, van de Autentique stucken Fol. 121.* — In eene groote zaal

Verscheyde weg vlugtige Gereformeerde: die

JAN LUYKEN 1696. N° 1544.

Gevangenisse. en op de Galyen gebragt worde.

zit rechts onder een baldakijn Lodewijk XIV aan het hoofd eener tafel, waaromheen een veertiental personen gezeten zijn, terwijl rondom hen eene talrijke menigte edelen en soldaten de zaal vullen.

1543 *13.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 502.* — In de lucht: *Orangen werd door de Dragonders schrikkelyk gehandelt.* — i. d. m.: *Onmenselyk onthaal dat een kind van negen Iaar is aangedaan.* — Stadsgezicht met twee straten. Bij de eene links komen de dragonders aan; op den achtergrond wordt eene kerk afgebroken. In de andere straat beweegt zich eene processie en worden eenige personen aangevallen; door het weglaten van den voorgevel ziet men in een huis eene kamer, waar een te bed liggende zieke omringd wordt door vijf trommelslagers met hunne instrumenten. Op den voorgrond eene diep bewogen volksmenigte, te midden waarvan een klein kind door den eveneens weenenden beul met roeden gegeeseld wordt.

1544 *14.* b. r. b.: *Vierde Deel Fol. 519.* — In de lucht: *Het weg vlugten der Gereformeerde uyt Vrankryk.* — i. d. m.: *Verscheyde weg vlugtige Gereformeerde, die agter haalt zynde, in Gevangenisse, en op de Galyen gebragt werde.* — Uitgebreid landschap. Op den voorgrond verscheidene gezinnen, die zich op weg begeven, sommige met eenige bezittingen, andere zonder iets. Op den tweeden grond links een bosch, waarin verscheidene groepen worden aangehouden. Meer naar achteren de zeekust, waar sommige vluchtelingen in bootjes naar de daar aanwezige schepen trachten te ontkomen. Rechts op den tweeden grond het vervoer der gevangenen naar eene aan de zee gelegen vesting, waarvóór de galeien zich bevinden.

279

Mr Hugo Binning, Ettelycke Gronden Van de Christelycke Religie.... Vertaelt door Jacobus Koelman.... Den tweeden Druck. Tot Rotterdam, By Reinier van Doesburg, Boekverkooper in de Waarheyt. 1696 12°.

1545 Vignet op den gedrukten titel door Jan Luyken.

Een geopend boek met zeven zegelen brandt helder onder van boven nederdalend licht. De vlammen worden te vergeefs bestookt door het blazen aan weerszijden van twee vliegende draken en van vier hoofden die elk in een hoek van het vignet uit eene wolk komen. Van deze hoofden heeft dat i. l. b. een mutsje, dat i. l. o. een tulband, dat i. r. l. een haarband met halve maan, terwijl dat i. r. o. zonder versiersel is: waarschijnlijk verpersoonlijkingen van Jodendom, Islam, Heidendom en Ongeloof. — i. d. m.: *Sermo dei ignis in extinguibilis.* — H. 23, B. 48 mm.

Dit vignet komt niet voor in den 1sten druk te Rotterdam 1678 en evenmin in de evenzeer als 2de druk aangeduide uitgave van 1685 te Amsterdam bij Joannes Boekholt.

Later is het weder gebruikt in: *Ziels-verlustiging, 1696.*

280

Wilhelmus à Brakel, Hallelu-Jah, Ofte Lof des Heeren, Over Het Genaden-Verbondt.... Den vyfden Druk. Tot Rotterdam, By Reinier van Doesburg, Boek-verkooper op de Vischmarkt in de Waerheyt. 1696. 8°.

*1546 Titelprent door Caspar Luyken.

Op den donkergetinten voorgrond links ligt Abraham te slapen, rustende op een steen met het opschrift: *Genesis XV.* Op den tweeden grond verjaagt hij de vogels van de door hem geslachte dieren, tusschen welke de Heer doorgaat, voorgesteld door eene fakkel en een rookenden oven. Op den achtergrond links staat Abraham op een berg en aanschouwt den sterrenhemel. Op eene banderol bovenaan: *W. a Brakel Hallelu-Jah over het Genaden-Verbond.* — i. d. m.: *tot Rotterdam by Reinier van Doesburg Boek-verkooper, 1696.*

o. r. o.: *C. L.* — H. 128, B. 83 mm.

Het boek is eerst uitgegeven in 1680, doch zonder titelprent, evenals nog de 4[de] druk van 1689 bij denzelfden uitgever.

Later werd het nog herhaaldelijk herdrukt, zooals de 7[de] druk van 1716 weder te Rotterdam bij Reinier van Doesburg, en de 9[de] van 1737 te Rotterdam bij Jacobus Bosch aan hetzelfde adres. In alle deze komt de titelprent onveranderd voor.

281

Edward Brown M. D[r]., Naauwkeurige en Gedenkwaardige Reysen.... Door Nederland, Duytsland.... Benevens een Aanhangsel, behelsende een Voyagie of Landtocht van den zelven Autheur, van Venetien na Genua. Uyt het Engels vertaalt door den Heer Jacob Leeuwe Dirkx.... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement. 1696. 4°.

Tweede uitgave van het in 1682 verschenen werk, beschreven onder N°. 49.

Hierin 8 prenten uit den eersten druk met veranderde aanduiding van de pagineering, benevens 2 aldaar niet voorkomende, nieuwe prenten. De pagineering der oorspronkelijke drie boeken loopt door, die van het aanhangsel is afzonderlijk.

1547 *1.* Titelprent door Jan Luyken, met ongeveer dezelfde voorstelling als de niet door hem vervaardigde in den 1[sten] druk.

De reiziger, wiens paard op de straat wordt vastgehouden, wordt ontvangen door een breeden kring van geleerden, die te midden van kaarten, boeken, prenten, eene globe, enz. aan eene tafel zitten, op enkele uitzonde-

ringen na blootshoofds. — i. l. b. op een velum: *Edward Browns. M. Dr. Reysen Door Nederland, Duytsland, Hongaryen, Servien, Bulgarien, Macedonien, Tessalien, Oostenryk, Stiermark, Carinthien, Carniola, en Friuli, etc.* H. 180, B. 138 mm.

2. i. r. b.: *Fol: 42.* Tweede gebruik van N°. 407.
3. i. r. b.: *Fol: 53* Tweede gebruik van N°. 408.
4. i. r. b.: *Fol: 73* Tweede gebruik van N°. 409.
5. i. r. b.: *Fol: 79* Tweede gebruik van N°. 410.
b. r. b.: *Fol: 95* Copie van de tegenzijde van N°. 411.

De eerste afdrukken van deze copie hebben b. r. b.: *Fol: 29.*, welk cijfer later is uitgeslepen en veranderd; deze vergissing is vermoedelijk het gevolg van het niet opletten, dat in dezen 2den druk de pagineering der drie boeken dóórloopt.

6. b. i. h. m.: *Fol: 129.* 4de Staat van N°. 412.
7. b. i. h. m.: *Fol: 165.* Tweede gebruik van N°. 413.
b. r. b.: *Fol: 188.* Copie van de tegenzijde van N°. 414.
b. r. b.: *Fol: 190.* Copie van de tegenzijde van N°. 415.
b. r. b.: *Fol: 195.* Copie van de tegenzijde van N°. 416.
8. b. r. b.: *fol: 221.* 3de Staat van N°. 417.
b. r. b.: *Fol: 253.* Copie van de tegenzijde van N°. 418.
9. b. r. b.: *Fol: 275* Tweede gebruik van N°. 419.
b. r. b.: *Fol: 279* Copie van de tegenzijde van N°. 420.
b. r. b.: *Fol: 289* Copie van de tegenzijde van N°. 421.

AANHANGSEL:

548 *10.* i. r. b.: *fol: 21. Aanhangsel.* — b. i. h. m.: *Het Amphitheater van Verona.* — Architectonische voorstelling van dit gebouw door weglating van den vóórmuur, hetgeen gelegenheid geeft de zitplaatsen en de inrichting van het andere gedeelte te zien. In de arena verscheidene kampvechters.
Door Casper Luyken. — H. 273, B. 375 mm.

282

(Cervantes), Histoire de l'admirable Don Quixotte de la Manche. Tome Cinquie'me. a Amsterdam, Chez Pierre Mortier, Libraire. MDCXCVI. 12°.

Deel I—IV waren in 1692 verschenen te Amsterdam bij Abraham Wolfgang, terwijl Deel VI eerst in 1715 verscheen te Amsterdam bij Gebroeders Wetstein. In geen van die zijn prenten door Luyken.

Hierin 9 prenten door Casper Luyken, met pagineering b. r. b. en beteekend:

o. l. o.: *Luyken f*	N°. 1549.
o. l. o.: *C L*	N°. 1550, 1551—1553.
o. r. o.: *C Luyken*	N°. 1554.
o. r. o.: *C Luyken f*	N°. 1555.
o. r. o.: *Casper Luyken f*	N°. 1557.
Zonder beteekening:	N°. 1556.

*1549 *1.* Titelprent.
Don Quichotte en Sancho rijden naar links; achtergrond links een huis met toren, rechts een landschap met eene rivier. Op eene banderol: *Don Quicotte de la Manche.* — i. d. m.: *Tome Cinquiême.*

*1550 *2. Tom. 5. Pag. 53.* — Sancho slapende in den varkenstrog vóór eene boerenwoning.

*1551 *3. Tom. 5. Pag. 86.* — In eene kerk knielt Sancho vóór een heiligenbeeld en wordt door zijn meester tot ridder geslagen.

*1552 *4. Tom. 5. Pag. 98.* — Strijd van Sancho met een struisvogel. Op den achtergrond links Don Quichotte op eene hoogte; rechts een met twee struisvogels bespannen wagentje, waarin twee mannen.

*1553 *5. Tom. 5. Pag. 102.* — Sancho op zijn ezel vastgebonden wordt door zijn meester medegevoerd. Achtergrond rechts een huis op een berg.

*1554 *6. Tom. 5. Pag. 212.* — Don Quichotte in een bosch met een kluizenaar wijn drinkende. Op den achtergrond rechts Rossinante aan een boom gebonden.

*1555 *7. Tom. 5. Pag. 242.* — Sancho door herders met steenen geworpen. Op den achtergrond zijn meester te paard.

*1556 *8. Tom. 5. Pag. 257.* — Don Quichotte en Sancho rijden langs eene smederij, die zij voor den ingang der hel aanzien.

*1557 *9. Tom. 5. Pag. 281.* — Don Quichotte bevrijdt Eugenia. Deze is rechts aan een boom gebonden, aan hare voeten ligt Valerio; op den tweeden grond Don Quichotte en Sancho met den gevangen roover; op den achtergrand een vluchtende beer.

Dit deel werd later herhaaldelijk herdrukt met dezelfde prenten, o.a. bij Gebroeders Wetstein 1715 en 1719. Aldaar is door het invoegen van eene *H* de fout hersteld in het woord *Quicotte* op de titelprent.

283

Johan van Dueren, Vertoog Van de Ongelukkige Regeringe En het rampzalig leven der zes Engelsche Koningen Die voorheen den Naam van de Tweede Gevoert hebben. T' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't oude Heerelogiment, 1696. 8°.

1558 Titelprent door Jan Luyken.
In het midden:
Willem II op de jacht door Wat Tyrrel doodgeschoten.

Daarboven drie voorstellingen naast elkaar:

Hendrik II verneemt op zijn sterfbed, dat zijn zoon tegen hem samenspant.

Richard II, na te zijn afgezet, wordt in de gevangenis vermoord.

Eduard II wordt van de regeering afgezet en van zijne kroon beroofd.

Onder de hoofdvoorstelling twee afbeeldingen naast elkaar:

Karel II verbergt zich in een hollen boom na den slag van Worcester.

Jacob II ontvlucht Engeland in eene roeiboot.

Op een velum boven de midden-voorstelling: *Ongeluckige Regeringe der ses Koningen van Engelandt die de Naam van Tweede gevoert hebben.* — H. 140, B. 86 mm.

284

Pieter van Keulen, De nieuw gevondene en geapprobeerde Distilleer-konst.... van verscheyde fyne en andere Wateren te distileren.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't oude Heere-Logement. 1696. 8°.

1559 Titelprent door Jan Luyken.

In een ruim gewelf staan een aantal distilleertoestellen in werking. Op den voorgrond rechts stookt een man in knielende houding een fornuis, waartoe een ander eene mand met brandstof aanbrengt. Meer naar achteren links beschouwen twee mannen aandachtig eene retort; rechts staat een man in kamerjapon vóór een fornuis met een heer te spreken. Op den achtergrond nog verscheidene personen en door de deur het uitzicht op eene straat. Op een velum: *De Niewe Geaprobeerde Distileer-konst.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper.* — H. 136, B. 82 mm.

285

Abraham Magirus, De Wonderlijke Historie der Mensche-Eeters.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't Oude Heeren Logement, 1696. 8°.

1560 Titelprent door Jan Luyken.

Rechts op den voorgrond een groot vuur, waarnaast een paar menschenhoofden en eene hand liggen en waarboven andere ledematen in een pot worden gekookt. Links zit een man een arm af te kluiven. Op den achtergrond onder eenige boomen een vijftal wilden, die met pijlen twee mannen trachten te dooden, die snel naar de kust vluchten, waar eene boot hen wacht. In het midden wordt een persoon door twee andere vermoord. Op een velum: *De Wonderlyke Historie Der Mensche Eeters.* — i. d. m.: *'T Amsterdam By Ian ten Hoorn.* — H. 131, B. 84 mm.

286

Mahomets Alkoran, Door de Hr. du Ryer uit d'Arabische in de Fransche Taal gestelt.... Alles van nieuws door J. H. Glasemaker vertaalt. Tweede Druk t' Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper, in de Nes, in 't Sinnebeeld, naast de Bracke Gront, 1696. 8°.

Hierin zes prenten door Casper Luyken, met pagineering b. r. b. — H. 127—128, B. 76—80 mm.

*1561 *1. Fol. 1.* — Turk naar links gewend, die staande bidt; achter hem zijne schoenen. Achtergrond twee Turken en nog verder eene moskee.
i. l. o.: *C L*

*1562 *2. Fol. 94.* — Turk naar rechts gewend, die op de straat knielende bidt; achter hem zijne pantoffels. Achtergrond een plein, waarop een Turk loopt en waaromheen talrijke moskeeën en minarets staan.
i. l. o. op de pantoffel: *C L*

*1563 *3. Fol. 266.* — Op een plein naderen twee Turken eene moskee, vóór welks ingang een aantal paren schoenen op de straat staan. Achtergrond muren en minarets.
i. r. o.: *C L*

*1564 *4. Fol. 355.* — Het inwendige van eene moskee, rechts vier vensters, links een altaar met twee brandende kaarsen. Op den voorgrond knielt een Turk, van achteren gezien; naast hem zijn tulband.

*1565 *5. Fol. 491.* — Mahomed valt in zinsverrukking ter aarde aan de voeten van zijne vrouw Kadiga en van een haar vergezellenden monnik. Rechts een venster, waarachter boomen; links eene geopende deur, waardoor men twee dromedarissen ziet.

*1566 *6. Fol. 496.* — Op een groot plein zien verscheidene Turken toe, hoe een stier zich tot Mahomed begeeft, die een boek losmaakt, dat het dier tusschen de hoornen draagt. Daarboven vliegt eene duif met een brief om den hals gebonden.

De eerste druk is zonder prenten.

Latere drukken zijn:
De 3de van 1698 aan hetzelfde adres, terwijl er ook een 3de druk van 1698 bestaat, uitgegeven te Rotterdam, by Adrianus van Dijk, op de Boere Vismarkt by de groote Kerk.
Een ongenummerde druk van 1721 te Leyden, by Jan vander Deyster, in de Kooren brug-steeg by de Breede straat.
De 7de van 1734 te Leyden, by Jan en Henderik vander Deyster, in de Korenbrugsteeg.
In alle deze komen de prenten onveranderd voor.

287

Jacob le Mort, Chymia Medico-Physica. Dat is, Genees- en Natuur-kundige Schei-Konst.... door Jacobus Roman in de Nederduytse Tale overgebracht. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1696. 8°.

Hierin 2 prenten door Jan Luyken.

567 *1.* Titelprent.
Op den voorgrond links spreken twee mannen te zamen, de eene zittende met eene retort naast zich, de ander staande met eene flesch in de hand en met chemische teekens op den zoom van zijn gewaad en op zijne muts. Hij wijst naar den achtergrond rechts, waar zich achter een paard en een rund de ingang van een groot bergwerk bevindt; boven dezen ingang staat een hert onder eenige boomen, terwijl de berg zich links naar boven verheft en geheel i. l. b. de stralende zon zich vertoont. Rechts op den achtergrond een rookende vulkaan. Op een velum: *Chymia van Iacobus Le Mort. Med. Doct. en Præf. Elab. Chym. tot Leyden.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkooper.* — H. 136, B. 81 mm.

568 *2.* b. r. b.: *Fol. 42.* — Afbeelding van 15 fornuizen en retorten met aanwijzingen *A—O.* — H. 132, B. 175 mm.

288

Jacobus le Mort, Pharmacia.... neffens d'Afbeelding vande Werklijkheyd, der Lighamen. In de Nederduytse tale overgebracht, door Jacobus Roman, t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't oude Heere Logement inde History-Schryver. 1696. 8°.

569 Titelprent door Jan Luyken.
In eene groote hal zijn negen personen op verschillende wijze bezig met het vervaardigen van geneesmiddelen door stampen, uitpersen, distilleeren en kooken der grondstoffen. Door een grooten boog ziet men daarachter de apotheek. Op een velum: *Pharmacia van Iacobus Le Mort. Med. Doct. en Præf. Elab. Chym. Tot Leyden.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper.* — H. 131, B. 82 mm.

289

M. Smallegange, Nieuwe Cronyk Van Zeeland; Eerste Deel.... Tot Middelburg, By Joannes Meertens, Boekverkooper in de Gist-straet, en zyn mede te bekomen tot Amsterdam, by Abraham van Someren, Boekverkooper. 1696. folio.

Deel II is nooit verschenen.

Hierin 8 prenten door Jan Luyken. — H. 260—268, B. 330—338 mm. N°. 1573 B. 396 mm.

1570 *1.* b. r. b.: *Pag. 270.* — Twee voorstellingen boven elkaar, afgescheiden door eene 2 mm. breede strook, doch door ééne randlijn omgeven.

Boven: Op eene banderol: ***Rommerswael, aen de Zee-kant meest geinundeert, of (wegh-gespoelt).*** — Een klein dorp met ééne kerk en één vestingtoren, gelegen aan de duinen. en van uit zee gezien; op den voorgrond twee roeischuiten met visschers, rechts zeven zeilvaartuigen.

Beneden: Op eene banderol: ***Rommerswael Vertoonden sich van Outs aldus.*** — Eene belangrijke plaats, omgeven door een muur met een aantal torens, liggende aan de kust en van het land af gezien; op het water een aantal zeilschepen en daarachter de torens der plaatsen aan de overzijde.

Het linker bovengedeelte wordt ingenomen door een plattegrond, waarop: ***Aldus vertoonen sig de Fondamenten der Huysen by geheel leeg water der door 't water geruineerde Stad Rommerswael***

1571 *2.* i. r. b.: *Pag. 422. N°. 4.* — In de lucht: ***'t Gesight van de Oostpunt*** — Kade en haven te Middelburg met een aantal personen en schepen.

1572 *3.* b. r. b.: *Pag. 488. N°. 1.* — Vignet i. r. o. van de kaart van Zierikzee. Rechts zit eene vrouw en steunt op een steen, welke aandachtig wordt beschouwd door twee engeltjes en welke tot opschrift heeft: ***De Stadt Zieric-zee in Plattegront.***

1573 *4.* b. r. b.: *Pag. 662.* — Op eene banderol: *Schellagh.* — Heerlijkheid en dorp nabij Veere, achter de duinen gelegen en behoorende aan den Heer Hendrik Boudaen Courten. Op den voorgrond rechts eene ruïne als middelpunt van een aangelegden tuin. Ter wederzijde van de banderol een wapenschild: links dat van den eigenaar, rechts dat van Brigdamme (met verkeerde aanwijzing der kleuren) door een engeltje op eene wolk vastgehouden.

1574 *5.* b. r. b.: *Pag. 663.* — Op een velum i. h. m. onder eene polderkaart: ***De Heerlykheyt van Nieu Land.*** — Dorp en omliggende landerijen van uit het water gezien, toebehoorende aan Mevrouw Catharina Verbrugge, weduwe van den Heer Cornelis Claesz Elfsdyk. Op den voorgrond rechts een groot schip met drie masten. Ter wederzijde van het velum een door drie engeltjes in de wolken vastgehouden wapenschild, links Nieuwland, rechts de tot één gemaakte wapens van de eigenares en van haar echtgenoot.

1575 *6.* i. r. b.: *Pag 668.* — In de lucht drie wapenschilden, het linksche met banderol eronder, waarop: ***Popkensburgh.***; het middelste met banderol erboven, waarop: ***Pro Veritate et Libertate. 1688***; het rechtsche met banderol eronder, waarop: ***S. Laurens.*** — Ridderhofstad Popkensburg nabij Sint Laurens, behoorende aan den Heer Johan Boudaen Courten. Het wapenschild in het midden is dat van den eigenaar.

1576 *7.* b. r. b.: *Pag. 672. N°. 1.* — Op eene banderol: ***Rynsburch.*** — Buitenverblijf nabij Oost-Kapelle, toebehoorende aan den Heer Jacob Godin,

gehuwd met Catharina de Haese. Ter wederzijde van de banderol een wapenschild, links dat van den eigenaar, rechts dat van zijne echtgenoote.

577 *8.* b. r. b.: *Pag. 672. N°. 2.* — Op eene banderol: *Soetendale.* — Buitenverblijf bij Grijpskerke, toebehoorende aan den Heer Johan Steengracht. Onder de banderol twee verbonden wapenschilden, links dat van den eigenaar, rechts het familiewapen van Veth, vermoedelijk dat van zijne echtgenoote.

N°. 1570, 1571, 1572 en 1574 zijn wederom gebruikt in: *Van der Aa, Galerie, 1710* na zeer slordige uitslijping der pagineering.

Daarna N°. 1570 en 1572 wederom in de Latijnsche folio-uitgave en in de Hollandsche vertaling in 8° van: *Oudheden en Gestichten van Zeeland. Uit het latyn vertaald door (van) H(eussen) (en) v(an) R(yn). Leiden, 1722.* — In de eerste hebben beide i. r. b. de oude pagineering vervangen door *Pars VI. Pag....* zonder aanduiding der bladzijde; in de vertaling is dit bij N°. 1570 uitgeslepen, bij N°. 1572 onveranderd gebleven.

290

Hermannus Wits, Vier Boecken Van de Verscheyden Bedeelinge der Verbonden Gods Met de Menschen.... Overgeset door Martinus van Harlingen.... Twede Druck.... Tot Rotterdam, By Reinier van Doesburg, Boek-verkooper op de groote Vis-marct, inde Waarheyd. Anno 1696. 4°.

578 Vignet op den gedrukten titel door Jan Luyken.
Een berg, bekroond door een tempel, en door licht van boven bestraald, wordt door verscheidene personen beklommen. Deze worden daarbij bestookt door het blazen van vier menschenhoofden in wolken, die zich bevinden in de hoeken van het vignet, en van vier vliegende draken, twee aan elke zijde van den berg. — i. d. m.: *Erunt ut mons Sion.* — H. 34, B. 67 mm.

De 1ste druk is van 1686 te Utrecht bij Johannes van de Water, Johannes Ribbius, en François Halma, in Compagnie. Daarin komt het vignet niet voor, evenmin als in de ook als 2de druk aangekondigde uitgave van 1696 te Utrecht.

Hetzelfde vignet is later weder gebruikt in: *D. le Roy, Afscheytsreden. 1698.*

291

Leeuwarder Apotheek Na de Galenisch-Chymice manier.... In duits gebracht alleen door F: J. Winter M.D. De Tweede Druk. t' Amsterdam; By Jan ten Hoorn, Boekverkoper tegen over 't Oude Heere Logement, 1696. 12°.

1579 Titelprent door Jan Luyken.
Het inwendige van eene apotheek. Op den voorgrond links een distilleertoestel, rechts een vijzel; daarachter de toonbank, waar de apotheker staat te praten met een vóór die toonbank zittenden heer met grooten hoed op het hoofd, die op een opengeslagen boek wijst. Door eene deur op den achtergrond links ziet men het laboratorium. Bovenin, het wapenschild van Leeuwarden, vastgehouden door twee zwevende engeltjes, welke tevens een velum uitspreiden, waarop: *Leeuwarder Apotheek* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper* — H. 112, B. 59 mm.

De 1ste druk was verschenen te Leeuwarden bij Gerardus Hoogslagh in 't Nauw. 1687, doch bevatte eene titelprent door C. Appens, waarop de latere door J. Luyken in ordonnantie veel gelijkt.

Latere drukken, alle te Amsterdam uitgegeven, zijn:

De 3de van 1702 bij Jan ten Hoorn, met gebruik van de geheel onveranderde titelprent.

De 4de van 1712, en

De 5de van 1720, beide bij Nicolaas ten Hoorn. Bij deze is in het onderschrift het woord *Ian* uitgeslepen en vervangen door *N.*

De 6de van 1731 bij Nicolaas de Wit op de Leligracht. Aldaar is het onderschrift i. d. m. geheel uitgeslepen en vervangen door: *'t Amsterdam. By N. de Wit Boekverkoper.*

De 6de van 1736 bij Gerrit de Groot op den Heiligen Weg. Deze uitgave wordt evenzeer aangeduid als 6de druk en heeft de titelprent met hetzelfde onderschrift als die van 1731.

De 7de van 1745 bij denzelfde. De titelprent heeft aldaar na uitslijping en verandering van den naam, tot onderschrift: *'t Amsterdam. By G. de Groot Boekverkoper.*

In den druk van 1731 is de prent een weinig opgesneden, in dien van 1745 in meerdere mate.

292

Pharmacopaea Londinensis, of Londische Apotheek.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkoper over 't Oude Heere Logement, 1696. 12°.

1580 Titelprent door Jan Luyken.
Het inwendige van eene apotheek. Links op den voorgrond stampt de bediende een geneesmiddel in den vijzel, achter hem staat een ander op eene ladder bij de medicijnkast. Rechts de toonbank, waarachter de apotheker, die zich met twee bezoekers onderhoudt, en meer naar achteren nog een persoon, die eene flesch van de ook aan die zijde aanwezige planken neemt. Door eene groote deur ziet men een tuin, aan het einde wederom door een boog afgesloten. Op een velum: *Londische Apotheek.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn.* — H. 100, B. 62 mm.

293

Ziels-Verlustiging Bestaende in verscheyden Geestelycke Liederen.... Den derden Druck.... Tot Rotterdam, By Reinier van Doesburg, Boekverkooper in de Waarheyt. 1696. 2 dln. 12°.

Vignet op den gedrukten titel. N°. 1545 wederom gebruikt.

De 1ste druk van dit boek te Amsterdam bij J. Wasteliers 1677 is zonder dit vignet.

De 2de druk is ook den Heer J. Ph. van der Kellen nimmer voorgekomen, doch de zeer frissche afdruk van het vignet in de oudste mij bekende uitgave doet veronderstellen, dat het niet vroeger gebruikt is.

1697

294

Menso Alting, Descriptio, secundum antiquos Agri Batavi & Frisii.... Amstelaedami, Apud Henricum Wetstenium. MDCXCVII—MDCCI. 2 dln. folio.

Hierin 5 kaarten met vignetten door Jan Luyken.

DEEL I.

581 *1.* i. r. o.: *Tab. I.* — Vignet i. l. b.: *Summaria Descriptio Germaniae Inferioris Antiqvae.* — Links de Tijd, die eene kaart ontrolt, waarnaar rechts eene vrouw wijst; achtergrond twee loopende Germanen.

582 *2.* i. r. o.: *Tab. II.* — Vignet i. l. b.: *Descriptio veteris Agri Batavi et Frisii.* — Het opschrift is aangebracht op een pedestal, waarbovenop een aantal Romeinsche wapenen worden opgestapeld; andere liggen op den grond daarnaast. Links drie en rechts vier met elkaar sprekende Germanen. Achtergrond een gevecht van Romeinen en Germanen.

583 *3.* i. r. o.: *Tab. III.* — Vignet i. h. m.: *Descriptio Agri Batavi* — Rechts een zittende en een staande Germaan met knods en speer, achter hen komt nog een viertal aanloopen; links op den achtergrond de bestorming van een Castellum door de Romeinen.

584 *4.* i. r. o.: *Tab. V.* — Vignet i. l. b.: *Descriptio Agri Frisii Antiqvi* — Boven dit opschrift eene verzameling wapentuigen en aan wederzijde een Germaan, de linksche aangeduid als: *Verritvs*, de andere als: *Malorix.* Op den tweeden grond drie rustende Germanen en daarachter een aantal hunner onder een boom, waar de wapens aan een tak worden gehangen.

Afzonderlijk gepagineerd bevindt zich in het eerste deel:

TABULA PTOLEMAICA GERMANIAE MAGNAE....

1585 *5.* Vignet o. i. h. m.: *Claudii Ptolemaei Tabvla Germaniae Magnae.* Links een staande, rechts een staande en een zittende Germaan bij e vuur; achtergrond links vier Romeinen, rechts het offeren van een ru

2de en 3de Staat.
In: *Schotanus a Steringa Friesche Atlas. 2de druk, 1718* zijn N°. 1; en 1584 wederom gebruikt na uitslijping van de aanwijzing i. r. o.

Daarna is de aanwijzing i. r. o. ook uitgeslepen op N°. 1581 en 1583 zijn de 5 kaarten wederom gebruikt in: *Francois Halma, Tooneel* *Vereenigde Nederlanden, 1725* na aanbrenging eener nieuwe pagineeri
Aldaar heeft:
N°. 1585 in 2den Staat, b. r. b.: *I Deel. pag. 1. a.*
N°. 1581 in 2den Staat, b. r. b.: *I. Deel. pag. 1. b.*
N°. 1582 in 3den Staat, b. r. b.: *I Deel. pag. 1. c.*
N°. 1583 in 2den Staat, b. r. b.: *I Deel. pag. 113.*
N°. 1584 in 3den Staat, b. r. b.: *II. Deel. pag. 1. b.*

295

Abraham Bogaert, De Roomsche Monarchy.... te Utrec By Francois Halma, Willem vande Water, Boekverkope MDCXCVII. 4°.

Hierin 6 prenten door Jan Luyken. — H. 181—188, B. 138 mm., (van dubbele grootte B. 325 mm.

1586 *1.* b. r. b.: *Fol. 13.* — i. d. m.: *Afschetsing van Rome door Romulus.* Op den voorgrond links twee Augures geknield bij een hok met hoende rechts het plengen van een offer op een brandend altaar. Op d tweeden grond Romulus, die, gevolgd door eenige krijgslieden, n eene door twee runderen getrokken ploeg eene vore snijdt. Verder acht waarts een aantal personen en krijgslieden; links het graven eener grac rechts het bouwen van een muur. In de lucht links een zware bliksemstra o. r. o.: *J. Luiken.*

1587 *2.* b. r. b.: *Fol: 39.* — i. d. m.: *Veldheerlyke aanspraak.* — Op ee verhevenheid in het midden staat de veldheer; op den voorgrond dragers der veldteekenen, verderaf de krijgslieden; op den achtergro een kampement in de vlakte.

1588 *3.* b. r. b.: *Fol: 65.* — i. d. b. m.: *Keizerlyke zegepraal.* — Een lan stoet gevormd door krijgslieden, wagens met buit, gevangen vorsten, off dieren, olifanten en aan het einde de overwinnaar, beweegt zich in v scheidene bochten en door twee eerebogen over een plein, dat op d

achtergrond afgesloten wordt door tempels en andere gebouwen. De eereboog rechts heeft het opschrift: *Imperatori S. P. Q. R.* Met aanwijzingen *1—35*, waarvan de verklaring i. d. m. staat.
Dubbele grootte.

1589 *4.* b. r. b.: *Fol. 85.* — i. d. m.: *Offerhande voor den Tempel van Jupiter.* — In het midden van een plein vóór den tempel brengt de priester het offer op het hoog brandende altaar. Op den voorgrond links het wasschen der handen en daarachter het beschouwen der ingewanden van een geslacht rund; rechts het aanbrengen der offerdieren en daarachter het volk. Op den achtergrond eenige gebouwen.

1590 *5.* b. r. b.: *F. 95.* — i. d. b. m.: *De sleep, gaande naer de renbaan.* — Een lange stoet gevormd door krijgslieden, renwagens, gladiatoren, offerdieren, versierde wagens door allerlei dieren getrokken, Vestaalsche maagden en burgers, begeeft zich in een aantal bochten over een plein naar den ingang van het Amphitheater, dat zich op den achtergrond rechts vertoont. Met aanwijzingen *1—38*, waarvan de verklaring i. d. m. staat.
Dubbele grootte.

1591 *6.* b. r. b.: *Fol: 101.* — i. d. m.: *Keizerlyke Vergoding.* — Reusachtige brandstapel bekroond door eene quadriga, en waaruit in den rook een adelaar naar boven vliegt. Daaromheen priesters, offerdieren, muzikanten en soldaten, verderaf het leger; daarachter eene zuilengang en daaroverheen de verder verwijderde stad.

2de Staat.
Deze laatste prent is wederom gebruikt, na uitslijping der pagineering en van het onderschrift, in: *B. Kennet, De Aaloudheden van Rome. 1704*, pag. 251.

De Roomsche Monarchy werd later in 8° uitgegeven, eerst in 1716 te Amsterdam bij H. Blank, 2de druk in 1718, aldaar bij Joannes Oosterwijk. In beide komen voor dezelfde verkleinde copiën naar N°. 1586—1591, vertoonende onder de voorstellingen nog telkens eene rij afbeeldingen van medailles en te zamen met deze H. 145—150, B. 99 mm., die van dubbele grootte B. 198 mm.

N°. 1086. b. r. b.: *9* — i. d. m.: *Afschessing van Rome door Romulus.*
N°. 1087. b. r. b.: *41* — i. d. m.: *Veltheerlyke aanspraak.*
N°. 1088. b. r. b.: *63* — i. d. b. m.: *De Triomf* (zonder aanwijzingen). Dubbele grootte.
N°. 1089. b. r. b.: *75* — i. d. m.: *Offerhande voor den tempel van Jupiter.*
N°. 1090. b. r. b.: *85* — i. d. b. m.: *De Sleep of Renstaatsy.* (zonder aanwijzingen). — Dubbele grootte.
N°. 1091. b. r. b.: *91* — i. d. m.: *Keizerlyke vergooding.*

Van N°. 1588 bestaat eene copie van dezelfde zijde, die gebruikt is in een mij niet bekend Duitsch werk. — b. r. b.: *Pl. LXX* — i. d. b. m.:

Einzug eines Triumphierers. Op de prent aanwijzingen N°. *1—35*, waarva de verklaring voorkomt i. d. m. — H. 180, B. 323 mm.

In: *Gueudeville, Atlas Historique. Amsterdam by Gebr: Chatelain 170* Deel I N°. 9 zijn onder de kaart twee voorstellingen van optochten, gevorm door figuren, nagevolgd van N°. 1588 links, en van N°. 1590 rechts, echt met weglating van zoovele andere personen, dat zij niet als copiën aa gemerkt kunnen worden.

296

Trajanus Bokkalini, Secretarie of Schryf-Zaal van Apollo... Vertaalt door Nicolaus Jarichides Wieringa. t'Amsterdan By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heerei Logement. 1697. 8°.

1592 Titelprent door Jan Luyken.

Links zit een man te schrijven aan eene tafel, die beladen is m kaarten, boeken, eene globe, enz.; rondom hem nog een aantal boeke op den grond en in eene kast; hij neemt een brief aan uit de han van een binnentredenden bode. Door een grooten boog ziet men op de tweeden grond een bode te paard, die een voorbijganger groet, en no verder links eene havenstad; rechts eene steile rots, waarbovenop d Pegasus staat. Op een aan de zoldering bevestigden doek: *De Secretari of Schryfzaal van Apollo.* — H. 137, B. 84 mm.

297

Willem Deurhoff, Bespiegeling Van de Heilige Godge leerdheid, Handelende van de Werken der Natuur... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, ove 't Oude Heere Logement, 1697. 8°.

1593 Titelprent door Jan Luyken.

Op een breed voetstuk verheft zich links eene kolom, waartegen d Aandacht steunt, voorgesteld als eene vrouw met eene vlam op het hoof met een geopend hart, waarin de Morgenster. Zij beschouwt een dood hoofd, dat zij in de linkerhand houdt, terwijl zij een zak met gel eene kroon, enz. vertreedt. Achter haar links de stralende zon, rechts z sterren, daaronder de maan en nog lager de aarde te midden van wolke Op de voorzijde van het voetstuk: *Bespiegeling van de Heilige Go geleerdheid Door W. Deurhoff.* — H. 136, B. 81 mm.

298

Kenelmus Digby, Theatrum Sympateticum, Ofte Wonder-Toneel der Natuurs Verborgentheden.... Den Tweeden Druk. Te Leeuwarden, by Hendrik Rintjes, en t'Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkoopers. MDCXCVII. 8°.

594 Titelprent door Jan Luyken.

In het midden zit een geleerde afmetingen te doen op eene globe, tegen welke eene Jacobsladder steunt. Op den tweeden grond rechts een man met de wichelroede, daarachter een waterval, nog verder af een bergwerk. Links op den achtergrond een boom, waarin een spinneweb, en daarbij verschillende dieren als honden met runderen en herten, die hunne onderlinge antipathie vertoonen. In de lucht links de zon, rechts de maan en de Wind. Links op den voorgrond een steen met opschrift: *Theatrum Sympatheticum ofte Natuurs Verborgentheden.*

Boven deze hoofdvoorstelling twee afbeeldingen naast elkaar. Links eene kamer, waar een man aan de tafel zit, terwijl achter hem twee andere samen spreken. Rechts een vertrek met een man, die vóór het vuur gehurkt een doek warmt; een tweede komt snel aanloopen uit de ernaast gelegen kamer, waar een zieke te bed ligt. Gedeeltelijk over deze beide heen in het midden een cirkel, waarin eene vlammende zon, welke in het midden het opschrift heeft: *De Sympathie is 't Leven van de Natuur.*

Onder de hoofdvoorstelling evenzoo twee afbeeldingen naast elkander. Links eene brandende zon, waarachter eene vlammende toorts en eene lantaarn in elk der hoeken. Rechts een man, die bij een schoorsteenbrand onder in den schoorsteen een pistool afschiet; daarachter eene Oostersche vrouw, die rookt door eene met water gevulde flesch.

Alle voorstellingen van elkaar gescheiden door 1 mm. breede strooken. Het geheel H. 143, B. 89 mm.

In den 1sten druk te Amsterdam by Jacob van Royen en Jacob ten Hoorn, 1681 is eene andere titelprent.

N°. 1594 is onveranderd weder gebruikt in den 3den druk te Amsterdam, bij Jan ten Hoorn, en te Leeuwarden bij Pieter Ruirds, 1709, en in den 4den druk te Amsterdam bij Nicolaas ten Hoorn, 1727.

299

W. Goeree, Inleydinge tot de algemeene Teyken-Konst.... desen derden Druk. Tot Amsterdam, By Daniel van den Dalen, Boekverkooper ter zijden de Beurs. Anno 1697. 8°.

Pag. 24. N°. 478 wederom gebruikt.

De prent komt evenzoo voor in den 4[den] druk te Amsterdam bij Andrie van Damme, 1735, en in den 5[den] druk te Amsterdam bij Jan Roman e te Leiden bij van Dyster, 1739.

300

N. H.(einsius), Don Clarazel de Gontarnos, Ofte de Buiten-spoorigen Dolenden Ridder.... t'Amsterdam, B Nathanaël Holbeex, in de Kolksteeg, en Johannes Broers op de Beurssluis, Boekverkoopers. Anno 1697. 2 dln. 8

Hierin 17 prenten door Casper Luyken, met pagineering b. r. b. – H. 126—130, B. 76—84 mm.

Deel I.

*1595 *1.* Titelprent.
Don Clarazel in volle wapenrusting, gevolgd door zijn schildknaa Gandales, beide te paard; boven hem een zwevend engeltje met een kran Op den achtergrond links de ridder strijdende met een reus. Boven d hoofdgroep aan beide zijden twee medaillonportretten boven elkande waarop links: *Urganda* en *Alquif*, rechts: *Melie* en *Arcalaus*. Op ee velum: *Don Clarazel de Gontarnos, ofte Den Buyten-Sporighen Dolende Ridder. door N. H.* — i. d. m.: *'t Amsterdam by N: Holbeex en I: Broe Boekverkoopers 1697.*

*1596 *2. 1 Deel. Pag. 35.* — Don Clarazel te Marseille aangevallen door de krankzinnigen broeder van den waard.

*1597 *3. 1 Deel. Pag. 58.* — Don Clarazel tot ridder geslagen in de huiskap van een edelman nabij Avignon, in tegenwoordigheid van diens hui genooten.

*1598 *4. 1. Deel. Pag. 104.* — Don Clarazel omhelst Gandales, dien hij to zijn schildknaap kiest.

*1599 *5. 1. Deel Pag. 125.* — Strijd van Don Clarazel met de boeren in h dorp Uxel.

*1600 *6. 1 Deel. Pag. 184.* — Don Clarazel van achteren aangevallen doo het monster Furiaco.

*1601 *7. 1 Deel. Pag. 303.* — Strijd van Don Clarazel met de pop, die de reus Dardanel op den vuurspuwenden draak voorstelt.

*1602 *8. 1 Deel. Pag. 380.* — Don Clarazel met eene Moorin gevonden doo de binnentredende gasten van den Markies d'Artigny.

*1603 *9. 1 Deel. Pag. 438.* — Don Clarazel mishandeld door de voerliede in eene herberg nabij Toulon.

Deel II.

*1604 *10. 2 Deel Pag. 45.* — Strijd van Don Clarazel met den Graaf de la Tour en diens volgelingen.

*1605 *11. 2. Deel. Pag. 132* — Gevecht van Don Clarazel met een beer.

*1606 *12. 2. Deel. Pag. 203.* — Don Clarazel wordt bij het verlaten van het schip van Mussabelin ontvangen door den Hertog van Nevers.

*1607 *13. 2. Deel. Pag. 281.* — Tweegevecht van Don Clarazel met den Ridder van de Zon.

*1608 *14. 2 Deel. Pag. 328.* — Ontmoeting van Don Clarazel met een boer, die een hond aan een touw voert, nabij Graçay in Berry.

*1609 *15. 2. Deel. Pag. 341.* — Don Clarazel valt een boer aan, die vier vrouwen op zijn wagen vervoert.

*1610 *16. 2. Deel. Pag. 397.* — Strijd van Don Clarazel met den Schout en zijne dienaars nabij Tours.

*1611 *17. 2 Deel. Pag 435.* — Don Clarazel in eene waschmand opgeheschen.

De 2de druk verscheen te Amsterdam bij Philip Verbeek, Boekverkoper op den Nieuwen dyk tussen de twee Haarlemmer sluisen in de Luiterse Bybel, 1712.

Daarin komen al de prenten onveranderd weder voor, behalve dat op de titelprent het adres i. d. m. is: *'t Amsterdam by Philip Verbeek. Boekverkooper 1711.*

301

N. Heinsius, De Kwynende Venus, Ofte een korte doch naukeurige Verhandeling van de Pokken.... t'Amsterdam, By Nathanael Holbeex, in de Kolksteeg, en Johannes Broers, op de Beurssluis, Boekverkopers. 1697. 8°.

*1612 Titelprent door Casper Luyken.

In de hoogte verdeeld in twee ongeveer even groote voorstellingen, door eene 1 mm. breede strook van elkaar gescheiden.

De bovenste vertoont rechts Apollo, staande op eene verhevenheid, rondom het hoofd eene zon met negen vlammende stralen, den gedooden Python en eene harp aan zijne voeten; hij reikt eene flesch en een bril toe aan Venus, die met Amor naast zich vóór hem staat; achter haar de met duiven bespannen wagen op de wolken. Op eene banderol: *de Kwynende Venus.*

De benedenste vertoont een lokaal, waar vijf patienten worden behandeld door drie personen onder aanwijzing van een geneesheer, door aderlaten, dampbaden en andere uitdrijvende middelen. — i. d. m.: *t' Amsterdam by N: Holbeex en I: Broers Boekverkoopers. 1697.* — H. 138, B. 87 mm.

De prent is onveranderd gebruikt in den 2den druk te Utrecht bij A. Schouten, 1700, en heeft dan het adres i. d. m. uitgeslepen en vervangen door: *t' Utrecht. by Anthony Schouten. A°. 1701.*

Daarna nogmaals in den 3den druk te Amsterdam, bij Jan ten Hoorn 1705; aldaar is het adres i. d. m. weder veranderd in: *t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn. A°. 1705.*

Er bestaat eene Duitsche vertaling van dit boek: *Nicolai Heinsii, Schmachtende Venus, Oder Curieuser Tractat von Spanischen Pocken.... Aus dem Holländischen übersetzet von Heinr. Elias Hundertmarck.... Franckfurt und Leipzig, Verlegts Christoph Hulsze Anno 1700.* 8°.

Hierin eene verkleinde copie van dezelfde zijde naar N°. 1612. De zon rondom het hoofd van Apollo heeft ééne straal minder dan op het origineel, daar die rechts boven Apollo wordt bedekt door de banderol, waarop men leest: *Die Schmachtende Venus.* — i. d. m. geen onderschrift. — H. 125, B. 72 mm.

302

Le R. P. Louis Hennepin, Nouvelle Decouverte d'un tres grand Pays Situé dans l'Amerique, entre Le Nouveau Mexique, et La Mer Glaciale.... A Utrecht, Chez Guillaume Broedelet, Marchand Libraire. MDCXCVII. 8°.

Hierin 3 prenten door Casper Luyken. — H. 123—127, B. de titelprent 76, de andere 166 mm.

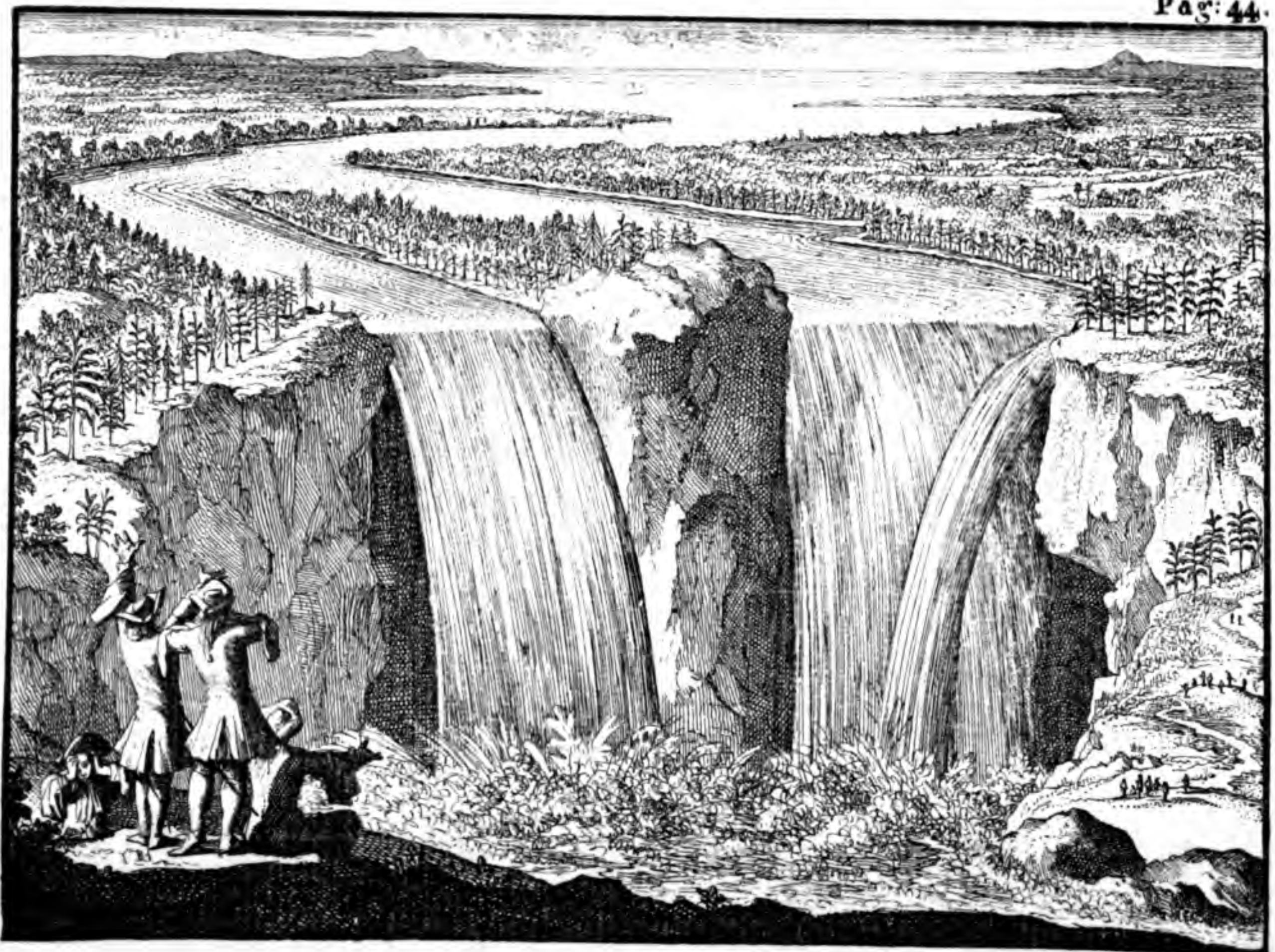
*1613 *1.* Titelprent.
Eene kronkelende rivier, die zich in de verte uitstrekt, aan weerszijden met palmboomen aan den oever en daarachter bergen. Op het water verscheidene kano's; in de eerste daarvan worden twee Europeanen door Indianen overgevoerd. Op den voorgrond links een geheel naakte Indiaan, van achteren gezien, met een kalumet in de hand. Op een velum: *Nouvelle Decouverte d'un tres grand Paÿs Situé dans l'Amerique Par R. P Lovis de Hennepin.* — i. d. m.: *a Utrec Chez Guiliaume Broedelet.*
i. l. o.: *C L*

*1614 *2.* b. r. b.: *Pag: 44.* — Afbeelding van den Niagaraval en overzicht van de daarboven gelegen streek; op den voorgrond links vier Europeanen, die gebaren van bewondering maken.

*1615 *3.* b. r. b.: *Pag: 187.* — Afbeelding van eenige dieren: in het midden een bizon; links een opposum, met de staart hangende aan een boomtak; rechts een pelikaan.

N°. 1613—1615 zijn geheel onveranderd gebruikt in de tweede Fransche uitgave *a Amsterdam chez Abraham van Someren, 1698.* 8°.

Daarna N°. 1614 en 1615 onveranderd in de Hollandsche vertaling: *Nieuwe Ontdekkinge Van een groot Land gelegen in America, tot Amster-*

CASPER LUYKEN 1697. Nº 1614.

dam, By Abraham van Someren, 1699, 4°. en in den 2den druk *Tot Amsterdam By A van Damme 1702,* 4° en in eene latere uitgave van den Franschen druk *a Amsterdam, Chez Adriaan Braakman 1704,* 8°.

2de Staat.

In: *Aanmerkelijke Voijagie, gedaan na 't gedeelte van Noorder America.... te Rotterdam, by Barent Bos 1704,* 4° zijn beide wederom gebruikt met veranderde pagineering:

N°. 1614 b. r. b.: *Pag: 19.*

N°. 1615 b. r. b.: *Pag: 80*

In: *Gueudeville, Atlas Historique Deel VI* N°. 24, Pag. 94 komt voor: links eene verkleinde copie van de tegenzijde naar N°. 1615, rechts eene verkleinde copie van dezelfde zijde naar N°. 1614, echter met verandering in de houding der toeschouwers op den voorgrond links.

303

Hermannus Hillers, De Gelykenis van den Ryke Man en Lazarus.... t'Amsterdam, By Jacobus van Nieuweveen, Boekverkooper, in de Nieuwe straat. 1698. 4°.

1616 Titelprent.

Het feestmaal van den Rijken Man in eene open gaanderij; links op den voorgrond ligt Lazarus op de straat met twee honden, die hem belikken.

Daarboven en daarvan gescheiden door eene 15 mm. hooge strook twee voorstellingen naast elkaar: links Lazarus, die ziek en eenzaam zijne hut verlaat; rechts de Rijke Man, die van zijne stoep afdaalt omgeven door buigende dienaren.

Onder de hoofdvoorstelling en onmiddellijk daaraan aansluitende drie voorstellingen naast elkaar: Links het sterfbed van Lazarus met twee engelen staande naast zijne armelijke rustplaats, terwijl andere daarboven zweven. Rechts het sterfbed van den Rijken Man, die zich onrustig op zijn ledikant heen en weder wentelt; aan het voeteneinde staan vrouw en kind weenende en een troostende vriend; aan het hoofdeinde bevinden zich twee duivels. Middenin, in een ovaal, de Rijke Man in de vlammen, sprekende tot Abraham, die Lazarus in zijn schoot houdt.

Op de strook onmiddellijk boven de hoofdvoorstelling leest men: *De Gelykenis van den Ryke Man en Lasarus, verhandelt door Hermannus Hillers.* — i. d. m.: *Te Amsterdam, by Jakobus van Nieuweveen, Boekverkoper, in de Nieuwestraat. A°. 1697.*

Op de voorstelling van het sterfbed van Lazarus i. l. o. op eene tobbe: *I. L.*

H. 174, B. 124 mm.

Dezelfde prent, wederom gebruikt voor een lateren druk, heeft al als onderschrift i. d. m.: *Te Alkmaar, by Jan Blom, Boekverkoper, aa Vismarkt. 1702.*

304

Gregorio Leti, Het Leeven Van Sixtus den Vyfden, P van Rome.... vertaald.... Door Wm. Sewel. De twe druk.... t'Amsterdam, By de Janssoons van Waesber en de Weduwe van Steven Swart, 1697. 2 dln. 8°.

Hierin 15 prenten door Jan Luyken. — N°. 1617, 1618 en 1631 H. 1: 135, B. 80—85 mm., de andere H. 62—64, B. 79—82 mm.

DEEL I.

1617 *1.* Titelprent.
Camilla, de zuster van Sixtus V, kust knielende zijn voet; achter h staan twee knapen.
Boven deze hoofdvoorstelling en daarvan afgescheiden door eene 13 r hooge banderol twee afbeeldingen naast elkaar: links, Felix Peretti, varkenshoeder, wordt aangesproken door Pater Michael Angelo Sett om hem den weg naar Ascoli te wijzen; rechts, Felix Peretti als ti jarig kind in het klooster te Ascoli, herhaalt de door hem gehoo prediking.
Onder de hoofdvoorstelling en onmiddellijk daaraan aansluitende t afbeeldingen naast elkaar: links, Kardinaal Montalto gedraagt zich v zijne benoeming tot Paus als een oud, ziekelijk man; rechts, Paus Sixtu doet zijne twaalf beulen door de straten van Rome gaan.
Op de banderol boven de hoofdvoorstelling: *'t Leeven van Sixtus vijfde Paus van Rome.*

1618 *2.* b. r. b.: *Pag. 1. I Deel.* — Borstbeeld naar rechts gekeerd in par lijke huisdracht, omgeven door eene ovale lijst, waarop: *Paus Sixtus vyfde.* — Onder het portret het wapenschild.

1619 *3.* b. r. b.: *Pag. 82. I Deel.* — Broeder Felix slaat een student, die h bespotte, tegen den grond.

1620 *4.* Op dezelfde plaat als N°. 1619. — i. d. m.: *zie p. 83.* — De and monniken vinden bovenbedoelden student bewusteloos liggen.

1621 *5.* b. r. b.: *Pag. 205. I Deel.* — Pater Montalto bezoekt zijn ouder huis te Grotte en gebruikt aldaar het middagmaal.

1622 *6.* Op dezelfde plaat als N°. 1621. — i. d. m.: *zie p. 205 en 206.* — Pa Montalto in gesprek met Pater Caputti, terwijl hun door zijne familiele uitgeleide wordt gedaan.

3 *7.* b. r. b.: *Pag. 615: I Deel.* — Kardinaal Montalto, na tot Paus gekozen te zijn, richt zich rechtop en werpt het stokje, waarop hij tot dat oogenblik leunde, weg.

4 *8.* Op dezelfde plaat als N°. 1623. — i. d. m.: *zie p. 628.* — De kardinalen kussen Sixtus V den voet.

Deel II.

5 *9.* b. r. b.: *Pag. 14. II Deel.* — Sixtus V met de tiara gekroond.

6 *10.* Op dezelfde plaat als N°. 1625. — i. d. m.: *zie p. 21.* — De Japansche afgezanten begroeten Sixtus V.

7 *11.* b. r. b.: *Pag. 147. II Deel.* — Sixtus V bezoekt den burcht S. Angelo, waar de hoofden der onthalsde bandieten op staken zijn ten toon gesteld.

8 *12.* Op dezelfde plaat als N°. 1627. — i. d. m.: *zie p. 149.* — Een zestienjarige jongen wegens wederspannigheid tegen het gerecht naar de galg gebracht en opgehangen.

9 *13.* b. r. b.: *Pag. 331. II Deel.* — Een Zwitser, tijdens de mis knielende voor een altaar in de Pieterskerk, wordt verraderlijk door een Spanjaard gedood.

0 *14.* Op dezelfde plaat als N°. 1629. — i. d. m.: *zie p. 333.* — Bovenbedoelde Spanjaard op het Pietersplein opgehangen.

1 *15.* b. r. b.: *Pag. 637. II Deel.* — De barbier Philippo Martioli gegeeseld ten aanschouwe van zijne vakgenooten.

De 1ste druk van dit werk was van 1695, doch zonder prenten door Luyken.

De 3de druk bij dezelfde uitgevers is van 1702. Daarin komen alle prenten zonder verandering weder voor.

2de Staat in den 4den druk, t Amsterdam, By de Janssoons van Waesberge 1722.
In deze uitgave zijn de vijf afbeeldingen op de titelprent vanéén gesneden, evenzoo verschillende platen met twee voorstellingen, welke afzonderlijk tusschen den tekst gedrukt en daardoor van achteren bedrukt zijn.

Deel I.

Tegenover den gedrukten titel: N°. 1618 met verandering van de ovale lijst, welke naar boven een verlengstuk heeft gekregen, waardoor ruimte is ontstaan om het omschrift te doen luiden: *'T Leven van Paus Sixtus de vyfde.*
Pag. 47. Gedeelte van de titelprent: Felix Peretti als zwijnenhoeder; in den tekst gedrukt.
Pag. 54. Als boven: Felix Peretti zegt eene preek op; in den tekst gedrukt.
Pag. 83. b. r. b.: *I. Deel. pag. 83.* — Op ééne plaat N°. 1619 met veranderde, en N°. 1620 zonder pagineering.

Pag. 207. b. r. b.: *I. Deel. Pag. 207.* — Op ééne plaat N°. 1621 met veranderde, en N°. 1622 zonder pagineering.

Pag. 509. Gedeelte van de titelprent: Kardinaal Montalto doet zich vóór als een ziekelijken man; in den tekst gedrukt.

Pag. 623. N°. 1623 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Pag. 635. N°. 1624 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Op pag. 147 is de afbeelding der prediking van Pater Montalte eene verkleinde copie van de tegenzijde van de prent op pag. 1 van: *Pater Abraham a Santa Clara, Wohl angefüllter Weinkeller. 1710.*

Deel II.

Pag. 17. N°. 1625 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Pag. 25. N°. 1626 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Pag. 36. Gedeelte van de titelprent: Camilla, de zuster van Paus Sixtus V, kust zijn voet; in den tekst gedrukt.

Pag. 163. N°. 1627 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Pag. 165. N°. 1628 zonder pagineering; in den tekst gedrukt.

Pag. 362. b. r. b.: *II. Deel. Pag. 360.* — Op ééne plaat N°. 1629 met veranderde, en No. 1630 zonder pagineering.

Pag. 681 i. r. b.: *II. Deel. Pag. 681.* — N°. 1631 met veranderde pagineering.

Het gedeelte van de titelprent: De twaalf beulen van Sixtus V, schijnt in het ongereede te zijn geraakt, althans op Deel II pag. 62 komt deze afbeelding niet in den tekst gedrukt voor, maar in plaats daarvan eene eenigszins vergroote copie van de tegenzijde.

In den 5den druk te Amsterdam bij Gerrit Tielenburg, 1767 zijn de prenten weder geheel als in den 4den druk gebruikt.

N°. 1618 komt in copie van dezelfde zijde naar den 1sten staat voor in: *G. Leti, Het Leven van Koningin Elisabeth. in 's Gravenhage by Meyndert Uytwerf, Boekverkoper in de Hofstraat. 1698.* en in den 2den druk van dat werk van 1707. De prent heeft aldaar b. r. b.: *2. Deel, Pag: 142,* doch komt in de latere drukken niet meer voor.

305

Dr Lucas, Onderzoek van 's Menschen Gelukzaligheyd.... vertaald door Wm. Sewel. Te Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkoper 1697—99. 2 dln. 8°.

1632 Titelprent door Jan Luyken.

Eene staande vrouw wendt zich met een afwijzend gebaar af van een rechts knielend persoon, gekroond met eene sfeer, en die de afbeeldsels van wereldlijke en geestelijke macht, van wetenschap en rijkdom aanbiedt, of door twee volgers achter haar doet aanbrengen. Zij keert zich naar den links staanden engel, die een opengeslagen boek vasthoudt, waarop

eene kroon ligt. Boven haar een in de wolken zwevend engeltje met een lauwerkrans en palmtak. Op eene door dubbele randlijnen omgeven ruimte onder deze voorstelling: *Onderzoek van 's Menschen Gelukzaligheyd Door Dr. Lucas.* — i. d. m.: *T, Rotterdam by Barent Bos 1697.* — H. 133, B. 83 mm.

306

Quinault, Theatre. Nouvelle Edition.... A Amsterdam, Chez Antoine Schelte, MDCXVII. 2 dln. 12°.

Onder dezen titel zijn bijeengebracht 16 tooneelspelen door Quinault van verschillende uitgaven. In het mij ten dienste staande exemplaar zijn, vermoedelijk bij het binden, bij sommige de oudere drukken door jongere vervangen.

Hierin 18 prenten door Casper Luyken als titelprent voor elk der tooneelstukken. — H. 112—115, B. 60—62 mm.

DEEL I.

1633 *1.* Titelprent van het Deel.
Eene vaas op een voetstuk; links Apollo; rechts een engel, die den bloemslinger vasthoudt, welke gewonden is rondom een portret van Quinault; dit wordt door een zwevend engeltje boven de vaas gehouden. Op het voetstuk, gedeeltelijk verborgen door eene slagschaduw: *Le Theatre De Mr. Quinault — Premiere Par(t) A Amsterdam Chez A. Schel(te).*

1634 *2.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée à Paris MDCCVIII.)
Rechts een van steen gebouwd schavot, waarop een beul en een soldaat staan en waarheen links Cyrus wordt gevoerd. Achtergrond, een legerkamp. Op de zijde van het schavot: *La Mort de Cyrus Tragedie.*

1635 *3.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris. MCCVIII. (sic).
In eene opene zaal links een troonhemel, waaronder Aristonne door Cambise en Palmis aan Darius ten huwelijk wordt gegeven. — i. r. b. op den muur: *Le Mariage de Cambise Tragi-Comedie.*

1636 *4.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris MDCLXXXII.)
In eene zaal zitten links Koning Agis en zijne echtgenoote Timée. Vóór hen aan den voet van een standbeeld van Diana knielt Cleone in de kleederen van haren broeder Alcibiades en maakt zich bekend; rechts staan Lisandre en Leonide; op den voorgrond links ligt het lijk van Charilas. Op een velum: *Le feint Alcibiade Tragi-Comedie.*

1637 *5.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris MDCCVIII.)
Aurore door Roger uit het brandende paleis gered. Op een velum onder de voorstelling: *Les coups de l'Amour et de la Fortune. Tragi-Comedie.*

1638 *6.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Claez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
In eene zuilengang ligt Amalasonte bewusteloos, ondersteund door Celinde en Theodat, en wordt alzoo gevonden door Theudion, die gevolgd door

een hond binnentreedt. Op eene versierde cartouche daaronder: *Amalasonte, Tragedie.*

*1639 *7.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris. MCCVIII. (sic).
In eene opene galerij met beelden versierd heeft Seleucus zijne bruid Stratonice afgestaan aan zijn zieken zoon Antiochus en wordt toegesproken door Barsine. Op eene versierde cartouche daaronder: *Stratonice, Tragi-Comedie.*

*1640 *8.* Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris MDCLXII.)
Links ligt Renaud te slapen onder een boom; Armide, nedergedaald op haren door draken getrokken wagen, nadert hem met een uitgetrokken zwaard in de hand, doch wordt tegengehouden door den achter haar zwevenden Amor. Achtergrond rechts een paleis. Op een muur onder de voorstelling: *La Comedie Sans Comedie.*

*1641 *9.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Chez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
In een tuin valt Celine in zwijm en wordt aldus gevonden door haar minnaar Fabrice, terwijl op den achtergrond Hertog Ferdinand nadert. Op een velum: *Le Fantosme Amoureux, Tragi-Comedie.*

DEEL II.

*1642 *10.* Titelprent van het Deel.
In een tempel een monument, waarbovenop een borstbeeld. Op den voorgrond links de wegsnellende Faam, rechts Minerva zittende en wijzende naar het opschrift op het monument: *Le Theatre de Mons*r*. Quinault* en lager: *A Amsterdam Chez A. Schelte A*o*. 1698.* Aan den voet van het monument: *Tom 2*de*.*

*1643 *11.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Chez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
Ontmoeting in een tuin van Almansor en Zegry, terwijl op den voorgrond de als man verkleede Ormin-Zelinde, achter een boom verborgen, hun gesprek hoort. Op eene versierde cartouche daaronder: *La Genereuse Ingratitude. Tragi-Comedie Pastorale.*

*1644 *12.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Chez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
Philipin, die Lidame en Lucresse voorlicht, valt op den grond en blaast de kaars uit bij het binnentreden van het vertrek, waar zijn meester Cléandre achter de deur verscholen is. Op eene versierde cartouche daaronder: *L'Amant Indiscret, ou le Maistre Estourdi. Comedie*

*1645 *13.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Chez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
Slaapvertrek met twee ledikanten; in het eene Isabelle in gesprek met den daarnaast gezeten Don Fernand, haar broeder. Op eene banderol daaronder: *Les Rivales Comedie.*

*1646 *14.* Titelprent. (uitgave: a Amsterdam Chez Antoine Schelte. MDCXCVII.)
In eene ronde zaal staan Lavinie en Tirrhene met hun gevolg, terwijl de binnentredende Agrippa aan de vorstin de kroon aanbiedt. Rechts tegen de binnenzijde van den koepel: *Agrippa ou le faux Tiberinus.*

1647 *15*. Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris. MDCLXXI.) Stenobée staande boven aan de trap, die naar het paleis voert en die met twee standbeelden is versierd, ontvangt Timante, die verslag komt brengen van den strijd van Bellerophon met het monster; achter haar het paleis. Op de voorzijde van het balkon: *Bellerophon, Tragedie.*

1648 *16*. Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris. MDCLXVI) Cremante komt uit zijne woning om een tweegevecht te beletten tusschen Acante en den Markies; op den voorgrond Champagne met eene fakkel. Op een velum: *La Mere Coquette Comedie.*

1649 *17*. Titelprent. (uitgave: Suivant la Copie imprimée a Paris MDCLXV.) In het paleis staan links Astrate en Sichée, terwijl rechts Koningin Elise zit en op den beker wijst, waaruit zij vergif genomen heeft. Links boven tegen den muur: *Astrate, Roy de Tyr Tragedie.*

1650 *18*. Titelprent. (uitgave: a Amsterdam, Chez Antoine Schelte. MDCXCVII) In een paleis rechts de stervende Pausanias, ondersteund door Aristide en Eurianax, terwijl Sophane binnentreedt om den dood van de prinses Demarate te melden. Op den muur der trap, die naar het vertrek voert: *Pausanias, Tragedie.*

2de Staat.

In de volgende drukken van 1715 te Amsterdam bij David Mortier en nogmaals in 1715 te Amsterdam bij Pierre de Coup zijn deze prenten zonder verandering gebruikt, behalve dat op de beide algemeene titelprenten bij N°. 1633 de aanduiding van het deel en het adres, en bij N°. 1642 het adres is uitgeslepen. Sommige der stukken zijn daarin van andere uitgaven.

In den druk: Paris, Chez Pierre Ribou, 1715. 5 dln. 8°, komen de prenten voor in vergroote copiën van dezelfde zijde. — H. 132, B. 72 mm.

307

Text-Boekje, Waer in Alle de Texten der H. Schrifture begrepen zyn, dewelke tot Gedagtenisse van Christi Geboorte .... jaerlyks worden verklaert en toegeëigent aen de Gemeinte Christi Binnen Rotterdam .... Tot Rotterdam .... z. j. 12°.

1651 Titelprent door C. Luyken, verdeeld in vier rijen boven elkaar, op elke waarvan twee voorstellingen naast elkander en onderling door smalle strooken gescheiden. Daarin is afgebeeld:

De Aanbidding der Herders.
De Besnijdenis.
Jezus in Gethsemane.
De Kruisiging.

De Graflegging.
De Opstanding.
De Hemelvaart.
De Uitstorting van den H. Geest.

De beide eerstgenoemde zijn gedeeltelijk verborgen door een velum, waarop: *Texten der H. Schriftuur. Iaarlijks werdende Verklaard en toegeeygent aan de Gemeente Christi tot Rotterdam.* — i. d. m.: *Tot Rotterdam.? by Reinier van Doesburg. Boek-verkooper. 1697.* — H. 102, B. 65 mm.

Van deze uitgave is mij alleen de titelprent bekend, niet het boekje zelf, evenzoo als van de latere drukken van 1711 en 1731 bij denzelfden uitgever, die beide i. d. m. het jaartal *1711* hebben.

Daarna is de prent geheel onveranderd gebruikt in de latere uitgave van 1737 te Rotterdam bij Nicolaes Topyn in den Houttuin, waar het adres i. d. m. is geworden: *Tot Rotterdam by Nicolaes Topyn, Boek-Verkooper, 1737,* terwijl ditzelfde ook voorkomt in den druk van 1751 te Rotterdam, bij Paulus Topyn, Boekverkooper in den Houttuin.

308

T. E., Schat-Kaamer der Uytgeleesenste Historien, Soo van Punt als Mengelstoffen.... t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boek-verkooper, teegen over het oude Heeren Logiment. 8°.

1652 Titelprent door Jan Luyken.

In een studeervertrek zit links een geleerde te schrijven; op den voorgrond liggen een aantal boeken en papieren, waarop: *Oorlogen en Branden, Geschidenissen, Vreden, Historien, Politien, Matesis* en *Astrologie.* Achter in de kamer staan twee mannen in gesprek naast de deur, door welke Mercurius binnenkomt met een bedrukt blad in de hand. Op een velum: *Schat-Kamer Der Uytgeleesenste Historien.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn 1697.* — H. 134, B. 84 mm.

Sommige exemplaren vermelden op den gedrukten titel: *Het eerste Deel.* Het werk is echter in één deel compleet.

309

Cornelis van Yk, De Nederlandsche Scheeps-bouw-konst Open Gestelt.... Gedrukt by Andries Voorstad, tot Delft, Voor Jan ten Hoorn, Boekverkoper tot Amsterdam Over 't Oude Heere Logement, 1697. folio.

Hierin 13 prenten door Jan Luyken en 2 door Casper Luyken.

1653 *1.* Titelprent.

Links de Scheepvaart voorgesteld als eene vrouw met eene scheepskroon getooid, hebbende naast zich een roer en een anker en houdende in den

rechterarm het model van een schip; aan hare voeten rust een Stroomgod. Met de linkerhand schuift zij een gordijn weg en opent daardoor het uitzicht op eene in volle werking zijnde werf, waar verscheidene schepen worden gebouwd en hersteld.

Op een afzonderlijk omlijnd gedeelte daaronder: Het van stapel loopen van een schip.

Bovenaan op een versierd velum: *De Nederlandsche Scheeps-bouw-konst Open Gestelt.* — i. d. m.: *'t Amsterdam By Ian ten Hoorn Boekverkoper 1697.* o. r. o.: *J. Luyken.* — H. 270, B. 159 mm.

1654 *2.* i. r. b.: *Pag. 6.* — Siameesche roeischuit. — H. 74, B. 160 mm.

1655 *3.* Op dezelfde plaat als N°. 1654. — Rijk versierde Siameesche schuit. — H. 75, B. 160 mm.

1656 *4.* Op dezelfde plaat als N°. 1654. — i. d. m.: *Siamse Balons.* — H. 122, B. 160 mm.

1657 *5.* Siameesche schuit. — H. 73, B. 160 mm.

1658 *6.* Op dezelfde plaat als N°. 1657. — Twee Siameesche vaartuigen. — H. 61, B. 160 mm.

1659 *7.* Op dezelfde plaat als N°. 1657. — Versierde Siameesche schuit. — H. 64, B. 160 mm.

1660 *8.* Op dezelfde plaat als N°. 1657. — i. d. m.: *Siamse Balons.* — H. 69, B. 160 mm.

1661 *9.* i. r. b.: *Fol. 7.* — Versierde Chineesche jonk. — H. 103, B. 166 mm.

1662 *10.* Op dezelfde plaat als N°. 1661. — Chineesche zeiljonken aan de kust. — H. 85, B. 166 mm.

1663 *11.* Op dezelfde plaat als N°. 1661. — i. d. m.: *Eenige Schepen van China.* — H. 82, B. 166 mm.

1664 *12.* i. r. b.: *Pag. 9.* — i. d. m.: *Spaansse Caraken of Galioenen.* — Vier oorlogsschepen bij eene flinke bries zeilende. — H. 272, B. 366 mm.

1665 *13.* i. r. b.: *Pag. 10.* — i. d. m.: *Galeyen inde Middellandsche Zee.* — Eene haven, waarin een aantal galeien geroeid worden. Achtergrond: eene versterkte stad aan eene rivier. — H. 271, B. 366 mm.

*1666 *14.* b. r. b.: *Fol: 360.* — In de lucht: *Cameel of Schip ligter van agter te sien.* — Scheepskameel aan de buitenzijde, met aanwijzingen *b*, *c*, en *h*; op den voorgrond twee personen op den wal, links meer naar achteren een zeilend schip. — H. 133, B. 366 mm.

*1667 *15.* Op dezelfde plaat als N°. 1666. — i. d. m.: *Cameel of Schip ligter van vooren te sien* — Scheepskameel aan de binnenzijde, met aanwijzingen *a—g* en *j*; op den voorgrond een roeibootje, rechts meer achterwaarts een schip in het Kameel opgeheven.

Naar teekeningen van Jan Luyken, doch door anderen gegraveerd, zijn:

i. r. b.: *Pag. 18.* — Afbeelding van een timmerenden man, benevens van een, die met een rechthoek iets afteekent op een balk.

i. r. b.: *Pag: 72.* — Afbeelding van een man, die toezicht houdt bij het afmeten door twee anderen.

i. r. b.: *Pag: 170.* — Afbeelding van twee mannen, die van den wal af een schip met boomen voortduwen, en van twee andere, die daarbij toezien.

b. r. b.: *Fol: 176.* — Afbeelding van het smeden van een scheepsanker.

Waarschijnlijk ook de vermoedelijk door Jan van den Aveele vervaardigde afbeelding van een schip met aanwijzing van alle scheepsdeelen. — b. r. b.: *Fol: 362*

2de Staat.

In: *A. Bogaert, Historische Reizen Door d'oostersche Deelen van Asia.... T'Amsterdam, By Nicolaas ten Hoorn, 1711,* 4°. zijn eenige prenten wederom gebruikt, nadat de twee platen, waarop N°. 1654—1660 voorkomen, waren stuk gesneden; de prenten zijn aldaar vrij sterk opgesneden.

N°. 1655 en 1656 te zamen afgedrukt, hebbende de eerste i. r. b.: *Tegens over 223.* De strook tusschen de beide afbeeldingen is in het midden breeder gemaakt en draagt het opschrift: *Siamsche Balons.* Beide prenten zijn in de hoogte ingekort: N°. 1655 van boven, thans H. 70 mm.; N°. 1656 van onderen thans H. 108 mm.

N°. 1657 en 1658 te zamen afgedrukt. De eerste heeft i. r. b.: *Tegens over 239.* en in de lucht: *Siamsche Roei-Jachten.* N°. 1658 is van onderen ingekort en thans H. 58 mm.

N°. 1659 en 1660 te zamen afgedrukt. De eerste heeft b. r. b.: *Tegens over 240.* en in de lucht: *Siamsche Balons.*

310

Adreskaart.

*1668 Door Casper Luyken, volgens de behandeling ongeveer 1697 vervaardigd.

Het inwendige van een winkel van goud- en zilverdraad. Rechts staat de winkelier tusschen eene muurkast, waarin een aantal doozen, en de toonbank; hij prijst zijne waren aan aan eene dame, gekapt à la Fontange, die met aandacht het garen onderzoekt. Nevens haar staat een heer met eene krulpruik en met den hoed onder den arm. Op den achtergrond links bij een raam zijn drie bedienden bezig met afwegen van lange klossen, nog verder is de geopende deur, waarboven een borstbeeld. Op den voorgrond liggen verscheidene geopende doozen.

Op eene banderol over de geheele breedte der prent is aangebracht de afbeelding van een dorp, gelegen aan de zamenvloeiing van twee binnenwateren en daaronder eene open ruimte ter opneming van het adres.

H. 202, B. 176 mm.

Het eenig mij bekende exemplaar is een proefdruk, waar de ruimte onder die voorstelling opengelaten is, doch daarop is met de pen geschreven: *Jn Beuningen.* Dit opschrift duidt aan, dat deze adreskaart bestemd was voor den voorganger der firma, die ongeveer 1750 eene adreskaart door *J. F....*

uitgaven, met het onderschrift: *t' Amsterdam by Dewed*: Christiaan Bevning, en Zoonen op de Heeren-Gracht over Myn Glas Loopt Ras in Beuningen Verkooptmen Alderhande Sortering van fyn gesponne Goud & Zilverdraad.*

311

Adreskaart van Jacob & George Roeters en Compagnie te Amsterdam.

669 Door Casper Luyken, volgens de behandeling ongeveer 1697 vervaardigd.
In een ruim winkelhuis, aan de muren bezet met open kasten, staat links de koopman achter de toonbank en wijst een stuk gebloemde zijde aan een sierlijk gekleeden jongen man. Achter hem haalt de bediende nog andere stukken uit de kast. Rechts meer achterwaarts een tweede bediende bezig met ontpakken en wegen van strengen zijde. Op den voorgrond liggen een aantal stukken gebloemde zijde en bevinden zich een tweetal kleine persen. Op den achtergrond door de geopende deur ziet men eene weverij en daarachter door een geopend venster de stadsgracht. Boven i. h. m. eene banderol, waarop: *Fabriek van Jacob & George Roeters en Compagnie tot Amsterdam.* — Op de zijde van de toonbank: *Goude Silvere en Syde stoffen Flueelen en veelerhande mode Taffetaes Armosyne en nieuwe soorten van syde waaren.* — H. 285, B. 386 mm.

312

Watervermaak ter eere van het Groot Moskovisch Gezantschap.

670 Afzonderlijk uitgegeven prent door Casper Luyken.
Bijeenkomst van een groot aantal jachten en andere zeilvaartuigen, waarvan eenige zijn aangeduid met de cijfers *1—8*. Op den voorgrond verscheidene sloepen, gevuld met toeschouwers. — i. d. m.: *C. Allard excudit cum Privilegio.* — H. 192, B. 267 mm.

Onder deze prent is in boekdruk op twee kolommen aangebracht: *Beschryving van het Watervermaak, door order der Ed. Magistraat van de Stad Amsterdam ter eere van het Groot Muskovisch Gezantschap, aangesteld op den eersten September 1697.* — en daaronder de bizonderheden van het feest, met de opgave der 41 schepen, die daaraan deelnamen, en van het aantal door ieder gevoerde stukken, te zamen 64. Onderaan: *Tot Amsterdam by Carel Allard op den Dam, met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van Holland en West-friesland.*

313

»Aankomst der Heeren Ambassadeurs en Gevolmagtigden tot de algemene Vreede op 't Koninklyk huys Nieuburg tot Ryswyk."

*1671 Afzonderlijk uitgegeven prent, grootendeels waarschijnlijk gegraveerd door P. Schenk, doch waarop Casper Luyken de figuren op den voorgrond aangebracht heeft.

Wijduitgestrekt landschap, waarin het Huis te Rijswijk en de daarbij behoorende tuinen in vogelvlucht gezien worden en tevens de inrichting met drie toegangen, waardoor de gezanten van Frankrijk en die der Vereenigde Mogendheden, als ook de bemiddelaar, de Gezant van Zweden, op hetzelfde tijdstip konden binnenrijden. Dit oogenblik wordt hier voorgesteld. Zij rijden binnen ten aanschouwe van talrijke ruiters en voetgangers. Op den achtergrond de torens van 's Gravenhage. Op de prent de nummers *1—24*. In de lucht een vredesengel met een trompet, met eene draperie, waarop, deels door zware slagschaduw verborgen, staat: *Venit Pax Avr(ea) Coel(o)*. — i. l. o.: *P. Schenck exc Amstelaed. cum Privill ord. Holl. et West. Fris.* — i. d. m. links het hierboven vermelde onderschrift en de verklaring der cijfers *1—24*; rechts hetzelfde in Fransche vertaling. — H. 355, B. 468 mm.

1698

314

Steph. Blankaart, Den Neder-landschen Herbarius ofte Kruid-boek .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere Logement, in de Historieschryver. 1698. 8°.

Hierin 37 prenten door Casper Luyken, behalve N°. 1672 elk met de afbeelding eener plant, terwijl bij bijna alle nog een achtergrond gevoegd is. Bovenaan in de prent is de Latijnsche naam, i. d. m. de Hollandsche en b. r. b. de pagineering. — H. 128—131, de titelprent B. 84, de andere 70—77 mm.

*1672 *1.* Titelprent.

In eene opene galerij zitten zes heeren rondom eene tafel en beschouwen de daarop in groot aantal uitgespreide bloemen. Achtergrond een buitenverblijf, waartoe een groot hek toegang geeft en waar verscheidene tuinlieden ijverig bezig zijn. Op een velum: *Den Nederlandschen Herbarius.* — i. d. m.: *t'Amsterdam By Ian ten Hoorn 1698.*

*1673 *2. Fol: 34.* — *Alchimilla* — *Sinnauw, Onse Lieve Vrouwen Mantel.* — Achtergrond: rechts een gebouw met twee vleugels, daarvóór een man.

*1674 *3. Fol: 38.* — *Alkekengi. Halicacabum. Solanum Vesicarium.* — *Krieken over Zee* — Achtergrond: een buitenverblijf door een muur omgeven, waarlangs twee ruiters rennen.

*1675 *4. Fol: 92.* — *Asarum.* — *Mans-ooren.* — Achtergrond: een tuinman met de spade op den schouder tusschen verscheidene aangelegde bloembedden.

6 5. *Fol: 137.* — *Bryonia.* — *Witte Wilde Wyn-gaard.* — Achtergrond: rechts een heuvel.

7 6. *Fol: 150.* — *Campa Mila Major.* — *Groote Klokjes, Belvedere.* — Achtergrond: links eene woning met daaraan verbonden een muur om een tuin.

8 7. *Pag. 169.* — *Caryophylleus Flos.* — *Angelier. Ginoffel.* — Achtergrond: een tuin door eene heg omgeven; links eene woning, rechts de tuinman bezig met harken.

9 8. *Fol: 174.* — *Centaurium Minus. Cauda Muris.* — *Duizent-gulden Kruid. Muisen staart.* — Achtergrond: links een heuvel.

0 9. *Fol: 202.* — *Smilax Laevis. Convolvulum Majus.* — *Groote Winde.* — Achtergrond: aangelegde bloemperken door eene haag omgeven; links een man en daarachter eene woning.

1 10. *Pag: 208.* — *Herba Stella Coronopus.* — *Harts-hoorn.* — Achtergrond: links eene koets met twee paarden, rechts eene ruïne.

2 11. *Pag. 210.* — *Corona Imperialis.* — *Keisers-kroon.* — Achtergrond: een tuin afgesloten door eene schutting, waarachter een huis; links eene dame, rechts twee heeren.

3 12. *Pag: 230.* — *Dracunculus.* — *Speer-wortel.* — Achtergrond: eene boschrijke streek, links een wandelaar met een groot pak.

4 13. *Fol: 234.* — *Digitalis. Dens Caninus.* — *Vinger-hoed Kruid. Honde tand.* — Achtergrond: links een aangelegde tuin; rechts een koepel, waarbovenop de Fortuin.

5 14. *Pag: 258.* — *Fagopyron.* — *Boek-weit.* — Achtergrond: links een graanveld, rechts een landman bij een hek.

6 15. *Pag: 263.* — *Filix Mas.* — *Mannekens vaaren.* — Achtergrond: links een berg.

7 16. *Pag: 268.* — *Glans Terrestris.* — *Aard-akers, Aard-noten.* — Zonder achtergrond.

8 17. *Pag. 273.* — *Fritillaria Meleagris.* — *Kivits Eyeren.* — Achtergrond: een tuin met bloemperken; links een koepel, rechts eene woning en meer naar voren een heer.

9 18. *Pag: 303.* — *Hepatica.* — *Edel-Lever-Kruid.* — Achtergrond: links eene woning, rechts eenige boomen.

0 19. *Pag: 305.* — *Herba Paris.* — *Spinne-koppen, Wolfs-besie.* — Achtergrond eene heuvelachtige streek met laag hout.

1 20. *Pag. 324.* — *Iris.* — *Lisch.* — Achtergrond: een tuin met bloemperken, afgesloten door eene schutting; links een koepel met stoep, waarop een heer, die met den tuinman spreekt.

*1692 *21. Pag: 333. — Iuncus Floridus. — Bloem-biese. Water-lisch.* — Achtergrond: links een molen, rechts eene woning met boomen.

*1693 *22. Pag. 337. — Kali Salicornia. — Zeeuwse Krabbe-quaad.* — Achtergrond: over een duinkam de zee, waarop links vier vaartuigen.

*1694 *23. Pag. 343. — Lapathum Sanguineum. — Drake-bloed.* — Achtergrond: links eene woning en eene vrouw, rechts eene vaas op pedestal.

*1695 *24. Pag. 362. — Lilium Constantinopolitanum. — Lelie van Constantinopolen.* — Achtergrond: een tuin omgeven door eene haag; links een heer, rechts de tuinman aan den arbeid en daarachter eene woning.

*1696 *25. Pag. 363. — Lilium Convallium. 1 — Uni Folium. 2. — Besie. — J. Mei-bloemties, Lelities van den Dale. 2. Een blad.* — Achtergrond: eenige boschjes.

*1697 *26. Pag. 390. — Melanthium Nigellastrum. — Koorn-rosen. Negel-bloemen.* — Achtergrond: links eene bouwvallige hut op een heuvel, rechts een staande en een zittende man ziende naar een korenveld.

*1698 *27. Pag. 402. — Mille Folium Aquaticum. Viola Aquatica. — Water-duisend-blad. Water-violieren.* — Zonder achtergrond.

*1699 *28. Pag. 414. — Narcissus. — Narcisse. Witte Tydeloos.* — Achtergrond: een tuin afgesloten door eene met vazen versierde schutting; links een heer en eene dame met een hond, rechts een heer.

*1700 *29. Pag. 426. — Noli me tangere, Herba Impatiens. — Kruidje roert my niet. Spring-kruid.* — Achtergrond: een heuvelachtig terrein met laag hout.

*1701 *30. Pag. 438. — Oxyacantha. Spina Acuta. Cynosbatos Major. — Hagedoorn.* — Achtergrond: een veld omgeven door eene haag, rechts een gebouw.

*1702 *31. Pag. 445. — Papaver erraticum, Papaver Rhoeas. — Wilden-heul. Kolle-bloemen. Kanker-bloemen. Rooden-heul.* — Achtergrond: links een korenveld, rechts een gebouw en een hek.

*1703 *32. Pag. 456. — Persicaria Maculosa. — Persik Kruid.* — Achtergrond: een golvend terrein.

*1704 *33. Pag. 458. — Petasites. — Dokke-bladen, Pestilenti-wortel.* — Achtergrond: rechts eene kar door een duinweg rijdende.

*1705 *34. Pag. 470. — Plantago Rosea. — Roos gelykenende Weeg-bree.* — Achtergrond: links een landman bezig met spitten.

*1706 *35. Pag. 478. — Potamogeiton Herba Fontalis. — Dry soorten van Fontein-kruid.* — Zonder achtergrond.

*1707 *36. Pag. 504. — Rosa Canina. Kynorhodos. Kynosbatos Minor. — Honds-rosen.* — Achtergrond: links een tuin met een heer erin, rechts een groot buitenverblijf.

37. *Pag. 595.* — *Tussilago, Farfara, Ungula Caballina.* — *Hoef-blad, Hoest-kruid.* — Achtergrond een graanveld, waarlangs een reiziger met een pak op den rug loopt.

De 2[de] druk van dit werk verscheen in 1714 bij Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heeren-Logement, in de Historieschryver. Daarin werden alle prenten wederom gebruikt, doch ten gevolge van het gebruiken van eene iets kleinere drukletter is de pagineering veranderd, en zijn daarom de aanwijzingen b. r. b. uitgeslepen en door andere vervangen. Aldaar hebben:

N°. 1672 i. d. m.: *t'Amsterdam. By Nicolaas ten Hoorn. 1714.*
N°. 1673 b. r. b.: *Fol: 34.*
N°. 1674 b. r. b.: *Fol: 37.*
N°. 1675 b. r. b.: *Fol: 91.*
N°. 1676 b. r. b.: *Fol: 133*
N°. 1677 b. r. b.: *Fol 146*
N°. 1678 b. r. b.: *Pag. 165.*
N°. 1679 b. r. b.: *Fol: 170*
N°. 1680 b. r. b.: *Fol 193*
N°. 1681 b. r. b.: *Pag: 204*
N°. 1682 b. r. b.: *Pag. 206.*
N°. 1683 b. r. b.: *Pag: 234.*
N°. 1684 b. r. b.: *Fol: 229.*
N°. 1685 b. r. b.: *Pag: 252.*
N°. 1686 b. r. b.: *Pag: 257.*
N°. 1687 b. r. b.: *Pag: 280*
N°. 1688 b. r. b.: *Pag. 267.*
N°. 1689 b. r. b.: *Pag: 296.*
N°. 1690 b. r. b.: *Pag: 298.*
N°. 1691 b. r. b.: *Pag. 320.*
N°. 1692 b. r. b.: *Pag: 327.*
N°. 1693 b. r. b.: *Pag. 330.*
N°. 1694 b. r. b.: *Pag. 335.*
N°. 1695 b. r. b.: *Pag. 354.*
N°. 1696 b. r. b.: *Pag. 355.*
N°. 1697 b. r. b.: *Pag. 382.*
N°. 1698 b. r. b.: *Pag. 395.*
N°. 1699 b. r. b.: *Pag. 407.*
N°. 1700 b. r. b.: *Pag. 419.*
N°. 1701 b. r. b.: *Pag. 431.*
N°. 1702 b. r. b.: *Pag. 438.*
N°. 1703 b. r. b.: *Pag. 449.*
N°. 1704 b. r. b.: *Pag. 450.*
N°. 1705 b. r. b.: *Pag. 462.*
N°. 1706 b. r. b.: *Pag. 472.*
N°. 1707 b. r. b.: *Pag. 493.*
N°. 1708 b. r. b.: *Pag. 588.*

315

Lambert van den Bosch, Treur-Toonneel der Doorluchtige Mannen, of Op- en Ondergang der Grooten .... t'Amsterdam, By Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, in de History-schryver, 1698. 3 deelen 6 afdeelingen. 4°.

Hierin 25 prenten door Jan Luyken, beteekend *I. L.*; op N°. 1709 i. l. o. van de hoofdvoorstelling, op de andere o. r. o. — N°. 1709 H. 192, B. 144 mm.; de andere H. 164—174, B. 132—137 mm.

Oorspronkelijk waren de voorstellingen N°. 1710—1733 vier aan vier op ééne plaat vervaardigd, en de eerste afdrukken zijn ook alzoo gemaakt; later is de plaat doorgesneden en zijn de afdrukken afzonderlijk genomen.

DEEL I.

1709 *1.* Titelprent.

Op den voorgrond liggen de lijken van een geworgden Turk, van een onthoofden vorst en van een derden ter dood gebrachten persoon. Daarbij knielt links de Trouw, voorgesteld als een man, en staan de Barmhartigheid en de Liefde, voorgesteld als twee vrouwen, met gebaren van medelijden; rechts staat de beul met zwaard en worgkoord, achter hem een krijgsman, nog verder eene menigte toeschouwers. Achtergrond: een groot gebouw.

Daaronder twee kleinere voorstellingen naast elkaar:

links drie Turken op bevel van den Sultan geworgd;

rechts Brunehaut, die met de voeten gebonden aan den staart van een wild paard, over den grond wordt gesleurd.

Op een velum geheel bovenaan: *Treur-Toonneel der Doorluchtige Mannen.*

1710 *2.* b. r. b.: *Eerste Afdeeling Fol: 184.* — i. d. m.: *Erick de IV. Koning van Deenmarken. Word van syn eygen Lyf wagt met een Speer doorstoken.* — Rechts onder een troonhemel op een plein staande, wordt de Koning, tot groote ontsteltenis van de talrijke menigte op den tweeden grond, doorstoken.

1711 *3.* b. r. b.: *Eerste Afdeeling Fol: 268.* — i. d. m.: *Eduward de II. Koning van Engeland. Op zyn bed gesmoord, en ellendig om't Leven gebragt.* — Slaapvertrek van den Koning. Rechts het ledikant, waar de vorst door een zijner moordenaars wordt aangevallen; links op den voorgrond is de tweede bezig in het vuur onder de schouw een braadspit gloeiend te maken, om daarmede het slachtoffer geheel te dooden.

1712 *4.* b. r. b.: *Eerste Afdeeling Fol: 300.* — i. d. m.: *Iacobus de I. Koning van Schotland. Door Verraders op een grouwelyke wyse Vermoord.* — In eene zaal staat rechts de Koning en wordt aangevallen door vier of vijf samenzweerders, tegen wie de Koningin te vergeefs tracht hem te verdedigen; op den achtergrond links dringen nog meer gewapenden binnen.

13 *5.* b. r. b.: *Eerste Afdeeling Fol: 369.* — i. d. m.: *Willem de II. Graaf van Holland en Roomsch Koning. Word op het ys, door de boeren dood geslagen.* — Rechts de Graaf, die met zijn paard door het ijs is gezakt en zich met het schild verdedigt tegen de Friezen, die van beide zijden op hem aanvallen met hunne knodsen. Achtergrond: de krijgslieden te voet en te paard aan den oever staande; iets verder een dikke stompe toren.

14 *6.* b. r. b.: *Tweede Afdeeling Fol. 48.* — i. d. m.: *Aelius Sejanus, Gunsteling van Keyser Tiberius, Gewurgt, en aan de Gemonische Trappen, deerlyk Mishandelt.* — Rechts een gebouw boven aan eene hooge trap, welke met het beeld der Gerechtigheid is versierd. Van die trappen wordt het lijk geworpen en aangegrepen door het van links daarop aanstormende volk. Vóór het gebouw worden de kinderen van Sejanus ter dood gebracht.

15 *7.* b. r. b.: *Tweede Afdeeling Fol. 135.* — i. d. m.: *Alvaro de Luna Connestabel van Castille, Met een Mes het Hooft afgesneeden.* — Rechts het schavot, waar de veroordeelde op een stoel gebonden zit. Achter hem de beul en een groot kruisbeeld; vóór hem twee monniken en de galg, bestemd voor de tepronkstelling van het hoofd. Op den voorgrond krijgslieden en toeschouwers.

16 *8.* b. r. b.: *Tweede Afdeeling Fol. 201.* — i. d. m.: *Wolfert van Borselen, Heer van ter Veer, ten Vensteren uyt gesmeeten en in stukken gehouwen.* — Rechts het huis, waar hij uit de bovenverdieping wordt geworpen; daarachter een stadsgezicht. Op den voorgrond de opgewonden volksmenigte.

17 *9.* b. r. b.: *Tweede Afdeeling Fol. 225.* — i. d. m.: *Georg Petersson, Gunsteling van Konink Erick, Seer Smadelyk ter dood gebragt.* — In het midden de galg, waaraan hij eerst gehangen was; daaronder wordt hij geradbraakt ten aanschouwe van een aantal krijgslieden. Op den voorgrond rechts het wagentje, waarop hij tot spot door het leger rondgevoerd was en een soldaat met eene gaffel, waaraan zijne afgesneden ooren zijn gestoken.

Deel II.

18 *10.* b. r. b.: *Derde Afdeelinge Fol. 57.* — i. d. m.: *Tomombey, Soudaen van Syrien en Egipten, Smadelyk ter Doodt gebragt Anno 1517.* — Rechts de buitenzijde der Bassuelle-poort te Alcayre, waar boven den ingang het lijk van den vroegeren heerscher aan een grooten ijzeren haak gehangen is. Rondom, eene talrijke menigte toeschouwers.

19 *11.* b. r. b.: *Derde Afdeelinge Fol. 115.* — i. d. m.: *Iohanna Gray, Binnen Londen onthalst int Iaar 1554.* — Rechts het schavot, waar de Koningin, met een doek voor de oogen gebonden, tastende naar het blok zoekt. Op den voorgrond een aantal toeschouwers.

20 *12.* b. r. b.: *Derde Afdeelinge Fol. 181.* — i. d. m.: *Karel, Prins van Spangie gevangen Anno 1568.* — Rechts het ledikant, waarop de Prins ontwaakt. Tegenover hem staan zijn vader, Koning Philips II, met Ruy Gomez en Don Diego de Cordua; op den voorgrond rechts zit de Graaf van Lerma op eene kist met wapens, waarnaast de degens liggen, welke onder het kussen van den Prins zijn weggenomen.

1721 *13.* b. r. b.: *Derde Afdeelinge Fol. 286.* — i. d. m.: *Wilhelm de Eerste, Prinse van Orange, tot Antwerpen Geschooten, int Iaar 1582.* — Rechts de gewonde Prins bezwijmd opgevangen door twee volgelingen; links Jean Jaureguy, die zijn degen wil trekken, doch van verschillende zijden wordt aangegrepen.

1722 *14.* b. r. b.: *Vierde Afdeeling Fol: 61.* — i. d. m.: *Iohan van Oldenbarneveld Binnen 's Gravenhage Onthalst Den 13 May 1619.* — Rechts het schavot, waar de vroegere Landsadvocaat knielt, ten aanschouwe van eene talrijke menschenmassa.

1723 *15.* b. r. b.: *Vierde Afdeeling Fol: 177.* — i. d. m.: *Een Graaf ses Baronnen en verscheyde Edellieden, Binnen Praag Onthalst en Gehangen, den 19 van Somermaant 1621.* — Strafoefening over de volgelingen van den verslagen Koning Frederik V. Zeer groot schavot, waartoe rechts eene trap toegang verleent; naast die trap de galg, waaraan drie personen gehangen zijn. In het midden knielt een der veroordeelden; tegenover hem rechts een groep monniken met een kruisbeeld; links andere monniken, die de lijken van de reeds terechtgestelden wegdragen. Op den voorgrond eene menigte toeschouwers.

1724 *16.* b. r. b.: *Vierde Afdeeling Fol: 353.* — i. d. m.: *Thomas Graaf van Straffort, Onder Koning van Ierland, Binnen Londen Onthalst, Den 22 van May 1641.* — Tooneel op het schavot; in het midden knielt de veroordeelde, naast hem heft de beul de bijl op, rechts op den voorgrond de geestelijke. De achtergrond is afgesloten door gebouwen en gevuld met toeschouwers.

1725 *17.* b. r. b.: *Vierde Afdeeling Fol: 404.* — i. d. m.: *Karel Stuard Koning van Groot-Brittanien, Binnen Londen Onthalst, Den 13 van Ianuari 1649.* — Tooneel op het schavot; rechts staat de Koning en wordt door den geestelijke toegesproken, meer achterwaarts in het midden de twee beulen met maskers voor het gelaat. De achtergrond is afgesloten door gebouwen en vertoont een aantal toeschouwers.

Deel III.

1726 *18.* b. r. b.: *Vyfde Afdeelinge Fol: 66.* — i. d. m.: *Het Om brengen van P. Caraffa, in den Oproer van Napels.* — Groot plein. Op den voorgrond wordt het lijk van Guiseppe Caraffa, die getracht had een einde te maken aan het bestuur van Thomas Aniello, door het volk bij de voeten over de straat gesleurd. Op den tweeden grond nadert een optocht, waarvan de voorste persoon het hoofd van den vermoorden edelman op eene lans draagt, terwijl naast hem eenige arquebusiers op het volk schieten.

1727 *19.* b. r. b.: *Vyfde Afdeelinge Fol: 128.* — i. d. m.: *De Marquies, de Mondaldeschi, Vermoort.* — In de Galerij te Fontainebleau ligt de reeds half gedoode Markies, steunende tegen den muur en den naast hem gezeten aalmoezenier van Koningin Christina om genade smeekende. Aan zijne andere zijde staat een monnik en tegenover hem drie edellieden met getrokken degens.

EEN GRAAF SES BARONNEN EN VERSCHEYDE EDELLIEDEN
Binnen Praag Onthalst en Gehangen den 19 van Somermaant 1621.

N LUYKEN 1698. N° 1723.

1728 *20.* b. r. b.: *Vyfde Afdeelinge Fol: 248.* — i. d. m.: *Henry de Fleury de Culan, Heer van Buat, in den Haag Onthalst, den 11 October 1666.* — Op het schavot knielt de veroordeelde; links van hem de beul en daarachter de galg en de geeselpaal; rechts de predikant en eenige soldaten. Op den voorgrond eene talrijke menigte.

1729 *21.* b. r. b.: *Vyfde Afdeelinge Fol: 262.* — i. d. m.: *De Marquise van Ganges, Wreedelyk van haar Broeders, Vermoort.* — In een slaapvertrek wordt de reeds zwaar gewonde Markiezin ondersteund door vijf vrouwen, die te vergeefs trachten het pistool af te wenden, dat haar binnengetreden schoonbroeder, de abt, op hare borst richt.

1730 *22.* b. r. b.: *Sesde Afdeeling. Fol. 48.* — i. d. m.: *Het Ombrengen van Cornelis en Iohan de With. In S'gravenhage, Anno 1672.* — Tooneel vóór de Gevangenpoort. Op den voorgrond links ligt de Raadpensionaris, op wien een aantal musketschoten worden gelost; daarachter de Ruwaard nederstortende door een degenstoot en een slag met de kolf van een musket.

1731 *23.* b. r. b.: *Sesde Afdeeling Fol. 62.* — i. d. m.: *Den Graaf van Argyle, Binnen Edenburg Onthalst.* — De gevangengenomen Graaf wordt op het Kasteel van Edinburg binnengebracht met gebonden handen en voorafgegaan door den beul met de bijl.

1732 *24.* b. r. b.: *Sesde Afdeeling Fol. 77.* — i. d. m.: *Iacobus, Hartog van Monmout, Seer Elendiglyk het Hooft afgeslagen.* — Tooneel op het schavot; links knielt de veroordeelde bij het blok, terwijl de beul, na herhaalde vergeefsche pogingen om het hoofd van den romp te scheiden met de bijl, dit tot afgrijzen der omstanders met een mes verricht. Achtergrond: huizen en enkele zichtbare toeschouwers.

1733 *25.* b. r. b.: *Sesde Afdeeling Fol. 83.* — i. d. m.: *Thomas Armstrong, Binnen Londen, gehangen en gevierendeelt.* — Tooneel op het schavot, waar in het midden het lijk in vier deelen wordt gehouwen; links de galg. Achtergrond, afgesloten door huizen en gevuld met talrijke toeschouwers.

In: *G. Leti, Het Leven van Olivier Cromwell. 3de druk. te Leyden, By Jan van der Deyster Boekverkooper in de Kooren-Brugsteeg 1719.* 2 dln. 8°, komt voor eene verkleinde copie van dezelfde zijde van N°. 1725. De prent heeft b. l. b.: *2 deel,* b. r. b.: *pag. 59* en is H. 125, B. 82 mm.

Zij is wederom geheel onveranderd gebruikt in den 4den druk van dat werk *te Leyden, By Jan en Henderik vander Deyster, Boekverkoopers in de Kooren brug steeg 1734.*

In de beide vroegere drukken komt de prent niet voor.

In: *G. Leti, Het Leeven van Elizabeth, Koninginne van Engeland.... Derde druk. 't Amsterdam, By Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper, 1720.* 2 dln. 8°, vindt men eene verkleinde copie van de tegenzijde naar een gedeelte van N°. 1719. De man te paard op den voorgrond staat links; de prent heeft b. r. b.: *1. Deel, P: 116.,* i. d. m.: *Anna van Boulan onthalst.* — H. 118, B. 73 mm.

De prent komt niet voor in de beide vroegere drukken.

316

Cornelis de Bruyn, Reizen Door de vermaardste Deelen van Klein Asia, De Eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio, &c.... Aegypten, Syrien En Palestina.... Tot Delft, Gedrukt by Henrik van Krooneveld. MDCXCVIII. folio.

Hierin 15 prenten door Jan Luyken en 1 door Casper Luyken. Eerstgenoemde zijn slechts gedeeltelijk van de hand des meesters; hij heeft de figuren aangebracht in de door een ander, waarschijnlijk P. Schenk, gegraveerde omgeving.

*1734 *1*. Pag. 5. — b. r. b.: *A*. — Feest van de Hollandsche Schildersbent te Rome ter aanneming van een nieuw lid. Op eene verhooging bevinden zich veertien verkleede jonge mannen, met zinnebeelden der Schoone Kunsten en van een vrolijk leven. Middenin zit één hunner met een zwaard in de hand en wordt gekroond; aan den voet der verhooging staan drie mannen. r. i. h. m.: *C Luyken f*. — H. 293, B. 181 mm.

1735 *2*. Pag. 54. — b. r. b.: *24* — Inwendige der Grieksche Koepelkerk te Chalcedonia, met een vijftal daarin aanwezige bezoekers. — H. 282, B. 367 mm.

1736 *3*. Pag. 136. — b. r. b.: *A* — Gezelschap van zes rookende en schaakspelende Turken in een vertrek; het schaakbord rechts. — H. 149, B. 184 mm.

1737 *4*. Op dezelfde plaat als N°. 1736. — o. r. o.: *B* — Gezelschap van vier koffiedrinkende vrouwen met eene slavin in een vertrek; de staande vrouw rechts. — H. 142, B. 184 mm.

1738 *5*. Pag. 168. — b. r. b.: *61* — i. d. b. m.: *Scio* — Gezicht van de landzijde op de stad en het water daarachter. Links op den voorgrond drie rustende Grieken. — H. 280, B. 1250 mm.

1739 *6*. Pag. 198. — b. r. b.: *85* — De Sfinx en de Piramiden daarnaast. Op den voorgrond links twee Arabieren; rondom de Sfinx het reisgezelschap met hunne bedienden en ezels, verder twee monniken. — H. 274, B. 380 mm.

1740 *7*. Pag. 236. — b. r. b.: *96* — i. d. b. m.: *Alexandria* — Stadsgezicht van de landzijde. Op den tweeden grond rechts eene alleenstaande kolom. Op den voorgrond links twee ruiters, in het midden drie zittende Arabieren, rechts op den tweeden grond twee ruiters. — H. 209, B. 670 mm.

1741 *8*. Pag. 238. — b. r. b.: *97* — i. d. b. m.: *Alexandria* — Gezicht over de stad naar de haven. Op den tweeden grond rechts twee kolommen. Op den voorgrond links vijf Arabieren met een ezel en twee dromedarissen. — H. 285, B. 632 mm.

1742 *9*. Pag. 240, boven den tekst gedrukt en van achteren bedrukt. — b. r. b.: *106* — Zittende Moor, die een vijfsnarig instrument bespeelt. — H. 136, B. 90 mm.

1743 *10.* Pag. 252. — b. r. b.: *112* — De vrouwen te Rama weeklagende op de begraafplaats, in witte kleederen gehuld, of in zwarte sluiers, voorzoover zij een godsdienstigen treurdans uitvoeren. — H. 280, B. 380 mm.

1744 *11.* Pag. 276. — b. r. b.: *137* — i. d. b. m.: *Bethlehem* — De plaats op een heuvel gelegen. Op den voorgrond links een herder met schapen en een ezel; in het midden een Turk te paard en één te voet met een hond; rechts twee zittende Turken. — H. 232, B. 627 mm.

1745 *12.* Pag. 280. — b. r. b.: *143* — b. i. h. m.: *Ierusalem* — De stad van den Olijfberg gezien. Op den voorgrond links vijf Turken te paard en te voet, rechts drie vrouwen met een hond. — H. 279, B. 1240 mm.

1746 *13.* Pag. 282. — b. r. b.: *144* — Inwendige van de Kerk van het Heilige Graf met een zestal daarin aanwezige personen. — H. 289, B. 374 mm.

1747 *14.* Pag. 282. — b. r. b.: *145* — Koor van de Kerk van het Heilige Graf met een drietal bezoekers. — H. 284, B. 362 mm.

1748 *15.* Pag. 326. — b. r. b.: *186* — i. d. b. m.: *Aleppo* — Algemeen overzicht der stad van een nabij zijnden heuvel. Op den voorgrond links eene karavaan van gewapende Arabieren met dromedarissen en paarden; rechts in de diepte een zestal ruiters. — H. 284, B. 1014 mm.

1749 *16.* Pag. 391. — b. r. b.: *204* — i. d. b. m.: *Haselaar* — Afbeelding van een jachthuis van de Hollandsche kooplieden te Smyrna. Op den voorgrond zes ruiters in Europeesch gewaad, die met Turksche bedienden en met honden ter jacht uitrijden. — H. 283, B. 627 mm.

Bij dit werk verscheen in 1711 te Amsterdam bij Willem en David Goeree een Tweede Deel, bevattende de Reizen door Moscovië, Perzië en Indië, doch zonder prenten door Luyken.

Het werk werd later in het Fransch vertaald en uitgegeven als: *Voÿages de Corneille le Bruyn. à la Haye Chez P. Gosse & J. Neaulme MDCCXXXII.* 2 dln. 4°. Daarin komen verkleinde copiën van dezelfde zijde voor naar vele prenten uit den oorspronkelijken druk, meest twee of meer op ééne plaat.

Deel I.

b. r. b.: *T. 1. P 174* — i. d. b. m.: *Tempio de Chalcedonia* — Copie naar N°. 1735. — H. 110, B. 154 mm.

b. l. b.: *T. 1. P. 432* — Copie naar N°. 1736. — H. 76, B. 154 mm.

Daaronder op dezelfde plaat bevindt zich de copie naar N°. 1737, waarvan de pagineering: *P. 433* is gesteld i. l. o. van de eerste prent. — H. 75, B. 154 mm.

b. l. b.: *P. 533.* — i. d. b. m.: *Scio.* — Copie naar N°. 1738. — H. 107, B. 356 mm.

b. l. b.: *P. 644.* — i. d. b. m.: *Pyramides* — Copie naar N°. 1739. — H. 103, B. 152 mm.

DEEL II.

b. r. b.: *T. 2. P. 118* — i. d. b. m.: *Alexandria* — Copie naar N°. 1740. — H. 71, B. 155 mm.

b. l. b.: *T. 2. P. 127*. — Copie naar N°. 1742. — H. 92, B. 36 mm.

b. l. b.: *P. 165*. — Copie naar N°. 1743. — H. 125, B. 155 mm.

b. r. b.: *P. 222* — i. d. b. m.: *Bethlehem*. — Copie naar N°. 1744. — H. 63, B. 154 mm.

b. r. b.: *T. 2. P. 238* — i. d. b. m.: *Ierusalem* — Copie naar N°. 1745. — H. 107, B. 356 mm.

b. l. b.: *T. 2. P. 242* — i. d. b. m.: *Chiesa del Santissimo Sepolcro* — Copie naar N°. 1746. — H. 119, B. 154 mm.

b. r. b.: *T. 2. P. 244*. — i. d. b. m.: *Choro della Chiesa del Sepolchro* — Copie naar N° 1747. — H. 119, B. 154 mm.

b. r. b.: *P. 356* — i. d. b. m.: *Aleppo* — Copie naar N°. 1748. — H. 141, B. 356 mm.

b. l. b.: *P. 542*. — i. d. b. m.: *Haselaar* — Copie naar N°. 1749. — H. 80, B. 154 mm.

Verder komen nog voor in: *Gueudeville, Atlas Historique. Deel V 1719* de volgende copiën:

i. r. b.: *Tom V. N°. 14 Pag. 40* — Naast elkander twee copiën van de tegenzijde, de eene links naar N°. 1136, de andere rechts naar N°. 1137. — Ieder H. 141, B. 154 mm.

i. r. b.: *Tom V: N°. 24, Pag. 52* — Naast elkander twee copiën van dezelfde zijde, de eene links naar N°. 1746, de andere rechts naar N°. 1747, beide met veranderde figuren. — Ieder H. 179, B. 236—241 mm.

317

William Cave, Apostolische Oudheden. — Apostolische Mannen. — Kerkelyke Oudheden. — Uyt het Engels vertaald door Salomon Bor.... T'Utrecht, Gedrukt by François Halma, Willem vande Water, Boekverkopers. MDCXCVIII. 3 dln. 2 bndn. folio.

De drie bovengenoemde werken komen gewoonlijk te zamen voor, vormende de beide eerste Band I het laatste Band II.

Daarin komen voor 47 prenten naar de teekening van I. Goeree vervaardigd door P. Sluyter, voorstellende de figuren van Apostelen en Kerkvaders, terwijl op de voorzijde van het pedestal, waarop zij staan, door Jan Luyken voorstellingen uit ieders leven zijn geëtst. In de 3de afdeeling zijn deze afbeeldingen voorgesteld als op een los daaraan vastgestoken papier. De namen der voorgestelde personen en de omschrijving van de afgebeelde gebeurtenis komen in de 1ste en 3de afdeeling voor tusschen de figuur en de voorstelling; in de 2de afdeeling is zulks ook het geval met de omschrijving, maar de naamsaanduiding is boven de figuur aangebracht. Geheel onderaan zijn vierregelige gedichten, onderteekend F. H.(alma).

De afbeeldingen door Jan Luyken zijn alle beteekend: *I. L.*, waarvan:
i. l. o.: N°. 1750, 1753, 1756, 1759, 1762, 1765—1768, 1771, 1773, 1774, 1777, 1778, 1784, 1788, 1790, 1791, 1793, 1796.
i. r. o.: N°. 1751, 1752, 1755, 1758, 1760, 1761, 1763, 1770, 1775, 1776, 1779—1783, 1785—1787, 1789, 1792, 1794, 1795.
o. i. h. m.: N°. 1754, 1757, 1764, 1769, 1772.
In Afdeeling I H. 85, B. 113—117 mm.
In Afdeeling II H. 75—77, B. 95—97 mm.
In Afdeeling III H. 78—80, B. 120—123 mm.

APOSTOLISCHE OUDHEDEN.

1750 *1.* Pag. 111. — *De H. Petrus Apostel. De H. Petrus met het hoofd neder waarts gekruist.* — Links een gebouw met hooge stoep.

1751 *2.* Pag. 189. — *Pavlvs, Apostel. Op de weg van Damaskus bekeert.* — Hij ligt ter aarde met het gelaat naar rechts gekeerd, waar te midden van het hemelsch licht staat: *Zaul Zaul wat vervolgt gy my?*

1752 *3.* Pag. 272. — *Andreas, Apostel. In Achajen gekruist.* — Op den voorgrond links eene vrouw in deelnemende houding.

1753 *4.* Pag. 279. — *Jakobvs Bygenaamd de Groote, Apostel, Door Herodes onthalsd.* — Op weg naar de strafplaats knielt zijn aanklager vóór hem, om vergiffenis te vragen. De Apostel staat rechts, de knielende krijgsman links.

1754 *5.* Pag. 289. — *Johannes Apostel en Euangelist, Te Romen in een ketel met Ziedenden Oly gezet.* — Rechts het paleis, waar de Keizer boven op de stoep staat toe te zien.

1755 *6.* Pag. 305. — *Philippvs Apostel. Te Hierapolis, in Frygien gedood.* — Hij wordt gevoerd naar een pilaar, om hem daaraan op te hangen.

1756 *7.* Pag. 311. — *Bartholomevs, Apostel. Te Albanopolen, in groot Armenien gedoodt.* — Hij spreekt eenige weenende vrouwen toe, terwijl de toebereidselen worden gemaakt om hem te villen en te kruisigen.

1757 *8.* Pag. 315. — *Matthevs Apostel en Euangelist, Vanden Tol ten Apostel geroepen.* — Links Christus, die hem wenkt; rechts Mattheus, die zijn tolhuis verlaat.

1758 *9.* Pag. 323. — *Thomas, Apostel, In Ethiopien met pylen doorschooten.* — Hij ligt links op een heuvel geknield en wordt van achteren met eene lans doorstoken.

1759 *10.* Pag. 329. — *Jakobvs De Kleine, Apostel, Te Jerusalem vande tinne des Tempels gestooten, en doodgeslagen.* — Hij ligt geknield vóór den tempel rechts; achter hem een man met opgeheven knods.

1760 *11.* Pag. 337. — *Simon Zelotes Apostel, In Britanjen, waarschynelyk, gekruyst.* — Hij strekt zich uit op het kruis om zijn vonnis te ondergaan.

1761 *12.* Pag. 340. — *De H. Jvdas, Apostel, Te Edessa het Euangelium Predikende.* — Rechts staat de Apostel, rondom hem vele toehoorders; tegenover hem eenige personen, waaronder eene vrouw, die hem tegenspreken.

1762 *13.* Pag. 346. — *Matthias Apostel, By loting, in Judas plaats verkooren.* – Verzameling der biddende apostelen, terwijl Petrus het lot trekt. Rechts op den voorgrond een knielende Apostel.

1763 *14.* Pag. 351. — *De H: Markvs Euangelist, Te Alexandrien langs de Straaten gesleept en gedoodt.* — Achtergrond een berg, waarop ruïnes, een obelisk en eene pyramide.

1764 *15.* Pag. 358. — *De H: Lvkas Euangelist, Naer Zommiger meening in Griekenland, aan een Olyfboom opgehangen.* — Links de Evangelist, die door de volksmenigte naar een boom wordt gevoerd.

Apostolische Mannen.

1765 *16.* Pag. 37. — *De H. Stefanvs Diaken. Buyten Jerusalem, door de Jooden gesteenigd.* — Links knielt de martelaar, rechts staat Saulus, aan wiens voeten de kleederen zijn gelegd.

1766 *17.* Pag. 60. — *De H: Philippvs Diaken en Euangelist, Den Moorman Doopende.* — Rechts op den voorgrond beide in het water staande. Op den tweeden grond de reiswagen.

1767 *18.* Pag. 70. — *De H: Barnabas Apostel, Met Paulus, te Lystren voor Goden aangesien.* — In het midden staan beide, naast hen de genezen kreupele; rechts de optocht met de offerdieren.

1768 *19.* Pag. 82. — *De H: Timothevs op Ziender der Kerken van Asiën, Te Efesen, van de Heydenen wreedelyk omgebragt.* — Hij wordt op een plein nedergeworpen en met knodsen gedood. Achter den moordenaar rechts eene groep van drie vluchtende personen.

1769 *20.* Pag. 91. — *De H: Titvs Bisschop van Kreta. Aldaar in hoogen Ouderdom, in vreede gesturven.* — Hij ligt te bed omgeven door zijne vrienden.

1770 *21.* Pag. 100. — *Dionysivs d'Areopagiter Inden Raad door Paulus bekeerd.* — Prediking van Paulus te Athene.

1771 *22.* Pag. 115. -- *Klemens, Bisschop van Rome, Door Aufidianus last, in Zee geworpen.* — De martelaar zit biddende op den rand van eene roeiboot; rechts een oorlogsschip.

1772 *23.* Pag. 128. — *Simeon, Bisschop van Ierusalem, Door last van Attikus, Stadhouder van Syrien, Gekruyst.* — Op den achtergrond rechts eene ruïne; links een gebouw op een berg, dat bijna de randlijn raakt.

1773 *24.* Pag. 138. — *Ignativs, Bisschop van Antiochien. Te Rome, inde Schouwplaats, voor de Leeuwen geworpen.* — Links een opspringende, rechts een staande leeuw.

1774 *25.* Pag. 150. — *Polycarpvs Bisschop van Smyrna, Daar ter Verbranding, in't Vuur geset, en doorsteeken.* — Op den tweeden grond eene groote volksmenigte en daaronder op de eerste rij drie mannen.

1775 *26.* Pag. 171. — *Qvadratvs, Bisschop van Atheenen. Uyt Zyn bediening Verstooten, en Wreedelyk Omgebragt.* — Hij wordt voortgeduwd door eene volksmenigte gewapend met steenen en fakkels.

1776 *27.* Pag. 178. — *Jvstinvs De Martelaar, Te Rome, met zes andre gegeesselt, en onthalst.* — Tooneel in de gevangenis. De op den voorgrond liggende lijken raken bijna de linker randlijn.

1777 *28.* Pag. 202. — *Irenevs, Bisschop van Lions. Door last van Zeverus, aldaar wreedelyk gedoodt.* — De martelaar knielt op een plein, waar reeds de lijken van een groot aantal gedoode Christenen liggen; achter hem de beul, gereed hem te onthoofden.

1778 *29.* Pag. 214. — *Theophilvs, Bisschop van Antiochiën Door Aandagtige bespiegling Christen geworden.* — Hij zit rechts aan eene tafel, waarop boeken en rollen; naast hem een hond; door de geopende deur het uitzicht op een veld met vee.

1779 *30.* Pag. 220. — *Melito Bisschop van Sardis. Onderwysende inde Cristelyke Godsdienst.* — Links zit de Bisschop, achter hem staan twee vrouwen; rechts zitten twee luisterende mannen.

1780 *31.* Pag. 226. — *Pantenvs Catechist t'Alexandriën, Syn Schoolampt oeffenende.* — Hij zit rechts aan een lezenaar te midden van aandachtig luisterende jonge mannen.

1781 *32.* Pag. 233. — *Klemens, Catechist en Ouderling t'Alexandriën Onderwysende in de Christenleere.* — Hij zit links aan een lezenaar te midden zijner aandachtig luisterende knapen. De meest rechts geplaatste daarvan naast de deur raakt de randlijn.

1782 *33.* Pag. 240. — *Tertvllianvs. Ouderling van Karthago. Schryvende over de Mantel.* — Hij zit links te schrijven aan zijn boek: *de Pallio*; achter hem staan twee mannen.

1783 *34.* Pag. 254. — *Origenes, Ouderling en Catechist t'Alexandriën. Word te Tyrus wreedelyk gepynigd.* — Hij ligt rechts in een onderaardschen kerker met den hals vastgeketend en de voeten in den stok, terwijl de tegenover hem staande krijgsknechten aanstalten maken hem verder met vuur te pijnigen. De steen naast den martelaar raakt de randlijn.

1784 *35.* Pag. 285. — *Babylas Bisschop van Antiochiën. Aldaar met drie zyner Leerlingen, onthooft.* — Eén is reeds onthoofd, en terwijl de tweede het hoofd op het blok legt, vermaant hij den derde.

1785 *36.* Pag. 295. — *Cyprianvs, Bisschop van Carthago. Aldaar, op het Veld van Sextus onthalst.* — Terwijl de martelaar zich ontkleedt om het vonnis te ondergaan, spreiden zijne geloofsgenooten doeken op den grond om het bloed op te vangen.

1786 *37*. Pag. 312. — *Gregorivs, Bisschop van Neo-Cesareen Inde Woestyne, wonderlyk zyn vervolgers ontkomen.* — Hij staat met zijn diaken in biddende houding, terwijl op den tweeden grond de Romeinsche soldaten naar hen zoeken en hen door een Goddelijk wonder voor twee boomen aanzien.

1787 *38*. Pag. 328. — *Dionisivs, Bisschop van Alexandriën Syn vervolgers ontkomen, word van zyn medegenoten na een Wildernisse gevoerd.* — Hij wordt door vier ouderlingen op een ezel gezet, om hem naar de Lybische woestijn te brengen.

Kerkelijke Oudheden.

1788 *39*. Pag. 79. — *Evsebivs, Bisschop van Cesarea, Besoekt zyn vriend Pamphilius inde gevangenis.* — In een onderaardschen kerker zit rechts de met het been vastgeketende Pamphilius op een steen te schrijven; tegenover hem staat zijn bezoeker.

1789 *40*. Pag. 118. — *Athanasivs, Bisschop van Alexandriën, Oeffend, nog Jongeling synde, het ampt van Bisschop.* — Spelende knapen, waarvan één vóór zijn makker geknield ligt, die boven zijn hoofd de beweging van hem te zegenen maakt. Op den tweeden grond rechts de woning van den Bisschop Alexander, die uit zijn raam dit spel gadeslaat; meer achterwaarts eene havenstad.

1790 *41*. Pag. 292. — *Hilarivs, Bisschop van Poitiers, Word na Phrygien in ballingschap versonden.* — Links staat Julianus vóór zijn paleis en beveelt den Bisschop te vertrekken.

1791 *42*. Pag. 311. — *Basilivs, Bisschop van Cesarëen in Cappadociën.* — *Zyn gedrag omtrend de Armen.* — In een groot vertrek reikt hij met verscheidene helpers levensmiddelen uit aan eene talrijke schare hongerigen.

1792 *43*. Pag. 369. — *Gregorivs van Nazianzen, Bisschop van Constantinopelen Besoekt Bazilius inde woestyn.* — Op een bergtop knielt hij vóór den ingang eener hut achter zijn vriend, die verdiept is in de lezing van een boek.

1793 *44*. Pag. 441. — *Cyrillvs, Bisschop van Jerusalem, Wonder Teeken t'zynen tyde boven Jeruzalem gesien.* — Tot ontsteltenis van de talrijke toeschouwers verschijnt aan den hemel een lichtend kruis omgeven door een regenboog.

1794 *45*. Pag. 461. — *Ambrosivs, Bisschop van Milanen, Werd door een wonderdaad van de dood bevryd.* — Links zit de Bisschop en wendt zich om naar den door Keizerin Justina afgezonden moordenaar, wiens opgeheven rechterarm plotseling verstijft.

1795 *46*. Pag. 531. — *Epiphanivs, Bisschop van Salamis, in Cypren, Werd aldaar, van Constantinopelen dood te rug gebracht.* — Op den voorgrond eenige bedroefde toeschouwers; op den tweeden grond een lange stoet, die het lijk begeleidt. Achtergrond: links het schip, dat hem heeft overgevoerd; rechts de stad met sterke torens.

1796 *47*. Pag. 557. — *Chrysosthomvs, Bisschop van Konstantinopelen Sterft na verscheyde mishandelingen, te Pitijus.* — Hij ligt rechts uitgestrekt op eene legerstede omgeven door treurende mannen en vrouwen.

In: *Eusebius Pamfilus, Kerkelyke Geschiedenissen .... vertaald door Abraham Arent vander Meersch .... Te Amsterdam, By F. Houttuyn, Boekverkooper op het Water over de Papen Brug 1749.* 4°, komen copiën voor van 10 dezer prenten. Zij zijn aldaar tusschen den tekst gedrukt en daardoor van achteren bedrukt. — H. 74—76, B. 113 mm. (De copiën naar de Apostolische mannen zijn vergroot in de breedte.)

Pag. 42. Copie van de tegenzijde naar N°. 1762: De Verkiezing van Matthias; de knielende man hier links.
i. l. o.: *I L in.*

Pag. 56. Copie van de tegenzijde naar N°. 1753: Jakobus naar de gerichtplaats gevoerd; de Apostel hier links.
i. r. o.: *I L in.*

Pag. 86. Copie van de tegenzijde naar N°. 1759: Jakobus de Kleine gedood; de Apostel hier links.
i. r. o.: *I L in.*

Pag. 154. Copie van de tegenzijde naar N°. 1773: Ignatius door de leeuwen verscheurd; de springende leeuw hier rechts.
i. l. o.: *I L in.*
De origineele prent is aan beide zijden grooter gemaakt; achter de leeuwen ziet men daar rechts 2, links 3 bogen van het amphitheater, hier 3 en 5.

Pag. 197. Copie van dezelfde zijde naar N°. 1774: Polycarpus verbrand.
i. l. o.: *I L in.*
Grooter gemaakt naar links, waar vóór de volksmenigte hier vijf mannen op eene rij staan.

Pag. 202. Copie van dezelfde zijde naar N°. 1776: Justinus en zijne medgezellen onthoofd.
i. r. o.: *I. L. in.*
Grooter gemaakt naar links, waar een raam en een stuk muur is bijgevoegd en waardoor de lijken op den voorgrond vrij ver van de randlijn blijven.

Pag. 235. Copie van de tegenzijde naar N°. 1768: Timotheus gedood. De moordenaar hier links.
i. r. o.: *I. L. inv.*
Grooter gemaakt achter den moordenaar, waar hier zes vluchtende personen zijn.

Pag. 302. Copie van de tegenzijde naar N°. 1781: Onderwijs van Clemens. Deze zit hier rechts.
o. i. h. m.: *I. L. in.*
Grooter gemaakt naar de rechterzijde van het origineel, waar nu eene vrij groote ruimte is tusschen de binnentredende leerlingen en de randlijn.

Pag. 363. Copie van de tegenzijde naar N°. 1783: Origenes in de gevangenis. Hij ligt hier links.
i. l. o.: *I. L. in.*
Grooter gemaakt naar rechts van het origineel, zoodat de steen naast den martelaar hier vrij ver van de randlijn af is.

Pag. 512. Copie van de tegenzijde naar N°. 1772: Simeon gekruisigd. De ruïne is hier links.

o. i. h. m.: *I. L. in.*

Grooter gemaakt naar links van het origineel, zoodat de tempel op den achtergrond hier vrij ver van de randlijn af is.

In: *Het Leven de Leer en 't Lijden van den Zaligmaker. verhandeld volgens Hess, naar de Vatbaarheid der Aankomende Jeugd.... Te Amsterdam, bij J. B Elwe, 1812.* 12° obl., komen eenige van deze copiën weder onveranderd voor. Zij zijn aldaar van achteren onbedrukt en b. r. b. voorzien van pagineering.

b. r. b.: *20* Tweede gebruik van de copie naar N°. 1781.
b. r. b.: *38* Tweede gebruik van de copie naar N°. 1753.
b. r. b.: *58* Tweede gebruik van de copie naar N°. 1774.
b. r. b.: *94* Tweede gebruik van de copie naar N°. 1776.
b. r. b.: *130* Tweede gebruik van de copie naar N°. 1772.

318

Vader Louis le Comte, Beschryvinge Van het machtige Keyserryk China.... in 's Gravenhage, By Engelbregt Boucquet, Boekverkoper in de Halstraat, 1698. 2 deelen met doorloopende pagineering, 1 band. 4°.

Hierin 11 prenten door Casper Luyken.

*1797 *1.* b. r. b.: *Fol. 1.* — Borstbeeld naar rechts gekeerd in rijk geborduurd gewaad en met eene muts met bonten rand; de omlijsting wordt gevormd door vier draken, waarvan de twee bovenste eene kroon vasthouden. In eene cartouche: *Cam-Hy Keyser van China en van het Oosters Tartaryen Out 41 Iaaren en op syn 32. Iaar Geteykent.* — H. 160, B. 103 mm.

*1798 *2.* i. r. b.: *Fol. 50.* — Op eene banderol: *Observatorium van Peking.* — Plat boven op een toren, dat geheel bezet is door een zestal groote astronomische werktuigen en een klein gebouw. — H. 149, B. 159 mm.

*1799 *3.* b. r. b.: *Fol. 54.* — Prent verdeeld in 4 afdeelingen, waarvan alleen die rechts op de bovenste rij door Casper Luyken. Afbeelding van de ligging van het eiland Sanciam, waar S. Franciscus Xaverius is overleden en begraven, met aanwijzingen *a—d*, waarvan de verklaring boven in de prent wordt gegeven. — H. 81, B. 59 mm.

*1800 *4.* i. r. b.: *Fol: 84.* — In de lucht: *Mannier om Schuyten over te Haalen.* — In een kanaal, waarvan de deelen een verschillenden waterstand hebben, worden de schuiten door twee windassen tegen eene helling opgetrokken. — H. 83, B. 124 mm.

*1801 *5.* Op dezelfde plaat als N°. 1800. — i. d. m.: *Planck-werk waar meede de Canalen wedersydts beset zyn.* — H. 84, B. 124 mm.

*1802 *6.* b. r. b.: *Fol. 94.* — Prent verdeeld in 4 vakken op 2 rijen, elk vak bevattende eene kostuumafbeelding met de aanduiding boven in het vak. — H. 167, B. 124 mm.

Boven links: *Chines Colonel.* — Zittende op een zetel met leeuwenpooten, en met een pijpje in de hand.

Daarnaast: *Chines Scholier.* — Loopende met een geopend boek in de rechter-, en een waaier in de andere hand.

Beneden links: *Chinesche Juffer in Nacht Gewaat.* — Staande vrouw met een vogel op den linkerarm, welken zij aan een kind vertoont, dat zich aan haar vastklemt.

Daarnaast: *Chines Soldaat.* — Staande man, die de sabel trekt tegen een blaffenden hond.

*1803 *7.* b. r. b.: *Fol. 174.* — Prent als boven. — H. 168, B. 129 mm.

Boven links: *Gregori: Lopez Chines. etc.* — Geestelijke in Chineesch gewaad zittende bij een altaar, waarop twee kaarsen en een kruis en waartegen de bisschopsstaf steunt.

Daarnaast: *Confucius, Prins der Chinesche Philosopen.*

Beneden links: *Machine om de Zeyl steen te door Klieven.* — Toestel om, al trappende, een steen in draaiende beweging te houden.

Daarnaast: *Chines Mandaryn in zyn Plegt Gewaad.*

*1804 *8.* i. r. b.: *Fol. 178.* — o. i. h. m.: *Wyse van Varen op de Vloeden van China.* — Boot met acht roeiers bij eene stroomversnelling. — H. 83, B. 124 mm.

*1805 *9.* Op dezelfde plaat als N°. 1804. — i. d. m.: *Throon van de Keyser van China, staande in een vande grootste plaatsen van het Paleys, en gebouwt op vyf gronden van wit Marmer.* — Overzicht in vogelvlucht daarvan, zoomede van het door muren afgesloten plein daaromheen.

*1806 *10.* i. r. b.: *Fol: 250.* — i. d. m.: *Guytery der Chinesche Papen, Ontdekt.* — Links een tooneel, waar een vijftal Bonzes een jongen vertoonen, wiens hoofd alleen zichtbaar is boven een gordijn en van wien zij beweren, dat hij zich zelf aan de Godheid wil opofferen; op den voorgrond links eene groep Europeanen. Rechts de Chineesche Gouverneur met zijn gevolg, die beveelt den jongen man te voorschijn te brengen en daardoor zijn dood verhindert. Op den achtergrond links een landschap met eene rivier; rechts een Bonze, die zich laat vervoeren in een draagstoel, van binnen geheel met spijkers voorzien. — H. 159, B. 270 mm.

*1807 *11.* b. r. b.: *Fol: 384.* — i. d. m.: *Groote Iagt vande Keyser van China.* — De Keizer, met een leger van 60000 man naar Tartarije gereisd, doet groote uitgestrektheden omsingelen en de aanwezige wilde dieren, zwijnen, panters enz. naar het midden drijven. Op den voorgrond links onder een palmboom eene groep toeschouwers, rechts twee opgejaagde panters. Achtergrond: overzicht over de geheele vlakte. — H. 153, B. 271 mm.

319

William Dampier, Nieuwe Reystogt rondom de Werreld.... vertaald door W. Sewel.... In 's Gravenhage, By Abraham de Hondt, Boekverkooper op de Zaal van 't Hof, in de Fortuyn 1698. 4°.

Hierin 8 prenten door Casper Luyken. Met pagineering b. r. b.
Beteekend: *C. L.* o. r. o.: N°. 1808, 1812.
C. L. i. r. o.: N°. 1809, 1815.
C. L. o. l. o.: N°. 1810.
Zonder beteekening: N°. 1811, 1813, 1814.
N°. 1808 H. 189, B. 147 mm.; de andere H. 155—156, B. 122—124 mm.; N°. 1811 B. 276 mm.

*1808 *1.* Titelprent.
De reiziger, gekleed in eene kamerjapon en met eene krulpruik op, zit met een boek op de knie en neemt een doek weg, die de vóór hem staande aardglobe bedekt. Rechts op den voorgrond eene zeekoe en een vogel, links een zittende stroomgod en daarboven een aap, die in een palmboom klimt. Rechts achter den hoofdpersoon een neger en op den achtergrond de voorstelling van het trekken over eene rivier met een liggenden boomstam tot brug. Links op den tweeden grond twee Indianen. Op een velum: *Nieuwe Reystogt rondom de Werrelt.*

*1809 *2. Pag: 62.* — Ontmoeting met een Moskito-Indiaan, die drie jaren lang geheel alleen op het eiland Juan Fernandes had verblijf gehouden. Eén zijner stamgenooten begroet hem, door vóór hem ter aarde te vallen. 1684.

*1810 *3. Pag: 177.* — Te Estapa in Mexico wordt eene gevangene Mulattin met hare kleine kinderen naar wal geroeid, terwijl háár oudste zoon achterblijft op het schip van Kapitein Townley. 1685.

*1811 *4. Pag: 258.* — Op den voorgrond rechts begeeft zich de Sultan van Mindanao in een draagstoel en met groot gevolg uit zijn paleis om de op den tweeden grond aankomenden stoet van Kapitein Swan op een groot plein, door huizen bezet, plechtig te ontmoeten. 1686.
Dubbele grootte.

*1812 *5. Pag: 297.* — Gevecht op eene Maleische prauw in de Baai van Siam. 1687.

*1813 *6. Pag: 317.* — Op het eiland Formosa wordt een jonge man tot straf van een gepleegden diefstal levend begraven in tegenwoordigheid van een aantal toeschouwers en van zijne weeklagende moeder. 1687.

314 *7. Pag: 340.* — Ontmoeting van matrozen met de inwoners van Nieuw-Holland, welke zij te vergeefs trachten over te halen hunne watervaten te dragen door geschenken van oude kleederen.

315 *8. Pag: 358.* — De schrijver in eene kleine open prauw op reis naar Achin door een hevigen storm overvallen. 1688.

Later verschenen bij denzelfden uitgever: *Nieuwe Reystogt en Beschryving van de Land-engte van Amerika Door Lionel Wafer* (1700), benevens *Deel II* (1700) en *Deel III* (1704) van *Dampiers Reystogt rondom de Werreld.* In den regel zijn dan verder deze werken te zamen gebonden met Deel I, doch zij bevatten geene prenten door Luyken.

De 2[de] druk van dit werk kwam in 1717 uit te Amsterdam, bij Andries van Damme en Johannes Ratelband onder den eenigszins gewijzigden titel: *W: Dampier en L: Wafers Reystogten rondom de Waereldt.* Hierin zijn alle prenten wederom gebruikt, de titelprent met veranderd opschrift: *W: Dampiers en L: Wafers Reistogten rond om de Wereld,* de andere prenten met onveranderde pagineering. Alle zijn echter zeer sterk opgesneden.

Zij komen op nieuw voor in den 3[den] druk (op den gedrukten titel *Tweede Druk* genoemd) te Nijmegen, bij Isaac van Campen, Boekdrukker en Boekverkooper naast het Stadhuis 1771. De prenten zijn daarin zeer afgesleten, terwijl de pagineering b. r. b. uitgeslepen is en vervangen

bij N°. 1809 door: *Plaat IV.*
bij N°. 1810 door: *Plaat V.*
bij N°. 1811 door: *Plaat VII.*
bij N°. 1812 door: *Plaat XI.*
bij N°. 1813 door: *Plaat IX.*
bij N°. 1814 door: *Plaat XII.*
bij N°. 1815 door: *Plaat XIII.*

320

Cornelis van Eeke, De Koninklyke Harp-Liederen .... t' Amsterdam, By Cornelis van Hogenhuysen gedrukt voor den Autheur, 1698. 8°.

816 Titelprent door Jan Luyken.
Rechts David harpspelende en gezeten op een steen, naast welken hij kroon en schepter heeft nedergelegd; links leunt een priester tegen den steen en leest in eene perkamentrol. Geheel op den voorgrond aan beide zijden een diep ter aarde gebogen man, de eene rechts met geheel omhuld hoofd. Achter David rechts een aandachtig luisterend jongeling bij een palmboom en boven in de wolken twee cherubijntjes en twee muziekmakende engeltjes. De steen, waarop David rust, heeft op de voorzijde het opschrift: *C. V. E. Koninklyke Harp-Liederen* — H. 135, B. 84 mm.

321

Flavius Josephus, XX. Boeken van de oude Geschiedenissen der Joden .... VII. Van de Joodse Oorlogen, en de Verwoesting van Jerusalem .... vertaald door L. van den Bos. Nevens De Boeken van Egesippus .... vertaald door S. de Vries .... t' Amsterdam, By Barend Visser, Willem de Coup, Willem Lamsveld en Andries van Damme. 1698. 4 dln. 8°.

Van bovenstaande 4 deelen bevatten I en II met doorloopende pagineering: de Joodsche Geschiedenissen, III zonder afzonderlijken titel: de Joodsche Oorlogen en de andere kleine werken, IV met afzonderlijken titel: Egesippus, de Verstooringe van Jerusalem.

Hierin komen voor 96 prenten door Jan Luyken en 32 door Casper Luyken. Deze zijn alle twee aan twee op ééne koperplaat boven elkaar gegraveerd, voorzien van pagineering b. r. b., en op bijna alle platen alleen de benedenste afbeelding beteekend. Die van Deel III hebben op de strook tusschen de twee afbeeldingen het opschrift: *inde Joodsche Oorlogen*; die van Deel IV: *Egesippus*. — H. 71—75, B. 80—86 mm.

De prenten zijn beteekend:

o. r. o.: *I: Luyken in., et fecit.*	N°. 1818, 1850.
o. r. o.: *I: L. in, et fecit*	N°. 1820.
i. r. o.: *I: L.*	N°. 1852.
o. r. o.: *I L*	N°. 1822, 1824, 1826, 1828, 1830, 1898, 1900, 1902, 1906, 1908, 1910, 1912, 1914, 1916, 1918, 1920, 1922, 1924, 1926, 1930, 1932, 1934, 1936, 1938, 1940, 1942, 1944.
o. l. o.: *I. L*	N°. 1854, 1856, 1858, 1860, 1864, 1882, 1884, 1886, 1888, 1890, 1892, 1894, 1896, 1904.
i. l. o.: *Casper Luyken*	N°. 1846.
i. r. o.: *C. Luyken*	N°. 1838.
o. l. o.: *C Luyken*	N°. 1844.
o. l. o.: *C. L.*	N°. 1834, 1836, 1840, 1842, 1848.
i. l. o.: *C. L.*	N°. 1868.
o. r. o.: *C. L.*	N°. 1866, 1870, 1874, 1876, 1878, 1880.
i. r. o.: *C. L*	N°. 1845, 1871, 1873.
Zonder beteekening:	N°. 1832, 1862, 1928.

Joodsche Geschiedenissen.

Deel I.

1817 *1.* — b. r. b.: *8.* — Het Paradijs; Eva neemt den appel aan van de slang.

1818 *2.* — b. r. b.: *10* — Abel door Kaïn doodgeslagen; achtergrond rechts de twee rookende altaren.

1819 *3.* — b. r. b.: *12.* — De dieren trekken paarsgewijze in de Ark.

1820 *4.* — b. r. b.: *13.* — De Zondvloed.

1821 *5.* — b. r. b.: *18.* — De bouw van den toren van Babel; op den voorgrond rechts twee mannen.

1822 *6.* — b. r. b.: *25.* — Abram en Loth verlaten hun vaderland; rechts Saraï op een kameel en de kudden schapen en kameelen.

1823 *7.* — b. r. b.: *32* — Abraham ontvangt de drie engelen; daarachter de tent, waar Sara door eene reet kijkt.

1824 *8.* — b. r. b.: *33* — Loth verlaat Sodom; achtergrond rechts de verwoesting der stad.

1825 *9.* — b. r. b.: *37* — Abraham wil Izaäk offeren; links de ram in de struiken.

1826 *10.* — b. r. b.: *39* — Eleëzar door Rebecca met water verkwikt; links de put, rechts de rustende karavaan.

1827 *11.* — b. r. b.: *43* — Izaäk zegent Jakob; achtergrond links kudden en tenten.

1828 *12.* — b. r. b.: *45* — Jakobs droom.

1829 *13.* — b. r. b.: *53* — Jakobs worsteling met den Engel; achtergrond links de karavaan, die den Jabbok overtrekt.

1830 *14.* — b. r. b.: *54* — Begroeting van Jakob en Ezau; rechts het gezin van Jakob in ootmoedige houding.

1831 *15.* — b. r. b.: *60.* — Jozef door zijne broeders in den put afgelaten; achtergrond links de kudden.

1832 *16.* — b. r. b.: *61.* — Jozef verkocht; op den voorgrond rechts de put.

*1833 *17.* — b. r. b.: *66* — Jozef in de gevangenis; links staat de Bakker, rechts zit de Schenker, beide met de voorstelling hunner droomen boven zich.

*1834 *18.* — b. r. b.: *67* — Jozef vóór Farao, die op zijn troon staat, omgeven door zijne geleerden.

*1835 *19.* — b. r. b.: *69* — Jozef ontvangt zijne broeders.

*1836 *20.* — b. r. b.: *75* — Jozefs beker gevonden in den graanzak van Benjamin.

*1837 *21.* — b. r. b.: *79* — Jozef maakt zich bekend aan zijne broeders, die rondom hem geknield liggen.

*1838 *22.* — b. r. b.: *82* — Begroeting van Jakob en Jozef; links de wagen van den Onderkoning.

*1839 *23.* — b. r. b.: *88* — Mozes gevonden door de dochter van Farao; achtergrond links eene stad.

*1840 *24.* — b. r. b.: *90* — Rechts Farao, die, op zijn troon gezeten, met verbazing ziet, hoe de kleine Mozes, welken zijne dochter hem voorgesteld had, de kroon vertrapt, die de Koning op zijn hoofd had geplaatst, ten blijke dat hij hem als zoon aannam.

*1841 *25.* — b. r. b.: *95* — Mozes geknield vóór den Brandenden Braambosch.

*1842 *26.* — b. r. b.: *97* — Rechts zit Farao, tegenover hem staan Mozes en Aäron; tusschen hen verslindt de slang van Mozes die van de toovenaars.

*1843 *27.* — b. r. b.: *99* — Rechts zit Farao met zijne hovelingen aan tafel, terwijl zij van alle zijden worden besprongen door kikvorschen.

*1844 *28.* — b. r. b.: *106* — Farao's ondergang in de Roode Zee.

*1845 *29.* — b. r. b.: *112* — De kwakkels in de woestijn; op den achtergrond Mozes met uitgestrekten staf.

*1846 *30.* — b. r. b.: *114* — Mozes slaat water uit de rots.

*1847 *31.* — b. r. b.: *120* — De Wetgeving op Sinaï; het volk dicht samengedrongen om dien berg.

*1848 *32.* — b. r. b.: *124* — Mozes, staande naast de Tafelen der Wet, spreekt tot de Oudsten; op den voorgrond het samenbrengen van kostbaarheden voor het vervaardigen van den Tabernakel.

1849 *33.* — b. r. b.: *136* — Rechts Aäron als Hoogepriester; achtergrond links de voltooide Tabernakel.

1850 *34.* — b. r. b.: *137.* — Nadab en Abihu vóór het altaar door hemelsch vuur gedood; achtergrond rechts Mozes en Aäron en daarachter het kamp der Israëlieten.

1851 *35.* — b. r. b.: *164.* — Dathan en Abiram met hunne volgelingen door de aarde verzwolgen; achtergrond de vol ontzetting vluchtende Israëlieten.

1852 *36.* — b. r. b.: *164.* — Korach en zijne 250 volgers vóór het altaar door hemelsch vuur gedood.

1853 *37.* — b. r. b.: *173.* — Bileam op zijne ezelin ontmoet den engel; achtergrond links wijngaarden.

1854 *38.* — b. r. b.: *174* — Bileam met Balak staande op den top van den berg, waar verscheidene altaren zijn opgericht en waarheen offervee wordt gebracht; in de vlakte rechts de legerplaats der Israëlieten.

1855 *39.* — b. r. b.: *211.* — De Israëlieten trekken door het drooge bed van den Jordaan, waarin de Levieten met de Verbondsark staan blijven; op den voorgrond links twee krijgslieden.

1856 *40.* — b. r. b.: *212* — Verovering van Jericho. Op den voorgrond rechts twee mannen; op den tweeden grond de Verbondsark omgeven door de priesters met hunne bazuinen; daarachter de Israëlieten, die de nederstortende muren van de reeds brandende stad bestormen.

1857 *41.* — b. r. b.: *238.* — Eglon in zijn paleis doorstoken door Ehud; achtergrond links een tuin met fontein.

1858 *42.* — b. r. b.: *240* — Jaël doodt Sisera in hare tent; achtergrond rechts Barak met zijne volgers en daarachter het vluchtende leger der Kanaänieten.

1859 *43*. — b. r. b.: *253*. — Manoach en zijne vrouw knielen bij het altaar, waarboven de engel zweeft.

1860 *44*. — b. r. b.: *254* — Simson overwint den leeuw; achtergrond links twee personen en eene stad.

1861 *45*. — b. r. b.: *266* — De Verbondsark staande in den tempel van Dagon, waar de priesters met verbazing hun afgod ter aarde vinden liggen.

1862 *46*. — b. r. b.: *268* — Terugkeer van de Verbondsark; achtergrond rechts de Filistijnsche vorsten op eene hoogte.

1863 *47*. — b. r. b.: *299* — Op den voorgrond rechts Goliath, op den tweeden grond links David met den slinger, daarachter het leger der Israëlieten.

1864 *48*. — b. r. b.: *303* — Rechts Saul op zijn troon, terwijl hij zijne spies werpt naar den ontvluchtenden David.

*1865 *49*. — b. r. b.: *320*. — David, vergezeld van Abisai en Achimelech, vindt Saul slapende in zijne tent en neemt slechts diens beker mede.

*1866 *50*. — b. r. b.: *323* — Samuel verschijnt aan den ter aarde gebogen Saul bij de tooveres van Endor.

*1867 *51*. — b. r. b.: *358*. — David, zittende bij eene tafel, waartegen zijne harp steunt, wordt door den profeet Nathan bestraft.

*1868 *52*. — b. r. b.: *359* — David ter aarde gebogen bidt voor het leven van het kind van Bathseba.

*1869 *53*. — b. r. b.: *371*. — Davids vervolgde boodschappers worden in een put afgelaten, om ze te verbergen.

*1870 *54*. — b. r. b.: *374* — Dood van Absalon. Rechts Joab te paard; op den tweeden grond het gewoel van den strijd.

*1871 *55*. — b. r. b.: *387* — Links David geknield bij het zien van den slaanden engel des Heeren tegenover hem.

*1872 *56*. — b. r. b.: *388* — David knielt bij het altaar, opgericht op den dorschvloer van Arauna.

*1873 *57*. — b. r. b.: *403* — Joab, geknield bij het altaar, wordt onthoofd.

*1874 *58*. — b. r. b.: *406* — Salomo's Eerste Recht. Rechts staat de beul gereed het levende kind te doorklieven en knielt de ware moeder; links staat de andere vrouw met het doode kind.

*1875 *59*. — b. r. b.: *430*. — Rechts een beeld, waarvóór Salomo en zijne vrouwen knielen.

*1876 *60*. — b. r. b.: *433* — Ahia verscheurt den mantel van Jerobeam.

*1877 *61*. — b. r. b.: *440* — Bouw van Salomo's Tempel; op den voorgrond links twee mannen.

*1878 *62.* — b. r. b.: *411.* (fout voor 441) — Salomo's Tempel voltooid; op den voorgrond twee mannen.

*1879 *63.* — b. r. b.: *457* — Het offer van Elia op Karmel door hemelsch vuur ontstoken; links op den voorgrond Koning Achab, achtergrond rechts de Baälspriesters hun afgod aanbiddende.

*1880 *64.* — b. r. b.: *458* — Elia ter aarde zittende wordt door zijn dienaar verwittigd van de verschijning van de kleine wolk.

1881 *65.* — b. r. b.: *481.* — De weduwe te Zarfath en hare twee zoons vullen het vaatwerk met olie uit de wonderbaar gevende kruik.

1882 *66.* Op den voorgrond staat Eliza met zijn dienaar; op den achtergrond rechts het leger der Syriers, en tusschen hen de verschijning der hemelsche heirscharen met vlammende wagens.

1883 *67.* — b. r. b.: *508* — Jona te midden van den storm uit het schip in zee geworpen.

1884 *68.* Jona door den visch aan de kust uitgespuwd.

1885 *69.* — b. r. b.: *542* — Jeremia afgelaten in den put.

1886 *70.* Jeremia op bevel van den Moorschen hoveling weder uit den put getrokken.

1887 *71.* — b. r. b.: *557* — Op den tweeden grond het reusachtige afgodsbeeld van Nebucadnezar, omringd door eene knielende menigte; op den voorgrond links staan de drie jongelingen en maken een afwijzend gebaar.

1888 *72.* De drie jongelingen in den vurigen oven; op den voorgrond rechts de Koning.

Deel II.

1889 *73.* — b. r. b.: *592* — Terugkeer uit de Babylonische Ballingschap; eene groote karavaan te voet en met kameelen beweegt zich van rechts over de vlakte naar den achtergrond.

1890 *74.* — b. r. b.: *594* — De nieuwe Tempel. Op den voorgrond links de weeklagende Israëlieten, die den ouden Tempel gedenken; op den tweeden grond rechts de priesters met de bazuinen; op den achtergrond het gebouw.

1891 *75.* — b. r. b.: *616* — Rechts knielt Esther voor Ahasveros, die van zijn troon op haar toetreedt.

1892 *76.* — b. r. b.: *619.* — Mordechai te paard naar links rijdende ontvangt de eerbewijzen van het volk.

1893 *77.* — b. r. b.: *630.* — Links knielt Alexander de Groote voor den Hoogepriester, die hem buiten de poort van Jerusalem te gemoet treedt.

1894 *78.* — b. r. b.: *631.* — Rechts knielt Alexander de Groote in den Voorhof van den Tempel bij het altaar.

1895 *79.* — b. r. b.: *646* — Ptolomaeus Philadelphus beschouwt de Hebreeuwsche wetsrollen.

1896 *80.* — b. r. b.: *648.* — Voorlezing van de vertaling der wet aan Koning Ptolomaeus Philadelphus, die rechts op den tweeden grond op zijn troon zit.

1897 *81.* — b. r. b.: *673* — Matthias doorsteekt een Jood, die op het altaar aan het rechts geplaatste afgodsbeeld offert.

1898 *82.* De krijgslieden van Antiochus Epiphanes maken gebruik van de weerloosheid der Joden op den Sabbat, om groote vuren aan te leggen vóór den ingang der holen, waarin de vluchtelingen zich bevinden.

1899 *83.* — b. r. b.: *688.* — Judas Makkabaeus bestrijdt het leger van Antiochus Eupator, dat met een aantal olifanten van links optrekt.

1900 *84.* Eleazar, de broeder van Judas, doodt den gewapenden olifant en wordt onder het nederstortende dier verpletterd.

1901 *85.* — b. r. b.: *735* — Simon aan een gastmaal op last van zijn schoonzoon Ptolomaeus vermoord.

1902 *86.* — b. r. b.: *736.* — Johannes Hyrcanus bedekt zijn gelaat bij het zien der mishandelingen, waaraan zijne moeder en zijne broeders worden blootgesteld op de muren der door hem belegerde vesting Dagon.

1903 *87.* — b. r. b.: *773* — Onias door het volk te Jerusalem gesteenigd.

1904 *88.* De in den Tempel opgesloten Joodsche priesters trachten zich tegen het Paaschfeest te voorzien van offerdieren en laten over den muur een buidel met geld af ter betaling van de aan den voet daarvan bijeengebrachte runderen, welke hun echter daarna niet werden geleverd.

1905 *89.* — b. r. b.: *831* — Koning Herodes bestrijdt de roovers door krijgslieden in bakken neder te laten tot vóór de opening der spelonken, waarin zij zich bevinden.

1906 *90.* — b. r. b.: *832* — Eén der roovers doodt al de zijnen vóór den ingang eener spelonk.

1907 *91.* — b. r. b.: *884.* — Wagenrennen in een amphitheater te Jerusalem, waarbij Herodes van rechts toeziet.

1908 *92.* Strijd tusschen een leeuw en een stier in een amphitheater te Jerusalem, waarbij Herodes van links toeziet.

1909 *93.* — b. r. b.: *934* — Het inwendige van Davids graf; rechts treedt Herodes binnen, vóórgelicht door een dienaar met eene flambouw.

1910 *94.* Twee soldaten van Herodes, die dieper willen doordringen in Davids graf, worden door eene vlam gedood; links op den voorgrond deinst de Koning terug.

1911 *95.* — b. r. b.: *1037.* — Jezus op weg naar Golgotha valt neder onder het gewicht van het kruis.

1912 *96.* — b. r. b.: *1045.* — Johannes de Dooper in de gevangenis onthoofd; rechts door de geopende deur het inwendige van het paleis van Herodes

1913 *97.* — b. r. b.: *1131* — Rechts zit Koning Agrippa op zijn troon en ziet boven zijn hoofd een uil zitten, hetgeen als een onheilsteeken wordt beschouwd.

1914 *98.* Koning Agrippa sterft onder hevige pijnen in zijne opperzaal, omgeven door zijne hovelingen, waarvan twee hem wijzen op de in het voorhof nederknielende menigte.

Joodsche Oorlogen.

1915 *99.* — b. r. b.: *23* — Overrompeling van den Tempel door de soldaten van Pompejus, die de priesters dooden, terwijl deze het reukoffer brengen.

1916 *100.* — b. r. b.: *23* — Pompejus dringt dóór tot in het Heilige in den Tempel, doch spaart de daar gevonden schatten; links de Tafel met de toonbrooden, rechts de Kandelaar.

1917 *101.* — b. r. b.: *156* — Links op den tweeden grond Pilatus op den rechterstoel te Cesarea, voor wien de Joden knielen om te vragen de beelden van den Keizer uit Jerusalem weg te nemen, terwijl zij omringd zijn door Romeinsche soldaten met uitgetrokken zwaarden.

1918 *102.* — b. r. b.: *157* — Rechts op den tweeden grond Pilatus op den rechtersroel te Jerusalem, die eene samenscholing der Joden doet uiteenjagen door de stokslagen zijner als burgers gekleede soldaten.

1919 *103.* — b. r. b.: *356* — De profeet Eliza werpt zout in eene rijk vloeiende bron bij Jericho en maakt daardoor het water drinkbaar.

1920 *104.* — b. r. b.: *357* — Links op den voorgrond plukken drie mannen Sodomsappelen, welke in asch en rook opgaan; op den tweeden grond de Doode Zee, waarin Vespasianus menschen met gebonden handen doet werpen, welke evenwel daarin blijven drijven.

1921 *105.* — b. r. b.: *497* — Jezus, Ananias' zoon, weeklaagt over het lot van Jerusalem; op den tweeden grond een aantal personen, die naar de wolken kijken, waarin zich links eene oprukkende strijdmacht en rechts eene komeet in den vorm van een vlammend zwaard vertoonen.

1922 *106.* Jezus, Ananias' zoon, door de Romeinen gegeeseld.

1923 *107.* — b. r. b.: *667* — Rechts spreekt Antiochus Epiphanes de moeder en hare zeven zonen toe, om ze over te halen zwijnevleesch te eten.

1924 *108.* — b. r. b.: *675* — Dood der zeven zonen. Links wordt één van hen onder eene pers verpletterd, waarbij de moeder met twee zonen toezien; rechts wordt een ander in eene pan boven het vuur gebraden.

EGESIPPUS.

25 *109.* — b. r. b.: *12* — Antigonus op bevel van zijn broeder Aristobulus bij het binnentreden van een gewelf aangevallen en gedood.

26 *110.* — b. r. b.: *13* — Afbeelding door eene pilaar in twee deelen gescheiden; links: het sterfbed van Koning Aristobulus, omgeven door eenige hovelingen; rechts: het vinden van bloed op de plek, waar Antigonus, vermoord was.

27 *111.* — b. r. b.: *58* — Links Herodes te paard; op den achtergrond bestrijden zijne ruiters de roovers in eene vlakte aan den voet van steile rotsen, waarlangs verscheidene watervallen afstroomen.

28 *112.* — b. r. b.: *60* — In een gewelf rechts een fontein ter vulling van een bassin, waarheen Herodes zich begeeft om te baden, terwijl op zijne komst verscheidene gewapenden met teekenen van schrik wegvluchten.

29 *113.* — b. r. b.: *129* — Rechts ligt Herodes te bed en wordt door een krijgsman verhinderd zichzelf met een mes te dooden.

30 *114.* — b. r. b.: *130* — Antipater, zoon van Herodes, op diens bevel in de gevangenis door drie soldaten gedood.

31 *115.* — b. r. b.: *192* — Op den tweeden grond links, omgeven door eene juichende menigte, Petrus, die aan een gestorvene het leven wedergeeft. Links op den voorgrond verwijdert zich Simon de Toovenaar, die te vergeefs getracht had wonderen te verrichten.

32 *116.* Simon de Toovenaar tracht te vliegen, doch stort omlaag; links op den voorgrond twee biddende mannen.

33 *117.* — b. r. b.: *227* — Josephus, te Jotapata met veertig krijgslieden verborgen in een regenput, wordt door hen bedreigd.

34 *118.* Josephus blijft met één medgezel over, nadat de anderen elkaar hebben gedood.

35 *119.* — b. r. b.: *243* — Zeestrijd op de Zee van Tiberias; rechts jagen de Romeinen de bemanning van een veroverd vaartuig over boord.

36 *120.* — b. r. b.: *244.* — Vespasianus beveelt de gevangene Joden te dooden, welk bevel op den tweeden grond volvoerd wordt.

37 *121.* — b. r. b.: *268* — Tijdens een zwaar onweder doen de in den Tempel aanwezige Joden een hevigen uitval op de daarbuiten gesloten Idumeërs.

38 *122.* — b. r. b.: *275* — Placidus met zijne ruiters verslaat de Joden bij den Jordaan en drijft ze grootendeels in de rivier.

39 *123.* — b. r. b.: *352* — Hongersnood in Jerusalem. Op den voorgrond betwisten een aantal menschen elkaar het voedsel; op den achtergrond verscheidene tooneelen van geweld.

1940 *124.* — b. r. b.: *354* — Links staat Titus buiten de muren van Jerusalem en doet een aantal gevangene Joden ten aanschouwe hunner landgenooten aan kruisen slaan.

1941 *125.* — b. r. b.: *374* — De Syriërs en Arabieren dooden de in hun kamp gekomen Joden om te onderzoeken, of zij ook goud hadden ingeslikt.

1942 *126.* — b. r. b.: *377* — Groote ellende der inwoners van Jerusalem; de dooden blijven onbegraven liggen en de anderen zoeken overal naar overblijfsels van spijs.

1943 *127.* — b. r. b.: *403* — Eene moeder, die haar eigen kind gedood en gebraden heeft, toont de overblijfsels aan de in hare woning gedrongen soldaten.

1944 *128.* — b. r. b.: *409* — De Romeinen veroveren Jerusalem; op den achtergrond de brandende Tempel.

Hetzelfde werk werd in 1736 en 1737 weder uitgegeven onder den titel: *Historie der Jooden, of alle de Werken van Flavius Josephus....* te Amsterdam bij Marten Schagen, in 6 dln. 8°. Soms komt op den titel het adres voor van Jan Bosch te Haarlem.

Deel I—III hebben doorloopende pagineering en bevatten de Joodsche Oudheden; Deel IV en V evenzoo de Joodsche Oorlogen en de kleinere geschriften; Deel VI bevat Egesippus, Oorlogen. Alle deelen hebben gedrukte titels.

Voor dezen druk zijn de oorspronkelijke platen doorgesneden en is de oude pagineering uitgeslepen; de afbeeldingen zijn tusschen den tekst gedrukt en daardoor van achteren bedrukt; op de prenten, die in den 1sten druk zonder beteekening waren, zijn de naamletters van den vervaardiger bijgevoegd. Niet overgenomen in dezen druk zijn: N°. 1837, 1840, 1843, 1845, 1866, 1867, 1869, 1872, 1873 en 1875.

In deze uitgave zijn aangebracht:

N°. 1817 op Deel I pag. 13, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1818 op Deel I pag. 17.
N°. 1819 op Deel I pag. 23, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1820 op Deel I pag. 27.
N°. 1821 op Deel I pag. 35, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1822 op Deel I pag. 47.
N°. 1823 op Deel I pag. 60, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1824 op Deel I pag. 63.
N°. 1825 op Deel I pag. 73, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1826 op Deel I pag. 78.
N°. 1827 op Deel I pag. 86, met bijvoeging van *I L* i. r. o.
N°. 1828 op Deel I pag. 90.
N°. 1829 op Deel I pag. 105, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1830 op Deel I pag. 107.
N°. 1831 op Deel I pag. 124, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1832 op Deel I pag. 125, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1833 op Deel I pag. 133, met bijvoeging van *C L* i. l. o.

N°. 1834 op Deel I pag. 139.
N°. 1835 op Deel I pag. 144, met bijvoeging van *C L* o. l. o.
N°. 1836 op Deel I pag. 153.
N°. 1838 op Deel I pag. 169.
N°. 1839 op Deel I pag. 181, met bijvoeging van *C L* o. l. o.
N°. 1841 op Deel I pag. 192, met bijvoeging van *C L* o. i. h. m.
N°. 1842 op Deel I pag. 199.
N°. 1844 op Deel I pag. 216.
N°. 1846 op Deel I pag. 232.
N°. 1847 op Deel I pag. 245.
N°. 1848 op Deel I pag. 253.
N°. 1849 op Deel I pag. 255, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1850 op Deel I pag. 283.
N°. 1851 op Deel I pag. 332, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1852 op Deel I pag. 338.
N°. 1853 op Deel I pag. 353, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1854 op Deel I pag. 356.
N°. 1855 op Deel I pag. 426, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1856 op Deel I pag. 429.
N°. 1857 op Deel I pag. 473, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1858 op Deel I pag. 479.
N°. 1859 op Deel I pag. 501, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1860 op Deel I pag. 504.
N°. 1861 op Deel I pag. 528, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1862 op Deel I pag. 532, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1863 op Deel I pag. 584, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1864 op Deel I pag. 594.
N°. 1865 op Deel I pag. 625, met bijvoeging van *C L* o. l. o.
N°. 1868 op Deel I pag. 692.
N°. 1870 op Deel I pag. 716.
N°. 1871 op Deel I pag. 745.
N°. 1874 op Deel II pag. 778, met verandering in *C L* i. r. o.
N°. 1876 op Deel II pag. 835.
N°. 1877 op Deel II pag. 789.
N°. 1878 op Deel II pag. 801.
N°. 1879 op Deel II pag. 877, met bijvoeging van *C L* o. l. o.
N°. 1880 op Deel II pag. 879.
N°. 1881 op Deel II pag. 921, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1882 op Deel II pag. 924.
N°. 1883 op Deel II pag. 968, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1884 op Deel II pag. 970.
N°. 1885 op Deel II pag. 1028, met bijvoeging van *I L* i. r. o.
N°. 1886 op Deel II pag. 1029.
N°. 1887 op Deel II pag. 1052, met bijvoeging van *I L* o. i. h. m.
N°. 1888 op Deel II pag. 1053.
N°. 1889 op Deel II pag. 1093, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1890 op Deel II pag. 1097.
N°. 1891 op Deel II pag. 1136, met bijvoeging van *I L* o. l. o.

N°. 1892 op Deel II pag. 1143.
N°. 1893 op Deel II pag. 1161, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1894 op Deel II pag. 1163.
N°. 1895 op Deel II pag. 1191, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1896 op Deel II pag. 1196.
N°. 1897 op Deel II pag. 1236, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1898 op Deel II pag. 1238.
N°. 1899 op Deel II pag. 1262, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1900 op Deel II pag. 1264.
N°. 1901 op Deel II pag. 1343, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1902 op Deel II pag. 1345.
N°. 1903 op Deel II pag. 1409, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1904 op Deel II pag. 1411.
N°. 1905 op Deel II pag. 1521, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1906 op Deel II pag. 1524.
N°. 1907 op Deel III pag. 1614, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1908 op Deel III pag. 1616.
N°. 1909 op Deel III pag. 1707, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1910 op Deel III pag. 1709.
N°. 1911 op Deel III pag. 1896, met bijvoeging van *I L* o. l. o.
N°. 1912 op Deel III pag. 1912.
N°. 1913 op Deel III pag. 2069, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1914 op Deel III pag. 2071, met verandering in *I L* i. l. o.
N°. 1915 op Deel IV pag. 163, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1916 op Deel IV pag. 165.
N°. 1917 op Deel IV pag. 414, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1918 op Deel IV pag. 416.
N°. 1919 op Deel IV pag. 770, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1920 op Deel IV pag. 774.
N°. 1921 op Deel V pag. 1026, met bijvoeging van *I L* i. l. o.
N°. 1922 op Deel V pag. 1028.
N°. 1923 op Deel V pag. 1129, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1924 op Deel V pag. 1155.
N°. 1925 op Deel IV pag. 139, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1926 op Deel IV pag. 141.
N°. 1927 op Deel IV pag. 218, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1928 op Deel IV pag. 230, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1929 op Deel IV pag. 353, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1930 op Deel IV pag. 355.
N°. 1931 op Deel VI pag. 277, met bijvoeging van *I L* i. r. o.
N°. 1932 op Deel VI pag. 280.
N°. 1933 op Deel IV pag. 625, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1934 op Deel IV pag. 633.
N°. 1935 op Deel IV pag. 661, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1936 op Deel IV pag. 664.
N°. 1937 op Deel IV pag. 735, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1938 op Deel IV pag. 764.
N°. 1939 op Deel V pag. 917, met bijvoeging van *I L* o. i. h. m.

N°. 1940 op Deel V pag. 923.
N°. 1941 op Deel V pag. 948, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1942 op Deel V pag. 937.
N°. 1943 op Deel V pag. 1004, met bijvoeging van *I L* o. r. o.
N°. 1944 op Deel V pag. 1015.

In plaats van de 10 niet gebruikte prenten komen in deze uitgave nog voor 11 copiën naar Jan Luyken, onder welke ook *I. L* geplaatst is, doch welke niet van zijne hand zijn. Dit zijn:

Deel I pag. 262. Mozes vóór de Ark des Verbonds.
pag. 264. De Tafel der Toonbrooden.
pag. 266. De Zevenarmige Kandelaar.
pag. 268. Het Reukaltaar.
Deel II pag. 793. Het Heilige der Heiligen in den Tempel.
pag. 795. De Koperen Zee.
pag. 799. De Priesterkleeding.
pag. 804. Het Voorhof van den Tempel.
pag. 809. De Inwijding van den Tempel.
pag. 811. Het Loofhuttenfeest.
pag. 871. Elia door de raven gespijzigd.

Van deze zijn de 10 eerste iets verkleinde copiën van de tegenzijde naar eenige van de 16 afbeeldingen, die te zamen voorkomen op ééne groote prent in: *Flavius Josephus, Histoire des Juifs, traduite par A. d'Andilly. Amsterdam, 1700.*

De prent op pag. 871 is waarschijnlijk van de hand van J. C. Philips en kennelijk naar eene teekening door Jan Luyken. Ook de Heer J. Ph. van der Kellen heeft daarvan echter nimmer eene gravure door deze gezien.

Verder bevat deze druk nog in Deel I eene verkleinde copie van dezelfde zijde van de titelprent door Jan Luyken vervaardigd voor de folio-uitgave van Flavius Josephus, 1704. — i. l. o. op een steen: *Alle de Werken van Flavius Josephus.* — i. d. m.: *t'Amsterdam by Marten Schagen, mit Privilegie.*
o. l. o.: *I. Luyken. inv.* — o. r. o.: *I. C. Philips sculp. dir.* — H. 132, B. 77 mm.

Van de prenten, zooals die voorkomen in de uitgave van 1698, zijn wederom gebruikt in: *C. Bruin, Dichtmaatige Gedachten. Amsterdam, by M. Schagen. 1727,* na uitslijping der beteekening en pagineering:
N°. 1867 met i. d. b. m.: *2. Samuel. 12.* — b. r. b.: *76*
N°. 1874 met i. d. b. m.: *1. Regum. 3.* — b. r. b.: *78*

Van de prenten, zooals die voorkomen in de uitgave van 1736, zijn wederom gebruikt:
in: *B. Bennet, De Godsdienstige Christen in zyn Binnekamer. 1744,*
N°. 1820, 1824, 1831, 1836, 1859, 1862, 1863, 1864, 1890, 1893, 1920 en de copie op pag. 871.

in het 2de gedeelte van dat werk, 1748,
N°. 1817, 1819, 1828, 1829, 1850, 1882, 1888, 1889, 1891, 1896, 1911 en de copiën op pag. 262, 266, 809, 811.

in: *B. Bennet, Plegtige Bespiegelingen. 1753,*
N°. 1822, 1823, 1825, 1826, 1832, 1849, 1854, 1855, 1877, 1878, 1883, 1884, 1887, 1924 en de copiën op pag. 793, 804.

in: *P. Langendyk Levenshoop der Aartsvaderen. 1760,*
N°. 1817—1825.

in: *Bijbelsche Tafreelen in een Dramatischen Styl. 1793,*
N°. 1817, 1818, 1820—1827, 1830—1836, 1838, 1839, 1841, 1842, 1844, 1846, 1847, 1849—1852, 1854—1856, 1858.

322

Joh. Lodew. Gottfried, Historische Kronyck.... vertaeld.... door S. de Vries. — S. de Vries, Omstandigh Vervolgh op Joh. Lodew. Gottfrieds Historische Kronyck: of algemeene historische Gedenk-boeken.... — Te Leyden By Pieter vander Aa, Boeckverkoper. MDCXCVIII. folio.

Het eerste werk heeft 1 deel, het Vervolg 2 deelen; samen 3 deelen.

In de Historische Kronyck komen geene prenten door Luyken voor, in het Vervolg 164 door Jan en 63 door Casper Luyken, ingedrukt tusschen den tekst en dus van achteren bedrukt.

Alleen N°. 1946 is beteekend o. r. o.: *J. Luiken.* — H. 102—109, B. 142—153 mm.

Deel I.

*1945 *1.* — Pag. 7 — 1592. Links de poort van Siseck in Croatië, waar de Turken zijn binnengekomen, doch waar zij verjaagd of gedood worden door de daarachter verdekt opgestelde kanonnen.

1946 *2.* — Pag. 45 — 1600. Vervolging der Protestanten in Stiermarken. Links het verbranden van boeken, rechts het verjagen uit de woningen, in het midden het vernielen van kerken.

1947 *3.* — Pag. 67 — 1606. Oproer in de kerk te Marburg naar aanleiding der prediking van Ds. Schonerus, die op den voorgrond mishandeld wordt.

1948 *4.* — Pag. 79 — 1598. Ulrich von Daun, Graaf van Falkestein, bij een watermolen door de Spanjaarden vermoord. Achtergrond links het zwemmend ontkomen van den dienaar van den Graaf, en het slot Bruck.

1949 *5.* — Pag. 93 - 1596. De monniken van een klooster nabij Linz in den Boerenoorlog opgehangen aan de muren van hun gebouw.

0 *6.* — Pag. 149 — 1605. Czar Fedor Borissowitz sterft vergiftigd in de gevangenis. Rechts achter hem zijne moeder, evenzoo stervende, en zijne zuster, die het ingenomen vergift weder uitbraakt.

1 *7.* — Pag. 165 — c^a 1560. Philips II, Koning van Spanje, op de jacht verdwaald, wordt opgenomen in de hut van een armen boer. Achtergrond links de stal, waarheen het paard des Konings wordt gevoerd.

2 *8.* — Pag. 173 — 1600. Hollandsche haringschepen door de Spanjaarden veroverd en vernield. Links een klein vaartuig met het wapen van Enkhuizen op den achtersteven, geënterd door een groot Spaansch schip.

3 *9.* — Pag. 193 — 1574. Rechts de afgeslagen bestorming der muren van Livron, nabij Valence, door de Hugenoten verdedigd. Op den muur de ter bespotting der aanvallers opgerichte staak met daaraan bevestigd eene kat, een handschoen en een hoefijzer.

4 *10.* — Pag. 215 — 1588. De Hertog van Guise in het kasteel te Blois vermoord.

5 *11.* — Pag. 241 — 1591. Links de geopende lijkkist van den Hertog van Aumale, omgeven door zijne dienaars, die trachten de talrijke daarin gedrongen ratten te verjagen.

6 *12.* — Pag. 279 — c^a 1560. Links laat een Italiaansche toovenaar aan Catharina de Medicis in een spiegel de toekomst van hare zonen zien.

7 *13.* — Pag. 325 — c^a 1623. Vrees van Jakob I, Koning van Engeland, voor een bloot zwaard, betoond bij den ridderslag van Kenelm Digby.

8 *14.* — Pag. 335 — 1600. Moordaanslag op Jakob VI, Koning van Schotland, door de graven van Gaurie. Links worstelt de vorst met den aanvaller, rechts komt Lord Ramsay te hulp met een sperwer op de vuist.

9 *15.* — Pag. 347 — 1596. Christiaan IV, Koning van Denemarken, en zijne hovelingen, als Paus en Kardinalen verkleed, bootsen eene processie na.

0 *16.* — Pag. 357 — 1593. Moedwil der Katholieke Polakken bij de hun toegestane begrafenis van één hunner in de Riddarholmskerk te Stockholm.

1 *17.* — Pag. 377 — 1606. Vervolging der Protestanten te Krakau. Op den voorgrond twee Jezuïeten, ziende naar den tweeden grond links, waar al de zieken met stokslagen worden gejaagd uit het Protestantsche Hospitaal. Rechts op den achtergrond eene brandende kerk.

2 *18.* — Pag. 397 — 1602. Straatgevecht te Genève ter verdediging tegen een aanval van Karel Emanuel, Hertog van Savoye. Op den voorgrond rechts twee mannen, die uit de woningen komen om hunne medeburgers te helpen.

3 *19.* — Pag. 413 — 1572. Inneming van Den Briel. Op den voorgrond de naar rechts wijzende bevelhebber, alwaar op den tweeden grond de poort wordt open gerameid; links op den achtergrond de vloot en de landing der Geuzen.

1964 *20.* — Pag. 425 — 1574. Vervolging der Hervormden in de Nederlanden. Rechts op den voorgrond en links op den tweeden grond wordt den gevangenen de tong verschroeid en afgesneden; daarachter in het midden het verbranden der ketters.

1965 *21.* — Pag. 533 — c^a^ 1583. Vier brandstichters te Praag bij klein vuur levend verbrand.

1966 *22.* — Pag. 551 — c^a^ 1590. Afbeelding van allerlei monsters en misgeboorten: kind met slangenstaart, kinderen met dierenhoofden, aaneengegroeide tweelingen, hazelworm enz.

1967 *23.* — Pag. 561 — 1605. Ontmoeting van een arm boerenmeisje in een bosch bij Quedlinburg met een oud mannetje, die hare mand met zilveren munten vult. Bovenaan de afbeelding van twee dier munten.

1968 *24.* — Pag. 597 — 1614. Spinola doet de muren van Mülheim afbreken. Links op den voorgrond een Spaansch officier, die zijne bevelen geeft; rechts op den tweeden grond het vernielen der vestingwerken.

1969 *25.* — Pag. 623 — 1620. Moord der Hervormden te Tirano. Op den voorgrond links twee soldaten, die hunne musketten lossen op de bewoners, welke uit hunne woningen komen, terwijl de grond reeds met lijken bezaaid is.

1970 *26.* — Pag. 659 — 1611. Strijd der Russen en der Polakken in Moscau, waarbij de stad grootendeels verbrand wordt.

1971 *27.* — Pag. 665 — c^a^ 1600. Rechts op den voorgrond eenige gewapende Spanjaarden, die van eene hoogte in een door steile rotsen omgeven dal nederzien, waar zij geheel wilde menschen ontdekken.

1972 *28.* — Pag. 695 — c^a^ 1625. Het rijtuig en de paarden van Koning Lodewijk XIII door de ontploffing eener helsche machine vernield, aan welken aanslag de Koning door een toeval ontkwam.

1973 *29.* — Pag. 703 — 1621. De lijkkist van den Hertog van Luynes, welke door vijf daaromheen staande lakeiën wordt gebruikt als tafel voor hun dobbelspel. Twee staan links, drie rechts; een zesde staat bij den ingang achteraan links.

1974 *30.* — Pag. 711 — 1623. Het instorten der galerij bij gelegenheid van het vieren eener Katholieke godsdienstoefening in het huis van den Spaanschen gezant te Londen.

1975 *31.* — Pag. 713 — 1623. Satyrische tooneelvoorstelling door Koning Philips IV van Spanje gegeven aan zijn gast Prins Karel van Engeland, waarin wordt voorgesteld, links hoe een gestorven Protestant door duivelen wordt weggehaald, rechts hoe de engelen een stervenden Katholiek afwachten. De voorstelling is genomen ziende van het tooneel naar de zaal.

1976 *32.* — Pag. 733 — 1620. Gustaaf Adolf brengt, als juwelier vermomd, zijn eerste bezoek bij zijne verloofde Maria Eleonora van Brandenburg. Links bij den ingang staan twee hofdames, in een volgend vertrek zitten twee heeren.

JAN LUYKEN 1698. Nº 1989.

1977 *33.* — Pag. 775 — 1614. Wreedheden door de Turken bedreven in het gebied van Venetië: links op den voorgrond worden aan een man armen en beenen afgehouwen; rechts op den tweeden grond een man aan het spit gebraden.

1978 *34.* - Pag. 817 — 1617. De huizen der Contra-Remonstranten te Schoonhoven aangevallen en met vuil geworpen.

1979 *35.* — Pag. 825 — 1618. Links op den voorgrond staat Prins Maurits op de Neude te Utrecht en beveelt den tegenover hem staande Waardgelders hunne wapenen neder te leggen.

1980 *36.* — Pag. 857 — 1618. De Breestraat te Leiden bezet door de Waardgelders en aan wederzijde van het Stadhuis door staketsels afgezet.

1981 *37.* — Pag. 863 — 1619. Johan van Oldenbarnevelt onthoofd.

1982 *38.* — Pag. 879 — 1616. Een jonge man te Grosz-Gerau doodt met een bijlslag zijne moeder, terwijl deze bezig is hem in een kelder een strooleger gereed te maken.

1983 *39.* — Pag. 891 — 1613. Voorstelling van eene boerenbruiloft door de vleeschhouwers te Weenen voor Keizer Matthias. Rechts op den voorgrond de mannen, die eene worst dragen ter lengte van 999 ellen; links op den tweeden grond wordt een man door het spannen eener ossenhuid omhoog geworpen en weder opgevangen.

1984 *40.* — Pag. 931 — 1619. De Groote Markt te Frankfurt a. Main tijdens de kroning van Keizer Ferdinand. Op den voorgrond links vult de Erf-Maarschalk een zilveren korenmaat van een hoop haver, welke op straat vóór den Römer uitgestort is; rechts het braden van een geheel rund.

*1985 *41.* — Pag. 955 — 1622. Christiaan, Hertog van Brunswijk, vindt in den Dom van het door hem veroverde Paderborn belangrijke schatten, waaronder het gouden beeld van S. Liborius.

*1986 *42.* — Pag. 965 — 1624. Te Langengunz in Hessen wordt het boekje: Paradyshofken door J. Arend, onbeschadigd uit den brandenden oven gehaald en door de bakkersvrouw aan hare bekenden vertoond. (Zie N°. 1188.)

*1987 *43.* — Pag. 973 — 1626. Minden door Tilly veroverd en de lijken der vermoorde inwoners in de Wertha geworpen.

*1988 *44.* — Pag. 987 — 1628. De deur der Hervormde kerk te Wesel gewelddadig opengebroken.

1989 *45.* — Pag. 1009 — 1626. Pappenheim verslaat de opgestane boeren in Oostenrijk nabij Linz aan de Donau.

1990 *46.* — Pag. 1015 — 1633. Gevangen genomen boeren bij Hasingen door de Zweden aan de boomen opgehangen.

1991 *47.* — Pag. 1041 — 1635. Het Keizerlijke leger door de Franschen verslagen bij Matz in Veltlin en grootendeels in de Etsch gejaagd.

1992 *48.* — Pag. 1057 — c^a^ 1630. Rechts op den tweeden grond een schavot, waarop volgens bevel van Sultan Amurath IV aan twee mannen armen en beenen worden afgehouwen, omdat zij hadden gerookt. Links de talrijke toeschouwers.

1993 *49.* — Pag. 1065 — c^a^ 1632. Shah Sefi, Keizer van Perzië, toont aan zijne zuster de hoofden van hare drie door hem gedoode kinderen, welke hij bij den maaltijd in een schotel op tafel heeft doen zetten.

1994 *50.* — Pag. 1085 — 1623. Bestorming van het paleis van den Onderkoning te Mexico door de aanhangers van den Aartsbisschop. De koninklijke vlag wordt door een priester nedergerukt.

1995 *51.* — Pag. 1103 — 1631. Het in de lucht vliegen van het Hollandsche schip Walcheren, te zamen met vijf Portugeesche schepen.

1996 *52.* — Pag. 1115 — 1626. Onthoofding van den Maarschalk d'Ornano te Nantes door een geheel ongeoefenden beul.

*1997 *53.* — Pag. 1127 — 1632. Koning Lodewijk XIII nabij Narbonne met zijn hofstoet te paard en in karossen met hunne begeleiders door een hevig onweder en hoog water overvallen.

*1998 *54.* — Pag. 1133 — 1633. Het instorten van eene brug te Parijs bij gelegenheid van eene processie.

*1999 *55.* — Pag. 1147 — 1633. Hertog Karel van Lotharingen en zijne jonge vrouw te Luneville op bevel van Lodewijk XIII gevangengenomen.

*2000 *56.* — Pag. 1151 — 1627. Onthoofding te Parijs van De Bouteville en van den Graaf van Chapelle, twee beruchte duellisten.

2001 *57.* — Pag. 1167 — 1628. Wonderbare redding van den hongerdood, gedurende het beleg van La Rochelle, van de weduwe Prosui, bij welke door een onbekende een zak graan in huis wordt gebracht.

2002 *58.* — Pag. 1173 — 1628. Hongersnood te La Rochelle tijdens het beleg. Op den voorgrond rechts het doorzoeken van een vuilnishoop; links op den tweeden grond personen, die van zwakte nedervallen; op den achtergrond het begraven der overledenen.

2003 *59.* — Pag. 1175 — 1628. De Margarethakerk te La Rochelle weder tot den Katholieken dienst gewijd door het geeselen van preekstoel, pilaren en banken met roeden.

2004 *60.* — Pag. 1183 — 1638. Haven van Salé. Links de Engelsche vloot; rechts op den voorgrond eene sloep met Turken, die zich daarheen begeven; daarachter de bestorming der stad.

*2005 *61.* — Pag. 1195 — 1640. Oproer te Londen. Rechts het huis van William Laud, Aartsbisschop van Canterbury, dat door het volk wordt geplunderd; daarachter de Tower, waar het volk binnendringt om de gevangenen te bevrijden.

*2006 *62.* — Pag. 1203 — c[a] 1660. Zoogenaamd Gantespel of drieërlei proeven, waaraan de leerlingen op de kantoren te Bergen in Noorwegen zich moesten onderwerpen, alvorens koopman te mogen worden. Rechts op den voorgrond het Rookspel, waarbij de persoon onder de schouw boven het rookende vuur wordt gehangen; links op den achtergrond het Waterspel, waarbij hij uit eene sloep herhaaldelijk in het water wordt geworpen, en het Geeselspel, waarbij hij, kruipende door eene kleine opening, zich in een lokaal begeeft, waar men hem met roeden opwacht.

Een en ander werd in 1670 door Koning Christiaan V verboden.

*2007 *63.* — Pag. 1215 — 1631. Maagdeburg door Tilly veroverd. Links op den voorgrond het vermoorden der weerlooze burgers te midden der brandende stad.

*2008 *64.* — Pag. 1219 — 1632. Vechtpartij van jongens te Chamb in de Paltz, voorstellende Tilly en Gustaaf Adolf, waarbij de laatste partij, hoewel veel kleiner in aantal, de overwinning behaalt.

*2009 *65.* — Pag. 1257 — 1636. Overwinning der Zweden op het leger van den Keizer bij Witstock.

*2010 *66.* — Pag. 1265 — 1632. Oproer te Lublin bij gelegenheid van de begrafenis van een Onroomsche. Op den voorgrond het volk, dat met steenen werpt naar de voorbijtrekkende lijkstatie, waarvan sommige deelnemers zich met vuurwapenen verdedigen.

*2011 *67.* — Pag. 1269 — 1636. Rechts het paleis van Koning Ladislas VI van Polen, die voor een raam staat te kijken naar een vuurwerk, doch daarbij gewond wordt door een schot uit een vuurroer.

*2012 *68.* — Pag. 1285 — 1619. De burgeressen van Praag bieden aan Koningin Elisabeth eene kostbare wieg en een kistje met kleederen aan voor haar weldra te verwachten kind.

2013 *69.* — Pag. 1291 — 1619. Koning Frederik van Bohemen doet de beelden verwijderen uit de Slotkerk te Praag.

2014 *70.* — Pag. 1295 — 1620. Wreedheden door de Poolsche Kozakken, in dienst van den Keizer, in Beneden-Oostenrijk begaan op de bevolking. Rechts op den voorgrond wordt een man met eene nijptang gepijnigd.

2015 *71.* — Pag. 1301 — 1620. Links de muren van Presburg, vanwaar een schot den Keizerlijken bevelhebber Dampier van het paard doet storten.

2016 *72.* — Pag. 1321 — 1636. Het in de lucht vliegen van een gedeelte van het Castel Nuovo te Napels tijdens het vreugdebedrijf ter herinnering aan de overwinning van den Keizer te Nordlingen.

2017 *73.* — Pag. 1325 — 1621. Oploop te Rotterdam naar aanleiding van het gevangennemen van een Remonstrantschen predikant. Links de poort bewaakt door de soldaten, die hunne musketten op de burgers lossen, waarvan vele worden gedood en gewond.

*2018 *74.* — Pag. 1327 — 1622. Eene Spaansche soldatenvrouw door een kanonskogel uit het belegerde Bergen-op-Zoom gedood, doch haar kind levend geboren gevonden.

*2019 *75.* — Pag. 1335 — 1625. Goch veroverd op de Spanjaarden door Lambert Charles, Gouverneur van Nijmegen. Op den voorgrond het doorwaden der stadsgracht.

*2020 *76.* — Pag. 1353 — 1629. Geschilderd venster, na de verovering van 's Hertogenbosch in de kerk aldaar gevonden, voorstellende Bisschop Gisbertus Marius tusschen Christus en Maria.

*2021 *77.* — Pag. 1359 — 1631. De Spaansche vloot op de Schelde door de Hollanders veroverd en verbrand. Rechts op den voorgrond de Spaansche bevelhebber in eene roeischuit ontvluchtend.

2022 *78.* — Pag. 1369 — 1635. De Hollandsche troepen bestormen den muur van Thienen, na de stadsgracht te hebben doorwaad. Rechts meer naar achteren de brandende stad.

2023 *79.* — Pag. 1371 — 1635. Oproer te Enkhuizen naar aanleiding van het niet krachtig optreden der Hollandsche scheepsbevelhebbers tegen de Spanjaarden. Op den voorgrond links worden twee hunner door de vrouwen en jongens aangevallen; rechts het plunderen — en meer naar achteren het vernielen — van de huizen der vice-admiraals Kwast en Turk.

2024 *80.* — Pag. 1377 — 1637. Vriendschappelijke ontmoeting der Hollandsche en Spaansche soldaten, die elkaar wederzijds bier aanbieden, tijdens een wapenstilstand bij het beleg van Breda door Prins Frederik Hendrik.

2025 *81.* — Pag. 1383 — 1628. Rudolf Christiaan, Graaf van Emden, in een twist gedood door eene verwonding van zijn oog.

*2026 *82.* — Pag. 1393 — 1628. Kunstverrichtingen te Ingolstadt van een man zonder armen, die met zijne teenen eene bierkan en een glas vasthoudt.

*2027 *83.* — Pag. 1397 — 1636. Springen van eene mijn tijdens het beleg van Ober-Ehenheim in den Elzas, waarbij een man ver door de lucht wordt geslingerd, doch levend in een wijnberg nederkomt.

*2028 *84.* — Pag. 1401 — 1625. Oproer te Lyon wegens de verhooging der accijnsen. Rechts het plunderen van het tolhuis en het verbranden der daaruit geroofde goederen.

*2029 *85.* — Pag. 1421 — 1636. Hevig onweder. Op den voorgrond rechts vier zeer verschrikte personen; op den achtergrond links de stad Rijnberk, waar de kruidtoren getroffen is en in de lucht vliegt.

2030 *86.* — Pag. 1427 — 1627. Wolkbreuk en overstrooming te Bretzhofen in Frankenland. Rechts op den voorgrond het redden van een door den stroom medegesleepten jongen door de bewoners van een watermolen.

2031 *87.* — Pag. 1445 — 1627. Aardbeving te San Severo op Sicilië. Rechts op den voorgrond een kind, dat levend gevonden wordt onder eene groote kerkklok, welke eroverheen gevallen was; links op den achtergrond eene vrouw onder een vat bedekt en daardoor gered, en een priester staande op een overgebleven muurbrok van de ingestorte hoofdkerk.

2032 *88.* — Pag. 1453 — 1637. Hongersnood in Duitschland. Op den voorgrond het bereiden en eten van menschelijke lichaamsdeelen; op den achtergrond het afnemen van gehangen personen van de galg.

2033 *89.* — Pag. 1465 — 1621. Plein te Cork, waar de inwoners staan toe te zien bij den strijd van duizende spreeuwen in de lucht.

Deel II.

2034 *90.* — Pag. 9 — 1637. De Keur-Saksische Luitenant-Generaal Hans Georg von Arnim ontkomt met eene touwladder uit de gevangenis te Stockholm en wordt aan den voetvan den muur opgewacht door zijn dienaar met twee paarden.

2035 *91.* — Pag. 19 — 1638. Onvoorzichtigheid te Breisach van soldaten, die met licht in een kelder komen, waar buskruit bewaard wordt, hetgeen eene hevige ontploffing ten gevolge had.

2036 *92.* — Pag. 27 — 1638. De Lutherschen dringen tegen het verbod van den Raad in den Dom te Bremen, terwijl de aldaar gestelde wacht de wapenen nederlegt.

2037 *93.* — Pag. 45 — 1641. Wolfenbüttel tijdens het beleg bezocht door hoog water. Op denv oorgrond de daardoor te voorschijn geroepen slangen; rechts op den achtergrond het instorten van een deel der door het water ondermijnde wallen.

2038 *94.* — Pag. 75 — 1647. Gedurende het beleg van Memmingen ontploft eene granaat in eene woning, welke vernield wordt, doch zonder dat de daar aanwezige vrouw en kinderen beschadigd worden.

2039 *95.* — Pag. 93 — 1650. Wreedheden der Franschen in het Bisdom Luik. Rechts zijn twee boeren met het hoofd omlaag boven het vuur gehangen; links worden aan een ander de handen afgehouwen; op den achtergrond één van eene hoogte afgeworpen.

2040 *96.* — Pag. 101 — 1652. De Spaansche bezetting verlaat Frankenthal met een grooten tros van vrouwen en kinderen. Op den voorgrond de bevelhebber, Baron de Frangipani, die nederknielt om afscheid van den bodem te nemen.

2041 *97.* — Pag. 111 — 1655. Twist te Presburg tusschen de Residenten van Mantua en van Genua over den voorrang tijdens eene processie, waarbij zij handgemeen worden en de brandende waskaarsen als wapen gebruiken.

*2042 *98.* — Pag. 139 — 1656. Ontploffing van eene granaat tijdens het beleg van Riga door de Russen in eene woning, waar twee personen worden gedood, doch eene kraamvrouw en hare acht kinderen onbeschadigd blijven.

*2043 *99.* — Pag. 163 — 1640. Ontploffing van een Fransch kruitmagazijn tijdens het beleg van Namen. Op den achtergrond links het kamp der Franschen en de belegerde vesting.

*2044 *100.* — Pag. 179 — 1658. Ostende door de Spanjaarden veroverd op de Franschen, van welke vele bij nacht beproeven zwemmende hunne schepen te bereiken.

*2045 *101.* — Pag. 203 — 1647. Dood van Masaniello te Napels. Rechts op den voorgrond wordt zijn hoofd op eene piek rondgedragen, links op den tweeden grond zijn lijk over de straat gesleurd.

*2046 *102.* — Pag. 217 — 1640. De Spaansche President Miquel de Vasconcellos in zijn paleis te Lissabon aangevallen en gedood bij de vrijverklaring der Portugeezen van Spanje.

*2047 *103.* — Pag. 229 — 1648. Aan Don Carlo di Padiglia en Don Pedro de Silva wordt te Madrid met een mes het hoofd afgesneden.

2048 *104.* — Pag. 255 — 1650. De karos van den Hertog de Beaufort te Parijs bij nacht aangevallen, waarbij zijn stalmeester Mons. de Montefigliano wordt gedood, terwijl de aanvallers meenen den Hertog te treffen.

*2049 *105.* — Pag. 273 — 1652. Angers bezet door de aanhangers van Mazarin, die echter in eene straat in eene hinderlaag vallen van tien kanonnen, aldaar geplaatst door den Gouverneur, den Hertog De Rohan.

2050 *106.* — Pag. 293 — 1641. Vervolging der Protestanten in Ierland. Op den voorgrond worden sommige boven klein vuur gebraden, andere in stukken gehouwen; op den tweeden grond rechts één levend gevild en links verscheidene doodgeschoten en in de rivier gejaagd.

2051 *107.* — Pag. 309 — 1643. De Gravin van Aubigny, te Londen gevangen gehouden wegens het overbrengen van een brief van Karel I, ontkomt door bij nacht uit het venster te springen, terwijl een helper haar opvangt.

2052 *108.* — Pag. 339 — 1653. Sommige personen, behoorende tot het gevolg van den Portugeeschen gezant te Londen, schieten op de Beurs een toevallig aldaar voorbijgaand jongman Grenway overhoop.

2053 *109.* — Pag. 371 — 1655. Kerkgebouw te Innsbrück, waar Christina van Zweden, vóór het altaar rechts staande, de verklaring voorleest van haar overgang tot de Katholieke Kerk.

*2054 *110.* — Pag. 405 — 1647. Oproer te Krakau. Links de soldaten, die met schietgeweer de alleen met sabels gewapende Katholieke studenten uiteenjagen, welke de huizen der Evangelische bewoners wilden bestormen.

*2055 *111.* — Pag. 497 — 1654. Ontploffing van den kruittoren te Delft. Op den voorgrond een aantal gedoode personen.

*2056 *112.* — Pag. 513 — 1651. Rechts op den voorgrond het schip van stuurman Ewoud Drouwert, varende nabij den mond van de Maas; op den achtergrond in de wolken eene door hem aanschouwde fata morgana van strijdende schepen, waarboven links een leeuw en drie andere dieren.

*2057 *113.* — Pag. 531 — 1656. Brand van de stad Aken. De geheel vlammende stad op den achtergrond, talrijke vluchtelingen op den voorgrond.

058 *114.* — Pag. 535 — 1641. Aardbeving in Perzië. Rechts op den voorgrond vluchtende en ontstelde personen, links op den achtergrond een groot stuk van een berg nederstortende op eene aan den voet gelegen stad.

059 *115.* — Pag. 541 — 1656. Pest te Napels. Op den voorgrond een man staande bij drie lijken; meer achterwaarts het wegdragen der lijken, die te zamen op den achtergrond links worden verbrand. In de lucht het onweder, dat eindelijk verbetering van den toestand teweegbracht.

060 *116.* — Pag. 551 — 1644. Conclave te Rome voor de verkiezing van Paus Innocentius X, waarop groote strijd tusschen de verschillende richtingen zich vertoont en zelfs sommige Kardinalen handgemeen worden.

061 *117.* — Pag. 569 — 1657. Plein binnen de stad Munster tijdens de belegering door den Bisschop Christoffel Bernard van Galen. Op den voorgrond wordt aan een man het hoofd, aan een ander een arm afgeschoten; meer achterwaarts verscheidene gedoode personen en brandende huizen.

062 *118.* — Pag. 581 — 1663. De Capucijner monniken te Kleef uit hun klooster uitgeleid, waar het verblijf hun verboden was.

063 *119.* — Pag. 597 — 1671. Beleediging den Burgemeester van Straatsburg aangedaan, wiens stok aan zijn bediende wordt ontrukt door een jongen, die daarop een toevluchtsoord vindt in een klooster.

064 *120.* — Pag. 609 — 1670. Oploop te Weenen. Rechts op den voorgrond brengen de soldaten een student in bewaring, die een Jood aangevallen had, doch worden door diens makkers met steenworpen achtervolgd; links op den achtergrond wordt een Jood in de Donau geworpen.

065 *121.* — Pag. 613 — 1668. De karos van den Heer Wagtendonck, Resident der Staten-Generaal, in een bosch nabij Vaals door Spaansche ruiters aangevallen.

066 *122.* — Pag. 627 — 1665. Graaf Nicolas von Serin op de jacht in Croatië gedood door een wild zwijn.

067 *123.* — Pag. 639 — c^a 1660. Bijbelverbranding in Hongarije. Op den tweeden grond links op eene verhevenheid Graaf Franz Nadasti, wien een blad uit een der verbrande Bijbels op den schoot komt vallen; bij het vuur springt diens hofnar rond.

068 *124.* — Pag. 657 — 1658. Kampement van het Russische leger in Litthauen, waar de komst van twee hazen, waarvan zelfs één onder het paard van den Generaal Dulgorucky doorloopt, groote ontsteltenis verwekt als een kwaad voorteeken.

069 *125.* — Pag. 667 — 1671. Einde van den opstand van Stenko Radzin in Rusland. Hij wordt te Moskou binnengebracht gebonden op eene kar, waarop eene galg is aangebracht en waarachter zijn broeder Troika vastgeketend is.

2070 *126.* — Pag. 687 — 1665. Overwinning der Portugeezen op de Spanjaarden bij Villa Viciosa. Op den achtergrond rechts rukken ter ondersteuning van de Portugeezen 4000 geestelijken aan, wier komst den uitslag van den strijd besliste.

2071 *127.* — Pag. 697 — 1668. Don Pedro, Regent van Portugal, begeeft zich zich na zijn huwelijk met Maria, Hertogin van Aumale, gescheiden echtgenoote van zijn broeder Koning Alphonso, van Lissabon naar Alcantara en wordt onderweg ontmoet door 36 gemaskerde edelen, die zich achter zijne karos opstellen, om daardoor hunne afkeuring over dit huwelijk te kennen te geven.

2072 *128.* — Pag. 715 — 1667. De Aartsbisschop van Toulouse legt den eersten steen voor de sluis in het kanaal, dat bestemd was den Atlantischen Oceaan te verbinden met de Middellandsche Zee.

2073 *129.* — Pag. 733 — 1670. Koning Lodewijk XIV met zijn hofstoet nabij Senlis in levensgevaar door hoog water, waarbij de karos van den Koning alleen door de inspanning der Zwitsersche gardes voor omvallen wordt bewaard.

2074 *130.* — Pag. 737 — 1664. Plein te Orange. Op den tweeden grond links eene verhooging, waarop wordt voorgelezen de algemeene amnestie bij gelegenheid van het aanvaarden van het bestuur door Prins Willem III ten aanhoore eener talrijke menigte, die echter veel meer aandacht schenkt aan een in de lucht verschijnenden boog.

2075 *131.* — Pag. 763 — 1664. Kampstrijd te Londen van een dog met een jongen leeuw, welke laatste overwonnen wordt.

2076 *132.* — Pag. 777 — 1665. Hollandsche koopvaardijschepen door de Engelsche vloot aangevallen in de haven van Bergen in Noorwegen. Links de aanvallende schepen, rechts op den voorgrond een aanlegsteiger en sloepen, op den achtergrond de Hollandsche schepen en de stad.

2077 *133.* — Pag. 785 — 1663. Baron Gustav Skyte, een jong edelman, die zeeroof had gepleegd, aan den voet van de muren van Jonköping met een haakbus doodgeschoten en zijne makkers onthoofd.

2078 *134.* — Pag. 801 — 1666. Inval der Tartaren in Polen. Op den voorgrond het wegvoeren van eene talrijke menigte gevangenen, voortgejaagd door gewapende ruiters; op den achtergrond eenige brandende dorpen.

2079 *135.* — Pag. 811 — 1669. Op den tweeden grond rechts de vergadering in de open lucht, waarin Michael Coribut, Vorst van Wisniewieczy, tot Koning van Polen gekozen wordt; op den voorgrond links het opvangen van een bijenzwerm tijdens die keuze, wat als een gelukkig voorteeken werd beschouwd.

2080 *136.* — Pag. 819 — Afbeelding van eene belegering. Op den voorgrond rechts twee op den grond zittende en met elkaar pratende soldaten bij eene tent; daarachter eene batterij met een kanon en schanskorven; links

op den tweeden grond pakwagens met zeilen bedekt en eene ruiterbende, die over eene ophaalbrug de poort binnentrekt van de op den achtergrond gelegen stad.

Volgens de plaatsing in het boek en volgens de bepaalde aanwijzing in de Fransche vertaling zoude dit moeten voorstellen de verovering van Candia door de Turken op de Venetianen in 1669, doch daar al de belegeraars in Europeesche kleeding zijn afgebeeld, is waarschijnlijk met de plaatsing eene vergissing gebeurd en is de bedoeling geweest een ander beleg voor te stellen.

2081 *137.* — Pag. 829 — 1667. Sterfbed van Paus Alexander VII. De stervende ligt in een ledikant onder een groot baldakijn in een vertrek, waar een aantal Kardinalen en andere geestelijken bijeenzijn.

2082 *138.* — Pag. 841 — 1657. Scheepsstrijd van vijf Zeeuwsche kapers tegen acht Portugeesche oorlogsschepen aan de kust van Brazilië. Links op den achtergrond vliegt het vaartuig van den Portugeeschen Vice-admiraal in de lucht.

2083 *139.* — Pag. 851 — 1664. Reiskoets met drie paarden, waarvan het zeil op zijde wordt getrokken door de daarin geplaatste Catharina van Orleans, die, in den Haag geschaakt op last van De Mortaigne, op deze wijze naar Kuilenburg wordt gebracht.

2084 *140.* — Pag. 867 — 1666. Het volk te Brussel belet het ontsteken van een vreugdevuur van pektonnen, opgericht door Sasburgh, Resident der Staten-Generaal, ter viering van de overwinning op de Engelschen in den Vierdaagschen Zeeslag.

2085 *141.* — Pag. 871 — 1666. De Hollandsche koopvaardijvloot in het Vlie door Engelsche branders vernield. Op den voorgrond eenige sloepen met vluchtelingen, op den achtergrond de Engelsche vloot.

2086 *142.* — Pag. 875 — 1667. Tocht naar Chattam. Links de Hollandsche vloot en meer naar achteren de brandende Engelsche schepen; rechts de oever van de Theems met een aantal vluchtende landlieden.

2087 *143.* — Pag. 891 — 1670. Oploop te Brussel, waar de Spaansche soldaten door hunne mishandeling de boeren tot tegenweer nopen, die de wacht aan de Schaerbeeksche Poort verjagen en het wachthuis in brand steken.

2088 *144.* — Pag. 901 — 1664. Willem Frederik van Nassau, Stadhouder van Friesland, in zijne kamer gedood door het onvoorziens afgaan van een pistool.

2089 *145.* — Pag. 913 — 1658. Tijdens de prediking stort een groot stuk muur van den toren in de kerk te Gardeleben en verplettert verscheidene menschen. Links de preekstoel, rechts de nedervallende massa.

*2090 *146.* — Pag. 917 — 1669. Een gedeelte van de stad Saltzburg vernield door het instorten van een stuk van den daarboven gelegen berg. Rechts op den voorgrond twee wandelaars, die met ontzetting de gebeurtenis aanschouwen.

*2091 *147.* — Pag. 923 — 1666. Een hert, op welks rug een man vastgebonden is, de wildernis ingejaagd, zooals dit gezien was bij Friedberg en Solms.

2092 *148.* — Pag. 933 — 1667. Te Mittel-Visach in Zwaben staan een aantal personen buiten het dorp en zien naar de lucht, waarin zich nevens de zon nog een tweede lichtbol, drie kruisen en een aantal donkere, ronde voorwerpen vertoonen.

*2093 *149.* — Pag. 949 — 1658. Overstrooming te Parijs, waar de bewoners door de vensters hunner bovenverdieping in roeischuitjes ontkomen.

2094 *150.* — Pag. 955 — 1666. Brand van Londen. Groote vlakte geheel bedekt met vluchtelingen, die trachten nog iets te redden; de achtergrond geheel ingenomen door de vlammenzee der brandende stad.

2095 *151.* — Pag. 959 — 1669. Uitbarsting van den Etna. Op den achtergrond de berg, waaruit op verschillende plaatsen vlammen en rook opstijgen en langs welks zijde drie lavastroomen vloeien. De vlakte, waar ook de grond belangrijke scheuren vertoont, vol vluchtelingen.

2096 *152.* — Pag. 965 — 1667. Aardbeving te Ragusa. Aan alle zijden instortende huizen, waaronder personen verpletterd worden.

2097 *153.* — Pag. 995 — 1672. Condé doet de brug van Straatsburg verbranden. Op den voorgrond links de bevelhebber te paard, die zijne bevelen geeft; op den achtergrond rechts achter de brandende brug de stad Straatsburg.

2098 *154.* — Pag. 1005 — 1675. Dood van Turenne. De Maarschalk valt achterover van zijn paard; rechts zijne begeleiders, van welke eenige ook getroffen zijn; links meer naar achteren de vlakte met de strijdende legers.

2099 *155.* — Pag. 1015 — 1677. Bij de belegering van het op eene steile rots gelegen kasteel Dachstein door de Franschen werpen de belegerden, om ze te bespotten, eene geit en een spinrokken omlaag. Links op den voorgrond de Fransche bevelhebber; rechts onderaan de rots de vergeefsche pogingen zijner troepen om daarin eene mijn aan te leggen.

2100 *156.* — Pag. 1029 — 1687. Een Jezuïet komt des nachts, als een engel verkleed, in de slaapkamer van den Paltzgraaf Philipp Wilhelm, om hem op te stoken tegen de ketters, doch wordt gegrepen en ontmaskerd door den Opperjagermeester van den vorst. Links op den tweeden grond het ledikant met den wakker wordenden Paltzgraaf.

2101 *157.* — Pag. 1035 — 1670. Hervormde predikanten in Hongarije gesteld voor eene rechtbank van bisschoppen en uitsluitend Roomschgezinden.

2102 *158.* — Pag. 1037 — 1674. De Hervormde predikanten in Hongarije veroordeeld tot harden arbeid, graven en kruien, en daartoe gedreven door de stokslagen der opzichters.

2103 *159.* — Pag. 1039 — 1676. De Hervormde predikanten, uit Hongarije als galeislaven gebracht op de Spaansche schepen, worden bij Napels door De Ruyter verlost. Rechts op den voorgrond worden zij met eene sloep van de galeien afgehaald; links op den achtergrond de Hollandsche vloot en daarachter de Vesuvius.

2104 *160.* — Pag. 1049 — 1677. Aan den Franschen Gezant te Constantinopel wordt de zetel ontrukt, dien hij had geplaatst naast dien van den Groot-Vizier, die hem audientie verleent.

*2105 *161.* — Pag. 1053 — 1694. Selim IV, Shah van Perzië, doet zijn broeder blind maken door een gloeiend ijzer.

2106 *162.* — Pag. 1071 — 1688. De Spaansche Admiraal Papachino bij Valencia aangevallen door drie Fransche schepen onder Tourville wegens niet snel genoeg salueeren. Links op den voorgrond eene boot met krijgsvolk.

2107 *163.* — Pag. 1079 — 1674. De Fransche Gezant bij den Sultan doet zijn intocht te paard in Jerusalem en laat, op den voorgrond links, een Arabier, die niet voor hem opgestaan was, half dood slaan.

2108 *164.* — Pag. 1083 — 1675. Plein te Madrid, waar verscheidene personen verzameld zijn rondom Louisillo, den dwerg van den Koning van Spanje op zijn paardje.

2109 *165.* — Pag. 1089 — 1683. Tijdens het bombardement van Algiers door de Franschen wordt de daar aanwezige Fransche Consul door de Algerijnen in een kanon geladen en alzoo gedood.

2110 *166.* — Pag. 1099 — 1672. Vervolging der Protestanten in Frankrijk. Op den voorgrond worden eenige in boetgewaad en met brandende kaarsen in de hand door de straten geleid, meer achterwaarts andere geweldenarijen, op den achtergrond brandende en instortende kerken.

2111 *167.* — Pag. 1103 — 1682. Vervolging der Hervormden door Marsaut te Niort. Op den voorgrond rechts wordt eene vrouw door hem getrapt om haar te dwingen naar de mis te gaan; links wordt een persoon tot den hals in een kuil begraven; meer achterwaarts één in een put afgelaten en een ander bij de haren voortgesleept; op den achtergrond verschillende personen geslagen en opgehangen.

2112 *168.* — Pag. 1109 — 1685. Dragonnades in Frankrijk. Rechts op den voorgrond wordt aan een Hervormde door een trechter water ingegoten; op den tweeden grond links andere genoodzaakt de hand in kokend water te houden of zwaveldampen te verduren.

2113 *169.* — Pag. 1117 — 1668. Schilderij ter eere van Cornelis de Witt: in het midden zijne figuur staande in het harnas en met den bevelhebberstaf; links aan zijne voeten de Hoorn des Overvloeds, rechts de tocht naar Chattam en het verbranden der Engelsche schepen.

2114 *170.* — Pag. 1133 — 1679. Het ophangen te Londen van den Jesuïet Ireland en het vierendeelen van Grove, schuldig aan voorgenomen koningsmoord.

*2115 *171.* — Pag. 1139 — 1683. Schipbreuk van den Hertog van York op reis naar Edinburg. Rechts op den voorgrond de redding van den Hertog met eenige anderen in eene roeiboot; links op den tweeden grond het zinkende schip.

*2116 *172.* — Pag. 1143 — 1685. Sterfbed van Koning Karel II van Engeland in een ledikant, waarnaast rechts een Anglikaansch geestelijke staat; links verscheidene hofheeren, waaronder één zeer diep buigende.

2117 *173.* — Pag. 1157 — 1688. Geboorte van den zoon van Koning Jacobus II van Engeland. Rechts op den tweeden grond het kraambed; daarvóór eenige dames, aan wie het kind wordt vertoond; links op den voorgrond eenige heeren in gesprek.

2118 *174.* — Pag. 1161 — 1688. Groote versiering op den Vijverberg te 's Hage, opgericht door den Engelschen gezant ter gelegenheid van de geboorte van den zoon van Jacobus II en bestemd om als vuurwerk te dienen, wat echter aanvankelijk mislukt door den schrik en de vlucht der pyrotechnici ten gevolge van het omlaag vallen van de kroon en den schepter van de daarbovenop geplaatste figuur.

2119 *175.* — Pag. 1167 — 1688. Vertrek van Willem III naar Engeland. Rechts het havenhoofd met de wuivende menigte; links op den tweeden grond de vloot.

2120 *176.* — Pag. 1173 — 1688. Koning Jacobus II ontvlucht bij nacht met twee geleiders in eene kleine roeiboot. Links op den achtergrond het hem wachtende schip.

2121 *177.* — Pag. 1181 — 1688. Het vernielen der Katholieke kapellen te Londen. Op den voorgrond twee mannen haastig loopende naar den tweeden grond rechts, waar een bedehuis wordt aangevallen en de muur met een grooten brandhaak omvergehaald; links op den achtergrond het verbranden van eene kapel.

2122 *178.* — Pag. 1185 — 1689. Kroning van Willem III en Maria, die links geknield liggen tegenover den Aartsbisschop van Canterbury.

2123 *179.* — Pag. 1187 — 1689. Voorstelling op een tooneel op straat te Aberdeen, waarin de Paus, Kardinalen, geestelijken en de Duivel voorkomen, ter bespotting van den Katholieken godsdienst.

2124 *180.* — Pag. 1201 — 1681. Brand van Drontheim. Op den voorgrond vluchtende personen en verscheidene door het vuur gedoode menschen en dieren; de tweede grond geheel gevuld met brandende huizen.

*2125 *181.* — Pag. 1209 — 1679. Hevige wind te Malmö, waarbij eene vrouw en een groote brouwketel in de lucht worden geworpen. Links op den tweeden grond een rustig liggend schip.

*2126 *182.* — Pag. 1217 — 1678. Oploop te Danzig bij gelegenheid eener processie, welke door het volk met steenworpen wordt begroet.

127 *183.* — Pag. 1221 — 1683. Het vergaan op den Weichsel bij Warschau van twee schuiten met geestelijken en bedevaartgangers ten gevolge van een plotseling opgestoken wervelwind.

128 *184.* — Pag. 1229 — 1679. Gevecht te Rome tusschen de dienaars van den Franschen Ambassadeur en eenige stratenmakers. Links op den tweeden grond de karos van den gezant.

129 *185.* — Pag. 1235 — 1687. Een brandewijnverkooper te Rome door de gerechtsdienaars gegrepen bij het verlaten der kerk Regina Coeli. Op den tweeden grond dezelfde man na zijne aanvankelijke bevrijding wederom gevangengenomen, terwijl hij zich vastklemt aan de tralies van een raam van den stal van Christina van Zweden.

130 *186.* — Pag. 1241 — 1687. Spotprent betrekking hebbende op den strijd tusschen Lodewijk XIV en Paus Inocentius XI, die voorgesteld worden als loopende met de hoofden tegen elkander, terwijl zich achter den Paus de Gerechtigheid vertoont, achter den Koning zijn gezant, Markies de Lavardin, en het Geweld.

131 *187.* — Pag. 1257 — 1684. Genua door de Fransche vloot gebombardeerd. Afbeelding genomen van de zee af met de stad op den achtergrond, waar reeds brand is ontstaan.

132 *188.* — Pag. 1263 — 1689. De uit Savoie verjaagde Waldenzen keeren in schuiten over het meer van Genève uit Zwitserland weder terug naar hun land.

133 *189.* — Pag. 1273 — 1672. Zeeslag bij Solebay. Rechts de Hollandsche vloot, links de Fransch-Engelsche, waarvan een schip in brand staat, terwijl in het midden zich twee zinkende wrakken vertoonen.

134 *190.* — Pag. 1279 — 1672. Beleg van Nijmegen door de Franschen. Links drie op den grond gezeten soldaten in gesprek, rechts twee bevelhebbers te paard en een officier te voet; op den achtergrond de vesting.

135 *191.* — Pag. 1293 — 1672. Aanslag op Jan de Witt. Rechts drie aanvallers met degens gewapend; links De Witt, die zich verdedigt met een korten houwer, achter hem een bediende en een toortsdrager; verderaf het Binnenhof.

136 *192.* — Pag. 1295 — 1672. Oploop te Dordrecht, waarbij het afbeeldsel van Cornelis de Witt door het volk wordt vernield en het hoofd daaruit gesneden, om het aan de galg te spijkeren.

137 *193.* — Pag. 1301 — 1672. Beleg van Groningen. Het kanon der Munsterschen op de batterij door een zestal monniken gezegend, bij welke gelegenheid één hunner door een schot der belegerden gedood wordt.

138 *194.* — Pag. 1305 — 1672. Ontploffing van eene bom in een huis in de Ebbingestraat te Groningen, waardoor alle meubelen worden vernield, doch een klein kind, zonder beschadigd te worden, met de wieg in de bedstede der ouders wordt geworpen.

2139 *195.* — Pag. 1315 — 1672. Moord der De Witten. Op den voorgrond links vóór de Gevangenpoort staat Jan de Witt, wien een slag met de kolf van een geweer wordt toegebracht; op den tweeden grond rechts zijn broeder Cornelis te midden eener hem mishandelende bende.

2140 *196.* — Pag. 1329 — 1672. Slag bij Senef. Op den voorgrond links een officier gewapend met eene hellebaard, die eene afdeeling musketiers en piekeniers naar den tweeden grond voert ter afwering van een ruiteraanval van rechts; op den achtergrond een brandend dorp.

2141 *197.* — Pag. 1333 — 1676. Zeeslag bij Messina. Rechts op den tweeden grond drie schepen in hevig gevecht; links op den voorgrond eene kleine roeiboot en op den achtergrond verscheidene schepen elkaar beschietende.

2142 *198.* — Pag. 1345 — 1687. Een Spaansch ruiter, die bij St. Truyen eene vrouw van alles beroofd heeft en afgestegen is om zijn buit in een bundel te vereenigen, ziet onverwachts zijn slachtoffer op zijn paard wegrennen

2143 *199.* — Pag. 1249 (fout voor 1349) — 1678. Dood van Christoffel Bernard van Galen, Bisschop van Munster. Op den achtergrond rechts ligt de overleden kerkvorst in zijn ledikant, terwijl een tiental lakeien zich bezig houden met schilderijen, tapijten en verdere kostbaarheden te rooven.

2144 *200.* — Pag. 1353 — 1673. Ontploffing van buskruit door het inslaan van den bliksem in het kasteel op het eiland Guernsey. Rechts de Commandant, die, na in de lucht te zijn geworpen, met de handen hangen blijft aan een muur; links een zuigeling, onbeschadigd gebleven naast zijne verpletterde moeder.

2145 *201.* — Pag. 1355 — 1678. Treurige toestand van zeven matrozen van het bij Halmstadt verongelukte schip De Karseboom, die zich op eene klip hadden gered, doch waar twee hunner door de anderen worden gedood en opgegeten.

2146 *202.* — Pag. 1361 — 1680. Groot aantal personen op straat opziende naar den sterrenhemel, waarin zich eene groote komeet vertoont, met de staart naar boven naar links gekeerd.

Deze komeet was zichtbaar over geheel Europa.

2147 *203.* — Pag. 1363 — 1674. Zwaar onweder te Donsenhausen in Thuringen. Op den voorgrond vluchtende menschen en dieren, van welke verscheidene door de groote hagelsteenen op den grond worden geslagen. Op den achtergrond links een brandend huis en één, dat omwaait; rechts in de lucht eene door den wind opgenomen karos.

2148 *204.* — Pag. 1367 — 1676. Drieëntwintig personen, om den disch vereenigd voor een doopmaal in het Poolsche dorp Perzyn, gedood door een inslaanden bliksemstraal.

2149 *205.* — Pag. 1373 — 1686. Watersnood in Groningen. Op den voorgrond rechts een kind drijvende in eene wieg, links vier personen drijvende op een gedeelte van een stroodak; op den achtergrond rechts zwemmende dieren en invallende huizen.

2150 *206.* — Pag. 1379 — 1674. Aardbeving op Amboina. Op den achtergrond links de vulkaan; op den tweeden grond twee reusachtige waterbergen, die zich uit de zee over het land uitstorten; op den voorgrond vluchtende bewoners.

2151 *207.* — Pag. 1385 — 1671. Plein op een dorp bij het slot Luchow in Lüneburg, waar de inwoners worden overvallen door een hevigen wervelwind, die zelfs, rechts bovenaan, de vogels dood uit de lucht doet vallen.

2152 *208.* — Pag. 1397 — 1689. De inwoners van Spiers brengen hunne meubelen naar den Dom, geloof slaande aan de verklaring van den Franschen generaal Monclar, dat die daar veilig zouden zijn. Deze liet echter daarna alles te zamen verbranden. Op den tweeden grond rechts de reeds in vlam staande huizen.

2153 *209.* — Pag. 1403 — 1691. Onthoofding te Mainz van den Keizerlijken Opper-Krijgscommissaris Cronsbruck, die in zijne vertwijfeling zich, met den stoel, waarop hij vastgebonden is, op den grond van het schavot werpt en alzoo liggende door den beul wordt onthoofd.

2154 *210.* — Pag. 1407 — 1693. Gewelf te Heidelberg, waar de Fransche soldaten de begraafplaatsen der Keurvorsten vernielen, het lijk van Keurvorst Carl Ludwig uit de kist werpen en daaraan het hoofd afhouwen. Door den ingang links de brandende stad met de vluchtende en vervolgde inwoners.

2155 *211.* — Pag. 1415 — 1697. Overwinning door Prins Eugenius op de Turken aan de Theiss. Links op den voorgrond een bevelhebber, den aanval leidende van de Poolsche ruiters, die op den tweeden grond rechts het Turksche leger ontmoeten, dat reeds in wanorde geraakt. Op den achtergrond eene vlakte vol Turken vluchtende voor de Keizerlijke ruiters.

2156 *212.* — Pag. 1421 — 1695. Intocht van Sultan Mustapha II te Constantinopel. De stoet beweegt zich uit eene poort op den voorgrond rechts, naar den achtergrond; vóór den Sultan worden de gebonden gevangenen gevoerd en worden de hoofden der gedoode Christenen op lansen gedragen.

2157 *213.* — Pag. 1433 — 1697. De Franschen onder Pointy veroveren Carthagena in Zuid-Amerika. Op den voorgrond het optrekkende landingsleger; op den achtergrond links de haven met de Fransche vloot, rechts de stad liggende aan den voet van een berg, waarbovenop het Kasteel.

*2158 *214.* — Pag. 1439 — 1690. Vreugdebetoon te Parijs naar aanleiding van het onware bericht, dat Willem III in den slag aan de Boyne zou zijn gesneuveld. Op den voorgrond rechts dansende menschen; op den tweeden grond: links een vat, waar wijn uit stroomt, die gretig door het volk opge vangen wordt; rechts brandende pektonnen.

*2159 *215.* — Pag. 1449 — 1692. Zeeslag bij Kaap La Hogue. Rechts het Fransche admiraalschip De Koninklijke Zon in vlammen, links de Engelsch-Hollandsche vloot, in het midden eenige zinkende wrakken.

*2160 *216.* — Pag. 1457 — 1694. Dieppe gebombardeerd door de Engelsch-Hollandsche vloot. Van uit zee gezien: links de vloot, rechts op den achtergrond de in brand geschoten stad.

2161 *217.* — Pag. 1465 — 1681. Gillis en Courdil, twee Hervormde predikanten in Anjou, komen vóór de Synode en lezen eene verklaring voor, dat zij overgaan tot de Katholieke Kerk.

2162 *218.* — Pag. 1479 — 1690. Zeeslag bij Bévezier. In het midden drie schepen in hevig gevecht; op den voorgrond twee sloepen bij een zinkend wrak; op den achtergrond links de rustig liggende Engelsche vloot onder Torrington, rechts strijdende schepen.

2163 *219.* — Pag. 1483 — 1690. Thomas Tullock, aanhanger van Koning Jacob II in Schotland, wordt gedood door het onverwacht afgaan van zijn pistool, terwijl hij met vier anderen bij eene tafel staat te spreken. Rechts eene doorkijk naar het voorhuis.

2164 *220.* — Pag. 1489 — 1691. Aankomst van Willem III aan den Oranjepolder in eene roeischuit. Links op den voorgrond rijdt de huisman Jillis hem in het water te gemoet; achter dezen een huis op den dijk.

2165 *221.* — Pag. 1491 — 1694. Dood van Koningin Maria. Rechts staat het ledikant, daarnaast twee geestelijken en een heer, verder in de kamer zes weenende vrouwen.

2166 *222.* — Pag. 1499 — 1689. Brand van de houten loods naast het Slot Amalienborg te Kopenhagen, waarin eene tooneelvoorstelling plaats heeft. Links op den achtergrond het sterk brandende gebouw; op den voorgrond de ontstelde, vluchtende toeschouwers, van welke echter ruim 160 omkwamen.

2167 *223.* — Pag. 1507 — 1697. Poolsche Rijksdag, waarin door de eene partij Keurvorst Friedrich August van Saksen en door de andere partij de Prins van Conti tot Koning uitgeroepen wordt. Op den voorgrond rechts een bisschop en verscheidene edelen luid schreeuwende, op den achtergrond links eene evenzoo samengestelde partij, tusschen hen zittende rijksgrooten.

2168 *224.* — Pag. 1513 — 1691. Paus Innocentius XII valt kort na zijne verkiezing achterover, na even te voren uit een venster van het Quirinaal te hebben gekeken. Rechts op den tweeden grond snellen twee geestelijken te hulp.

2169 *225.* — Pag. 1553 — 1690. Instorten van den vloer van de huiskerk van den Keizerlijken Gevolmachtigde Graaf von Bercka, waarbij een aantal personen zwaar gewond worden.

2170 *226.* — Pag. 1601 — 1696. De begrafenisdienaars te Rome bemerken bij het binnentreden van een gewelf, dat Antonio Marlini, dien zij aldaar eenige dagen te voren hadden bijgezet, toen slechts schijndood was geweest en daarna nog zijne lijkkist had geopend en getracht had eruit te komen.

2171 227. — Pag. 1615 — 1692. Aardbeving op Jamaica. Vernietiging van de stad Port Royal, instorten der huizen en het verzinken van vele andere, evenals van menschen, in plotseling ontstane scheuren in den bodem. Op den tweeden grond knielt de Predikant met eenige zijner gemeenteleden.

Deze prenten werden vervaardigd vier aan vier op ééne koperplaat. In het Rijksmuseum bevindt zich een stel proefdrukken, vóór het doorsnijden der platen, bevattende 143 prenten op 36 bladen.

Van deze zijn 139 prenten op 35 platen de navolgende:

Nos 1948—1951
1953—1956
1960—1963
1965—2012
2014—2021
2026—2033
2035—2038
2042—2061
2067—2078
2080—2084
2086—2088
2101—2104
2115—2116
2125—2134
2158—2160

te zamen 139 prenten op 35 platen. De laatste daarvan bevat slechts 3 afbeeldingen en op de 4de ledige plaats is het navolgende briefje geschreven door den bekenden Dordtschen kunstliefhebber Jakob Moelart.

> Monsr. Jan vander waal Ik sende UE hier nevens 143 klijne prenties van Jan Luijken over verscheyde historien die heel selden te bekomen sijn en doen UE. die met genegentheijt present versoek UE. die soo gelieft te ontfangen als sij UE toe gesonden werden van mij UE vrind en dienaar
> dort den 11 february 1734 JAKOB MOELART.

De schrijver vergist zich daarin eenigszins, daar onder de verzameling ook voorkomen prenten door Casper Luyken.

Al de hierboven genoemde prenten zijn geheel zooals die voorkomen in het boek; dit is evenwel niet het geval met een 4-tal, welke op ééne plaat voorkomen. Deze hebben van de hand van Casper dezelfde voorstellingen als in het boek voorkomen onder N°. 1973—1976 van de hand van Jan Luyken. Vermoedelijk is deze plaat in het ongereede geraakt, of zijn de afbeeldingen afgekeurd en toen door andere vervangen, althans van deze prenten is mij geen andere afdruk bekend dan dit exemplaar van Moelart.

Het zijn de volgende:

2172 De lakeien dobbelende op de lijkkist van den Hertog van Luynes. Hier staan twee toeschouwers links, terwijl een drietal meer rechts rondom de kist geknield liggen, waarvan één de andere opmerkzaam maakt op de geworpen oogen. Geheel rechts op den achtergrond de ingang, waar zich nog een persoon bevindt. (Zie N°. 1973).

*2173 Ongeval bij eene Katholieke godsdienstoefening te Londen. Terwijl op N°. 1974 de vallende gedeelten van het gebouw zich meer naar rechts vertoonen en de neergestorte personen eerst op den tweeden grond, liggen hier onmiddellijk op den voorgrond drie personen en vallen twee andere, en zijn de nederstortende muren en personen in hoofdzaak links afgebeeld, terwijl men rechts de kolommen ziet, die onder den druk der galerij doormidden breken.

*2174 Satyrische tooneelvoorstelling te Madrid. Hier is de afbeelding anders genomen en wel van uit de zaal naar het tooneel ziende, waar dezelfde vertooning te zien is als op N°. 1975 op den voorgrond voorvalt: links de stervende Katholiek omringd door drie monniken, die hem een kruisbeeld voorhouden; rechts drie duivels, die den gestorven ketter van zijn bed rukken en medenemen. Op den voorgrond de hoofden van vier toeschouwers.

*2175 Gustaaf Adolf en zijne bruid. Deze zijn hier afgebeeld aan de linkerzijde, terwijl zij op N°. 1976 rechts staan, en verder geheel alleen in eene kamer zonder doorkijk, waardoor de verderaf liggende kamers en de daar aanwezige personen vervallen zijn.

In 1702 verscheen te Leiden bij Pieter van der Aa eene nieuwe uitgave in 4 deelen, waarvan Deel I en II wel afzonderlijke gedrukte titels, doch doorloopende pagineering hebben, geheel overeenkomend met de oorspronkelijke uitgaaf van *J. L. Gottfried, Historische Kronyck* van 1698. Deel III en IV stemmen geheel overeen met de beide deelen van *S. de Vries, Vervolg op J. L. Gottfrieds Historische Kronyk* van 1698 en alle prenten bevinden zich daarin op dezelfde pagina's.

In 1703 verscheen te Leiden bij Pieter van der Aa: *Le Grand Théatre Historique, ou Nouvelle Histoire Universelle....*, opgedragen aan Frederik, Kroonprins van Pruisen, voor wiens gebruik het blijkens den tweeden gedrukten titel van Deel I vervaardigd was. Deze uitgave is in 5 deelen folio, die meest voorkomen in 2 banden, en bevat in het Fransch den verkorten inhoud van *Gottfried, Historische Kronyck* en van het *Vervolg*. De meeste prenten zijn overgenomen, andere erbij gevoegd, doch daar de geschiedenis der verschillende landen hier meer systematisch is behandeld dan in het oorspronkelijke werk, is de volgorde der prenten eene geheel andere.

Van de prenten door Jan en door Casper Luyken zijn 171 wederom gebruikt, tusschen den tekst gedrukt en dus van achteren bedrukt.

DEEL IV.

Pag. 313 — N°. 1965. Terechtstelling van brandstichters te Praag.
Pag. 317 — N°. 1946. Vervolging der Hervormden in Stiermarken.
Pag. 321 — N°. 1948. Moord van Ulrich von Daun.
Pag. 325 — N°. 1968. Ontmanteling van Mühlheim.
Pag. 333 — N°. 1964. Vervolging der Hervormden in de Nederlanden.
Pag. 333 — N°. 1963. Inneming van den Briel.
Pag. 349 — N°. 1952. Hollandsche haringschepen vernield.
Pag. 353 — N°. 1981. Oldenbarneveld onthoofd.
Pag. 353 — N°. 1971. Wilde menschen in Spanje ontdekt.

Pag. 363 — N°. 1953. Beleg van Livron.
Pag. 367 — N°. 1954. Moord van den Hertog van Guise.
Pag. 373 — N°. 1955. Lijk van den Hertog d'Aumale door ratten aangevallen.
Pag. 385 — N°. 1945. Beleg van Sisek.
Pag. 407 — N°. 1958. Moordaanslag op Jakob VI.
Pag. 413 — N°. 1960. Oploop in de kerk te Stockholm.
Pag. 417 — N°. 1959. Nabootsing eener processie door Christiaan IV.
Pag. 421 — N°. 1961. Vervolging der Hervormden te Krakau.
Pag. 425 — N°. 1962. Straatgevecht te Genève.
Pag. 427 — N°. 1969. Vervolging der Hervormden te Tirano.
Pag. 429 — N°. 1950. Dood van Czar Fedor Borissowitz.
Pag. 433 — N°. 1870. Moskou verbrand door de Polakken.
Pag. 435 — N°. 1966. Monsters en misgeboorten.
Pag. 439 — N°. 2014. Wreedheden der Polen in Oostenrijk.
Pag. 441 — N°. 2015. Dood van Generaal Dampier voor Presburg.
Pag. 445 — N°. 1985. De schatkamer van den Dom te Paderborn beroofd.
Pag. 447 — N°. 1987. Minden uitgemoord.
Pag. 453 — N°. 1989. Slag bij Linz aan de Donau.
Pag. 455 — N°. 1988. De Hervormde kerk te Wesel opengebroken.
Pag. 459 — N°. 2006. Gantespel te Bergen. Hier gebruikt voor de verwoesting van Maagdeburg.
Pag. 459 — N°. 2008. Vechtpartij van jongens te Chamb.
Pag. 465 — N°. 1990. Terechtstelling van boeren door de Zweden.
Pag. 475 — N°. 2009. Slag bij Witstock.
Pag. 479 — N°. 2035. Onvoorzichtigheid met kruit te Breisach.
Pag. 483 — N°. 2037. Overstrooming te Wolfenbüttel.
Pag. 491 — N°. 2039. Wreedheden der Franschen in Luik.
Pag. 495 — N°. 2047. Terechtstelling van Padilla.
Pag. 497 — N°. 2046. Moord van De Vasconcellos.
Pag. 501 — N°. 2045. Dood van Masaniello.
Pag. 503 — N°. 2021. De Spaansche vloot op de Schelde verbrand.
Pag. 505 — N°. 2018. Geboorte van een kind tijdens het beleg van Bergen-op-Zoom.
Pag. 505 — N°. 1995. Ontploffing van het schip Walcheren.
Pag. 507 — N°. 2019. Verovering van Goch.
Pag. 511 — N°. 2023. Oproer te Enkhuizen.
Pag. 511 — N°. 2022. Verovering van Thienen.
Pag. 517 — N°. 2044. Ostende door de Spanjaarden veroverd.
Pag. 525 — N°. 1972. Moordaanslag op Lodewijk XIII.
Pag. 527 — N°. 2001. Hongersnood te La Rochelle.
Pag. 529 — N°. 2000. Terechtstelling van De Bouteville.
Pag. 531 — N°. 1999. Hertog Karel van Lotharingen gevangengenomen.
Pag. 531 — N°. 1996. De Maarschalk d'Ornano onthoofd.
Pag. 541 — N°. 1992. Terechtstelling op last van Sultan Amurath IV.
Pag. 547 — N°. 1974. Instorten der huiskerk van den Spaanschen Gezant te Londen.
Pag. 549 — N°. 2005. Plundering van het huis van Laud te Londen.

DEEL V.

Pag. 697 — N°. 2055. Ontploffing van den kruittoren te Delft in 1654. Hier gebruikt voor een soortgelijk ongeval te Turijn in 1698.
Pag. 705 — N°. 2168. Val van Paus Innocentius XII.
Pag. 721 — N°. 2156. Intocht van Sultan Mustapha IV te Constantinopel.
Pag. 735 — N°. 2171. Aardbeving op Jamaica.

2de Staat.

Toen later Pieter van der Aa uitgaf (zie pag. 121): *Theatre des Martyrs.... par le celebre graveur Iean Luyken. Schau-Buhne der Martyrer, gezeichnet und in kuppfer gestochen von Iohann Luyken,* 4° oblong, voegde hij daarin bij de 104 afbeeldingen uit: *Van Bracht, Martelaers Spiegel Der Doops Gesinde,* 11 prenten uit het *Vervolgh van Gottfrieds Historische Kronyck.* Deze zijn aldaar achteraangevoegd, hebben o. r. o. de volgnummers *105—115* en hebben i. d. m. links een Fransch, rechts een Duitsch onderschrift. Bij N°. 1946 is de beteekening uitgeslepen. De prenten zijn van achteren onbedrukt.

o. r. o.: *105 — Les cruautez du Duc d'Albe dans les Pais-bas l'an 1567* N°. 1964 wederom gebruikt.
o. r. o.: *106. — Persecutions fait par Ferdinand Archiduc de Grats pres l'an 1600.* N°. 1946 wederom gebruikt.
o. r. o.: *107 — Massacre dans la Ville de Tiran, par l'Eveque de Chur, pres l'an 1606.* N°. 1969 wederom gebruikt.
o. r. o.: *108. — Les Chretiens en Pologne persecuté par leur Roi Sigismond, l'an 1617.* N°. 1961 wederom gebruikt.
o. r. o.: *109 — Massacre de Tilly à Magdebourg, l'an 1631* N°. 2007 wederom gebruikt.
o. r. o.: *110 — Massacre d'Irlande pres l'an 1644.* N°. 2050 wederom gebruikt.
o. r. o.: *111. — Miseres fait aux Ministres Protestans en Hongrie, en l'an 1674* N°. 2102 wederom gebruikt.
o. r. o.: *112. — Les Ministres Hongroir envoye aux Galleres, l'an 1674* N°. 2103 wederom gebruikt.
o. r. o.: *113. — Les Reformés persecutés a Marmande en France, l'an 1684* N°. 2110 wederom gebruikt.
o. r. o.: *114 — Les cruautez du President Marsaut à Niort l'an 1684* N°. 2111 wederom gebruikt.
o. r. o.: *115 — Persecution par l'Intendent de Marillac en Poitou l'an 1685. Fin.* N°. 2112 wederom gebruikt.

Later zijn 11 prenten wederom gebruikt in: *Theod. Schrevelius, Harlemias of Eerste Stichting der Stad Haarlem. Haarlem, 1754*; ook hier zijn zij van achteren onbedrukt.

1ste GEDEELTE.

Pag. 70 — N°. 1963. Inneming van Den Briel.
Pag. 77 — N°. 1964. Vervolging der Hervormden in Nederland (in den 2den staat).

Pag. 121 — N°. 2002. Hier voorstellende de hongersnood bij het beleg van Haarlem.
Pag. 139 — N°. 2003. Hier voorstellende het weder inwijden van den St. Bavokerk voor den Katholieken eeredienst.
Pag. 151 — N°. 2124. Hier voorstellende de brand te Haarlem van 1576.
Pag. 195 — N°. 1981. Oldenbarneveld onthoofd.

2de GEDEELTE.

Pag. 482 — N°. 2113. Schilderij ter eere van Cornelis de Witt.
Pag. 483 — N°. 2136. Vernieling van bovenbedoeld schilderij.
Pag. 569 — N°. 2146. De komeet van 1680.
Pag. 601 — N°. 2149. Hier voorstellende de St.-Elisabethsvloed van 1421.
Pag. 602 — N°. 2030. Hier voorstellende eene overstrooming van 1717.

In: *J. Barneth, Hollands en Zeelands Jubeljaar of 200jarige Gedachtenis van den Briel. Dordt 1772* 4°, komt voor eene vergroote copie van de tegenzijde van N°. 1963: Inneming van Den Briel. — H. 145, B. 213 mm.

323

Nic: Heinsius, Nic. Fil, Naukeurige Verhandeling Van het Podagra, En d'algemeene Jigt.... 't Amsterdam, Gedrukt by Jan ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1698. 8°.

2176 Titelprent door Jan Luyken.

Groot vertrek. Op den voorgrond zit links een jichtlijder met een zeer pijnlijk gelaat tegenover het vuur, dat in de schouw brandt. Achter in het vertrek een persoon te bed, die door den geneesheer wordt bezocht; verder rechts een lijder, die een voetbad gebruikt, en een derde, wiens arm verbonden wordt, terwijl op den tweeden grond een man met omzwachtelden voet zich op krukken voortbeweegt. Op een velum: *Naukeurige Verhandeling van het Podagra, en d'algemene Jigt.* — i. d. m.: *t'Amsterdam By Ian ten Hoorn. 1698.* — H. 135, B. 86 mm.

Er bestaat van dit boek eene vertaling in het Duitsch: *Nicolai Heinsii übel=vexirter und wohl=soulagirter Podagrist.... Aus dem Holländischen übersetzt von Heinrich Elias Hundertmarck.... Franckfurt und Leipzig, Verlegts Christoph Hulsze, Anno 1701.* 8°.

Daarin komt voor eene copie van dezelfde zijde naar de titelprent. In het origineel heeft het huis, dat men door het venster in den achtermuur van het vertrek ziet, drie ramen in den voorgevel; verder is de vloer met horizontale strepen beschaduwd van achteren af tot aan de knie van den man op den voorgrond en zijn deze ook zichtbaar tusschen de beenen van den man op krukken.

In de copie is bovenbedoeld huis zonder ramen en gaan de horizon-

tale lijnen slechts tot aan de linkerhand van den man op den voorgrond en komen dus ook niet vóór bij den man op krukken.

Op het velum: *Der übel Vexirte und wohl soulagirte Podagrist u. Gichtige.* — H. 137, B. 88 mm.

324

Tako Hajo vanden Honert, Nodige Voor-bereiding tot Ontdekking van de regte meening des Apostels Paulus in sijnen uitmuntenden Send-Briev aan den Romeinen .... Gedrukt tot Leiden, By Frederik Haaring, En tot Franeker, By Leonard Strick. 1698. 4°.

'7 Titelprent door Jan Luyken.

Links zit Paulus met eene wetsrol op de knieën en deelt aan den tegenover hem zittenden Tertius mede, wat deze schrijven moet in den Zendbrief aan de Romeinen. Achter hen een groote boog, waardóór men de stad Athene en de haven ziet. Op het afhangend einde van het kleed over de schrijftafel: *Pavlvs Briev aan den Romeinen door T. H. vanden Honert 1698* — H. 162, B. 133 mm.

325

Dr Johannes Lock, Verhandeling over de Opvoeding der Kinderen .... Na den derden Engelschen druk vertaalt. Te Rotterdam, By Barent Bos, Boekverkooper. 1698. 8°.

Vignet op den titel.
N°. 886 wederom gebruikt.

326

Mont-fleury, Oeuvres Contenant ses Pieces De Theatre.... A Amsterdam, Chez Adrian Braakman, Marchand Libraire dans le Beursstraat, pres le Dam, à l'Enseigne de la Ville d'Amsterdam. MDCLXXXXVIII. 2 dln. 12°.

Verzameling van 12 tooneelstukken, alle op den gedrukten titel vermeldende: *Suivant la Copie de Paris, à Amsterdam, Chez Adrian Braakman.... 1697.*

Hierin 13 prenten door C. Luyken, als titelprent voor elk der tooneelstukken en voor Deel II. — H. 111—117, B. 66—69 mm.

DEEL I.

*2178 *1.* Titelprent.
In eene rijk versierde zaal staat rechts Julie, als rechter verkleed, en wordt door Octave gewezen op Bernadille, die door twee dienaars binnengeleid wordt. Op een velum: *La Femme Juge et Partie Comedie par Mr. Montfleury*

*2179 *2.* Titelprent.
In een vertrek tracht de als soldaat gekleede Monsieur Le Blanc te vergeefs zijn in de schede vastgeklonken degen te trekken; rechts staan Damon en Cato, links meer op den achtergrond Madame Le Blanc, die geliefkoosd wordt door de als kapitein verkleede Angélique. Op een velum: *La Fille Capitaine Comedie par Mr. Montfleury*
Op de balustrade links: *C. Luyken*

*2180 *3.* Titelprent.
In een donker vertrek wordt Beatrix omhelsd door den als Zwitser gekleeden Le Basque, wiens lantaarn en hellebaard op den grond zijn gevallen. Op den achtergrond een ledikant, waarachter Mr. de Coutre-ville verborgen is. Op een velum: *Le Gentilhomme de Beauce Comedie par Mr. Montfleury*

*2181 *4.* Titelprent.
Op den voorgrond links een nar ziende naar den verderaf voorgestelden Dood van Dido op een brandstapel in tegenwoordigheid van hare vertrouwde Barsine en van den Afrikaanschen prins Hiarbe. Op een velum: *L'Ambigu Comique Comedie par Mr. Montfleury*
i. r. o.: *C L*

*2182 *5.* Titelprent.
In een vertrek staat links eene tafel, waarachter Don Henrique met Angélique en Marcelle; rechts staat Don Pascal en rukt den hoed weg, waarachter de lakei Gusman zijn gelaat tracht te verbergen. Op den achtergrond treedt Don Ricard de Fondsec binnen. Op een velum: *Le Comedien Poete Comedie par Mr. Montfleury*
i. l. o.: *C L*

DEEL II.

*2183 *6.* Titelprent voor het geheele deel.
Ruimte vóór een tooneel. Links staat Minerva, naast haar ligt eene Sfinx; rechts zit een Grieksche wijsgeer aan eene tafel te schrijven, achter hem twee vrouwen en Arlekyn, die Minerva toespreekt. Daarachter het tooneel met coulissen bij geopend gordijn, waardóór men een plein ziet, waarop eene dame door een heer wordt begroet. Onder de voorstelling in eene versierde cartouche: *Les Oeuvres de Montfleury. Tome Second.* — i. d. m.: *a Amsterdam chez Adr. Braakman.*

*2184 *7.* Titelprent.
Op de straat vóór de woning van Géronte knielt Lucie voor den als geestelijke gekleeden La Riviere, naast wien zijn vriend La Forest staat. Onderaan in eene cartouche: *Trigaudin ou Martin Braillart Comedie par Mr. Montfleury.*

2185 *8.* Titelprent.
Stoep van eene woning, waar Isabelle naar buiten treedt en begroet wordt door Don Jouan en door Don Carlos. Links op den achtergrond Don Maurice als schilder. Op een velum: *L Ecole des Filles Comedie par Mr. Montfleury* .

2186 *9.* Titelprent.
Trasibule beklimt eene trap, die tot een met kolommen versierd gebouw voert, waar hij met teekenen van groote verbazing wordt ontvangen door zijne moeder Elpidie met Cleone en Aristide. Op den achtergrond links eene volksmenigte rondom een schavot, waar het lijk van den tiran Diomede ligt en vanwaaraf een krijgsman het volk toespreekt. Op eene banderol: *Trasibule Tragedie par Mr. Montfleury.*

2187 *10.* Titelprent.
Eene Levantsche haven, waar Don Brusquin d'Alvarade door een aantal Turken omringd wordt, waarvan één hem door stokslagen dwingt zich te begeven naar Fatiman, den Gouverneur van Algiers. Daaronder in eene versierde cartouche: *Le Mary sans Femme Comedie par Mr. Montfleury.*
i. r. o.: *C. L.*

2188 *11.* Titelprent.
Het inwendige van een boekwinkel. Op den voorgrond begroeten Cleante en de Markies elkaar, verder achterwaarts rechts zit de Markiezin, nog verder staat Alis achter hare toonbank en toont aan Alcidon een boek, waarbij Cascaret toeziet. Daaronder in eene versierde cartouche: *L'Impromtu de Condé Comedie par Mr. Montfleury.*
i. l. o.: *C. L*

2189 *12.* Titelprent.
In een slaapvertrek zit onder een baldakijn Guzman, als Turk verkleed, evenals Fabrice en nog een bediende; meer op den voorgrond zit rechts Leonor, vóór wie haar man Santillane knielt. Op den achtergrond links Don Lope en Don Carlos, half verborgen achter het ledikant. Op eene banderol: *L'Ecole des Jaloux Comedie par Mr. Montfleury.*

2190 *13.* Titelprent.
In eene hal zit rechts op een zetel Dorimene; daarachter aan eene tafel Lucinde, Lidiane, Amarante en Celiante, allen als rechters gekleed; tegenover haar staan Zélan en Doronte. Op den achtergrond heeft men door een breeden boog, waaronder Oronte staat, het uitzicht op een aangelegden tuin. Daaronder in eene versierde cartouche: *Le Proces de la Femme juge et Partie Comedie par Mr. Montfleury.*

De prenten zijn wederom gebruikt in den druk van 1735, *la Haye Chez J. van den Kieboom, Gerard Block, Adrien van Dorsten.* Zij zijn daarin geheel onveranderd, behalve dat bij N°. 2183 het adres i. d. m. is weggeslepen, evenals ook het geval is met de niet door Luyken vervaardigde titelprent van Deel I.

327

Le Theatre Italien. (Amsterdam, Adr. Braakman). 12°.

*2191 Titelprent door Casper Luyken.

De behandeling van deze prent wijst op ongeveer 1700, en zij is door mij hier geplaatst, omdat Casper Luyken toen in verbinding stond met den uitgever A. Braakman, hetgeen na zijn terugkeer uit Duitschland niet meer het geval was. Het boek zelf heb ik nimmer gezien.

Voorstelling van een tooneel. In het midden zit een aap, die eene fluit en een masker in de voorpooten houdt; links staat Arlechino en meer achterwaarts twee dames in gesprek; rechts staat Scaramuccia met een brief in de rechterhand en eene gitaar in de linker, terwijl Baloardo zich achter hem bevindt en hem toespreekt; verder drie dames vóór een gebouw. De achtergrond wordt gevormd door een plein, waarop vijf personen loopen en dat afgesloten wordt door eene groote kerk.

Boven deze voorstelling eene reeks onderling verbonden muziekinstrumenten en liederenboeken. Onder de voorstelling in eene rechthoekige cartouche: *Le Theatre Italien tome Troisième. à Amsterdam. Chez Adr.n Braakman.*

i. l. o. van de prent: *C L* — H. 113, B. 62 mm.

328

Pharmacopoea Batheana. Ofte den Apotheek van de Heer Georgius Bath.... Uitgegeven door den Heer Jac. Shipton. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, tegen over 't Heere Logement. 1698. 12°.

2192 Titelprent door Jan Luyken.

Zeer ruime apotheek. Op den voorgrond vier heeren rondom eene tafel gezeten, daarnaast links een vijzel. In de apotheek links eene toonbank met weegschaal, waarachter een man bezig is een geneesmiddel toe te bereiden, waarop een bezoeker staat te wachten; rechts staat een bediende bij den vijzel. Door de open deur ziet men een tuin. Op een velum: *Pharmacopoea Batheana.* — i. d. m.: *t' Amsterdam By Jan ten Hoorn 1698.* — H. 103, B. 58 mm.

In den 2den druk te Amsterdam bij Jan Hartig, Boekverkoper op de Cingel, het zesde huys van de Gasthuysmolen-steeg, tegen over het Kleerschuyten Veer 1742. 8° komt als Titelprent voor de copie naar N°. 987 uit: *J. van Halmaal, Ontleding over d' Amsterdamsche Apotheek.* Op het velum: *Pharmacopoeia Bateana of G. Bats Apotheek.* — i. d. m.: *t' Amsterdam by Jan Hartig.*

Deze prent komt geheel onveranderd, ook met hetzelfde adres, voor in den lateren druk bij T. Tjallingius, Boekverkooper op het Noord te Hoorn, 1762. Op den gedrukten titel wordt deze uitgave insgelijks aangeduid als 2de druk.

329

Cesare Ripa, Iconologia, of Uitbeeldinge des verstands.... t' Amsterdam, By Timotheus ten Hoorn, Boekverkoper in de Nes, in 't Sinnebeelt. 1698. 8°.

2193 Titelprent door Jan Luyken.

Een rand, gevormd door 8 aan elkaar sluitende afbeeldingen: die der fraaie kunsten met naamsaanduiding er onder.

Bovenaan 3 naast elkaar: links en rechts een bazuinblazende engel; in het midden *Bouw-Kunst*: een man, die, staande naast een ander, aan dezen een gebouw aanwijst, dat op den achtergrond wordt opgericht.

Links: *Schilder Kunst* — Een schilder vóór zijn ezel gezeten; naast hem eene vrouw als model.

Daaronder: *Teken Kunst* — Een teekenaar aan zijne tafel; de muur vóór hem vol van zijne studies.

Rechts: *Ets Kunst* — De kunstenaar staande en sterk water op zijne plaat gietend.

Daaronder: *Beeld-snydery.* — De beeldhouwer geknield, terwijl hij de onderste ledematen bewerkt van een beeld.

Onderaan over de volle breedte: *Oeffen Plaats voor de Ieughd* — Drie knapen komende tot den onderwijzer, onder wiens leiding reeds verscheidene andere bezig zijn met teekenen.

Binnen in deze lijst: *Iconologia. of Uijt Beeldingh des Verstants ofte Beelde spraak door Cesare Ripa Een Werk zeer dienstig voor Redenaars, Poëeten Schilders Beeldsnijders, Tekenaars, en alle andere Konst beminders en Liefhebbers der Geleerdheid en Eerlijke Wetenschappen en Insonderheid voor deleergierige Jeughd.* — H. 130, B. 76 mm.

De prent is onveranderd wederom gebruikt in den 2[den] druk bij denzelfden uitgever 1699.

330

D. le Roy, Eens leeraars hoogste wensch over zyn Gemeente. Afscheytsreden van de gemeente J. C. te Nymegen op 8 Juni 1698. Rotterdam 1698. 4°.

Waarschijnlijk gedrukt bij Reinier van Doesburg.

Vignet op den gedrukten titel. N°. 1578 wederom gebruikt.

331

Christiaan Adam Rupertus, Observationes ad Historiae Universalis Synopsin Besoldianam minorem. Franequerae, Ex Officina Leonardi Strickii MDCXCVIII 8°.

Beneden over de volle breedte: Links boven het opschrift het wapen van Heringa van Grovestins en daarnaast twee landbouwers, de eene links met eene hooivork en twee schapen, de andere rechts met eene spade. Verder rechts graanoogst, eene weide met paarden, runderen en schapen, en twee landbouwers in gesprek.

2199 *5. Donger Deel West Zyde.*

Vignet i. r. o.: Boven het opschrift de wapenschilden der Grietenij en van Van Aylva. Links daarvan op den tweeden grond het samenbinden der schoven, rechts een landbouwer met een schaap en een slapenden hond.

2200 *6. Kollumer-land.... MDCXXCIX.*

2 Vignetten. — b. i. h. m.: Rondom het opschrift drie engeltjes met het wapenschild der Grietenij.

Beneden over de volle breedte: Rechts boven het opschrift twee engeltjes met het wapenschild van Van Aylva; lager een zittende voerman naast zijn paard; verder links twee paarden en eene zittende vrouw.

2201 *7. Achtker spelen.... MDCXXCIIX....* en *MDCXCIV.*

2 Vignetten. — i. l. o.: Boven het opschrift twee engeltjes met de wapenschilden der Grietenij en van Van Haarsma.

i. r. o.: Links een landbouwer met eene zeis op den eenen schouder en eene korenschoof op den anderen; rechts twee mannen bezig met turfstapelen.

2202 *8. Tietjerkstera-deel.... MDCXCIV.*

2 Vignetten. — i. r. b.: Boven het opschrift twee engeljes; lager links een jongman met het wapenschild der Grietenij en verder een man met een schepnet; rechts eene vrouw met het wapenschild van Van Glinstra en daarnaast een jachthond en een jongen, blazende op een jachthoorn.

i. r. o.: Drie engeljes turf stapelend.

2203 *9. Smallingerland.... MDCXXCVII.*

2 Vignetten. — i. l. b.: Boven het opschrift een schotel met boterkop; lager links een boom, rechts het wapenschild der Grietenij.

i. r. o.: Boven het opschrift een engeltje met het wapenschild van van Haarsma; lager links een stapel kaas.

Het opschrift vermeldt Arent van Haarsma als Grietman.

Deze kaart bevindt zich niet in verscheidene exemplaren van den 1sten druk, doch schijnt aldaar vervangen door eene andere met vignetten, niet door Luyken, vervaardigd in 1702, met vermelding van Aulus van Haarsma als Grietman. Deze laatste kaart komt ook voor in den 2den druk van den Frieschen Atlas van 1718.

Vermoedelijk vindt dit zijne verklaring in de opmerking door den Heer W. Eekhoff geschreven op het exemplaar van den 1sten druk dezer kaart, dat zich bevindt in de verzameling van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden: *Eerste en mislukte gravure van 1687, later door een betere vervangen.*, en op dat van den 2den druk aldaar: *Verbeterde kaart.* Het is mij echter niet mogen gelukken,

eenige inlichting te verkrijgen, waarop de meening van den Heer Eekhoff steunde, terwijl de kaarten onderling slechts op zeer ondergeschikte punten verschillen.

1204 *10. Ydaardera-deel.... MDCXCIV*

2 Vignetten. — i. l. b.: Links van het opschrift drie engeltjes met het wapenschild der Grietenij; rechts twee mannen met dat van Van Wijkel.

i. r. o.: Eene zittende vrouw, die met een passer op eene kaart afmetingen maakt; verderaf twee schapen.

1205 *11. Rauwerderhem.... MDCXXXCIV.*

2 Vignetten. — i. l. b.: Twee engeltjes en twee staande en een zittende man rondom het opschrift, waarboven het wapenschild der Grieteny.

Beneden over de geheele breedte: Links boven het opschrift het wapenschild van Van Nysten. Lager links een jongen, die kaas aanbrengt; rechts twee vrouwen met boter en kaas; verder een boterpot, boterkop en boterspaan, een stapel kaas, en drie runderen.

1206 *12. Franeker-deel.... MDCXCIII.*

2 Vignetten. — i. l. b.: Rondom het opschrift tien engeltjes met de wapenschilden van de Grietenij, van Franeker en van Van Goslinga.

i. l. o.: Minerva zittende en steunende op het wapenschild van Friesland; verder eene koe en twee schapen.

1207 *13. Wymbritzera deel.... MDCXXCVII*

3 Vignetten. — i. l. b.: Rondom het opschrift zeven engeltjes met de wapenschilden van de Grietenij, van Sneek en van Ylst.

i. l. o.: Een staande man met hengel en vischnet, sprekende tot eene zittende vrouw met eene mand vol visch; verderaf twee runderen en eene melkster.

i. r. o.: Boven het opschrift een man, die het wapenschild van Van Burmania vasthoudt. Lager links eene koe en een schaap; rechts een zittende man, daar naast eene hooivork en hooihark. Onder den steen, waarop hij zit: *Jan en Casper Luiken.*

1208 *14. Hemelumer Oude-vaart.... MDCXCIV.*

2 Vignetten. — i. l. b.: Boven het opschrift drie engeltjes met de wapenschilden der Grietenij en van Van der Waeyen; lager die van Workum, Staveren en Hindelopen, waarnaast eene vrouw met een scheepsroer, en drie Tritons.

i. r. o.: De hooioogst; op den voorgrond een rustende man.

1209 *15. Het Bildt.... MDCXCIV.*

2 Vignetten. — i. l. b.: Boven het opschrift twee engeltjes met de wapenschilden der Grietenij en van Van Haren; verder rechts een Triton.

i. l. o.: Bovenop het opschrift een liggende watergod; lager links een man met zeis en hark, rechts eene zittende vrouw met eene korenschoof; verder een ruiter in gesprek met een voetganger, die hem wijst op een land, dat beploegd wordt.

2210 *16. Utingera deel.... MDCXCIII*
Vignet i. r. o.: Boven het opschrift twee engeltjes. Lager rechts twee andere met het wapenschild van Van Sminia; links eene vrouw met dat van de Grietenij en verder runderen, paarden en hooioogst.

*2211 *17. Schooter landt....*
Vignet i. l. o.: Boven het opschrift, tusschen de wapenschilden der Grietenij en van Van Scheltinga, eene vrouw met sikkel en korenschoof, en een stapel turf aan hare voeten. Lager links een jager te paard met een hond; rechts een arbeider bezig met turfsteken.

2212 *18. Lemsterland.*
Vignet i. l. o.: Boven het opschrift twee engeltjes met de wapenschilden der Grietenij en van Van Andringa. Lager rechts een visscher, die zijne netten ophaalt; verderaf een Triton en drie schepen.

2213 *19. Opsterlandt.... MDCXCIII*
2 Vignetten. — i. l. b.: Rondom het opschrift eene vrouw en dertien engeltjes met de wapenschilden der Grietenij en van Lyklama.
i. r. o.: Boven de opdracht aan Sibrand van Ockinga een liggende visscher. Lager links eene vrouw met sikkel en korenschoof, een herder, een bijker met een doek over het gelaat en een omroepersbekken in de hand, om door geraas te beletten, dat de uitkomende bijenzwerm wegvliegt; verder bijenkorven en het maken van turf. Rechts een jager met vier rustende honden en geschoten wild; verderaf een jager te paard met drie hazewinden en twee drijvers op de hazenjacht.

*2214 *20. Stellingwerf. Oost eynde.... MDCLXXXV.*
2 Vignetten. — i. l. b.: Boven het opschrift de wapenschilden van de Grietenij en van Lyklama. Lager links een jager met twee jachthonden; rechts schapen en daarboven een roofvogel.
i. l. o.: De graanoogst.

*2215 *21. Stellingwerf West Eynde.*
2 Vignetten. — i. l. b.: Drie engeltjes met het wapenschild der Grietenij.
i. r. o.: Boven het opschrift het wapenschild van Van Haren. Lager rechts een jager met twee honden; links een landbouwer met sikkel, en verder runderen en drie mannen bezig met turfstapelen.

Volgens: *Mr. J. T. Bodel Nyenhuis en W. Eekhoff, De Algemeene Kaarten van de Provincie Friesland. Leiden, 1846,* had Schotanus in 1682 de opdracht verkregen, de geheele Provincie op te meten en in kaart te brengen. In 1698 was hij daarmede gereed en werd de verzameling, waarvan het bijeenbrengen *f* 26 000 had gekost, uitgegeven, doch slechts in 125 exemplaren.

In 1715 verkreeg François Halma verlof de nog zeer weinig afgedrukte koperplaten te doen bijwerken, en hij deed in 1718 den 2den druk het licht zien. Deze onderscheidt zich van den 1sten, doordat overal op één der opschriften is bijgevoegd: *Vermeerdert uitgegeven door François Halma 1718.* Verder zijn de meeste wapenschilden, die eerst alleen den omtrek der wapenfiguren aangaven, voorzien van de aanwijzing der heral-

dieke kleuren; de meeste vroeger los staande legenda met uitlegging der op de kaart voorkomende teekens hebben eene omlijsting ontvangen en de vroeger geheel onbedrukt gebleven steden zijn nu voorzien van hare plattegronden.

Verder is in dezen 2[den] druk de titelprent N°. 2195 vervangen door eene andere van de hand van J. Folkema. Achter de drie wapenkaarten is eene algemeene kaart van de Provincie aangebracht; voor N°. 2203, Smallingerland, is de nieuwe kaart van 1702 gebruikt, en het opschrift van het vignet op N°. 2208, Hemelumer Oude-Vaart, is veranderd.

Achter de kaarten der 30 Grietenijen volgen dan nog 8 kaarten betreffende Oud-Friesland, waaronder:

N°. 2196 in 2[den] Staat.
N°. 1582 in 2[den] Staat.
N°. 1584 in 2[den] Staat.

333

Kaarte Der Grietenye van Opsterland Vertoonende des selfs wesen En gestaltenisse. Met de ketting afgemeeten Door S. v. O.

Afzonderlijk uitgegeven kaart, met vignet door Jan en Casper Luyken, blijkens de behandeling ongeveer gelijktijdig met de kaarten van den Atlas van Schotanus a Steringa. De figuren op den voorgrond zijn door Casper, die op den achtergrond door Jan Luyken.

216 Vignet i. r. o.

Boven den steen, welke het opschrift draagt, twee vrouwen met sikkel en korenschoof, van welke de eene iets in de verte aanwijst.

Lager rechts een jager te voet, die een geschoten haas vertoont aan een anderen te paard; daarachter een derde jager en een drijver met vier honden; op den achtergrond een drijver en een valkenknecht; op den voorgrond twee slapende honden.

Links van den steen een herder met eene schaapskudde; op den tweeden grond een man en eene vrouw bij vijf bijenkorven, en nog verder de graanoogst, het steken, trappen en opstapelen der turf, en de vischvangst.

Blijkens de aanteekeningen in het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden is deze kaart vervaardigd door Sibrant van Ockinga, denzelfde, aan wien de andere in 1698 verschenen kaart van Opsterland N°. 2213 opgedragen is. Blijkens het verslag van dat Genootschap 1840 pag. 232 is deze kaart zeer zeldzaam.

334

Guilielmus Surenhusius, Mischna, sive totius Hebraeorum juris.... Systema. Amstelaedami, Excudunt Gerardus et Jacobus Borstius. 1698—1703. 6 dln. folio.

Hierin 2 titelprenten door Jan Luyken. — i. d. m.: *Amstelaedami Excudunt Gerardus & Jacobus Borstius MDCLXXXXVIII.* — H. 272—275, B. 170—174 mm.

DEEL I.

2217 Titelprent.

Deze bevat 12 verschillende voorstellingen, waarvan 1 in het midden, omgeven door 10 medaillons, en onder deze 1 over de volle breedte der prent. Alle zijn onderaan voorzien van een Hebreeuwsch opschrift, dat verwijst naar een Tractaat van de Mischna, waarin het voorgestelde wordt behandeld.

Middenin:

Mischna. (mondeling overgeleverde wetten). Mozes en Aäron in den Tabernakel; vóór hen een ontrold geschriften de Tafelen der Wet; door het geopende gordijn ziet men de priesters en het volk vóór den ingang staande.

Daarboven 1 medaillon:

B'rakhoth. (over de onderscheidene gebeden bij verschillende gelegenheden). Het inwendige eener Synagoge, waar de voorganger staande in het spreekgestoelte het gebed voorleest, terwijl naast hem links drie, rechts vier toehoorders staan met omhulde hoofden en gebedsriemen op hoofd en linkerarm.

Links 4 medaillons. Van boven af:

Pe'a. (over de rechten der armen en het ten hunnen behoeve laten staan van een deel van den oogst). Het overgebleven deel van het koren wordt door de armen opgeraapt en afgemaaid.

Dammaj. (over de vruchten, waaromtrent twijfel bestaat, of daarvan de tienden aan de priesters wel gegeven zijn). Op een plein zijn een zestal mannen bijeen; één hunner onderzoekt den inhoud van eenige op den voorgrond liggende zakken, links twee beladen ezels.

Kil'ajim. (over het ongeoorloofd vermengen van verschillende zaden en kleedingsstoffen, en het gelijktijdig gebruiken van verschillende dieren). Het ploegen met te zamen aangespannen rund en ezel.

Sch'bi'ith. (over het zevende of rustjaar en het dan braak laten liggen der akkers, benevens bepalingen, welk deel van het alsdan groeiende op het veld moet worden gegeten). Een viertal personen zitten in de open lucht en eten vruchten uit een korf; rechts drie mannen, van welke één op een ladder staat om vruchten af te plukken.

Beneden 1 medaillon:

Th'rumoth. (over de heffingen voor de priesters). Het dorschen van het graan door runderen, die onder den arbeid van het koren eten.

Rechts 4 medaillons. Van beneden af:

Ma'asroth. (over de eerste tienden voor de Levieten). Het uitlaten van lammeren uit de schaapskooi, terwijl één daarvan door den Leviet met een stok wordt aangewezen.

Ma'aser scheni. (over de tweede tienden, welke te Jerusalem moesten worden verteerd). Op den voorgrond een zevental personen op de straat zittende te eten; links op den achtergrond Jerusalem met den Tempel, waarheen eene kudde geleid wordt.

Challa. (over de heffing van het deeg). Binnenhuis; links het toebereiden van deeg door twee vrouwen; rechts twee binnenkomende priesters, aan wie eene derde vrouw een gedeelte daarvan aanbiedt.

'Orla. (over het verbod om vroeger dan het derde jaar van de boomvruchten te genieten). Twee mannen beschouwen eenige jonge boomen.

Onder deze afbeeldingen eene over de volle breedte.

Bikkurim. (over het brengen der eerstelingen naar Jerusalem). Verscheidene menschen met palmtakken en bazuinen begeven zich ter begeleiding van een omkranst rund van rechts naar den Tempelberg; aan den voet daarvan, op den voorgrond links, worden zij door eenige mannen begroet.

DEEL II.

2218 Titelprent geheel ingericht als die van Deel I.

Middenin:

Schabbath (over hetgeen op den Sabbath verboden of veroorloofd is). Eene talrijke schare begeeft zich van beide zijden over het Voorhof in den Tempel.

Daarboven 1 medaillon:

'Erubin. (over het gemakkelijker volbrengen der Sabbathswetten, waaronder het denkbeeldige samensmelten der woningen). Een zevental personen gebruiken den maaltijd op straat tusschen twee woningen in.

Links 4 medaillons. Van boven af:

P'sachim. (over het Paaschfeest). De offerdieren op het Voorhof des Tempels naar het altaar geleid en door de priesters geslacht.

Sch'kalim. (over het afzonderen van den sikkel voor het offer door iederen Israëliet boven 20 jaar). Te midden eener talrijke menigte op het Voorhof des Tempels stelt een jongman aan een priester een geldstuk ter hand.

Joma. (over den Grooten Verzoendag). De priester offert in het Heilige aan het reukofferaltaar.

Sukka. (over de Loofhutten en het Loofhuttenfeest). Het bouwen der loofhutten onder het zwaaien met palmtakken.

Beneden 1 medaillon:

Beza. (over hetgeen op de feestdagen moet worden onderhouden; daaronder bepalingen over het gebruik van op den Sabbath of Feestdag gelegde eieren). In eene straat biedt links op den voorgrond een man aan een priester een schotel met eieren aan; rechts op den tweeden grond brengt een ander een dergelijken schotel aan eene hem begroetende vrouw.

Rechts 4 medaillons. Van beneden af:

Rosch-ha-schana. (over het Nieuwjaarsfeest; daaronder het aankondigen der Nieuwe Maan). Drie mannen staande boven op eene hoogte, zien naar de lucht en kondigen het oogenblik van het opkomen der Nieuwe Maan aan door het ontsteken van een vuur.

Tha'anith. (over het vasten). Een man houdt op een plein eene toespraak tot verscheidene weeklagende personen.

M'gilla. (over het lezen uit de rol van Esther en andere voorschriften

omtrent het Purimfeest). Het inwendige der Synagoge; rechts het spreekgestoelte, waar de rol van Esther door den voorganger voorgelezen wordt.

Mo'ed Katan. (over hetgeen veroorloofd is op de kleine feestdagen in tegenstelling van de groote feesten). Rechts op den voorgrond zit een man te schrijven, waarbij twee andere toezien; links laat iemand zich scheren; daarachter eene vrouw aan de waschtobbe.

Onder deze afbeeldingen eene over de volle breedte.

Chagiga. (over de drie groote feesten en hetgeen daarop moet worden in acht genomen). Rechts de Tempelberg, waarheen zich van den voorgrond links eene talrijke juichende schare begeeft, waaronder twee jonge mannen, die een grijsaard behulpzaam zijn door hem voort te trekken.

335

Johannes Vorstius, De Latinitate falso suspecta. — De Latinitate merito suspecta. — Franequerae; Ex Officina Leonardi Strickii, MDCXCVIII. 2 dln. 1 bd. 8°.

2219 Titelprent door Jan Luyken.

Rechts een tempel, waarheen eene trap van verscheidene treden voert; op deze staan en zitten zes geleerden, elk voorzien van eene perkamentrol. Geheel op den voorgrond rechts een kind, dat nedergeknield met aandacht een boek beschouwt. De meest naar voren geplaatste geleerde schrijft op een papier, dat boven op een grooten steen ligt, die van voren het opschrift draagt: *J. Vorstius De Latinitate falso et merito suspecta.* — i. d. m.: *Franequerae Apud Leonardum Strickium. A°. 1698.* — H. 123, B. 73 mm.

336

Christoff Weigel, in Regenspurg, Abbildung Der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände Von denen Regenten Und ihren So in Friedens- als Kriegs-Zeiten zugeordneten Bedienten an, bisz auf alle Künstler und Handwercker .... Gedruckt im Jahre Christi, 1698. 4°.

De prenten geven, op gelijke wijze als bij *Het Menselyk Bedryf*, de afbeeldingen der bedrijven en bezigheden. Zij hebben boven de voorstelling de aanduiding van het ambacht en eene tweeregelige spreuk, die echter op één regel is aangebracht, terwijl onder de voorstelling een zesregelig gedicht voorkomt; een en ander in Gothische karakters gegraveerd. — H. 82—85 (de geheele koperplaat 125—130), B. 76—78 mm.

Daaronder zijn 5 nieuwe prenten door Jan Luyken, 11 door Casper Luyken en 87 copiën naar prenten uit *Het Menselyk Bedryf.*

1220 *1.* Pag. 72 — *Der See-Admiral.* — Scheepsbevelhebber met uitgetrokken houwer en bepluimden hoed. Op den achtergrond een zeegevecht.
i. l. o.: *Casper Luyken invent et f*

1221 *2.* Pag. 88 — *Der Boots-Knecht.* — Matroos met den hoed scheef op het hoofd, in de linkerhand een roemer houdende en met de rechterhand in den broekzak; achter hem op de kade zijne scheepskist. Op den tweeden grond links een groot schip, op den achtergrond rechts eene havenstad.
Op het deksel der kist: *C L*

1222 *3.* Pag. 99 — *Der Ancker-Schmid.* — Het inwendige van eene smederij. Rechts op den voorgrond ziet een werkman toe, hoe links op den tweeden grond naast het fornuis vijf smeden een anker bewerken. Daarachter door de geopende deur een afgetakeld schip.

1223 *4.* Pag. 149 — *Der Zahn-Artzt.* — In het midden zit de patient, wiens rechterarm wordt vastgehouden, terwijl de aan zijne andere zijde staande tandmeester hem met den vinger in den mond voelt. Deze is gekleed in kamerjapon en muts en heeft nog een helper achter zich. Links kijken twee toeschouwers over de gesloten onderdeur.
Op den voorgrond links eene doos, waarop: *C L*

1224 *5.* Pag. 160 — *Der Postilion und Bott.* — Op een plein loopt de man met een dicht gesnoerden zak onder den linkerarm; op de borst draagt hij eene plaat met drie kruisen. Op den achtergrond links een bestelhuis, waar een heer een brief in de bus werpt; rechts de bengel aan een hoogen paal, twee schepen en een man, die een koffer en een zak op een kruiwagen voortbeweegt.
i. r. o.: *C L*

1225 *6.* Pag. 175 — *Der Fechtmeister in Postur.* — Een man met den degen naar links uitvallend. Op den tweeden grond links twee personen op den degen duelleerend; op den achtergrond rechts eene stad.
i. r. o.: *C L*

1226 *7.* Pag. 179 — *Der Tantzmeister.* — Op den voorgrond de sierlijk gekleede dansmeester, die zijne passen maakt, terwijl hij in de rechterhand een doek houdt en met de andere eene wuivende beweging maakt. Op den achtergrond links twee heeren in gesprek, rechts twee zittende muzikanten en een daarachter staand man.
i. l. o.: *C: L.*

1227 *8.* Pag. 183 — *Der Ballmeister.* — Speelplaats door hooge muren omgeven. Midden op den voorgrond, van achteren gezien, de man, die juist den bal hoog opgeworpen heeft, terwijl zijne aan de andere zijde staande tegenpartij zich gereed maakt dezen op te vangen. Links nog twee spelers; rechts zitten en staan vier toeschouwers. Boven den muur links de toppen van huizen, rechts boomen.

1228 *9.* Pag. 217 — *Dockenmacher von Trachant.* — In een binnenvertrek zitten links een man, rechts eene vrouw aan tafel en beschilderen kleine poppen, die op lange stelen vastgehecht zijn. Meer achterwaarts bevinden zich op eene lage kast nog verscheidene dezer voorwerpen.

*2229 *10.* Pag. 386 — *Der Ketten-Schmid.* — In een gewelf zijn drie smeden aan den arbeid. Links hamert de eene eene ijzeren staaf recht, rechts behandelen de andere de schakels van een ketting. Op den achtergrond links het fornuis, rechts groote kettingen aan den muur opgehangen.

2230 *11.* Pag. 451 — *Der Schachtelmacher.* — Op den voorgrond rechts zit een arbeider op eene bizonder gevormde werkbank eene doos te vervaardigen; nevens hem op den grond liggen de houtkrullen. Meer naar achteren lijmt een ander de doozen, welke hij uit een grooten korf naast zich neemt. Links een aantal gereed gemaakte doozen en kokers, en een kachel.

*2231 *12.* Pag. 502 — *Der Koch.* — In eene keuken beschouwt links de kok een bout, welke hem door eene binnentredende vrouw is overhandigd; rechts knielt een helper, terwijl hij het braadspit draait; op den achtergrond maakt een tweede het vuur in den oven aan. Aan een rek hangen verscheidene stukken vleesch en gevogelte.

Op de onderdeur links: *C. L.*

*2232 *13.* Pag. 547 — *Der Wein- und Bierschenck.* — In een behangen vertrek, waarvan de muur met een fraaien spiegel is versierd, staat middenin de waard en schenkt een roemer in. Links meer naar achteren twee heeren bezig met triktrakken, en twee toekijkers; rechts vijf heeren rondom de schouw gezeten.

Op den voorgrond in het midden eene kruik, waarop: *C. L.*

2233 *14.* Pag. 582 — *Der Bortenwircker.* — Links arbeidt een man in een weefstoel bestemd voor het vervaardigen van passement. Achter hem is een ander bezig draden te spannen.

2234 *15.* Pag. 650 — *Der Altmacher.* — Schoenlapperswerkplaats. Achteraan rechts de arbeider bezig een schoen te verzolen; vóór hem de lage tafel met gereedschappen. Op den voorgrond verscheidene oude schoenen en links eene tobbe met water.

*2235 *16.* Pag. 665 — *Der Leich-Bitter.* — Eene straat, waar links op den voorgrond de aanspreker den klopper op eene deur doet vallen ter mededeeling van den inhoud van het papier, dat hij in de hand houdt. Rechts op den tweeden grond eene lijkbaar op de schouders van eenige mannen gedragen.

De navolgende prenten zijn waarschijnlijk naar de teekening van Jan of Casper Luyken door een ander vervaardigd:

Pag. 16 — *Der Schreiber.*
Pag. 20 — *Der Notarius.*
Pag. 146 — *Der Oculist.*
Pag. 169 — *Der Ballenlinder.*
Pag. 207 — *Der Siegelgraber.*

De copiën naar het *Menselyk Bedryf* zijn zeer zorgvuldig genomen en alle van dezelfde zijde met uitzondering van die naar N°. 1422, *de Boekdrukker.* — Zij zijn voorzien van dubbele randlijnen. Bij vele is het eenig waarneembare verschil met het origineel de iets grootere afmeting en de daardoor ontstane ruimte tusschen de randlijnen en de het dichtst daarbij zijnde voorwerpen.

1. Pag. 1 — *Der Regent.* — De vorst heeft op de copie eene keizerskroon op het hoofd; het pedestal op den voorgrond links, dat op N°. 1460 eene lijnversiering vertoont, is op de copie met ééne tint bedekt.

2. Pag. 10 — *Der Advocat.* — Het rechtsche gedeelte van het venster boven de deur heeft op N°. 1450 vijf ruiten naast elkaar, op de copie zes.

3. Pag. 25 — *Der Soldat.* — Op N°. 1459 raakt één blad van den benedensten tak den hoed van den hoofdpersoon en is de rokzak en de pand van het kleed van dien persoon met agrement omboord. Op de copie wordt de hoed niet geraakt en ontbreekt de versiering van het gewaad.

4. Pag. 58 — *Der Schwerdt-Feger.* — Op N°. 1393 is het linker tralievenster boven de deur gevormd door zes en zes lijnen gekruist, het rechter door vijf en vijf lijnen; op de copie is dit links tien en negen, rechts tien en elf lijnen.

5. Pag. 63 — *Der Büchsenschiffter.* — Op N°. 1394 is het lichaam van den verst verwijderden man op den achtergrond geheel tegen de linker randlijn aan; op de copie is daartusschen onder zijn arm eene verlichte ruimte.

6. Pag. 82 — *Der Schiffer.* — Op N°. 1455 steekt aan den voorsteven van de naderende sloep rechts een stok uit; op de copie ontbreekt deze.

7. Pag. 91 — *Der Schiffs Zimmermann.* — Op N°. 1398 ziet men van den meest rechtschen boom op den achtergrond alleen de bladeren binnen de randlijn, op de copie ook den stam.

8. Pag. 92 — *Der Segelbaummacher.* — Op N°. 1396 raakt de linker randlijn bijna den knop van den op den tweeden grond aanwezigen scheepsboom; op de copie is daartusschen een vrij belangrijke afstand.

9. Pag. 94 — *Der Schiff-Pompenmacher.* — Op N°. 1397 raakt de katrol i. r. o. de rechter randlijn; op de copie blijft zij daarvan verwijderd.

10. Pag. 96 — *Der Segelmacher.* — Op N°. 1400 ziet men rechts boven alleen een gedeelte van het rococo steunijzer van de staaf, waaraan het Anker uithangt; op de copie is dat geheel aanwezig.

11. Pag. 101 — *Der Seiler.* — Op N°. 1399 is de boomgroep, die men ziet vóór het hoofd van den man op den voorgrond zwak verlicht; op de copie is dat gedeelte sterk betint.

12. Pag. 106 — *Der Geistliche.* — Op N°. 1453 is aan de deur op den achtergrond de linkerpost nog zichtbaar; op de copie loopt de opening door tot aan de randlijn.

13. Pag. 109 — *Der Schulmeister.* — Op N°. 1425 staan op het kleine langwerpige bord achter den onderwijzer eenige onleesbare teekens, eindigende met de letters *O D*, terwijl op het groote bord daarnaast bovenaan de cijfers *009* en daaronder *21* zijn te onderscheiden; op de copie is dit vervangen door *A B C D E F G H I K* op het kleine bord en door onleesbare teekens op het groote.

14. Pag. 120 — *Der Doctor.* — Op N°. 1452 heeft de patiënt den hoed op het hoofd; op de copie staat hij blootshoofds.

15. Pag. 132 — *Der Wundartzt.* — Op N°. 1417 staan op de plank boven de deur rechts naast twee kleine nog twee groote zalfpotten; op de copie is daar een derde bijgevoegd naast de randlijn.

16. Pag. 152 — *Der Kauffmann.* — Op N°. 1458 hebben de beide klerken rechts mutsen op het hoofd en heeft de voorste een tot de knie reikend gewaad; op de copie dragen zij lange pruiken en is bovenbedoeld gewaad tot aan de voeten.

17. Pag. 185 — *Der Jäger.* — Op de copie is rechts van den man, die met het valkenrek aankomt, tusschen diens lichaam en zijn linkerarm eene onbetinte opening, welke op N°. 1457 ontbreekt. Daarenboven zijn op het origineel het benedengedeelte van het linkerbeen en de daarbij behoorende voet van den valkenier verborgen achter den kop van een der honden, terwijl op de copie het geheele been gezien wordt.

18. Pag. 190 — *Der Bildhauer.* — Op de copie is de muur beneden de hand van den hoofdpersoon, evenals het gedeelte daarboven, beschaduwd met horizontale en loodrechte lijnen; op N°. 1447 is op het gedeelte beneden de hand nog eene laag schuine lijnen daarbij gevoegd.

19. Pag. 195 — *Der Mahler.* — Op N°. 1445 loopt de opening der deur tot aan de linker randlijn en is de daarachter geplaatste bloempot slechts voor de helft zichtbaar; op de copie ziet men dien geheel en bovendien het linker kozijn der deur.

20. Pag. 201 — *Der Kupfferstecher.* — Op N°. 1446 heeft het eerste venster links drie zichtbare ruiten naast elkaar èn is de linkerzijde der lijst van het chassis slechts voor ¾-gedeelte zichtbaar; op de copie heeft het venster vijf ruiten naast elkaar en ziet men de lijst tot onder aan toe.

21. Pag. 205 — *Der Kupfferdrucker.* — Op N°. 1423 ziet men de vrouw, die achteraan links binnenkomt, slechts gedeeltelijk en achter haar de aanduiding van een derde raam in de achterkamer; op de copie is de vrouw geheel zichtbaar met eene kruik in de rechterhand en vertoont het raam drie ruiten naast elkaar.

22. Pag. 220 — *Der Musicant.* — Op N°. 1448 ontbreken de vier banden op den hals der luit; op de copie zijn die wel aanwezig.

23. Pag. 228 — *Der Instrumentist.* — Op N°. 1416 raakt de in de deur opgehangen luit de rechter randlijn; op de copie is tusschen beide eene 6 mm. breede ruimte.

24. Pag. 249 — *Der Buchdrucker.* — Copie van de tegenzijde. Op N°. 1422 staat de hoofdpersoon links, op de copie rechts.

25. Pag. 456 (fout voor 256) — *Der Buchbinder.* — Op N°. 1424 vertoonen de vensters op den achtergrond in de bovenste rij ruiten in ruitvorm; op de copie hebben zij den spitsboogvorm.

26. Pag. 260 — *Der Papierer.* — Op N°. 1421 zitten op den achtergrond rechts drie personen, die de lompen sorteeren; op de copie is een vierde daarbij gevoegd.

27. Pag. 266 — *Der Steinschneider.* — Op N°. 1441 is links achter den hoofdpersoon slechts een gedeelte zichtbaar van eene bus met deksel; op de copie is die geheel te zien en is daarachter nog eenige ruimte tot aan de linker randlijn.

28. Pag. 267 — *Der Perlenbohrer.* — Op N°. 1442 raakt het kopje op de tafel de rechter randlijn; op de copie is daartusschen eene 3 mm. breede ruimte.

29. Pag. 267 — *Der Bergknap.* — Op N°. 1436 is het gedeelte rots onmiddellijk rechts van den linker schouder van den hoofdpersoon geheel onbetint en het daarboven meer achterwaarts gelegen gedeelte alleen behandeld met lijnen van links naar rechts; op de copie zijn in het eerstgenoemde verscheidene lijnen aangebracht en is het tweede met arceeringen bedekt.

30. Pag. 271 — *Der Scheider.* — Op N°. 1451 ziet men door het tralievenster op den achtergrond rechts een donker gehouden boom; op de copie is die slechts even aangeduid en nauwelijks zichtbaar.

31. Pag. 274 — *Der Müntzer.* — Op N°. 1437 zijn de steenen rondom den ingang van den oven aangeduid en komt de onbetinte voorzijde van dien oven bijna tot aan de rechter randlijn; op de copie zijn die steenen niet zichtbaar en is rechts van de voorzijde van den oven eene betinte oppervlakte van 6 mm. breedte.

32. Pag. 280 — *Der Uhrmacher.* — Op N°. 1426 ligt op den voorgrond onder den voet van den werkman eene vijl, welke op de copie is weggelaten.

33. Pag. 287 — *Der Gold-Arbeiter.* — Op N°. 1440 heeft het venster acht dwarsroeden boven elkaar en is eene ruit gebroken in de bovenste rij; op de copie zijn negen roeden boven elkaar en is de gebroken ruit in de tweede rij van boven.

34. Pag. 288 — *Der Silber-Arbeiter.* — Op N°. 1439 ziet men rechts het vat met brandstof niet geheel en raakt de daarboven gehangen zeef de rechter randlijn; op de copie is het vat zoo goed als geheel zichtbaar en is er nog een betint gedeelte rechts van de zeef.

35. Pag. 292 — *Der Drat Zieher.* — Op N°. 1385 heeft het venster acht rijen ruiten boven elkaar, op de copie elf.

36. Pag. 297 — *Der Goldschlager.* — Op N°. 1438 is het boek, dat de tweede werkman links vóór zich heeft, slechts voor een klein gedeelte zichtbaar; op de copie ziet men het geheel.

37. Pag. 307 — *Der Kupffer-Schmid.* — Op N°. 1390 heeft het huis op den achtergrond in den gevel vijf ramen naast elkaar, op de copie zes.

38. Pag. 328 — *Der Wagmacher.* — Op N°. 1388 raakt de linker randlijn het middengedeelte van de meest links hangende balans; op de copie is ook nog een groot gedeelte van den tweeden arm zichtbaar. Verder rookt op het origineel de schoorsteen onmiddellijk links van het hoofd van den bezoeker en ziet men een ooievaarsnest op den tweeden meer achterwaarts gelegen schoorsteen; op de copie is dit juist omgekeerd.

39. Pag. 331 — *Der Leuchter-Macher.* — Op N°. 1386 raakt de balk de rechter randlijn; op de copie is tusschen beide nog een donker betint stuk der zoldering. Ook zijn op de copie niet overgenomen de cirkels, welke op het origineel de bovenste rij ruiten versieren.

40. Pag. 345 — *Der Stecknadelmacher.* — Op N°. 1384 is de vloer rechts tusschen de beide slagschaduwen op den voorgrond en op den achtergrond geheel onbetint; op de copie is dat gedeelte bedekt met horizontale lijnen. Verder worden de twee palen links, waartusschen het wiel loopt, voor schranken bewaard, op het origineel door drie, op de copie door twee dwarslatten.

41. Pag. 365 — *Der Messer Schmid.* — Op N°. 1392 is het venster rechts boven de deur met zes ruiten naast elkaar, op de copie met vijf ruiten.

42. Pag. 375 — *Der Nadler.* — Op N°. 1383 is tusschen den eersten balk en de kast links een minder sterk beschaduwde stijl tegen den achtermuur en heeft het meest linksche huis op den achtergrond twee vensters naast elkaar; op de copie ontbreekt die stijl en heeft het huis drie ramen.

43. Pag. 377 — *Der Schmid.* — Op N°. 1389 ziet men het kuipje op den voorgrond rechts slechts gedeeltelijk; op de copie geheel.

44. Pag. 380 — *Der Flaschner.* — Op N°. 1391 is de lucht geheel bedekt met horizontale lijnen; op de copie is zij geheel onbetint.

45. Pag. 391 — *Der Glasmacher.* — Op N°. 1428 raakt de steenen omlijsting van den oven de linker randlijn; op de copie is daartusschen nog een betint gedeelte muur.

46. Pag. 394 — *Der Brillenmacher.* — Op N°. 1382 ziet men onder aan de aaneengebonden optische werktuigen op den voorgrond rechts beneden twee brilleglazen boven elkaar, op de copie drie.

47. Pag. 399. — *Der Glaser.* — Op N°. 1366 zijn in de linkerhelft van het raam drie gebarsten ruiten, die op de copie niet voorkomen. Verder is het pedestal i. r. o. aan de voorzijde op het origineel geheel onbetint en effen, op de copie in het midden met aanwijzing eener breuk.

48. Pag. 402. — *Der Spiegler.* — Op N°. 1427 heeft het venster boven de deur vijf ruiten boven elkaar, op de copie zeven.

49. Pag. 411 — *Der Steinmetz.* — Op N°. 1431 liggen rechts op den voorgrond vier marmerplaten schuin op elkaar; op de copie slechts drie.

50. Pag. 414 — *Der Maurer.* — Op N°. 1365 raakt de metselaar, dien men op den tweeden grond op den rug ziet, de rechter randlijn; op de copie is rechts van zijn hoofd nog eene betinte ruimte.

51. Pag. 430 — *Der Schreiner.* — Op N°. 1368 ziet men beneden rechts van het kabinet een klein en een groot stuk hout; op de copie daarenboven nog een derde stuk rechts van laatstgenoemd. Verder heeft op het origineel het venster op den achtergrond naast het kabinet zes ruiten; op de copie is dit vijf ruiten geworden.

52. Pag. 434 — *Der Zimmermann.* — Op N°. 1364 raakt de bovenhoek van het kozijn, dat tegen de stellage rust, de rechter randlijn; op de copie blijft tusschen beide eene ruimte.

53. Pag. 438 — *Der Wagner.* — Op N°. 1412 raakt de wagen op den achtergrond de rechter randlijn; op de copie ziet men tusschen beide nog een gedeelte van den grond.

54. Pag. 441 — *Der Drechszler.* — Op N°. 1415 hangen aan den muur links achter den werkman zes beitels, op de copie acht. Ook heeft het huis op den achtergrond links van de twee vrouwen op het origineel twee vensters in de bovenverdieping, op de copie drie.

55. Pag. 445 — *Der Faszbinder.* — Op N°. 1401 steekt het gebouw op den tweeden grond slechts even uit de linker randlijn; op de copie biedt de breedte gelegenheid voor twee vensters naast elkaar. Ook is tusschen dit gebouw en het vat op het origineel een jongen, die zich zit te warmen, maar die op de copie is weggelaten.

56. Pag. 449 — *Der Sieber.* — Op N°. 1372 heeft het huis, dat men door het linkerraam ziet, in de benedenverdieping drie vensters, op de copie slechts twee.

57. Pag. 452 — *Der Kammmacher.* — Op N°. 1381 is de prent tusschen de openingen van de zaag op den tweeden grond onbetint en ziet men daardoorheen de huizen van den achtergrond; op de copie is een donker betint schot achter de zaag aangebracht. Ook is de lucht, die men ziet door de ramen boven de deur, op het origineel geheel onbetint, op de copie bedekt met horizontale lijnen.

58. Pag. 461 — *Der Töpffer.* — Op N°. 1433 is de binnenzijde van het wiel, waarop de pot draait, tusschen de spaken slechts met loodrechte lijnen beschaduwd, op de copie gedeeltelijk met arceeringen. De plank rechts naast den werkman heeft op het origineel bovenaan slechts enkele korte, horizontale lijnen; op de copie loopen die door tot de helft der plank.

59. Pag. 469 — *Der Ziegler.* — Op N°. 1432 is de lucht bedekt met horizontale lijnen, ook waar die boven den stam doorschijnt tusschen de takken en bladeren van den boom rechts; op de copie zijn op die plaatsen geene lijnen aangebracht.

60. Pag. 472 — *Der Müller.* — Op N°. 1409 raakt de achterzijde van den molen van onderen rechts de randlijn; op de copie is daartusschen eene ruimte aanwezig.

61. Pag. 477 — *Der Melber.* — Op N°. 1411 raakt de rechter randlijn den zak, waarin de grutter het meel uitgiet, van onderen tot boven, op de copie alleen van onderen een weinig.

62. Pag. 478 — *Der Oelschlager.* — Op N°. 1402 heeft het venster boven de deur zes ruiten, boven elkaar, op de copie zeven.

63. Pag. 484 — *Der Bäcker.* — Op N°. 1362 is de zijmuur van den oven achter den rug van den bakker beschaduwd met loodrechte lijnen, op de copie met horizontale.

64. Pag. 489 — *Der Fleischer.* — Op N°. 1404 is boven de deur links een venster aangebracht, dat op de copie ontbreekt.

65. Pag. 495 — *Der Fischer.* — Op N°. 1456 raakt de kop van de naar links gekeerde visch de binnenrandlijn niet; op de copie is zulks wel het geval.

66. Pag. 507 — *Der Pasteten-Becker.* — Op N°. 1405 liggen op de plank bovenaan links boven het raam, waar de twee vogels hangen, een drietal voorwerpen, lichter betint dan de muur daarachter; op de copie ontbreken deze.

67. Pag. 510 — *Der Zucker-Bäcker.* — Het onderschrift op N°. 1406 van het uithangbord: *De Gekroo .... Kist.* ontbreekt op de copie.

68. Pag. 522 — *Der Gartner.* — Op N°. 1408 komt de vaas bovenop den linkerpilaar van het tuinhek op den achtergrond rondom tegen de lucht uit; op de copie zijn de bladeren van den daarnaast staanden boom daaroverheen. Verder vertoont de boom op den voorgrond op het origineel een grooten, lossen, naar beneden groeienden tak met slechts enkele bladeren; deze is op de copie weggelaten.

69. Pag. 530 — *Der Bauer.* — Op N°. 1454 is boven rechts de hoek tusschen den boom en de randlijn betint; op de copie is die grootendeels onbeschaduwd.

70. Pag. 541 — *Der Bier-Brauer.* — Op N°. 1410 raakt de schuit op den tweeden grond de linker randlijn; op de copie is daartusschen nog een gedeelte water.

71. Pag. 557 — *Der Perruquenmacher.* — Op N°. 1418 zijn rechts boven de opgeslagen bovenluiken drie vensters met hunne roeden en ruitjes duidelijk te zien; op de copie is slechts even de omtrek van twee vensters aangegeven.

72. Pag. 562 — *Der Seiden Zurichter.* — Op N°. 1375 ziet men van het venster op den achtergrond, dat de rechter randlijn raakt, slechts éóne ruit, op de copie drie naast elkaar.

73. Pag. 566 — *Der Seidensticker.* — Op N°. 1443 zijn de beenen en voeten van den staanden man met schuine lijnen bedekt, op de copie met loodlijnen.

74. Pag. 571 — *Der Teppichwircker.* — Op N°. 1444 raakt de mantel van den zittenden man de linker randlijn; op de copie is daartusschen nog een beschaduwd gedeelte grond.

75. Pag. 574 — *Der Schneider.* — Op N°. 1363 heeft het huis, dat men rechts door de deur ziet, twee vensters aan den zijmuur; op de copie ontbreken deze.

76. Pag. 587 — *Der Bürsten-binder.* — Op N°. 1369 is achter het hoofd der vrouw slechts even door drie bijna onzichtbare lijntjes de omlijsting aangegeven van een venster in den muur; op de copie is het inwendige van die omlijsting beschaduwd met loodrechte lijnen.

77. Pag. 590 — *Der Wollenbereiter.* — Op N°. 1376 ziet men links op den achtergrond op één der huizen uit twee schoorsteenen rook opstijgen; op de copie is dit niet het geval. Verder heeft het zoldervenster van het eerste huis op den achtergrond op het origineel twee openingen, op de copie slechts ééne.

78. Pag. 595 — *Der Tuchscherer.* — Op N°. 1378 is aan den achtermuur door 17 loodrechte lijnen aangeduid, dat die muur uit planken is samengesteld; op de copie ontbreken die lijnen. Verder is de post van de deur beschaduwd, op het origineel met schuine lijnen, op de copie met horizontale.

79. Pag. 597 — *Der Färber.* — Op N°. 1379 raakt het schuins geplaatste paaltje beneden in den hoek de rechter randlijn; op de copie is nog een gedeelte van de verfkuip daartusschen zichtbaar.

80. Pag. 601 — *Der Huter.* — Op N°. 1419 vertoonen zich door de deur aan de overzijde der gracht twee huizen en een gedeelte van een derde huis; op het voorste huis ziet men een vrij zwaren schoorsteen. Op de copie ziet men drie huizen en een gedeelte van een vierde huis en op elk der twee voorste huizen een schoorsteen.

81. Pag. 607 — *Der Weber.* — Op N°. 1377 raakt de mouw der binnentredende vrouw onmiddellijk boven de onderdeur de rechter randlijn; op de copie is daartusschen nog een beschaduwd gedeelte van den achter haar aanwezigen boom.

82. Pag. 619 — *Der Lederer.* — Op N°. 1420 is onder het afdak op den tweeden grond links de waterspiegeling van den zich daarin bevindenden man; op de copie ontbreekt deze spiegeling. Verder is op het origineel de boomtak boven in het midden geheel bedekt met eene laag schuine, van links naar rechts afdalende, lijnen, welke op de copie niet voorkomt.

83. Pag. 631 — *Der Leimmacher.* — Op N°. 1434 is de lucht bij den grooten boom boven den hoofdpersoon geheel onbetint; op de copie is die op verschillende plaatsen beschaduwd met horizontale lijnen ter aanduiding van wolken. Verder is op de copie tusschen den rechter muur van de loods en den stam van den daarachter staanden boom eene witte plek, die op het origineel niet voorkomt.

84. Pag. 631 — *Der Sattler.* — Op N°. 1413 is rechts tusschen het groote zadel en de twee daarboven hangende zadeldeelen, door verschillende tinten de tegenwoordigheid aangeduid van een niet te herkennen voorwerp binnen in huis; op de copie is dat gedeelte geheel in ééne tint gehouden.

85. Pag. 645 — *Der Schuster.* — Op N°. 1380 is de achterwand van het vertrek beschaduwd met schuine, van rechts naar links afdalende, lijnen en is het gelaat van den man, die den schoen aanpast, geheel betint; op de copie is die wand bedekt met arceeringen en is dat gelaat geheel onbetint.

86. Pag. 657. — *Der Licht Zieher.* — Op N°. 1403 hangt tusschen de rechter randlijn en de poot van het kaarsenrek i. r. o. slechts ééne kaars, op de copie drie kaarsen achter elkaar.

87. Pag. 671 — *Der Todtengraber.* — Op N°. 1461 is geene lucht zichtbaar tusschen den stam van den boom op den tweeden grond en de linker randlijn; op de copie is zulks wel het geval.

Van de hiervóór beschreven prenten en copiën zijn weder gebruikt in: *P. Abraham a Santa Clara, Etwas für Alle. 1699* en *1711*,

16 nieuwe prenten en 85 copiën, geheel onveranderd, deels met bijvoeging van volgnummers. (Zie onder dat hoofd). Daarin werden niet overgenomen:

Copie N°. 12. *Der Geistliche.*
Copie N°. 60. *Der Müller.*

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

